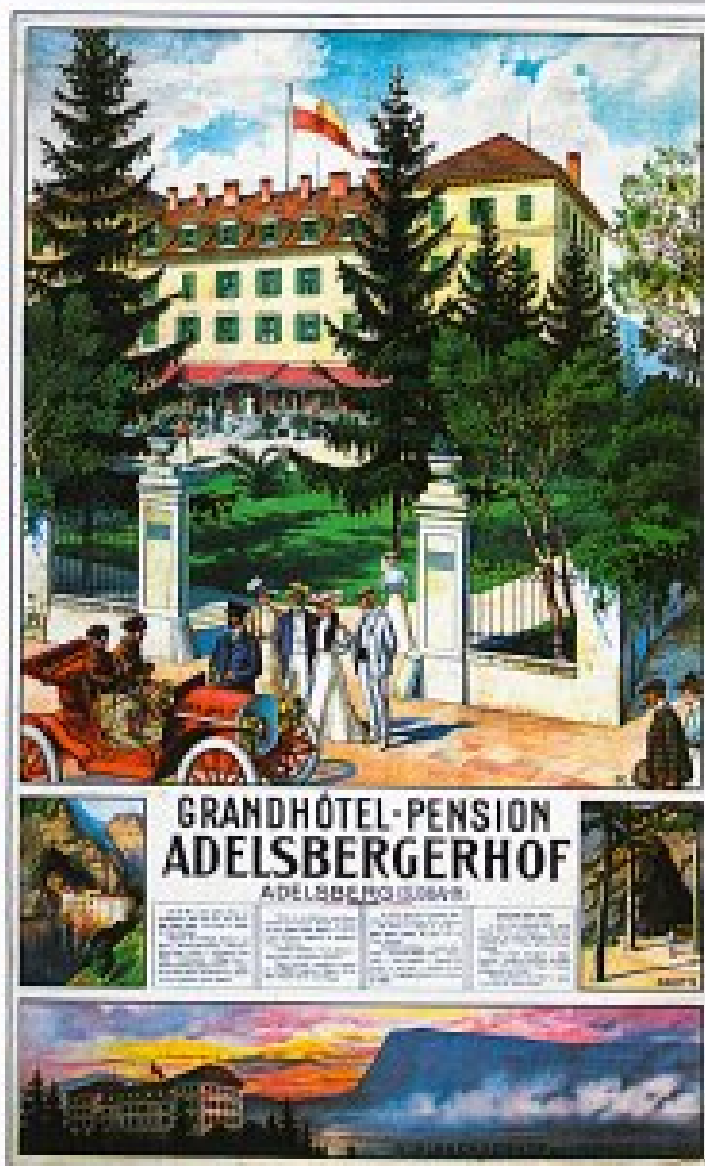

arhivi

arhivi

UDK 930.25 (497.12) (05)

UDC 930.25 (497.12) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredištvu: Zvezbarsko 1, p. p. 70, 1000 Ljubljana, SLO,

tel.: (061) 1259-318, 1251-222, 1251-266

telefax: (061) 1761-143, 216-551

Uredniški odbor: mag. Matevž Kušir (glavni in odgovorni urednik), Jože Suhadolnik (tehnični urednik), Marija Herjavič-Misten, dr. Bogdan Kolar, mag. Irena Mrvič, Ivanka Uršič, mag. Lojz Tršani, Miroslav Zupanič, mag. Ivanko Zajc-Cizelj, dr. Prter P. Klavžič

Za strokovnost prispevkov odgovornijo avtorji. Pomatis člankov in slik je mogoče samo z dovoljenjem uredništva in uvedbo vira. Revskripcija je bila zaključena 12. septembra 1996

Izlojiteljski svet: dr. Tomo Ferenč, Primož Hainz, dr. Peter Vodopivec

Lektor: Maja Mravlja

UDK: Marija Vera Erjovec

Prevodi: Nika Hudec (nemščina), Katarina Kobilica (angleščina), Vera Celcer (italijansščina)

Fotografsko delo: Dragica Kukalj

Oblikovanje: Jože Suhadolnik

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije

Žiro račun: Agencija Republike Slovenije za plačilni promet, 50100-678-45309

Računalniški prelom in oblikovanje: MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: Skušek

Naklada: 500 izvodov

Na podlagi imenja Ministrstvo za kulturo RS št. 415-228/92 z dne 20. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

Na vsebinski strani: Gornji hotel Aletsberger Hoff v Postojni, zgrajen leta 1874, njegov lastnik je bil švicarski obžaljan Franz Prögl; plakat Notranjski muzej Postojna.

Fotografsko gradivo so prispevali Arhiv Republike Slovenije, Notranjski muzej Postojna in Zgodovinski arhiv Ljubljana.

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XIX, št. 1-2 *Ljubljana 1996*

Arhiv

Plakat za razstavo Arhiva Republike Slovenije *Zapis in podoba* ob 40-letnici
osrednje slovenske konservatorsko-restavratorske delavnice za papir in pergament

K A Z A L O**I. ČLANKI IN RAZPRAVE**

Marko Kambič,	Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirrom na Kranjsko	1
Ivanka Zajc-Cizelj,	Od ustvarjalca do uporabnika (Deželni zakoni konec 18. stoletja)	18
Saša Seršc,	Deželni odbor	21
Emica Ogrizek,	Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920	26
Jelka Melik,	Zakon o sodnem kazenskem postopku iz leta 1929, njegova načela in zgodovina	35
Miroslav Stiplovšek,	Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941	39
Gašper Šmid,	Arhivska zakonodaja Kraljevine Jugoslavije	52
Jože Žontar,	Kranjska podružnica Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu v času nemške okupacije	55
Slavica Tovšak,	Razvoj mariborskih četrti v letu 1945 s poudarkom na upravnih spremembah in značilnostih prvih volitev	60
Meta Černič-Letnar,	Standardizacija trajnejših papirjev in predlogi za zakonodajo	77
Hans Jürgen Becker,	Pravice do starih arhivalij: lastnina in varstvo kulturnih dobrin	84
Hans Hofman,	Zgubljen v kibernetičnem prostoru: kje je dokument? Stare strukture umirajo, nove se rojevajo, arhivistični koncepti pa so še živi	90

II. IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Tjaša Mrgole-Jukič,	Razstava dijaški dom moj drugi dom in obdelava ankete	99
Lojz Tršan,	Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in njegovo delo	107

III. IZ ARHIVSKIH FONDov IN ZBIRK

Daniela Juričič-Čargo,	Urbarji gospostva Ribnica iz let 1621-1848	111
Boris Golc,	Stane Okoliš, Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi Slovenski dokumenti	118
Natalija Glažar,	Razvoj turizma v Sloveniji - ali - kaj najdemo v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo vlade LRS	134
Brane Radulovič,	Vprašalne pole za popis industrije	138
Ivanka Uršič,	Dr. Alojzij Res in njegova zapuščina	145
Ljuba Dornik-Šubelj,	OZNA med vojno in njeno arhivsko gradivo	147
Bojan Himmelreich,	Zapisnik sestankov kolonije slovenskih izgnancev v Paraćinu (1941-1944)	149

IV. O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Delovno poročilo ADS za mandatno obdobje marec 1994 - april 1996 (Milica Trehše-Štolfa)	153
Zborovanje avstrijskih arhivarjev, Dunaj 6.-10. maj 1996 (Marija Hernja-Masten)	154
Poročilo o delovnem obisku v Kanadi, 9. april - 1. maj 1996 (Milica Trehše-Štolfa)	156

V. O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIII

Nadškofjski arhiv v Ljubljani v novih prostorih (Bogdan Kolar)	159
Štirideset let zgodovinskega arbiva v Celju (Rudolf Koželj)	160
Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov, I. del, Izbor zakonov in predpisov (Brane Kazina, Žarka Bizjak)	162
Evropska arhivska konferenca na vrhu, München 26.-27. marec 1996 (Jože Žontar)	163
Mednarodna arhivska konferenca v Stockholmu, 30.-31. maj 1996 (Jože Žontar)	164
Kongres FIAF v Jeruzalemu, 16.-22. april 1996 (Lojz Tršan)	166
40 let konzervatorsko-restavratorske delavnice za papir in pergament (Jedert Vodopivec)	167
Mednarodni simpozij o konserviranju knjig in papirja, Ljubljana, 3.-5. julij 1996 (Jedert Vodopivec)	168
Zapis knjižničarja in podoba knjižnice (skrb knjižničarja za obranjanje gradiva) (Markovič Ivan)	172
II. mednarodna konferenca "Arhivi srednje in vzhodne Evrope v obdobju zakonskih in sistemskih sprememb", Pulawy 28. junij - 1. julij 1996 (Vladimir Kološa)	173
Seminar o upravljanju s sodobnimi arhivi, Budimpešta 2.-12. julij 1996 (Matevž Košir)	175
Podoba soseda v panonskem prostoru - Predstave in dejstva, oblike in pojavi, Köszeg 2.-5. julij 1996 (Branko Radulovič)	176

VI. OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

OSTALE PUBLIKACIJE

Metka Bukovšek, Ivanka Zajc-Cizelj, Šolski sveti 1864-1941, Publikacije Zgodovinskega arbiva v Celju (Inventarji 7), Celje 1996 (Branko Šuštar)	177
Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno (Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 - 1917/18), Ljubljana 1995 (Marjana Kos)	178
Mateja Jeraj, Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995 (Ljiljana Šuštar)	178
Aleksandra Serše, Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, S posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995 (Ivanka Zajc-Cizelj)	180
Mateja Jeraj, Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, Viri 9, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1996 (Stane Granda)	180
France Baraga, kapitelski arhiv Novo mesto, Regesti listin in popis gradiva, Ljubljana (Inštitut za zgodovino Cerkev) 1995 (Bogdan Kolar)	182
Nada Čučnik-Majeen, Zapis v čas, Osnove varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva, Ljubljana 1996 (Jedert Vodopivec)	183
Marija Hernja-Masten, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684-1917, Viri I, Zgodovinski arhiv Ptuj 1995 (Jože Curk)	185
Št. Vid - Podnanos, Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1996 (Ivanka Uršič)	186
Ivica Žnidaršič, Nekaj o vojni škodi in pravicah (Zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva), Ljubljana, RKS 1996 (Metka Gombač)	187
Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem, Publikacije Zgodovinskega arbiva v Celju, Študije 2, Celje 1996 (Stane Granda)	188

TUJI ČASOPISI IN REVIJE

Vjesnik povijesnog arhiva Rijeka 37, 1995 (Vlasta Tul)	191
Arhivski vjesnik 38, 1995 (Darinka Drnovšek)	191
Ressegna degli Archivi di stato 52, 1992 in 53, 1993 (Zdenka Bonin)	193
Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 44/45, 1995 (Nada Jurkovič)	197
Der Archivar 46, 1993 in 48, 1995 (Sonja Anžič)	198
The American Archivist, 56-57, 1993-1994 (Milica Trchše-Štolfa)	205
La gazette des Archives, 1995 (Ivan Nemanič)	212

RAZSTAVE

Zapis in podoba (Jedert Vodopivec)	215
Projekt "Zapis in podoba" (Ivan Boguvčič)	217
110 let turističnega društva Ptuj (Branko Raulovič)	217
Zadružni dom naš ponos (Metka Nusdorfer-Vuksanovič)	218
Tamburice v Šturjah in Ajdovščini zvenijo že stoletje (Lilijana Vidrih-Lavrenčič)	219
Slovenija v papeških listinah (Jože Škofljanec)	220
85 let kmečkega varčevanja na Ptuju (Tjaša Mrgole-Jukič)	223

VII. OSEBNE VESTI

Dr. Sergiju Vilfanu v slovo (Jože Žantur)	225
Dr. Zdravko Šundrica (Ignacij Voje)	226

X. SINOPSIS	229
--------------------------	-----

INHALTSVERZEICHNIS

INDICE

INDEX

I. AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN

I. ARTICOLI E TRATTATI

I. ARTICLES AND PAPERS

Marko Kambič,	Die Organisation der Gerichte auf dem Gebiet Sloweniens im 16. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung Krains <i>Organizzazione dei tribunali sul territorio sloveno nel 16. secolo con una speciale attenzione alla Carniola</i> The Organization of Courts in the Slovenian Lands in the 16th Century, with Special Regard to Carniola	1
Ivanka Zajc-Gizelj,	Von der Schaffung der Gesetze bis zu ihrer Anwendung (Landesgesetze vom Ende des 18. Jahrhunderts) <i>Dall'autore all'utente (Leggi regionali alla fine del 18. secolo)</i> From the Creator to the User (Provincial Laws at the End of the 18th Century)	18
Saša Seršc,	Der Landesauschuss <i>Consiglio regionale</i> The Provincial Committee	21
Emica Ogrizek,	Die Kärntner Volksabstimmung 1920 in den Unterlagen des Kreisgerichts Maribor <i>Tribunale distrettuale a Maribor e la Carinzia sotto l'amministrazione jugoslava prima del plebiscito nel 1920</i> The Carinthian Plebiscite of 1920 in the Light of the Materials of the District Court of Maribor	26
Jelka Melik,	Das Gesetz über das gerichtliche Strafverfahren aus dem Jahre 1929, seine Grundsätze und seine Geschichte <i>Codice sulla procedura penale dal 1929, i suoi principi e la sua storia</i> The 1929 Code on Penal Proceedings, Its Principles and History	35
Miroslav Stiplovšek,	Staatsordnungen in Slowenien im Rahmen des ersten jugoslawischen Staates 1929-1941 <i>Ordinamenti statali di Slovenia nel ex-territorio jugoslavo 1929-1941</i> The Administrative Divisions in the Slovene Part of Yugoslavia Between 1929 and 1941	39
Gašper Šnidr,	Die Archivgesetzgebung im Königreich Jugoslawien <i>Legislazione archivistica del Regno della Jugoslavia</i> Archival Legislation of the Kingdom of Yugoslavia	52
Jože Žontar,	Die Krainjer Zweigstelle des Reichsarchivs Klagenfurt in der Zeit der deutschen Besetzung .. <i>Filiale carniola dell'archivio di stato provinciale a Klagenfurt durante l'occupazione tedesca</i> The Carniolan Branch Office of the State Regional Archives in Klagenfurt During the German Occupation	55
Slavica Tovšak,	Die Entwicklung der Mariborer Stadtviertel im Jahre 1945 unter besonderer Berücksichtigung der Verwaltungsänderungen und der Charakteristika der ersten Wahlen <i>Sviluppo dei quartieri di Maribor nel 1945 osservato sulle modificazioni amministrative e sulle caratteristiche delle prime elezioni</i> The Development of the Maribor City Quarters (Particularly the Administrative Changes) and the Characteristics of the First Elections in 1945	60
Meta Černič-Letnar,	Die Standardisierung der Papiersorten von dauerhafterer Qualität und Vorschläge für eine entsprechende Gesetzgebung <i>Standardizzazione delle carte a lunga durata e le proposte per la legislazione</i> The Standardisation of Durable Paper and the Proposals for the New Legislation Governing this Area	77

- Hans Jürgen Becker, Rechte an alten Archivalien: Eigentum und Kulturschutz 84
Diritti agli antichi documenti conservati negli archivi;
proprietà e tutela dei beni culturali (... per le cote ...)
 The Right of Ownership of Old Records: the Protection
 of Property and Cultural Heritage
- Hans Hofman, Verloren im Cyberspace: Wo ist das Dokument? Alte Strukturen verschwinden,
 neue kommen auf, Archivkonzepte aber leben weiter 90
Perdata nel "Cyberspace"; dove il documento? Le vecchie strutture svaniscono,
le nuove nascono; ma i concetti archivistici sono ancora vivi
 Lost in Cyberspace: Where Is the Record? Old Structures Die, New
 Ones Are Born, But Archival Concepts Are Still Alive

II. AUS DER PRAXIS FÜR DIE PRAXIS

II. DALLA PRASSI PER LA PRASSI

II. FROM PRACTICE FOR PRACTICE

- Tjaša Mrgnle-Jukič, Die Anstellung "Schülerheim, mein zweites Zuhause" und die Auswertung der Umfrage 99
Maestra casa degli studenti la mia seconda casa e analisi dell'indagine
 Exhibition The Hall of Resilience as My Second Home
 and the processing of questionnaire
- Lojz Trščen, Das slowenische Filmarchiv beim Archiv der Republik Slowenien und seine Tätigkeit 107
L'archivio cinematografico sloveno nell'Archivio della Repubblica
di Slovenia e la sua opera
 Slovene film archives at the Archives of the Republic of Slovenia
 and its work

III. AUS DEN ARCHIVBESTÄNDEN UND -SAMMLUNGEN

III. DAI FONDI ARCHIVISTICI E DALLE RACCOLTE

III. FROM ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

- Daniela Juričić-Čargo, Die Urbare der Herrschaft Ribnica aus den Jahren 1621-1848 111
Censuari del dominio di Ribnica negli anni 1621-1848
 Land Registers of the Ribnica estate from 1621 to 1848
- Baris Gnlec, Stane Okoliš, Das Anersperger Archiv in Wien und seine slowenischen Dokumente 118
Archivio di Turjak a Vienna ed i suoi documenti sloveni
 Archives of the Turjak castle in Vienna and its Slovene Documents
- Natalija Glažar, Die Entwicklung des Fremdenverkehrs in Slowenien - die Dokumente im Fond
 des Komitees für Tourismus und Gaststättengewerbe der Regierung der Volksrepublik
 Slowenien (Komite za turizem in gostinstvo vobde IRS) 134
Svilopka di turismo in Slovenia oppure che cosa si trova nel fondo del Comitato
per il turismo e albergheria del governo della Repubblica popolare di Slovenia
 Development of tourism in Slovenia or what can we find in the fond
 Committee for Tourism and Hotel Management of the Government
 of the People's Republic of Slovenia
- Brane Ramljavič, Fragebögen zur Aufzeichnung der Industrie 138
Questionari per il censimento industriale
 Lists of questions for registration of industry
- Ivanka Ursič, Dr. Alojzij Res und sein Nachlaß 145
Dott. Alojzij Res e la sua eredità
 Dr Alojzij Res and his heritage
- Ljilja Dornik-Šabelj, Die OZNA während des Kriegs und ihr Archivmaterial 147
OZNA (reparto della tutela del popolo) durante la guerra
ed il suo materiale archivistico
 The Department for the Protection of People during World
 War II and its archival records
- Bejam Himmelreich, Das Protokoll der Sitzung der Kolonie der slowenischen
 Vertriebenen in Paraćin (1941-1944) 149
Verbale dalle riunioni della colonia degli esuli sloveni a Paraćin
 The minutes of the meeting of a colony of Slovene
 exiles in Paraćin (1941-1944)

IV. TÄTIGKEIT DES ARCHIVVEREINS SLOWENIENS
IV. SUL LAVORO DELL'ASSOCIAZIONE ARCHIVISTICA DI SLOVENIA
IV. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Arbeitsbericht des Archivvereins Sloweniens für die Geschäftsperiode März 1994-April 1996 (Milica Trebše-Štolfa) 153
Rapporto di lavoro dell'Associazione archivistica di Slovenia per il periodo mandatario marzo 1994 - aprile 1996
 Report on the activities of the Archival Association of Slovenia from March 1994 to April 1996

Tagung der österreichischen Archivare in Wien, 6.-10. Mai 1996 (Marija Hernja Masten) 154
Convegno degli archivisti austriaci, Vienna 6 - 10 maggio 1996
 Meeting of Austrian archivists, Vienna 6-10 May 1996

Bericht über den Arbeitsbesuch in Kanada, 9. April-1. Mai 1996 (Milica Trebše-Štolfa) 156
Rapporto sulla visita di lavoro in Canada, 9 aprile - 1. maggio 1996
 Report on the visit to Canada, 9 April - 1 May 1996

V. TÄTIGKEIT DER ARCHIVE UND TAGUNGEN
V. SUL LAVORO DEGLI ARCHIVI E SULLE RIUNIONI
V. ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Das Erzbischöfliche Archiv Ljubljana in den neuen Räumen (Bogdan Kolar) 159
Archivio arciepiscopale a Ljubljana nel nuovo posto
 The Archbishop's Archives in Ljubljana and its new rooms

Die Vierzigjahrfeier des Historischen Archivs in Celje (Rudolf Koželj) 160
Quarant'anni dell'archivio storica a Celje
 Forty years of the Historical Archives in Celje

Handbuch zur fachlichen Bearbeitung von Archivmaterial der Justizbehörden, Teil 1, Auswahl von Gesetzen und Vorschriften (Brane Kozina, Žarko Bizjak) 162
Manuale per il trattamento professionale del materiale archivistico degli organi giudiziari, I. parte, selezione delle leggi e delle prescrizioni
 Manual for professional managing of archival records of legal agencies, 1st part, selected laws and regulations

Die europäische Gipfelkonferenz der Archive in München, 26.-27. März 1996 (Jože Žontar) 163
Conferenza archivistica europea al vertice, Manica di Baviera, 26-27 marzo 1996
 European Archival Summit, Munich, 26-27 March 1996

Die internationale Konferenz der Archive in Stockholm, 30.-31. Mai 1996 (Jože Žontar) 164
Conferenza archivistica internazionale a Stoccolma, 30-31 maggio 1996
 International Archival Conference in Stockholm, 30- 31 May 1996

Der Kongreß des FIAF in Jerusalem, 16.-22. April 1996 (Lojz Tršnan) 166
Congresso FIAF a Gerusalemme, 16-22 aprile 1996
 FIAF Congress in Jerusalem, 16-22 April 1996

Die Vierzigjahrfeier der konservatorisch-restauratorischen Werkstätte für Papier und Pergament (Jedert Vodopivec) 167
Quarant'anni del laboratorio di conservazione e restaurazione per le carte e le pergamene
 Forty years of the conservation and restoration workshop for paper and parchment

Internationales Symposium zur Konservierung von Buch und Papier, Ljubljana, 3.-5. Juli 1996 (Jedert Vodopivec)..... 168
Convegno internazionale sulla conservazione dei libri e della carta, Ljubljana 3-5 luglio 1996
 International Symposium on Book and Paper Conservation, Ljubljana, 3.-5. Juli 1996

Die Aufzeichnung des Bibliothekars und das Bild der Bibliotheken (Sorge des Bibliothekars für die Erhaltung der Bestände) (Ivan Markovič) 172
Nota del bibliotecario e l'immagine delle biblioteche (preoccupazione del bibliotecario per la conservazione del materiale)
 Notes of a librarian and the image of libraries (the care of a librarian for the protection of records)

Die internationale Konferenz "Die Archive Mittel- und Osteuropas" in der Zeit der gesetzlichen und strukturellen Veränderungen, Pulawy (Polen), 28 Juni - 1. Juli 1996 (Vladimir Kološa) 173
Conferenza internazionale "archivi dell'Europa centrale e orientale nel periodo dei cambiamenti strutturali e legali" pulawy (Polonia), 28 giugno - 1 luglio 1996
 International Conference "Archives of Central and Eastern Europe in the time of legal and systematic transformations", Pulawy (Poland), 28. June 1996

Das Seminar über die Verwaltung des zeitgenössischen Archivgutes in Budapest, 2.-12. Juli 1996 (Matevž Košir) 175
Seminario sull'amministrazione degli archivi moderni, Budapest 2 - 12 luglio 1996
 Seminar on the management of modern archives, Budapest, 2-12 July 1996

Der Nachbar im Spiegelbild des Nachbarn im panonischen Raum - Vorstellungen und Tatsachen, Formen und Erscheinungen, <i>Köszeg</i> , 2-5. Juli 1996 (Branko Radulović).....	176
<i>Immagine del vicino nell'ambito panonico - Immagini e fatti, forme e fenomeni, Köszeg</i> , 2-5 luglio 1996	
Stereotype of a neighbour in regions of Pannonia, <i>Köszeg</i> , 2-5 July 1996	

VI. REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN UND AUSSTELLUNGEN
 VALUTAZIONI E RAPPORTI SULLE PUBBLICAZIONI E SULLE RASSEGNE
 VI. REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

ANDERE PUBLIKATIONEN
 ALTRE PUBBLICAZIONI
 OTHER PUBLICATIONS

Metka Bukovšek, Ivanka Zajc-Cizelj, Šolski sveti 1864-1941, Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju, (Inventarji 7), Celje 1996 (Branko Šuštar)	177
Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno (Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 - 1917/18), Ljubljana 1995 (Marjana Kov)	178
Mateja Jeraj, Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995 (Ljiljana Šuštar)	178
Aleksandra Serže, Strukovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, S posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995 (Ivanka Zajc-Cizelj).....	180
Mateja Jeraj, Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med strah in politiko, Viri 9, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1996 (Stane Granda)	180
France Baraga, kapitelski arhiv Novo mesto, Regesti listin in popis gradiva, Ljubljana (Inštitut za zgodovino Cerkve) 1995 (Bogdan Kolar)	182
Nada Čučnik-Majcen, Zapis v čas, Osnove varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva, Ljubljana 1996 (Jedert Vodupivec)	183
Marija Herna-Masten, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuj 1684-1917, Viri I, Zgodovinski arhiv Ptuj 1995 (Jože Cirk)	185
Št. Vid - Podnans, Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1996 (Ivanka Uršič)	186
Ivica Žnidaršič, Nekaj o vojni škodi in pravicah (Zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva), Ljubljana, RKS 1996 (Metka Gombač)	187
Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem, Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju, Študije 2, Celje 1996 (Stane Granda)	188

AUSLÄNDISCHE ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN
 GIORNALI E RIVISTE STRANIERI
 FOREIGN MAGAZINES AND REVIEWS

Vjesnik povijesnog arhiva Rijeka 37, 1995 (Vlasta Tui)	191
Arhivski vjesnik 38, 1995 (Darijka Drnovšek)	191
Ressegna degli Archivi di stata 52, 1992, 53, 1993 (Zdenka Bonin)	193
Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 44/45, 1995 (Nada Jurkovič)	197
Der Archivar 46, 1993, 48, 1995 (Sonja Anžič)	198
The American Archivist, 56-57, 1993-1994 (Milica Trebše-Štafja)	205
La gazette des Archives, 1995 (Ivan Nemanič)	212

AUSSTELLUNGEN

MOSTRE

EXHIBITIONS

Aufzeichnung und Bild (Jedert Vodopivec)	215
<i>Natu e immagine</i>	
A Record and an image	
Das Projekt "Aufzeichnung und Bild" (Ivan Bogovčič)	217
<i>Progetto "Natu e immagine"</i>	
The project "A record and an image"	
Die Feier zum 110jährigen Bestehen des Fremdenverkehrsvereins Ptuj (Branko Radulovič)	217
<i>110 anni dell'associazione turistica di Ptuj</i>	
110 years of the touristic society of Ptuj	
Das Genossenschaftsheim, unser Stolz (Metka Nussdorfer-Vuksanovič)	218
<i>Casa cooperativa il nostro orgoglio</i>	
Cooperative society building - our pride	
Die Tamburizzen in Šturje und Ajdovščina erklingen bereits seit hundert Jahren (Lilijana Vidrih-Lavrenčič)	219
<i>Tamburizze in Šturje e Ajdovščina suonano già da un secolo</i>	
Tambourines in Šturje and Ajdovščina play for over a century	
Slowenien in den päpstlichen Urkunden, Ljubljana, Mai 1996, Archiv der Republik Slowenien (Jože Škofljance)	220
<i>Slovenia nei documenti del Papa, Ljubljana, maggio 1996, Archivio della Repubblica di Slovenia</i>	
Slovenia in papal documents, Ljubljana, May 1996, Archives of the Republic of Slovenia	
85 Jahre des häuerlichen Sparwesens in Ptuj (Tjaša Mrgole-Jukič)	223
<i>Eight-Five Years of Farmers' Savings Accounts in Ptuj</i>	
85 anni del risparmio contatino a Ptuj	

VII. PERSONELLES

VII. NOTIZIE PERSONALI

VII. PERSONALITIES

In memoriam Dr. Sergij Vilfan (Jože Žontar)	225
<i>In memoriam - Dott. Sergij Vilfan</i>	
To Dr Sergej Vilfan	
Dr. Zdravko Šumirica (Ignacij Voje)	226
<i>Dott. Zdravko Šumirica</i>	
Dr Zdravko Šumirica	

VIII. SYNOPSEN	229
-----------------------------	-----

VIII. SINOSI

VIII. ABSTRACTS

Članki in razprave

Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko

MARKO KAMBIČ

I. UVOD

Srednjeveško pravo v nekdanjih avstrijskih deželah je bilo stanovsko in teritorialno razcepljeno. Od konca 15. stoletja dalje pa že zasledimo prizadevanja vladarjev, da bi pravo poenotili. V ta namen so izdajali predpise, s katerimi naj bi odpravili pokrajinsko, ljudsko, poveljni običajno pravo. Poleg tega so vladarji želeli ustvariti tudi centralno urejene sodne instance in oblasti, ki bi obsegala več dežel in bi tako omogočala enotno uporabo sprejetih zakonov. Za enotno deželno zakonodajo so si prizadevali tudi deželni stanovi, le da je bil njihov namen nasproten vladarjevemu. Deželni stanovi so hoteli, da bi jim enotna zakonodaja zagotovila nadaljnjo veljavo deželnih običajev in deželnih posebnosti ter privilegijev. Takšno konfliktno stanje je v veliki meri oviralo poenotenje prava in uprave. Zato je za dobo od 16. pa vse do 18. stoletja med drugim značilna tudi mnogovrstnost sodišč.¹ Sodstvo je bilo urejeno različno, posebej za kmečke podložnike in nekatere posebne vrste kmetov, posebej za meščane ter posebej za plemiče.² Sodišča pa niso bila različna le po stanovih, ampak tudi po načelni organizaciji. V 16. stoletju in tudi pozneje srečujemo na eni strani še stara ljudska sodišča (nastala iz sodišč ljudskim prisedništvom), na drugi pa sodišča državnih organov oziroma sodišča, ki so bila vsaj pod njihovim vplivom.³ Laični značaj plemiškega ograjnega sodišča je na primer vedno bolj izrivalo "ničeno sodstvo". Vedno več vpliva sta pridobivala deželno glavarstvo in notranjeverstvska vlada kot državno organizirano vrhovno sodišče.

Poleg teritorialne in stanovske razcepljenosti prava predstavlja dodatno težavo pri preučevanju pravosodnega ustroja tudi omejenost pravnih

virov. Obdobje na prehodu iz srednjega v novi vek nam s formalnega vidika zadovoljivo osvetljujejo deželni ročini, ki vsebujejo številne temeljne norme o sodstvu za privilegirane stanove ter tudi o patrimonialnem in deželskem sodstvu za nepriviligirane stanove. Deželni ročini v zvezi s sodstvom določajo razmejitve pristojnosti med ograjnimi sodišči različnih dežel ter razmejitve med posvetnimi in cerkvenimi sodišči. Podajajo tudi bistvene določbe o instančni poti. Osnove patrimonialnega sodstva vsebujeta zlasti koroški in kranjski privilegij iz leta 1338, kakor tudi privilegij za Slovensko Marko (to je za Dolenjsko) z Metliko in Istro iz leta 1365. O patrimonialnem sodstvu govori tudi štajerska listina iz leta 1445.⁴ Za sodstvo v začetku novega veka pa predstavljajo pomemben vir predvsem različni sodni redi za deželska in ograjna sodišča ter mestni sodni redi (na primer Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, Red za ograjno sodišče na Kranjskem iz leta 1564/1565, Red za ograjno sodišče na Koroškem iz leta 1577, Ljubljanski sodni red iz leta 1545). V 16. stoletju je bilo za isto ozemlje v časovnem zaporedju izdanih tudi po več sodnih redov.

Pri preučevanju pravosodne strukture se lahko poleg pravnih virov opremo tudi na starejše avtorje, ki so pisali o tej problematiki in ki so stvari presojali z dosti manjše časovne odmaknjenosti. Tu prihajajo v poštev Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Gradec 1688, Ferdinand von Rehbach, *Observationes ad stylum curiae Graecensis*, Gradec 1680, J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1689 (predvsem knj. IX) in J. Daniel baron Erberg, *Observationes*.⁵ Iz teh virov je zajemal J. Polec,

⁴ S. Villan, *Deželni ročini*, str. 79 s.

⁵ Delo je ohranjeno v več rokopisnih izvodih in je naslovljeno tudi *Notata ali Schriannengericht*. Polec (Razpored sodnih instanc) je pri svoji raziskavi uporabljal izvod iz Erbergove zapuščine, ki jo je hranil narodni muzej. Danes se rokopis nahaja v Arhivu Republike Slovenije (Zbirka rokopisov, 1/30 r). Delo je naslovljeno "Observationes Practicae Incluyt Praetorialium Aulicorumque Iudiciorum Dicasterii, Quibus Ex

¹ Glavne institucije v posameznih avstrijskih pokrajinah so ostale bolj ali manj različne vse do reform Marije Terezije.

² To razdelitev deloma križa kazensko sodstvo. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 117 s.

³ Prim. Villan, *Sloveske*, str. 60 ss in id., *Valvasorjevu pomčilo*, str. 84-89.

ki je leta 1928 sestavil pregled sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja.⁶ Tudi Polec opozarja, da predvsem zaradi teritorialne raznolikosti prava razlag omenjenih avtorjev ne smemo posploševati.⁷

Pričujoča razprava se opira na Polčevo delo, ki ga dopolnjuje predvsem z ugotovitvami novejših raziskav in podatki iz sodnih redov 16. stoletja. Glede na raznolikost ureditve in množico posebnosti, saj je skoraj vsak teritorij nekoliko odstopal od splošnih pravil, ni mogoče podati enovitega pregleda pravosodnih struktur. Ugotovimo lahko le določena splošna pravila in tendence ter ob njih opozorimo na nekatere pomembnejše posebnosti oziroma odstopanja. Podrobno sliko bomo lahko sestavili šele čez čas, ko bo, predvsem v luči stare dokumentacije, postopno in podrobneje raziskana večina slovenskega ozemlja.⁸ Ugotovitve pričujoče razprave so torej okvirne in predstavljajo oris nekdanje pravosodne ureditve.

I. SODSTVO ZA KMEČKE PODLOŽNIKE IN SVOBODINE⁹

A. SPLOŠNE INSTANČE

1. Zemljiška gosposka (Grundobrigkeit) kot patrimonialno sodišče

Nižje sodstvo na našem ozemlju je skoraj izključno izhajalo iz javne knežje (mejno-grofovske) sodne oblasti. Na teritorialne zemljiške gospose je povečini prešlo proti koncu 12. stoletja, vendar je bilo patrimonializirano še na teritorialno zemljiško lastnino in ne na vsako ogradno zemljiško gospodarstvo. V 13. stoletju se je

v okviru zemljiškega gospodarstva nadaljevala cepitev na višje in nižje sodstvo. Višje sodstvo je ostalo združeno s teritorialno posestjo, nižje sodstvo pa so teritorialni zemljiški gospodje podeljevali svojim cerkvenim ustanovam (imunitete na njihovih zemljiščih) in predvsem tudi nesvobodnemu plemstvu. Prehod nižjega sodstva na ministeriale v ožjem pomenu besede ima v 13. stoletju še privilegijski značaj. Načelo, da vsak ogradni zemljiški gospod izvaja nižje sodstvo nad svojimi kmeti, pribaja kot splošna pravna norma do izraza šele v privilegijih 14. stoletja. V privilegijih za Koroško in Kranjsko iz leta 1338 najdemo pravilo, da imajo ministeriali civilno sodstvo v zadevah svojih "služabnikov". Takoj nato sledi določba, naj vsak "mož" sodi pravo svojim kmetom v zadevah, ki so se zgodile na njegovem zemljišču, razen tistih, za katere je zagrožena smrt. Podobno določata tudi privilegija iz leta 1365 za Slovensko krajino z Metliko in za Istro, da smejo vsi plemiči, to je ministeriali in militi, odločati o tožbah proti svojim ljudem, razen v najtežjih zadevah.¹⁰

S patrimonialno oblastjo je dobil zemljiški gospod v svoje roke pravico sojenja v sporih med podložniki, hkrati s tem pa je nanj prešla tudi izvršilna oblast v njegovih lastnih zahtevkih proti kmetu, ki jih je odslej lahko uveljavljal zemljiški gospod sam, tudi s prisilnimi ukrepi. Pridobitev patrimonialnega sodstva je poleg tega za zemljiškega gospoda pomenila tudi vir dodatnega dohodka. Zato so bili spori za solne pravice med gospodi praviloma bolj gnotne in ne toliko prestižne narave. Izrečene globe so se namreč stekale v gospodovo blagajno. Zaradi želje po dobičku je mnogokrat prihajalo do očitnih zlorab pravosodne oblasti.¹¹

Patrimonialno sodstvo se je na večini slovenskega ozemlja družilo s pojmom navadnega zemljiškega gospodarstva, ker se je medtem na drugi stopnji uveljavilo teritorialno zemljiško gospodarstvo predvsem kot višjesodna oblast. Obenem je poudarnost patrimonialnemu gospodu pogosto postala znamenje podložnosti. Patrimonialno sodstvo pa se ni uveljavilo povsod in zato ni moč trditi, da brez njega ni podložništva. Na zahodnem delu slovenskega ozemlja, zlasti na Goriškem in v Slovenski Istri, je namreč obstajalo podložništvo, čeprav tam niso poznali patrimonialnega sodstva.¹²

Patrimonialno sodišče je bilo stvarno pristojno za civilnopravne in manj pomembne kazenske zadeve podložnikov. Zemljiška gosposka je načelno reševala vse civilne zadeve svojih podložnikov, razen zakonskih sporov (*causae matrimoniales*), za katere so bila pristojna cer-

Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landtsbandvestl Institutis patriis Dietorum Iudiciorum, aliisque vetustissimis monumentis explanatur, nec min rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Stylus dietae Curiae Vernaculae sive Huthhayting. Opus Posthumum Joannis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Excelsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec nun Supremi Provinciae Secretarii liti unterquaque Famigeratissimi".

⁶ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 116-142.

⁷ Kot primer navaja, da je že M. Dolenc pri preučevanju gorskih pravnih ugotovil, da je v nasprotju z načeli, ki jih izraža Beckmann, sodilo redno sodišče tudi v pravnih med zemljiškimi gospodarstvi in njegovimi podložniki. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 126. Glede zanesljivosti Valvasorjevih podatkov o sodnih oblastih na Kranjskem gl.: Villan, Pravna ureditev Kranjske, str. 33-48.

⁸ Za pozni srednji vek je na podlagi starih pravnih listin naredil zanimiv pregled D. Kos (Imago Iustitiae). Delu je hignat s pravnizgodovinskimi podatki in zato dragocen prispevek k pravnizgodovini listega obdobja, kljub temu, da je pisano z očmi zgodovinarja, ki ni pravnik.

⁹ O pojmu svobodin gl. ustnemu pri Villan, Pravna zgodovina, str. 79 s.

¹⁰ Villan, Pravna zgodovina, str. 189. O razvoju patrimonialnega sodstva podrobneje id., Zemljiška gospodarstva, Ljubljana 1980, str. 157 ss.

¹¹ Prim. Villan, Zemljiška gospodarstva, str. 159 s.

¹² Ibid. Gl. spodaj.

kvena sodišča, in sporov, ki so spadali pred ljudska ali pa posebna (kavzalna) sodišča (npr. gorske zbornice, poljske pravde). Med manj pomembne kazenske zadeve podložnikov, tako imenovane male kazenske reči (*causae minores*), pa so spadala vsa lažja kazniva dejanja, razen ponekod tistih, za katera so bila pristojna ljudska sodišča. Male kazenske zadeve so bile po Beckmannu zlasti verbalne in dejanske žalitve (injurijske) in nenamerne telesne poškodbe, tudi težke, če niso povzročile smrti. Med male kazenske zadeve pa niso šteli primerov, ko se je podložnik nepravilno upiral zemljiškemu gospodu ali njegovemu organu in ga je pri tem poškodoval.¹³

Za pozní srednji vek je v zvezi s stvarno pristojnostjo patrimonialnih sodišč daleč pretirana predstava, da je imel patrimonialni gospod vse sodstvo razen krvnega. Deželska sodišča so si namreč po krajevnih običajih lastila zelo široko stvarno jurisdikcijo. Določene omejitve deželskega sodstva v prid patrimonialnemu so nastopile šele v 16. stoletju.¹⁴ Ker so bila deželska sodišča v rokah deželnega kneza in le redkih višjih fevdalcev, so deželni fevdalci zastopali interese patrimonialnih sodišč.¹⁵ Predvsem so si prizadevali za podrobnejšo razmejitev pristojnosti med deželskim in patrimonialnim sodiščem, ki naj bi bila v prid slednjim. Največ uspeha so s pomočjo deželnih stanov dosegli na Kranjskem. Kranjski sodni red za deželska sodišča z dne 18. februarja 1535 je telesne poškodbe uvrstil med težja kazniva dejanja, ki jih mora soditi deželsko sodišče.¹⁶ Redi za deželska sodišča drugih dežel so pristojnosti deželskih sodišč okrnili v manjši meri. To velja predvsem za dokaj izvirni Koroški red za deželska sodišča iz leta 1577 in tudi za Štajerski red za deželska sodišča iz leta 1574, ki se je naslanjal predvsem na *Constitutio Criminalis Carolina*. Toda tudi na Kranjskem se dejansko ločitev med patrimonialnim in deželskim sodstvom ni povsod dosledno izvedla, zato ker so bili tu deželskosodni gospodje obenem tudi patrimonialni gospodje bolj ali manj številnih kmetov in ker so veljali za patrimonialne gospode vsaj na večini gmajni in gozdov. Po tej poti je precej patrimonialnega sodstva še vedno ostalo združena-ga v istih rokah z deželskim sodstvom.¹⁷

Razmejitve med pristojnostmi deželskih in patrimonialnih sodišč v kazenskih sporih niso dosti vplivale na sam položaj podložnikov. Vsaj glede izrečenih denarnih glob sta bili obe vrsti gospodov enako lakomni. Večji praktični pomen je za podložnike imela pristojnost v civilnih za-

devah, saj je v krajih, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, deželskosodni gospod dosti bolj širokoprčno dovoljeval delitev kmetij, kot bi to storil patrimonialni gospod, ker mu je vsaka delitev prinesla takso.¹⁸

Sodišče zemljiškega gospoda je bilo v mejah svoje jurisdikcije pristojno po **personalnem** načelu. To jasno definira Valvasor, ko pravi, da je patrimonialno sodstvo tisto, ki ga imajo "zemljiška gospostva in gosposke nad njim lastnimi podložniki in svojimi služabniki".¹⁹ Zaradi personalnega načela je patrimonialno sodišče izvrševalo sodno oblast nad svojimi podložniki tudi če so stanovali v različnih delih dežele. **Krajevno** pa je bila pristojnost patrimonialnega sodstva določena praviloma po obsegu zemljiške lastnine na posameznih parcelah. To je najbolj prihajalo do veljave na stavbiščih, kjer se je razvilo načelo, da deželski sodnik ne sme prestopiti praga hiše, ki je last drugega in ne deželskosodnega gospostva. Ta privilegij gospostev se je označeval kot pravo "strešne kapi".²⁰ V zvezi s kazenskim sodstvom zemljiškega gospoda so že v poznem srednjem veku ločili sodstvo nad hišo podložnika, ki je segalo teritorialno do strešnega kapu, in sodstvo obgradja. V prvem primeru gre za pravico razsojanja manjših kaznivih dejanj, storjenih v podložnikovi hiši, v drugem primeru pa za pravico razsojanja manjših kaznivih dejanj, ki so bila storjena na določenem ozemlju, ponavadi okoli fevdalčevega gradu, in sicer ne glede na vprašanje, kateremu zemljiškemu gospodu so pripadali (neprivilegirani) prebivalci omenjenega teritorija. Tu je šlo torej za pristojnost po kraju storitve kaznivega dejanja. Izjema so bila le kazniva dejanja, storjena sicer na območju obgradja, vendar v hišah tujih podložnikov, ki so jih smeli soditi samo njihovi gospodje.²¹

Tudi ko je patrimonialno sodstvo v neki pokrajini postalo splošno pravilo, ga nekatere vrste gospostev najbrž niso mogle vedno izvajati. To je veljalo predvsem v primeru, ko je zemljiški gospod imel le posameznega ali neznatno število kmetov. Takrat je verjetno imel patrimonialno sodstvo zemljiškemu gospodu nadrejeni cerkveni organ ali deželskosodni gospod podložnikovega prebivališča.²²

Zaradi pomanjkljivosti virov **sestava** patrimonialnega sodišča še ni popolnoma dognana. Vsaj v najzgodnejšem obdobju zemljiški gospod verjetno ni izvrševal sodstva sam (ali po svojem

¹⁸ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196 s.

¹⁹ Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 94. Vilfan, *Pravna urelitev Kranjske*, str. 42. Glede sodne pristojnosti navaja Valvasor (knj. IX, str. 78) tudi splošno pravilo, da mora tožnik iskati pravico pred sodiščem, ki mu je podstuden tužence. Prim. Valvasor, *Slava*, knj. VII, str. 800.

²⁰ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 189.

²¹ Prim. Josip Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 568 s.

²² Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 158.

¹³ Beckmann, *Itala intris*, str. 264 s.

¹⁴ Prim. Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 158 s.

¹⁵ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 195.

¹⁶ Deželsko-sodni red za Kranjsko s pridruženimi gospostvi Slovensko Marko, Metliki, Istro in Krasom z dne 18. februarja 1535. O tem sodnem redu podrobno: Josip Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 566-587.

¹⁷ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196.

organu) kot sodnik posameznik, ampak je sodil ob ndeležbi in sodelovanju prisednikov. Prisedniki so bili ponavadi župani, pa tudi duhovniki ali stanovski tovariši (ob)toženca.²³

Prva prizivna instanca proti sodbam patrimonialnega sodišča je bilo deželno glavarstvo, druga pa notranjeavstrijska vlada ("Regiment" v Gradcu).²⁴

Kljub spremembam uprave in sodstva v 17. in 18. stoletju so se patrimonialna sodišča za podložne kmete ohranila skoraj nespremenjena vse do leta 1848. Do reform je prišlo le v tistih delih Avstrije, ki so jih okupirali Francozi.²⁵

Patrimonialno sodstvo pa se ni razvilo v Istri in v zahodnih delih Goriške in Gradiške. V istrskih deželskih sodiščih so celotno sodstvo imeli deželskosodni gospodi. V zahodnem delu Goriške in Gradiške pa je bilo vse sodstvo v rokah imetnikov jurisdikcij, to je čistih jurisdicentov, brez gospodskih prilastkov. Jurisdicenti so lahko izhajali iz vrst zemljiških gospodov, lahko pa so jih postavljale cerkvene institucije ali posamezne občine (kot na primer Oglej). Na območjih, za katera izjemoma ni bil pristojen noben zemljiški gospod ali jurisdicent, je na Goriškem izvrševal sodstvo deželnoknežji deželski sodnik (gastaldo del paese), na Gradiškem pa gradiški mestni vikar. Leta 1756 so oba urada uknili in ta ostanek sodstva prodali jurisdicentom.²⁶

2. Ljudski sodni zbor (kvatrno sodišče)

Ljudski sodni zbori so nasledniki starih več in jih lahko štejejo med ljudska sodišča.²⁷ Dolene šteje za slovenska ljudska sodišča tista sodišča, "kjer je slovensko ljudstvo sodilo po svojih predstavnikih, ki so bili po izvestnem redu poklicani od ljudstva, ne pa od gosposke, da krojijo pravde po svojem pravnem prepričanju, ki se je od roda do roda patriarhalno ohranilo". Za kvalifikacijo ljudskih sodišč naj bi bilo torej poleg ljudskega prisedništva bistveno dejstvo, da jim je kot podlaga za sojenje služilo ljudsko, običajno pravo ("pravno prepričanje, pravni običaji preprostega ljudstva"). Ta element najdemo po Dolencem mnenju razen pri večah še pri vinogorskih zborih, kvatrnih in poljšjih sodiščih, deloma pa tudi pri nepristranskih sodiščih ter nekaterih mestnih sodiščih zunaj glavnega mesta dežele.²⁸

Kot pove že samo ime, so se kvatrna sodišča običajno sestajala ob kvatrnih tednih. Njihova pristojnost in umestitev v pravosodni sistem sta dokaj nejasna. Že Polec glede na stanje raziskav

ni mogel ugotoviti razmerja kvatrnega sodstva do patrimonialnega in tudi ne pritožbene instance.²⁹ Po njegovem mnenju, ki se uaslanja na Planerja, naj bi ljudski sodni zbori obravnavali iste zadeve kot patrimonialna sodišča.³⁰ Dolene meni, da je imelo patrimonialno sodišče le pristojnost poravnalne instance, ki so jo pozneje dobili gospodarski uradi.³¹ Kvatrna sodišča naj bi bila pristojna za zadeve, ki niso spadale pod kvazalno sodstvo, tako da naj bi bila neke vrste nadomestna sodišča.³²

Raziskave S. Vilfana pa so pokazale, da so kvatrne veče na slovenskem podeželju po vsej verjetnosti organ deželskega sodišča.³³ V poznem srednjem veku so namreč teritorialna zemljiška gospodstva svojo upravo povezovala z rednimi zbori podložnikov (*placitum* oz. večā), ki so jih za posamezne večje ali manjše dele gospodstva sklicevali ob določenih dnevih v letu. Nanje je prijezdil predstavnik gospodstva, zato se imenujejo tudi pojezde. Ker je bilo nižje sodstvo sčasoma na večini slovenskega ozemlja priznано zemljiškemu gospodom, so bile pojezde pod deželskosodnim gospodom inogoče in smiselne le tam, kjer je bil vsaj velik del kmetov podložen deželskemu sodišču tudi kot zemljiškemu gospodstvu.³⁴ Ne glede na usodo besede večā so se deželskosodni zbori obranili vsaj še v 16. stoletju. V tem stoletju je na primer mariborski mestni sodnik kot deželski sodnik dvakrat na leto po županib skliceval kmete na zbor in jih zapregel, da bodo prijavljali težja kazniva dejanja. Deželsko sodišče Čače je v 16. stoletju sklicevalo tri redne večā (Pantaiding) na leto, vsako v drugem kraju in v presledku 14 dni. Tu gre za prave sodne zборе, na katerih je moral sodnik sestaviti prisedniški krog (ring), vzeti v svoje roke sodniško palico, razglasiti kazenske člene, ki se niso omejevali le na težja kazniva dejanja, in nato zastavljati vprašanja. Ta so deloma zadevala kazniva dejanja deloma pa splošno disciplino, na primer pri uporabi gmajne. Izključene pa niso bile niti zasebne tožbe.³⁵

Glede krajevne pristojnosti in podsodnosti teh sodišč je težko podati enotno sliko.³⁶ Na škofjeloškem ozemlju so se na primer zbirali na pojezdo kmetje iz posameznih žup, torej iz večjih in manjših skupin vasi. Ponekod pa je bila

²³ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 119.

²⁴ Ibid.

²⁵ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 140.

²⁶ Žitnar, Priročniki in karte, str. 70. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 214 ss. in il., Zemljiška gospodstva, str. 196.

²⁷ Prim. Kaspreč, O večāh, str. 214-222.

²⁸ Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz, str. 38 s.

²⁹ Polec (Razpored sodnih instanc, str. 123) sklepa po splošni sodni organizaciji, da je bilo ljudskito sodiščem verjetno nadrejeno deželno glavarstvo.

³⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 122. Prim. Planer, Recht und Richter, str. 21.

³¹ Dolenc, Pravosodstvo klevčvske in bučanjške gmajne, str. 176.

³² Dolenc, Pravosodstvo cistercijske upacije, str. 39.

³³ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 361.

³⁴ Vilfan, Suseske, str. 61.

³⁵ Vilfan, Suseske, str. 62. Avtor žal ne navaja, kje se imenjene Čače nahajajo. Domnevamo, da bi lahko šlo za Čače (Sark) pod goro Duhrač na Koroškem v današnji Avstriji.

³⁶ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 123.

pojezda le za posamezno vas.³⁷ Na Kranjskem in Koroškem so morali na deželosodni zbor prihajati vsi kmetje, ne glede na to, čigavi podložniki so bili. Tako je ta zbor postal v kazenskih zadevah splošen zbor, v drugih pa le zbor za lastne podložnike deželskega sodišča. Zasedanja več je treba strogo razločevati od krvnih pravnih deželskih sodišč, za katere je veljal popolnoma drugačen postopek.³⁸

Ljudsko sodišče je po Dolenci sestavljal določen "krajevni veljak" in običajno dvajset do trinajst prisodnikov ob navzočnosti zemljiškega gospoda ali njegovega uradnika.³⁹ Urbarialni zapisek iz leta 1515 navaja, da je pojezdo v loškem gospostvu vodil loški kaščar, poleg katerega so bili navzoči še en sodnik in nekaj prisodnikov iz vrst loških meščanov. Meščani so v tem primeru stopili na mesto prvotnih domačih kmečkih prisodnikov.⁴⁰ Zanimivo bi bilo podrobneje preučiti, zakaj je meščansko prisodništvo zamenjalo domače, kmečko. V konkretnem primeru morda zato, ker je bila pojezda prenesena okrog leta 1500 v mesto (Škofjo Loko). Morebiti pa bi lahko meščansko prisodništvo povezali tudi z recepcijo rimskega prava. Pozneje je verjetno sodnemu zboru namesto krajevnega veljaka (verjetno župana) predsedoval sam zemljiški gospod. Dolene domneva, da so se ljudska sodišča ohranila v 16. stoletju poleg prodirajočega patrionalnega sodstva prav zato, ker so njihovo vodstvo prevzeli zemljiški gospodje.⁴¹

V času, ko viri omenjajo pojezde oziroma več s polno navzočnostjo prebivalcev nekega okoliša, udeleženci najbrž niso imeli nikakršnega odločilnega glasu pri sklepkih. Odločanje je bilo vsaj formalno prepričeno ožjemu sodnemu kolegiju prisodnikov. Njihovo zasedanje označujemo kot pravda. V Čačah je izbiral izmed navzočih prisodnike sam sodnik, upoštevajoč morda predloge zbora. Ščasoma so najbrž sploh opuščali obvezno udeležbo prebivalcev. Prisodniki so torej zasedali pod gospodovim predsedstvom sami, ponekod morda ob prisotnosti priložnostnih poslušalcev.⁴²

3. Župansko sodišče

Županska sodišča so bila organ stare podželske avtonomije in predstavljajo tipičen primer različnega sodstva. Sodiščem je predsedoval župan, po Valvasorju tudi kdo drug, ki "ima v roki sodno palico".⁴³ Po istni razpravi je dal predsedujoči razsodbo na glasovanje. Glasove je za-

pisoval na rovaš (Rabisch, leseni zapisnik). Odločala je večina glasov.⁴⁴ Valvasor poroča, da so županska sodišča obstajala še v 16. stoletju v Slovenski marki (to je na Dolenjskem) in v Istri. Podatke je črpal iz pritožbe kranjskih stanov iz leta 1528, ki so jo ponovili leta 1530. Kot je ugotovil Vilfan, pa je Valvasor spregledal, da se opis sodišč v pritožbi, iz katere je črpal podatke, nanaša samo na Istro. Pritožba je bila namreč naperjena proti istrskim zemljiškim gospodom, ki na podlagi svojih privilegijev niso želeli biti pod sodni ljubljanskemu ograjnemu sodišču. Ker jih je bilo premalo za lastno ograjno sodišče in ker niso priznavali ljubljanskega, so morali biti pod sodni obstoječemu, to je županskemu sodišču. Tako lahko ugotovimo, da so županska sodišča v 16. stoletju delovala le v Istri in da so jim bili poleg kmetov **pod sodni** celo plemiči. V teku 16. stoletja pa so istrski plemiči prešli pod pristojnost ljubljanskega ograjnega sodišča.⁴⁵

4. Deželsko sodišče (*Landgericht, iudicium criminale*)

Deželska sodišča so nastala iz teritorialnih zemljiških gospostev, katerih gospod je pridobil za svoj teritorij nekdanje višje sodstvo kranjskega kneza (mejnega grofa). Postala so osnovna pravna enota v okviru dežele. Na njih je bila osredotočena javna oblast za nižje sloje, ki je zajemala izvrševanje višjega sodstva, policije in opravljanje vojaško-mobilizacijskih nalog. Deželska sodišča so bila vezana na deželnega kneza s tem, da je njihovim sodnikom podeljeval krvosodno oblast (*Bann und Aecht*).⁴⁶ Prvotno je bilo za vso deželo enotno sodišče, ki ga je upravljala deželni gospod sam.⁴⁷ Ščasoma pa se je to sodišče razcepilo, in sicer tako, da je deželni gospod podeljeval deželsko sodno oblast določenim večjim gosposkam. Sodno okrožje takega deželskosodnega gospoda je obsegalo podložnike vseh zemljiških gosposk tega ohmočja.⁴⁸

Deželnoknežja sodna gospostva (deželska sodišča) so bila zelo številna predvsem na Kranjskem, potem ko so Habsburžani pridobili celjsko dediščino, kar je dajalo deželnim knezom v deželi precejšnjo moč proti drugim fevdalcem, ki so sami ali s svojimi organi dejansko obvladovali

37 Vilfan, Soseske, str. 61 s.

38 Ibid.

39 Dolenc, Pravnsodstvo cistercienske upatije, str. 13.

40 Vilfan, Soseske, str. 61.

41 Dolenc, Pravnsodstvo Klevevske in Inštanjske graščine, str. 184.

42 Vilfan, Soseske, str. 62.

43 Valvasor, Slava, knj. IX, str. 95 s.

44 Ibid. Prim. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 39 s.

45 Ibid. in Vilfan, Valvasorjevi potočilo, str. 87 ss. Županska sodišča in župane omenja Valvasor še na več mestih: Pazin (knj. XI, str. 376), Mirčevnice (knj. XI, str. 381), Vepine (knj. XI, str. 610), Kastavec (knj. XI, str. 46-50), Zamasci (knj. VIII, str. 800).

46 Vilfan, Pravna zgodovina, str. 211 s.

47 V večjih deželah, kot na primer na Štajerskem, je obstajala deželsko sodišče za izemlja pisaneznih nekdanjih grofov.

48 Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 120. V načelu naj bi se s katerim koli zemljiškim gospostvom združevali patrionalno kot nižje sodstvo, s teritorialnim zemljiškim gospostvom v nekak gospodov pa deželsko sodstvo. Vilfan, Zemljiška gospostva, str. 158.

le del zemljiških gospostev.⁴⁹

Deželsko sodišče je bilo stvarno pristojno za težja kazniva dejanja (*Malefiz, causae maiores seu criminales*). V izključno pristojnost deželskih sodišč so po Kranjskem sodnem redu za deželska sodišča iz leta 1535 (čl. 2-17) spadala naslednja kazniva dejanja: usmrtilitev in izdaja vladarja ter organiziranje upora zoper gosposko; uboj, umor in samomor; telesne poškodbe, delikti zoper spolno moralo, zakonsko zvezo in rodbino; premoženjska kazniva dejanja (rop, velika tatvina, izsiljevanje, utaja najdenega predmeta); ponarejanje in prenarejanje listin, mer, uteži, tehtnic in trgovskega blaga; požig in zažig; čaranje, kriva prisega in krivo pričevanje; bogokletno priseganje in preklinjanje.⁵⁰

Opredeletiv pojma "malefic" (težje kaznivo dejanje), od katere je bila odvisna pristojnost deželskih sodišč, ni bila vedno in povsod enaka. Razmejitev med lažjimi in težjimi kaznivimi dejanji, ki naj bi pripadala posameznim sodiščem, ni bila različna samo med deželskimi sodišči različnih dežel, ampak tudi med samimi deželskimi sodišči znotraj posamezne dežele. Ponekod je nižjemu sodniku uspelo, da je premaknil mejo svojega delovanja navzgor ter v svojo pristojnost pritegnil zlasti telesne poškodbe. V tem primeru je ostal višjemu sodniku le uboj. Drugod pa so ostale višjemu sodniku še vse krvave telesne poškodbe.⁵¹ Po že omenjenem sodnem redu za Kranjsko je na primer deželsko sodišče v kazenskih zadevah pristojno le za hudodelstva, ki se kaznujejo s smrtjo ali hujšimi kaznimi, ki so izrecno naštet.

Kranjski sodni red je pri uboju upošteval tudi silobran, ki je izključeval protipravnost in s tem kaznivost dejanja (čl. 25). Kot primer silobrana navaja red pravico ubiti nočnega tatu, če ga ni bilo mogoče prijeti, in tatu, ki so ga zasačili podnevi, če se je uprl aretaciji. Določba je pomembna, ker gre za tipičen primer recepcije rimskega prava. Če Zakonik dvanajstih plošč je dovoljeval tistemu, ki je ponoči zalotil tatu, da ga je na mestu ubil. Enako je smel storiti tudi podnevi, če se je tat upiral.⁵² Določbi zakonika dvanajstih plošč je skupaj s pripadajočo pravniško interpretacijo prevzel v svojo kodifikacijo cesar Justinijan. Njegova ureditev pa je bila skoraj nespremenjena recipirana v Kranjski sodni red.⁵³

Deželskemu sodišču so bili **pod sodni praviloma vsi neplemiči**.⁵⁴ Po Kranjskem sodnem redu so bila deželska sodišča pristojna za kmečke podložnike, pa tudi za koseze in svobodnike (*Freisassen*),⁵⁵ ki so imeli svoja zemljišča in hube v svobodni lasti pa niso bili plemiči, ter za cerkvene in bratovščinske ključarje, za katere je bil njihova redna instanca deželni glavar kot najvišji odvetnik.⁵⁶

Nižjeavstrijski sodni red iz leta 1514 je dajal deželskemu sodniku v primeru očitno dokazljivega "malefičnega dejanja" pravico, da na fevdalčevih tleh takoj zgrabi stalno naseljenega hudodelca, ne da bi moral fevdalec prej zaprositi, naj mu ga izroči ali vsaj dovoli postopek na njegovem zemljišču. Deželski sodnik je bil dolžan o svojem dejanju navesti zemljiškega gospoda šele po aretaciji. Nasprotno pa je Kranjski sodni red iz leta 1535 močno omejil delovanje deželskega sodnika, ki je moral storilca vnaprej zahtevati od zemljiškega gospoda. S tem je red zaščitil interese patrimonialnega sodstva. Ker pa je omenjeno določilo dejansko močno otežilo kazenski postopek, je bilo leta 1565 na predlog deželnih stanov omiljeno, in sicer tako, da ni bil potreben pristanek gospoda takrat, kadar je šlo za očitno dokazljivo dejanje.⁵⁷ Osunljence, ki so bili stalno naseljeni na določevem ozemlju, so izročali deželskemu sodišču brez njihovega premičnega premoženja, tiste, ki so bili brez stalnega bivališča na fevdalčevi zemlji, pa z vsem premičnim premoženjem. Vendar je tudi po Kranjskem sodnem redu smel deželski sodnik zgrabitel storilca brez gospodovega dovoljenja takoj, kadar je obstajala nevarnost, da bo storilec pobegnil, ker je fevdalec bival daleč proč od kraja, kjer se je pripetilo dejanje in tudi ni imel v bližini v smislu sodnega reda predpisanega oskrbnika (župana), ki bi ga sodnik lahko zaprosil za izročitev. Prav tako je lahko deželski sodnik ravnal brez fevdalčeve odobritve, če je sodnik zalotil storilca pri dejanju na fevdalčevi zemlji, vendar zunaj strešnega kapu, oziroma če ga je takoj po dejanju zasledoval z biriči in ga je dobil šele na fevdalčevih tleh.⁵⁸

Ker so se v srednjem veku deželska sodišča razvila iz teritorialnih zemljiških gospostev, sta se pri zasedanjih takih sodišč pogosto mešala nižja uprava in sodstvo teritorialnega gospostva z višjim sodstvom. Če je deželsko sodišče obdržalo večino kmetov v svoji podložnosti, je pri taki povezavi vsaj deloma ostalo še daleč v novi

49 Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 176.

50 Skraj enako Nižjeavstrijski sodni red iz leta 1514.

51 Jusip Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 585.

52 Zakonik dvanajstih plošč tab. VIII/12 in 13. Bruns, *Fontes I*, str. 31. Prim. Wacke, *Nutwehr und Nutstand*, str. 471 in Kaser, *Das Römische Privatrecht I*, str. 157 s. in 505.

53 Prim. Gai. D. 9, 2, 4, 1.: *Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum uocitare permittit, ut tamen ut ipsum cum clamore testificetur; interitum autem deprehensum ita permittit accipere, si is se tibi defendat, ut tamen neque cum clamore testificetur.* Ulp. D. 48, 8, 9 pr.: *Furum nocturnum si quis uociderit, ita deum impium feret, si purcare ei sine periculo sui non possit.* Ulp. D. 9, 2, 5 pr.: ... *et si uctu quis mortu*

furum uociderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia iniuriatur. Prim. tudi Ulp. *C. 1. 7, 3, 2 in 30.*

54 Gre torej za pristojnost pri personalnem načelu.

55 O svobodnikih in svobodništvu gl.: Polec, *Svobodniki*, str. 5-142; Vilfan, *Kmečko prethivalstvo*, str. 279-353 in id., *Agrarna premoženjska razmerja*, str. 403-479. Prim. id., *Pravna zgradbina*, str. 293 ss.

56 Prim. Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 576 s.

57 Prim. Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196.

58 Prim. Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 578 s.

vek, drugače pa je prišlo do ostrejšje ločitve med višjim in nižjim sodstvom. Pri povezavi je ostalo tudi tam, kjer zemljiški gospodje niso imeli patrimonialnega sodstva, tako da so bili tudi v civilnih in malih kazenskih zadevah njihovi podložniki pod sodni deželjski sodišči.⁵⁹

Cepitev prvotno enotnega deželjskega sodišča v srednjem veku je imela za posledico celo vrsto deželjskih sodišč, ki so izvrševala kazensko sodstvo na določenem zaokroženem ozemlju.⁶⁰ Prava deželjska sodišča so bila samo tista, ki so imela pravico izrekat smrtne kazni. Od njih moramo razlikovati **neprava deželjska sodišča** in pomirja. Teritorialni zemljiški gospodje so namreč dele svojih teritorijev lahko prepustili bodisi cerkvam kot nižjesodna imunitetna ozemlja, bodisi v last ministerialom. Taki lastniki ozemelj so razen nižjega sodstva izvrševali tudi policijsko oblast. Imeli so praktično vse znake deželjskega sodstva, razen pravice krvnega sodstva. Kljub temu se je tudi njih večasih prijelo ime deželjsko sodišče. Zato jih je zaradi jasnosti bolje imenovati **neprava deželjska sodišča**.⁶¹

Neprava deželjska sodišča so bila po svojem značaju zelo blizu tako imenovanim **pomirjem ali obgradjem** (Burgfrieden), kamor poleg mestnih in trških pomirij štejejo še graščinska. Tudi pomirja so imela policijsko oblast in nižje sodstvo za določeno ozemlje. Od nepravil deželjskih sodišč so se pomirja razlikovala le po tem, da so bila manjša in da so graščinska pomirja nastala pozneje kot neprava deželjska sodišča. Pri pomirjih ločimo privilegirana in nepriviligirana pomirja. Prva so imela v težjih kazenskih zadevah le pravico aretacije in izročitve, druga pa tudi pravico preiskave. Izjemoma je tudi določeno pomirje lahko dobilo pravico krvnega sodstva. V tem primeru je bil njegov položaj enak deželjskemu sodišču. Ljubljansko mestno pomirje je bilo na primer obenem deželjsko sodišče. Ker je imelo svojega krvnega sodnika, je veljalo za privilegirano deželjsko sodišče.⁶²

Neprava deželjska sodišča in pomirja pa so bila glede na stopnjo sodne pristojnosti zelo podobna patrimonialnim sodiščem. Od njih so se razlikovala po tem, da so imela patrimonialna sodišča nižjo sodno in policijsko pristojnost le za svoje podložnike ali za zadeve, ki so se zgodile pod njegovo strešno kapjo. Obgradja in neprava deželjska sodišča pa so imela tako pristojnost za večje ali manjše ozemlje. Zaradi podobnosti je večkrat prilajalo do kompetenčnih sporov, ki so jih reševali v različnih krajih različno, v splošnem pa so dajali prednost patrimonialnemu sodišču.⁶³

Glede na stvarno pristojnost in z njo povezano organizacijo sodišč se je v začetku novega veka v notranjeavstrijskih deželah zaostril razloček med privilegiranimi in nepriviligiranimi deželjskimi sodišči.⁶⁴ Do razlikovanja je prišlo zaradi recepcije rimskega prava, v zvezi z uveljavljanjem inkvizicijskega postopka in torture pod vodstvom kvalificiranih sodnikov.⁶⁵ Zasedanja deželjskih sodišč so se začela diferencirati na navadna, redna zasedanja, to je naslednike več in pojezd in na krvosodna zasedanja. Krvosodna zasedanja niso bila redna, ampak so jih sklicevali *ad hoc* za posamezne primere.⁶⁶ Za **privilegirana deželjska sodišča** so šteli tista, ki so smela sama izvrševati tudi sodstvo nad življenjem in smrtjo - tako imenovano krvno sodstvo.⁶⁷ Imela so torej pravico in sredstva, da so sama vzdrževala svojega krvnega sodnika.⁶⁸ **Neprivilegirana** pa so bila tista, ki krvnega sodstva niso smela izvrševati sama. Taka sodišča so sicer imela svoj prisedniški kolegij in svoje morišče, zasedala so na svojem sedežu ter so tudi sama dobivala dohodke od krvne pravde, vendar so za vodstvo teh pravnih postopkov kot težje (Malefiz), poklicati krvnega sodnika (Bannrichter), ki je oblikoval proces, vodil razpravo in po posvetu s prisedniki izrekel sodbo.⁶⁹ V naših deželah so imeli krvni sodniki svoj sedež v Gradcu, Celju, Ljubljani in Celovcu. Ker so bili krvni sodniki v vsaki deželi podrejeni drugemu oblastvu, jih je moralo deželjsko sodišče na Štajerskem zahtevati od notranjeavstrijske vlade v Gradcu, na Kranjskem od deželnega vicedoma in na Koroškem od deželnega glavarja.⁷⁰ Na Štajerskem sta bila najprej dva, pozneje pa trije krvni sodniki (za Spodnjo in za Zgornjo Štajersko ter za Celjsko četrt), v ostalih deželah pa po eden.⁷¹

Sestava deželjskega sodišča ni bila v vseh krajih in vseh "pravdah" enaka. Sodišču je predsedoval (čedalje pogosteje poklicni) deželjski sodnik, v krvnih pravdah poseben krvni sodnik, ki je odločal skupaj s prisedniki. Prisedniki so bili ponavadi pripadniki skupnosti, ki je bila podsodna določenemu sodišču. Za slovensko ozemlje je v 16. stoletju posebej značilno župansko prisedništvo, čeprav je pojav v tem obdobju že rahlo nazadoval. Po podatku iz leta 1544 je devinski deželjski sodnik v navadnih zadevah zasedal skupaj z župani, v težkih kazenskih zade-

⁵⁹ Vilfan, *Soseske*, str. 61.

⁶⁰ Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 120.

⁶¹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213 s. Prim. *id.*, *Zemljiška gospodstva*, str. 161 s.

⁶⁴ Prim. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 85 s in 161.

⁶⁵ Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 195.

⁶⁶ Prim. Vilfan, *Soseske*, str. 63.

⁶⁷ O krvnem sodstvu gl.: Dolenc, *Postanek in pomen instrukcij*, str. 98-115.

⁶⁸ Cesar Friderik je že leta 1470 podelil ljubljanskemu škofu krvno sodstvo za Goričane. Valvasor, *Slava*, knj. XI, str. 191.

⁶⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213.

⁷⁰ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 121.

⁷¹ Prim. Žontar, *Priročniki in karte*, str. 69.

vah pa je sodil krvni sodnik z župani in drugimi prisledniki. V socerbskem deželskem sodišču so župani v 16. stoletju sestavljali dvanajstijo, ki je odločala o vseh kazenskih in civilnih zadevah. Zasedanja deželskega sodišča z županskimi prisledniki se leta 1544 omenjajo tudi za Vrčnek (Schwarzenek). V vseh teh primerih so bili župani večinoma voljeni, njihova zasedanja pa se niso omejevala le na najtežje kazenske zadeve.⁷² V teku 16. stoletja so župansko prisledništvo počasi izrinili prisledniki iz trgov in mest.⁷³ Župansko prisledništvo se je najdlje ohranilo tam, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, to je v zahodnih delih Slovenije, in pa tam, kjer je deželsko sodišče imelo precej lastnih podložnikov.⁷⁴

Revizijska in nadzorna instanca za deželska sodišča je bila notranjeavstrijska vlada.⁷⁵ Njihove sodbe so se morale, z izjemo popolnoma jasnih primerov, pred izvršitvijo predložiti v potrditev vladi v Gradu, kar pa se je sčasoma zaradi preobremenjenosti vlade opustilo. Še naprej so se po uradni dolžnosti vladi pošiljale le tiste zadeve, ki so bile primerne za pomilostitev.⁷⁶

Na tem mestu moramo kot posebnost omeniti **koseško avtonomijo**.⁷⁷ Z gotovostjo lahko na našem ozemlju ugotovimo poseben položaj vsaj dveh koseških skupnosti. Po privilegiju iz leta 1537, ki je samo potrjeval starejše stanje, so imeli Teharski kosezi lastno nižje sodstvo pod voljenim in potrjenim sodinom (sehöppe), ki je s štirimi koseškimi prisledniki tvoril med drugim prvo instanco za civilne in male kazenske zadeve kosezov.⁷⁸ Čeprav niso vsi teharski kosezi prebivali v enem naselju, je bilo njihovo sodno ozemlje sklenjeno in je imelo po celjskem urbarju status deželskega sodišča.⁷⁹ Druga koseška skupnost, o kateri je na voljo nekaj več podatkov, je skupnost s središčem v Zagorju. Imela je poseben položaj znotraj gamberškega deželskega sodišča. Po gamberškem urbarju iz leta 1571 je posebnemu koseškemu sodišču v civilnih in malih kazenskih zadevah predsedoval gamberški imetnik ali oskrbnik, prisledniški kolegij pa je bil sestavljen iz 24 izvoljenih članov kosezov. V težjih kazenskih zadevah je sodbe izrekal prisledniški zbor, ki ga je sestavil deželskosodni organ izmed omenjenih koseških prislednikov, nekaterih okoliških tržanov in vseh petih pod-

ložniških županov. Podoben ustroj sodstva pozna tudi privilegij za gamberške koseze iz leta 1574.⁸⁰

B. POSEBNE INSTANCE (Kavzalne instance)⁸¹

I. Gorski zbor (gorska pravda)

Gorski vinogradi so nastali verjetno že v 13. stoletju na novo izkrčenem svetu zunaj vaških obdelovalnih zemljišč. Najdemo jih praviloma na prisojnih delih štajerskega in dolenjskega gričevja. Zaokrožen kompleks izkrčenih in ponavadi na pasove razdeljenih vinogradov se je imenoval gora. Interesenti so dobili vinograde na gori v svobodni in dedni zakup. Zarj se niso potegovali samo kmetje, ne glede na pripadnost različnim fevdalcem, ampak tudi meščani in fevdalci, ki niso imeli svojih vinogradov. Zaradi tako pisane držube zakupno razmerje ni moglo ustvariti nobene oblike osebne podložnosti. Sogornike je povezoval interes, da časovno uskladijo svoje delo, skupno vzdržujejo poti in ograje na gori ter potreba, da skupaj rešujejo spore v zvezi z uživanjem gore. Temu se je pridružil še gospodov interes, da bi bila gora obdelana in da bi redno dobival rento. Ker je svobodni in dedni zakup po gorskem pravu ustvarjal razmerja, ki niso spadala pred nobeno obstoječo upravno in sodno oblastvo, so se začele v okviru patrimonialnega sodstva zadeve v zvezi z gorami obravnavati na zborih sogornikov, imenovanih gorski zbori, ki jim je predsedoval gorski gospod. Zaradi pomanjkanja ustreznih pravnih norm so se za taka razmerja začeli razvijati posebni običaji.⁸²

Izčrpnjše podatke o gorskem pravu najdemo šele za 16. stoletje. Takrat so kot rezultat spora med fevdalci in meščani na štajerskem nastale gorske bukke. Izdane so bile leta 1543 in so urejale razmerja pri zakupu po gorskem pravu. Uporabljali so jih tudi na Dolenjskem.

Na Kranjskem so poskušali izvesti postopek za uzakonitev svojih gorskih bukev šele proti koncu 16. stoletja. Osutek, ki so ga skoraj popolnoma povzeli po štajerskih gorskih bukvah, sicer ni bil nikoli uzakonjen, kljub temu pa so ga večasih uporabljali v praksi.⁸³ Za pravne zgodovinarje pomenijo dragocen vir slovenski prevodi gorskih bukev in pa ohranjeni zapisniki gorskih pravn.⁸⁴

⁷² Vilfan, Suseske, str. 63.

⁷³ Gl. zgoraj.

⁷⁴ Vilfan, Suseske, str. 64. Ostanki takega sodstva so kvateme pravde. Gl. zgoraj.

⁷⁵ Rechbach, Observatines, str. 25 s in Beckmann, Idea iuris, str. 37.

⁷⁶ Beckmann, Idea iuris, str. 266 in 309. Prim. Pulec, Razporeit sodnih instanc, str. 121.

⁷⁷ Slednje koseške avtonomije najdemo pri nas vse do 19. stoletja.

⁷⁸ Več o pojmu sodin gl. pri: Vilfan, Zemljiška gospodarstva, str. 169 s.

⁷⁹ Vilfan, Suseske, str. 60.

⁸⁰ Ibit.

⁸¹ Kavzalne instance so specialna sodišča, ki so bila stvarno pristojna v posebnih zadevah. So oblika patrimonialnega sodstva z ljudskimi prisledništvom.

⁸² Več o pojmu gura in gorsku pravu gl. pri: Dulene, Gorske bukke. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 184 s in 353 s ter id., Suseske, str. 66 ss. O gorskem pravu priu. tudi vrstu Guršičevih člankov v Pravniku (cit. jih Vilfan, Suseske, str. 69).

⁸³ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 357 s.

⁸⁴ Kni pravi Dulene (Pravosodstvu klevevške in bihanjske

Na gorskih zborih, imenovanih gorske večje (Bergtaiding), so sogorniki pod predsedstvom gorskega gospoda sklepali o skupnih zadevah in sprejemali določena pravila in obveznosti, ki naj bi veljala za vso skupnost. Sklepi o teh, ponavadi ne prav pomembnih zadevah, so se imenovali občja sodba (Gemeinurteil).⁸⁵ Poleg avtonomno-pravnih funkcij, ki so jih izvrševali z občjo sodbo vsi prebivalci gorice, so bili gorski zbori **pristojni** tudi za reševanje civilnih in manjših kazenskih zadev. V slovenskih prevodih gorskih bukev se taki zbori imenujejo gorske pravde. Izraz pravda se je domačil verjetno zato, ker je bilo v času prevodov gorskih bukev odločanje celotne skupnosti najbrž že prenešeno na ožji kolegij.⁸⁶

Kavzalnost gorskih pravnih se je kazala v dejstvu, da je moral biti spor, ki ga je razsojala omenjena instanca, v ozki zvezi z vinogorsko zemljo.⁸⁷ Med civilne zadeve gorskih pravnih so torej spadali spori v zvezi z uživanjem vinogradov, med kazenske zadeve pa so po štajerskih gorskih bukvah spadali povečini premoženjski delikti (posek sadnega ali drugega drevja sosedu, odnašanje prsti, izkop mejnikov, tatvina pridelkov, tatvina kolov, požig iz malomarnosti v škodo rastlin, posek trte). Poleg tega pa so sankcionirali še škodo, ki jo je povzročila živina, pa tudi nasilen vdor v tujo zidanico ali hram, ki mu je sledil osebni napad, upor proti rubežu, fizični napad, izpodkopavanje javnih poti in neplačilo kupnine. Kazni so bile predpisane skoraj izključno v vnaprej točno določenih denarnih globah. Telesni kazni sta bili alternativno z globo predvideni le v primeru tatvine pridelkov (kaznovanje z odrezanjem ušesa) in nasilnega vdora v tujo zidanico ali hram z osebnim napadom (kaznovanje z udarci). V mnogih primerih je bila poleg kazni določena še civilnopravna odškodnina.⁸⁸

Gorskim zborom so bili **padsodni** vsi, ki so imeli v zakupu vinograd na vinski gorici. Običajno so bili to poleg podložnikov gorskega gospoda še kmetje drugih fevdalcev, meščani, duhovniki in plemiči. Pristojnost gorskih pravnih je bila torej glede oseb, ki so spadale v gorsko jurisdikcijo širša od patrimonialne, glede samih zadev pa ožja.⁸⁹ Ko so se nekateri sogorniki naselili v hramu ali zidanici na gori, je gorska

pravda po načelu bivališča avtomatično razširila svojo pristojnost na vse njihove zasebnopravne in kazenske zadeve in je tako v omenjenem primeru dobila značaj navadnega patrimonialnega sodišča.⁹⁰

Na gorske zборе so morali prihajati vsi sogorniki.⁹¹ Ker pa je v gorskih zadevah pod predsedstvom gorskega gospoda ali njegovega namestnika, običajno sicer ob navzočnosti celotne skupnosti, odločal le ožji krog prisednikov, se taka zasedanja v slovenskih prevodih, kot smo že omenili, imenujejo **gorske pravde**. Gorska pravda je lep primer vmesne razvojne oblike med večjo, kjer so o skupnih zadevah odločali vsi zbrani pripadniki določene skupnosti in pravde v najrazvitejšem smislu besede, ki je kot ožje telo zasedala in odločala brez navzočnosti skupnosti.⁹² Obravnave avtonomnih zadev v občji sodbi so se torej morali udeležiti vsi sogorniki, pri presoji posameznih sporov, kar so imenovali "sedeti v srenji" ("im Ring sitzen"), pa je sodelovalo le določeno število, ponavadi 12, včasih 7 ali celo 24 sogornikov kot sodnikov prisednikov. Gorski pravdi je predsedoval gorski gospod ali njegov namestnik, ki je bil lahko ponekod župan določenega kraja, graščinski oskrbnik, pa tudi kak drug starešina.⁹³ Prisednike je povečini verjetno postavljala sam gospod, ob upoštevanju neformalnih predlogov sogornikov. Sestava prisedniškega kolegija je bila odvisna od sestave sogornikov na določeni gori. Zato se med prisedniki gorskih pravnih poleg kmetov pojavljajo tudi župniki, plemiči in meščani. Če je bilo sogornikov pre malo, da bi zapolnili določen prisedniški kolegij, je gorski gospod po štajerskih gorskih bukvah lahko zasedel kolegij tudi s sogorniki drugih gora. Zaradi kmečkega prisedništva lahko štejejo zasedanja gorskih pravnih med ljudsko sodstvo.⁹⁴

Gorske pravde so se na Štajerskem sestajale enkrat na leto, in sicer med veliko nočjo in binkoštni, na Kranjskem pa dvakrat na leto. Prisedniški zbor se je lahko za nekatere posamične

⁹⁰ Ibil, Prim. Vilfan, Soseske, str. 68.

⁹¹ Dolenc (Pravosodstvu cistercienske opatije, str. 15) v zvezi s subjekti gorskega prava bečuje pojma sogornik in mejač in taji, da so bili sogorniki tisti posestniki vinogradov, ki so bili gorskemu gospodu osebnoprodoljni, mejači pa tisti, ki mu niso bili prodoljni. Vilfan (Pravna zgodovina, str. 345) pa ugotavlja, da to ni izkazano niti z enim od doslej preverjenih virov. Razlika med obema nazivoma naj bi bila le v tem, da beseda mejač včasih pomeni tlobesedno sosedo dveh parcel.

⁹² Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 355.

⁹³ Prim. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije, str. 14, 15, 29, 31, 33 in šl., Pravosodstvu klevevske in buštanske graščine, str. 5, 167, 168, 184.

⁹⁴ Nasploh je bilo sodstvo zemljiškega gospoda pogosto okvirni avtonomnega sodstva. Glede ljudskega sodstva kritično: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 360 s. O delstvu, da Valvasor ne omenja ljudskih sodišč prim.: Dolenc, Valvasor in slovenska ljudska sodišča, str. 98-106 ter Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 40 s.

graščine, str. 174), je pravil, ki se je uveljavilo na gorskih zborih in celo svojo formalno podlago v gorskih bukvah Ferdinandu I. iz leta 1543, materialno pa se je smevalo iz prepisov slavnostnih prevodov gorskih bukev, ki so ustrezali običajnemu pravu, kakršni se je izoblikovalo med ljudstvom v več kot dveh stoletjih. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 359.

⁸⁵ Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 359 in šl., Soseske, str. 67.

⁸⁶ Gl. spodaj.

⁸⁷ Dolenc, Pravosodstvo klevevske in buštanske graščine, str. 185.

⁸⁸ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 357.

⁸⁹ Prim. Bolec, Razpored sodnih instanc, str. 124.

zadeve sestajal tudi v času med dvema gorskima pravdama. Določena pravdna dejanja, kot na primer obravnavanje tožbe za dediščino, je mogel opraviti celo gorski gospod sam.⁹⁵

O pritožbah na sodbe gorskih zborov je odločal deželni kletarski mojster. Na Kranjskem se v praksi vsaj za časa Erberga (okoli leta 1700) pritožbe niso vlagale na to instanco, ker je takrat ni bilo. Pritožbe so zato pošiljali deželnemu glavarstvu kot končni instanci.⁹⁶ Po gorskih bukval za Štajersko je na zadnji instanci za gore, ki so bile last deželanov, odločal deželni glavar oziroma njegov namestnik, za deželnoknežje gore pa vicedom.⁹⁷

2. Polšja pravda

Polšje pravde so bile pristojne za reševanje sporov v zvezi z lovom na polhe. Glede njihove sestave je veljalo pravo gorskih bukev in običajno pravo.⁹⁸ Po Vilfanu so polšje pravde po vsej verjetnosti organ teritorialnega zemljiškega gospoda, vezan na področje deželskega sodišča.⁹⁹ Sodišču je predsedoval zemljiški gospod, prisedniški zbor pa je bil sestavljen podobno kot pri kvatrnih pravdah.¹⁰⁰

3. Sejmsko sodišče

Za spore, nastale ob sejmi in proščenjih, so bila pristojna posebna semanja sodišča.¹⁰¹ V zvezi s sejmi so se razvila posebna pravila za red in varnost ljudi in blaga. Taka pravila so nastajala že v srednjem veku in se imenujejo "sejemski mir".¹⁰² Ponavadi so s strogimi kaznimi prepovedovala kakršnokoli nasilje v času sejma. Sejmsko sodišče je imelo jurisdikcijo, ki je bila jasno omejena samo na čas in območje sejma.

Tudi sejmsko sodstvo je bilo spočetka v rokah javnih organov (krajinskega kneza), nato pa je prešlo predvsem v roke teritorialnih zemljiških gospodstev, ki so si morala to jurisdikcijo posebej

pridobiti.¹⁰³

C. IZREDNE INSTANCE

I. Nepristransko sodišče (*Unparteiisch Gericht, iudicium arbitrarium vel delegatum*)

Nepristransko sodišče je bilo izredno civilno sodišče, pristojno v sporih glede zemlje (oziroma pravie) med zemljiškim gospodom in njegovimi podložniki ter v sporih med podložniki dveh različnih gospodov.¹⁰⁴

Za civilne zadeve podložnikov je bilo sicer načelno pristojno zemljiško gospodstvo, vendar bi v primeru spora med kmetom in zemljiškim gospodom slednji sodil v svoji lastni zadevi, kar bi bilo v nasprotju s procesnopравnim načelom *Nemo iudex in sua causa*.¹⁰⁵ Zato so ponekod oblikovali nepristransko sodišče kot prvo instanco v sporih med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki. Taka sodišča so bila na Štajerskem znana pod imenom "urbarska pravda", obstajala pa so tudi na Kranjskem. Na Štajerskem se je podložnik lahko pritožil zoper svojega zemljiškega gospoda na deželno glavarstvo sodišče oziroma na notranjeavstrijsko vlado. Na Koroškem pa je bil praviloma vsak zemljiški gospod pristojen tudi v lastni zadevi, čeprav bi morala v prvi polovici 16. stoletja vsaj za kuppa zemljišča nastopiti na Koroškem enaka ureditev kot na Štajerskem. Na Primorskem, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, se je kmet lahko s svojim zemljiškim gospodom pravdal pred deželskim sodiščem. Pretirano samovoljnost zemljiškega gospoda je tam v 16. stoletju omejevalo župansko prisedništvo.¹⁰⁶

Iz Dolenčevih raziskav nepristranskega sodstva na Dolenjskem je razvidno, da so v mnogih pravdah med zemljiškim gospodom in njegovim podložnikom dejansko sodila redna patrimonialna sodišča. Sklicevanje izrednih sodišč torej po vsej verjetnosti ni bilo obvezno in je temeljilo le na običaju.¹⁰⁷ Dolene je tudi ugotovil, da so mimo omenjenih sporov pred nepristransko sodišče prihajale tudi imenitne ali važne zadeve in posebno nujne pravde.¹⁰⁸

Nepristransko sodišče je bilo na Štajerskem sestavljeno iz enega advokata kot razsodnika in treh ali štirih drugih advokatov kot prisednikov.¹⁰⁹ Na Dolenjskem je po Dolencu sodišče običajno zasedalo pod predsedstvom "določ-

⁹⁵ Kadar je gorski gospod hotel dedišča odkloniti, je moral sklicati sestanek prisednikov. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 357.

⁹⁶ Prim. Polec, *Zgodovina "Ohranjenih gorskih bukev"*, str. 89 ss.

⁹⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 357 s.

⁹⁸ Prim. Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča*, str. 34 s.

⁹⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 361.

¹⁰⁰ Il., *Sloveske*, str. 64.

¹⁰¹ Spori, ki so nastali zunaj sejma, se na njih niso smeli obravnavati. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 162.

¹⁰² Izrazitejše pravne oblike je imel sejmski mir le pri rednih sejmih, ki si se v vsakem kraju vršili le enkrat na leto. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 152. Pizneje so določbe glede sejmov vključevali v statute. Posebno sejmsko sodišče v lastnimi, nezapriscenimi prisedniki puzna na primer Ptujski statut. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 162. O Ptujskem statutu prim.: V. Simič, *Civilno pravo pu ptujski statutu*, str. 127-134 in J. Kranjc, *Primerjava nekaterih civilnopравnih določil ptujkega statuta*, str. 81-98.

¹⁰³ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 162.

¹⁰⁴ Beckmann, *Idea iuris*, str. 184 in 544.

¹⁰⁵ Tudi v tožbah med podložniki dveh različnih gospodov v usebnih zadevah ("*in personaribus causis*") bi praviloma moral soditi eden od zemljiških gospodov prizadetih strank, s čimer pa bi prišlo do nevarnosti pristranskega sojenja v prid njegovemu podložniku.

¹⁰⁶ Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 193.

¹⁰⁷ Dolenc, *Pravosodstvo cislercenske upalije*, str. 33.

¹⁰⁸ Ilid. in Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča*, str. 36 s.

¹⁰⁹ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 126.

nega veljaka iz sosednje gosposke, župnika ali dvorskega sodnika“. Število prisodnikov ni bilo stalno, izbirali pa so jih ponavadi, vsaj v zgodnejši dobi, izmed oseb, ki niso bile podsodne zemljiškemu gospodu.¹¹⁰

II. MESTNO IN TRŠKO SODSTVO

1. Mestno sodišče

Mestna sodišča so bila pristojna za kazenske in civilne zadeve prebivalcev mest in trgov. Podsodni so jim bili torej sami meščani, pa tudi v mestu bivajoči tujei ter plemiči, ki so v mestu opravljali meščansko obrt.¹¹¹

Sodišče je sestavljala mestni sodnik z notranjim mestnim svetom.¹¹² Mestnega sodnika je v odsotnosti nadomeščal mestni komornik ali kak drug član notranjega sveta. V trgih je sodil trški sodnik skupaj s svetniki.¹¹³ Mesta, ki so imela lastno, privilegirano deželosodno oblast, so kazensko sodstvo izvrševala sama z istimi organi kot civilno. Druga mesta so se morala posluževati krvnega sodnika.

V sodni knjigi mesta Kranj, nastali v letih 1517 do 1520 se redno mestno sodišče (ordentliches Gericht) pojavlja pod imeni "offen pantayding", "offen statrechten" in "Statrecht und pantayding".¹¹⁴ V tem rednem sodišču se je združevalo posebno mestno sodišče za meščane Kranja s starimi sodnimi zbori (*placita*), ki so se v Kranju zbirali šestkrat na leto. Po potrebi je sodišče določilo še dodatne pravdne dneve. Kranjski mestni sodnik ni opravljal le mestnega sodstva, ampak je bil hkrati tudi deželski sodnik Kranjskega deželskega sodišča. Po navodilih deželno knežjih komisarjev iz leta 1509 je moral najmanj vsako četrtletje sklicati sodni zbor v Kranju. Imel je tudi pravico krvnega sodstva, ki si jo je pridobil od kranjskega deželnega glavarja, vendar jo je pozneje izgubil. Območje njegovega deželskega sodišča se je raztezalo od Kavovca na severu do Save na jugu ter od Tržiške Bistrice na zahodu do Kokre na vzhodu.¹¹⁵

Pritožbe proti sodbam mestnih sodišč je na Štajerskem reševal gospod in deželan, ki mu je isto mesto ali trg pripadalo.¹¹⁶ Na njegovo odločbo se je bilo ponavadi mogoče pritožiti še

na deželno glavarstvo. Na Koroškem in Kranjskem je bil pritožbena instanca deželni viceodm, proti njihovim razsodbam pa je šla pritožba na notranjeavstrijsko vlado.¹¹⁷

Mestna sodišča so kot instanca za meščane ostala skoraj nespremenjena vse do leta 1848, z izjemo mestnih sodišč v krajih, ki so pripadali Ilirskim provincam.¹¹⁸

III. SODSTVO ZA PLEMIČE

A. SPLOŠNE INSTANČE

1. Ograjno sodišče (Schrammengericht, *forum nobilem*)

Ograjno sodišče je bilo redna instanca, pristojna za civilne zadeve plemičev, ki so bili člani stanovskega deželnega zbora (tako imenovani gospodi in deželani - Herren- und Landleute).¹¹⁹ Bilo je tudi realna instanca za zemljišča, vpisana v imenjsko knjigo (Gültbuch). Zato so mu bili podsodni tudi nedeželani, kadar se je zadeva nanašala na takšno zemljišče.¹²⁰ Ograjno sodišče v določeni deželi pa je lahko izvrševalo jurisdikcijo tudi nad tistimi plemiči, ki v dotični deželi niso imeli niti stalnega bivališča niti svojega zemljišča, in sicer: kadar so v deželi pod klavzulo "občes deželne obveze za škodo" (Land-schadenbund) sklenili pogodbo, iz katere je izhajala določena obveznost; kadar je njihova tožba zadevala v deželi ležeče stanovsko zemljišče; če se jim je poziv vročil še v deželi in so šele nato odpotovali iz nje; kadar so v deželi večkrat bivali, čeprav tam niso imeli stalnega bivališča.¹²¹ Poleg tega je bilo ograjno sodišče pristojno tudi za prelate in duhovnike, ki so imeli pravico sedeti v deželnem zboru, vendar le v tistih zadevah, ki niso spadale pred cerkveno sodišče, kot na primer tožbe zaradi stanovskih zemljišč, terjatev ali dediščine.¹²²

Ograjna sodišča so vsebovala dve instanci, imenovani "deželna" in "dvorna pravda". Vse do prenehanja delovanja ograjnih sodišč v 18. sto-

¹¹⁰ Dilene, Pravosodstvo cistercijske opatiije, str. 33.

¹¹¹ Beckmann, *Idea iuris*, str. 316.

¹¹² O pojmu in razvoju notranjega mestnega sveta gl.: Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 159.

¹¹³ Prim. Žontai, *Priložniki in karte*, str. 70.

¹¹⁴ Vsebinsko sodne knjige podrobneje prikazuje: Josef Žontai, *Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg*, str. 186-200.

¹¹⁵ Žontai, *Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg*, str. 187 s.

¹¹⁶ Štajerska mesta in trgi so bili pasivno neposredno podsodni notranjeavstrijski vladni, razen v zadevah stanovskih posesti (Herrengütern), kjer so bili podsodni ograjnemu sodišču. Rechbach, *Observationes*, str. 18. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 127 s.

¹¹⁷ Na Koroškem in Kranjskem so bili viceodmi predvsem finančni tugi in deželnega kneza. Poleg drugega so bili zauloženi tudi za nadzornost pravic se je najhitro razvila njihova apelacijska instanca v sodbah mestnih sodišč. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 127, op. 54 in Josip Žontai, *Kranjski deželni viceodm*, str. 277-318.

¹¹⁸ Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 140.

¹¹⁹ O ograjnih sodiščih izjeto: Wesener, *Das innerösterreichische Landschannenvorfahren*. O ljubljanskem ograjnem sodišču: Dimitz, *Das Landschannengericht in Laibach*. Prim. Erberg, *Observationes ter Luschin, Geschichte des älteren Gerichtswesens*.

¹²⁰ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 129.

¹²¹ Erberg, *Observationes*, pogl. IX. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 129 in 134.

¹²² Erberg, *Observationes*, pogl. VIII.

letju sta se instanci razlikovali v stvarni pristojnosti, zasiedbi, postopku in različnem času sestajanja.¹²³

"Deželna pravda" ("Landrechte") je nastala iz periodičnega sodnega zbora deželnih plemičev ("Landthaiding", *placitum generale*, tudi *iudicium generale*), ki se je sestajal pod predsedstvom deželnega gospoda ali njegovega namestnika.¹²⁴ Deželna pravda je bila pristojna za reševanje tožb proti gospodom in deželanom glede lastnine (*Eigen*) in dednega nasledstva stanovskih zemljišč (*Landgüter, landschaftliche Herrengülden*) ter za tožbe izvirajoče iz pogodb in prestopkov zoper "varnost časti" (verbalne in realne injurije).¹²⁵ V "deželni pravdi" pa so se reševale tudi fevdne zadeve, razen na Štajerskem, kjer se je z njimi ukvarjalo posebno fevdno sodišče.¹²⁶ Poleg omenjenih sporov so se na Kranjskem pred tem sodiščem reševale nesporne zadeve gospodov in deželanov. Zanje je bila torej "deželna pravda" zapuščinsko in konkurzno sodišče, varstvena instanca, dovoljevalo je amortizacije ipd. Na Koroškem in Štajerskem je bilo za nesporne zadeve gospodov in deželanov pristojno deželno glavarstvo.¹²⁷ Na Štajerskem je ograjno sodišče obstajalo v obliki tako imenovane "sumarne pravde", ki je bila med drugim pristojna za pritožbe glede zadolžnic, zastav in pogodb, ki so bile potrjene z deželno obvezo za škodo.¹²⁸

"Dvorna pravda" ("Hofrechte", das ritterliche Hofrecht) pa je nastala iz sodnega zbora ("Hofthaiding"), ki se je sestajal po potrebi pod predsedstvom deželnega kneza ali njegovega dvornega sodnika kot zborna sodišče za plemiče.¹²⁹ V razviti stopnji je bilo pristojno za razsojanje v posestnih tožbah in tožbah zaradi nasilnega odvzema stvari ali nasilnega pregona z zemljišča (*Gewalt- und Spolienklagen*).¹³⁰ Posestne tožbe so že po svojem namenu zahtevale hitrejši postopek, zato jih niso reševali pred deželno pravdo, ki se je po Valvasorjevem pričevanju lahko vlekla celo več kot deset let.¹³¹ Postopek v posestni tožbi je bil uveden pod

vplivom rimskega prava.¹³²

Glede na naravo sporov, ki sta jih obravnavali obe instanci ograjnega sodišča, je "dvorna pravda" veljala za "*iudicium possessorium*", "deželna" pa za "*iudicium petitorium*".¹³³

Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske navaja, da je bila "dvorna pravda" pristojna za posilstva in težje žalitve, pri čemer pa gre, kot je ugotovil Vilfan, za terminološki spodrslijaj korektorja Erazmusa Franciscijsa, ki si je izraz *Gewaltklagen* (posestne tožbe) razlagal kot tožbe zaradi posilstva.¹³⁴

Ograjnemu sodišču je predsedoval deželni glavar kot "*caput totius nobilitatis*". Njegov namestnik v "deželni pravdi" je bil deželni upravitelj (*Landesverweser, praetor provinciae*)¹³⁵, v "dvorni pravdi" pa deželni upravnik (*Landesverwalter*). Sodišče je sestavljalo še 12 do 16, v začetku za vsako zasedanje posebej, izmed gospodov in deželanov voljenih, pozneje pa stalno nastavljenih prisodnikov.¹³⁶ Stalni organ je bil tudi pisar ograjnega sodišča (*Landesbrannenschreiber*), ki je vodil zapisnike in sestavljal sodne listine. Važno vlogo v postopku so imeli tudi stalni zapriseženi advokati ograjnega sodišča (*Landesbrannenadvokaten*).¹³⁷ Stalni in plačani organi sodišča so bili še komisarji za zasliševanje prič (*Zeugenverhörskommissäre*), sodni izvršilni organi (*Weisbote*) in dostavljalec (*Landbote*).¹³⁸

Pritožba proti sodbam v "dvorni pravdi" ni bila dopustna.¹³⁹ Stranka je lahko izprosila le revizijo.¹⁴⁰

¹²³ Več o razliki gl. pri: Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131 ss in Wesener, Das innerösterreichische Landesschrankenverfahren, str. 26 ss.

¹²⁴ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130 in Vilfan, Pravna zgodovina, str. 204 s.

¹²⁵ Dimitz, Das Landesschrankengericht in Laibach, str. 234. Valvasor (Slava, knj. IX, str. 14) uvršča injurije pod pristojnost "dvorne pravde", kranjski red za ograjna sodišča iz leta 1571 pa določa, naj se spuri glede razžalitve časti rešujejo pred "deželno pravdo". Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹²⁶ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Žontar, Priročniki in karte, str. 69.

¹²⁹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹³⁰ Dimitz, Das Landesschrankengericht in Laibach, str. 234 in Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³¹ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 14.

¹³² Preten sta se obe instanci združili v ograjno sodišče je postopek tekel pred dvornimi sodniki in je bil krajši in manj obličen od "deželne pravde". Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³³ Pirberg, Observationes, pogl. VII. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³⁴ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 38. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 14 in 94.

¹³⁵ Vilfan ga v novejših delih imenuje deželni namestnik. O terminologiji gl. njegov Ustavni ureditev Kranjske, str. 230.

¹³⁶ Najprej jili je imenoval deželni zbor, po letu 1675 pa ograjno sodišče samo. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 132. O asessorjih gl.: Vilfan, Pravniki med Operozi, str. 76 ss.

¹³⁷ Nastavljalo jih je sodišče samo, imeli pa so pravico zastopstva pri vseh sodiščih in so služili procentualno po vrednosti spornega predmeta. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 133. O odvetnikih gl.: Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem, str. 373 ss.

¹³⁸ Na Kranjskem sta bila dva komisarja za zasliševanje prič, in sicer eden za Gorenjsko in eden za Dolenjsko. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 133.

¹³⁹ Valvasor (Slava, knj. IX, str. 14 in 94) pravi, da so bili izreki tega sodišča dokončni. Proti njim ni bilo niti apelacije, niti restitucije.

¹⁴⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131 s. O nadaljnjem razvoju ograjnega sodišča gl.: Žontar, Priročniki in karte, str. 83 ss.

pa je bila možna revizija pri vladarjevem tajnem svetu (Geheime Ratstelle).¹⁵⁸

B. POSEBNE INSTANČE (Kavzalne instance)

1. Nižji (krajevni) rudniški sodnik (Unterhergrichter) in višji rudniški sodnik (Oberhergrichter)

Rudniško sodstvo je bilo predvsem kavzalno sodstvo, pristojno za spore, ki so nastali iz rudniških ali fužinskih razmerij. Začetki tega sodstva v notranjeavstrijskih deželah segajo že v 14. stoletje. Posebno upravnosodno organizacijo za rudnike in fužine na naših tleh v tem zgodnjem obdobju izpričuje Jeseniški rudniški red, ki ga je leta 1381 izdal teritorialni zemljiški gospod in imetnik deželanskega sodišča, ortenburški grof Friderik.¹⁵⁹

Na splošno lahko rečemo, da je bil od 15. stoletja naprej višji rudniški sodnik za deželo posebna kavzalna instance za plemiče v vseh zadevah, ki so bile povezane z rudniki. Razvoj rudniškega sodstva pa je bil v 16. stoletju v posameznih avstrijskih deželah različen. Na Kranjskem je višji rudniški sodnik po tako imenovanem Karolinškem rudarskem redu z začetka leta 1576 sodil kot prva instance vse rudniške zadeve, razen težkih kaznivih dejanj.¹⁶⁰ Volili so ga vsi rudniški mojstri, to je lastniki plavžev in kovačij, tako da so predlagali dva do tri kandidate v izbiro vladarjevemu organom. Višji rudniški sodnik je moral štirikrat na leto objezditi vse obrate, ki so spadali pod njegovo pristojnost. Za posamezne obrate je kot svoje stalne namestnike imenoval nižje rudniške sodnike. V pritožbah zoper sodbe višjega rudniškega sodnika je odločal deželni viceodm. Na njegovo odločbo se je bilo mogoče pritožiti še na notranjeavstrijsko vlado skupaj z dvorno komoro.¹⁶¹

Na Koroškem in na Štajerskem so imeli poleg višjega rudniškega sodnika, ki je sodil le o rudniških zadevah deželnoknežjih rudnikov, za gospodarstva z lastnimi rudniško-topilniškimi napravami posebno rudniško sodstvo. Na prvi stopnji so ga opravljali nižji rudniški sodniki. Pritožbena instance pa je bil vrhovni rudniški sodnik (Obrist-Bergmeister).¹⁶²

2. Vicedomsko sodišče

Deželni viceodm je imel **jurisdikcijo** nad gospodskimi, ki so jih deželni knezi skupaj z deželskim sodstvom in drugimi regalnimi pravicami zastavili (tako imenovane zastavne gosposke - Pfandschillingsherrschaften) kapitalsko močnim posameznikom in organizacijam, predvsem južnonemškimi trgovskim hišam in družbam, pa tudi domačemu plemstvu in meščanstvu.¹⁶³ Vicedomi so sodili v sporih med podložniki deželnoknežjih gospostev (m.dr. zastavljenih gosposk) na eni in imetniki teh gospostev na drugi strani, pa tudi med samimi imetniki zastavljenih gosposk. Proti sodbam so se stranke lahko pritožile na vladarja ali njegovo spodnjeavstrijsko vlado.

Vicedomsko sodišče je bilo pritožbena instance proti odločbam patrimonialnih sodišč katedralnih gospostev, na Kranjskem in Koroškem pa tudi proti odločbam sodišč deželnoknežjih mest in trgov ter na Kranjskem še proti sodbam rudarskih sodišč.¹⁶⁴

Sodišče je sestavljalo viceodm s prisodniki, ki so nosili naziv deželni svetniki (Landräte).¹⁶⁵

3. Mešano deželnoglavarско-viceodmsko sodišče

Tako kot vicedomsko je tudi to sodišče spadalo k deželnoknežjim organom. Pristojno je bilo za tožbe plemičev proti deželnoknežjim mestom in trgov ter obratno.¹⁶⁶

Če je tožil imetnik zastavljene gosposke deželana ali pa gospod in deželan imetnika zastavljene gosposke, so imeli sodstvo skupaj (*conjunctim*) viceodm in deželni glavar. V prvem primeru je šel viceodm k deželnemu glavarju in je oddal svoj glas za njegovimi prisodniki, v drugem pa deželni glavar k viceodmu in je oddal svoj glas za vicedomovimi prisodniki.¹⁶⁷

Kranjski deželni stanovci so se upirali tovrstni pristojnosti vicedoma. Menili so, da bi bil odvzem stanovskega zemljišča deželanu pred sodiščem deželnega glavarja in vicedoma groba kršitev deželnih svoboščin. Želeli so, da bi v sporih o lastnini zastavljenih stanovskih zemljišč sodilo ograjno sodišče, vendar niso uspeli.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Notranjeavstrijska vlada je bila tudi revizijska instance v kazenskih zadevah proti sodbam deželskih in mestnih sodišč. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137.

¹⁵⁹ O Jeseniškem rudniškem redu gl.: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 191.

¹⁶⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. To naj bi bil Rudniški red za Kranjsko in Goriško (za katerega pa Vilfan navaja letnico 1575). Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 282.

¹⁶¹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. z lit. v op. 116.

¹⁶² Beckmann, Idea iuris, str. 40 s in Rechbach, Observationes, str. 60 in 78. Pom. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 138 ter Vilfan, Pravna zgodovina, str. 363.

¹⁶³ Prim. Žontar, Kranjski sodni red, str. 569. O vicedomih gl. op. 117.

¹⁶⁴ Žontar, Pritožniki in karte, str. 69.

¹⁶⁵ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 78, 94.

¹⁶⁶ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 36. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 94.

¹⁶⁷ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 127, op. 54.

¹⁶⁸ Več o tem: Žontar, Kranjski sodni red, str. 573 s.

4. Stanovski odbor deželnega zbora (Verordnete Stelle, Ausschuß)¹⁶⁹

Stanovski odbor je bil glavni kolegijski izvršilni organ deželnega zbora. Med drugim je skrbel predvsem za vodstvo finančnih zadev.¹⁷⁰ Zato je bil pristojen za reševanje sporov o davkih, deželnih nakladah (daen), mitničnini in kontribuciji.¹⁷¹ Na Koroškem je imel stanovski odbor tudi sodstvo "in omnibus causis" nad plačanimi deželnimi uradniki, ki niso bili deželani ali plemiči in je bil njihova zapuščinska ter varstvena instanca. Prav tako je odločal v vseh zadevah, povezanih z izvršbo na stanovskih zemljiščih in imenjsko knjigo (Gültbuch). Na Koroškem pa je imel tudi sodstvo nad mestom Celovec. V zadevah stanovskih zemljišč je bila proti odločbi stanovskega odbora dopustna revizija, ki jo je opravil deželni zbor, proti odločbi v civilnih stvareh deželnih uradnikov in mesta Celovec pa apelacija na notranjeavstrijsko vlado.¹⁷²

LITERATURA

- Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Græce 1688
- G. Bruns, F. Mommsen, O. Gradenwitz, *Fentes iuris romani antiqui I - Leges et negotia*, Tubingae 1909
- A. Dimitz, *Das Landsehrhengericht in Laibach*, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, II. Bd., Laibach 1866, str. 231-241
- M. Dolenc, Postanek in pomen instrukeij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (9) 1912, str. 98-115
- M. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja, *Zbornik znanstvenih razprav* (3) 1923-24, str. 1-118
- M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in haštanjke graščine od konca 17. do začetka 18. stoletja, *Zbornik znanstvenih razprav* (5) 1925-26, str. 153-247
- M. Dolenc, Valvasor in slovenska ljudska sodišča, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* (9) 1928, str. 98-106
- M. Dolenc, Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stoletja, Zagreb 1930 (separat iz "239. knjige "Rada" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti")
- M. Dolenc, Die niedere Volksgerichtbarkeit unter den Slovenen von Ende des 16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Bd. V, H. III, Breslau 1929, str. 299-368
- M. Dolenc, O "Krvavem penezu" in sorodnih dajatvah, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* (20) 1939, str. 272-283
- M. Dolenc, "Gorske bukve" v izvorniku, prevodih in priredbah, Ljubljana 1940
- M. Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča, *Zbornik znanstvenih razprav* (14) 1937-38, str. 35-84
- J. Daniel baron Erberg, "Observationes Practicae Inelyti Praetorialium Auilicorumque Indiciorum Dicasterii, Quibus Ex Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landshandvest) Institutis patriis Dictorum Judiciorum, aliisque vetustissimis monumentis explanatur, nec non rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Stylus dietae Curiae Vernaenlae sive Hofthayting. Opus Posthumum Joanis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Excelsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec non Supremi Provinciae Secretarii Ieti undequaque Famigeratissimi". Rokopis se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, Zbirka rokopisov I/30 r
- L. Hauptmann, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Krain; Wien 1929
- M. Kaser, *Das Römische Privatrecht I*, 2. Aufl., München 1971
- A. Kaspret, O večah, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (4) 1907, str. 214-222
- D. Kos, Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku, *Zbirka ZRC SAZU* 3, Ljubljana 1994
- J. Kranjc, Primerjava nekaterih civilnopravnih določil ptujskega statuta z rimskim pravom, *Zbornik znanstvenih razprav* (43) 1983, str. 81-98
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Geschichte des älteren Gerichtswesens in Österreich ob- und unter der Enns*, Weimar 1879
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte*, Bamberg 1899
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*, 2. Aufl., Bamberg 1914
- A. Mell, Das steirische Bannrichteramt, *Steirische Zeitschrift für Geschichte* (2) 1904, str. 104-133
- A. Mell, *Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks*, Graz 1929.
- E. Planer, *Recht und Richter in den inner-*

¹⁶⁹ O terminoloških problemih in tem pomenu besede Verordnete in Ausschuß (v 16. stol. so jih namreč uprtaabljali pumiseue) gl.: Vilfan, *Ustavna meditev Kranjske*, str. 231.

¹⁷⁰ Prim. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 328 in 363.

¹⁷¹ Prim. Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 4.

¹⁷² Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 153. Prim. Reebbuch, *Observationes*, str. 79 s, 59 in 114.

pa je hila možna revizija pri vladarjevem tajnem svetu (Geheime Ratstelle).¹⁵⁸

B. POSEBNE INSTANCE (Kavzalne instance)

I. Nižji (krajevni) rudniški sodnik (Unterrichter) in višji rudniški sodnik (Oberrichter)

Rudniško sodstvo je bilo predvsem kavzalno sodstvo, **pristojno** za spore, ki so nastali iz rudniških ali fužinskih razmerij. Začetki tega sodstva v notranjeavstrijskih deželah segajo že v 14. stoletje. Posebno upravnosodno organizacijo za rudnike in fužine na naših tleh v tem zgodnjem obdobju izpričuje Jeseniški rudniški red, ki ga je leta 1381 izdal teritorialni zemljiški gospod in imetnik deželskega sodišča, ortenhurški grof Friderik.¹⁵⁹

Na splošno lahko rečemo, da je bil od 15. stoletja naprej višji rudniški sodnik za deželo posebna kavzalna instance za plemiče v vseh zadevah, ki so bile povezane z rudniki. Razvoj rudniškega sodstva pa je bil v 16. stoletju v posameznih avstrijskih deželah različen. Na Kranjskem je višji rudniški sodnik po tako imenovanem Karolinškem rudarskem redu z začetka leta 1576 sodil kot prva instance vse rudniške zadeve, razen težkih kaznivih dejanj.¹⁶⁰ Volili so ga vsi rudniški mojstri, to je lastniki plavžev in kovačij, tako da so predlagali dva do tri kandidate v izbiro vladarjevemu organom. Višji rudniški sodnik je moral štirikrat na leto objezditi vse obrate, ki so spadali pod njegovo pristojnost. Za posamezne obrate je kot svoje stalne namestnike imenoval nižje rudniške sodnike. V **pritožbah** zoper sodbe višjega rudniškega sodnika je odločal deželni viceodm. Na njegovo odločbo se je hila mogoče pritožiti še na notranjeavstrijsko vlado skupaj z dvorno komoro.¹⁶¹

Na Koroškem in na Štajerskem so imeli poleg višjega rudniškega sodnika, ki je sodil le o rudniških zadevah deželnoknežjih rudnikov, za gospodarstva z lastnimi rudniško-topilniškimi napravami posebno rudniško sodstvo. Na prvi stopnji so ga opravljali nižji rudniški sodniki, pritožbena instance pa je bil vrhovni rudniški sodnik (Obrist-Bergmeister).¹⁶²

2. Vicedomsko sodišče

Deželni viceodm je imel **jurisdikcijo** nad gospodskimi, ki so jih deželni knezi skupaj z deželskim sodstvom in drugimi regalnimi pravicami zastavili (tako imenovane zastavne gosposke - Pfandschillingsherrschaften) kapitalsko močnim posameznikom in organizacijam, predvsem južnonemškimi trgovskimi hišam in družbam, pa tudi domačemu plemstvu in meščanstvu.¹⁶³ Vicedomi so sodili v sporih med podložniki deželnoknežjih gospostev (m.dr. zastavljenih gosposk) na eni in imetniki teh gospostev na drugi strani, pa tudi med samimi imetniki zastavljenih gosposk. Proti sodbam so se stranke lahko **pritožile** na vladarja ali njegovo spodnjeavstrijsko vlado.

Vicedomsko sodišče je bilo pritožbena instance proti odločbam patrimonialnih sodišč katedralnih gospostev, na Kranjskem in Koroškem pa tudi proti odločbam sodišč deželnoknežjih mest in trgov ter na Kranjskem še proti sodbam rudarskih sodišč.¹⁶⁴

Sodišče je **sestavljalo** viceodm s prisodniki, ki so nosili naziv deželni svetniki (Landräte).¹⁶⁵

3. Mešano deželnglavarско-viceodmsko sodišče

Tako kot viceodmsko je tudi to sodišče spadalo k deželnoknežjim organom. **Pristojno** je bilo za tožbe plemičev proti deželnoknežjim mestom in trgov ter obratno.¹⁶⁶

Če je tožil imetnik zastavljene gosposke deželana ali pa gospod in deželan imetnika zastavljene gosposke, so imeli sodstvo skupaj (*conjunctim*) viceodm in deželni glavar. V prvem primeru je šel viceodm k deželnemu glavarju in je oddal svoj glas za njegovimi prisodniki, v drugem pa deželni glavar k viceodmu in je oddal svoj glas za viceodmovimi prisodniki.¹⁶⁷

Kranjski deželni stanovci so se upirali tovrstni pristojnosti viceodma. Menili so, da hi bil odvzem stanovskega zemljišča deželanu pred sodiščem deželnega glavarja in viceodma groba kršitev deželnih svoboščin. Želeli so, da bi v sporih o lastnini zastavljenih stanovskih zemljišč sodilo ograjno sodišče, vendar niso uspeli.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Notranjeavstrijska vlada je bila tudi revizijska instance v kazenskih zadevah proti sodbam deželskih in mestnih sodišč. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137.

¹⁵⁹ O Jeseniškem rudniškem redu gl.: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 191.

¹⁶⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. Tu naj bi bil Rudniški red za Kranjsko in Goriško (za katerega pa Vilfan navaja letnico 1575). Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 282.

¹⁶¹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s, z lit. v op. 116.

¹⁶² Beckmann, Idea iuris, str. 40 s in Reebach, Observatines, str. 60 in 78. Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 138 ter Vilfan, Pravna zgodovina, str. 363.

¹⁶³ Prim. Žontar, Kranjski sodni red, str. 569. O viceodmih gl. op. 117.

¹⁶⁴ Žontar, Priročniki in karte, str. 69.

¹⁶⁵ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 78, 91.

¹⁶⁶ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 36. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 94.

¹⁶⁷ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 127, op. 54.

¹⁶⁸ Več o tem: Žontar, Kranjski sodni red, str. 573 s.

4. Stanovski odbor deželnega zborni (Verordnele Stelle, Ansschluß)¹⁶⁹

Stanovski odbor je bil glavni kolegijski izvršilni organ deželnega zborni. Med drugim je skrbel predvsem za vodstvo finančnih zadev.¹⁷⁰ Zato je bil **pristajen** za reševanje sporov o davkih, deželnih nakladah (daen), mitničnini in kontribuciji.¹⁷¹ Na Koroškem je imel stanovski odbor tudi sodstvo "in omnibus causis" nad plačanimi deželnimi uradniki, ki niso bili deželani ali plemiči in je bil njihova zapisišinska ter varstvena instanca. Prav tako je odločal v vseh zadevah, povezanih z izvršbo na stanovskih zemljiščih in imenjsko knjigo (Gültbuch). Na Koroškem pa je imel tudi sodstvo nad mestom Celovec. V zadevah stanovskih zemljišč je bila proti odločbi stanovskega odbora dopustna revizija, ki jo je opravil deželni zbor, proti odločbi v civilnih stvareh deželnih uradnikov in mesta Celoveca pa apelacija na notranjeavstrijsko vlado.¹⁷²

LITERATURA

- Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Gratec 1688
- G. Bruns, T. Mommsen, O. Gradenwitz, *Fon-tes iuris romani antiqui I - Leges et negotia*, Tubingae 1909
- A. Dunitz, *Das Landesherrengericht in Laibach*, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, II. Bd., Laibach 1866, str. 231-241
- M. Dolenc, *Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem*, Časopis za zgodovino in narodopisje (9) 1912, str. 98-115
- M. Dolenc, *Pravosodstvo cistercienske opati-je v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja*, Zbornik znanstvenih razprav (3) 1923-24, str. 1-118
- M. Dolenc, *Pravosodstvo klevevske in boš-tanjske graščine od konca 17. do začetka 18. stoletja*, Zbornik znanstvenih razprav (5) 1925-26, str. 153-247
- M. Dolenc, *Valvasor in slovenska ljudska so-dišča*, Glasnik muzejskega društva za Slo-venijo (9) 1928, str. 98-106
- M. Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stoletja*, Zagreb 1930 (separat iz "239. knjige "Rada" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti")
- M. Dolenc, *Die niedere Volksgerichtbarkeit unter den Slovenen von Ende des 16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts*, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Bd. V, H. III, Breslau 1929, str. 299-368
- M. Dolenc, *O "Krvavem pencazu" in sorodnih dajatvah*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (20) 1939, str. 272-283
- M. Dolenc, *"Gorske bukve" v izvorniku, pre-vodih in priredbah*, Ljubljana 1940
- M. Dolenc, *Pravnozgodovinski prikaz dokaz-nega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska so-dišča*, Zbornik znanstvenih razprav (14) 1937-38, str. 35-84
- J. Daniel baron Erberg, *"Observationes Prac-ticae Inelyti Praetorialium Aulicorumque Judiciorum Dicasterii, Quibus Ex Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landshandvest) Institutis patriis Dic-torum Judiciorum, aliisque vetustissimis mo-numentis explanatur, nec non rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Styhis dietae Curiae Vernaculae sive Hofthayting. Opus Posthumum Joannis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Ex-celsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec non Su-premi Provinciae Secretarii leti undequaque Famigeratissimi"*, Rokopis se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, Zbirka rokopisov I/30 r
- L. Hauptmann, *Erläuterungen zum histo-rischen Atlas der österreichischen Alpen-länder I/4, Krain*, Wien 1929
- M. Kaser, *Das Römische Privatrecht I, 2. Aufl.*, München 1971
- A. Kaspert, *O večah*, Časopis za zgodovino in narodopisje (4) 1907, str. 214-222
- D. Kos, *Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku*, Zbirka ZRC SAZU 3, Ljubljana 1994
- J. Kranjc, *Primerjava nekaterih civilnoprav-nih določil ptujskega statuta z rimskim pra-vom*, Zbornik znanstvenih razprav (43) 1983, str. 81-98
- A. Luschin v. Ebengreuth, *Geschichte des älteren Gerichtswesens in Österreich ob- und unter der Enns*, Weimar 1879
- A. Luschin v. Ebengreuth, *Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte*, Bamberg 1899
- A. Luschin v. Ebengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*, 2. Aufl., Bamberg 1914
- A. Mell, *Das steirische Bannrichteramt*, Steirische Zeitschrift für Geschichte (2) 1904, str. 104-133
- A. Mell, *Grundriss der Verfassungs- und Ver-waltungsgeschichte Steiermarks*, Graz 1929.
- E. Planer, *Recht und Richter in den inner-*

¹⁶⁹ O terminoloških problemih in priimeni besede Verordnele in Ausschuß (v 16. stol. so jih namreč uporabljali promiscue) gl.: Vilfan, *Ustavna ureditev Kranjske*, str. 231.

¹⁷⁰ Prim. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 328 in 363.

¹⁷¹ Prim. Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 4.

¹⁷² Pivec, *Razprave sodnih instanc*, str. 153. Prim. Reclbach, *Observationes*, str. 79 s, 59 in 114.

- österreichischen Ländern Steiermark, Kärnten und Krain, Graz 1911
25. J. Polce, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925
26. J. Polce, Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav (6) 1927, str. 116-142
27. J. Polce, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (17) 1936, str. 5-142
28. J. Polce, Zgodovina "Obravnanih gorskih bukev" in postavitve kletarskega mojstra na Kranjskem, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (18) 1937, str. 87-109
29. Ferdinand von Reebach, Observationes ad stylum curiae Graecensis, Graece 1680
30. V. Simič, Civilno pravo po ptujskem statutu iz leta 1376 v primerjavi s Švabskim zrealom, Zbornik znanstvenih razprav (43) 1983, str. 127-134
31. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Lihuech - Nürnberg 1689, 2^e unveränderte Aufl., Herausgegeben von J. Krajeec, J. Pfeifer, V. Novak, Rudolfswerth 1877-79 (v članku cit. Slava)
32. S. Vilfan, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (24) 1943, str. 84-89
33. S. Vilfan, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (25-26) 1944-45, str. 65-84
34. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961
35. S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968
36. S. Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem in Ljubljanska odvetniška zbornica do razširitve zborničnega območja na jugoslovansko Slovenijo, Pravniki (9-10) 1968, str. 373-448
37. S. Vilfan, Zemljiška gospodstva, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 75-230.
38. S. Vilfan, Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 279-353
39. S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 403-479
40. S. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 32-48
41. S. Vilfan, Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželni stanov, Zbornik znanstvenih razprav (52) 1992, str. 227-238
42. S. Vilfan, Pravniki med Operozi, Academia Operatorum, Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve, Ljubljana 1994, str. 73-90
43. Josip Žontar, Kranjski sodni red za deželna sodišča iz leta 1535, Zgodovinski časopis, (6-7) 1952-53, str. 566-587
44. Josef Žontar, Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg/Kranj (1517-1520), Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. 3, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, 2. Teil, Graz - Köln 1959
45. Josip Žontar, Kranjski deželni viceodom, Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, Razprave SAZU 5 (Hauptmannov zbornik), Ljubljana 1966, str. 277-318
46. Jože Žontar s sodelavci, Piročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko bibliografski vodnik, Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988
47. A. Wacke, Notwehr und Notstand bei der aquilischen Haftung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, (106) 1989, str. 469-501
48. G. Wesener, Das innerösterreichische Landesherrnverfahren im 16. und 17. Jahrhundert, Graz 1963

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ORGANISATION DER GERICHTE AUF DEM GEBIET SLOWENIENS IM 16. JAHRHUNDERT UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG KRAINS

Für das 16. Jahrhundert ist unter anderem auch die Vielfalt der Gerichte charakteristisch. Die Gerichtsbarkeit gliederte sich nicht nur nach der Standeszugehörigkeit (bäuerliche Untertanen, besondere Gruppen unter der bäuerlichen Bevölkerung, Bürger, Adlige), sondern auch nach der äußeren Organisationsform. Schwierigkeiten bei der Erforschung des Rechtswesens beruht neben der erwähnten ständischen und territorialen Zersplitterung der Rechtssprechung auch der Mangel an Rechtsquellen.

Die vorliegende Forschungsarbeit stützt sich auf eine Übersicht über die Gerichtsinstanzen in den slowenischen Ländern, die Janko Polce im Jahre 1927 zusammengestellt hat. Polces Arbeit wurden vor allem durch neuere Forschungsergebnisse sowie Angaben aus einigen Gerichtsordnungen ergänzt. Bei der Erforschung der Gerichtsstruktur wurden auch ältere Autoren berücksichtigt (Valvasor, Beckmann, Reebach, Erberg), die über diese Problematik geschrieben haben.

Wegen unterschiedlicher Regelung und einer Anzahl von Besonderheiten - beinahe jedes Territorium wich von den allgemeinen Regeln etwas ab - ist es unmöglich, eine einheitliche Übersicht über die Gerichtsstrukturen zu geben. Vielmehr ist in unserem Beitrag von einigen allgemeinen Regeln und Tendenzen die Rede, wobei auf einige bedeutendere Besonderheiten und Abweichungen hingewiesen

wird. Ein genaues Bild wird man erst später vermitteln können, wenn der Großteil des slowenischen Gebietes allmählich und eingeleitend vor allem im Lichte der älteren Dokumentation erforscht wird. Die Ergebnisse der vorliegenden Abhandlung stellen also einen Umriß der ehemaligen Gerichtsordnung dar.

SUMMARY

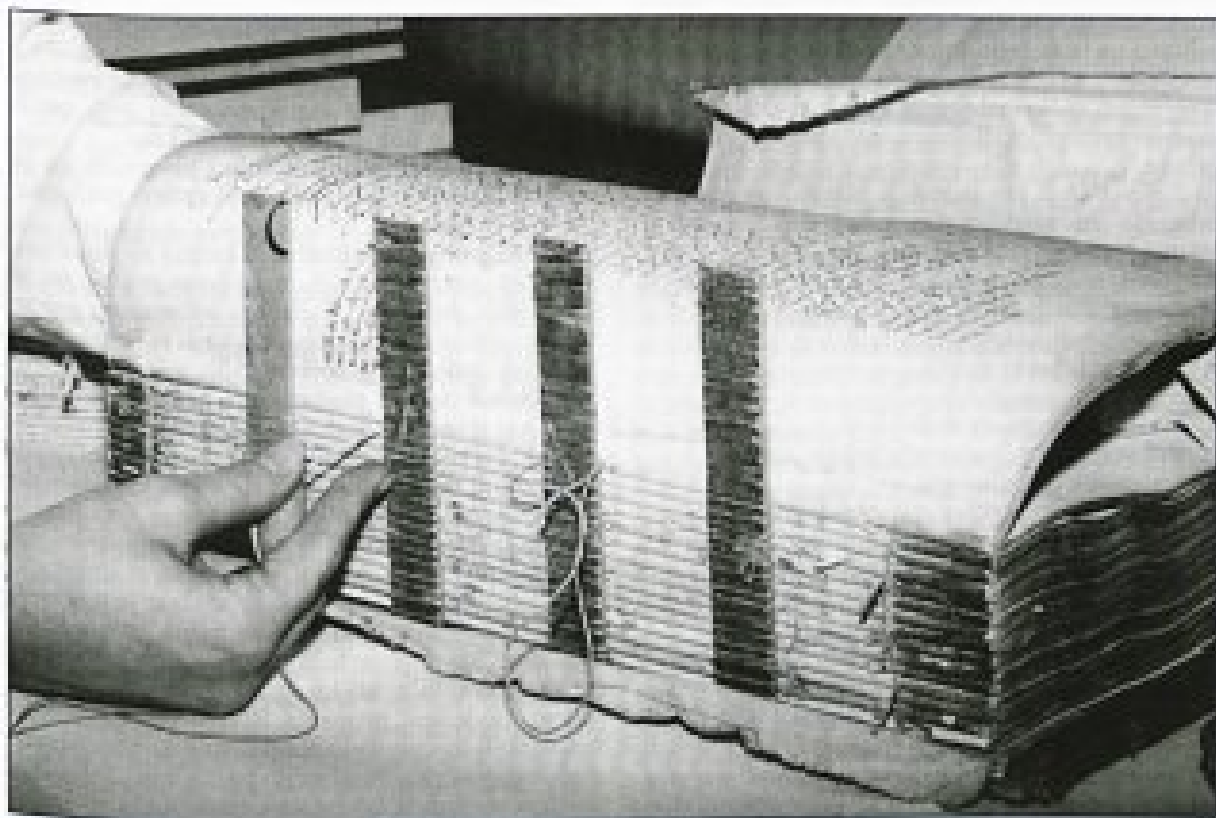
THE ORGANIZATION OF COURTS IN THE SLOVENIAN LANDS IN THE 16TH CENTURY, WITH SPECIAL REGARD TO CARNIOLA

One of the characteristics of the Slovenian Lands in the 16th century was also the diversity of courts. The judicial system of that time was organised according to diverse classes of society; there were specific courts for serfs and villeins, as well as for the burghers and for the nobility. Courts did not differ only regarding to classes, but also

according to their structure. Researching the judicial organisation is difficult not only because of the class and territorial diversity of law but also because of the lack of legal sources.

The paper is based on the survey of judicial institutions in the Slovenian Lands, written by Janko Polec in 1927. His work has been supplemented by the findings of more recent research and by data gathered from the judicial statutes. In the present study, account has also been taken of the works of the older authors addressing this topic (Valvasor, Beckmann, Reehbach, Erberg).

Due to the diversity of regulation and numerous peculiarities, nearly every territory slightly departed from general rules. It is therefore not possible to prepare a uniform survey of judicial structures. We can only determine certain general tendencies and consequently point out some more important peculiarities and deviations. A more detailed picture of the judicial system will only be possible after a gradual and thorough research of old documents of the entire Slovenian territory. The findings of this paper can therefore only give an outline of the 16th century judicial system.

Šivanje hrpta Imenjske knjige za Kranjsko št. 5, nastale med leti 1619 in 1661
na lesene vezice zaradi razpada vezave
Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

Od ustvarjalca do uporabnika (Deželni zakoni konec 18. stoletja)

IVANKA ZAJC-CIZELJ

Absolutistična država je z uvajanjem uradniške uprave zmanjšala pomen deželnih stanov - bistveno zmanjšanje njihovega pomena je pomenila že uvedba deželnih vlad in deželnih sodišč. Še pomembnejša pa je bila uvedba okrožnih uradov, ki so strogo nadzirali vse javnopravne posle, ki so jih še naprej opravljale zemljiške gosposke. Reforme, ki jih je začela Marija Terezija, je nadaljeval Jožef II.; v smislu reformističnega razsvetljenstva je želel zagotoviti osebo svobodo podložnikov ter svobodo industrije in trgovine, ne pa tudi politične svobode. Odpravil je vse pravice deželnih stanov v upravi in omejil posebne pravice katoliške cerkve.

Zastavljene cilje je absolutistični monarh dosegel s tem, da je predpisal sredstva (zakonski predpisi) za doseg te ciljev in obenem našel način, kako naj s svojo voljo seznanijo podložnike.

Torej je moral deželni knez urediti poslovanje tako, da so bili podložniki redno seznanjeni s svojimi pravicami in dolžnostmi, kar je dosegel z ustreznim uradniškim aparatom. Svojo voljo in zahteve pa je deželni knez razglašal kot zakonske predpise, ki so predstavljali izraženo in razglašeno voljo deželnega kneza, po kateri so se morali ravnati podložniki za splošno blaginjo države.¹

Zakoni so se nanašali samo na bodoče ravnanje in niso imeli veljavnosti za nazaj. Izjema so bili le predpisi, ki v bistvu niso prinašali nobene novosti, ampak je šlo le za obnovitev starih pravic in dolžnosti.

Zvrsti predpisov

Deželni zakoni so se delili na:

- državljanske (buergerliche) in
- kazenske (peinliche).

Državlanski zakoni so obravnavali podložnike nasploh in še posebej njihovo imetje, kazenski pa so se ukvarjali z javnimi hudodelstvi in kaznovanjem le-teh. Tako državljanski kot kazenski zakoni so se dalje delili na:

- splošne, obče (allgemeine) in
- posebne, specialne (besondere).

Splošni zakoni so se nanašali na vse dedne

dežele, posebni pa so bili tisti, katerih veljavnost je bila omejena samo na določeno deželo ali pokrajino. Nadalje so bili zakoni lahko:

- napisani (geschriebene) in
- nenapisani (ungeschriebene).

Za napisane zakone so veljali tisti, s katerimi so se podložniki seznanili preko patentov, okrožnic ipd., med nenapisane zakone pa so spadale tiste navade in običaji, ki so bile zakonsko sprejemljive in so se nanašale na preteklo obnašanje in dejanja.

Napisane predpise so delili na:

- dvorne sklepe (Hofeschlüssen)
- priročna pisma (Handbillette)
- privilegije (Privilegium)
- odredbe, cesarske odloke (Reskripte)
- razglase (Edikte)
- splošne predpise in javne listine (Generalien und Patente)
- odredbe, ukaze (Verordnungen)
- okrožnice (Zirkularien)
- poročila, obvestila (Nachrichten) in
- pozive, vabila (Ruf).²

Dvorni sklepi in odloki so nastali na predlog dvorne pisarne in v določeni točki tudi predsedstva in je o njih odločal deželni knez.

"Handbillet" je bilo vladno pismo, ki ga je deželni knez poslal v uradni stvari predsedujočemu šefu urada.

Deželnoknežja odredba, s katero so določeno stvar ali osebo izvzeli iz občega prava, se je imenovala privilegij. V danem primeru ne gre za strogo zakonski predpis, čeprav je le-ta imel lastnosti zakona. V privilegijih so bile zajete stvarne ali osebne svoboščine; prve so se nanašale na stvar ali zadevo, druge pa na osebo. Osebni privilegiji so bili dodeljeni določeni osebi in niso bili dedni; njihova veljavnost je trajala do smrti osebe ali do takrat, ko se je spremenila lastnost, zaradi katere je bil privilegij dodeljen. Stvarni privilegiji so bili povezani z določeno stvarjo in jih je užival tisti, ki je stvar posedoval; torej so se lahko dedovali. Stvarni privilegij je prenehal, ko je prenehala z delovanjem ustanova, ki ga je dodelila, ali ko je stvar, ki ji je bil privilegij dodeljen, propadla - takoj pa, ko je bilo vzpostavljeno prejšnje stanje, so bile obnovljene tudi svoboščine. Privilegiji pa so bili lahko časovno omejeni že ob samem nastanku in so svojo veljavo izgubili v roku, ki ga je določil deželni knez v oprostilnem pismu.

"Reskript" je bila najvišja odredba (ukaz), ki

¹ Oesterreichs-Staatsverfassung vereinbart mit den zusammengezogenen bestehenden Gesetzen zum Gebrauche der Staatsbeamten, Advokaten, Oekommen, Obrigkeiten, Magistraten; Geistlichen, Buerger und Bauern; zum Unterrichte fuer angehende Geschaeftsmaenner von Joseph Knipatschek, k.k. wirkl. Hofkonzipisten, und offentlichen Professor der Gesetzkunde und Kreisamtspraxis bei der k.k. Arcieren-Leibgarde gallizischer Abteilung; I. del; str. 263; Dunaj 1794.

² Isto kot zgoraj, str. 289, 290.

se ni izdajala v imenu določenega urada, ampak v imenu deželnega kneza in se je začela z njegovim imenom.

"*Edikt*" je bila odredba, ki je vsebovala oziroma izpovedovala predmet strank, zato edikti niso imeli zakonodajne, ampak samo sodno veljavo. Razglašala so jih sodišča tako, da so jih nabila na oglasno desko, na mestna vrata ipd. ali objavila v časopisih. Glede na vsebino so se objavila v različnih vrstah: sklične (Konvokationsedikte), pozivne (Vorrufungs= Edikte), dražbene (Feilbietungs= Edikte) in tiralice (Steckbriefe). Edikte so pisali na vnaprej tiskane formulirje, v katere so vnesli podatke o strankah in obravnavanem predmetu.³

Generalije in patenti so bili tisti tiskani zakoni, ki so se nanašali na vse dežele ali na posamezne province. Izdajali so se samo v monarhovem imenu in v več izvodih.

Odredbe (Verordnungen) so bile pokrajinski zakoni, ki so bili razglašeni v imenu deželnega urada. Začetna in zaključna formula sta bili izpuščeni - tako se je predpis začel: "Verordnung des - Guberniums ..."⁴

Okrožnice so bili predpisi, ki jih je dvorni ali deželni urad poslal na vse podrejene oblasti. Izraz okrožnica pride od glagola krožiti, kar pomeni, da so morale te odredbe potovati od gosposke do gosposke.

Poročila, obvestila so bili natančni opisi navedenih naprav (zavodov) oziroma primernih sprememb določenih stvari.

Pozivi so se imenovala tista obvestila, ki so imela na koncu dodano: "Sage es einer dem andern".⁵

Razglaševanje predpisov

Da pa so vsi sprejeti predpisi tudi dosegli svoj namen, jih je bilo potrebno razglasiti in seznaniti z njimi tiste, zaradi katerih so bili sprejeti - posvetne, cerkvene in sodne oblasti ter podložnike.

Državna dvorna pisarna je predpis (zakon) kot patent ali kot dvorni dekret posredovala deželnim uradom, ki so preko obstoječih okrožnih uradov seznanili z njimi gosposke in podložnike. Patenti so na deželne urade prišli v predpisanem številu ali samo v enem izvodu in so potrebne izvode, ki so se nanašali na določeno deželo, kjer so poleg uradnega uporabljali še deželni jezik, so natisnili v dveh kolonah - v eni koloni je bil nemški tekst, v drugi pa tekst v deželnem jeziku.

Zakoni so se okrožnim uradom pošiljali preko deželne politične oblasti. Prejetim predpisom niso smeli ničesar dodajati ali jih po svoje razlagati. V praksi, če česa niso razumeli, so se morali poučiti še preden je bil predpis razglašen.

Vsak okrožni urad je bil razdeljen na več glavnih okrajev in je moral vsako deželno odredbo kopirati najmanj v toliko izvodih, kot je bilo okrajev, če že iz dežele ni dobil zadostnega števila izvodov (glede na predpis). Za vsak posamezni okraj je moral imeti nastavljen fascikel in poštno knjigo ter torbo, ki so jo zaklenili in s tem preprečili izgubo dokumentov. Ključ je posedoval tudi vsak prejemnik. Tiskani dokumenti so morali biti kopirani v toliko izvodih, kot je bilo v posameznem okraju prevzemnikov, pisne pa je moral vsak prevzemnik zase prepisati. Okrožni dragonar je prevzel zaklenjeno torbo in dokumente zapečaten z okrožnimi usignijami, da bi se preprečila izguba ali zloraba. Dragonarji so odnesli pošto samo v osem do deset najbližjih uradov, nato pa je ta potovala s slugami na ostale dominije in krajevne gosposke po vrstnem redu, kot je bilo zabeleženo v poštni knjigi. Ko je prejemnik dobil dokument, je moral vpisati v poštno knjigo podatke o sprejemu; ostale dokumente in poštno knjigo pa je znova zaklenil v torbo in poslal naprej. V poštno knjigo so vpisovali tudi čas odprave in eventualne spremembe oziroma, če se je našel ali je manjkal kakšen dokument...

Ko je poštna torba skupaj z registrom prispela do zadnjega kraja v distriktu, so jo po isti poti poslali nazaj. Pri vračanju so lahko upravni uradi, magistrati in fare poslali na okrožni urad zapečateni poročila in vloge in vse to posebej dokumentirali v poštni knjigi.

Vsak posamezen dominij je moral deželno-knežje patente in odredbe razglasiti tako, da jih je kot okrožnico poslal od občine do občine in nanjo sta morala rihtar in dva porotnika potrditi pravičen prejem in izvedbo razglasa.

Odredbe so morali občinski rihtarji takoj razglasiti in niso smeli čakati na tiste dni, ko so prišli podložniki na obračun svojih obveznosti - na ta dan so navadno seznanili podložnike z novimi deželnoknežjimi predpisi in osvežili stare.

Sicer pa je razglaševanje potekalo v glavnem in večjini mestih tako, da je magistrat deželno-knežje odredbe dal nabiti na cerkvena vrata, kjer se je lahko vsak seznanil z njimi. V deželnih mestih so odredbe razglašali zbranimu meščanstvu ob nedeljah po popoldanski službi božji, in sicer ob prisotnosti župnika in župana ter pred mestnim fizikom. V vaseh, ki so premogle župnika, je krajevni rihtar ali šolnik razglasil prejeti predpis v občinski sobi v prisotnosti župnika; kjer pa dušnega pastirja ni bilo, je moral biti prisoten porotnik in po možnosti župnik tiste fare, v katero je spadala vas. Na isti način so razglašali odredbe tudi v tistih mestih, ki niso bila direktno pod magistratom, ampak pod posebnim rihtarjem in predstojnikom.

Po razglasitvi so odredbe tudi v deželnih mestih in vaseh nabili na cerkvena vrata.

Predpisi, ki so bili namenjeni samo advokatom, niso bili tiskani, temveč so jih seznanili z

³ Isto kot zgoraj, str. 267-274.

⁴ Isto kot zgoraj, str. 292.

⁵ Isto kot zgoraj, str. 292.

odredbo preko razglasa, ki je bil nabit na oglasnem mestu v sodnem poslopju in na pravni fakulteti.

Odredbe, ki so bile namenjene duhovščini, so poslali preko deželnega urada neposredno školu (*dvorni dekret 17/3-1791 in 11/10-1791); ti pa so bili zadolženi, da jib dobesedno, brez kakega spreminjanja, posredujejo naprej. Vsi samostanski predstojniki so morali voditi knjigo deželnoknežjih odredb, vanjo so vpisali vse odredbe in jo pustili v jedilnici, da je bila na razpolago vsakemu redovniku. Predpise so morali tudi razglasiti pred konventom in dan razglášenja vpisati v knjigo. Obenem so morali vsako leto obnoviti razglášenja, da bi si predpise bolje vtisnili v spomin in dokumentirali tudi to dejanje. V primeru pa, ko je deželna oblast ugotovila kakršnokoli nepravilnost, so morali plačati kazen v znesku 100 dukatov, ki so bili namenjeni revežem.

Knjigo in register deželnoknežjih odredb so vodile tudi vse fаре, in sicer je bila namenjena prostemu vpogledu in poduku kuratom in kaplanom. Zadolženi so morali skrbeti za točno vodenje in vzdrževanje knjige; kontrolirali so jih okrožni nadzorniki ob letnih vizitacijah.

Vse najvišje odredbe, ki so se nanašale na dušne pastirje, so morali obravnavati in jih predstaviti študirajoči duhovščini pri predavanjih pastoralne teologije.⁶

O vseh, v šolskih zadevah, na okrožni urad poslanih zakonih in odredbah je moral biti obveščen okrožni šolski komisar.

O zdravstvenih odredbah in predpisih, ki so se ukvarjale s skrbjo za zdravje ljudi in živali, sta morala biti obveščena okrožni fizik in kirurg (ranocelnik), ki sta bila dolžna opažene nepravilnosti takoj pisno sporočiti okrožnemu uradu, v nujnih primerih pa ustno poročali.

V primeru, ko se je predpis nanašal samo na medicinsko fakulteto, je morala biti ta z njim seznanjena neposredno.

Na ovire, ki so lahko nastale pri razglášenju odredb in predpisov, je opozorila notranjeavstrijska deželna pisarna 29. oktobra 1791; manjkalo je lastnih občinskih sob in občinskih rihtarjev, ki bi bili pisмени ali znali vsaj brati, primanjkovalo pa je tudi učiteljev. Tako so

ponekod razglášali predpise po dopoldanski službi božji, drugje pa so si pomagali s pomočjo kje v bližini zaposlenih uslužbencev. Z dvornim dekretom 2. decembra 1791 pa so zadolžili okrožne urade, da poiščejo za razglášenje v krajih, kjer ni bilo možno dobiti ustreznega razgláševalca, nekoga pismenega in ga pošljejo v listi kraj. V nobenem primeru pa deželnoknežjih odredb niso smeli razglásevati oblastni gospodarski uradi.⁷

Zakoni so stopili v veljavo takoj po razglástitvi, če ni bilo drugače predpisano.

ZUSAMMENFASSUNG

VON DER SCHAFFUNG DER GESETZE BIS ZU IHRER ANWENDUNG (LANDESGESETZE VOM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS)

Der absolutistische Monarch mußte zur Erreichung seiner Ziele Mittel vorschreiben bzw. anordnen, zugleich aber die entsprechende Art und Weise finden, um den zuständigen Behörden und Untertanen seinen Willen kundzutun. Seinen Willen und seine Forderungen gab der Landesfürst in Form von Gesetzesvorschriften heraus, über den Beamtenapparat sorgte er dagegen dafür, daß die Untertanen regelmäßig über ihre Rechte und Pflichten informiert wurden.

SUMMARY

FROM THE CREATOR TO THE USER (PROVINCIAL LAWS AT THE END OF THE 18TH CENTURY)

In order to achieve his goals, the absolute monarch had to determine the means by which to achieve them and find the means by which he could impose his will upon the appropriate authorities and his subjects. The landgraves issued their will and requirements through edicts. A system of state officials ensured that the monarch's subjects were kept informed of their rights and duties on a regular basis.

⁶ Isto kot zgoraj, str. 281-283.

⁷ Isto kot zgoraj, str. 280.

Deželni odbor

SASA SERŠE

Druga polovica 19. stoletja je čas, ko sta agrarna in tehnična revolucija povzročili zaton fevdalizma in razevet kapitalizma, nastali so novi družbeni sloji, politične stranke, nabujati se je začela nacionalna zavest. Na območju monarhije so tem spremembam sledile tudi upravne.

Za to obdobje je značilno, da se je poleg državnega aparata, ki je upravljal dežele v imenu dinajske vlade in ministrstev, razvila še tako imenovana deželna avtonomija.

Z reorganizacijo državne uprave, s februar-skim patentom - 26. februar 1861 - je dobila habsburška monarhija tisto upravno strukturo, ki se je ohranila (tja do konca obstoja monarhije. Z se je ohranila (tja do konca obstoja monarhije. Z omenjenim patentom so bili izejani deželni stanovni, ki so že dolga leta živodarili, njihovo premoženje in področje dela je prevzel deželni zbor in njegov izvršilni organ deželni odbor. Na Kranjskem je po letu 1861 predstavljal avtonomijo na deželni ravni Deželni zbor in odbor za Kranjsko.

Organizacijo in delo Deželnega zbora in odbora sta določala Deželni red za vojvodino Kranjsko¹ in Deželnozbornski volilni red za vojvodino Kranjsko.² Natančneje pa sta urejala poslovanje zbora in odbora Opravilni red deželnega zbora vojvodstva Kranjskega³ in Opravilni red deželnega odbora.⁴

Ohranjeno arhivsko gradivo Deželnega zbora in odbora, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, kaže na izredno visok nivo takratnega pisarniškega poslovanja, hkrati pa je s svojo bogato vsebino odsev takratnega družbenopolitičnega in gospodarskega življenja na Kranjskem. Je edino arhivsko gradivo avtonomnega organa na deželni ravni, ki ga hrani nek slovenski arhiv, saj je arhivsko gradivo enakih avtonomnih organov Štajerske, Goriške in Prekmurja v avstrijskih, italijanskih in madžarskih arhivih, saj so imele vse omenjene dežele, razen Kranjske, svoja deželna glavna mesta in z njimi tudi upravna središča zunaj današnje državne meje.

Fond Deželnega zbora in odbora za Kranjsko je najobsežnejši in najbolj ohranjen fond nekega urada deželne avtonomije, obsega 404 knjige in 2260 tehničnih enot spisovnega gradiva. Skupaj je to 280 tekočih metrov gradiva za obdobje 1861-1918.

O Deželnem zboru za Kranjsko, deželnih financah in premoženju ter pisarniškem poslovanju urada deželnega odbora je bilo že mnogo napisanega tako v Kroniki kot v Arhivih,⁵ zato bo v tem prispevku več o samem deželnem odboru, njegovem delovanju, uradili in uradnikih.

Položaj, področje in način poslovanja deželnega odbora je določal že omenjeni deželni red, natančneje določbe pa je vsebovalo navodilo za poslovanje deželnega odbora, ki je bilo sprejeto z deželnozbornskim sklepom 11. februarja 1863. Nov poslovnik pa je bil sprejet 16. januarja 1908. Staro navodilo za poslovanje deželnega odbora in nov poslovnik sta se razlikovala le deloma po vsebini, predvsem pa po številu poglavij in paragrafov.⁶

Staro navodilo je imelo 28 paragrafov in je bilo razdeljeno v dve poglavji.

Nov poslovnik je imel 59 paragrafov in je bil razdeljen v tri poglavja.

Oba sta v svojih paragrafi vsebovala navodila o sestavi, delovanju in poslovanju odbora, le da je bil novi poslovnik obsežnejši in natančnejši v svojih navodilih.

Po vseli treh omenjenih aktih je bil deželni odbor upravni in izvršni organ deželnega zbora, ki mu je predsedoval deželni glavar. Od tod so izhajale tudi njegove naloge in dolžnosti. Sprva je odbor štel le štiri člane, po spremembi deželnega reda leta 1908 pa se je njihovo število povečalo na pet članov.⁷ Vsi deželni odborniki so stanovali v Ljubljani in so iz deželnih sredstev prejeli letno odškodnino, ki jo je določil de-

⁵ Jelka Melik, *Kranjske deželne finance*, Kronika 21/1973, str. 160-165; *Deželni glavarstvo in deželni odborniki na Kranjskem 1861-1918*, Zgodovinski časopis 28/1974, str. 85-93; *Skladi kranjskega deželnega premoženja*, Kronika 24/1976, str. 165-171.

S. S., *Deželni zbor in odbor za Kranjsko*, Arhivi XVI-2, Ljubljana 1988, str. 67-70; *Gradivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918*, Arhivi XIII/1-2, Ljubljana 1990, str. 95-100; *Deželni zbor in odbor za Kranjsko*, Arhivi XVI/1-2, Ljubljana 1993, str. 124-127.

⁶ Jelka Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919-1929*, Ljubljana 1994, str. 14: "Da bi se izognili nepotrebnim zmedam, smo obdržali tudi tista izjava za dele zakonov; artikle in paragrafe, saj so se sprva artikli sluvenili kot členi, kasneje pa so se tako prevajali paragrafi."

⁷ V § 11 deželnega reda in v § 1 poslovnika.

¹ Deželni red za vojvodino Kranjsko:

RGB, 1861/20 (26. februar 1861);

RGB, 1873/40 in 41 (2. april 1873);

² LGB, 1908/4 (26. avgust 1908).

Deželnozbornski volilni red za vojvodino Kranjsko:

LGB, 1898/40 (5. november 1898);

³ LGB, 1908/15 (26. avgust 1908).

Opravilni red deželnega zbora vojvodine Kranjske je bil izdan na podlagi deželnozbornskih sklepov, in sicer 28. in 29. januarja 1863, nato 3. oktobra 1868 in zadnji 26. avgusta 1908.

⁴ Oba opravilna reda deželnega odbora sta bila izdana tudi na podlagi deželnozbornskih sklepov, in sicer prvi 11. in 13. februarja 1863 (*Obravnave*, 2., 13. in 14. seja) in drugi 11. decembra 1909 (*Obravnave*, 47).

želni zbor.⁸

Delokrog odbora je natančneje obravnaval Poslovnik v posebnem drugem poglavju.⁹ Kot organ deželnega zbora je bil odbor dolžan varovati ustavne pravice in celovitost dežele, skrbno upravljati in braniti deželno imovino, sklade in zavode, ki so mu bili izročeni v varstvo. Vodil in nadziral je uradnike, oficiale, sluge in druge uslužbence, ki so mu bili podrejeni.¹⁰ Deželni odbor je bil zboru odgovoren za vse naloge, ki mu jih je ta zaupal.¹¹

Deželni odbor je imel natančen pregled nad vso deželno imovino, zaradi preglednosti le-te je sestavljal in vodil inventarje. Vzdrževal je vsa deželna poslopja, jih po potrebi dajal v najem in jih protipožarno zavaroval.¹²

Nadzoroval je blagajniško poslovanje in skrbel za blagajniško gotovino ter ostanke, ki jih je nalagal in varoval. V njegov delokrog je spadalo tudi deželno knjigovodstvo.

Vsako leto je odbor podal računsko poročilo o gospodarjenju z deželnim imetjem, z depoziti in posameznimi skladi, ker mu je bilo zaupano **gospodarjenje** z deželnim imetjem, skladi in zavodi. Pri gospodarjenju z deželnim premoženjem je bil odbor vezan na proračun, ki ga je potrdil zbor na svojih vsakoletnih sejah, hkrati pa je bil deželni odbor pooblaščen, da je v nujnih primerih lahko porabil 1000 gld. (kasneje 2000 K), vendar je moral dobiti potrditev deželnega zbora na naslednjem zasedanju. Z novim poslovnikom je lahko deželni odbor na lastno odgovornost prekoračil proračun, vendar je moral kljub vsemu dobiti odobritev zbora na naslednji seji. Vsi računski zaključki¹³ in proračuni¹⁴ deželnih skladov in zavodov so morali biti predloženi deželnemu zboru pred pričetkom deželnozbornskega zasedanja. S tem so poskrbeli, da so bili podatki o gospodarjenju pravočasno pripravljene za zasedanje zbora.

Le pri gospodarjenju s skladom zemljiške odveze in s skladi ostalih deželnih zavodov je bil odbor vezan na veljavne (starejše) zakone.¹⁵

Deželni odbor je prevzel skrb tudi za nekdanja zastopstva stanov in stanovskega odbora, ki niso prešla v roke drugih organov ali so prenehala delovati, zaradi družbenopolitičnih spre-

memb.¹⁶

Odbor je pripravljaj vse, kar je bilo potrebno, za seje deželnega zbora, hkrati je skrbel, opremil in vzdrževal prostore, io sicer za seje zbora in za podrejene urade.¹⁷

O deželnih stvareh je poročal zboru in je bil hkrati upravičen dajati predloge in nasvete za deželne zakone,¹⁸ saj je zastopal deželo v vseh pravnih stvareh.¹⁹ Kadar se je potegoval za pravne zadeve dežele, je lahko najel pravnega izvedenca. Na podlagi posebnih zakonskih določb je skrbel tudi za vse občinske, stavbne, cestne in druge zadeve.²⁰

Deželni odbor je reševal zadeve na skupnih posvetovanjih. V starem navodilu ni bilo določitve o številu sej deželnega odbora, ki jih je navadno določal deželni glavar.²¹ Nov poslovnik je uvedel obvezno sklicevanje sej enkrat na teden. V nujnih primerih je zadeve rešil odbor z okrožnico, ne da bi sklical sejo. Manj važne zadeve je opravil kar brez posebnega posvetovanja in je kasneje poročal na seji.

Referenti so morali pravočasno pripraviti spise (z zaznamki) za sejo in jih predati predsedniku. Poročila, ki so bila nujna, so lahko pripravili tudi neposredno pred ali med sejo. Obširna poročila in predlogi o važnih stvareh so morala biti oddana deželnemu glavarju in ostalim odbornikom pred sejo.

Da bi bil sklep veljaven, je bila nujna prisotnost vsaj treh odbornikov poleg predsednika. Odločala je absolutna večina glasov. Ob enako razdeljenih glasovih je odločal glas predsednika. Če nobeno od mnenj ni doseglo absolutne večine glasov, je bil predmet posvetovanja odložen in prepričan v razsodbo deželnemu zboru.²²

Deželni glavar je imel pravico in dolžnost ustaviti izvajanje sklepa, ki ni bil v skladu z obstoječimi zakoni, in ga predati v presojo deželnemu predsedniku.²³

Ob vsakem posvetovanju so pisali poseben zapisnik z bistvenimi točkami, mnenji posameznih volilcev in končnimi sklepi. Sejne zapisnike so hranili v arhivu in so bili na voljo vsakemu odborniku deželnega zbora.²⁴

Vsak poročevalec in votant je bil za svoje poročilo in svoj oddani glas odgovoren deželnemu zboru osebno. Zaradi splošne koristi in obveščeniosti je moral deželni odbor skrbeti za primerno razglašanje sklepov. Odbornik je moral odstopiti pri posvetovanju, kjer so obravnavali

⁸ V § 15 deželnega reda in v § 6 poslovnika.

⁹ V §§ 8 do 32 Opravnega reda je obravnavan delokrog odbora. Navodila so področje delovanja odbora obravnavala v prvem poglavju v § 1 do 17;

§§ 8, 9 in 10 Opravnega reda ustrezajo po vsebini §§ 27, 13, 28, 20, 29 Deželnega reda.

¹⁰ V 8. § in 9. § poslovnika.

¹¹ V 26. § deželnega reda in v 9. § poslovnika.

¹² V 10., 11., 12. § poslovnika.

¹³ Računski zaključki so morali biti narejeni za preteklo leto do meseca marca - poslovnik § 12.

¹⁴ Proračun je moral biti pripravljen najkasneje do oktobra predložitvenega leta - poslovnik § 12.

¹⁵ §§ 13, 14, 15 Opravnega reda ustrezajo §§ 30, 31 in 26 deželnega reda.

¹⁶ V 29. § deželnega reda in v 21. § poslovnika.

¹⁷ V 30. § deželnega reda in v 28. § poslovnika.

¹⁸ V 25. § deželnega reda, v poslovniku od §§ 33 do 51, kjer so določene tudi kompetence deželnega glavarja.

¹⁹ V 28. § deželnega reda in v 18. § poslovnika.

²⁰ V 19. § poslovnika.

²¹ Poslovnik 38. §.

²² §§ 18, 19 in 20 navodila in po § 42 deželnega reda.

²³ Po 42. § deželnega reda in po 42. § in 43. § poslovnika.

²⁴ V 23. § navodila in tudi v 45. § poslovnika, vendar z dodatkom, da zapisnik vodi uradnik, ki ga je določil glavar.

neposredno koristi njegovih sorodnikov do četrtega kolena. Nov poslovnik je bil bolj prilagojen razmeram, zato odbornik ni smel sodelovati pri posvetovanju, ko so obravnavali sorodstvo do drugega kolena.²⁵

Funkcijska ali poslovna doba deželnega odbora in odbornikov se je ujemala z volilno dobo deželnega zbora, le da je bila podaljšana za toliko časa, da je novoizvoljeni deželni zbor izvolil nove odbornike. Tisti odbornik, ki je izstopil iz deželnega zbora, je izstopil tudi iz odbora.²⁶

Odborniki so imeli pravico do dopusta, in sicer je navodilo dovoljevalo le štirinajstdnevni dopust, medtem ko je novi poslovnik dovoljeval enomesečni dopust.²⁷

Deželni odbornik je moral svojo odsotnost pravočasno sporočiti deželni pisarni, ta je sporočila deželnemu glavarju.²⁸ Tako so lahko pravočasno uredili poslovanje, da ni prišlo do zastojev. V času odsotnosti so odbornike nadomeščali namestniki.

Za lažje opravljanje nalog, ki so bile zaupane odboru, so bili pri odboru **uradi, ki so bili neposredno podrejeni deželnemu glavarju.**

Skozi čas se je delokrog deželnega odbora širil in z njim pripadajoči uradi. Ti so bili: pisarna - tajništvo, pomožna pisarna, deželno računovodstvo, deželna blagajna, deželni stavbni urad, prisilna delavnica, deželni dobrodelni uradi, deželni muzej.

Uradi so bili načelno urejeni po veljavnih določbah, ki so veljale tudi za podobne državne urade.

Za boljše delovanje svojih uradov je odbor pripravil dve navodili. Prvo je bilo Navodilo za poslovanje deželnih uradov (11. februar 1863), druga pa je bila Službena pragmatika za uradnike, pisarniške oficiale in sluga deželnega odbora in zavodov, ki so v neposredni deželni upravi iz leta 1908.

Nova službena pragmatika se je od starega navodila za deželne uradnike - uslužbence razlikovala glede vsebine in oblike.

Navodilo (1863) je imelo 68 paragrafov, razporejenih v dve poglavji. Prvo poglavje je obsegalo sedem oddelkov od (1. do 31. paragrafa), drugo poglavje pa šest oddelkov (od 32. do 68. paragrafa).

Nova pragmatika je bila razdeljena na 7 poglavij z 80 paragrafi:

- I. oddelek: splošne določbe s paragrafi od 1 do 3
- II. oddelek: nameščanje v deželni službi s paragrafi od 4 do 23
- III. oddelek: službene dolžnosti s paragrafi od 24 do 44
- IV. oddelek: službene pravice s paragrafi od 45

do 54

V. oddelek: disciplinarni predpisi - kazni s paragrafi od 55 do 72

VI. oddelek: o prenehanju službenega razmerja s paragrafi od 72 do 80

Pragmatika je obsegala določbe o nameščanju deželnih uradnikov, pisarniških oficialov, slug; določala o njihovih službenih dolžnostih in pravicah, disciplinskih postopkih in prenehanju službenega razmerja.²⁹ Ta pragmatika ni veljala za dninarje in za osebe, ki so bile najete za opravljanje začasnih del.

Vsi **deželni uradniki** uslužbenci so bili podrejeni deželnemu odboru.³⁰ Ti so morali v uradu in zunaj njega opustiti vse, kar bi utegnilo zmanjšati zaupanje v njihovo uradovanje ali spoštovanje njihovega stanu.³¹ Med seboj so morali uradniki občevati razumno in potrpežljivo. S strankami so morali biti vljudni in dostojni. Deželni uslužbence ni smel niti posredno niti neposredno sprejemati daril. Uradniki so se strogo držali uradnih ur, v primeru navala strank so morali uradovati preko uradnih ur.³²

Deželni odbor je izpraznjena delovna mesta deželnih uradov in zavodov na podlagi javnega in internega razpisa objavil v javnih občilih.³³

Prosilec, ki se je na razpis prijavil, je moral oddati prošnjo z dokazili, da izpolnjuje vse pogoje razpisa.³⁴ Ineti je moral vsaj 18 let in ne več kot 40.³⁵ Sprva ni bilo natančnih navodil, kakšno izobrazbo naj bi imeli prosileci, vendar je bilo že v pragmatiki natančno določeno, kakšno izobrazbo mora imeti prosilec. **Konceptni uradnik** je moral imeti končano pravno in državnoznanstveno fakulteto z dobrim uspehom, narejen teoretični državni izpit in izpit za politično poslovanje ali sodni izpit. Odvetniški izpit je nadomeščal praktični izpit.

Konceptni uradniki, ki so delali **kot finančni uradniki**, so morali poleg navedenih teoretičnih izpitov narediti še finančni izpit, ki so ga opravljali tudi državni finančni uradniki.

Za **praktikantu** je zadostovalo, da je končal pravne študije in preстал vse 3 državne izpite.

Mesto **deželna inženirju** so lahko podelili le tistemu, ki je končal tehnične študije. Izpoljevati je moral enake pogoje, kot so bili potrebni

²⁹ Pragmatika 1. §.

³⁰ Pragmatika 24. §.

³¹ Pragmatika 12. §.

³² Poslovnik od 27. § do 33. §.

³³ Poslovnik 23. §.

Pragmatika 12. §. Za pridobitev deželne službe sprva v navodilih ni bilo konkretnih določil o razpisanih pogojih glede delovnih mest. Pragmatika je vsebovala določbo o javnem splošnem natečaju. Kasnejea določila, ki so jih sprejeli na osmi seji deželnega zbora (16. januarja 1908), pa so dovoljevala tudi interni razpis delovnega mesta.

³⁴ Pogoji, ki jih je moral prosilec izpolnjevati, so bili navedeni v pragmatiki v paragrafih 4 in 7.

³⁵ Pragmatika 4. §. Kasneje, v časih stare Jugoslavije, se je zaradi daljše življenjske dobe ta meja dvignila na 60 let.

²⁵ §§ 24, 25 in 26 navodil imajo enako vsebino kot 44. § poslovnika.

²⁶ I^o § 14 deželnega reda, § 4 poslovnika.

²⁷ I^o § 15 deželnega reda, § 7 poslovnika.

²⁸ § 49 poslovnika.

za enako mesto v državni stavbni službi, Za podelitev nižjega mesta v pisarni je zadostovalo dokazilo, da je prosilec z dobrim uspehom končal vsaj nižjo gimnazijo ali realko.

V pisarniški službi je moral prosilec imeti končano srednjo šolo. Za druga mesta v deželnih zavodih je moral imeti prosilec dokazilo o popolni strokovni usposobljenosti za določeno delovno mesto. Za mesto pisarniškega oficijala je moral imeti vsaj tri-letne primerne delovne izkušnje. Za mesto sluga je bilo zahtevano znanje branja in pisanja in dopolnjeno 25. leto starosti ter dveletno prakso.³⁶

Za podelitev uradniškega mesta pri računskem uradu je bilo treba dokazati, da je prosilec končal z dobrim uspehom višjo gimnazijo ali realko ali kak drug enakovredni zavod in da je z dobrim uspehom opravil izpit iz računstva. Pri deželnem knjigovodstvu - računovodstvu, blagajni in dohodelnih zavodih so zahtevali zrelostni izpit iz državnega računovodstva. Deželni blagajnik je moral položiti kavejjo, ustrezno enoletni plači v papirjih javnega dolga. Kavejjo je dobil ob koncu leta povrnjeno, povrnjeno je dobil tudi v primeru prekinitve delovnega razmerja.

Seveda pa so tisti, ki so ustrezali gornjim pogojem, morali obvladati nemški jezik, imeti avstrijsko državljanstvo, zaželeno je bilo tudi znanje deželnih jezikov, fizična sposobnost in neoporečnost.³⁷ Nezaželeni so bili tisti, ki so zagrešili kako kaznivo dejanje in tisti, ki so imeli sorodstvene vezi med uslužbenci do tretjega kolena.³⁸

Deželni odbor je nakazoval plače³⁹ in ostale sistemizirane prejemke deželnim uradnikom, oficijalom in slugam. Določal je tudi nagrade za izvedence in za pomožno osebje, če deželni zbor ni kako drugače sklenil.⁴⁰

Prosilec, ki je dobil delovno mesto, je ob svoji prvi namestitvi in tudi ob vsakem povzemanju ali premestitvi dobil dekret, s katerim mu je bilo dodeljeno delovno mesto in z njim povezani dohodki.⁴¹ Mesečne plače so deželni uradniki do-

bivali vnaprej. Letne doklade pa so dobivali 31. januarja, 30. aprila, 31. julija in 31. oktobra.⁴²

Deželni uslužbenci so že v letih 1863, 1865 in 1868 v deželnem zboru ugotovili, da imajo uradniki in služitelji v deželni službi slabe plače. Sklenili so, da bo deželni odbor z dodelitvijo remuneracij in pomoči izboljšal plače. Finančni odsek je v letu 1871 predlagal, da bi remuneracije ukinili in raje povečali plače. V ta namen so predlagali petletnice, ki naj bi nadomestile remuneracije in naredile konec prošnjam in neskončnim tožbam zaradi prenizkih plač, saj so bili deželni uradniki prav zaradi njih in zvišanih cen v slabem gmotnem stanju.

Deželni uradniki so si ves čas monarhije želeli in seveda tudi pričakovali izenačenje plač z državnimi uradniki, vendar se ni prav nič spremenilo. Do višjih plač bi bili upravičeni, saj so imeli enake kvalifikacije in sposobnosti kot državni uradniki, bili pa so bolj ohromljeni, saj so bili poleg vsakdanjih administrativnih opravil vsako leto dodatno ohromljeni s pripravami na zasedanja deželnega zbora.

Poleg redne plače je imel vsak uslužbenc z nastopom službe pravico do **naturalnega stanovanja**. Deželni uslužbenci, ki so uživali naturalno stanovanje, so dobivali le polovico doklad.⁴³

Za strokovna in upravna potovanja so deželni uradniki na podlagi plačilnih razredov dobivali povrnjene tudi **potne stroške**, in sicer: I. plačilni razred 20 K, II. - 18 K, III. - 16 K, IV. - 14 K, V. - 12 K, VI. - 10 K, VII. - 8 K, VIII. - 6 K.

Pri potovanjih čez deželno mejo so zaračunali potne stroške dvojno.⁴⁴

Tako kot plače in potni stroški je bila tudi dolžina dopusta, ki ga je vsak deželni uslužbenc imel pravico izrabiti v času od 1. maja do 30. septembra, določena na podlagi plačilnih razredov, in sicer: I. - II, 6 tednov, III. - IV, 5 tednov, V. - VI, 4 tedne, VII, 3 tedne in VIII. razred le 2 tedna.

Deželni odbor je lahko dovolil uslužbencem tudi daljše dopuste.

Seznam dopustov so vodili predstojniki uradov. Seznam dopustov je predložil deželnemu glavarju ravnatelj deželnega urada. Dopuste pa je odobril deželni glavar.⁴⁵

Ko je deželni uradnik zaključil svoje delovno razmerje je deželni odbor na podlagi njegove prošnje odločil o njegovi začasni ali stalni upokojitvi.

Deželni uradniki, njihove vdove in sirote so imeli pravico do **pokojnine** oziroma preskrbnine v smislu veljavnega pokojninskega pravilnika.⁴⁶ Deželni odbor je po poslovniku nakazoval svojim prejšnjim uradnikom pokojnino, provizije,

³⁶ Pragmatika 7. §.

³⁷ Pragmatika 4. §.

³⁸ Pragmatika 5., 6. §.

³⁹ Pragmatika 11. §. Natančneje določbe o personalnem in plačilnem statusu deželnih uradnikov, oficijalov in slug in o njihovem pomikanju na višje plačilne stopnje je vseboval sklep o reorganizaciji deželnih uradov deželnega zbora z dne 16. januarja 1909.

Pri vstopu v deželno službo je moral vsak namočene prisesti svojo zvestobo in pokorščino. Aspiranti in praktikanti so prisegli šele po uspešno opravljeni enoletni puskusni dobi - pragmatika 18. §. Uslužbencu, ki je enkrat prisegel, ob napredovanju ni bilo treba znova prisesti, le izpolnje se ga na 7e letna. To prisegi zavezanec tudi podpisše s pripombo, da je seznanjen s službeni pragmatiki - pragmatika 20. §. Ob prisegi se sestavi tudi zapisnik, ki ga podpisajo vsi prisotni.

⁴⁰ Poslovnik 25. §.

⁴¹ Pragmatika 17. §.

⁴² Pragmatika 47. §.

⁴³ Pragmatika 48. §.

⁴⁴ Pragmatika 51. §.

⁴⁵ Pragmatika § 52.

⁴⁶ Poslovnik 25. § in pragmatika 54. § o pokojnini.

začasne pokojnine in alimentacijske pristojbine. Vdovam in sirotam pa je dodeljeval posmrtno četrt, pokojninske, pravizijske prejemke in vzgojnine. Glede pokojnin in ravnanja z njimi je prinesel natančnejša določila pokojninski pravilnik, ki ga je potrdil deželni zbor.⁴⁷

Posebno poglavje v pragmatiki je namenjeno disciplinskim predpisom, ki so obravnavani v paragrafih od 55 do 71.

Deželni odbor je vodil tudi disciplinske preiskave.⁴⁸ Uradnike, oficiale in sluga, ki so kršili službene dolžnosti, so doletele kazni ali disciplinske kazni.

Kazni sta bili opomin in graja. Opomin je bil izrečen ustno in proti njemu je bila možna pritožba. Graja je bila pisna. Prizadetemu uslužbenec je bila dana možnost, da se opraviči, preden mu je bila izročena.

Disciplinske kazni so bile hujše. Ukoru so navadno sledile disciplinske kazni, kol so onemogočeno napredovanje, začasna ali stalna upokojitev in v najslabšem primeru odpust iz službe.

Pri odmeri disciplinske kazni so upoštevali velikost krivde, prekrška in nastale škode. Lahko so jo izrekli le na podlagi disciplinskega postopka. Postopek se je začel s preiskavo, ki je morala biti opravljena svojemu namenu primerno. Obdolženca je bilo treba o vseh ovadbah in dokazih popolnoma natančno obvestiti in zaslišati. Davolili so mu, da se je zagovarjal. Proti disciplinski razsodbi deželnega odbora je bila možna pritožba na deželni zbor. Vsako disciplinsko kazen so vpisali v stanovski izkaz uslužbenca. Po preteku 3 let se je na prošnjo uradnika lahko zbrisala, če se je ta v tem času primerno obnašal.⁴⁹

Zadnji oddelek pragmatike pa je namenjen prenehanju delovnega razmerja. Službeno razmerje - delovno razmerje je prenehalo, ko se je uradnik začasno ali stalno upokojil ali je podal prošnjo za odpoved, prav tako je delovno razmerje prenehalo v primeru smrti. Najbolj neugodno prenehanje delovnega razmerja pa je bilo v primeru, če je bil uradnik zaradi izrečene disciplinske kazni odpuščen iz službe brez kakršnih koli sredstev.⁵⁰

ZUSAMMENFASSUNG

DER LANDESAUSSCHUSS

Der Beitrag setzt sich mit der Zeit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auseinander, als durch die Reorganisation der Staatsverwaltung, durch das Februarpatent vom 26. Februar 1861 die Habsburger Monarchie jene Verwaltungsstruktur erhielt, die bis zum Untergang der Monarchie erhalten blieb. Mit dem erwähnten Patent wurden die Landstände aufgelöst, ihr Vermögen und ihr Tätigkeitsbereich wurden aber vom Landtag und seinem Vollzugsorgan, dem Landesaussschuß, übernommen. Das erhaltene Archivgut des Landesaussschusses und seiner Ämter zeigt ein hohes Niveau der damaligen Amtsführung, was eindeutig Zeugnis ablegt von Befähigung und guter Bildung der Beamten, aber auch von den auf der Vorlage der Landesordnungen gut vorbereiteten Anweisungen zur Amts- und Geschäftsführung.

SUMMARY

THE PROVINCIAL COMMITTEE

The article deals with the second half of the 19th century when the Hapsburg monarchy reorganised its administration by means of the so-called February Patent, issued on February 26, 1861, through which it established the administrative structure which remained unchanged until the fall of the monarchy. The February Patent of 1861 abolished the provincial diets, and their property and activities were taken over by the Provincial Council and its executive body, the Provincial Committee. The preserved materials of the Provincial Committee and its offices reveal a high level of administration. This high level of efficiency can be ascribed to diligent and well-educated clerks, and well-thought-out instructions for office administration and working conditions based on provincial laws.

47 Poslovnik 24. in 25. §.

48 Poslovnik 24. §.

49 Pragmatika §§ 55, 56 in 57.

50 Pragmatika §§ 72, 75, 77, 79.

Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920

EMICA OGRIZEK

1. OKROŽNO SODIŠČE V MARIBORU IN SODNA UPRAVA NA KOROŠKEM PO 1. SVETOVNI VOJNI DO PLEBISCITA

1.1. OKROŽNO SODIŠČE V MARIBORU DO KONCA I. SVETOVNE VOJNE

Po nastanku nove sodne organizacije v habsburški monarhiji leta 1849 je Maribor imel samo okrajno sodišče, sedež okrožnega sodišča je dobilo Celje. Med letoma 1874 in 1898 je imel Maribor okrajni sodišči Maribor-desni breg in Maribor-levi breg, na katera se je razdelilo prejšnje okrajno sodišče.¹ Mariborska mestna občina si je za sedež okrožnega sodišča prizadevala od 70. let 19. stoletja, prispevati je bila pripravljena del finančnih sredstev in zemljišče za sodno stavbo. Po pogajanjih s državnim crarjem je to tudi storila.²

Okrožno sodišče je začelo poslovati 1. januarja 1898 na podlagi ukaza pravosodnega ministrstva na Dunaju z dne 5. 6. 1897.³ Njegov delokrog je takrat obsegal sodne okraje Marenberg, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Gornja Radgona in Maribor, kjer sta se sodna okraja Maribor-levi breg in desni breg ponovno združila. Kot večina drugih okrožnih sodišč je tudi mariborsko prevzelo funkcije trgoveškega sodišča, medtem ko je pristojnosti rudarskega sodišča obdržalo Okrožno sodišče v Celju. Okrožno sodišče v Mariboru je prevzelo tudi vodenje zemljiške knjige za teritorij mestne občine Maribor.⁴

1.2. KOROŠKA SODIŠČA NA SLOVENSLEM ETNICNEM PROSTORU

Koroška je sicer imela do leta 1849 sedež apelacijskega sodišča za notranje-avsrijske dežele v Celoveu, po sodni reformi pa je njegovo mesto prevzelo Višje deželno sodišče v Gradeu in ga obdržalo do padea monarhije. Celovec je po letu 1849 sedež deželnega sodišča, obdržal pa je še sodstvo v rudarskih zadevah tudi za druge dežele. Sodni okraji, ki so tudi po avstrijskih štetjih prebivalstva in kljub upoštevanju občevalnega jezika in hudi germanizaciji še poseljeni

s Slovenci pred 1. svetovno vojno, so bili: Šmohor, Celovec, Borovlje, Podklošter, Rožek, Trbiž, Beljak, Pliberk, Dobrla vas, Velikovec, Železna Kapla, Št. Pavel v Labotski dolini.⁵ Pod oblast Narodne vlade SHS v Ljubljani so prišla le okrajna sodišča, v katerih je sodil sodnik posameznik, imela so nasploh majhno število uslužbencev. Vodja sodišča je bil lahko tudi edini sodnik, na primer v Železni Kapli in Rožeku.⁶

1.3. ORGANIZACIJA PRAVOSODJA V SLOVENIJI PO PREVRATU

Narodna vlada SHS v Ljubljani je novembra 1918 izdala Naredbo o prehodni upravi na ozemlju, ki je pod njeno pristojnostjo. Poverjeništvu za pravosodje je dobilo pristojnosti bivšega justičnega ministrstva na Dunaju, ustanovljena je bilo Višje deželno sodišče v Ljubljani kot najvišja instanca, primerljivo z dunajskim vrhovnim oziroma kasacijskim sodiščem.⁷ Ta položaj je obdržalo do nastanka Stola sedmorice - oddelka B v Zagrebu novembra 1919.⁸ Šesta naredba Narodne vlade za Slovenijo je predpisala sojenje v imenu zakona namesto v imenu njegovega veličanstva cesarja.⁹ Višje deželno sodišče je bilo tudi disciplinsko sodišče za sodne svetnike in druge sodnike sodišč, neposredno podrejenih njemu, poleg tega pa še pritožbena instanca za pritožbe zoper odločbe disciplinskega senata odvetniške zbornice.¹⁰ V veljavi je ostala avstrijska kazenska in civilna zakonodaja,¹¹ ki so jo zelo počasi nadomeščali z uredbami vlade in srbskimi zakoni, razširjenimi na celotno jugoslovansko ozemlje. Tako je ministrski svet Kraljevine SHS 25. februarja sklenil, da se razširi IX. in X. poglavje srbskega kazenskega zakonika. Poglavji sankcionirata hudodelstva in pregreške zoper domovino, vladarja in ustavo (IX.) ter

⁵ Special Orts-Repertorium vom Kanton, Wien 1894 in 1911, po štetjih v letih 1899 in 1910.

⁶ Konkretal Status der gerichtlichen und staatsanwaltschaftlichen Personales des Oberlandes Gerichtsprengels Graz für Jahr 1914, Graz, Verlag des k. k. Oberlandesgericht-Präsidiums, 1914.

⁷ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11, 21. 11. 1918.

⁸ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo št. 177, 28. 11. 1919, Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovenecv, Ljubljana, 1961.

⁹ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo, št. 1, 1918.

¹⁰ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo, XXXIV, 10. 1. 1919.

¹¹ Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919-1929, Ljubljana, 1994.

¹ Ukaz pravosodnega ministrstva z dne 16. 4. 1874, R. g. b. XI/1874.

² Mariborski kolektar, Nahajljiva zadruga državnih uslužbencev v Mariboru, Maribor, 1931.

³ R. g. b. LXIII/1897.

⁴ Fond Okrožno sodišče Maribor, popis tehnični enot.

zoper zakon, oblastvo in javni red (X).¹² Za izvršitev tega ukaza je Ministrstvo pravde 27. 5. 1919 izdalo posebno naredbo, s katero so med drugim uskladili tudi pojme, npr. robija - težka ječa, denarne kazni pa so naša sodišča še naprej določala v kronah. Sicer pa tako vlada kot poverjeništvu za pravosodje svoje uredbe in sklepe utemeljujeta v avstrijskih zakonih in cesarskih ukazih.

Prevratu je sledila tudi precejšnja menjava in selitev državnih uslužbencev, tudi v pravosodju. Menjave in odstavitve predstojnikov sodišč in sodnikov pa so bile po slovenskih pokrajinah različno temeljite, pač glede na prejšnje narodnostne razmere. Narodna vlada SHS se je pri vprašanju ohranitve ali odslovitve sodnih uslužbencev sprva ravnala predvsem po izjavi uslužbenca, da je pripravljen služiti Državi SHS. Praviloma so tako pripravljenost izražali Slovenci, medtem pa so neposredno po razpadu Avstro-Ogrske nemški sodni uslužbenci izvajali prisego Nemški Avstriji.¹³ Na Koroškem je bilo še slabše. Primer je Velikovec, ko po zasedbi mesta in po prihodu slovenskih sodnikov ni bil pripravljen na sodišču delati noben prejšnji uslužbenec.¹⁴ Gotovo je nemške uslužbenec prizadelo neznanje slovenskega jezika, saj je po predpisih nove države dovoljeno uporabljati nemški jezik le stranki, poslovanje pa mora biti v slovenščini, slovenščino mora uporabljati tudi strankin zastopnik, četudi sta morda oba Nemca, vloge morajo biti tudi v slovenščini oziroma v drugem jugoslovanskem jeziku.¹⁵

Večje spremembe je zaradi prejšnje nemške usmerjenosti vodstva sodišča doživelo tudi mariborsko okrajno sodišče, mariborski Slovenci so ga imeli za oporo nemštva, zlasti vodjo sodišča Franca Hočevarja pl. Kondelheima. Neposredno po Maistrovem prevratu je odredil, da se sodišče prava po jezikovnih uredbah ministra Aloisa Pravača, a sedaj je bilo za zadovoljitev slovenskih zahtev to prepozno. Poleg tega je Narodni svet za Spodnjo Štajersko izvedel, da so vsi nemški sodniki na tajnem sbodu prisegli Nemški Avstriji. Tako je bila menjava vodstva sodišča le še vprašanje časa. Dne 28. novembra, po uspešni razorožitvi Schutzwehra in po zabvalni maši v frančiškanski cerkvi, je zastopstvo Narodnega sveta z Maistrom zahtevalo od Hočevarja, da preda sodišče Tomažu Cajnkarju. Hočevar se je uklonil, Tomaž Cajnkar je postal začasni vodja Okrajnega sodišča Maribor. Podobno pot so utirali tudi pri Državnem pravdništvu v Mariboru.¹⁶ Skupaj je bilo v Sloveniji po prevratu

odslovljenih okoli 150 sodnih uslužbencev, od teh polovica sodnikov in državnih pravdnikov.¹⁷

1.4. UREDITEV SLOVENSKE UPRAVE IN ŠODSTVA NA KOROŠKEM, VPLIV VOJAŠKIH AKCIJ IN BOJEV

Med prvimi organi Narodne vlade SHS v Ljubljani je bila tudi komisija za mirovno konferenco s pisarno za zasedna ozemlja, s čimer so bila ob nastanku mišljena sicer predvsem ozemlja, ki jih je zasedla Italija, a tudi Koroška.¹⁸ Dne 1. novembra je vlada imenovala stolnega vikarja dr. Franca Smodeja za komisarja slovenskega dela Koroške. Nemško-slovenska razmejitve se ni oblikovala po prejšnjih upravnih mejah. Tako je šele Malgajeva zasedba Velikovec vključila v jugoslovansko ozemlje mesto, ki je tudi sedež okrajnega glavarstva, vendar pa je velik del ozemlja velikoveškega okrajnega glavarstva ostal pod Nemško Avstrijo, enako velja za okoliš okrajnega sodišča. Dne 30. novembra je Narodna vlada SHS odstavila nemškega okrajnega glavarja v Velikovec in postavila slovenskega vodjo dr. Matijo Kakla. V Borovljah pa je oblikovala ekspozituro za dele celovškega, šmohorskega in beljaškega okrajnega glavarstva, ki so prišli pod njeno oblast. Glede občin se tudi na Koroškem uveljavlja praksa postavljanja gerentov namesto prejšnjih voljenih, a nacionalno nesprejemljivih županov. Tudi Velikovec je dobil slovenskega župana Jerneja Čarfa, pod uredništvom Srečka Puncerja je izhajal Jugoslovanski Korotan. Prav Srečko Puncer je primer, kako so si svojo vlogo na Koroškem predstavljali častniki iz Celja, ki so prišli s Franjom Malgajem - ne le vojaško, tudi kulturno-prosvetno delo za koroško prebivalstvo. Glede sodne uprave je značilno, da so pod slovensko upravo prišla le južnokoroška okrajna sodišča. Narodna vlada SHS je novembra 1918 sklenila, da pripadata okrajni sodišči Dobrovlje in Rožek Deželnemu sodišču v Ljubljani, okrajna sodišča Dobrla vas, Pliberk in Železna Kapla pa Okrajnemu sodišču v Mariboru.¹⁹ Prvi slovenski sodnik v zahodnem delu Koroške je postal dr. Sitar 9. decembra 1918 v Rožeku. Kot vidimo, so prvi sklepi Narodne vlade SHS upoštevali ozemlje južno od Drave, o Velikovec še ni govora, saj je upravljanje le-tega kot tudi Št. Pavla, Labuda in Dravograda postalo aktualno z vojaškimi akcijami Franja Malgaja in

straža. Lojze Penič, Kines avstrijske oblasti v Mariboru, oboje Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo, Maribor, Matija Slavič, cit.

¹⁷ Milan Škerlj, Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih puvelinjenju, Zbornik Slovenci v desetletju, Ljubljana 1928.

¹⁸ Lavro Brigataj, Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovlanske ustave, Zbornik Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

¹⁹ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo v Ljubljani, XVIII/18.

¹² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, I. 7. 1919.

¹³ Matija Slavič, Državni prevrat v Mariborski oblasti, Zbornik Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

¹⁴ Preis 144/19 - Velikovec, šk. 715, fond Okrajno sodišče Maribor, PAM.

¹⁵ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. I, 4. 11. 1918.

¹⁶ Rudolf Maister, Marburger Schutzwehr - mariborska varnostna

Štajerskega obmejnega poveljstva.

Franjo Malgaj je krenil z vojaki 87. oziroma Celjskega pešpolka iz Celja na pobudo predsednika Narodnega sveta za Mežiško dolino Andreja Oseta.²⁰ Ta narodni svet se ni bal le Nemcev in njihovih vojaških okrepitev iz Celovca, ampak tudi rudarjev. Mežiški dolini je namreč zaradi velike koncentracije delavstva grozil socialni spopad zaradi velikega pomanjkanja ob koncu vojne, prihajalo je do plenjenj trgovin, skladišč. Franjo Malgaj je najprej ukrepal proti rudarjem. Uspelo mu je pa tudi prehiteti nemške okrepitve iz Celovca in od 6. novembra dalje je zapovrstjo zasedal kraje v Mežiški dolini, 7. novembra Dravograd, 8. novembra Prevalje in Guštanj, 23. novembra je vkorakal v Pliberk, 30. novembra v Velikovec.²¹

Tej vojaški akciji je sledila menjava nemških županov s slovenskimi gerenti, prevzem gospodarskih obratov (rudniki v Mežiški dolini) in sodišč, ki jih prevzamejo slovenski sodniki dr. Rado Kušej v Pliberku, januarja 1919 dr. Aleksander Poznik v Velikovec. Dne 30. decembra je bil velikovškemu okrajnemu glavarstvu priključen še sodni okraj Št. Pavel, dokler ga Nemci niso dobili nazaj.²² Dne 15. januarja sta prišla v Velikovec slovenska sodnika dr. Aleksander Poznik in dr. Fran Schaubach. Schaubach je bil pozneje eden od treh koroških predstavnikov v Začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu. Pred njunim prihodom je slovenska vojaška oblast sodišče zaprla, slovenska sodnika sta s pretno uporabe sile dobila ključe in blagajno od prejšnjega nemškega predstojnika dr. Riharda Tschecha in začela s slovenskim poslovanjem.²³

Medtem ko je bila nova sodna uprava v Pliberku in Velikovec rezultat vojaške akcije, pa v Dobrli vasi in Železni Kapli ni prišlo do tako korenite menjave vodstva in osebja. V Železni Kapli je tudi po prevratu ostal vodja sodišča Gregor Krištof, do smrti, v Dobrli vasi sodnik Alojzij Ehrlich, služboval je do obnove jugoslovanske uprave po jugoslovanski protiofenzivi v začetku junija 1919. Št. Pavel v Labotski dolini je bil v jugoslovanskih rokah premalo časa, da bi lahko prišlo do postavljanja nove sodne oblasti, območje Dravograda, ki je prej pripadalo sodnemu okraju Št. Pavel, pa je v praksi prevzelo okrajno sodišče v Pliberku, kar je razvidno iz spisov.²⁴

Okrajno sodišče v Velikovec, ki je glede osebja doživelo najbolj korenite spremembe, je

bilo, sodeč po poročilih, najbolj dosledno pri uporabi slovenščine v tako v zunanjem kot notranjem uradnem poslovanju. Pisne vloge v nemščini so sicer sprejemali, a jih rešili v slovenščini, zastopnikom so dovolili uporabljati nemščino, razprave na sodišču so bile v slovenščini, zastopnikom pa niso prevajali. Drugače je bilo v Dobrli vasi in Železni Kapli. Poročilo o rabi jezika iz Železne Kaple navaja, da je bilo uradovanje v slovenščini pred prevratom prepovedano, zato je tudi sedaj težko preiti na popolnoma slovensko poslovanje. Stranke lahko uporabljajo nemški jezik, v jeziku razpravljanja pišejo tudi zapisnike, vloge na avstrijska sodišča sestavljajo v nemščini, do nemške ofenzive pa ni prišlo do posredovanja kakšnega zastopnika pred sodiščem, zato tudi niso mogli v poročilo zapisati o jeziku zastopnikov ničesar.²⁵

Položaj na Koroškem se je od oktobra 1918 še zelo spreminjal, tako da se je trajnejša slovenska uprava lahko oblikovala po jugoslovanski ofenzivi junija 1919, poprejšnji uspehi Nemcev v majske ofenzivi pa so povzročili pravi beg skoraj vseh nosilcev slovenske uprave, ne samo iz koroških, ampak tudi bližnjih štajerskih krajev; nekatere so v resnici Nemci tudi zasedli.²⁶ Maja 1919 se je tako vrnila nemško-avstrijska sodna oblast, v glavnem sestavljena iz sodnikov, ki so na koroških sodiščih službovali prej, pa so se po prevratu opredelili za Nemško Avstrijo, starešine pa je določilo višje deželno sodišče v Gradeu. Višji deželnosodni svetnik Higersperger je takrat vodil dve okrajni sodišči - v Dobrli vasi in Železni Kapli.²⁷

Prvi dnevi nemške zasedbe so bili precej kritični za sodne stavbe in inventar sodišč, predvsem zaradi ropanja in uničevanja inventarja ter celo spisov, kar so vodje sodišč popisali v svojih poročilih, ko so se vrnili na svoja službena mesta. Vsa sodišča niso doživela enako težke usode, več škode je bilo tam, kjer je vse sodno osebje zbežalo, kot na primer v Velikovec, zelo malo pa v Železni Kapli. Dne 28. maja 1919 so to območje napadli Jugoslovani s topovi iz Jezerske smeri, po 8-urnem obstreljevanju so Nemci iz Železne Kaple odšli. Značilno pa je previdno poizvedovanje, kako se je vedlo osebje, ki je ostalo na Koroškem. Poročilo oficijanta Stögerja iz Železne Kaple o sodišču pod Nemci je bilo za sodnika Jurija Krištofa, ki je tam ostal, ugodno. Po ofenzivi pa ni bil več v jugoslovanski službi sodnik Alojzij Ehrlich iz Dobrle vasi, vendar v gradivu ni natančnih podatkov, zakaj.²⁸ Pač pa je po plebiscitu služboval v Železni Kapli kot

²⁰ Lojze Urle, *Boj za severno mejo 1918/1919*, Maribor, 1977, in slovenskih enotah in njihovih preimenovanjih - Janez J. Švajncer, *Slovenska vojska 1918-1919*, Ljubljana, 1990.

²¹ Lojze Ude, cit., Viktor Andrejka, *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do ilanes*, Zbornik Slovenci v desetletju...

²² Lovro Bogataj, cit.

²³ Preisk 1/3/19, Velikovec, šk. 715, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁴ Vr VIII 134/19, šk. 60, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁵ Preisk 33/2/19, Železna Kapla, šk. 71, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁶ Preisk 646/26/19, dosje Spisi o evakuaciji koroških sodišč, šk. 15, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁷ Preisk 237/26/19, Železna Kapla, šk. 14, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁸ Preisk 646/26/19, šk. 15, cit.

sodnik v civilnih zadevah.²⁹

Okrajno sodišče v Velikoven so v času nemške zasedbe vodili prejšnji nemški uslužbenci, ki po 15. januarju 1919 niso zapustili mesta, ampak so čakali, uradovali so do 29. maja, nato pa so 7. junija 1919 mesto zapustili. V tem, prehodnem obdobju je prišlo do plenjenja civilnega prebivalstva v sodni stavbi, nato pa so 7. junija to počeli še jugoslovanski vojaki.³⁰ Stavba in inventar Okrajnega sodišča v Velikoven sta bila po poročilu sodnika Aleksandra Poznika precej poškodovana zaradi topniških obstreljevanj. Ko so se uslužbenci vrnili, so našli v stavbi še jugoslovansko vojaštvo. Na inventarju in spisih pa so se pozvale še posledice majskih plenjenj. Uslužbenci so našli izpraznjeno blagajno, razbite instalacije, razmetane spise, nepoškodovani so ostali le registri in zemljiška knjiga. Izginili so Corpora delicti, oprema okrajnega zapora.³¹ V poročilih so predvidevali tudi porast kazenskih primerov zaradi ropanj po začetku nemške zasedbe maja 1919, istočasno so pa tudi sami opažali, da strogo preganjanje prevratnih tatvin, ropov in kupovanj uplenjenega blaga povzroča nejevoljo in odpor prebivalstva do jugoslovanskih oblasti. Višja sodna oblastva se vseeno niso odločila za kakšno obliko splošne abolicije.³²

V jugoslovanski ofenzivi od 28. maja do 6. junija 1919 je jugoslovanska vojska zasedla Koroško do Gospe Svete in tudi Celovec, kjer je bil postavljen začasni civilni komisar, konec julija so jugoslovanske čete Celovec zapustile. Celotna jugoslovanska uprava, tako tudi sodišča, je morala sedaj upoštevati, da upravlja ozemlje, kjer se bo izvedel po sklepu mirovne konference plebiscit. Plebiscitno ozemlje je ločevala demarkacijska črta, presekala je tudi ozemlja starih sodnih okrajev.

Cona A je dobila dele celovškega okrajnega sodišča, o katerih se je bilo potrebno odločiti, kako jih urediti. Razmišljali so o več možnih rešitvah - da ustanovijo novo okrajno sodišče v Vetrinju ali da pripojijo kraje obstoječim okrajnim sodiščem, za mnenje je bilo zaproseno tudi okrožno in koroška okrajna sodišča, prevladala je druga opcija. Poročila koroških okrajnih sodišč vsebujejo predloge glede na prometne povezave (porušen most pri Borovljah), velikost oziroma majhnost središč sodnih okrajev.³³ Septembra 1919 je poverjeništvu za pravosodje z odloki določilo pripadnost posameznih občin.³⁴ Pod jugoslovansko upravo je prišel tudi celoten velikovški sodni okraj, ki pa je zaradi velikega na-

predovanja germanizacije v zadnjih letih avstro-ogrske države prispeval velik delež k izgubljenem plebiscitu.

Prav zaradi plebiscita se je od uradništva pogosteje kot drugod v Sloveniji zahteval korekten odnos do prebivalstva. Tako so sodišča že leta 1919 dobila priporočilo, naj občinski gentov, ki so praviloma povsod zamenjali stare (nemčurske) župane, ne kličejo preveč k razpravam, da si ne pridejo navskriž s krajan in da imajo čas za plebiscit.³⁵ Za poslovanje koroških sodišč je bilo značilno večje število t. i. uradnih dni, to je tistih dni, ko sodnik posluje zunaj sedeža okrajnega sodišča, rešuje enostavnejše primere in sprejema vloge; enako velja za notarje.³⁶ Okrajna sodišča so poskušala dokazovati, da uvajanje novih krajev za poslovanje zunaj središča ni potrebno, vendar so uradne dneve dobili kraji sodnih okrajev Pliberk in Velikovec, kot so Libelče, Prevalje, Pustriča, Djekše...³⁷ Okrajno sodišče v Dobrli vasi je izvajalo uradne dneve v Galiciji, sodišče v Železni Kapli pa jih ni imelo. Nove zabteve pa je tudi pred sodišča postavila Medzavezniška plebiscitna komisija, ko je prišla v Celovec.

1.5. MEDZAVEZNIŠKA PLEBISCITNA KOMISIJA IN POSLOVANJE SLOVENSkih SODIŠČ NA KOROŠKEM

S Sangermainsko pogodbo je mirovna konferenca prepustila odločitev o pripadnosti Koroške plebiscitu oziroma odločitvi prebivalstva, da se izjasni za državo, v kateri želi živeti. Zaradi več novih držav, kjer težav z razmejitvijo tudi ni manjkalo, je prihajalo do plebiscitov tudi drugje, vendar je bila izpeljava drugačna kot na Koroškem.³⁸ Na koroški plebiscit se nanašajo členi 49 in 50 Sangermainske mirovne pogodbe, ki so plebiscitno ozemlje razdelili na dve coni, iz njega pa je ostalo izvzetih nekaj območij, ki so pripadala nekdanji deželi Koroški kot so Karnalska, Ziljska dolina, Jezersko in Mežiška dolina. Plebiscit naj se izvede 3 mesece po tem, ko stopi mirovna pogodba v veljavo, to je po 16. juliju 1920. Takrat so se iz urejanja evropskih zadev že umaknile ZDA, ki so leto poprej z Milesovo komisijo krepko posegle v razmejitvene probleme med Kraljevino SHS in tedaj še Nemško Avstrijo. Tako so tudi Medzavezniško plebiscitno komisijo sestavljali Italijan, Anglež, Francoz in predstavnika prizadetih držav. Sedež je imela v Celoven. Jugoslovanski delegat je bil Jovan Cvijić, namestnik pa Jovan Jovanović. Pri svojem delu nista bila navezana na odredbe najvišjih slovenskih upravnih in sodnih oblastev.

²⁹ Cg Ia 680/29, sk. 454, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁰ Preds 211A/19, Velikovec, sk. 715, fond Okrožno sodišče Maribor.

³¹ Preds 772/4/19, sk. 714, fond Okrožno sodišče Maribor.

³² Preds 1199/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³³ Preds 965/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁴ Preds 231/3/19 in 274/3/19, sk. 718, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁵ Preds 1190/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁶ Milan Škerlj, cit.

³⁷ Preds 204/7/19, sk. 727, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁸ Ivan Tomšič, Plebiscit na Koroškem s pravne strani, Koroški zbornik, DZS, Ljubljana, 1946.

Sklepe medzavezniške komisije sta jugoslovanskim organom plebiscitnega ozemlja lahko sporočala neposredno in tako zaobšla ustaljeno komuniciranje med nadrejenimi in podrejenimi oblastvi.³⁹

Čeprav ta komisija ni imela upravnih pristojnosti, le-te so ostale Kraljevini SHS in Avstriji, vsaki za svojo cono, pa je zato, da bi zagotovila nepristranskost in svobodno glasovanje, vendarle omejila jugoslovansko oblast na Koroškem. Koroške se tako ni več dalo upravljati povsem v skladu z jugoslovansko zakonodajo, do česar je Kraljevina SHS sicer imela pravico. Te omejitve so čutila tudi sodišča. Za temo te razprave je pomembnih več sklepov Medzavezniške plebiscitne komisije: prepoved cenitev premoženja zaradi zapuščinskih pristojbin, prepoved odpovedovanja najemnih pogodb - zaradi tega, da se upravičenci do glasovanja ne bi zaradi ekonomske nujnosti selili s Koroške, prepoved odpeljati obdolženca s plebiscitnega ozemlja zaradi preiskovalnega postopka, prepoved kazenskega in policijskega postopanja zoper begunce, ki se vračajo na plebiscitno ozemlje, razen če gre za umor, požig ali rop.⁴⁰

Nasploh naj bi bila krajevna oblastva čim manj odgovorna oblastvom zunaj Koroške; nekoroške uradnike, npr. orožnike, naj bi v čim večji meri nadomestili domačini. V primeru sodišč se to ni zgodilo, ker domačih sodnikov in drugega uradništva ni bilo na razpolago. S pomočjo okrajnih svetov - Distrikts Councils naj bi Medzavezniška plebiscitna komisija izvajala nadzor nad plebiscitnim ozemljem. Bili so štirje, v Pliberku, Velikoveu, Rožeku in Borovljah. Okrajni sveti so dobili precej pristojnosti in pooblastil, njihova sestava pa je vplivala na to, da so svoje pravice izvajali v korist Avstrije. Dobili so pravico vpogleda v vse akte sodišč v tako v kazenskih kot civilnih zadevah, pravico do pojasnila pri jugoslovanskih oblastvih, pravico do suspenza izvršitve sklepov do odločitve plebiscitne komisije, lahko so preprečili izvršitev sodbe. Poleg beguncev, ki so v času jugoslovanske ofenzive leta 1919 zbežali na avstrijsko stran, pred plebiscitom pa so se začeli vračati, so pred jugoslovanskimi sodišči poskušali zavarovati tudi druge preiskovance.⁴¹ Z demarkacijske črte so se 3. avgusta morali umakniti orožniki in finančna straža. Odprtje demarkacijske črte je olajšalo nemško agitacijo, naraščalo je število sporov z jugoslovanskimi oblastvi in nemško-slovenskih spopadov, v katerih je lahko nemška stran računala na podporo od plebiscitne komisije postavljenih organov, s katerimi so pri

svojem poslovanju imela opraviti tudi sodišča. Odpravljeno je bilo državno nadzorstvo nad veleposestvi in velikimi obrati, ki so bili praviloma v nemški lasti. Tako na Koroškem ni bilo mogoče izvajati zakona z dne 25. 2. 1919, s katerim se je na celo ozemlje Kraljevine razširil srbski zakon iz leta 1915 o premoženju tujih državljanov iz sovražnih držav⁴² in je v drugih delih države pomagal omejevati nemško in madžarsko gospodarsko prevlado iz obdobja pred I. svetovno vojno.

1.6. USTANOVITEV OKRAJNEGA SODIŠČA V PREVALJAH, UREDITEV ZADEV S SODIŠČEM V PLIBERKU

Sodno osebje je po plebiscitu odšlo iz Pliberka v Prevalje, tako da je sodišče v tem kraju poslovalo že pred naredbo ministrstva pravde o ustanovitvi Okrajnega sodišča v Prevaljah,⁴³ uporabljalo je še žig Okrajnega sodišča v Pliberku in se tako še tudi imenovalo.⁴⁴

Po preselitvi je sodišče čakalo precej primopredajnih zadev z nemško-avstrijskim sodiščem v Pliberku zaradi spisov in evidence, ki jih je osebje prineslo v Prevalje. Za prenos depozitov za zavarovanje vlog varovancev in skrbljenecv Mežiške doline je sodišče v Prevaljah zadolžilo bivšega notarja v Pliberku dr. Dušana Senčarja in privatnega uradnika Janka Rožmana. Ti depoziti so bili naloženi v Mestni hranilnici v Pliberku, njena zelo nemškonacionalno obarvana uprava pa je med I. svetovno vojno vplačala za tak denarni zavod nenormalno visoke vojne kredite, del denarja pa je imela naloženega tudi v Mestni hranilnici Ptuj. Mestna hranilnica v Ptujju je konca leta 1920 poslovala pod vodstvom vladnega komisarja dr. Otona Pirkmaierja, po naročilu prevaljskega sodišča ni smela izplačati denarja Mestni hranilnici v Pliberku prav zaradi zavarovanja vlog varovancev. Dvestoštiriinosemdeset branilnih knjižic varovancev in skrbljenecv iz Mežiške doline je vzelo sodišče s seboj, jugoslovanski sodni in depozitni urad v Pliberku pa je 23. oktobra poslal še vse sodne depozite, sezname, listine in kontne liste. Našteto dokumentacijo so hranili po prenosu s plebiscitnega ozemlja na županstvu Prevalje, davčnem uradu v Slovenj Gradcu in župnemu uradu v Prevaljah. Del te dokumentacije je zahtevalo deželno finančno ravnateljstvo v Celovcu nazaj. Poverjeništvu za pravosodje je vračanje prepovedalo, kajti ta dokumentacija v jugoslovanskih rokah je tudi avstrijska sodišča primorala, da so pokazala pripravljenost urediti zadeve ob novi meji. Tako se je predaja knjig in vpisnikov po predhodnih dogovorih, kdo bo obdržal izvornik in kdo pre-

³⁹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, II, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit, PAM.

⁴⁰ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Železna Kapla, I, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴¹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, III, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴² Uradni list Deželne vlade za Slavenijo, št. 88, 28. 7. 1920.

⁴³ Uradni list Deželne vlade za Slavenijo, št. 150, 31. 12. 1920.

⁴⁴ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Pliberk IV, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

pisal potrebne podatke, izvedla 14. avgusta 1921 na meji v Dolgem Brdu. Nekaj pupilarnih in varstvenih spisov je Okrajno sodišče v Prevaljah moralo dobiti tudi iz Okrajnega sodišča Št. Pavel (Dravograd).⁴⁵

Ob uradni ustanovitvi Okrajnega sodišča Prevalje se uvede še eno notarsko mesto za Prevalje. Z isto naredbo ministrstva je občina Jezersko tudi uradno prešla k sodnemu okraju Kranj.

1.7. VOJAŠKO SODSTVO NA SLOVENSKEM PO PREVRATU

Njegova organizacija in poslovanje je važno za razpravo zaradi gradiva, ki je prešlo v fonde civilnih sodišč, tudi v fond Okrožno sodišče Maribor. Takoj po prevratu je Narodna vlada SHS objavila amnestijo za civilne osebe v avstrijski vojaški službi, ki so zagrešila kazniva dejanja žalivce cesarske hiše ali zločin proti vojni sili države.⁴⁶ Poverjeništvu za narodno obrambo pa je amnestijo razširilo še na del kaznivih dejanj vojaških oseb - tistih, ki so bila opisana v 2. delu vojaškega zakonika, obrambnem zakonu in zakonu o vojnih dajatvah.⁴⁷ Za vojake in nižje častnike je amnestijo ponovno objavil prestolonaslednik 3. 3. 1920.

Za "nove" vojaške zločine je Narodna vlada SHS ustanovila vojaško sodišče v Ljubljani, pristojno za celotno slovensko ozemlje in za vse vojake razen antantnih. V Mariboru je bilo ustanovljeno še vojaško sodišče Štajerskega obmejnega poveljstva, z naredbo decembra 1918 pa je bilo opuščen, le stotnika vojaškega sodišča Dragotina Pestevška so še pustili kot izvrševalca poslov preiskovalnega sodišča⁴⁸ ter za kratek čas vojaško sodišče v Borovljah. Nastača sodišča so nadomestila prejšnja divizijska in brigadna sodišča. Pregon je od začetka septembra v rokah posebnega vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, podrejenega poverjeništvu za obrambo.⁴⁹

Vojna na Koroškem je maja 1919 prinesla strožji red. Tako so z naredbo osrednje vlade v Beogradu določene izjeme od veljavne zakonodaje, ki zadevajo tisk, zborovanja, društva.⁵⁰ Ustanovljen je "preki sod", navodila so od 30. aprila in 16. maja 1919, ureditev teh sodišč je predpisala komanda Dravske (IV.) divizijske oblasti, pristojnosti se z vojaških razširijo tudi na civilne osebe.⁵¹ Pred tem je "preki sod" razglasil 13. maja poverjenik za notranje zadeve Golia za okrajna glavarstva Slovenj Gradec, Celje, Mari-

bor, Radovljica.⁵² "Preki sod" pozna le smrtno kazen. Vojaško sodišče v Ljubljani je imelo sedež na Poljanski cesti; leta 1919 po ofenzivi je bil vodja major dr. Mirko Kresnik.⁵³ Sodišče poveljstva za vzhodno Koroško je po jugoslovanski ofenzivi na Koroškem imelo sedež najprej v Pliherku, nato v Velikoven. Vodja Sodišča poveljstva za vzhodno Koroško je bil dr. Maks Dobaj.⁵⁴ S kraljevim ukazom se 19. avgusta 1919 razširijo dotedanji vojni zakoni kraljevine Srbije na vso državo.⁵⁵

1.8. NOTARJI OB PREVRATU IN KOROŠKA

Notarska služba je bila urejena po notarskih zakonih, prvi po uvedbi nove sodne organizacije leta 1849 je bil notarski zakon z dne 29. septembra 1850, ob prevratu pa je bil za slovenske dežele še veljaven notarski zakon z dne 25. decembra 1876. Število notarskih okrajev in notarskih mest je predpisalo ministrstvo za pravosodje. Notarski okraji so se praviloma ujemale s sodnimi okraji, manjši kraji so dobili eno notarsko mesto na okraj, večji okraji, z večjimi mesti, pa več. Štajerska je tako leta 1850 dobila 60 notarskih okrajev in 73 notarskih mest. Takrat je imelo Celje 2 notarja, Maribor pa 3.⁵⁶ Lahko pa je bilo notarsko mesto tudi nezasedeno, če je šlo za majhen sodni okraj in je en notar posloval za dva notarska okraja. Tako je bilo npr. pred 1. svetovno vojno v Železni Kapli in Dobrli vasi.⁵⁷ Za notarje je bilo združevanje v notarsko zbornico obvezno. Ob prevratu sta na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani delovali dve notarski zbornici - v Celju in Ljubljani, dokler se nista združili v eno - ljubljansko. Postavljanje notarjev in notarskih namestnikov na območju Okrožnega sodišča v Mariboru, torej tudi na delu Koroške, je bilo v pristojnosti celjske notarske zbornice, seveda poleg Narodne vlade SHS in Poverjeništvu za pravosodje.

Narodna vlada je 10. februarja 1919 odredila, da vsi notarji zaprosijo za potrditve. Potrditev za nadaljnje delo je dobilo 11 notarjev, ostalim pa jo je vlada odrekla, v glavnem iz nacionalnih razlogov, upoštevati pa je treba, da več nemških ali nemškutarjskih notarjev za potrditev niti ni hotelo zaprositi. Ta vladni ukrep je poslovenil službo, saj so morale biti tudi listine v slovensčini. Na Štajerskem je od Nemcev obdržal notarsko službo le tujski notar Franz Strafella, ki je že prej upošteval oba jezika in ga je Okrožno sodišče v Mariboru tudi priporočilo za potrditev. Značilno pa je, da vlada ni upoštevala

⁴⁵ Preis 345/3/20, zadeve prehoda, Okrajno sodišče Pliherk, IV, Sk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴⁶ Uradni list Narodne vlade SHS št. 2.

⁴⁷ Uradni list Narodne vlade SHS št. 9/18.

⁴⁸ Uradni list Narodne vlade SHS XXIII, 17. 12. 1918.

⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS št. 14/18.

⁵⁰ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo št. XCIII, 28. 5. 1919.

⁵¹ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCVII, 24. 5. 1919.

⁵² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCII, 14. 5. 1919.

⁵³ Iz Vr X 227/21, Sk. 70, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁴ Iz Vr X 294/21, Sk. 71, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁵ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 154, I. 10. 1920.

⁵⁶ Deželni zakonik za kronovino Štajersko, XIX/50.

⁵⁷ Preis 309/13/19 - Železna Kapla, Sk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

Sklepe medzavezniške komisije sta jugoslovanskim organom plebiscitnega ozemlja lahko sporočala neposredno in tako zaobšla ustaljeno komuniciranje med nadrejenimi in podrejenimi oblastvi.³⁹

Čeprav ta komisija ni imela upravnih pristojnosti, le-te so ostale Kraljevini SHS in Avstriji, vsaki za svojo cono, pa je zato, da bi zagotovila nepristranskost in svobodno glasovanje, vendarle omejila jugoslovansko oblast na Koroškem. Koroške se tako ni več dalo upravljati povsem v skladu z jugoslovansko zakonodajo, do česar je Kraljevina SHS sicer imela pravico. Te omejitve so čutila tudi sodišča. Za temo te razprave je pomembnih več sklepov Medzavezniške plebiscitne komisije: prepoved cenitev premoženja zaradi zapuščinskih pristojbin, prepoved odpovedovanja najemnih pogodb - zaradi tega, da se upravičenci do glasovanja ne bi zaradi ekonomske nujne selili s Koroške, prepoved odpeljati obdolženca s plebiscitnega ozemlja zaradi preiskovalnega postopka, prepoved kazenskega in policijskega postopanja zoper begunce, ki se vračajo na plebiscitno ozemlje, razen če gre za umor, požig ali rop.⁴⁰

Nasploh naj bi bila krajevna oblastva čim manj odgovorna oblastvom zunaj Koroške; nekoroške uradnike, npr. orožnike, naj bi v čim večji meri nadomestili domačini. V primeru sodišč se to ni zgodilo, ker domačih sodnikov in drugega uradništva ni bilo na razpolago. S pomočjo okrajnih svetov - Distrikt Councils naj bi Medzavezniška plebiscitna komisija izvajala nadzor nad plebiscitnim ozemljem. Bili so štirje, v Pliberku, Velikoveu, Rožeku in Borovljah. Okrajni sveti so dobili precej pristojnosti in pooblastil, njihova sestava pa je vplivala na to, da so svoje pravice izvajali v korist Avstrije. Dobili so pravico vpogleda v vse akte sodišč v tako v kazenskih kot civilnih zadevah, pravico do pojasnila pri jugoslovanskih oblastvih, pravico do suspenza izvršitve sklepov do odločitve plebiscitne komisije, lahko so preprečili izvršitev sodbe. Poleg beguncev, ki so v času jugoslovanske ofenzive leta 1919 zbežali na avstrijsko stran, pred plebiscitom pa so se začeli vračati, so pred jugoslovanskimi sodišči poskušali zavarovati tudi druge preiskovance.⁴¹ Z demarkacijske črte so se 3. avgusta morali umakniti orožniki in finančna straža. Odprte demarkacijske črte je olajšalo nemško agitacijo, naraščalo je število sporov z jugoslovanskimi oblastvi in nemško-slovenskih spopadov, v katerih je lahko nemška stran računala na podporo od plebiscitne komisije postavljenih organov, s katerimi so pri

svojem poslovanju imela opraviti tudi sodišča. Odpravljeno je bilo državno nadzorstvo nad veleposestvi in velikimi obrati, ki so bili praviloma v nemški lasti. Tako na Koroškem ni bilo mogoče izvajati zakona z dne 25. 2. 1919, s katerim se je na celo ozemlje Kraljevine razširil srbski zakon iz leta 1915 o premoženju tujih državljanov iz sovražnih držav⁴² in je v drugih delih države pomagal omejevati nemško in madžarsko gospodarsko prevlado iz obdobja pred 1. svetovno vojno.

1.6. USTANOVITEV OKRAJNEGA SODIŠČA V PREVALJAH, UREDITEV ZADEV S SODIŠČEM V PLIBERKU

Sodni osebje je po plebiscitu odšlo iz Pliberka v Prevalje, tako da je sodišče v tem kraju poslovalo že pred naredbo ministrstva pravde o ustanovitvi Okrajnega sodišča v Prevaljah,⁴³ uporabljalo je še žig Okrajnega sodišča v Pliberku in se tako še tudi imenovalo.⁴⁴

Po preselitvi je sodišče čakalo precej primopredajnih zadev z nemško-avstrijskim sodiščem v Pliberku zaradi spisov in evidene, ki jih je osebje prineslo v Prevalje. Za prenos depozitov za zavarovanje vlog varovancev in skrbilencev Mežiške doline je sodišče v Prevaljah zadolžilo bivšega notarja v Pliberku dr. Dušana Senčarja in privatnega uradnika Janka Rožmana. Ti depoziti so bili naloženi v Mestni hranilnici v Pliberku, njena zelo nemškonacionalno obarvana uprava pa je med 1. svetovno vojno vplačala za tak denarni zavod nenormalno visoke vojne kredite, del denarja pa je imela naloženega tudi v Mestni hranilnici Ptuj. Mestna hranilnica v Ptujju je konec leta 1920 poslovala pod vodstvom vladnega komisarja dr. Otona Pirkmaierja, po naročilu prevaljskega sodišča ni smela izplačati denarja Mestni hranilnici v Pliberku prav zaradi zavarovanja vlog varovancev. Dvestoštiriinosemdeset branilnih knjižic varovancev in skrbilencev iz Mežiške doline je vzelo sodišče s seboj, jugoslovanski sodni in depozitni urad v Pliberku pa je 23. oktobra poslal še vse sodne depozite, sezname, listine in kontne liste. Našteto dokumentacijo so hranili po prenosu s plebiscitnega ozemlja na županstvu Prevalje, davčnem uradu v Slovenj Gradcu in župnemu uradu v Prevaljah. Del te dokumentacije je zahtevalo deželno finančno ravnateljstvo v Celovcu nazaj. Poverjeništvu za pravosodje je vračanje prepovedalo, kajti ta dokumentacija v jugoslovanskih rokah je tudi avstrijska sodišča primorala, da so pokazala pripravljenost urediti zadeve ob novi meji. Tako se je predaja knjig in vpisnikov po predhodnih dogovorih, kdo bo obdržal izvornik in kdo pre-

³⁹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, II, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit, PAM.

⁴⁰ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Železna Kapla, I, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴¹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, III, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 88, 28. 7. 1920.

⁴³ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 159, 31. 12. 1920.

⁴⁴ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Pliberk IV, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

pisal potrebne podatke, izvedla 14. avgusta 1921 na meji v Dolgem Brdu. Nekaj pupilarnih in varstvenih spisov je Okrajno sodišče v Prevaljab moralo dobiti tudi iz Okrajnega sodišča Št. Pavel (Dravograd).⁴⁵

Ob uradni ustanovitvi Okrajnega sodišča Prevalje se uvede še eno notarsko mesto za Prevalje. Z isto naredbo ministrstva je občina Jezersko tudi uradno prešla k sodnemu okraju Kranj.

1.7. VOJAŠKO SODSTVO NA SLOVENSKEM PO PREVRATU

Njegova organizacija in poslovanje je važno za razpravo zaradi gradiva, ki je prešlo v fonde civilnih sodišč, tudi v fond Okrožno sodišče Maribor. Takoj po prevratu je Narodna vlada SHS objavila amnestijo za civilne osebe v avstrijski vojaški službi, ki so zagrešila kazniva dejanja žalitve cesarske biše ali zločin proti vojni sili države.⁴⁶ Poverjeništvu za narodno obrambo pa je amnestijo razširilo še na del kaznivih dejanj vojaških oseb - tistih, ki so bila opisana v 2. delu vojaškega zakonika, obrambnem zakonu in zakonu o vojnih dajatvah.⁴⁷ Za vojake in nižje častnike je amnestijo ponovno objavil prestolonaslednik 3. 3. 1920.

Za "nove" vojaške zločine je Narodna vlada SHS ustanovila vojaško sodišče v Ljubljani, pristojno za celotno slovensko ozemlje in za vse vojake razen antantnih. V Mariboru je bilo ustanovljeno še vojaško sodišče Štajerskega obmejnega poveljstva, z naredbo decembra 1918 pa je bilo opuščeno, le stotnika vojaškega sodišča Dragotina Pestevška so še pustili kot izvrševalca poslov preiskovalnega sodišča⁴⁸ ter za kratek čas vojaško sodišče v Borovljah. Našeta sodišča so nadomestila prejšnja divizijska in brigadna sodišča. Pregon je od začetka septembra v rokah posebnega vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, podrejenega poverjeništvu za obrambo.⁴⁹

Vojna na Koroškem je maja 1919 prinesla strožji red. Tako so z naredbo osrednje vlade v Beogradu določene izjeme od veljavne zakonodaje, ki zadevajo tisk, zborovanja, društva.⁵⁰ Ustanovljen je "preki sod", navodila so od 30. aprila in 16. maja 1919, ureditev teh sodišč je predpisala komanda Dravske (IV.) divizijske oblasti, pristojnosti se z vojaških razširijo tudi na civilne osebe.⁵¹ Pred tem je "preki sod" razglasil 13. maja poverjenik za notranje zadeve Golja za okrajna glavarstva Slovenj Gradec, Celje, Mari-

bor, Radovljica.⁵² "Preki sod" pozna le smrtno kazen. Vojaško sodišče v Ljubljani je imelo sedež na Poljanski cesti; leta 1919 po ofenzivi je bil vodja major dr. Mirko Kresnik.⁵³ Sodišče poveljstva za vzhodno Koroško je po jugoslovanski ofenzivi na Koroškem imelo sedež najprej v Pliberku, nato v Velikovecu. Vodja Sodišča poveljstva za vzhodno Koroško je bil dr. Maks Dobaj.⁵⁴ S kraljevim ukazom se 19. avgusta 1919 razširijo dotedanji vojni zakoni kraljevine Srbije na vso državo.⁵⁵

1.8. NOTARJI OB PREVRATU IN KOROŠKA

Notarska služba je bila urejena po notarskih zakonih, prvi po uvedbi nove sodne organizacije leta 1849 je bil notarski zakon z dne 29. septembra 1850, ob prevratu pa je bil za slovenske dežele še veljaven notarski zakon z dne 25. decembra 1876. Število notarskih okrajev in notarskih mest je predpisalo ministrstvo za pravosodje. Notarski okraji so se praviloma ujemali s sodnimi okraji, manjši kraji so dobili eno notarsko mesto na okraj, večji okraji, z večjimi mesti, pa več. Štajerska je tako leta 1850 dobila 60 notarskih okrajev in 73 notarskih mest. Takrat je imelo Celje 2 notarja, Maribor pa 3.⁵⁶ Lahko pa je bilo notarsko mesto tudi nezasedeno, če je šlo za majhen sodni okraj in je en notar posloval za dva notarska okraja. Tako je bilo npr. pred 1. svetovno vojno v Železni Kapli in Dobrli vasi.⁵⁷ Za notarje je bilo združevanje v notarsko zbornico obvezno. Ob prevratu sta na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani delovali dve notarski zbornici - v Celju in Ljubljani, dokler se nista združili v eno - ljubljansko. Postavljanje notarjev in notarskih namestnikov na območju Okrožnega sodišča v Mariboru, torej tudi na delu Koroške, je bilo v pristojnosti celjske notarske zbornice, seveda poleg Narodne vlade SHS in Poverjeništvu za pravosodje.

Narodna vlada je 10. februarja 1919 odredila, da vsi notarji zaprosijo za potrditve. Potrditev za nadaljnje delo je dobilo 11 notarjev, ostalim pa jo je vlada odrekla, v glavnem iz nacionalnih razlogov, upoštevati pa je treba, da več nemških ali nemškutarških notarjev za potrditev niti ni hotelo zaprositi. Ta vladni ukrep je poslovenil službo, saj so morale biti tudi listine v slovenščini. Na Štajerskem je od Nemecev obdržal notarsko službo le ptujski notar Franz Straffella, ki je že prej upošteval oba jezika in ga je Okrožno sodišče v Mariboru tudi priporočilo za potrditev. Značilno pa je, da vlada ni upoštevala

⁴⁵ Preds 345/3/20, zahteve preboda, Okrajno sodišče Pliberk, IV, šk. 1, zbirka Kuniški plehiscit.

⁴⁶ Uradni list Narodne vlade SHS št. 2.

⁴⁷ Uradni list Narodne vlade SHS št. 9/18.

⁴⁸ Uradni list Narodne vlade SHS XXIII, 17. 12. 1918.

⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS št. 14/18.

⁵⁰ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo št. XCIII, 28. 5. 1919.

⁵¹ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCVII, 24. 5. 1919.

⁵² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCII, 14. 5. 1919.

⁵³ Iz Vr X 227/21, šk. 70, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁴ Iz Vr X 294/21, šk. 71, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁵ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 154, 1. 10. 1920.

⁵⁶ Deželni zakonik za kronovino Štajersko, XIX/50.

⁵⁷ Preds 309/13/19 - Železna Kapla, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

pozitivnega mnenja okrožnega sodišče glede notarja Valentina Schwarzla, notarja v Pliherku, ki je prej oskrboval tudi Železno Kaplo in Dobrlo vas, bil pa je Nemeec.⁵⁸ Na Koroškem ni ostal noben notar izpred prevrata. Bivši notar v Velikovecu Hans Rabitsch pa je veljal za velikonemca, čeprav je bil slovenskega rodu.⁵⁹

Notarska mesta na Koroškem so zasedali notarski namestniki, te so pa izbirali iz vrst notarskih kandidatov, ki so se organizirali v posebno društvo in opozarjali na prazna notarska mesta. Notarski namestniki so polagali običajno kavejjo; ta je bila leta 1919 ponavadi 2000 kron.⁶⁰ Stalnejše zaposlitve notarskih mest s Slovenci so se izvedle po jugoslovanski ofenzivi. Notarsko službo na Koroškem so opravljali notarski namestniki Anton Zevnik - Dobrlo vas in Železna Kapla, dr. Dušan Senčar - Pliherk, Anton Kolšek - Velikovec.

II. ARHIVSKO GRADIVO, KI SE NANAŠA NA KOROŠKO PRED PLEBISCITOM

II.1. FOND OKROŽNO SODIŠČE MARIBOR, 1898-1941

Okrožno sodišče Maribor je predalo Pokrajinskemu arhivu Maribor vse gradivo do leta 1941. Čas obstoja ustvarjalec pomeni čas od ustanovitve Okrožnega sodišča Maribor do ukinitve s strani nemškega okupatorja oziroma šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki je vpeljal sodno organizacijo po zakonih nemške države.⁶¹ Po količini ohranjenega gradiva obsega fond 1158 arhivskih škatel oz. 155,75 tekočih metrov. Tu so vključeni tudi spisi trgovskega registra in zemljiškoknjižne listine za območje mestne občine Maribor, saj je zemljiško knjigo za mesto do leta 1930 vodilo Okrožno sodišče Maribor. Vse gradivo fonda je ustrezno tehnično opremljeno - je v arhivskih škatlah, razen knjig trgovskega registra. Vodita se dva popisa, oba računalniška. Popis tehničnih enot je dokončan, vsebina je enaka vsebini na arhivskih tablicah, s katerimi so opremljene arhivske škatle.

Računalniški popis arhivskih enot je zaradi obsežnosti fonda dolgoročna naloga. Arhivska enota je sodni spis, tako za kazensko kot civilno področje sodnega poslovanja, ne glede na to, kako obsežen je, oziroma koliko je od njega ostalo po izločanjih, tudi če je le sklep ali sodba. Tako arhivsko enoto praviloma določa črkovna oznaka, zaporedna številka, leto nastanka in številka sodnega oddelka. Pri predsedstvenih

spisih ali spisih sodne uprave je arhivska enota predsedstvena zadeva za vsako leto po določenih sodnih poslovnikov. Le-ti so leta 1897 in 1930 s številkami opredelili vsebino zadev sodne uprave. N. pr.: vsi spisi jetniških zadev iz leta 1920 bodo ena arhivska enota (Preds. 16/20). Velikost fonda je otežila ureditev gradiva po vrstnem redu in zaporednih letnikih. Zaradi več prevzemov je bilo gradivo do leta 1993 na več lokacijah. Brez računalnika bi se bilo najboljše odločiti za kartotečni način popisovanja gradiva, računalniški popis, ki omogoča iskanje podatkov z različnimi deskriptorji, nam prihrani zamudno prelaganje gradiva.

Podatki o prevzemih gradiva Okrožnega sodišča Maribor so nam na razpolago od leta 1949 (leto osamosvojitve arhiva od muzeja)⁶² najprej le po akcijijski knjigi. Prevzem se je vpisal v akcijijsko knjigo, ostala dokumentacija pa je šla med akte po delovodniku, v akcijijski knjigi se je napravila opomba. V t. i. dosjeju fonda - to je v prilogah k registru fonda, pa so prevzemni zapisniki od leta 1973, od prej pa le še pogodba o prevzemu spisov o konkurzih, 1917-1940.

Okrožno sodišče Maribor ni predajalo le svojega gradiva, ampak tudi gradivo drugih ustvarjalcev. Predalo je stare gospoščinske zemljiške in druge knjige, ki so prešle leta 1850 k okrajnim sodiščem, notarski arhiv, del gradiva Državnega tožilstva Maribor 1898-1941.

Predaje: 17. 2. 1959: kazenske zadeve v zvezi z vojaškim uporom v Mariboru leta 1919-2 spisa sodišča Štajerskega obmejnega poveljstva oz. Vr VII 2216/20

30. 4. 1959: kazenski spisi Vr, naštetih po registraturnih oznakah, zadeve političnega značaja, med njimi spisi Sodišča Poveljstva za vzhodno Koroško

6. 1. 1961: prevzetih 676 spisov in 155 sodb Vr in Kzp 1898-1932

24. 6. 1961: predsedstveni in drugi spisi 1898-1941 z nekaj gradiva Okrajnega sodišča Dobrlo vas

24. 12. 1965: stečajni spisi, strokovne knjige in uradni listi

12. 2. 1973: prevzet največji del gradiva kot celota in v skladu s prvotno ureditvijo

24. 11. 1982: prevzeto gradivo trgovskega registra.

II.2. GRADIVO ZA KOROŠKO, NASTALO MED REDNIM POSLOVANJEM OKROŽNEGA SODIŠČA

Ker je Narodna vlada za Slovenijo ob prevratu pustila v veljavi stare uredbe, se je ob nastanku nove države največ spremenilo glede uradnega jezika na sodiščih in sestave osebja. Sodišča so postala slovenska, pravico do svojega materinega jezika so obdržale le stranke, njihovi

⁵⁸ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. LXXXIV, 26. 3. 1919.

⁵⁹ Preds. 276/13/19, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁶⁰ Preds. 308/13/19, Velikovec, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁶¹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark.

⁶² Antoša Leskovec, Ob 50 letnici PAM, Katalogi.

pravni zastopniki pa ne več. Ko je postalo Okrožno sodišče v Mariboru pristojno tudi za okrajna sodišča na vzhodnem Koroškem, so postale sestavni del njegovega poslovanja tudi "koroške zadeve" v tistih zadevali, za katere je pristojno okrožno sodišče. Spisi, ki se nanašajo na Koroško, so vključeni med ostale spise v skladu s sodnim poslovnikom, tako kot so pribajale na sodišče. Tako najdemo med kazenskimi spisi Vr tudi primere s Koroškega, medtem pa se v letu 1920 že pozna vpliv odločb Medzavezniške plebiscitne komisije. Koroška problematika je prisotna v predsedstvenih spisih, odvisno od tega, kaj se je na Koroškem dogajalo, malo primerov s Koroške je med pravnimi spisi. V kazenskih zadevah za leto 1919 je postopek običajen; orožniška ali kakšna druga prijava okrajnemu sodišču, Državno pravdnitvo v Mariboru odredi uvedne preiskave, prva zaslišanja opravi okrajno sodišče, sledi preiskovalni zapor in postopek v Mariboru, obtožnica, razprava in sodba. Koroške kazenske zadeve pri odlaganju in oblikovanju spisov nimajo kakšnega posebnega položaja, so kazenske zadeve kot vse druge. Po priložnosti Medzavezniške plebiscitne komisije ni več preiskovalnega zapora in zaslišanj v Mariboru, ker preiskovancev oziroma osumljencev ne smejo več odpeljati s plebiscitnega ozemlja.

II.3. GRADIVO OKRAJNIM SODIŠČ, KI JE PRIŠLO Z USLUŽBENCI S KOROŠKE

O gradivu koroških sodišč vzemo minogrede iz poročila Okrožnega sodišča v Mariboru Višjemu deženemu sodišču v Ljubljani,⁶³ kam so šli uslužbenci iz Koroške. Med drugim se navaja, da kanelist Ivan Hinnar, ki je prišel iz Velikoveca po plebiscitu, ureja predsedstvene spise Okrajnega sodišča v Velikovecu na Okrožnem sodišču Maribor, da se pa sklepati, da tudi predsedstvene spise drugih koroških okrajnih sodišč, ki so jih uvrstili med predsedstvene spise Okrožnega sodišča Maribor, in so v PAM tudi popisani, vedno s pristavkom, za katero okrajno sodišče gre. Boji leta 1919 in prehod sodišč iz enih rok v druge se vidi tudi v spisih, v spremembi jezika, zaporedne številke pa gredo naprej, ker le gre še vedno za enak način poslovanja. Do ponovne jugoslovanske osvojitve niso vsa sodišča niti menjala nemškega žiga in nemškega imena sedeža sodišča. Tak primer je Železna Kapla, ki ima slovenski žig šele od 7. 6. 1919.

II.4. USTAVLJENE KAZENSKE ZADEVE LETA 1921

Poseben sklop kazenskih zadev predstavljajo tiste, za katere je sicer pristojno okrožno sodišče, a so jih po priložnosti plebiscitne komisije morala reševati okrajna sodišča, ker osumljencev niso

sneli odpeljati s plebiscitnega ozemlja. Po prijavi kaznivega dejanja so okrajna sodišča nadaljevala postopek po odredbi Državnega pravdnitva v Mariboru. Nedokončane zadeve, ki jih po plebiscitu dokončati tudi ni bilo mogoče, je državno pravdnitvo ustavilo 31. januarja 1921, okrožno sodišče jih je uvrstilo med kazenske zadeve leta 1921, oddelek X in IX, spise so pustili takšne, kot so bili, preko stare oznake Z so napisali oznako Vr.

II.5. VOJAŠKE ZADEVE

Leta 1921 so del kazenskih spisov predala civilnim sodiščem tudi vojaška sodišča. Ta predaja se je izvršila 28. 9. 1920, ker so bila vojaška sodišča pri odpuščenih vojaki pristojna le glede kršenja vojaških službenih dolžnosti v času vojaške službe, na pa za civilne pregreške v času vojaščine, če so jih že odpustili iz vojske. Državno pravdnitvo v Mariboru je te zadeve prekinilo 14. 1. 1921, v kolikor se ni odločilo za kazensko postopanje. V zadevah, kjer je bil postopek proti vojaku ustavljen, se je to zgodilo zato, ker so se vrnil v civilno življenje. Okrožno sodišče v Mariboru je spise uvrstilo med kazenske spise Vr, oddelek X, pri večini je v resnici prekinjeno postopanje s strani državnega pravdnika. Kazniva dejanja vojakov so se zgodila na ozemlju, ki je bilo pod jugoslovansko upravo leta 1919 in 1920. V razpravo so vključeni le spisi, ki obravnavajo dejanja, ki so se zgodila na Koroškem. Ti kazenski spisi so dobrodošel vir zaradi siceršnje nedostopnosti vojaških virov, vendar pa nam ne morejo dati celovite podobe obnašanja vojakov do civilnega prebivalstva na Koroškem in drugih dejanj, ker je Okrožno sodišče v Mariboru prejelo le spise o vojaki, pristojnih na Štajerskem, in nekaj redkih primerov iz drugih slovenskih pokrajin. O obdobju neposredno pred plebiscitom nam to gradivo ne more dati informacij, ker je vojska zapustila plebiscitno ozemlje na zabitevo Medzavezniške plebiscitne komisije.

II.6. ARHIVSKO GRADIVO V ZBIRKI KOROŠKI PLEBISCIT

Zbirka Koroški plebiscit obsega 3 arhivske škatle, največ pa je propagandnega gradiva iz predplebiscitnega obdobja, tako jugoslovanskega kot avstrijskega. Med gradivom je največ letakov, potem so različni plakati, razglednice, nalepke. Našteto gradivo je urejeno, popisano ter objavljeno.⁶⁴ Med neobjavljenim gradivom so še nepopolni koroški časopisi. Gradivo, ki se nanaša na akcijsko Franja Malgaja v Mežiški dolini, je bilo zbrano ali je nastalo ob 20-letnici jugoslovanske države., pri čemer se je angažiral Andrej Oset,

⁶³ Preds. 1204/4/20, šk. 715.

⁶⁴ Zbirka Koroški plebiscit - nalepke, razglednice, plakati, letaki, Katalogi IV, PAM, 1990.

predsednik Narodnega sveta za Mežiško dolino iz leta 1918. V zbirko je prišlo še gradivo koroških sodišč. Iz vpisov v akcesijski knjigi se da sklepati, da je bilo v zbirko vnešeno naknadno, po predaji arhivu. Sodno gradivo v zbirki je iz okrajnih sodišč Železna Kapla, Dobrla vas, Pliberk in Prevalje, ki je sicer vključeno v fond Okrožnega sodišča Maribor. Po obsegu gre za majhno količino, približno 1/4 škatle, dokumenti pa vsebujejo pomembne informacije o predplebiscitnem obdobju in deloma tudi pojasnjujejo rezultat plebiscita. V strukturi sodnih fondov pripada omenjeno gradivo predsedstvenim spisom in to zadevam št. 3, 16 in 26. Ob dokončni ureditvi fonda Okrožno sodišče Maribor bodo priključeni ostalim spisom v skladu z načelom proveniencije in neločljivosti fondov.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KÄRNTNER VOLKSABSTIMMUNG 1920 IN DEN UNTERLAGEN DES BEZIRKSGERICHTS MARIBOR

Der Beitrag setzt sich mit der Lage der Gerichte und mit der Vollstreckung der Gerichtsgewalt in jenem Teil Kärntens auseinander, der in der Zeit vom Zerfall Österreich-Ungarns bis zur Volksabstimmung unter jugoslawischer Verwaltung stand. Er stützt sich vor allem auf das Material aus dem Fond des Bezirksgerichts Maribor, dem die Kreisgerichte Ostkärntens unterstellt waren, sowie auf die Sammlung Die Kärntner Volksabstimmung (Koroški plebiscit) des Regionalarchivs Maribor (Pokrajinski arhiv Maribor).

SUMMARY

THE CARINTHIAN PLEBISCITE OF 1920 IN THE LIGHT OF THE MATERIALS OF THE DISTRICT COURT OF MARIBOR

The article deals with the status of courts and the implementation of judicial power on the part of Carinthia, which was under the jurisdiction of Yugoslavia during the period after the fall of Austro-Hungary up until the plebiscite. It is mainly based on the materials from the fond of the District court of Maribor, under whose jurisdiction the local courts of eastern Carinthia were, and on the collection "The Carinthian Plebiscite" from the Regional Archives of Maribor.

Zakonik o sodnem kazenskem postopku iz leta 1929, njegova načela in zgodovina

JELKA MELIK

Današnji čas na Slovenskem zaznamujeta želja in potreba po ponovnem vključevanju v kulturo Zahodne Evrope na vseh področjih človekovega idejstvom. To velja tudi za pravo, sistem pravil, ki urejajo sožitje ljudi v neki družbi, in še prav posebej za kazensko pravo, ki predstavlja v nekem smislu jedro celotnega prava. Pogoj za razumevanje in ocenitev sedanjega stanja ter načrtovanja v prihodnosti je poznavanje preteklosti, predvsem temeljnih dejavnikov, ki so na razvoj vplivali. Arhivi kot velike shrambe spomina morajo odbrati in ohraniti tiste dokumente, ki bodo pri poznavanju podrobnih zgodovinskih dejstev kar najbolj koristili in bodo v kar največji meri predstavili resnico.

Zelo pomemben v razvoju kazenskega prava je čas pred drugo svetovno vojno. Ta doba predstavlja zaključek dolgega razdobja, v katerem je na Slovenskem veljalo kazensko pravo, ki je bilo, vsaj po zasnovi in vodilnih načelih, enako kazenskemu pravu najrazvitejših in pravno najbolj urejenih držav. Leta 1994 smo v Arhivih¹ v kratkem podali sliko kazenskega materialnega prava, sestave pravnih pravil, s katerimi so določena kazniva dejanja, kazni in drugi ukrepi za storilce kaznivih dejanj ter pogoji za njihovo uporabo. Kazensko materialno pravo je le del kazenskega prava neke države. Pravni predpisi omogočajo, da se to pravo izvaja, da stopi v življenje, da se uporabi v stvarnih (konkretnih) primerih. Kadar je bilo neko kaznivo dejanje storjeno, pa sestavljajo kazensko procesno ali postopkovno pravo. To pravo je vsebovano predvsem v zakonu o kazenskem postopku, delno pa že v ustavi, zakonih, ki določajo sestavo in delovanje organov, ki v kazenskem postopku nastopajo, ter v meddržavnih pogodbah.

V zadnjih desetih letih kraljevine Jugoslavije, od leta 1930 naprej, je na Slovenskem veljal Zakon o sodnem kazenskem postopku z dne 16. februarja 1929. Zakon je bil izdelan na podlagi hrvaško-slavonskega kazenskega postopnika iz leta 1875 in je bil zelo veren posnetek avstrijskega Kazenskopravnega reda iz leta 1873.² Leta je nastal s predelavo avstrijskega kazenskega procesnega zakona iz leta 1850, ki je že vpeljal nekatera še danes v Zahodni in osrednji Evropi veljavna načela, kot akuzatorno ali obtožno načelo,

načelo istnosti, javnosti, svobodne presoje dokazov, načelo iskanja materialne resnice. Ta postopnik je koreninil na eni strani v francoskem kazenskem postopniku, sprejetim leta 1808 in na drugi strani v avstrijskem inkvizitornem kazenskem postopniku iz leta 1803. Omenjeni francoski zakon o kazenskem procesnem pravu je nosil v sebi poleg starega francoskega predvsem prvine angleškega kazenskega procesnega prava. Avstrijski kazenski proces iz leta 1803 pa je bil potomec nemškega inkvizitornega kazenskega postopkovnega prava, ki je bil zopet naslednik starega germanskega plemenskega prava in sprejema, na rimskem ter kanonskem pravu temelječega prava italijanskih mest 15. in 16. stoletja. Tako je torej kazenski postopek iz leta 1929 nosil v sebi dosežke avstrijskega, nemškega, angleškega, francoskega, italijanskega, kanonskega in rimskega prava.

Poglejmo, kako je v grobem potekal razvoj določb in načel kazenskega postopka. Rimsko pravo je v dobi republike poznalo kazenski postopek, ki se je začel izključno le na zahtevo upravičenega tožileca. V postopku, posnetem po civilnem pravdnem postopku, sta nastopala kot stranki tožilec na eni strani in obdolžence na drugi, sodišče je opravljalo le nalogo sojenja. Katere dokaze je bilo potrebno zbrati za obsodbo, praviloma ni bilo določeno, temveč je bilo sodnikom prepuščeno, da o dokazni moči zhranih dokazov odločajo po svobodnem preudarku. V kasnejši dobi, v dobi cesarstva, so se že pojavili zametki ustanov, katerih razvoj in izroditev bomo spremljali skozi stoletja: potrebnost soglasne izpovedi dveh neoporečnih prič, da se neko dejstvo smatra za dokazano; dopuščanje torture za pridobitev priznanja; tajnost postopka; pravno sredstvo priziv. Pojavi se tudi naziranje, da kaznivo dejanje ne oškoduje le privatnih, temveč tudi družbene, javne dobrine, kar se je odrazilo v spremenjenem položaju sodnika, ki mora kot organ oblasti zastopati javno korist, če tega ne storijo stranke.

Na temelju rimskega in kanonskega kazenskega prava sta glosatorska in postglosatorska šola, ki sta delovali na prvi pravni fakulteti v Evropi od konca 11. do srede 15. stoletja. Ustvarili sta kazensko procesno pravo, ki so ga uporabljala italijanska svetna sodišča. Tako so se določene ustanove rimskega kot kanonskega prava, ki ga je ustvarila cerkev, izvršujoč kazensko oblast na podlagi rimskega prava od 10. stoletja dalje, razvijale naprej v praksi teh sodišč. Če omenjenim ustanovam rimskega prava, ki so krepko zaznamovale kazenski postopek dolgih stoletij, se je

¹ Jelka Melik, Kazensko materialno pravo na Slovenskem 1930-1941, Arhivi XVII/1994, str. 43-45.

² Zgodovinski oris je sestavljen predvsem po: Nikola Ogurelica, Kazensko procesualno pravo, Zagreb 1899, str. 3-73 in Vladimir Bayer, Kazensko postopkovno pravo, Zagreb 1943.

priključila ustanova kanonskega prava, ki je bila zasnovana kot izjema in ne kot pravilo; inkvizicijski kazenski postopek. Akuzatorni postopek rimskega prava namreč ni mogel v celoti zadovoljiti potrebe po zatiranju kriminalitete.

V dobi renesanse je prišlo do recepcije rimsko-kanonskega materialnega in formalnega prava najprej v delnih nemških zakonih in nato v času Karla V. v zakoniku za celo cesarstvo leta 1532, ki je nosil latinsko ime *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC). Predstavljal je spojitev rimsko-kanonskega kazenskega prava, kot so ga razvila sodišča italijanskih mest, s starim germanskim pravom. Na Slovenskem je CCC veljal le kot dopolnitev krajevnih in deželnih predpisov, torej drugovrstno, pomožno.³ Recepcija tujega prava se je v nemškem cesarstvu nadaljevala tudi poslej in je bila nekako zaključena šele v 17. stoletju.

V 18. stoletju je bil postopoma odpravljen akuzatorni, obtožni postopek, ki pa je v praksi že dolgo postajal vse bolj redek pojav. Popolnoma inkvizicijski so bili vsi nemški zakoni, ki so prav v začetku 19. stoletja urejali kazenski postopek. Vsi so temeljili na CCC. Za naše kraje je veljal avstrijski zakon iz leta 1803. V dobi absolutne monarhije je bilo namreč v veljavi, v skladu s političnimi nazori o pomenu in vlogi države, temeljno vodilo, da se kazniva dejanja preganjajo v korist družbe in se ne smejo prepuščati samovolji posameznika. Ta vsekakor napredna misel, stopinja naprej od rimskega obtožnega načela, pa je prinesla s seboj pomanjkljivosti, ki so z razvojem v tej smeri pripeljale v prave zablode. Izpeljava oficialnega načela v praksi je pomenila predvsem, da mora sodnik delati po službeni dolžnosti, praviloma ne oziraje se na oškodovanca. Vodilo dokaznega prava, ki je sledilo temu načelu, je bilo iskanje objektivne resnice. Zakonodajalec je proučil, kakšno vrednost imajo po splošnih zakonih ljudskega mišljenja posamezne vrste dokazov, ki se v stvarnosti pojavljajo v različnih oblikah in te ugotovitve pretvoril v pravna pravila, obvezna za sodnike. Ta pravila so torej določala vnaprej pravno vrednost posameznih vrst dokazov in posameznih oblik dokazov določene vrste v tem smislu, da so predpisala sodniku, kakšni morajo biti na njihovi podlagi njegovi zaključki. Kot dokazna sredstva je zakonodajalec naštevvala sodni ogled, izpoved prič, listine, izpoved obdolženega, izpoved priče in druge in vsebovala obširna določila, v kakšni količini in kakovosti se morajo ti posamezni dokazi pojaviti, da se je na njihovi osnovi ugotovljeno dejstvo štelo za pravno dokazano. Poleg omenjenih značilnosti inkvizicijskega postopka moramo omeniti še posebej tajnost, posrednost, pismenost. Sodni kazenski proces je bil razdeljen na dva dela: preiskavo in sojenje. V prvem delu je nastopal sodnik inkvizent, ki je vodil preiskavo, v

drugem pa sodni svet, ki je na podlagi izsledkov, spisov preiskave, razsodil o zadevi. Preiskovalcu je bila pri zbiranju gradiva poverjena tako naloga pregona kot tudi obrambe. To je še posebej veljalo za avstrijsko pravo, ki edino ni poznalo stopnje preiskave, ki bi bila namenjena obdolženčevi obrambi. V praksi se je pokazalo, da je zakonodajalec postavljajal daleč nadpovprečne zahteve preiskovalcem. To stanje je še poslabšal posredni način sojenja. Svet je moral postaviti inkriminacijo tako v smislu dejanskega stanja kot pravne kvalifikacije, kar je naloga pregona, in upoštevati vse, kar je govorilo v prid obdolženca, kar je naloga obrambe. Vse to je pripeljalo daleč od objektivnosti. Zlasti v avstrijskem pravu je bil obdolženec v resnici le objekt kazenskega postopka.

Pri obravnavanju dobe od CCC do zadnjih inkvizicijskih zakonov v začetku 19. stoletja moramo omeniti še torturo. Karolina je imela med svojimi določbami tudi mučenje kot ustanovo v službi spoznanja resnice. Zakonodajalec se je zavedal nevarnosti, da nekrivi obdolženec prizna dejanje zaradi uporabe torture. Zato je določil, da sodnik ne sme uporabiti tega sredstva, kadar proti obtožencem ne obstajajo dovolj močni indici in dolžnost, da vsebino priznanja preveri z drugimi dokazi. Žal se pri sojenju najtežjih kaznivih dejanj sodniku teh določb ni bilo treba držati. Mednje so spadali kruti procesi proti večšam, ki so močno zaznamovali kazensko sodstvo od konca 16. pa vse do 18. stoletja.⁴ Tako je tudi kazenski zakon *Constitutio Criminalis Theresiana* iz leta 1768, prvi, ki je veljal za vse avstrijske dežele, poznal tako čarovništvo kot torturo. "Zelo značilna za miselnost pravnikov na visokih položajih tiste dobe je bila obravnava coprništva ob pripravah zakonika. Marija Terezija je menila, da je 'vešče najti le tam, kjer vlada nevednost'. Kompilacijska komisija je vztrajala na tem, da je pogodba s hudičem mogoča, nakar je cesarica končno pristala na predlagani člen."⁵ Čarovniški procesi so sčasoma pojenjali. Novi nazori, ki so se počasi prebujali, so povzročali spremembe v pravni filozofiji, znanosti in končno tudi v zakonodaji. Na področju kazenskega postopka je prišlo do ukinitve največjih nepravilnosti. Torturo so ukiniteli najprej v Prusiji, leta 1776 jo je opustila Marija Terezija. Inkvizitorni sodnik si je moral prizadevati, da za vsako ceno dobi obtoženčovo priznanje. Veljalo je namreč prepričanje, da je obdolženec sodiščen dolžan odgovorjati na zastavljena vprašanja. Po odpravi torture se zato uvedejo kazni zaradi neposlušnosti. Avstrijski zakon iz leta 1803 je s sprejetjem negativne dokazne teorije tudi predstavljal korak v novo smer. Zakon je predpisal kakovost

³ Sergij Vilfan, *Dokumenti slovenstva*, Ljubljana 1994, str. 127.

⁴ Več o tem glej: Marjeta Trtnik Volasko, Matevž Kušir, *Čarnivnice*, Ljubljana 1995, str. 235.

⁵ Sergij Vilfan, *Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju*, *Zbornik znanstvenih razprav XLVI*, str. 4.

javnim organom. Razlika je bila v organizaciji teh organov. Dejavnost pregona je bila ločena od dejavnosti sojenja. Veljalo je načelo oficialnosti, kar pomeni, da kazenski postopek sproži organ pregona v korist družbe opravlja je službeno dolžnost (*officium*). Seveda to načelo ni bilo izpeljano v popolnosti. Obstajala je manjša skupina kaznivih dejanj, katerih pregon je bil prepuščen privatni tožhi. V teh primerih je državni tožilca vstopil v postopek le na zahtevo pooblaščenega tožilca. Drugo važno načelo je bilo načelo akuzatornosti ali obtožno načelo. Postopek je bil v zasnovi urejen tako, da je bilo sodišču v kar največji meri prepuščeno le sojenje, zastopanje koristi nasprotnih strank, pregona in obrambe, pa vzeto iz njegove dejavnosti. Tudi tu načelo ni bilo dosledno speljano. Predvsem ni veljalo v prvem delu postopka, ki je še ostal inkvizitoren, pa tudi sodišču je še vedno ostala pravica, da izvede tudi take dokaze, ki jih nobena stranka ni predlagala. Veljalo je načelo iskanja materialne resnice. Tudi inkvizicijski postopek je postavljaj zahtevo iskanja objektivne resnice, a iskal jo je prek dokaznih pravil in tako le formalno resnico. Tu je ocena dokazne moči različnih dokazov prepuščena sodniku in njegovemu predarku, ki je bil vezan le na pravila razumnega mišljenja in ne več na pravne predpise. Pomenitno vodilo, na katerem je slonel kazenski postopek, je bilo tudi načelo neposrednosti in ustnosti. Pri inkvizicijskem postopku je veljal pisni način, saj je sodišče odločalo le na temelju spisov preiskave; sedaj pa je bilo potrebno, da so se vsi dokazi izvedli neposredno pred sodniki na glavni razpravi, ko so lahko sami postavljali vprašanja po lastnih spoznanjih in potrebah. Preiskava ima sedaj le namen zbrati gradivo, ki je potrebno za odločitev, ali naj obdolžena postavijo pred sodišče ali ne. Glavna razprava je bila javna in lahko ji je prisostvoval vsak polnoleten državljan, in njej se je smelo javno razpravljati in pisati. Načelo javnosti ni veljalo v prvem delu postopka, pa tudi ne za sklepanje in glasovanje sodnikov. Drugi evropski kazenski procesni zakoni so dopuščali izključitev javnosti, kadar so to zahtevali razlogi javnega reda ali javne morale. Naše pravo je dodalo še državno varnost. Edino načelo, ki je veljalo v vseh osrednje- in zahodnoevropskih državah, razen v Jugoslaviji, je bilo načelo sodelovanja nepoklicanih sodnikov pri sojenju. Ohstajata dve obliki vključevanja laikov v kazenskem postopku. Porotniki, ki z odgovori na vprašanja samostojno odločajo o krivdi, in prisodniki (skabinji), ki skupaj s poklicnimi sodniki v sodnem zboru odločajo o krivdi in kazni. Francija je prva uvedla poroto po angleškem vzoru in sledile so ji v 19. stoletju nemške dežele. Tudi pri nas smo poznali poroto vse do leta 1930. Pravna znanost je začela kritično razpravljati o tej obliki sodelovanja nestrokovnjakov v kazenskem postopku in mnoge evropske države so postopno prešle na

drugo obliko. Jugoslavija se je odločila, da laikov sploh ne vključi v razsojanje, čeprav se Slovenci, kot poročila Dolenc, s tem nikakor niso strinjali.¹⁰

Tak je bil v glavnih obrisih kazenski postopek, ki je veljal na slovenskih tleh do druge svetovne vojne. Po vojni smo dobili popolnoma novo ureditev, ki ni zrasla na temeljih prejšnje, temveč je našla svoj vzor na drugem koncu Evrope - v Sovjetski zvezi.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS GESETZ ÜBER DAS GERICHTLICHE STRAFVERFAHREN AUS DEM JAHRE 1929, SEINE GRUNDSÄTZE UND SEINE GESCHICHTE

Der Beitrag bietet eine kurze Übersicht über die Grundsätze des Gesetzes über das gerichtliche Strafverfahren aus dem Jahre 1929, das bis zum Zweiten Weltkrieg Geltung hatte. Dieser Zeitabschnitt ist für die Entwicklung des Strafrechts von großer Bedeutung, bedeutet er doch den Abschluß einer langen Periode, in der ein Strafverfahrensrecht Geltung hatte, das wenigstens in seinen Ansätzen dem Strafrecht der entwickeltesten und rechtlich fortgeschrittensten Staaten gleich. Die Kenntnis der Tätigkeit und Geschäftsführung der Strafgerichte sowie ihrer Organisation ist bei der Auswertung und bei der fachlichen Bearbeitung ihres Archivfonds vor allem deswegen von Bedeutung, weil diese Gerichte in allen Gesellschaften eine sehr wichtige Rolle spielen.

SUMMARY

THE 1929 CODE ON PENAL PROCEEDINGS, ITS PRINCIPLES AND HISTORY

The article describes the historical development and principles of the Penal Code of 1929, which was in force until World War II. This is a very important period in the development of criminal law in Slovenia, as it represents the end of a long period during which criminal proceedings were in force in Slovenia, the concept and basic principles of which resembled the criminal laws of the countries which were most developed and which had the most advanced legislatures. It is essential to have a knowledge of the work and administration of criminal courts and their organisation (which is a prerequisite for the evaluation and management of their archival records), because these courts play an important role in every society.

¹⁰ Metod Dolenc, Sodni kazenski postopnik kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1932, str. 14-23.

Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941

MIROSLAV STIPLOVŠEK

Okrepitev državne občne uprave po uvedbi kraljeve diktature in neuspešna prizadevanja za uveljavitev ustavnih določil o samoupravi

Uvedba kraljeve diktature 6. januarja 1929 z razveljavitvijo vidovdanske ustave, razpustom parlamenta in tudi političnih strank, z razrešitvijo vseh izvoljenih samoupravnih organov, osredotočenjem tudi vse zakonodajne oblasti v kraljevih rokah in s številnimi omejitvami demokratičnih svoboščin je bila velika prelomnica za vse stopnje oblasti oziroma za celotni državnopravni razvoj prve Jugoslavije. Kralj Aleksander je bil nato iz notranjepolitičnih razlogov in zaradi mednarodnega pritiska prisiljen 3. septembra 1931 izdati ustavo, ki je temeljila na nacionalnem unitarizmu in državnem centralizmu, in z njo je ponovno uvedel parlamentarizem. Toda ta je bil bolj navidezen kot dejanski, monarh pa je z oktroirano ustavo še razširil svoja polnomočja, kakršna mu je dala vidovdanska ustava za dvajseta leta. Tako je nova ustava bolj prikrila kot spremenila vladarjevo absolutno oblast, kot uveljavljeno s šestojanuarsko diktaturo, že "po nastanku, vsebini in obliki" pa "je manj od vidovdanske ustave ustrezala načelom meščanske demokracije."¹ V veljavi so ostale tudi vse temeljne omejitve državljanjskih svoboščin in pravice iz začetka kraljeve diktature, tako da vsiljena ustava ni pomenila obnovitve ustavnopravne ureditve, kakršno je uveljavila prva jugoslovanska ustava. Ne glede na tak značaj pa je druga jugoslovanska ustava pomenila konec odkrite kraljeve diktature.

Iz razprave o državnih ureditvah v času Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev² se vidi, da je glede položaja Slovenije v novem državnem okviru tako glede stopnje avtonomnosti oziroma samouprave kot tudi oblik in pristojnosti državne občne uprave prišlo do nekaj pomembnih sprememb, za obdobje od leta 1929 do aprilske vojne 1941 pa je značilno, da slovensko avtonomistično gibanje ni uspelo za jugoslovanski del slovenskega ozemlja priboriti revizije togih centralističnih pravnih temeljev za njegovo upravljanje, ki jih je kralj Aleksander uveljavil že v prvem letu svoje diktature. Z zakoni o notranji upravi, o nazivu in

razdelitvi Kraljevine Jugoslavije na nove upravne enote - banovine in o banski upravi, hkrati z ukinitvijo zakona o oblastni in sreski samoupravi, je že leta 1929 določil pristojnosti in organiziranost občin oblastev prve (okrajne) in druge (banovinske) stopnje za vsa trideseta leta. V Sloveniji je bila združitev skoraj celotne ljubljanske in mariborske oblasti v Dravsko banovino sprejeta z zadovoljstvom, razočaranje pa je pomenila ukinitvev oblastnih samouprav, ki so omogočale v dveh letih pred uvedbo diktature vendarle uveljavljanje nekaterih vidikov avtonomije. Nezadovoljstvo je povzročilo tudi razpust izvoljenih občinskih samoupravnih organov. Oktroirana ustava je nato sicer določala ponovno uvedbo samouprav na ravni banovin, toda kljub prizadevanjem avtonomistično-federalističnih sil nobena vlada ni izdelala predloga izvedbene zakonodaje za delovanje izvoljenih samoupravnih organov in s tem za zmanjšanje pristojnosti kraljeve banske uprave, ki so se leta 1929 razširile tudi na upravljanje oziroma izvajanje samoupravnih ustanov in zadev.

Tako je ostal edino mesto za praktično udeležanje avtonomističnih teženj banski svet Dravske banovine, kajti v formalnopravnem pogledu je ves čas svojega delovanja (1931-1941) ostal le banov posvetovalni organ. Na večjo uspešnost njegovih prizadevanj za reševanje perečih socialnoekonomskih in kulturnoprosvetnih zadev, pomembnih za razvoj in napredek Slovenije, sta sicer ugodno vplivala konec gospodarske krize in sprememba vladnega režima sredi tridesetih let, toda odločanje o predlogih, ki jih je oblikoval banski svet na svojih zasedanjih, je bilo v pristojnosti banske uprave in osrednje vlade, usoda njegovih zakonodajnih pobud pa je bila odvisna od Narodnega predstavništva. Tako kljub večji aktivnosti v drugi polovici tridesetih let banski svet Dravske banovine zaradi omejenih zakonskih pristojnosti ni mogel uveljaviti takšne vloge, kot so jih imela samoupravna telesa ljubljanske in mariborske oblasti. Močno, po idejnopolitični usmeritvi zelo raznoliko, slovensko avtonomistično gibanje po ustanovitvi široko samoupravne Banovine Hrvaške avgusta 1939, torej po dejanski delni reviziji oktroirane ustave, ni uspelo izbojevati tudi banovine Slovenije, kar je bil hud udarec zlasti za bivšo Slovensko ljudsko stranko (SLS), ki je bila kot sestavni del Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) v osrednji vladi od leta 1935, od tedaj pa je imela tudi vse oblastne položaje v Sloveniji.

V tridesetih letih pa je bilo celovito zakonsko

¹ Sergij Vilfan, *Uvod v pravno zgodovino*, Ljubljana 1991, str. 128.

² Miroslav Stiplovšek, *Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918-1929*, Arhivi XVIII - 1995, št. 1-2, str. 18-29.

urejena tudi delovanje in organiziranost občin. Pomemben korak v utrjevanju občinske samouprave sta bila nova zakona o občinah (1933) in mestnih občinah (1934), ki sta določala njihove pristojnosti in oblike nadzora višjih oblasti nad njimi, novi kriteriji za oblikovanje občin pa so povzročili tudi njihovo komasacijo oziroma zmanjšanje njihovega števila. Tako so v obdobju 1929-1941 doživele spremembe vse ravni oblasti na Slovenskem.³

Kraljevi ukrepi za novo državno ureditev do srede leta 1929

Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi z dne 6. januarja 1929 je razglasil Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev za dedno monarhijo, kralja pa za nosileca vse oblasti. Glede izvajanja upravne oblasti je pomemben 15. člen, ki je določal: "Kralj imenuje predsednika in članne ministrskega sveta, ki so neposredno podrejeni kralju in vrše posle z njegovim pooblastilom v posrednih granah državne uprave."⁴ Na dan razglasitve diktature je kralj izdal tudi "Zakon o izpremembi zakona o občinah in oblastnih samoupravah", s katerim je razrešil vse izvoljene občinske organe in določil, da nove občinske uprave imenujejo veliki župani, imenovanje mestnih uprav v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu pa si je pridržal sam. V veljavi pa so ostala določila o sestavi in pristojnostih občinskih uprav. Hkrati z razrešitvijo oblastnih skupščin in oblastnih odborov so dobili veliki župani pooblastilo, da v svojih oblasteh imenujejo komisarje, ki bodo opravljali naloge dotedanjih samoupravnih organov.⁵ Ministrski svet je nato 20. januarja 1929 izdal tudi uredbo o poslovanju komisarjev oblastnih samouprav, ki so dobili nalogo, da opravljajo vse

pristojnosti razpuščenih oblastnih skupščin in oblastnih odborov "kot organ velikega župana pod njegovim nadzorstvom in po njega navodilih in naredbah." Pripravljanje oblastnih uredb, pravilnikov in odločb, ki so jih imeli pravico sprejemati na sejah dotedanji samoupravni organi, je uredba določala kot novo pristojnost kolegiju strokovnih samoupravnih in državnih referentov. Izdajanje vseh oblastnih uredb in pravilnikov pa je bila pridržana velikemu županu ob komisarjevem sopodpisu, slednji pa je lahko izdajal le odločbe s predhodno odobritvijo velikega župana. Ta je imel pravico sam ali preko svojih referentov "v vsakem času pregledovati poslovanje komisarja, njegovih organov in vseh oblastnih naprav." Uredba je tudi določala, da se mora število samoupravnih uradnikov znižati na najnižjo nujno mero, proračuni, ki so jih sprejele oblastne skupščine za leto 1929 pa ostanejo v veljavi s spremembami glede na novo državno pravno stanje.⁶

S temi določili so se že dotlej velike pristojnosti velikih županov na področju samouprave še razširile v popolni nadzor nad njenimi ostanki, ki so jih predstavljali komisarji in samoupravni administrativni aparat. Za Slovenijo je bilo izjemno pomembno, da sta velika župana za komisarja oblastnih samouprav ljubljanske in mariborske oblasti imenovala dotedanja predsednika oblastnih skupščin in oblastnih odborov dr. Marka Natlačena in dr. Josipa Leskoveca, s čimer se je ohranila personalna kontinuiteta. Tako so tudi po uvedbi diktature v ljubljanski in mariborski oblasti ostali vodilni oblastni funkcionarji iz vrst formalno prepovedane Slovenske ljudske stranke, ki je bila preko voditelja dr. Antona Korošca zastopana tudi v osrednji vladi. Ta dejstva so vplivala, da je samoupravni uradniški aparat, ki se je okreplil prav v letu pred razglasitvijo diktature, še vse do uvedbe banovin uspešno skrbel za izvajanje socialnoekonomskih in kulturnoprosvetnih zadev ter poslovanje oblastnih podjetij in ustanov v skladu z visokima proračunoma, sprejetima na novembrskih sejah 1928 skupščin ljubljanske in mariborske oblasti, minister za finance pa ju je z malenkostnimi spremembami potrdil. Oba sta bila objavljena v "uradnem glasilu in uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti" Samoupravi, ki je nato izhajala do oktobra 1929. Tako so se mnogi pozitivni rezultati delovanja izvoljenih oblastnih samouprav v jugoslovanskem delu Slovenije kazali v delovanju samoupravnih uradov pod vodstvom komisarjev, ob nadzoru velikih županov, do predaje njihovih poslov banu Dravske banovine novembra 1929.

Kralj je na dan razglasitve svoje diktature z Zakonom o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter s spremembo in dopolnitvijo zakona o tisku, dva dni nato pa še z ustanovitvijo državnega

³ Navedemo naj le nekaj del, ki celoviteje obravnavajo tu problematiko: Lovro Bugataj, *Uprava dravske banovine*, Kraljevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937; Henrik Sieska, *Organizacija državne uprave*, Ljubljana 1937; Dragotin Testenjak, *Uprava v Sloveniji in Marku Natlačenu*, Banovinske samouprave v okviru ustave od 3. septembra 1931, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961 in *Uvod v pravno zgodovino Slovencev*, cit. izd.; Antona Leskovec, *Zgodovina uprave v Mariboru 1752-1941*, Maribor skozi stoletja, Maribor 1991; ustrezna gesla v *Enciklopediji Slovenije*; Janko Prusk, *Slovenske predstave o avtonomiji (tuzinoma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji in Miroslav Stiplošek*, *Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927-1928) in banskem svetu Dravske banovine (1931-1941)*, *Slovenci in država*, Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995. V navedenih prispevkih je navedena tudi druga relevantna literatura.

⁴ Uradni list (UL) ljubljanske in mariborske oblasti, št. 4, 11. 1. 1929, zakon št. 3.

⁵ Prav tam, št. 5, 17. 1. 1929; v tej številki UL sta bila objavljena tudi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter o spremembi in dopolnitvi zakona o tisku.

⁶ Prav tam, št. 9, 26. 1. 1929, uredba št. 37.

sodišča za zaščito države pri kasacijskem sodišču v Beogradu skrajno omejil demokratične svobščine, ki so veljale po vidovclanski ustavi, takoj pa se je lotil spreminjanja zakonodaje o upravnih oblasteh. S spremembami in dopolnitvami zakonov o državnem svetu in upravnih sodiščih ter glavni kontroli iz leta 1922 in z novim zakonom o sodnikih rednih sodišč je vladar posebej uveljavil svoje pristojnosti pri postavitvi najpomembnejših upravnih uradnikov ter sodnikov sreskih, okrožnih ali trgovskih sodišč, apelacijskih sodišč in kasacijskega sodišča,⁷ pri čemer naj poudarimo, da je kralj kmalu po uvedbi diktature izdal še več zakonov za izenačenje zakonodaje na področju pravosodja.⁸

Med številnimi novimi zakoni v prvem mesecu diktature naj omenimo še Zakon o vrhovnem zakonodajnem svetu z dne 31. januarja 1929 kot posvetovalnemu organu predsednika ministrskega sveta z nalogo, da oceni predloge vseh zakonov, uredb in pravilnikov posameznih ministrstev. Člane vrhovnega zakonodajnega sveta je imenoval ministrski predsednik na predlog pravosodnega ministra, ki je po potrebi lahko ustanovil tudi posebne komisije strokovnjakov za pripravo posebnih komisij s področja svojega resorja.⁹ Ta zakon je torej omogočal izražanje strokovnih mnenj k izjemno bogati zakonodajni dejavnosti, ki pa jih kralj kot vrhovni zakonodajalec seveda ni bil dolžan upoštevati.

Vsa ta podrobno izdelana zakonodaja za utrditev ohlasi kralja kaže, da se je že dalj časa pripravljala na uvedbo diktature. V ilustracijo, kako radikalno je spremenil razmere na različnih področjih v državi, potem ko ni zakonodajne pristojnosti več delil z Narodno skupščino pa naj navedemo, da je parlament v enem desetletju zaradi različnih strankarskih stališč in interesov izglasoval le 110 zakonov, leta 1929 pa jih je kralj izdal "kar 200, skupaj s 535 manjšimi dekreti, od katerih so bili mnogi prepotrebni za notranjo uskladitev države."¹⁰

Do srede leta 1929 je kralj izdal še tri pomembne zakone, s katerimi je uredil organiziranost in pristojnosti vrhovne državne uprave ter izvajanje zadev s področja notranje uprave na vseh treh stopnjah oblasti. Z Zakonom o ureditvi vrhovne državne uprave z dne 31. marca 1929 je bila ta razdeljena na 12 ministrstev ter predsedništvo ministrskega sveta kot poseben urad. Ministrstva za zunanje zadeve, za vojsko in mornarico, za notranje zadeve, za pravosodje, za finance, za gradbo, za promet, za kmetijstvo, za gozdarstvo in rudarstvo, za trgovino in industrijo, za

socialno politiko in zdravstvo¹¹ so imela vsako za svoje delovno področje pristojnosti glede organizacije državnih oblastev, vrhovnega vodstva državne uprave in vrhovnega nadzora nad vsemi upravnimi organi ter pripravljanja zakonskih predlogov. Zakon je tudi določil zadeve in ustanove, ki so spadale v pristojnost posameznih ministrstev in predsedništva ministrskega sveta. Ta je na sejah, ki jih je vodil njegov predsednik, lahko pa tudi kralj, razpravljal le o pomembnejših zadevah, ni pa izdajal nobenih administrativnih aktov. Vsak minister je bil samostojni predstojnik svojega resorja, skupaj s predsednikom ministrskega sveta pa tudi sopodpisnik zakonov, ki jih je izdal kralj z njegovega področja. V zakonu je hila znova poudarjena odgovornost ministrov kralju, ki jih je imel pravico zaradi kršenja zakonov ali povzročitvi škode obtožiti pri državnem sodišču.¹² Predsednik ministrskega sveta je nato z uredbo 19. aprila 1929 razdelil posamezna ministrstva na tri do deset oddelkov in vsakemu podrobno določil zadeve, ki so spadale v njegovo pristojnost, nekatera ministrstva pa so posebne naloge opravljala še preko generalnih direkcij in inšpektoratov. Oddelki so se glede na obseg dela delili še na odseke ali referate.¹³ S posebnim zakonom z dne 1. maja 1929 je kralj posebej določil ureditev predsedništva ministrskega sveta. Glede na to, da je ministrski predsednik načeloval vrhovni državni upravi, je imel nalogo, da vzdržuje "edinstvo in enotnost v poslih vlade in uprave", skratka hil je usklajevalce enotnosti poslovanja državne uprave, neposredno pa sta mu hila podrejena centralni tiskovni urad (Preshiro) in oddelek za občo državno statistiko. V okviru občega oddelka je administrativni odsek skrbel tudi za administrativne zadeve kraljevega dvora, državnega sveta, glavne kontrole in različne evidence, v pristojnost zakonodajnega odseka pa so spadale zakonske pobude, vse zadeve glede izdajanja zakonov, uredb in pravilnikov, nadzor nad "oživotvarjanjem" zakonov ter vrhovni zakonodajni svet.¹⁴

Medtem ko je navedena zakonodaja urejala problematiko funkcioniranja vrhovne državne uprave, pa je Zakon o notranji upravi z dne 19. junija 1929 pomemben tudi za delno novo ureditev uprave na vseh treh stopnjah oblasti. Ministrstvo za notranje zadeve je svoje pristojnosti vrhovne policijske uprave upravljalo preko oddelkov za državno zaščito in za javno varnost,

11 Kralj je izvedel delno racionalizacijo na najvišji upravni stopnji. Štiri ministrstva je uknil in zaleve s področja agrarne reforme ihlelil ministrstvu za kmetijstvo, verske zadeve ministrstvu za pravosodje, vodenje pušle in telegrafa ministrstvu za gradbo, zadeve socialne politike in zdravstva pa je zlržul v eno ministrstvo.

12 UL ljubljanske in mariborske oblasti, št. 38, 11. 4. 1929, zakon št. 140.

13 Prav tam, št. 50, 13. 5. 1929, ureilba št. 205.

14 Prav tam, št. 52, 18. 5. 1929, zakon št. 214.

7 Prav tam, št. 5, 17. 1. 1929, zakoni št. 14, 15 in 16.

8 Vladimir Golja, Slovensko pravosodje ob 20 letnici Jugoslavije, Spominski zbornik Slovenije, cit. izk., str. 139.

9 UL ljubljanske in mariborske oblasti, št. 14, 9. 2. 1929, zakon št. 53.

10 Jože Prijevec, Jugoslavija. Nastanek, razvoj in razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije, Kiper 1995, str. 58-60.

urejeno tudi delovanje in organiziranost občin. Pomemben korak v utrjevanju občinske samouprave sta bila nova zakona o občinah (1933) in mestnih občinah (1934), ki sta določala njihove pristojnosti in oblike nadzora višjih oblasti nad njimi, novi kriteriji za oblikovanje občin pa so povzročili tudi njihovo komasacijo oziroma zmanjšanje njihovega števila. Tako so v obdobju 1929-1941 doživele spremembe vse ravni oblasti na Slovenskem.³

Kraljevi ukrepi za novo državno ureditev do srede leta 1929

Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi z dne 6. januarja 1929 je razglasil Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev za dedno monarhijo, kralja pa za nosilca vse oblasti. Glede izvajanja upravne oblasti je pomemben 15. člen, ki je določal: "Kralj imenuje predsednika in članne ministrskega sveta, ki so neposredno podrejeni kralju in vrše posle z njegovim pooblastilom v poedinih granah državne uprave."⁴ Na dan razglasitve diktature je kralj izdal tudi "Zakon o izpremembi zakona o občinah in oblastnih samoupravah", s katerim je razrešil vse izvoljene občinske organe in določil, da nove občinske uprave imenujejo veliki župani, imenovanje mestnih uprav v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu pa si je pridržal sam. V veljavi pa so ostala določila o sestavi in pristojnostih občinskih uprav. Hkrati z razrešitvijo oblastnih skupščin in oblastnih odborov so dobili veliki župani pooblastilo, da v svojih oblasteh imenujejo komisarje, ki bodo opravljali naloge dotedanjih samoupravnih organov.⁵ Ministrski svet je nato 20. januarja 1929 izdal tudi uredbo o poslovanju komisarjev oblastnih samouprav, ki so dobili nalogo, da opravljajo vse

pristojnosti razpuščenih oblastnih skupščin in oblastnih odborov "kot organ velikega župana pod njegovim nadzorstvom in po njega navodilih in naredbah." Pripravljanje oblastnih uredb, pravilnikov in odločb, ki so jih imeli pravico sprejemati na sejah dotedanji samoupravni organi, je uredba določala kot novo pristojnost kolegiju strokovnih samoupravnih in državnih referentov. Izdajanje vseh oblastnih uredb in pravilnikov pa je bila pridržana velikemu županu ob komisarjevem sopodpisu, slednji pa je lahko izdajal le odločbe s predhodno odobritvijo velikega župana. Ta je imel pravico sam ali preko svojih referentov "v vsakem času pregledovati poslovanje komisarja, njegovih organov in vseh oblastnih naprav." Uredba je tudi določala, da se mora število samoupravnih uradnikov znižati na najnižjo nujno mero, proračuni, ki so jih sprejele oblastne skupščine za leto 1929 pa ostanejo v veljavi s spremembami glede na novo državno pravno stanje.⁶

S temi določili so se že dotlej velike pristojnosti velikih županov na področju samouprave še razširile v popolni nadzor nad njenimi ostanki, ki so jih predstavljali komisarji in samoupravni administrativni aparat. Za Slovenijo je bilo izjemno pomembno, da sta velika župana za komisarja oblastnih samouprav ljubljanske in mariborske oblasti imenovala dotedanja predsednika oblastnih skupščin in oblastnih odborov dr. Marka Natlačena in dr. Josipa Leskovarja, s čimer se je ohranila personalna kontinuiteta. Tako so tudi po uvedbi diktature v ljubljanski in mariborski oblasti ostali vodilni oblastni funkcionarji iz vrst formalno prepovedane Slovenske ljudske stranke, ki je bila preko voditelja dr. Antona Korošca zastopana tudi v osrednji vladi. Ta dejstva so vplivala, da je samoupravni uradniški aparat, ki se je okrepil prav v letu pred razglasitvijo diktature, še vse do uvedbe banovin uspešno skrbel za izvajanje socialnoekonomskih in kulturnoprosvetnih zadev ter poslovanje oblastnih podjetij in ustanov v skladu z visokima proračunama, sprejetima na novembrskih sejah 1928 skupščin ljubljanske in mariborske oblasti, minister za finance pa ju je z malenkostnimi spremembami potrdil. Oba sta bila objavljena v "uradnem glasilu in uradnem listu Ljubljanske in Mariborske oblasti" Samoupravi, ki je nato izhajala do oktobra 1929. Tako so se mnogi pozitivni rezultati delovanja izvoljenih oblastnih samouprav v jugoslovanskem delu Slovenije kazali v delovanju samoupravnih uradov pod vodstvom komisarjev, ob nadzoru velikih županov, do predaje njihovih poslov banu Dravske banovine novembra 1929.

Kralj je na dan razglasitve svoje diktature z Zakonom o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter s spremembo in dopolnitvijo zakona o tisku, dva dni nato pa še z ustanovitvijo državnega

³ Navedeni naj le nekaj del, ki celoviteje obravnavajo to problematiko: Luvru Bigataj, *Uprava dravske banovine*, Kraljevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937; Henrik Stesku, *Organizacija državne uprave*, Ljubljana 1937; Dragotin Trstenjak, *Uprava v Sloveniji in Marku Natlačén*, Banovinske samouprave v okviru ustave (od 3. septembra 1931), Spisniški zbornik Slovenije, Ljubljana 1939; Sergij Vilfan, *Prvna zgradovina Slovencev*, Ljubljana 1961 in *Uvod v pravno zgradovino Slovencev*, 2. izd., Antea Leskovec, Zgodovina uprave v Mariboru 1752-1941, Maribor skuzi študentja, Maribor 1991; ustrezna gesla v *Enciklopediji Slovenije*; Janko Prunk, *Slovenske predstave in avtonomiji (izirama državnosti) in prizadevanja za njeno Kraljevini Jugoslaviji in Miroslav Stipčevšek*, Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927-1928) in banskem svetu Dravske banovine (1931-1941), *Slovenec in država*. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995. V največjih prispevkih je navedena tudi druga relevantna literatura.

⁴ Uradni list (UL) ljubljanske in mariborske oblasti, št. 4, 11. 1. 1929, zakon št. 3.

⁵ Prav tam, št. 5, 17. 1. 1929; v tej številki UL sta bila objavljena tudi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi ter o spremembi in dopolnitvi zakona o tisku.

⁶ Prav tam, št. 9, 26. 1. 1929, uredba št. 37.

sodišča za zaščito države pri kasacijskem sodišču v Beogradu skrajno omejil demokratične svoboščine, ki so veljale po vidovdanski ustavi, takoj pa se je lotil spreminjanja zakonodaje o upravnih oblasteh. S spremembami in dopolnitvami zakonov o državnem svetu in upravnih sodiščih ter glavni kontroli iz leta 1922 in z novim zakonom o sodnih rednih sodišč je vladar posebej uveljavil svoje pristojnosti pri postavitvi najpomembnejših upravnih uradnikov ter sodnikov sreskih, okrožnih ali trgovskih sodišč, apelacijskih sodišč in kasacijskega sodišča,⁷ pri čemer naj poudarimo, da je kralj kmalu po uvedbi diktature izdal še več zakonov za izenačenje zakonodaje na področju pravosodja.⁸

Med številnimi novimi zakoni v prvem mesecu diktature naj omenimo še Zakon o vrhovnem zakonodajnem svetu z dne 31. januarja 1929 kot posvetovalnemu organu predsednika ministrskega sveta z nalogo, da oceni predloge vseh zakonov, uredb in pravilnikov posameznih ministrstev. Člane vrhovnega zakonodajnega sveta je imenoval ministrski predsednik na predlog pravosodnega ministra, ki je po potrebi lahko ustanovil tudi posebne komisije strokovnjakov za pripravo zakonskih aktov s področja svojega resorja.⁹ Ta zakon je torej omogočal izražanje strokovnih mnenj k izjemno bogati zakonodajni dejavnosti, ki pa jih kralj kot vrhovni zakonodajalec seveda ni bil dolžan upoštevati.

Vsa ta podrobno izdelana zakonodaja za utrditev oblasti kralja kaže, da se je že dalj časa pripravljala na uvedbo diktature. V ilustracijo, kako radikalno je spremenil razmere na različnih področjih v državi, potem ko ni zakonodajne pristojnosti več delil z Narodno skupščino pa naj navedemo, da je parlament v enem desetletju zaradi različnih strankarskih stališč in interesov izglasoval le 110 zakonov, leta 1929 pa jih je kralj izdal "kar 200, skupaj s 535 manjšimi dekreti, od katerih so bili mnogi prepotrebni za notranjo usklajitev države."¹⁰

Do srede leta 1929 je kralj izdal še tri pomembne zakone, s katerimi je uredil organiziranost in pristojnosti vrhovne državne uprave ter izvajanje zadev s področja notranje uprave na vseh treh stopnjah oblasti. Z Zakonom o ureditvi vrhovne državne uprave z dne 31. marea 1929 je bila ta razdeljena na 12 ministrstev ter predsedništvo ministrskega sveta kot poseben urad. Ministrstva za zunanje zadeve, za vojsko in mornarico, za notranje zadeve, za pravosodje, za finance, za gradbo, za promet, za kmetijstvo, za gozdove in rudarstvo, za trgovino in industrijo, za

socialno politiko in zdravstvo¹¹ so imela vsako za svoje delovno področje pristojnosti glede organizacije državnih oblastev, vrhovnega vodstva državne uprave in vrhovnega nadzora nad vsemi upravnimi organi ter pripravljanja zakonskih predlogov. Zakon je tudi določil zadeve in ustanove, ki so spadale v pristojnost posameznih ministrstev in predsedništva ministrskega sveta. Ta je na sejah, ki jih je vodil njegov predsednik, lahko pa tudi kralj, razpravljal le o pomembnejših zadevah, ni pa izdajal nobenih administrativnih aktov. Vsak minister je bil samostojni predstojnik svojega resorja, skupaj s predsednikom ministrskega sveta pa tudi sopodpisnik zakonov, ki jih je izdal kralj z njegovega področja. V zakonu je bila znova poudarjena odgovornost ministrov kralju, ki jih je imel pravico zaradi kršenja zakonov ali povzročitvi škode obtožiti pri državnem sodišču.¹² Predsednik ministrskega sveta je nato z uredbo 19. aprila 1929 razdelil posamezna ministrstva na tri do deset oddelkov in vsakemu podrobno določil zadeve, ki so spadale v njegovo pristojnost, nekatera ministrstva pa so posebne naloge opravljala še preko generalnih direkcij in inšpektoratov. Oddelki so se glede na obseg dela delili še na odseke ali referate.¹³ S posebnim zakonom z dne 1. maja 1929 je kralj posebej določil ureditev predsedništva ministrskega sveta. Glede na to, da je ministrski predsednik načeloval vrhovni državni upravi, je imel nalogo, da vzdržuje "edinstvo in enotnost v poslih vlade in uprave", skratka bil je usklajevalec enotnosti poslovanja državne uprave, neposredno pa sta mu bila podrejena centralni tiskovni urad (Presbéro) in oddelek za občo državno statistiko. V okviru občega oddelka je administrativni odsek skrbel tudi za administrativne zadeve kraljevega dvora, državnega sveta, glavne kontrole in različne evidence, v pristojnost zakonodajnega odseka pa so spadale zakonske pobude, vse zadeve glede izdajanja zakonov, uredb in pravilnikov, nadzor nad "oživotvarjanjem" zakonov ter vrhovni zakonodajni svet.¹⁴

Medtem ko je navedena zakonodaja urejala problematiko funkcioniranja vrhovne državne uprave, pa je Zakon o notranji upravi z dne 19. junija 1929 pomemben tudi za delno novo ureditev uprave na vseh treh stopnjah oblasti. Ministrstvo za notranje zadeve je svoje pristojnosti vrhovne policijske uprave upravljalo preko oddelkov za državno zaščito in za javno varnost,

⁷ Prav tam, št. 5, 17, l. 1929, zakoni št. 14, 15 in 16.

⁸ Vladimir Gulić, *Slovensku pravosuđe ob 20 letnici Jugoslavije*, Sporniski zbornik Slovenije, cit. izl., str. 139.

⁹ Ul. ljubljanske in mariborske oblasti, št. 14, 9. 2. 1929, zakon št. 53.

¹⁰ Jure Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj in razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Kiper 1995, str. 58-60.

¹¹ Kralj je izvedel delno racionalizacijo na najvišji upravni stopnji. Štiri ministrstva je uknil in zadeve s področja agrarne reforme delil ministru za kmetijstvo, verske zadeve ministru za pravosodje, videnje pište in telegrafa ministru za gradbo, zadeve socialne politike in zdravstva pa je združil v eno ministru.

¹² Ul. ljubljanske in mariborske oblasti, št. 38, 11. 4. 1929, zakon št. 140.

¹³ Prav tam, št. 50, 13. 5. 1929, uredba št. 205.

¹⁴ Prav tam, št. 52, 18. 5. 1929, zakon št. 214.

medtem ko sta upravni oddelek (III) in oddelek za samouprave (IV) opravljala tudi nadzorne, usklajevalne, evidenčne in druge naloge za oblasti občne uprave in samouprave na prvi in drugi stopnji ter reševala pritožbe zoper upravne akte velikih županov, medtem ko je minister za notranje zadeve lahko za izvajanje vrhovnega nadzorstva nad poslovanjem vseh nižjih oblastev določil tudi uslužbenca generalnega inšpektorata notranje uprave. Zakon glede organiziranosti in pristojnosti velikih županov ni uveljavil novosti, poudaril pa je tudi nalogo velikih županov, da spremljajo gospodarsko, socialno in kulturno življenje v svojih oblasteh ter o tej problematiki tako kot o stanju javne varnosti pošiljajo poročila in predloge ministrstvu za notranje zadeve, dobili pa so tudi naredbodajne pravice za svoje delovno področje. Pomembna pa je bila razširitev pristojnosti prvostopenjskih oblasti, ki so jih vodili sreski načelniki (dotlej sreski poglavarji). Ti so kot predstavniki vlade v srezih dobili zlasti nalogo "stalno vzdrževati zvezo s prebivalstvom in tako spoznavati njegove potrebe in želje ter podpirati njegove opravičene koristi v gospodarski, socialni in kulturni stroki z ustreznimi predlogi in pobudami na pristojnih mestih." Tudi sreski načelniki so imeli naredbodajne pravice za izvajanje svojih pristojnosti, dobili pa so morali predhodno soglasje velikega župana. Še nadalje so opravljale pristojnosti prvostopenjske oblasti tudi statutarne mestne občine z novim imenom urada mestno načelstvo na čelu z mestnim načelnikom, prav tako pa so tudi po novem zakonu izvajale prenesene zadeve občne uprave tudi občine po navodilih in pod nadzorstvom sreskih načelstev. Ta zakon je tudi podrobno določal organiziranost in pristojnosti krajevnih policijskih oblastev.¹⁵

V komentarju tega zakona je Dragotin Trstenjak poudaril, da se je "z uzakonitvijo generalne pristojnosti" pri prvostopenjski upravni oblasti skušalo upravo približati prebivalstvu. S poudarkom tudi nalog, pomembnih za splošni napredek in razvoj oblasti in srezov na različnih področjih, je bil notranji upravi odvzet "izključni značaj policijskih oblastev v srbijanskem smislu" in ta oblastva so dobila "značaj upravnih oblastev v srednjeevropskem smislu", kot pomembno novost pa je navedel tudi njihove uredbodajne pravice. Sergij Vilfan pa je zlasti poudaril, da je navedeni zakon "izvedel koncentracijo upravne oblasti na I. stopnji."¹⁶ Okrajna načelstva so svoj ustroj in delokrog nato ohranila vsa trideseta leta, oblastva na srednji stopnji pa so že kmalu doživela velike spremembe.

Oblikovanje Dravske banovine in kraljevske banske uprave

Z izdajo "Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja" z dne 3. oktobra¹⁷ in "Zakona o banski upravi" z dne 7. novembra 1929¹⁸ je kralj Aleksander razblinil pričakovanja vseh tistih, ki so naivno pričakovali, da je njegova diktatura le kratkotrajni prehod k novi ustavni ureditvi. Zakon o preimenovanju države v Kraljevino Jugoslavijo in o njeni razdelitvi na banovine ocenjujejo kot "najpomembnejše in kulminantno dejanje diktature", ker je z novim nazivom države ter razbitjem nacionalnih oziroma zgodovinskih enot in prekinitvijo kontinuitete njihovih imen kralj okrepil svojo temeljno idejo o nacionalni in upravni enotnosti države. Ime Jugoslavija je ob popolni prepovedi vseh nacionalnih institucionalnih simbolov dotedanjega zgodovinskega razvoja in državnega prava pomenilo opustitev kompromisnega nacionalnega imitarizma in njegovo zamenjavo z integralnim jugoslovanstvom. Ukinitvev razdelitve države na 33 oblasti in oblikovanje devetih banovin, imenovanih po rekah z izjemo Primorske, ter Beograda z okolico kot desete upravne enote, je diktatorski režim utemeljeval z neučinkovitostjo dotedanje velike administrativne razcepljenosti ter z ekonomsko in prometno zaokroženostjo in povezanostjo novih največjih upravnih območij, dejansko pa je bila bistvo te politike še večja centralizacija oblasti. Ustanovljene so bile naslednje banovine: Dravska s sedežem v Ljubljani, Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Donavska (Novi Sad), Moravska (Niš), Vardarska (Skopje). Medtem ko so skoraj vse banovine delile etnična ozemlja in skupine, pa sta bili izjemi delno Vardarska banovina, v kateri je bil z izjemo Bele krajine združen ves jugoslovanski del Slovenije.¹⁹ Zakon je namreč določal, da obsega Dravska banovina ozemlje od državne meje proti Italiji, Avstriji in Madžarski do vzhodne oziroma južne meje srezov Lendava, Ljutomer, Ptuj, Šmarje, Brežice, Krško, Novo mesto, Kočevje in Čabar. Dne 28. avgusta 1931 pa je bila razdelitev na upravna območja spremenjena v tem pogledu, da sta bila priključena še sreza Metlika in Črnomelj, ki sta bila dotlej v sestavi Savske banovine s sedežem v Zagrebu, vanjo pa

¹⁷ UL dravske banovine, št. 100, 9. 10. 1929, zakon št. 339.

¹⁸ UL kraljevske banske uprave dravske banovine (cit. OB), št. 1, 20. 11. 1929, zakon št. 1.

¹⁹ Janko Plešički, *Istorija Jugoslavije do 1941*, Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1990, str. 270; Branko Petranović - Mončičin Zečević, *Jugoslovanski federalizem. Ideja i stvarnost*. Tematski zbornik dokumenata, prvi tom, Beograd 1987, str. 303-304; Egon Pelikan, *Nova upravna razdelitev države*, Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Ljubljana 1995, str. 350; Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955, Ljubljana 1995, str. 14.

¹⁵ Prav tam, št. 76, 23. 7. 1929, zakon št. 313; z uredbi ministrskega sveta 25. julija 1929 so bili oddelki ministristva za notranje zadeve razdeljeni še na izseke in referate. Taki je bil npr. oddelek za samouprave razdeljen na tri referate, za oblasti in sreske samouprave ter posebej za občinske in mestne samouprave (prav tam, št. 81, 14. 8. 1929, uredba št. 353).

¹⁶ Sergij Vilfan, *Uvod v pravno zgodovino*, cit. izd., str. 131.

je bil vključen srez Čabar, med obema banovinama pa je prišlo še do nekaj manjših mejnih korektur.²⁰ Po tej spremembi je obsegala Dravska banovina 15.809,29 km² s 1.144.298 prebivalci, od teh 94,15% Slovencev.²¹ Dravska banovina "se je z jugoslovansko Slovenijo ujemala le dejansko, pravno pa je s svojim nazivom skušala zanikati ali vsaj zahrbiti njen obstoj."²²

Navedeni zakon je tudi določal temeljne pristojnosti bana kot najvišjega državnega organa oziroma predstavnika kraljevske vlade v banovini, ki ga je imenoval kralj na predlog ministra za notranje zadeve ob soglasju predsednika ministrskega sveta. Najvišjo politično in občno upravno oblast²³ je izvajal s pomočjo vseh podrejenih uradov občne uprave oziroma političnopravnih in strokovnih uradnikov ter pomožnega osehja. Nadziral je vsa nižja javna oblastva in organe, reševal pritožbe na njihove upravne akte, iz svoje pristojnosti pa je lahko izdajal naredbe in odločbe. Svoje naloge na gospodarskem, socialnem in kulturnoprosvetnem področju ter glede javne varnosti je opravljal pod vrhovnim nadzorstvom in po naredbah resornih ministrstev, neposredno pa je bil vezan na ministrstvo za notranje zadeve. Zakon je dovoljeval tudi ustanavljanje okrožnih inšpektoratov kot pomožnih banovih organov. V Dravski banovini je tak organ deloval v Mariboru za štajerske srece od 24. oktobra 1929 do 31. marca 1932. S prehodnimi odredbami navedenega zakona je bil ukinjen Zakon o oblastni in sreski samoupravi z dne 26. aprila 1922, ministrstvo za notranje zadeve pa je dobilo nalogo, da v dveh mesecih organizira delovanje banskih uprav. Nato je bil 9. oktobra spremenjen in dopolnjen Zakon o notranji upravi, v katerem je bilo določeno, da se banova upravno območje imenuje banovina, urad pa kraljevska banska uprava, s tem v zvezi pa so bila ukinjena velika županstva in oblasti.²⁴ Glede na ukinitvev Zakona o oblastnih in sreskih samoupravah je ministrski predsednik 23. oktobra 1929 izdal "Uredbo o pripravi imovine, načinu uprave in budgetiranju banovin in o likvidaciji imovinskih razmerij dosedanjih sreskih in oblastnih samouprav." V njej je podrobno predpisal način financiranja banovin in upravljanja njihove imovine. Banovinski proračun je moral pripraviti ban s svojimi strokovnimi referenti, potrjeval ga je mi-

nister za finance, nadzor nad njegovim izvajanjem pa je opravljala glavna kontrola. Oblastni komisarji so morali za prenos dotedanje oblastne imovine, podjetij in ustanov izvršiti inventuro, do konca leta 1929 pa so bile banovine dolžne prevzeti tudi imovino sreskih samouprav. Za lažji prehod na novo financiranje je uredba tudi podaljšala veljavnost oblastnih proračunov za leto 1929 za tri mesece. Za uspešnejše upravljanje dotedanjih zadev oblastnih samouprav pa je uredba tudi priporočila banom, da v čimvečji meri do konca leta 1929 zaposlijo uslužbence dotedanjih samoupravnih uradov.²⁵

Zakon o banski upravi je podrobno določil organiziranost banske uprave in njeno razdelitev na oddelke, odske in razdelke (referate) ter vsakemu podrobno določil pristojnosti, prav tako tudi pomočniku bana, načelnikom oddelkov in šefom odsekov, vse višje uradnike pa je imenoval kralj. Podrobno je razčlenil tudi banove pristojnosti glede banovinskega proračuna in gospodarstva, torej glede banovinskega področja njegovega delovanja za zadeve in zavode, ki so dotlej pretežno sodili v pristojnost oblastnih samouprav. Banovina je bila glede banovinskega področja pravna oseba in kot tako jo je tudi predstavljal ban. Imel je nalogo, da upravlja banovinsko premoženje po načelu rentabilnosti, za pokrivanje izdatkov za banovinsko področje pa so se smele pobirati različne doklade, pristojbine in samostojni davki ter uporabiti dohodke od banovinskih podjetij. Banovinski proračun je sestavljal ban, potrjeval pa ga je minister za finance. Ban pa je smel na osnovi potrjenega banovinskega proračuna ustanavljati in podpirati zavode in ustanove ter financirati različne zadeve, pomembne za razvoj in napredek banovine. Ban je lahko izdajal tudi pravilnike za poslovanje zavodov in ustanov banovinskega področja ter odredbe o upravljanju imovine občin in banovine, vendar je moral za to dobiti odobritev ministra za notranje zadeve oziroma resornih ministrstev. Na tem mestu naj omenimo, da je ban tudi za zadeve banske občne uprave pripravljaj predlog višine sredstev iz državnega proračuna, ki so bila potrebna za izvajanje teh nalog in za zadeve, ki jih banovina ni mogla pokriti iz lastnih sredstev. Poudarimo naj, da so si osrednje oblasti, tudi preko nadzora glavne kontrole, pridržale vse odločnočje pravice pri določanju gnotne osnove za delovanje banske uprave tako pri izpolnjevanju nalog občne uprave kot posebnih banovinskih nalog na ekonomskem, gradbenem, socialnem, zdravstvenem, kulturnem in šolskem področju. Ob sklepu pa naj poudarimo, da je zakon o banski upravi določal tudi ustanovitev banskega sveta kot banovega posvetovalnega organa, njegova sestava pa je bila določena s spremembo in dopolnitvijo navedenega zakona 24. marca 1930. V banskem svetu so morali biti s

²⁰ Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine (cit. SL III), št. 53, 10. 9. 1931, zakon št. 339; Dravski banovini so dodelili še Šrigrivo in Razkrižje ter občino Radatovići, izdveli pa občine Osilnica, Trava in Draga.

²¹ Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939, Ljubljana 1939, str. 3.

²² Sergij Villan, Pravna zgodovina Slovencev, cit. izl, str. 428.

²³ Občna uprava je zajemala "vse posle razen onih, ki so dodeljena v pristojnost sodišče, finančnih in vojaških oblastev in kjer država ne nastopa kot nosilec oblasti, ampak kot poljetnik." (Ljuro Rogotaj, Uprava dravske banovine, cit. izl., str. 5).

²⁴ UL DB, št. 104, 19. 10. 1929, zakon št. 417.

²⁵ UL DB, št. 112, 8. 11. 1922, uredba št. 447.

občine in posebej nekatere mestne občine kot samoupravne enote že kmalu tudi zakonsko urejena.

Nova zakona o občinah in izvedba komasacije

Režim Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) je z Zakonom o občinah z dne 14. marca 1933³⁴ in z Zakonom o mestnih občinah z dne 22. julija 1934,³⁵ ki sta celovito urejala problematiko organiziranosti občin, pogoje za njihovo oblikovanje, način volitev občinskih organov, njihove pristojnosti na področju samouprave in pri izvajanju nalog občne uprave ter oblik nadzora državne uprave nad njihovim delovanjem zasledoval več ciljev: poenotenje organiziranosti in pristojnosti občin na vsem državnem ozemlju, oblikovanje velikih občin, ki bodo s svojimi dohodki sposobne izvajati številne naloge za gospodarski, socialni in kulturnoprosvetni napredek občine in hkrati z dobro organizirano občinsko upravo tudi vse prenesene naloge občne uprave, preko volilnega sistema pa zagotoviti svoj vpliv v občinah tudi potem, ko bodo imenovane občinske funkcije zamenjali voljeni, skratka izvedba Zakona o občinah naj bi bila "tudi viden izraz notranje konsolidacije države" in nanjo je "navezoval tudi poseben politični interes."³⁶ Ob tem naj poudarimo, da je bila glede organiziranosti in pristojnosti v veljavi še predvojna zakonodaja, za Štajersko in Koroško iz leta 1864, za Kranjsko pa iz leta 1866, in da so po ustanovitvi jugoslovanske države spreminjali le določila o načinu volitev občinskih organov in o nadzornih oblasteh nad njihovim delovanjem.

Za jugoslovanski del Slovenije oziroma Dravsko banovino je imelo dalekosežne posledice že uvodno določilo novega zakona, da morajo imeti občine kot samoupravna telesa ter pravne osebe po javnem in zasebnem pravu, najmanj 3000 prebivalcev, ta kriterij pa se sme prekršiti le v primeru, če to zahtevajo terenske razmere ali drugi upravičeni razlogi. Za tedanje občine na Slovenskem pa je bila značilna velika razdrobljenost, ki je izvirala še iz zadnjih desetletij 19. stoletja,³⁷ in glede na nove pogoje je bila potrebna njihova radikalna komasacija. Velike politične posledice za Slovenijo pa so imele določila o načinu volitev občinskih odborov, ki so imeli glede na število prebivalcev od 18 do največ 36 odbornikov v občinah z nad 8000 prebivalci. Volilni red je tako kot za volitve poslancev določal

javno glasovanje in privilegiranje najmočnejše kandidatne liste, ki je avtomatično dobila dve tretjini odborniških mest, enakopravno pa je nato z morebitnimi drugimi kandidatnimi listami sodelovala še pri delitvi preostalih odborniških mandatov. Liberalni tabor JNS v Dravski banovini, ki je bil po dejanski moči v manjšini, je nato režimski položaj, javno glasovanje, sestavo volilnih odborov iz njegovih privrženecv in druga sredstva izrazil na občinskih volitvah 25. oktobra 1933 za prevzem velike večine slovenskih občin v svoje roke.³⁸ Zakon je določal, da je nosilec zmagovalne liste predsednik občinskega odbora kot sklepajočega in nadzornega organa. Predsednik občine pa je vodil tudi občinsko upravo, sestavljeno iz največ petih članov z najmočnejše kandidatne liste, imela pa je nalogo, da neposredno upravlja občinsko imovino, sestavi predlog občinskega proračuna in pripravljata sklepe za občinski odbor, nadzoruje poslovanje občinskih ustanov in podjetij ter izreka kazni za prekrške s področja občinske pristojnosti. Poglavitna naloga predsednika občine kot njenega predstavnika v vseh zadevah pa je bilo izvajanje sklepov občinskega odbora in uprave ter skrb za uspešno opravljanje vseh občinskih nalog. Zakon je podrobno določil naloge občine pri skrbi za gospodarski, socialni in kulturni napredek njenega območja in pri opravljanju nalog krajevne policije. Tako je morala upravljati občinsko imovino, sklepati o občinskem proračunu, občinskih davkih in drugih finančnih zadevah, ustanavljati občinska podjetja, skrbeti za zadeve s področja prometa, zlasti graditi in vzdrževati ceste ter druge komunalne objekte, podpirati socialno ogrožene občane in dobrotelne ustanove, skrbeti za zdravstvene zadeve, tudi za preskrbo z zdravim pitno vodo, za stanovanjsko gradnjo ter za razvoj telesnokulturnih in humanitarnih društev, pospeševati narodno gospodarstvo z ustanavljanjem in podpiranjem različnih kmetijskih združenj in hranilnic, z ukrepi za izboljšanje kmetijske, živinorejske in vinogradniške proizvodnje, z melioracijami in regulacijami hudournikov, ustvarjati pa je morala tudi pogoje za širjenje in pospeševanje ljudske prosvete z gradnjo šol, ustanavljanje knjižnic in prosvetnih društev, organiziranjem tečajev in predavanj. Na področju krajevne policije je morala občina skrbeti za javno varnost in red, za nadziranje obratovanja gostinskih lokalov in tužcev, za zatiranje nalezljivih boleznih in higienske zadeve, za prometno varnost, za izdajanje gradbenih dovoljenj in za poljsko policijo, sodelovati pa je bila dolžna tudi pri izvajanju drugih zadev občne uprave, ki so jih zakonski predpisi naložili občinam. Občinski od-

³⁴ SL DB, št. 35, 29. 4. 1933, zakon št. 229.

³⁵ SL DB, št. 67, 22. 8. 1934, zakon št. 530.

³⁶ Jože Žontar, *Občine na kranjskem območju do leta 1941*, Kranjski zbornik 1990, str. 212.

³⁷ Na Kranjskem je bil konec 19. stoletja kar 356 občin s povprečno okoli 1500 prebivalcev, na Štajerskem pa jih je bilo okoli 550.

³⁸ JNS je v Dravski banovini prevzela upravljanje 292 občin, kompromisna lista JNS in privrženecv 20, v 56 občinah pa so znagali privrženecv prepovedane Slovenske ljudske stranke. Metod Mikuz, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*, Ljubljana 1965, str. 407.

bor je lahko za zadeve iz svoje pristojnosti izdajal krajevne uredbe, ki jih je moral, tako kot ustanavljanje občinskih podjetij, odobriti ban. Sicer pa so neposredni nadzor nad vsem delovanjem občinskih organov opravljali sreski načelniki, ki so lahko prisostvovali sejam občinskih odborov, imeli pravico kadarkoli pregledati delovanje občinskih organov in če so ocenili, da so njihovi sklepi v nasprotju z zakonodajo in pomenijo prekoračitev delokroga občine, so lahko preprečili njihovo uveljavitev. Pritožbe na sklepe prvega nadzornega organa je reševal ban, v končni instanci pa upravno sodišče v Celju. Nadzorna oblast prve in druge stopnje je lahko od občinskih organov zahtevala tudi sprejetje takih ukrepov in sklepov, ki so bili ustrezni za celovito in učinkovito izvajanje njihovih samoupravnih nalog. Občinski odbori so se v primeru nestrinjanja z zahtevami sreskega načelnika in bana lahko pritožili ministru za notranje zadeve, ki si je tudi zadržal odločilne pravice pri komasaciji. Ban je lahko tudi razrešil predsednika občine in odbornike, če je ugotovil, da ne upravljajo v redu svojih nalog. Poseben nadzor pa je zakon določal za občinske finančne zadeve. Občinske proračune, v katerih so bile do 200% doklade na neposredne državne davke, je lahko odobril ban, nad to stopnjo pa le minister za finance. Ta in še druga določila o nadzoru so omogočala državnim oblastem, da so učinkovito nadzorovale in usmerjale delovanje občinskih organov na področju samouprave in občne uprave.

Za mesta Ljubljano, Maribor, Celje in Ptuj določila obravnavanega zakona niso veljala. Večje pristojnosti mestnih oblasti in posebnosti njihove organiziranosti je določal poseben Zakon o mestnih občinah. Organa mestne občine sta bila mestni svet, glede na število prebivalcev je imel lahko od 27 do 72 članov, in predsednik mestne občine. Toda na javnih volitvah so polnoletni meščani lahko izvolili le predsednika in dve tretjini članov mestnega sveta, kajti eno tretjino jih je imenoval ban iz vrst strokovnjakov za komunalna vprašanja. Mestni svet je volil tudi podpredsednika. Predsednik občine je bil predstavnik mesta v vseh zadevah, izvršilni organ mestnega sveta in šef mestne administracije, urad pa se je imenoval mestno načelstvo. Iz določil o delokrogu mestnih občin se vidi, da so v glavnem obdržale pristojnosti nekdanjih statutarnih občin in so še naprej opravljale tudi naloge sreskih načelstev. Glede na to je bil njihov neposredni nadzorni organ ban. Mesta so urejala izvajanje svojih pristojnosti s statutom, uredbami in pravilniki. Večino pravnih aktov mestnih občin je potrjeval ban, v spornih primerih pa odločal Državni svet, potrjevanje mestnega statuta in poslovnika pa je bilo v pristojnosti ministra za notranje zadeve. Minister za finance je imel pravico presojeti ustreznost mestnih pravnih aktov glede finančnih zadev pred njihovo odobritvijo ter dajati soglasje k mestnemu proračunu. Mini-

ster za notranje zadeve je lahko zaradi neizpolnjevanja dolžnosti razrešil predsednika mestne občine in tudi celotni mestni svet, prav tako pa je tudi on odločal o spremembah meja mesta s priključevanjem posameznih delov vanj ali izločitvijo iz njega. Tako so bile tudi mestne občine vključene v komasacijski proces, ki je sledil uvedenima občinskima zakonoma in je imel težišče zlasti na novi ureditvi podeželskih občin.

Zakon o občinah je določil banu polletni rok za pripravo predloga ministru za notranje zadeve glede nove ureditve občin. Pripomnimo naj, da je prvo akcijo za komasacijo občin sprožil ministerski svet že leta 1930, od preloma 1932/33 pa so že vzporedno z obravnavo osnutka zakona o občinah, ki je sprva predvidel zanje najmanj 2000 prebivalcev, potekale pospešene priprave na komasacijo preko banske uprave in sreskih načelstev. Po sprejetju zakona so v zaprtih krogih začeli oblikovati komasacijske predloge, pri čemer so pomembno vlogo namenili zlasti mnenjem narodnega poslanca posameznega sreza ter predsednikov sreske organizacije JNS in pododbora režimske županske zveze. Sreski načelniki so lahko dajali vabljenim županom in posameznim uglednim osebnostim le ustne informacije, predvsem pa so morali poudarjati, da bo nova določitev sedežev občin le začasna.³⁹ Namera, da bi na ta način ne razburili občanov pred volitvami, se ni posrečila. To so pokazali številni izrazi nezadovoljstva z uredbo o spojitvi občin v Dravski banovini, ki jo je na predlog bana objavil 8. septembra 1933 minister za notranje zadeve.⁴⁰ Ta prva in najobsežnejša "avtoritativna preureditev občin..." je bila premalo pripravljena in je (bila) v marsičem prenačljena,⁴¹ tudi zaradi pospešenih priprav na prve občinske volitve v tridesetih letih. Napake je moral priznati tudi ban Dravske banovine dr. Drago Marušič, ki je zato sreske načelnike zadalžil, da z "aktivnimi poborniki sedanjega političnega stanja v državi" temeljito proučijo novo razdelitev in razmejitev občin ter njihove nazive in sedeže ter o tem izdelajo predloge za spremembe v skladu z lokalnimi željami in državnopolitičnimi interesi.⁴² Rezultat teh novih posvetov in predlogov sta bili dve uredbi ministra za notranje zadeve z dne 17. in 21. marca 1934, s katerima je bila prva uredba o komasaciji občin v Dravski banovini delno spremenjena in dopolnjena.⁴³ S temi tremi ministr-

³⁹ *Juže Zantar*, n. d., str. 212-213.

⁴⁰ *Sl. DB*, št. 73, 12. 9. 1933, uredba št. 469.

⁴¹ Občine Dravske banovine v letih 1933-1937. Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933-1937. Ljubljana 1937, uvod, str. 1; iz pregleda vseh krajevnih sprememb se vidi, da je bilo v eno novo občino združenih veliko število malih občin, v primeru občine Apače npr. 14 dotedanjih malih občin. Posamezne občine v hribovskih predelih, ki so bile sicer pu obsegu velike, pa tudi pu novi ureditvi niso imele niti tisoč prebivalcev.

⁴² *Juže Zantar*, n. d., str. 214.

⁴³ *Sl. DB*, št. 29, 11. 4. 1934, št. 235 in 236.

skimi uredbami je bila sklenjena prva komasacijska faza, v kateri se je število občin zmanjšalo od 1069 na 377; "skoro vse male občine so bile ukinjene, velike pregrupirane, nekatere tudi razdružene. Vse občine so dobile svoj stalen sedež, mnoge tudi novo ime... Ta ohsežna in z vso naglico izvršena komasacija je močno razburila dotlej mirno in ustaljeno življenje naših občin."⁴⁴

Nova faza v procesu komasacij se je nato začela sredi leta 1935, ko je v osrednjo vlado in nato v režimsko stranko Jugoslovansko radikalno zajednico vstopila tudi prepovedana Slovenska ljudska stranka. Njen voditelj dr. Anton Korošec je prevzel resor notranjega ministra, zadnjega bana Dravske banovine iz vrst JNS dr. Dinka Puca pa je tedaj zamenjal dr. Marko Nalčačen. Nova oblastna struktura je zahtevala od sreskih načelnikov, da prisluhnejo zahtevam občanov, to pot seveda iz vrst slovenskega dela JRZ, glede preureditve občin in izoblikujejo nove predloge sprememb. Na temelju ljudskih glasovanj, podpisovalnih akcij in stališč občinskih odborov je začelo kraljevo namestništvo izdajati številne odločbe o spremembah ozemlja, imen in sedežev občin. Vzporedno so potkale v letih 1936/37 nove občinske volitve, ki so prinesle absolutno zmago privržencem nekdanje SLS. Končno pa je vlada v finančnem zakonu 1937/38⁴⁵ dobila pohlastilo, da dolgotrajni komasacijski proces pospešeno zaključi, kajti oviral je normalno poslovanje občin. Tako je kraljevo namestništvo 1. septembra 1937 izvedlo s svojo odločbo še zadnje velike komasacijske spremembe.⁴⁶ Po sklepu komasacije je bilo v Sloveniji 407 občin, med njimi štiri mestne, od katerih so se vse, razen mariborske tudi ozemeljsko razširile.⁴⁷ Ob radikalnih spremembah na občinski ravni pa je pri preureditvi okrajev - srezov prišlo do sprememb le leta 1936, ko je bila sreska ekspozitura v Škofji Loki preosnovana v sresko načelstvo oziroma ustanovljen samostojni okraj, hkrati pa je bil ukinjen okraj Metlika, tako da je bilo število teh upravnih območij v Dravski banovini nespremenjeno, in sicer jih je bilo 25.⁴⁸

Ob sklepu naj poudarimo, da sta zakona o občinah in mestnih občinah pomemben mejnik v oblikovanju in delovanju občin na Slovenskem, nove podeželske občine pa so ne glede na raz-

lične oblike nezadovoljstva prebivalstva in napačne lahko uspešneje reševale svoje naloge pri samoupravnem urejanju občinskih gospodarskih, socialnih in kulturnoprosvetnih zadev in naloge občne uprave, kot dotedanje občine, med katerimi so imele nekatere tudi le sto prebivalcev. Nujno in koristno komasacijo občin pa sta oba vladajoča režima spolitizirala.

Značilnosti delovanju banskega sveta in prizadevanja za povečanje njegovih pristojnosti

V skladu z Zakonom o banski upravi je minister za notranje zadeve in predsednik vlade Petar Živković 3. junija 1930 izdal "Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov,"⁴⁹ mesec dni kasneje pa je na hanov predlog imenoval še 40 članov banskega sveta Dravske banovine po kriteriju, da so bili v njem s svojim predstavnikom zastopani vsi srez, število zastopnikov posameznih mest pa je bilo odvisno od števila prebivalcev.⁵⁰ Ministrski pravilnik je v svojih določilih o nalogah banskega sveta podrobno opredelil njegovo zgolj posvetovalno funkcijo. Poglavitna naloga banskih svetov je bila dajanje priporočil in mnenj k hanovemu predlogu proračuna glede gospodarskih, socialnih in kulturnoprosvetnih dejavnosti in ustanov, z vidika potreb srezov in mest, ki so jih zastopali, pa tudi širše za vse območje banovine, niso pa smeli o banovinskem proračunu sklepati. Ban je njihove predloge glede ukrepov za napredek kmetijstva, delovanja različnih kmetijskih in živinorejskih ustanov, kmetijskega šolstva, upravljanja nedržavnih gozdov, vzdrževanja in ustanavljanja banovinskih zdravstvenih in socialnih ustanov, vzdrževanja in gradnje cestnega in železniškega omrežja ter drugih komunalnih objektov, posebej tudi šolskih poslopij, razvoja strokovnega šolstva ter podpiranja delovanja Sokola, kulturnoprosvetnih in humanitarnih društev po lastni presoji lahko upošteval glede na nujnost in finančne zmožljivosti banovine pri sestavi banovinskega proračuna, ki je bil nato odvisen še od potrditve ministra za finance. Toda to pravico so lahko izra-

⁴⁴ Glej up. 41.

⁴⁵ Zlasti pri obnovenju parlamentarnega življenja, sledi pa že v dvajsetih letih su pustili značilnost zakonskega finančnega zakona. Ti vsakletni uvodni zakoni k proračunu su s številnimi določili urejali tudi spremembe veljavne zakonodaje ali urejali novo zakonodajno problematiko ter dajali posebna pooblastila posameznim ministrom za urejanje različnih zadev iz njihovega resorja.

⁴⁶ SL DB, št. 8, 16, 10, 1937, št. 531.

⁴⁷ Glej up. 41.

⁴⁸ Za stanje organiziranosti na področju občinske, sreske in banske uprave naj opozorimo še na naslednja dela: Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937 in Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.

⁴⁹ SL DB, št. 19, 20, 8, 1930, uredba št. 105; Zakon o uličnem upravnem postopku (prevedel in priredil dr. Rudolf Ambrožek), Zakon o banski upravi, Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov, Ljubljana 1931, str. 127-131.

⁵⁰ SL DB, št. 15, 30, 7, 1930, odločba št. 75; število članov banskega sveta se je nato do leta 1941 glede na administrativne spremembe in porast prebivalcev mest povečalo na 50, pri 25 predstavnikov srezov in mest. Funkciji banskih svetnikov je v tridesetih letih upravljal 141 oseba. Minister za notranje zadeve je bil dolžan člane banskega sveta imenovati "izmed oseb, ki imajo s svojim svetom najbolj služiti interesom banovine," in pa je imel tudi pravico, da jih je razrešil. Pribenski seznam banskih svetnikov Dravske banovine s prilatki o njihovih poklicih, in tem, katere srez in mesta su zastopali ter o trajanju njihovih mandatorov, je objavil Vladimir Kuluša v publikaciji Banski svet Dravske banovine 1931-1941, Ljubljana 1980, str. 21-27.

bili le na sejah banskega sveta, sicer se pa niso smeli vmešavati v delovanje banovinskih oblasti, niti vplivati na njihove odločitve, prav tako pa jim je bilo tudi prepovedano posredovanje pri njih. Banski svet se je na redno zasedanje sestajal le enkrat na leto ob proračunski razpravi in je smelo trajati največ 15 dni, njegovi člani pa so se ga morali obvezno udeleževati. Seje banskega sveta je vodil ban, ki je lahko tudi omejil pravico banskih svetnikov do razprave. Ban pa je po pooblastilu ministra za notranje zadeve lahko za reševanje posebnih, zlasti finančnih zadev, skliceval banski svet tudi na izredna zasedanja, ki pa so smela trajati do pet dni. Te že tako skrajno omejene pristojnosti banskega sveta je Petar Živković pred njegovim prvim zasedanjem s posebno okrožnico še omejil. Prepovedal mu je predhodne načelne razprave o proračunu in dovolil razpravo le o posameznih proračunskih postavkah. Banski svet Dravske banovine se je sestel na prvem zasedanju 20. januarja 1931 in s tem je začel delovati banovinski poglavitni posvetovalni organ, ki je bilo edino mesto za širše izražanje mnenj o nekaterih socialnoekonomskih in kulturnoprosvetnih zadevah, pomembnih za slovenski razvoj in napredek. V skladu z navodili so banski svetniki na prvem zasedanju razpravljali o banovinskem proračunu za leto 1931/32 in sicer po postavkah za posamezne oddelke banske uprave oziroma področja njihovega delovanja. Ob sklepu zasedanja njegovi predlogi tudi zaradi omejitve dohodkov ob začetku velike gospodarske krize niso mogli biti nato ustrezno upoštevani v banovinskem proračunu, je predstvanik banskih svetnikov sicer izrazil zadovoljstvo, da so se zastopniki Kranjske, Štajerske in Prekmurja prvič zbrali skupaj, toda poudaril je tudi željo, da bi se decentralizacija uprave izvedla v čimvečji meri.⁵¹

Oktroirana ustava je nato z določili o uvedbi samouprave na banovinski ravni ustvarila upanje, da se bodo obnovile razmere iz obdobja uspešnega delovanja oblastnih samouprav na Slovenskem. Ustava je sicer pristojnosti izvoljenega banovinskega sveta in banovinskega odbora kot njegovega izvršilnega organa v primerjavi z oblastnimi samoupravnimi organi nekoliko zožila, zlasti s predhodno odobritvijo Državnega sveta za vse njegove uredbe, toda v primerjavi z banskimi sveti hi pomenil začetek delovanja banovinske samouprave velik napredek.⁵² Toda kljub obljubam nekaterih vlad vse do leta 1941 nobena ni predložila Narodnemu predstavništvu predloga zakona o organizaciji in pristojnostih banovinskih samoupravnih teles, ki bi bil pogoj

za izvedbo volitev in za začetek njihovega delovanja. Tako so nato ves čas delovali le imenovani banski sveti in prav tako je vsa trideseta leta veljal navedeni ministrski pravilnik za njihovo delovanje.

Iz razprav na vsakoletnih zasedanjih banskega sveta Dravske banovine se vidi, da z njegovo skromno vlogo celo banski svetniki iz vrst unitaristično-centralistične režimske JNS niso bili zadovoljni in so zahtevali razširitev njegove pristojnosti. Tako so uspeli na februarjem zasedanju leta 1933 izbojevati tudi pravico do načelne razprave o proračunu in do oblikovanja posebnega finančnega odbora za predhodno proračunsko razpravo, ob zavrnitvi federalistične Slovenske deklaracije oziroma punkcij SLS pa je razprava zašla tudi na politično področje. Ob odločni odklonitvi avtonomne Slovenije so tudi režimski privrženci zahtevali čimhitrejšo izgradnjo banske uprave in banovinske samouprave na osnovi "najširše decentralizacije." Z izrednim zasedanjem septembra 1933 je banski svet s sprejetjem uredbe o sestavi kandidatnih list in volilnih odborov ter glasovalnem postopku pri volitvah občinskih odborov v Dravski banovini, razširil svoje delovanje tudi na uredbodajno področje. Hudo nezadovoljstvo zaradi odlaganja zakona o banovinskih samoupravah in zaradi ohranjanja strogega centralizma je prišlo do izraza na rednem zasedanju leta 1935 v zahtevah, da se mora provizorij končati, da je nujna uvedba širokih samouprav in razširitev pristojnosti banovin ter da mora poseben stalni odbor banovinske samouprave dobiti odločilno vlogo tudi pri sestavljanju banovinskega proračuna in pri nadzoru nad njegovim izvajanjem, vse to ob poudarku, da se gospodarska politika Slovenije lahko uresničuje samo v Ljubljani.

S tem je bila sklenjena prva faza prizadevanj za razširitev pristojnosti banskega sveta oziroma banovin, ki so jih vodili privrženci JNS, načelno naklonjeni le široki upravni decentralizaciji, ne pa tudi pravi zakonodajni in izvršilni avtonomiji slovenske banovine, za katero se je zavzemala tedaj opozicijska, formalno prepovedana SLS. Potem ko je ta stranka leta 1935 kot sestavni del nove režimske stranke JRZ s Koroščevo razrešitvijo večine dotodanjih banskih svetnikov in imenovanjem absolutne večine članov banskega sveta iz njenih vrst, prevzela odločilno vlogo v njem, se je začelo tudi novo obdobje v prizadevanjih za dejansko uvedbo gospodarske, finančne, socialne in kulturne avtonomije Dravske banovine, večkrat tudi z oznako slovenska banovina. Te zahteve so banski svetniki postavljali na vsakem zasedanju, vrhunec pa je bilo sprejetje resolucije o banovini Sloveniji na februarjem zasedanju banskega sveta leta 1940, ko so poudarili, da zahtevajo za bodoči izvoljeni banovinski zbor tudi zakonodajne pristojnosti in pravico odločanja o celotnem banovinskem proračunu. Medtem pa je banski svet v svoji

⁵¹ Gradivo o prvem zasedanju banskega sveta od 20. do 29. 1. 1931 je v fondu Banskega sveta Dravske banovine (BS) v fasc. I v Arhivu Republike Slovenije (AS).

⁵² Dr. Marko Natlačen, Banovinske samouprave v okviru ustave od 3. septembra 1931, Spominski zbornik Slovenije, cit. izd., str. 129-134.

praktični dejavnosti v drugi polovici tridesetih let s stalnim poglobljanjem razprav o vseh temeljnih vidikih razvoja Slovenije, s širitvijo finančnih temeljev za izvajanje banovinskih nalog po končani gospodarski krizi, z oblikovanjem kritičnih stališč do zakonodaje in predlogi za reševanje perečih problemov banovine osrednjim oblastem v številnih resolucijah in s še drugo dejavnostjo tako krepil svoje pristojnosti in oblike delovanja, da ga je ban dr. Marko Natlačen nekoliko prefirano označil za naslednika nekdanjih deželnih zborov in za "slovenski gospodarski parlament". Kljub formalnopравниim omejitvam je banski svet Dravske banovine opravil pomembno delo za vsestranski napredek Slovenije, tako režima JNS kot JRZ pa sta z njim povezovala strankarske koristi.⁵³

Potem ko je kraljevo namestništvo 26. avgusta 1939 izdalo uredbo o Banovini Hrvaški in o možnosti razširitev predpisov o Banovini Hrvaški na ostale banovine, hkrati pa razpustilo tudi Narodno skupščino, je postalo aktualno tudi oblikovanje banovine Slovenije. Pri vladi je bila za izdelavo pravnih aktov za banovino Slovenijo imenovana komisija, v kateri sta bila tudi dr. Miha Krek in podban Dravske banovine dr. Stanko Majcen.⁵⁴ Tudi banovinski odbor JRZ je za reševanje te problematike osnoval posebno komisijo. Od septembra 1939 je potekalo intenzivno delo za pripravo načrtov uredb o ustanovitvi banovine Slovenije, o organiziranosti banskega oblastva in banovinskega zbora, volilnem redu zanj ter njegovega poslovnika, o upravnem sodišču, o banovinskem proračunu, o prevzemu zadev s posameznih ministrstev na banovino in o drugih zadevah po hrvaškem zgledu. Vse to bogato gradivo je ohranjeno v Arhivu Republike Slovenije.⁵⁵

Odlaganje ureditve novega ustavnopravnega položaja Slovenije iz različnih vzrokov (razmere po začetku druge svetovne vojne, problemi pri rešitvi srbsko-hrvaških odnosov itd) so spodbudili dr. Andreja Gosarja, da je v posebni publikaciji osvetlil številne finančne, gospodarske in pravne vidike, ki so zahtevali oblikovanje banovine Slovenije.⁵⁶ Kljub vsem prizadevanjem ta veliki cilj ni bil uresničen in drugorazredni državnopravni položaj Dravske banovine po ustanovitvi Banovine Hrvaške je bil hudo razočaranje za slovenski narod, kajti njegova velika

večina se je ves čas obstoja prve jugoslovanske države zavzemala za avtonomistično-federativni položaj Slovenije v njej, uspehi pa po drugi jugoslovanski ustavi niso bili niti tolikšni kot po vidovdanski ustavi, ko je centralizem vsaj za kratek čas omililo delovanje oblastnih samouprav. Tako je slovenska organizacija JRZ uspela v drugi polovici tridesetih let v določeni meri le "neformalno ohranjati avtonomno slovensko oblast."⁵⁷

ZUSAMMENFASSUNG

STAATSORDNUNGEN IN SLOWENIEN IM RAHMEN DES ERSTEN JUGOSLAWISCHEN STAATES IN DEN JAHREN 1929-1941

Parallel zur Umbenennung des Staates in Königreich Jugoslawien legte König Alexander bereits im ersten Jahr seiner Diktatur den Organisationsrahmen und die Zuständigkeit der allgemeinen Verwaltungseinheiten, der sog. "Gebiete" (oblastva) des ersten (Kreis-) und des zweiten (Banschafts-) Grades für die ganze Periode der dreißiger Jahre fest, und zwar durch die Gesetze über die innere Verwaltung, über die Aufteilung des Staates in neue Verwaltungseinheiten (Banschaften) und über die Banschaftsverwaltung. In Slowenien wurde die Vereinigung des Ljubljauer und Mariburer Gebiets zur Drauhanschaft mit Zufriedenheit aufgenommen, Enttäuschung rief jedoch die Abschaffung der Gebietsbehördenverwaltung hervor. Die oktroyierte bzw. Septemberverfassung des Jahres 1931 beendete zwar die Periode der reinen Königsdiktatur, doch der wieder eingeführte Parlamentarismus war eher eine Täuschung, während die Verfassungsbestimmungen über die Banschaftsbehördenverwaltung später nicht angewendet wurden. So blieb der Banschaftsrat der Drauhanschaft die ganze Zeit (1931-1941) nur ein Beratungsorgan des Bans, in der Praxis war er trotz der formalrechtlichen Einschränkungen - darum bemüht, seinen Zuständigkeitsbereich zu erweitern. Vor allem in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre leistete er einen Beitrag zum wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Fortschritt Sloweniens. Den starken slowenischen autonomistisch-föderativen Kräften gelang es auch Ende der dreißiger Jahre nicht, eine slowenische Banschaft mit weiten legislativen und exekutiven Zuständigkeiten zu erzwingen. In den Gemeindegesetzen aus dem Jahre 1933/34 wurden auch die Zuständigkeiten der Land- und Stadtgemeinden im Bereich der Selbstverwaltung und der allgemeinen Verwaltung festgelegt, sie bildeten aber auch eine Grundlage für eine radikale Kommissarisation der Gemeinden in Slowenien. So erfuhren im Zeitraum 1929-1941 alle Behördeninstanzen in Slowenien Veränderungen.

⁵³ Podrobnejšo sliko dejavnosti banskega sveta in prizadevanj za razširitev njegovih pristojnosti najdemo v zapisniki njegovih 11 rednih in dveh izrednih zasedanj z ustreznimi gradivimi v 16 fasciklih fonda BS v AS; v pregledni obliki sta to problematiko osvetlila Vladimir Koluša v n. d. v prilogi Organizacija in delovanje banskega sveta, str. 7-17 in M. Stupljevšek v razpravi, navedeni v up. 3.

⁵⁴ SL DB, št. 70, 2. 9. 1939; Branku Petranović, Mimičilo Zečević, n. d., str. 514-516.

⁵⁵ Gašper Štanič, Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939, Arhivi XVII-1994, št. 1-2, str. 118-119.

⁵⁶ Andrej Gosar, Banovina Slovenija, Ljubljana 1940.

⁵⁷ Dr. Janko Prunk, Martin Ivanič, Osnovujitev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 114.

SUMMARY

THE ADMINISTRATIVE DIVISIONS IN THE SLOVENE PART OF YUGOSLAVIA BETWEEN 1929 AND 1941

Already in the first year of his dictatorship in 1929, King Alexander changed the name of his country into the Kingdom of Yugoslavia and imposed a division of the Yugoslav territory into new administrative units, called banovinas, by means of new laws on internal administration. With the laws on the administrative authority of the bans (ban - a governor of the banovina) administration, the king also defined the organisation and jurisdiction of the first level (local) and the second level (banovina) authorities for the entire 1930s. The merging of the authorities of Ljubljana and Maribor under the jurisdiction of the Dravska Banovina was well received in Slovenia. However, the Slovenes were disappointed by the abolishment of their autonomy. The constitution imposed by the king in 1931 (known as the September Constitution), ended the period of open dictatorship, but the re-

newed parliamentary system was more of a sham than a democracy and the constitutional decrees on autonomy of the banovinas were never implemented. Throughout the period 1931-1941, the Ban's Council of the Dravska Banovina remained only an advisory office of the ban. However, despite the restrictions imposed upon it by the legislature, it strived to extend its powers. Particularly in the second half of the 1930s it contributed to the economic, social and cultural development of Slovenia. Despite the strong autonomistic and federalistic movement, the Slovenes failed to gain their own "Banovina Slovenia" and the wide legislative and executive powers they had repeatedly requested, even at the end of the thirties. With the laws on municipalities passed in 1933/34, the powers of rural and urban municipalities were established in the fields of autonomy and general administration. These laws were also the basis for the radical merging of individual properties within the municipalities in Slovenia which occurred during this time. Thus all levels of authority underwent considerable changes in Slovenia in the period between 1929 and 1941.

Zaradi vlage delno preperela stran plemiške diplome z naslikanim grbom in pečatom, 1725

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
Zbirka plemiških diplom, št. 77

Arhivska zakonodaja Kraljevine Jugoslavije

GAŠPER ŠMID

V času med obema svetovnima vojnama je bilo za ozemlje nekdanje Jugoslavije izdelanih več načrtov Zakona o državnih arhivih, vendar do sprejetja teh ni prišlo.¹ Izjema je bil le Zakon o arhivih ministrstva za zunanje posle in diplomatskih in konzularnih zastopništev kraljevine Jugoslavije v inozemstvu², s podzakonskim aktom Pravilnikom o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje posle in o neslužbenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov.³ Do zakona, ki bi urejal vprašanje pristojnosti in zaščite arhivskega gradiva centralnih institucij Kraljevine Jugoslavije in nasploh naloge arhivov na nižjem nivoju na ozemlju celotne države, ni prišlo iz več vzrokov, ki bodo razvidni iz nadaljnjega teksta. Eden izmed glavnih vzrokov je bila vsekakor različnost, saj moramo upoštevati, da so arhivi novonastale države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma kasneje Kraljevine Jugoslavije delovali v različnih okoliščinah, v različnih državah z različno preteklostjo in pod različnimi vplivi. Po prvi svetovni vojni so razmere v novonastali državi zahtevale izenačenje dela in predpisov v vseh arhivih. Za ta namen so bili pripravljene trije osnutki arhivskega zakona, toda nobeden od njih ni bil predložen v obravnavo v skupščini.⁴

Prvi osnutek je pripravil leta 1923 ožji odbor državnega arhiva v Beogradu. Po tem osnutku naj bi se uredil status in poslovanje arhivov, medtem ko bi strokovna vprašanja urejali naknadno sprejeti podzakonski akti. Arhivi v Beogradu, Sremskih Karlovcih, Sarajevu, Zagrebu, Dubrovniku in Ljubljani bi postali samostojne državne ustanove pod neposrednim nadzorom ministrstva prosvete. Vsak arhiv naj bi vodil upravnik, ki bi moral v Beogradu in Zagrebu imeti status rednega univerzitetnega profesorja, ostali upravniki pa bi bili lahko izredni profesorji, vendar z izkušnjami v zgodovinskih oziroma arhivskih raziskovanjih. Strokovna vprašanja naj bi reševali posebni odbori, sestavljeni iz predstavnikov prosvetnega ministrstva, akademije in univerze v Beogradu in Zagrebu, v ostalih arhivih pa bi te odbore imenovalo ministrstvo prosvete. Nadzor nad izvajanjem zakona naj bi

opravljali inšpektorji, ki bi imeli isto stopnjo izobrazbe kot upravnik v Beogradu ali Zagrebu.

Iz vsebine tega osnutka je razvidno, da bi bilo težko doseči enotno poslovanje, ki bi ga predpisal skupni urad, saj so imeli obstoječi arhivi v Dubrovniku, Sarajevu in Sremskih Karlovcih poseben karakter, drugačen kot arhivi v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Ker so se po vsej verjetnosti vsi bali, da bi skupni predpisi ovirali njihovo delo in zato je samo po sebi umevno, da niso pretirano stremeli k enotni centralizirani službi več kot do osnutka tega zakona ni prišlo.⁵

Drugi osnutek arhivskega zakona iz leta 1935 se je zgledoval po italijanskem arhivskem zakonu iz leta 1911 in je vključeval tudi strokovna vprašanja. Že v začetku osnutka je razložen dvojni značaj - znanstveni in administrativni; arhive označujejo kot ustanove, ki zbirajo, urejajo in hranijo dokumente splošnega značaja ter jih izkoriščajo za znanost in vse vrste javnega in privatnega življenja.⁶ Status samostojnih ustanov naj bi imeli arhivi v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Novem Sadu, Skopju, Splitu in na Četlinju. Ustanovili naj bi se: centralni jugoslovanski arhiv, ki bi zbiral gradivo od leta 1913 naprej, in specialni arhivi ministrskega sveta, ministrstva za zunanje zadeve, ministrstva za vojsko in mornarico, glavni štab in ministrstvo dvora. Vsi ostali državni, samoupravni, verski, znanstveni, umetniški in drugi arhivi s področja kulture naj bi imeli status registratur, ki bi hranili gradivo in ga v določenih rokih izročili pristojnemu arhivu, ki ima nad njimi tudi neposreden nadzor. Arhiv naj bi vodila upravnik in njegov namestnik, ki naj bi imela fakultetno izobrazbo zgodovinske, filološke ali pravno-sociološke smeri in naj bi obvladala latinščino, grščino in vsaj en tuj jezik. Prav tako fakultetno izobrazbo naj bi imeli inšpektorji, arhivarji in arhivski pomočniki, kar je pripravniški naziv za strokovne uslužbence, ki naj bi po treh letih prakse in opravljenem državnem strokovnem izpitu postali arhivarji. Arhivarji pa naj bi bili izenačeni z nazivi uslužbencev pri glavni kontroli.⁷

V tem osnutku je precej govora o arhivskem gradivu, zlasti privatnem, saj so zavzeli stališče, naj se ne bi upoštevala privatna lastnina pomembnih osebnosti iz javnega življenja, ampak bi njihove zapuščine postale državna last. Zelo podrobno obravnava delo registratur vključno z roki izročanja arhivu. (Rok izročanja za sodišča

¹ Ana Zaletež, Zgodovinski pregled zakonodaje o spomeniškem varstvu in o arhivih, Arhivi III, št. 1-2, Ljubljana 1980, str. 30.

² Službene novine, št. 83/XXXII, Beograd 11. 4. 1930, o. z. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik 1, 6. kos, Ljubljana 6. 6. 1930.

³ Službene novine, št. 95/XXXVII, Beograd 28. 4. 1930, o. z. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik 1, 7. kos, Ljubljana 11. 6. 1930.

⁴ Majda Smole, Zgodovina arhivistike in arhivske službe, Ljubljana 1976, str. 79.

⁵ Radmila Popović Petković, Postanak i razvoj arhivistike u Srbiji i Makedoniji, Beograd 1972, str. 186-187.

⁶ Majda Smole, o. c. str. 80.

⁷ Majda Smole, o. c. str. 81.

naj bi bil 30 let, za upravne registrature prve kategorije 25 let, druge 20 in tretje kategorije 15 let, izdelal pa naj bi ga arhivski svet.) Arhivski svet naj bi sestavljali predstavniki vseh večjih arhivov, ki naj bi dajali dovoljenja za uporabo arhivskega gradiva tujcem, medtem ko ga domači državljani uporabljajo z dovoljenjem upravnika, vendar oboji le v čitalnici. Za upravno-poslovne namene naj bi bila uporaba neomejena in dovoljena tudi z izposojjo iz arhiva. Vsak arhiv naj bi imel poslopje ... in tudi knjižnico, v katero bi moral vsak uporabnik izročiti 1 izvod publikacije, ki je nastala na osnovi arhivskega gradiva.

Osnutek tega zakona je zahteval še dodatno izobraževanje in je predvideval celo že častne člane državnih arhivov, ki bi se posebno izkazali z zbiranjem arhivskega gradiva, z delovanjem za napredek stroke, ustanove ipd.⁸

Celoten projekt arhivskega zakona je bil dan Srbski akademiji, oddelku za družbene znanosti, kjer je bil osnutek temeljito obdelan, napisane pripombe in poslane ministrstvu za prosveto. Glavne pripombe so bile, češ da arhivarji niso kompetentni za pisanje zakonov, da je osnutek glede lastnine privatnih arhivov protustaven, da posega na področje avtonomije tako akademije kot univerze in da je tehnično nemogoče zbrati vse dokumente, ki imajo vsedržaven značaj na enem mestu, ker bi to izzvalo negotovanja v posameznih pokrajinah. Z vsemi naštetimi pripombami in brez komentiranja pozitivnih strani tega osnutka je akademija predlagala, naj bi se osnovala posebna komisija, sestavljena iz arhivarjev, zgodovinarjev in pravnikov, ki naj bi pripravili popolnoma nov projekt o arhivih. Ta predlog je bil poslan na ministrstvo za zunanje zadeve, kjer pa je vse ostalo brez odziva.⁹

Naslednji osnutek arhivskega zakona je leta 1939 izdelal upravnik Državnega arhiva v Beogradu Arnautović, ki pa se razen redkih izjem ni bistveno razlikoval od osnutka iz leta 1935. Glavni državni arhiv naj bi bil v Beogradu, drugod pa naj bi se ustanavljali po potrebi, vključno s samoupravnimi in verskimi ustanovami. Ministrstva naj ne bi imela svojih arhivov in naj bi gradivo izročala tako kot predsedništvo vlade in generalštab v roku 50 let, medtem ko naj bi druge ustanove izročile gradivo po 30 letih. Privatne arhive naj bi le evidentirali. Da bi preprečili kopičenje gradiva, bi ga izločali, objavljali in že objavljenega ali kopiranega pa uničili. Izvozna dovoljenja bi dajalo ministrstvo za prosveto. Arhiv naj bi vodil upravnik s pomočnikom, delo pa bi vodili znanstveni tajniki, ki naj bi tudi imeli visoko izobrazbo. Vsak arhiv naj bi imel tudi restavratorsko delavnico in fotolaboratorij. Za stroko naj bi skrbel arhivski svet, ki bi bil lahko sestavljen iz upravnikov

državnih arhivov, njihovih pomočnikov in drugih stokovnjakov.¹⁰

Tako kot prejšnja osnutka iz leta 1923 in 1935 tudi ta iz leta 1939 ni bil realiziran. Tako je Jugoslavija v tem času ostala brez izgrajenega sistema zaščite arhivskega gradiva nasplošno in posebej še za tisto gradivo, ki je nastajalo z delom centralnih upravnih organov in drugih institucij.¹¹

Edini zakon, ki je obravnaval arhivsko gradivo v času med obema vojnama na ozemlju nekdanje Jugoslavije, je bil Zakon o arhivih ministrstva za zunanje posele in diplomatskih in konzularnih zastopništev kraljevine Jugoslavije v inozemstvu¹² s podzakonskim aktom Pravilnikom o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje posele in o neslužbenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov.¹³

Zakon ima 17 členov.

Najprej je urejeno lastništvo gradiva, saj je gradivo, ki je nastalo pri poslovanju ministrstva za zunanje zadeve državna last. Nato sledi popis vrst gradiva, kjer so priključene tudi zvrsti in to v načrtu, konceptu, originalu, prepisu, faksimilni ali drugi reprodukciji, izpisku ali prevodu v katerikoli ali iz kateregakoli jezika, kot na primer: akti, obvestila, spominski zapisi, vloge, note, opozorila, zapisniki, referati, zaslišanja, prošnje, pritožbe, ostavke, rešitve in drugi dokumenti in dopisi, prejeti, odpravljeni, izdani ali sestavljeni od ministrstva ali posameznih predstavništev, delegacij, bodisi po njihovi pristojnosti ali po službenem položaju pristojnih uradnikov kakor tudi vsi spisani, narisani, reproducirani ali reproduktivni pripomočki ali material, sestavljeni ali izdelani za notranjo pisarniško uporabo začasne ali stalne potrebe in se morajo trajno hraniti. Nearhivsko gradivo pa so tisti spisi, ki jih je ministrstvo že dalo v javnost: neslužbeni natisnjeni izvodi objavljenih pogodb, konvencij, zakonov, uredb, ukazov, dekretov, pravilnikov, navodil, razpisov, izjav, odgovorov na vprašanja, priobčil, izmenjanih pism in telegramov z inozemskimi ministri ali predstavniki, neslužbeni izvodi diplomatskih dokumentov in drugih publikacij, ki jih je ministrstvo že objavilo. Arhivsko gradivo so tudi arhivi prejšnjih ministrstev za zunanje zadeve kraljevine Srbije in Črne gore oziroma vse diplomatsko gradivo, ki se je na kakršenkoli način znašlo na ozemlju Jugoslavije vključno s privatnim gradivom, ki je bilo podarjeno ali odkupljeno.

¹⁰ Radmila Popović Petković, o.c. str. 193, kjer tudi v opombi 7 navaja, da projekt tega zakona pripada številu dokumentov, ki so se v Državnem arhivu v Beogradu izgubili v zadnjih 15 letih (knjiga je izšla 1972, op. G. Š.) in je ta osnutek prizet po sekundarni objavi.

¹¹ Arhiv Jugoslavije, Vključ za korisnike arhivske grade, Beograd 1985, str. 7 in 15.

¹² Glej opombo 1.

¹³ Glej opombo 2.

⁸ Radmila Popović Petković, o.c. str. 191.

⁹ Radmila Popović Petković, o.c. str. 192.

Vsak diplomatski ali konzularni predstavnik ali njegov namestnik, vodja misije, delegacije ali samo član se je moral obvezati, da bo po prenehanju funkcije vse gradivo prepustil svojemu nasledniku ali pa ministrstvu, sicer bo kazensko odgovarjal.

Uporabo privatnim osebam je dovoljeval ali ni dovolil, brez obrazložitve seveda, minister za zunanje zadeve vsakemu uporabniku posebej in pridobil tudi soglasje tujih vlad, če je bilo to potrebno, vendar pa privatnik ni mogel uporabljati gradiva po letu 1903,¹⁴ ker se je to lahko uporabljalo samo v službene namene. Uporaba privatnih arhivov je bila dovoljena samo avtorju - ustvarjalcu oziroma zakonitim dedičem, če ustvarjalec ni določil drugače, sicer pa so bili zaprti do 30 let po ustvarjalčevi smrti z izjemo, če je to zahteval državni interes, vendar so se morale izpustiti vse osebne, rodbinske polemične navedbe (identifikacijske oznake), upoštevaje tudi avtorske pravice.

Objavljanje dokumentov brez dovolitve ministra za zunanje zadeve je bilo kaznivo. Za objavo dokumentov je ta zakon štel: dokument, del navajanja originala, prevod originala v drug jezik, fraze, razlage določenih fraz, overovljene ali neoverovljene prepise, faksimile, izpise, prepise, razne druge reprodukcije in celo delovodniške ali telegrafске številke in signature arhivskega gradiva. Isti kriterij je veljal za gradivo privatnih ustvarjalcev, ki je nastalo ob njihovem delovanju v diplomatski službi. Po odredbi ministra za zunanje zadeve naj bi ministrstvo sistematično, samostojno ali v sodelovanju z drugimi institucijami kritično objavljalo dokumente. Odgovornost za objavo dokumentov glede odredb Zakona o tisku so nosili avtorji objav in to ne glede, ali je minister za zunanje zadeve objavo dovolil ali ne.

Podrobneje je bila uporaba gradiva ministrstva za notranje zadeve opredeljena še v že citiranem Pravilniku o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje zadeve in o ne-službenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov, ki je bil v primerjavi s sedaj veljavnim Pravilnikom o pogojih za uporabo arhivskega gradiva¹⁵ in Navodilom za izvrševanje Pravilnika o pogojih za uporabo arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije¹⁶ zelo strog do uporabnikov, pa naj so raziskovali po službeni dolžnosti ali pa v privatne namene.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ARCHIVGESETZGEBUNG IM KÖNIGREICH JUGOSLAWIEN

In der Zwischenkriegszeit entstanden auf dem Gebiet des ehemaligen Königreichs Jugoslawien drei Gesetzentwürfe über die Archive und ihren Tätigkeitsbereich. Die Entwürfe wurden in den Jahren 1923, 1935 und 1939 vom Staatsarchiv in Belgrad erarbeitet. Aus mehreren Gründen wurde kein Gesetz erlassen, das die Zuständigkeit und den Schutz des Archivgutes der Institutionen des Königreichs Jugoslawien regeln und den Aufgaben- und Zuständigkeitsbereich der Archive auf höher und niedriger Ebene auf dem gesamten Staatsterritorium festlegen würde. Der einzige Akt, in dem die Archivtätigkeit im Königreich Jugoslawien berücksichtigt wurde, war das Gesetz über die Archive des Ministeriums des Äußern und der diplomatischen und konsularischen Vertretungen des Königreichs Jugoslawien im Ausland samt der Durchführungsverordnung über die Forschungsarbeit im Hauptarchiv des Ministeriums des Äußern und über die inoffizielle Veröffentlichung von diplomatischen und konsularischen Dokumenten.

SUMMARY

ARCHIVAL LEGISLATURE OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

In the period between the wars, three proposals for the Law on Archives and Their Activities were put forward for the territory of the Kingdom of Yugoslavia. All three were drafted by the National Archives of Belgrade in 1923, 1935 and 1939. But the Law which was to regulate the issue of the validity and protection of archival records of the institutions of the Kingdom of Yugoslavia and the tasks and authority of the national and local archives in the country, was never adopted for various reasons. The only official document on archives was the Law on Archives and Related Documents of the Foreign Ministry and Diplomatic and Consular Offices of the Kingdom of Yugoslavia. The Foreign Ministry also issued a statutory act and rules and regulations governing the research conducted in the Main Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the unauthorised publication of diplomatic and consular documents.

¹⁴ Zakon je bil izrešen leta 1930.

¹⁵ Ur. l. SRS, št. 34/81.

¹⁶ Izdani 4. 4. 1995.

Kranjska podružnica Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu v času nemške okupacije

JOŽE ŽONTAR

Na zasedenih območjih Gorenjske, Koroške in Štajerske so postavili Nemci v mesecu aprilu 1941 svojo upravo, pri čemur civilne uprave tudi pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Delovno področje Državnega komisarja je bilo zelo široko, med drugim je bil v njegovem sestavu tudi t.i. generalni zaupnik za zavarovanje kulturne dediščine (Generalreuhändler für die Sicherstellung der Kulturgüter) organ ki je pu politični strani odgovarjal za omenjeno področje. Na Štajerskem so tako že v prvih mesecih okupacije ustanovili podružnico generalnega zaupnika, ki je imela prvenstveno nalogo evidentiranje kulturno-zgodovinskih predmetov. Poleg tega so poverjeniki Državnega pokrajinskega arhiva (Reichsgamarehiv) iz Gradca začeli evidentirati in zbirati arhivsko gradivo.¹ Na Gorenjskem pa so v Uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu ustanovil referat za arhive, knjižnice in muzeje, za katerega je bil zadolžen dr. Karel Starzacher, višji vodja SS, nekaj časa štabni vodja pooblaščenca državnega komisarja, prej pa arhivski svetnik v Državnem pokrajinskem arhivu v Celovcu, kjer se je začel tudi znanstveno udeleževati.²

V dneh, ko so Nemci začeli izseljevati, je prišel dr. Starzacher, očetov znanec iz študentovskih let na Dunaju in mu ponudil zaposlitev pri zaščiti arhivov, knjižnic in muzejev. Ne brez pomislekov je oče, ki je užival pri Nemcih določeni ugled in spoštovanje, tako da mu niso zamerili, ker se ni podpisoval Schontar, kot je bilo uradno ukazano, ampak je ostal slovenski Žontar in se tudi ni priglasił za rajhovsko državljanstvo, čeprav so ga k temu nagovarjali, ponudbo sprejel. Nekaj izkušenj je že imel z varstvom kulturne dediščine, saj je bil od leta 1930 poverjenik za zaščito zgodovinskih spomenikov kranjskega okraja.

3. oktobra 1941 je poslal dr. Starzacher z Bleda, kjer so imeli Šef civilne uprave in drugi nemški uradi svoj sedež, Državnemu pokrajinskemu arhivu v Celovcu poročilo o referatu arhivi, knjižnice in muzeji.³ V njem pravi, da je

bila glavna naloga referata zavarovanje vseh na zasedenih območjih pripadnih arhivalij, knjižnic in drugih kulturno pomembnih dokumentov. Zaradi izselitve katoliške duhovščine z zasedenih ozemelj je postalo nujno zavarovati in zagotoviti nadaljnjo uporabo matičnih knjig (rojstnih, poročnih, mrlških). Glavna skrb je veljala načrtovnemu zbiranju teh knjig in za izvedbo te naloge je bil v Kranju na njegovo pobudo kot organizacijski okvir ustanovljen centralni matični arhiv. S hitrim posegom in s smotrnim delom so bile zbrane vse matične knjige iz cele Gorenjske. Dr. Starzacher je to pripisal posebnemu sodelovanju višjega študijskega svetnika dr. Matthia Gattererja, ki je bil oproščen vojaške službe in "slovenskega profesorja dr. Žontarja." Tako je bilo zbranih v tem času v centralnem matičnem arhivu v Kranju 1.012 rojstnih, 612 poročnih in 641 mrlških knjig, skupno 2.502 matični knjigi in 237 repertorijev, ki so bili prepeljani iz 119 župnij. Ugotovljal je, da pri vsej akciji ni bilo mogoče zajeti le 10 knjig; ta izpad je bil tako neznan, ker je bila akcija tako hitro izvedena. V enem edinem primeru (Ovsiše) je župnik vzel del matičnih knjig s seboj v Ljubljano. Že 27. julija 1942 pa je dr. Starzacher poročal, da je na podlagi primerne intervencije uspelo tudi te knjige zavarovati.

V podrobnostih so izvirale knjige iz naslednjih krajev:

Okraj Kranj

- a) bivši okraj Kranj iz 25 župnij: 233 rojstnih, 128 poročnih, 141 mrlških knjig, 70 repertorijev
- b) bivši okraj Škofja Loka iz 26 župnij: 222 rojstnih, 139 poročnih, 130 mrlških knjig, 82 repertorijev, 6 matičnih knjig je manjkalo

Okrožje Radovljica

- a) bivši okraj Radovljica iz 25 župnij: 208 rojstnih, 129 poročnih, 135 mrlških knjig, 2 repertorija; 1 matična knjiga je manjkala

Okrožje Kamnik

- a) bivši okraj Kamnik iz 31 župnij:

roškega deželne arhiva v Celovcu, ki mi jih je ljubezno dal na razpolago direktor dr. Alfred Ogris, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Ostali viri so navedeni na ustreznih mestih.

¹ Tine Ferenc, *Nacistična raznarnovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*, Maribor 1968, str. 742-747; Pavle Blaznik, *Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije*, Arhivist 1/1951, zv. 2, str. 20-25.

² O dr. Starzacherju v: August Walz, *Gegen den National Socialismus*, Celovec 1994. · Bogu Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, SAZU, Razred za zgodovinske in službene vede, Dela 7, Ljubljana 1952, str. 270, 275, 281, 295.

³ Prispevek je nastal na podlagi izbranih spisov iz arhiva Ko-

263 rojstnih, 163 poročnih, 181 mrljskih knjig, 55 repertorijev; 3 matične knjige so pogrešali
 h) bivši okraj Litija iz 12 župnij:
 86 rojstnih, 53 poročnih, 54 mrljskih knjig, 28 repertorijev

V zgradbi hiše Mestne hranilnice (tedaj Kreissparkasse), na ugodnem mestu v Kranju (danes Prečernova ul. 10) so maja 1941 v drugem nadstropju uredili prostore za centralni matični arhiv. Tu so bile matične knjige varno, urejeno in smotno postavljene. S štabom nadvse marljivih sodelavcev (tako dr. Starzacher v poročilu z dne 27. 7. 1942), ki jim je bil na čelu bivši gimnazijski direktor Franc Korbar,⁴ je bilo mogoče takoj pristopiti k praktičnemu delu. Centralni matični arhiv je bil 18. julija 1941 odprt. V zvezi z ugotavljanjem arijske rase, za kar so bili potrebni podatki o prednikih, je bil od vsega začetka zelo dobro ohiskan in do 27. septembra 1941 je bilo izdanih nič manj kot 4.350 izpiskov. Promet s strankami in število pisnih in ustnih prošenj za izstavitev izpiskov je stalno naraščalo. Vsak dan je bilo mogoče izdati ob primerni delitvi dela 80-100 izpiskov. Z uporabo ohrazev je bilo mogoče delovni postopek močno olajšati.

Dr. Starzacher je povzel ta del poročila z ugotovitvijo, da se je ustanovitev centralnega matičnega arhiva zelo obnesla in da so bile s tem preprečene velike težave pri pridobivanju dokumentov. Pripomnil je, da ho treba v nadaljnjem ta urad še izgraditi in zavarovati knjige pred prekomerno obrabo. Začeli so se tudi dogovarjati z državnim rodoslovnim uradom glede prevzema matičnega arhiva.

Enako prizadevno naj bi po mnenju poročevalca poskrbeli za zavarovanje arhivalij in drugih dragocenih zbirk. Tudi pri tem delu sta višji študijski svetnik dr. Gatterer, ki pa je kmalu zaradi prevzema vodstvenega mesta na višji šoli (Oberschule) v Spittalu, odšel iz Kranja, in profesor dr. Žontar imela najpomembnejši delež. Arhiv je dobil prostore v mali pritrilni zgradbi, ki je bila pred vojno dograjena na drugem dvorišču Hranilnice.

Pregledali so številne posvetne in cerkvene arhive:

Okrožje Kranj

Bivši okraj Kranj: od 25 župnijskih arhivov jih je bilo 20 pregledanih, 5 jih je bilo potrebno še pregledati.

Bivši okraj Škofja Loka: od 26 župnijskih

arhivov jih je bila polovica pregledanih; ostali arhivi so težko dosegljivi, ker je šlo za težko dostopne arhive v vaseh v goratih krajih.

Okrožje Radovljica

Od 25 župnijskih arhivov jih je bilo 17 pregledanih, 8 jih še ostalo.

Okrožje Kamnik

Bivši okraj Kamnik: od 31 župnijskih arhivov jih je bilo 23 pregledanih.

Bivši okraj Litija: od 12 župnijskih arhivov jih je bilo 8 pregledanih.

Pri pregledu arhivov so se držali naslednjih smernic: kjer so bili župnijski arhivi urejeni in zavarovani, so ugotovili stanje in kolikor je bilo potrebno popisali, nato pa arhive pustili na mestu. Kjer pa je obstajala nevarnost, da bodo utrpeli škodo, so listine, urbarje in važnejše spise vzeli s seboj, gradivo v zvezi s pastoralno dejavnostjo pa uredili in potem ko so ukrenili, kar je bilo potrebno, so jih pustili na mestu. Občinskim oblastem so naročili, da skrhijo za njihovo ohranitev. Tako so dragocenejši arhivalije (najstarejše gradivo naj hi bilo iz leta 1584) v celoti zbrali v Kranju in jih tam urejali in pripravljali za znanstveno uporabo. Dr. Starzacher je ugotavljal, da so hile izgube zaradi vojnih dogodkov in zaradi prevrata skrajno majhne.

Poročilo seveda ne omenja, da je pri pregledih arhivov dal dr. Žontar pogosto prepeljati v arhiv v Kranj tudi slovenske knjige, ki so jih nabrali v društvenih, šolskih in drugih knjižnicah ter jih s tem rešili pred nemškimi uničenjem, ki je imelo za cilj izbrisati slovensko kulturo.

V Kranju pa niso zhrali le dragocenega arhivskega gradiva. Dr. Starzacher v svojem poročilu pravi, da so glede muzejskih dragocenosti ravnali na enak način kot pri arhivih. Glavni poudarek je bil namenjen zavarovanju stvari. Na tem področju ni bilo gradiva v taki količini kot na arhivskem, reševanje je bilo uspešno, ne da bi prišlo do večjih izgub. Zbirke dragocenih stvari so bile zavarovane ali pa so v primerni brambi in oskrbi. Uporabno gradivo je na razpolago za ureditev zbirk po novejših načelih.

Vodstvo tako nastalega "centralnega arhiva", ki je imel v oskrbi tudi muzealije, je bilo zaupano dr. Žontarju.

Nazadnje se je dr. Starzacher polivalil, da je bila po dogovoru s Šefom civilne uprave na zasedenih ohmočjih Koroške in Kranjske in Državnim komisarjem za utrjevanje nemštva starodavna večja na Vrbi, ki jo je enostavno proglasil za spomenik nemške zgodovine, dostojno urejena. Vaški mlin na električni pogon, ki so ga sezidali na delu kmečkih karnov (to naj bi storila po njegovem bivša vlada zavestno), je bil prestavljen na drug kraj. Tudi Prečernov muzej

⁴ Po seznamu z dne 12. 3. 1945 so bili na Okrožnem rodoslovnem uradu v Kranju zaposleni Franc Korbar, Jože Lampe, Ana Štirn, Tereza Pipan, Amalija Prevc, Albina Bradaška, Marija Sušnik, Jožefa Malovrh, Stanislava Zaman in Jože Repčič (Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, VOS in Ozna, št. 301-40/tr. 547).

na Vrbi su zavarovali.

V poročilu Državnemu pokrajinskemu arhivu v Celovcu z dne 27. julija 1942 je dr. Starzacher (podpisal se je kot arhivski svetnik) obžaloval, da je bil zaradi intervencije deželnih svetnikov (Landräte) v Radovljici in Kamniku vzorni centralni matični arhiv v Kranju ob koncu marca 1942 razdeljen. Odgovarjajoče matične knjige so bile predane ukrožnim radoslovnim uradom v Radovljici, Kamniku in Kranju, najstarejše matične knjige pa vključene v arhiv v Kranju. Zamude pri izstavljanju izpiskov, ki so zaradi tega nastale in ki jih je bilo mogoče ugotavljati vsak dan, naj bi bile ob naprezanju vseh moči v vojnem času, neodgovorne. Ugotoviti bi morali, kdo je povzročil delitev centralnega matičnega arhiva na tako nesmotrn način v vojnem času. Dr. Starzacher je pripomnil, da je bil o tem seznanjen žal šele po izvršenem dejstvu. Za pomen in delovno storilnost centralnega matičnega arhiva je navedel podatek, da so v prvi polovici leta 1942 samo v Kranju izdali 18.000 listin.

Zelo pohvalno je poročal tudi o delu arhiva: dr. Žontar je del arhivalij že inventariziral in jih povezal v pregledne mape. Nadaljuje z delom in bo zbirke spravil v želeno stanje. Zato je menil, da ga bo treba v bodoče brezpogojno obdržati. Tudi njegovi, že vpeljeni sodelavci, so se prav tako zelo izkazali. To so bili profesor Franc Fister, učiteljica Angela Perčič in Grega Jelenc.⁵

Po razdelitvi centralnega matičnega arhiva ob koncu marca 1942 je dr. Starzacher izpostavil, da so centralni arhiv v Kranju spremenili v podružnico Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu. S tem so po njegovem v celoti upoštevali tedanje možnosti; zaradi pomanjkanja prostora fondov ni bilo mogoče uskladiščiti v Državnem pokrajinskem arhivu v Celovcu, pu drugi strani pa je bila vzpostavljena povezava z Državnim pokrajinskim arhivom; kasneje naj bi brez dvoma sledila združitve fondov v Celovcu. Dr. Starzacher se je tudi dogovoril s kranjsko občino za uradne prostore podružnice na Pungartu (danes Trubarjev trg 3).

Kot smo že omenjali, so naloge dr. Žontarja segale tudi na muzejsko področje. Dr. Starzacher omenja, da je zbral vrsto dragocenih muzealij, oziroma jih zavaroval, in da so pri njem v najboljšem varstvu. Te zbirke, predvsem dragocena zbirka ustreljenega lekarnarja Bohuslava Lavičke, bodo temelj za muzej, ki naj bi ga ustanovili v Kranju.⁶ Bil je mnenja, da do tedaj ni bilo v vsej Gorenjski primerne muzeja. Predvsem bi bilo potrebno pridobiti primerne prostore zanj, za kar je dal pobudo za razgovore z deželnim svetnikom v Kranju.

V Ukazih državnega namestnika na Koroškem z dne 6. julija 1942 je izšel poziv županom, da dragoceno arhivsko gradivo, to so listine in spisi, ki so na splošno oz. za občine posebnega, predvsem zgodovinskega pomena, urejeno in varno hranijo. Župani morajo v vseh vprašanih arhivskega varstva stopiti v stik z Državnim pokrajinskim arhivom v Celovcu. To uredbo je povzel v svojih obvestilih z dne 5. septembra 1942 deželni svetnik okrožja Radovljica in priporočil, da se obračajo v teh vprašanih na podružnico Državnega pokrajinskega arhiva v Kranju. Poziv je ponovil naslednje leto, vprašanje pa je, koliko je prispeval k ohranitvi občinskih arhivov iz časa pred drugo svetovno vojno.⁷

Aprila 1943 so podružnici v Kranju odvzeli skrb za muzejske predmete. Dr. Starzacher, sedaj kot vodja Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu, je sporočil podružnici, da je bil po odpoklicu Lohansena prisiljen v sporazumu z Državnim komisarjem skrb za muzejske predmete prenesti na Pokrajinski muzej (Gau-museum) v Celovcu. V dogovoru z njim je njegov vodja dr. Walter Frodl določil za to dr. Hermannna Güntherja Neckheima, ki je že doslej deloval pri evidentiranju umetnostnih spomenikov na Gorenjskem, kasneje pa se omenja kot vodja spomeniškega urada v Kranju.⁸ Srečamo ga tudi kot učitelja likovne vzgoje na takratni Meščanski šoli v Kranju. Dr. Starzacher je poudaril, da ima dr. Neckheim obsežno nalogo in je prosil, da mu grede kolikor mogoče na roko ter mu predajo skrb za muzejske predmete. Ne glede na to pa so muzealije še nadalje ostale varno shranjene v skladiščih arhiva vse do konca vojne.

V drugi polovici leta 1943 so nastopile nove nevarnosti za arhive. Dne 6. septembra tega leta je dr. Žontar pisal namestniku vodje Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu, vladnemu svetniku Emericu von Zennegu (dr. Starzacher je bil prestavljen k nemškemu svetovalcu pokrajinske uprave za Furlanijo v Udine, kjer so ga italijanski partizani ustrelili aprila 1945), da so zaradi zadnjih dogodkov v karniškem okrožju (šlo je za napade partizanov) posebno ogrožene grajske zgradbe. V nekaterih so zelo dragoceni arhivi, ki so izrednega pomena predvsem za zgodovino pleiških družin na Gorenjskem. Da bi jih vsaj deloma rešili, bi bilo morda primerno, ko bi jih predali v depozit in oskrbo podružnici Državnega pokrajinskega arhiva v Kranju, kjer bo v vsakem oziru poskrbljeno za varno hranbo. Zato bi bilo

⁵ Omenjeni seznam z dne 12. 3. 1945, v katerem pa Grega Jelenc ni omenjen, ker ne vsebuje seznam tehničnih in pomembnih delavcev.

⁶ Danes farmaceutsko-medicinska zbirka Bohuslava Lavičke v tovarni Lek v Ljubljani.

⁷ Anordnungen des Reichsstatthalters in Kärnten (1942, št. 9, str. 35). - Mitteilungsblatt des Landes des Kreises Radmannsdorf (1942, št. 6, str. 55 ter 1943, št. 12, str. 95) v Knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana. Podatek mi je posredovala ga. Marjeta Čampa, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

⁸ Walter Frodl, Die Kärntner Denkmal- und Musealpflege in den Jahren 1940 bis 1942, Carinthia 1, št. 132/1942, str. 266. Najlepih ga tudi v omenjenem seznamu z dne 12. 3. 1945.

najbolje, ko hi poslal tozadevno naročilo Šef civilne uprave v Celovcu deželnemu svetniku v Kamnik. Tam mu v arhivskih zadevah v preteklih letih niso šli na roko, kot bi bilo za take kulturne dobrine nujno, za repliko deželnih svetnikov v Radovljici in Kranju, ki so imeli zato vedno razumevanje. Močno ogrožene naj bi bile posebno dragocene arhivalije v gradu Križ, nadalje v gradu Krumperk, od katerega je župan iz Kamnika imel ključ, nadalje v gradu Slatna pri Šmartnem pri Litiji, kjer je obstajal še neuporabljen urbar za zgodovino koscov. Von Zennega je prosil, da bi pripravil tozadevno naročilo za deželnega svetnika v Kamniku. Do leta 1943 je imel še od Šefa civilne uprave pooblastilo, da samostojno ukrepa glede zavarovanja arhivov, takega pooblastila pa nima več in sam tudi ne more ničesar ukreniti.

Von Zenneg je posredoval gornji predlog Šefu civilne uprave, vendar ta ni želel ničesar ukreniti, češ da se noče vmešavati v zadevo, "da bi se izognil kompetenčnim težavam" ter je odvrnil, naj dr. Žontar kar sam stopi v stik z deželnim svetnikom v Kamniku.

V letu 1944 so nastopile težave glede uradnih prostorov. Maja je urad župana v Kranju sporočil, naj arhiv v kratkem izprazni prostore na Pungartu in naj se preseli v drugo nadstropje hiše Schillerstrasse 11 (danes Prešernova cesta). Glasbena šola, ki je zasedala v isti zgradbi prvo nadstropje, je želela še dodatne prostore. V svojem nasprotovanju preselitvi je arhiv pričakoval podporo iz Celovca, in navajal, da sta ponujena prostora zelo temna in za namene arhiva zelo nepraktična. Zaenkrat je vse ostalo pri starem.

Dr. Žontar je moral ves čas pošiljati v Celovec poročila o delu podružnice. Dobil sem v vpogled dvoje. V poročilu z dne 21. julija 1944 omenja, da je bil v mesecu maju dotok zahtevkov za preučevanje prednikov majhen, nasprotno pa so bili v mesecu juniju in juliju zelo številni. Pri tem ni šlo toliko za izstavitev posameznih izpiskov iz matičnih knjig, marveč predvsem za študije, ki so imele za cilj izdelavo celih družinskih rodovnikov. Primeri so bili vedno zelo zapleteni in so zahtevali skrajno natančno delo, pri tem tudi kontrolo dokumentov, ki so jih izdali rodoslovni uradi pri posameznih uradih deželnih svetnikov. Zato se je moral skoraj vsak teden eden ali drugi peljati v Radovljico k rodoslovnemu uradu, da bi na kraju samem preučil podatke.

Matične knjige so bile vsak dan v uporabi, zato so jih morali prepeljati nazaj iz zaklonišča v delovne prostore na Pungartu. Tudi pregledovanje in urejanje župnijskih in graščinskih arhivov je dobro napredovalo. Posebno si je dr. Žontar prizadeval, da hi napredovalo delo pri sestavi arhivskega vodnika za Gorenjsko. Pri pomnil pa je, da bo treba na tem še precej dolgo delati.

Drugi del poročila se je nanašal na stanje na

terenu. Von Zennega, ki je tedaj že postal vodja Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu, je prosil, da bi dosegel pri deželnem svetniku ali morčiti pri vojaških oblasteh, da bi iz Štajerske (iz Vranskega) napravili potrebne korake za zavarovanje arhivalij trga Motnik. Prosil je tudi, da bi glede zelo bogatega arhiva (registrature) bivšega okrajnega glavarstva Litija čimprej izposloval pri deželnem svetniku v Kamniku ali pri Šefu civilne uprave v Celovcu dovoljenje, da bi smel pregledati spise, preden bodo oddani v papirnico. Opozoril je na primer okrajnega glavarstva Kamnik, kjer je višji inšpektor prepustil pregledovanje spisov dvema podrejenima uradnikoma ter vse starejše gradivo predal za stope, ne da bi upošteval njegov zgodovinski pomen, pri tem pa ni ničesar javil podružnici oziroma v Celovec. Žal se je to sedaj dejansko zgodilo tudi v Litiji, čeprav je dr. Žontar to domneval že v dopisu iz septembra 1943. Da pri tem ni šlo le za akcijo zbiranja starega papirja, potrebnega za industrijo, ampak za zavestno uničevanje slovenske kulturne dediščine, kaže dejstvo, kako so dr. Žontarju onemogočali dostop do gradiva. Z veliko osebnostno požrtvovalnostjo pa mu je uspelo rešiti arhiva kranjskega in radovljiškega sreskega načelstva. Prvega so enostavno zmetali iz prostorov, kjer je bilo prej sresko načelstvo.

V poročilu iz kraja marca 1945 se je že odražalo stanje tik pred koncem okupacije. Dr. Žontar je zaskrbljeno navajal, da je v mesecih februar in marec potekala dejavnost arhiva normalno, da pa so morali zaradi pogostih letalskih alarmov delo prekinjati, vendar hvalabogu, do tedaj še niso zbirke arhiva utrpeli škode, čeprav so letala že nekajkrat odmetavala bombe. Tudi s potovanji na Gorenjskem je bilo vedno težje. Zato se je osredotočilo delo na urejanje arhivalij in sestavljanjem repertorijev. Ni pa seveda omenjal, da zjutraj, ko hodi v župno cerkev k maši, zbira trosilne listke Osvobodilne fronte za zbirko v arhivu in da je dal zbrati tudi okupatorjeve plakate in letake.⁹ Zadnji stik s Celovcem pa je bil dopis von Zennega, povezan s smernicami Državnega ministrstva za notranje zadeve v Berlinu, o zavarovanju arhivov ob hližajočih se zavezniških armadah. V njem je spraševal, kakšne ukrepe zavarovanja posebno dragocenih fondov so sprejeli in kam so jih prenesli.¹⁰

Po drugi strani pa je prejemal dr. Žontar že od leta 1943 tudi navodila od organizacije Osvobodilne fronte zaradi reševanja arhivov in starin na Gorenjskem. S koncem vojne je seveda podružnica prenehala delovati, o tem pa je sam zapisal: "Po osvoboditvi sem ponovno nastopil službo profesorja na državni gimnaziji v Kranju.

⁹ Po vojni je bilo izročeno Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani.

¹⁰ Wilhelm Rohr, Die zentrale Lenkung deutscher Archivschutzmassnahmen im Zweiten Weltkrieg, Der Archivar 3/1950, 119-122.

Obenem sem likvidiral velike zaloge rešenih knjig, arhivalij in zbirk starin, ki sem jih izročil lastnikom oziroma pristojnim državnim oblastem, za kar sem prejel za se in svoje sotrudnike obilo pismenih priznanj in zahval". Danes je obravnavano arhivsko gradivo v nadškofijskem arhivu v Ljubljani in v Arhivu Republike Slovenije.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KRANJER ZWEIGSTELLE DES REICHSGAUARCHIVS KLAGENFURT IN DER ZEIT DER DEUTSCHEN BESETZUNG

Bei der Besetzung Sloweniens richteten die Deutschen im April 1941 im Amt des bevollmächtigten Reichskommissars zur Festigung deutschen Volkstums in Bled (das Referat Archivwesen, Bibliotheken und Museen ein, mit dessen Leitung Dr. Karl Starzacher, zuvor Archivrat im Reichsgauarchiv Klagenfurt, beauftragt wurde. Dr. Josip Žontar, den er seit seiner Studienzeit an der Wiener Universität kannte, bot er die Stelle beim Schutz von Archiven, Bibliotheken und Museen an, und dieser nahm das Angebot - nicht ohne Bedenken - an. Seine erste Arbeitstätigkeit war das Sammeln von Matrikenbüchern der Pfarren in Gorenjsko für das zentrale Matrikenamt, das in Kranj eingerichtet wurde. Mit der gleichen Beflissenheit sorgte er für den Schutz von Kirchenarchivalien und anderen kostbaren Sammlungen, die die Grundlage des Zentralmatrikenarchivs in Kranj bildeten. Bei der Sichtung von Archiven ließ er oft auch slowenische Bücher, die man in Bibliotheken aufbewahrte, ins Zentralarchiv nach Kranj abtransportieren, um sie vor der deutschen Vernichtung zu retten. Im März 1942 wurde das erwähnte Archiv eine Zweigstelle des Reichsgauarchivs in Klagenfurt. In diesem waren neben Dr. Žontar noch drei weitere Angestellte beschäftigt. Im Archiv waren zum Teil auch Museumsbestände verwahrt, darunter die besonders Sammlung des erschossenen Apothekers Bohuslav Lavička, wertvoll. In folgenden Jahren galt das Interesse in erster Linie den Herrschaftsarchiven und den Archiven der ehemaligen Bezirkshauptmannschaften.

Seit 1943 erhielt Dr. Žontar auch Anweisungen zur Rettung von Archiven und Antiquitäten von der Organisation der Befreiungsfront. Als mit Kriegsende die Filiale des Klagenfurter Archivs ihre Tätigkeit einstellte, wurde das Archivgut seinen Eigentümern bzw. den zuständigen

Staatsbehörden übergeben. Heute befindet es sich im Erzbischöflichen Archiv in Ljubljana sowie im Archiv der Republik Slowenien in Ljubljana.

SUMMARY

THE CARNIOLAN BRANCH OFFICE OF THE STATE REGIONAL ARCHIVES IN KLAGENFURT DURING THE GERMAN OCCUPATION

After the occupation in April 1941, the Germans founded an agency for archives, libraries and museums at the Office of the Authorized State Commissioner for the promotion of the German nation at Bled. Dr. Karl Starzacher, a former archival counsellor of the State Regional Archives in Klagenfurt, was responsible for the agency. Soon after his appointment to this post, Dr. Karl Starzacher offered his colleague Dr. Josip Žontar, whom he had studied with at the University of Vienna, a job. The job involved the protection of archives, libraries and museums. Dr. Žontar accepted the job, although not without hesitation. His first task was to make a compilation of the parochial registers of the Gorenjska region for the Central Registry Office in Kranj. Dr. Žontar also assiduously took care of the records in churches and other valuable collections, which later formed the basis of the material in the central archives in Kranj. Under his instruction, many Slovene books collected in various libraries were transported to the central archives in Kranj and thus saved from destruction by the German occupying forces. In March 1942, the central archives in Kranj became a branch office of the State Regional Archives in Klagenfurt. The archives employed Dr. Žontar as head of the branch office, alongside three other employees. These archives also kept some museum pieces, the most valuable of these being the collection of a pharmacist, Bohuslav Laviček, who was shot during the war. In the following years, the main concern of Dr. Žontar and his colleagues were the records of manors and of the former District Boards.

From 1943 onwards, Dr. Žontar received instructions from the Liberation Front advising him how best to save archival material and antiques. After the end of the war, the branch office of the Klagenfurt Archives was closed down and the archival records were transferred to their rightful owners or the competent authorities. Nowadays, these records are kept in the Archbishop's Archives of Ljubljana and in the Archives of the Republic of Slovenia.

Razvoj mariborskih četrti v letu 1945 s poudarkom na upravnih spremembah in značilnostih prvih volitev

SLAVICA TOVŠAK

I. MARIBORSKI OKRAJ V SKLOPU OKROŽNEGA LJUDSKEGA ODBORA

Okrožni odbori OF, ki so bili na slovenskem ozemlju kot organi oblasti formirani že med drugo svetovno vojno, so bili nadgradnja narodnoosvobodilnih odborov (NOO). Njihovo funkcijo je jasno opredelil Odlok predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o krajih, okrajih in okrožjih.

Tako zaznamovana upravno-politična in oblastna organiziranost se je nadaljevala po odhodu okupatorja. V mesecu maju je bila lahko izpeljana po Kidriču imenovana urejevalna faza prevzemanja oblasti.¹

Samo mariborsko okrožje, ki je teritorialno pokrivalo vso SV Slovenijo, je bilo skupaj z ostalimi upravnimi enotami definirano z Zakonom o upravnih razdelitvi federalne Slovenije iz leta 1945.²

Na osnovi 1. člena se je ozemlje federalne Slovenije delilo na 5 okrožij:

1. okrožno mesto Ljubljana
2. celjsko okrožje
3. ljubljansko okrožje
4. mariborsko okrožje
5. novomeško okrožje

Medtem ko je bilo okrožno mesto Ljubljana razdeljeno na 10 mestnih četrti, so se ostala okrožja delila na okraje:

Celjsko okrožje je obsegalo sedem okrajev, mariborsko devet, novomeško pet in ljubljansko sedem okrajev.

Okraji mariborskega okrožja s številčno opredeljenimi kraji so bili naslednji:

1. Dolnja Lendava (35 krajev)
2. Ljutomer (38 krajev)
3. Maribor mesto se je delilo na 7 mestnih četrti ali kvartov
4. Maribor desni breg (74 krajev)
5. Maribor levi breg (60 krajev)
6. Murska Sobota (114 krajev)
7. Prevalje (30 krajev)
8. Ptuj (112 krajev)
9. Radgona (52 krajev)

Takšno upravno-teritorialno ureditev lahko sledimo do sprejetja ustave LR Slovenije ozi-

roma do januarja 1947, ko so bila okrožja ukinjena, kot nove upravne teritorialne enote pa se uveljavijo okraji, kraji ter glavno mesto Ljubljana.³

Tako se je vzpostavljala slovenska civilna oblast, ki je upravno-organizacijsko shemo prilagajala navodilom iz Beograda. Za nemoteno izvajanje ukazov so morali ključne pozicije v upravi, komunistični partiji in Ozni zasesti zanesljivi kadri z dobrimi osebnimi ocenami. To je veljalo za vse pomembnejše upravne in politične funkcije. Pod drobnogled so bili postavljeni tudi vsi okrožni uslužbenci. Posamezniki so bili lahko zaradi ovadb ali stroge "cenzure" čez noč brez službe, zelo poostrena je bila tudi kontrola gibanja posameznikov na teritoriju Slovenije.

Vrsti problemov, ki so zajela vsa okrožja, zlasti mariborsko, zaradi težav pri oskrbi, s hrano, obnovo porušenih zgradb, vračanjem beguncev, splošnem neredu se je priključilo neuskklajeno in napeto ozračje nad civilno in vojaško oblastjo. Na najvišje civilne organe oblasti so vsak dan prihajale pritožbe zaradi samovolje pripadnikov vojske. Rezultat navideznega soglasja in sodelovanja so bili občasni sestanki obeh oblastnih struktur, ki sta sprejemali enotna stališča na najvišji mestni ravni. Npr.: 25. 5. 1945 so se sestali predstavniki komande mesta Maribor, Okrožnega odbora OF Maribor in Mestnega odbora OF Maribor. Dogovorili so se, da načelno izvaja vse funkcije oblasti civilna oblast, torej Mestni odbor OF Maribor, komanda mesta Maribor pa bo poskrbela le za javni red in mir in za to, da bo vojaškim enotam zagotovljena nemotena oskrba. Ostala pa so vojna območja, ki so teritorialno pokrivala ozemlja okrožij. Da je bilo nujno potrebno nekaj ukreniti, kaže primer, ko so se pripadniki vojaških enot obnašali zelo samovoljno, brez ustreznih odločb so se naseljevali v izpraznjenih stanovanjih, zasegali dragocenosti, namerno poškodovali posamezne zgradbe in kulturne znamenitosti. Mariborčani so si oddahnili, ko je 3. armada konce junija 1945 dokončno odšla iz Maribora.⁴

Kasneje je komanda mesta Maribor s podpisom majorja Berkopca in komandanta vojnega območja Dušana Švara izdajala vrsto samostojnih, javno objavljenih odredb, ki so po svoji vsebini težila k strogemu nadzoru nad premičninami posameznikov; zanimiva je npr. odredba, da se dajo pod zaporo vsi gradbeni stroji (be-

¹ Jera Vodušek-Starič: Prevzem oblasti 1944-1946, CZ Ljubljana 1992, str. 251.

² Uradni list SNS in NV Slovenije, 8. 11. 1945/Sl. 33, str. 137.

³ Uradni list LRS 5/1947.

⁴ Jera Vodušek-Starič: Prevzem oblasti 1944-1945, str. 259.

tonski mešalci, stroji, dvigala, žerjavi, drobilci, kompresorji).⁵ Navedene predmete so morali lastniki prijaviti tehničnemu odseku komande štajerskega vojaškega območja, ki je smel edini razpolagati s prijavljenim inventarjem. Podobna odredba istega organa je bila izdana za ves gradbeni material.

Konec maja se je Štajersko vojno območje preimenovalo v Mariborsko vojno območje. Nadaljnje razmejivne kompetence med civilno in vojaško oblastjo so se v naslednjih mesecih še vedno usklajevale z različnimi uredbami in odloki, ki so jih za okrožje, mesto in vojsko velikokrat podpisovali predstavniki oblasti, in s tem še vedno navidezno izkazovali enakopravnost in najtesnejše sodelovanje. Za okrožni odbor OF je bil v prvem obdobju podpisnik sekretar Sergej Kraigher, za komando mesta Maribor major Stefan Pavšič, za mestni odbor OF pa sekretar Dušan Špindler. Ne oziraje se na takšno razporeditev moči oblasti je bil nadzor vojske neizpodbiten: vojaški delegati so bili prisotni v vseh važnejših odsekih, uradih in industrijskih obratih civilne uprave.

Na širšem mariborskem območju je počasi dobivala upravno-oblastvena struktura svojo notranjo vsebino in uveljavljeno pristojnost. Med organi in odseki, ki so takoj pričeli z delom in vzpostavili lastno organizacijsko strukturo, so bili pomembni:

1. Narodna milica (dalje NM) je bila opredeljena kot izvršni organ civilne oblasti in je bila odgovorna najvišjemu organu OF. Razen tega, da je izdajala potne dovolilnice za osebni promet v mestu in zunaj njega, urejala cestni promet, je skrbel tudi za javni red in mir ter ukrepala proti kriminalu. Izdajanje orožnih listov je ostalo v pristojnosti okrožnega načelstva NM, medtem ko je bila komanda mesta pristojna za prijave in osebne izkaznice vojaških oseb. Okrožno načelstvo NM je imelo svoj sedež na današnji Gospodarski cesti 12 in ga velja posebej izpostaviti, saj je kljub težko obvladljivemu položaju prvih povojnih dni, ko se zaradi maloštevilčnosti ni mogla postaviti v bran nepredvidljivemu obnašanju bolgarskih čet, opravilo pomembno delo. Enot NM so pod njegovim vodstvom zasegle 1269 pušk, 4 brzostrelke, 29 strojníc, 8 pištol, 222 protitankovskih pušk, 550 ročnih granat, 25 min, 4 minomete, 6 avtomatov, 3 motorna kolesa, 62 avtomobilskih plaščev, 32 zračnic, 2 zaboja min za minomete, 4 zaboje protiletalske opreme, 1 zaboj granat, 80 uniform, 10 plaščev, 3 tovorne avtomobile ostalega orožja, 1 voz z orožjem in 4 vagone živil.⁶

Celotni plen, torej orožje, vojni material in živila, je bil predan vojaškimi oblastem. Analiza opravljenih akcij je pokazala, da so vsa kvartna

poveljstva NM (Stolni, Frančiškanski, Meljski, Magdalenski, Tezenski, Pobreški, Studenski kvart in Nova vas), ki so štela od 10-12 mož, nalogo opravila dobro. Vzporedno s tem so enote sprejele obvezo sodelovanja pri preprečitvi možnosti miniranja mostov, raznih sabotažnih akcij itd. V ospredju je bila tudi skrb, da se ustrezno zastražijo industrijski objekti, javne naprave in ustanove.

2. Že v prvih dneh je bilo nujno določiti kompetence MESTNEGA stanovanjskega urada, saj so se vsak dan vračali izseljenci oziroma repatriiranci, ki so potrebovali vsaj začasno namestitev, večina zgradb pa je bila porušena ali poškodovana. Civilisti so se obračali na mestni stanovanjski urad, saj se je komanda mesta po razmejitvi oblasti omejila le na reševanje stanovanjskih problemov vojaških oseb. Kljub odredbi okrožnega odbora OF, naj bišni lastniki in upravitelji zgradb do 16. maja sporočijo Mestnemu stanovanjskemu uradu, ki je imel sedež na Orožnovi 6, število prostih stanovanj, je bil na tem področju precejšen nered. Po podatkih iz Vestnika je bilo po 40 bombardiranjih mesta popolnoma uničenih 315 stavb, težje poškodovanih 389, srednje poškodovanih 482 in lažje poškodovanih 1414 stavb, z drugimi besedami, 40% zgradb v Mariboru je bilo vključeno v projekt takšne ali drugačne obnove.⁷ Tesno povezana s pomanjkanjem stanovanj je bila problematika gradbene industrije, ki potrebam obnove še zdaleč ni ustrezala. Maribor je potreboval 4 milijone opek, steklo, cement, opremo.

3. Gradbeni oddelek pri okrožnem odboru OF je poskrbel za ustanovitev gradbene centralne komisije, ki so jo sestavljali:

- predstavnik gradbenega oddelka okrožnega odbora OF
- predstavnik gradbenega odseka mestnega odbora OF
- predstavnik finančnega odseka okrožnega odbora OF
- predstavnik državnega gradbenega podjetja OBNOVA
- predstavnik Komisije za upravo narodne imovine
- predstavnik centralne uprave sindikata
- predstavnik zveze mladine Slovenije

Nujnost obnovenih del je za vsako posamezno zgradbo ugotavljal poseben strokovni odbor, ki je za svoje delo odgovarjal centralni komisiji.⁸

Pri pregledu stavb in ugotavljanju škode so sodelovali gradbeni referenti mestnih četrti. Enakovreden organ strokovnemu odboru je bil finančni odbor, ki je na osnovi potreb pripravljal

⁵ Novi čas, letu II, št. 23, 17. 5. 1945.

⁶ FAM, fond: Okrožni ljudski odbor Maribor 1945-1946, AŠ 8.

⁷ Vestnik Maribor, št. 56, 2. 10. 1945.

⁸ Vestnik, Mariborskega okrožja, št. 37, 16. 8. 1945.

finančni načrt obnovitvenih del. V njem sta bila po en zastopnik finančnega odseka okrožnega odbora OF, mestnega odbora OF, uprave narodne imovine, uprave javnih zgradb in prvotnih hišnih lastnikov. Tehnično-izvrševalni odbor je kot tretji odbor uvrščal gradbene naloge po prioriteti, oddajal naročila, odrejal dela privatni udarniški iniciativi in nadzoroval obnovo.⁹

Gradbeni oddelk mariborskega okrožja si je zastavil kot eno izmed najpomembnejših nalog obnovo porušjenih in poškodovanih šolskih poslopij, da bi lahko potekal pouk v normalnih razmerah. V celotnem okrožju je bilo poškodovanih 220 šol do konca oktobra je bilo usposobljenih za šolski pouk 143 šol. Popolnoma porušjenih je bilo 19 šol, kar 115 pa je bilo zelo poškodovanih.

Tabela številka 1 ponazarja pregled stanja šolskih poslopij:

Gradbeni oddelk OOOOF Maribor si je zastavil kot prvenstveno nalogo obnovo poškodovanih oziroma porušjenih šol in poslopij. Skupno število poškodovanih šol: 220, od tega jih je 86 delno poškodovanih, 115 zelo poškodovanih in 19 popolnoma porušjenih.

Dotlej je bilo popravljenih 143 šol; v ta namen se je porabilo 2,658.000 din. Prejeta dotacija je znašala 1,158.000 din; dolg na že izvršeno obnovo znaša torej 1,500.000 din.

Pregled stanja šol:

okraj mariborskega okrožja	število pošk. šol	število že pop. šol	za obnovo predvidene šole	potresna zgraditev na novo
D. Lendava	30	25	2	3
Ljutomer	19	7	111	2
Maribor-mesto	13	-	12	1
Maribor desni breg	311	17	8	5
Maribor -levi breg	27	14	10	3
Murska Sobota	35	33	2	-
Prevalje	19	11	6	2
Pluj	33	25	5	3
Rudgona	14	11	3	-

V nekaterih krajih so bile šole požgane, nadomestnega poslopja ni na razpolago in tudi ne kredita za obnovo.¹⁰

4. Že 22. maja 1945 so se vključili v obnovo tudi prometni odseki. Delovali so na območju okrožja, okrajev, mest.

Na nivoju celotne Slovenije je bilo do konca leta usposobljenih in uporabnih 767 km železniških prog od skupnih 1032 km. Zaradi gospodarskih razlogov in povezave z morjem ter in-

dustrijskimi središči je bila med najpomembnejšimi nalogami usposobitev proge Trst - Ljubljana - Maribor. Razen prometne infrastrukture (ceste, železnice, mostovi) je bilo zaradi ugotavljanja razpoložljivega potenciala nujno potrebno popisati prevozna sredstva - avtomobile, motorna vozila, vprežno živino. Že julija 1945 je bila npr. izdelana dokaj popolna slika o stanju in pripadnosti vozil za območje mesta Maribor. Za obnovo so bili namenjeni trije tovorni avtomobili, z osmimi je razpolagal gradbeni urad, s tremi Tvorница letal (danes Tovarna avtomobilov Maribor).

Navodu je pripadalo 10 avtomobilov, tovarni Zlatorog (danes Henkel-Zlatorog) štirje, prehranjevalni odsek je imel 6 avtomobilov, prometnemu odseku pa sta ostala dva.¹¹ Mestni odbor je dobil na razpolago osebni avtomobil znamke Steyer, mestni iniciativni odbor medstrokovne zveze sindikatov avtomobil Mercedes (z njim so se predstavniki oblasti leta 1945 odpeljali po pomembno arhivsko gradivo in denarna sredstva k ruski misiji v Gradec), kulturno-propagandnemu odseku je bilo dodeljeno motorno kolo znamke Korex, stanovanjskemu uradu pa kolo znamke Dun.¹²

Omejitev in stroga evidenca je veljala tudi za prevoznike konjskih vpreg. Potrebe po prevoznih sredstvih so bile z ozirom na razpoložljive kapacitete velike, kar je zahtevalo skrajno racionalno organiziranost tudi na tem področju. Prometni odsek si je pridobil evidenco nad naslednjim številom konj oziroma vozov: 137 težkih konj, 160 lahkih konj, 127 težkih vozov, 93 lahkih vozov. Seznamei voznikov, zadolženih za prehrano (trgovci, mesarji, peki), so se zaradi pomembnosti opravil vodili posebej in je bilo tako na tem področju evidentiranih še 99 konj, 48 težkih in 45 lahkih vozov.

Problemom pomanjkanja prometnih sredstev se je pridružilo tudi pomanjkanje bencina na eni in pomanjkanje živinske krme na drugi strani.¹³

Odsek za industrijo in rudarstvo pri mariborskem okrožju je izdelal svoje prvo poročilo in delovni načrt že julija 1945. Podatki, ki so jih posamezne tovarne pošiljale v obliki poročil na okrožje, so bili dokaj neredni, zaradi pomanjkanja prometnih sredstev pa je bila težavna prisotnost na terenu. Rudarska industrija se je ubadala s problemi pomanjkanja surovin, npr. železa, jekla, bakra in je skoraj v celoti delala za potrebe obnove.

Pomanjkanje surovin je pestilo skoraj celotno kovinsko industrijo. Tako bi npr. prometno društvo v Limbušu-Bistrici potrebovalo vsaj 34.000 kg raznega profilnega železa, da bi lahko začelo izdelovati okovja za okna. Zaradi pomanjkanja

⁹ Ravno tam.

¹⁰ Vestnik, št. 79, 29. 11. 1945.

¹¹ PAM, fond: Mestni ljudski odbor Maribor, spisi tajništva 1945, spis št. 556.

¹² PAM, fond: MLO Maribor, spisi tajništva 1941, spis št. 124.

¹³ PAM, MLO Maribor, spisi tajništva, spis št. 556.

surovin in neučinkovitosti ustreznega ministrstva je proizvodnja povsem zamrla.¹⁴

Tovarna letal na Tezno (danes Tovarna avtomobilov Maribor) je svoj program preusmerila v izdelavo raznega orodja, saj ji je pomanjkanje jekla ohromilo oživitve vsaj 50% proizvodnje. Veliko je bilo tudi pomanjkanje kadra, saj je bilo od 300 predvidenih avtomehaničkov zaposlenih le 7.

Splošna stavbena družba (danes Metalna Maribor) se je z 280 zaposlenimi s skoraj normalno kapaciteto usmerila na izdelavo konstrukcij mostov, medtem ko Mariborska livarna, ki je bila porušena skoraj v celoti, v prvih mesecih še ni obratovala.¹⁵

Železarna in livarna na Muti je delovala s polovično kapaciteto, saj se je pomanjkanju kadra pridružil pomanjkanje surovin in opreme, ki je bila skoraj v celoti ukradena.

Tekstilnih obratov je bilo 23 in so zaradi pomanjkanja surovin delovali z 20-60% zmogljivostjo.

V celotnem okrožju je bilo takoj po vojni usposobljenih osem usnjarn in dve tovarni čevljev v Mariboru (Blatnik in Karo).¹⁶

II. POLOŽAJ V MARIBORU DO VOLITEV V NOO IN DELOVANJE NEKATERIH ORGANOV OBLASTI

Osmega maja 1945 so Maribor zapustile zadnje enote okupatorjeve vojske in njegovega upravnega aparata in mesto je po 49 mesecih okupacije, ki so jo spremljale groza, strah, preganjanje in negotovost, ponovno doživljalo trenutke svobode.

Zlom nacistične vojske se je na mariborskih ulicah odražal že na sam predvečer osvoboditve. V smeri proti Koroški in Gradcu so se mrzlično umikali zadnji vojaški avtomobili, zadnji ostanki vojske in nemške oblasti. Zbežal je bivši nacistični župan Knans, sledila sta mu policijski direktor Wallner in komandant Schutz policije. Skozi Maribor je bežal tudi poglavar neodvisne države Hrvatske Ante Pavelić s svojimi najzvestejšimi pristaši.¹⁷

V upravnem smislu je bil Maribor razdeljen na četrti ali kvarte: Frančiškanski, Magdalenski, Meljski, Pobreški, Studenški, Stolni, Koroški kvart in Nova vas. Le-ti so obsegali katastralne občine: Grajski marof, Grajska vrata, Koroška vrata, Maribor-mesto in Sveta Magdalena. K staremu mestnemu jedru so priključili še k.o. Pobrežje, Tezno in Studenci.¹⁸

S tem se je območje mesta povečalo od 706 na 3100 ha.¹⁹

Eden prvih ukrepov vojaško-civilne oblasti je bila uvedba policijske ure med 8. uro zvečer in 4. uro zjutraj. Strogo je bilo prepovedano pijančevanje, vsaka sabotaža ali ropanje pa se je lahko v skrajnem primeru končalo s smrtno kaznijo. Od prebivalstva se je pričakovalo sodelovanje z redom, strpnostjo, skupnim varovanjem narodne imovine in privatne lastnine, vključitvijo v normalni delovni proces. Razglas je bil v skladu s položajem, ki je obetal mestu vrsto problemov in težko rešljivih zadev. Vojaška oblast je odredila tudi mobilizacijo vseh moških od 17. do 50. leta starosti.

Sledila je odredba Okrožnega odhoda OF, da ostanejo do preklica vse trgovske in obrtne prodajalne kakor tudi gostinski obrati zaprti. Vsi uslužbenci nekdanje mestne občine in sreskega načelstva so bili vabljeni, da 10. 5. 1945 nastopijo in zasedejo nekdanje službeno mesto.

Zunanja podoba Maribora v tistem trenutku ni bila nič kaj razveseljiva. Mestne ulice so bile zatrpane z ruševinami, barikadami, pereča je bila stanovanjska problematika, trumoma so se vračali izseljenci oziroma repatriiranci, organizirati je bilo treba prehrano, poskrbeti za onemogle, evidentirati zlasti tužce, pomagati holnim, da ne bi izhruhnile epidemije, poskrbeti za osebe, ki niso našle poti do prijavnih uradov.

Eden izmed osrednjih problemov prvih mesecev je bila nedvomno čim popolnejša evidenca prebivalstva. Zato je MO OF izdal posebna navodila za vse kvartne odbore OF, ki so bila v skladu z odlokom o nadzorstvu in gibanju civilnega prebivalstva in o uvedbi potrebnih dovolilnic, ki jih je izdal SNOS.²⁰ Temu se je pridružil navodilo o izdajanju začasnih osebnih izkaznic, kar je sodilo v končno pristojnost odseka za notranje zadeve.²¹

Pri legitimiranju so se prebivalci Maribora do izdaje začasnih osebnih izkaznic identificirali z legitimacijami, ki so jih izdale nemške oblasti. Zaposlenim so smeli izdajati obrati in uradi potrdila o zaposlitvi. Na podlagi teh potrdil, ki so bila izstavljena kolektivno in potrjena od kvartnih odborov, so bila izstavljena dovoljenja za gibanje med stanovanjem in obratom. Ta kolektivna potrdila o zaposlitvi, overjena s strani kvartnih odborov OF, so bila poslana na ustrezni odsek pri MO OF v dokončno verifikacijo. Osebe, ki so bile brez dokumentov in so sumljivo postopale po mestu, je bilo treba preveriti in v skrajnem primeru aretirati. Za gibanje po okraju so veljale potne dovolilnice le za enkratno uporabo, potem jih je bilo treba oddati istemu forumu, ki je dovolilnico izdal. Za potovanja iz

¹⁴ Okrožni odbor OF Maribor, Odsek za industrijo in rudarstvo, AŠ 23.

¹⁵ Ravno tam.

¹⁶ Okrožni ljudski odbor Maribor, Odsek za industrijo in rudarstvo, AŠ 20.

¹⁷ Novi čas, 9. 5. 1945.

¹⁸ Uradni list SNOS in NV Slovenije, 3/1945.

¹⁹ Vladimir Bračič: Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju SZ Slovenije, ČZN, 2/78, str. 297.

²⁰ Uradni list SNOS, 3/1944.

²¹ Uradni list SNOS in NUS, 5/1945.

okraja v okraj so smela izdajati dokumente le okrajna načelstva oddelkov za notranje zadeve, za potovanja iz okrožja v okrožje pa je bil kompetenten izdajati potne dovolilnice le državni organ. Za potovanje iz Slovenije je bilo pristojno le ministrstvo za notranje zadeve.

Četrtega junija 1945 je pričel poslovati prijavni urad komande NM, ki je deloval na današnji Miklošičevi ulici 1. Tam so se morali prijaviti vsi prebivalci mariborskih kvartov, stalno ali začasno bivajoči v mestu, ne oziraje na to, ali so bili doslej že prijavljeni ali ne. Tudi vsak hišni lastnik ali stanodajalec je moral prijaviti ali odjaviti v času 24 ur vsako spremembo. Enaka določila so veljala za upravitelje prenočišč, hotelov. Uradni čas urada je bil med 8. in 12. uro ter med 14. in 19. uro. Hišni lastniki ali njihovi upravitelji so bili dolžni voditi v hišah točen seznam vseh v stavbi stanujočih oseb ter ga izobesiti na vidnem mestu v hišnih vežah.²² To je bil edini način za ureditev osnovne evidence, ki pa se zaradi premajhne odgovornosti in malomarnosti ni najbolje obnesel.

Osebnne izkaznice v posameznih četrtih so se pričele izdajati šele od 13. avgusta naprej. Tiste, ki so bile izdane članom PG KB (Kulturbunda), so bile označene z rdečo črto, potegnjeno iz levega spodnjega kota v desni zgornji kot. Izdane so bile osebam, ki so imele rdečo legitimacijo do številke 25.000. Za ostale, ki so bili po mnenju odborov tudi v KB, pa so imeli številko nad 25.000, je bila osebna izkaznica ravno tako označena, in sicer po sklepu posebne komisije vsake četrti. Tujei niso dobili osebnih izkaznic. Osebe, ki so bile obsojene na izgubo narodne časti, so dobile od odseka za notranje zadeve označene osebne izkaznice.²³ Pri izvedbi te naloge je bilo nujno potrebno sodelovanje kvartnih odborov in odseka za notranje zadeve pri MO OF. Ko so bile osnovne formalnosti opravljene na četrtih, so ti začeli dan za dnem pošiljati po več 100 izkaznic na odsek za notranje zadeve. Tam so jih pregledali, opremili z žigom in podpisom. Primer resnega dela kaže podatek, da je 28. avgusta poslala Pobreška četrt 570, Koroška 25 in Studenška 42 osebnih izkaznic v dokončno potrditev.

Podatki s konca meseca junija kažejo nekaj sprememb v teritorialnem obsegu četrti. Ni podatkov o obstoju četrti Nova vas, na novo pa se pojavi Krčevinska četrt.

Posamezni kvarti so imeli sedeže v naslednjih ulicah:

I. Koroški kvart:	Koroška cesta 40
II. Stolni kvart:	Moško učiteljsiše, kasneje se preseli na Koroščevo ulico 13 (današnja Mladinska ulica); 13. 6. 1945 do prenehanja na Krekovi ulici 8/I
III. Meljski kvart:	Wilsonova ulica 20, kasneje Trdinova ulica 3
IV. Magdalenski kvart:	Viktor Parmova ulica (danes Parmova ulica)
V. Frančiškanski kvart:	Cankarjeva šola, nato do ukinitve Maistrova 24
VI. Studenški kvart:	Slomškova ulica 23
VII. Pobreški kvart:	Zrkovska cesta 36, v bivšem prosvetnem domu na Aleksandrievi cesti 48 (današnja Partizanska cesta)
VIII. Tezenski kvart:	Ptujska cesta 33
IX. Krčevinski kvart:	Ribniška cesta 4

Aktivnosti posameznih kvartov, njihove pozitivne in negativne strani se bodo odražale pri vseh poglavjih, saj so opravljali vrsto pomembnih nalog. MO OF so morali pošiljati vse sejne zapisnike in 12-dnevna obširna poročila, vendar so se v arhivskih dokumentih ohranili le posamezni fragmenti. Tudi ohranjenega gradiva kvartov je razmeroma malo. V vsakem izmed njih so zaživeli odseki po vzoru mestnega oziroma okrožnega oblastnega organa, vendar so bili običajno kadrovsko omejeni na eno osebo, osebo referenta, npr. za socialno skrbstvo, kinetijstvo, vojnega referenta, referenta za propagando, prosveto, prehrano, obrt, industrijo, gradbeništvo, Rdeči križ, zdravstvo, Antifašistično fronto žena (dalje AFZ), Ljudsko mladino Slovenije (dalje LMS), sindikat.

Iz fragmentarno ohranjenega gradiva povzemam nekatere specifičnosti o nastanku nekaterih kvartov in prvih aktivnostih ter problemih, ki so jih doživljali kot organi oblasti, politični organi in teritorialne enote ožjega mestnega območja.

Formiranje Krčevinskega kvarta je npr. tesno povezano s sestankom 11. maja 1945, ko je bil na pobudo Okrajnega odbora OF Maribor-levi breg ustanovljen krajevni odbor OF Krčevina. Ta je imel svojo 1. sejo že naslednji dan in nadaljnji dogodki so se odvijali izredno hitro. Dne 22. maja je bil na iniciativo MO OF sklican sestanek v gostilni Kliček pri Treh ribnikih. Zbrali so se prebivalci bivše občine Krčevina s kraji Pod piramido, Petrovo selo, Ribniško selo in Za Kalvarijo ter se soglasno izrekli za priključitev teh krajev k mestu Maribor kot posebni mestni kvart.²⁴ Sestanek je rodil sadove, saj je bila že 2. junija 1945 1. seja kvartnega odbora v gostilni Kliček. Kvart se je takoj razdelil na 5 sektorjev: Ribniško selo (45 hiš), Vinarje (27 hiš), Za Kalvarijo (17 hiš), Petrovo selo (32 hiš) in ulice:

²² Vestnik Mariborskega okrožja, 6/1945, str. 2.

²³ PAM, fond: MLO Maribor, spisi tajništva 1945, I-1000, spis 45.

²⁴ PAM, fond: Krčevinski kvart, Skatla 1.

Vinarska cesta, Kalvarska cesta, Turnerjeva ulica, Badlova ulica (današnja Marčičeva) in sektor Pod piramido (108 hiš) in ulice: Tomšičev drevored, Srnčeva ulica, Ipavčeva ulica, Slomškova ulica, Meškova ulica, Janežičeva ulica, Lesnikova ulica, Praprotnikova ulica, Strma ulica, Stubičeva ulica, Aleksandrova cesta (današnja Partizanska cesta). Skupno je takrat kvart štel 1658 prebivalcev.²⁵

Novo uradne prostore so uredili v zaplenjeni hiši nekdanjega Kreisfiihrerja v Klinbergovi vili na Ribniški ulici 4. Vendar je kmalu nastalo vprašanje glede razmejitve med Krčevinskim kvartom in krajevnim odborom Košaki, zato je bilo 9. junija ponovno sklicano ljudsko zborovanje na poziv MO OF in Okrajnega odbora Maribor-levi breg. Sporno je bilo območje od Piramide do Aleksandrove ceste, ker je bil ta del priključen Košakom, ne da bi upoštevali želje prebivalcev. Glasovanje 120 ljudi na sestanku je soglasno odločilo priključenju spornega območja k mestu.

V kvartu so ustrezni organi pridno sodelovali pri zaplembi večjih posestev: Twickle, Hälbert, Gusel, Standinger, dr. Bučar, Barle, dr. Klančnik. Povsod so postavili oskrbnike. Evidentirati so pričeli prebivalstvo, a se je kmalu ugotovilo, da je bilo na tem območju veliko nek-danjih pripadnikov KB.²⁶

Meljski kvart je imel svojo 1. sejo 16. junija 1945 in sta bila na njej, kot tudi v vseh ostalih kvartih, izvoljena ožji odbor s 7 člani in širši odbor s 17 člani. Zanimiva je bila socialna struktura članov ožjega odbora: trgovec (sekretar), akademik, 3 delavci, 1 gospodinja, 1 železničar; v širšem odboru je bil 1 akademik, 3 gospodinjice, 2 uradnika, 2 delavca, 3 železničarji, prodajalec, šofer, čevljar in viničar.²⁷

Od posledic vojne je bilo zelo hudo prizadeto območje Frančiškanskega kvarta, vendar si je hitro opomogel, izvolil odbornike, si uredil prostor za knjižnico, propagando, kolportažo (po preselitvi na Maistrovo ulico 24). Prebivalci so se množično udeleževali odkopavanja ruševin. Zaradi obilice dela se je 1. politična ura vršila v primerjavi z ostalimi šele 27. junija v telovadnici Cankarjeve šole, kjer se je zbralo okoli 150 ljudi. Druga politična ura je bila 4. julija in so na njej razpravljali o novi narodni oblasti, pomeni reorganizacije kvartov in bližajočih se prvih volitvah.

Tudi Koroški, Tezenski, Pobreški, Magdalenski in ostali kvarti so organizirali tedenske politične ure, ki so včasih trajale mnogo več kot uro in so na njih razpravljali o nalogah, perečih vprašanjih, ki bi jih morali reševati, političnem razvoju. Prva politična ura Koroškega kvarta je

bila 15. junija ob 19. uri v Kazinski dvorani Slovenskega narodnega gledališča. Po otvoritvenih besedah sektorskega sekretarja je sledilo predavanje o nastanku in razvoju ter končni zmagi OF. Glavne misli so slonele na podatkih iz brošure Kratek pregled borbe jugoslovanskih narodov, ki jo je izdal Oblastni komite KPS za Štajersko. Podana so bila tudi izčrpna navodila in pojasnila o ustroju, delovanju, kompetencah in funkcijah mestnih in kvartnih odborov OF. Sicer pa se je prebivalstvo Koroškega kvarta precej razlikovalo od drugih po svojem socialnem sestavu. Industrije, večjih trgovskih in gostinskih obratov kvart ni imel. Kot tipično predmestni predel se je razvil ob cesti, ki vodi vzporedno z Dravo proti Dravogradu na zahodu. Ta prehodni značaj se je odražal tudi v plasteh prebivalstva. Razen zadnjih ostankov kmetij in nekaj manjših obrti so tvorili jedro prebivalstva javni nameščenci in uslužbenci. Precej je bilo tudi starejšega in upokojenega prebivalstva.

Tezenski kvart je imel 1. politično uro 4. junija 1945 z naslovom Pomen in organizacija OF. V jedilnici tovarne Splošne stavbene družbe se je zbralo okoli 500 Tezenčanov. Uspešno so delovali zlasti kvartni propagandisti.

Že konec maja 1945 je izšel proglas za ugotavljanje vojne škode za celotno mariborsko okrožje. S tem vprašanjem so se morali spopasti okrajni, krajevni oziroma kvartni odbori OF.

V proglasu je bilo poudarjeno, da bodo tudi narodi federativne Jugoslavije v Moskvi predložili svoje upravičene zahteve. Vendar je bil rok za zbiranje podatkov izjemno kratek, zato je bilo potrebno takoj pričeti s popisovanjem. Prvi popisi so bili že izvedeni, a so se rešili spontano, s približno natančnostjo in brez ustreznih navodil. Zato je akcija dobila svoj pravi odmev šele po 2. avgustu 1945, ko je pričel teči po odredbi Državne komisije za ugotavljanje vojne škode v Beogradu 40-dnevni rok za prijavo vojne škode, povzročene od 6. 4. 1941 do konca vojne. Vsako škodo je bilo potrebno prijaviti na novo, na posebnem obrazcu. Prijavitelj je po vložitvi prijave prejel uradno potrdilo kvartnega odbora, da je izpolnil svojo dolžnost. Znesek škode je ocenila okrajna komisija. Na kvartnih sestankih so okrajni člani komisije razlagali postopek in poučevali ljudi, kako je potrebno obrazce izpolnjevati. Tudi na kvartih so pričeli z delom poverjeniki, ki so poročali o vojni škodi, delili obrazce, sodelovali pri vnašanju podatkov. Ker je imela akcija tako širok obseg, je v drugi polovici avgusta odsek za notranje zadeve v ta namen organiziral poseben prostor na Miklošičevi 1. Zaradi zmanjšanja stroškov za oba okraja Maribor-levi breg in Maribor-desni breg ter seveda Maribor-mesto ustanovili eno okrajno komisijo za ugotavljanje vojne škode. V svrhu pravilne ocenitve vojne škode na zgradbah (popolnoma ali delno porušeno je bilo okoli 4000 hiš) je bilo potrebno pritegniti tudi gradbene inženirje in

²⁵ PAM, fond: MLO Maribor, spisi tajništva 1945, spisi I-1000, spis št. 358.

²⁶ Ravno tam.

²⁷ PAM, fond: Meljski kvart, škatla 1.

druge gradbene strokovnjake, da bi našli skupen, strokovni dogovor o ocenitvi.²⁸

Na okraju oziroma okrožju so si zadali rok za oddajo 9. september 1945, dejansko pa se je popis zavlekel do novembra.²⁹ Okrajna komisija je v zmanjšanem obsegu obstajala še do julija 1947, ko je bila po več kot dveletnem delovanju razpuščena.

Do novembra je bila vojna škoda, brez vojne škode industrije, ocenjena na 4.099.251 din (predvojnih), kar je služilo kot realna številka za obnovo mesta. Škoda, ki jo je utrpel mestni narodnoosvobodilni odbor brez industrije, je bila zaokrožena na 31.117.348 din (predvojnih). Pri tem ni bila šteta vojna škoda Mestnega vodovoda, plinarne in drugih mestnih podjetij.³⁰ Poleg že prej ugotovljene škode je komisija rešila še 21.600 prijav. Največ se jih je nanašalo na škodo, ki so jo povzročili Nemci, v manjši meri Italijani in le nekaj Madžari. Ko so na 7. zasedanju Okrajnega ljudskega odbora Maribor-mesto 3. 7. 1946 razpravljali o končni številki, so ugotovili, da znaša prijavljena vojna škoda za mesto Maribor 5.597.635.989 din brez ocenitve na kulturnozgodovinskih predmetih. Če bi dodali še to postavko, bi dobili končno številko v višini 6 milijard din.

Med septembrom in oktobrom je bilo delo okrajne komisije najagilnejše in je v tem času to delo opravljalo 80-100 uslužbencev. Pri tem niso bili šteti poročevalci in popisovalci na terenu in vsi tisti, ki so sodelovali v četrtih. Po ukinitvi komisije je ostal le še referent za vojno škodo, ki je formalno opravljal morebitne nerešene zadeve.

Ena najtežjih nalog, s katero se je bilo prav tako treba ukvarjati takoj po osvoboditvi, je bilo varovanje narodne imovine tistih, ki jih je okupator izselil, preselil ali interniral. Pri predsedstvu SNOS je bila imenovana komisija za upravo narodne imovine že 19. 4. 1945.³¹ Tudi pri MO OF lahko že od 15. 5. 1945 govorimo o delu odseka za upravo narodne imovine. Kljub temu pa je bilo zabeleženih veliko poskusov Mariborčanov, ki so brezobzirno raznašali tujo imovino in tako hoteli zadostiti svojim osebnim interesom, poklicni tatovi in špekulanti pa so si hoteli iz tega kovati dobiček. Zato je bil nujen razglas MO OF, s katerim je opozarjal vse prebivalce na kompetence organov NM, ki so dobili zadolžitev najstrožje kaznovati vse, ki bi se polastili imovine brez odobritve oblasti. Kljub razglasu je prišlo do več aretacij, ki so dobile svoj epilog v sodni dvorani. Odsek za upravo narodne imovine je najprej posloval v prostorih MO OF, nato se je preselil na Orožnovo 11.

Razdeljen je bil na 5 oddelkov:

ODSEK ZA UPRAVO NARODNE IMOVINE				
Oddelek za trgovino	Obratni oddelek	Oddelek za premičnine	Oddelek za nepremičnine	Pravni oddelek
Industrija in specializirane ustanove				

Razpolagal je z dvema skladiščema, kjer je bilo shranjeno pobištvo, perilo itd., in sicer na Zrinjskem trgu 1 in v Cvetlični ulici 22. Zaposloval je 116 delavcev, od tega 60 nameščencev in 56 pomočnikov (45 nameščencev je bilo zaposlenih v pisarnah v Orožnovi ulici, 14 v obeh skladiščih in 1 v delavnici na Strmi ulici). Zaradi delovanja posameznih oddelkov, ki je obogateno z vrsto zanimivih in konstruktivnih podatkov, navajam njihove ugotovitve v kratkih potezah:

Oddelek za trgovino, industrijo in specialne ustanove je postavil pod začasno upravo trgovske obrate Nemcev in nezanesljivih oseb. Imenovali sočasne upravitelje z nalogo, da opravijo inventure. V dveh mesecih je bilo prevzetih 174 trgovin, 40 industrijskih podjetij, kar 35 jih je bilo prej v nemških rokah in 5 v slovenskih; slednja so bila pod upravo, ker se lastniki niso vrnili. Med industrijskimi podjetji je prevladovala tekstilna stroka (11), kovinska industrija (6), preostala so odpadla na druge panoge industrije.

V oddelku za obrt so razpolagali s podatki, da je prišlo pod začasno upravo 79 gostinskih obratov, 22 brivskih obratov, 13 čevljarških delavnic, 8 pekarn, 12 mesarskih obratov, 9 elektrotehničnih obratov, 5 obratov klobučarske obrti, 3 pečarski obrati, 7 obratov pleskarske in slikarske obrti, 9 obratov kovinske obrti, 7 kleparskih obrti in 12 mizarških delavnic.

Na oddelku za nepremičnine so pod začasno upravo uvrstili 362 nepremičnin, ki so bile v glavnem last nemških državljanov. Ta oddelek je poskrbel, da so vsem, ki jim je nepremičnine zaplenil okupator te vrnili v začasno upravo, vprašanje lastninske pravice pa naj bi se rešilo v trenutku, ko bi postala veljavna uredba o poslovanju narodnih sodišč.

Veliko dela je imel tudi oddelek za premičnine, saj so se dan za dnem vračali v Maribor borci, izseljenci, interniranci, ki so bili vsi po vrsti praznih rok in le redkokdo je našel svoje imetje nedotaknjeno. Pobištvo so dodeljevali prosilec le v začasno uporabo. Izvršenih je bilo 987 popisov.

Pravni oddelek se je ubadal s pritožbami, prijavi in nepravilnostmi, ki so se pojavljale na vseh oddelkih.³²

Do 1. junija 1945 je posloval tudi oddelek, ki je sprejemal prijave tistih, ki so kupili pobištvo

²⁸ Vestnik Mariborskega okrožja 6/45, str. 2.

²⁹ PAM, fond: MLO Maribor, spisi 1000-2435.

³⁰ PAM, fond: MLO Maribor, zapisniki zasedanj mestne narodnoosvobodilne skupščine, zapisnik 5. zasedanja, 16. novembra 1945.

³¹ Uradni list SNOS, 21. 5. 1944.

³² Vestnik Mariborskega okrožja 7/1945, str. 2.

od Festigung (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums (Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva) ali pa od Nemec katerih pravni posli so bili v smislu čl. 6 odloka Avnoja z dne 21. 9. 1944 nični.

Po izvršenih volitvah je mariborsko upravo narodne imovine presenetila uredba, ki jo je izdala komisija za upravo narodne imovine pri predsedstvu Narodne vlade v Ljubljani, da morajo vse zgradbe, ki so v lasti narodne imovine, preiti v last narodnoosvobodilnih odborov (NOO), ulični odbori pa naj prevzamejo nadzorstvo nad njimi.³³ Ravno v zvezi s tem je KUNI zaprosila za preložitve uredbe, ki naj bi bila izvršena do 1. 1. 1946. Tedaj naj bi okrajni NOO sprejel vse hiše, ki so last omenjene komisije (1100 zgradb, ki jih je upravljalo 17 upraviteljev). Zaradi specifičnega položaja Maribora, torej velikega števila zgradb, niti okrajni odbor niti ulični odbori niso bili sposobni prevzeti uprave nad njimi v tako kratkem času, temveč sukcesivno.³⁴

Vendar je z reorganizacijo upravnega aparata tudi ta komisija prenehala z delovanjem v 2. polovici leta 1946. Ostal je le referent, od marca 1946 pa so ustanovili razdelek za upravo zaplenjenih podjetij z nalogo likvidacije zaplenjenih podjetij tako, da jih delno preda v državni sektor, t.j. NA-MI, delno pa, da uredi podjetja v okviru OLO.³⁵

Vzporedno z razvojem narodne in državne oblasti se je tudi vojska oziroma vojaška oblast prilagajala novonastalim razmeram. Julija 1945 je bila na osnovi odredbe Ministrstva narodne obrambe DFJ in predsedstva Narodne vlade Slovenije izvršena reorganizacija zalednih oblasti. Mobilizacijske odseke, ki so bili prej na komandah mest in območij, so ukinili. Namesto njih so bili postavljeni mobilizacijski oddelki pri okrožnih odborih OF in mobilizacijski delegati pri okrajnih odborih OF. S tem je prešla vojaška oblast v izgradnji svojega aparata do okraja, kjer je odslej izvrševala večji del svojih vojno-teritorialnih poslov. Zaradi kontinuitete poslovanja med vojaškimi organi in organi narodne oblasti so se pri teh institucijah formirali posebni referati oziroma referenti za mobilizacijske posle, ki so bili odgovorni za sodelovanje z vojsko.³⁶

Takšni so bili prvi tedni v svobodi. Zaživeli so okrožni, okrajni in kvartni odbori OF kot začasni oblastni organi. Formirale so se številne komisije, odseki, prebivalstvo Maribora se je vključevalo v takratne politične razprave in isto-

časno gradilo porušeno mesto. Kako ga je gradilo, kolikšna pozornost je bila posvečena šolstvu, zdravstvu, prehrani, kmetijstvu, socialnemu skrbstvu, pa bi lahko pokazal samostojen članek.

III. PRIPRAVE NA VOLITVE IN NADALJNJA IZGRADNJA OBLASTI

Konec junija in v začetku julija 1945 so se vsi kvarti oziroma politični in oblastni organi pripravljali na volitve v NOO. Izvajala jih je narodna vlada in njeno ministrstvo za notranje zadeve tako, da so določili volilna območja, upoštevaše odlok 131 (o razpisu volitev v NOO z dne 19. 2. 1944), 132 (o razpisu volitev v krajevne NOO in okrajne narodnoosvobodilne skupščine z dne 1. 3. 1944) in 133 (o spremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v NOO).³⁷

Za pred volitvami se je v Mariboru pokazala potreba o zmanjšanju števila kvartov. S tem bi pridobili večjo strnjeno mesto, pa tudi stroški bi bili bistveno manjši. Vzgled je bil tudi primer Ljubljane, ki je bila po številu prebivalstva 2-krat večja in je imela le 10 četrti. MO OF je tako v sporazumu s kvartnimi odbori sklenil izpeljati akcijo združitve nekaterih kvartov. Julija so se tako združili Meljski, komaj nastali Krčevinski in Frančiškanski kvart v novo Kolodvorsko četrt, Koroški in Stolni kvart pa v novo Koroško četrt. Meja med novima kvartoma je po osvojenem predlogu tekla od Drave po Kopališki ulici (danes Svetozarevska), prek Trga svobode na Ciril-Metodovo ulico (danes Ulice heroja Staneta), po njej do konca parka, nato je ob robu parka prešla na pot pod Kalvarijo. Na levem bregu Drave sta tako ostali 2 četrti (kvarta), na desnem bregu pa so ostali kvarti - Pobreški, Tezenski, Magdalenski in Studenski.³⁸

Bližajoče se prve volitve so bile za prebivalstvo Maribora velik dogodek. Mestni odbor OF in okrajna volilna komisija za mesto Maribor sta sporazumno določila, da bodo volitve v okrajno mestno skupščino in NOO vseh 6 mestnih četrti v nedeljo, 29. julija 1945. Okrajna volilna komisija je imela predsednika, namestnika predsednika, tajnika in 4 člane; volilne komisije Kolodvorske, Koroške, Tezenske, Pobreške, Studenske in Magdalenske četrti pa so imele predsednika, namestnika predsednika in tajnika.

Pečat skorajšnjim volitvam so dajala množična volilna zborovanja, kjer so obravnavali vsa vprašanja o volitvah in kandidatnih listah. Za vsak kvart so bila predvidena 3 volilna zborovanja, ki so jih pripravile množične organizacije. Njihov razpored je bil naslednji:

Prvi volilni sestanek je bil 23. 7. 1945 ob 19. uri v Unionski dvorani za Meljski, Frančiškanski in Krčevinski kvart v kinu Esplanade, za Stolni

³³ PAM, fond: Kolodvorska četrt, skatla 6, srajčka 5.

³⁴ PAM, fond: MLO Maribor, spisi tajništva 1001-2435, spis 2419.

³⁵ PAM, fond: MLO Maribor, zapisniki zasedanj OLO Maribor-mesto (7. zasedanje 3. 7. 1946).

³⁶ PAM, fond: MLO Maribor, spisi tajništva 1001-2435, spis št. 704.

³⁷ Uradni list SNOB, in NVS 15/1945.

³⁸ Vestnik Mariborskega okrožja, 26/1945, str. 2.

kvart v Grajskem kinu, za Koroški kvart v Sokolskem domu, na Studencih pa za Magdalenski kvart.

Drugi volilni sestanek je bil 24. 7. 1945 v Unionski dvorani za Koroški in Stolni kvart, v dvorani tovarne Erlich na Žolgerjevi ulici za Magdalenski kvart. Istega dne je bil prvi volilni sestanek za Tezenski kvart na Maistrovi ulici 1 in za Pobreški kvart v Sokolskem domu na Pobrežju.

Sreda, 25. 7. je bila namenjena drugemu volilnemu sestanku Meljskega, Frančiškanskega in Krčevinskega kvarta ter Studenskemu in Pohreškemu kvartu.

26. 7. je bil tretji volilni sestanek za Koroški in Stolni kvart zopet v Unionski dvorani, za Magdalenski kvart v tovarni Erlich ter za Pobreški kvart. Isti dan je bil še drugi volilni sestanek na Tezenskem ohmožju.

V petek, 27. 7. je bil še zadnji, tretji volilni sestanek za Meljski, Frančiškanski, Stolni, Krčevinski, Studenski in Tezenski kvart.³⁹

Mestni odbor OF, odsek Antifašistične fronte žena (dalje AFŽ) je priredil veliko predvolilno zborovanje v Unionski dvorani 24. 7. 1945. Tudi v posameznih kvartih so članice AFŽ aktivno sodelovale v predvolilni kampanji, npr. 19. 7. je bil v Frančiškanskem kvartu sestanek AFŽ, ki je bil dobro obiskan. Vodila ga je članica MO AFŽ in po uvodnem delu se je razvil živahen razgovor o pomenu volitev v NOO. Istega dne je bil tudi predviden sestanek AFŽ Stolnega kvarta v mali dvorani Uniona. Diskusija se je osredotočila na vprašanje o vlogi žena v socialističnem gospodarstvu in ženah, ki so hile kandidatke na hližajočih se volitvah. Skupna ugotovitev je bila, da ima žena prvič pravico soodločati o vseh političnih, gospodarskih, kulturnih in socialnih vprašanjih danega trenutka. Sploh so predvolilni sestanki na vseh četrtih opozarjali na vlogo žena v političnem življenju.

V vseh četrtih se je aktivno vključevala tudi organizacija Ljudske mladine (dalje LM); organizirala je mladinske konference, pretresala svoje kandidate in odigrala pomembno vlogo pri pripravi volišč na dan volitev.

Zelo pogosta, če ne splošna oblika predvolilnih aktivnosti, je bila iz vojne prevzeta oblika mitingov. Zanimiva je primerjava med dvema mitingoma, ki sta hila odraz poizkusa kulturne vzgoje na eni strani in spontanega ravnanja ljudskih množic na drugi strani. Tako je npr. kulturno-propagandni odsek MO OF 21. junija 1945 priredil miting v Unionski dvorani z zanimivim sporedom, razdeljenim v dva dela. Osrednja točka je predstavljala predvolilni govor, ki ga je spremljal kulturni program (slovenske narodne pesmi, recitacije Kajuhovih pesmi, partizanske pesmi, enodejanka Tri zaostale ure).

Tudi drugod so predvolilne shode spremljale kulturne prireditve, primerne za takratni čas, a

povsod ni bilo tako. To je veljalo zlasti za nekatere predvolilne manifestacije v okviru kvartov, ki so bile sicer lokalnega značaja, a so ponujala vtis o splošnem ravnanju ljudskih množic. Na takšne nepravilnosti je pogosto opozarjala propagandna komisija pri MO OF, ki je bila primorana izdati celo posebno navodilo o tem, v kakšni kulturni obliki je zaželeno aktivno sodelovanje bodočih volivcev. "Kljub temu, da so imeli ljudje vso pravico govoriti, je bilo treba obdržati izražanje ljudske volje, navdušenje ali ogorčenje v mejah spodobnosti", je menila propagandna komisija. Na zborovanju nikakor niso bili na mestu vzkliki kot: "Kralj je svinja!", saj ne karakterizirajo kralja niti ne osvetlujejo položaja, ampak spominjajo na navadno psovko. Vzkliki morajo biti izraz ljudske volje, biti morajo kratki, jedrnat in vsebinski. Kadar vzkliki prekinjajo govornika, morajo biti v skladu z vsebino, ki jo govornik podaja; npr. kadar je govor o Sovjetski zvezi, nikakor ni umesten vzklik: Čigav je Trst? Z vzkliki Hočemo Tita, nočemo kralja! ali Hočemo republiko, nočem kraljevine! postavljamo Tita in kralja Petra na isti nivo. Sploh pa so takšni vzkliki zastareli. Sledila so priporočila propagandne komisije o vzklikih, ki naj se uporabljajo: "Naj živi bratstvo jugoslovanskih narodov! Naj živi tovariš Tito! Živele svobodne volitve! Živele tajne volitve! Živela demokratična republika! Živela federativna Jugoslavija! Živela jugoslovanska armada! Živela enotnost slovenskega naroda! Naj živi volilna pravica žena in mladine!"⁴⁰

Takšna je bila torej kulturna stran priprav na prve volitve, vendar pa je potrebno tudi povedati, da so hile najprej predvidene volitve v krajevne in okrajne NOO, nato pa v okrožne NOO. Volitve v NOO kot organe, ki predstavljajo novo, demokratično ljudsko oblast, so bile neposredne. V te odbore so volili volilci predsednika, tajnika in 5-9 članov (z ozirom na velikost), v mestih pa 9-15 članov. Obenem z volitvami v NOO so potekale volitve v okrajno skupščino, in sicer tako, da izvolijo volilci krajevnih oziroma kvartnih odborov neposredno tudi člane okrajne skupščine. V okrajno narodnoosvobodilno skupščino je volil vsak kraj, ki je imel do 500 prebivalcev, po enega odposlanca, kraji s 500-1000 prebivalci dva odposlanca, kraji s 1500-3000 prebivalci tri odposlanca, in kraji s prek 3000 prebivalci na vsakih nadaljnjih 1000 prebivalcev enega odposlanca več.

Okrajne skupščine so v nadaljevanju izbrale iz svoje srede izvršni odbor, ki je tvoril obenem s skupščino okrajni NOO. Maribor in Celje sta imela stopnjo okrajev, katerih NOO so bili podrejeni neposredno okrožju.⁴¹

Posebno poglavje v pripravah na volitve so predstavljali volilni imeniki. Le-ti so morali biti

³⁹ Ravno jam.

⁴⁰ PAM, fond: Magdalenska četrt, škalla 1, srajčka 5/5/4.

⁴¹ Uradni list SNOS in NVS, 15/1945.

na vpogled 7 dni pred volitvami, ker so pooblaščenec volilne komisije sprejemale reklamacije k volilnemu imeniku ter ugotavljale in reševale nepravilnosti. Za vsako reklamacijo je moral biti sestavljen zapisnik. Iz volilnega imenika pa so morali biti črtani vsi, ki so jih sodišča narodne časti ali vojaška sodišča obsodil na izgubo državljan-skih pravic in s tem na izgubo volilne pravice.

Iz kandidatnih list, ki so na razpolago, je moč razbrati, da so se na zborih volilcev oblikovali številni predlogi z željo, da se izvolijo zares najboljši kandidati. Volilni vestnik št. 2, ki je izšel dan pred volitvami, 28. julija 1945, je priobčil posamezne kandidate, ki so prišli v najožji izbor, da zastopajo interese, želje in potrebe kvartov kot najnižjih upravnih, teritorialnih in oblastnih enot. Zanimivi so številni predlogi četrti za posamezne funkcije in mestno skupščino:

IV. TEZENSKA ČETRRT

VOLIŠČE

Nekdanja gostitna Fetič,
Cankarjeva ulica 2

V. STUDENŠKA ČETRRT

VOLIŠČE

Sokolski dom v Studencih

VI. MAGDALENSKA ČETRRT

I. VOLIŠČE

Kavarna Orient,
Kratja Petra trg
(danes Trg revolucije)

II. VOLIŠČE

Tržaški dvor,
Tržaška cesta 44

III. VOLIŠČE

Otroški vrtec,
Frankopanova 36
(danes Gorkega ulica)

Četrtr	Št. kandidatov za predsednika NOO	Št. kandidatov za tajnika NOO	Št. kandidatov za odbornike NOO	Št. kandidatov za mestno skupščino
Koroška	2 (1 izvoljen)	3 (1 izvoljen)	10 (7 izvoljenih)	15 (7 izvoljenih)
Kolodvorska	2 (1 izvoljen)	3 (1 izvoljen)	8 (7 izvoljenih)	12 (7 izvoljenih)
Pobreška	3 (1 izvoljen)	3 (1 izvoljen)	11 (5 izvoljenih)	11 (6 izvoljenih)
Tezenska	3 (1 izvoljen)	3 (1 izvoljen)	10 (5 izvoljenih)	6 (5 izvoljenih)
Magdalenska	2 (1 izvoljen)	3 (1 izvoljen)	17 (9 izvoljenih)	9 (6 izvoljenih)
Studenška	2 (1 izvoljen)	2 (1 izvoljen)	14 (7 izvoljenih)	9 (6 izvoljenih)

Za izvedbo volitev je bilo predvidenih 13 volišč, ki so do neke mere upoštevala tudi prebivalce pravkar ukinjenih kvartov. Zaradi lažje preglednosti jih prikazujem v obliki sheme:

I. KOROSKA ČETRRT

I. VOLIŠČE

Koroška c. 40 (za prebivalce nekdanje Koroške četrti)

II. VOLIŠČE	III. VOLIŠČE	IV. VOLIŠČE
Koroška c. 39 (za prebivalce nekdanje Koroške četrti)	Krekova 8, pritličje (za prebivalce nekdanje Stolne četrti)	Krekova 8/1 (za prebivalce nekdanje Stolne četrti)

II. KOLODVORSKA ČETRRT

I. VOLIŠČE	II. VOLIŠČE	III. VOLIŠČE
Cankarjeva šola, Cankarjeva 5 (za prebivalce nekdanje Frančiškanske četrti)	Erjavčeva ulica 1. Melje (za prebivalce nekdanje Metjske četrti)	Gostilna Kliček, Ribiška seto 3 (za prebivalce nekdanje Krčevinske četrti)

III. POBREŠKA ČETRRT

VOLIŠČE

Prosvetni (Slomškov) dom,
Aleksandrova ulica 44
(danes Partizanska cesta)

Ob prvih svobodnih volitvah, ki so bile omogočene s številnimi žrtvami, je MO OF priporočil tudi slovesen zunanji izgled (izobešanje zastav, primerna okrasitev volišč s cvetjem in zelenjem, propagandne parole o bratstvu, enotnosti, svo-hodi, obnovi).

Prve volitve v najnižje organe ljudske oblasti v okraju Maribor-mesto so se tako pričele v zgodnjih jutranjih urah 28. julija 1945. Velik del volilcev je že zjutraj opravil svojo dolžnost, zato so pred posameznimi volišči nastajali zastoji. Brez dvoma je bil prvi trenutek odraz ugodnega vzdušja med prebivalci, čeprav kasnejši podatki kažejo nekoliko drugačno sliko. Volilne komisije so nedvomno želele, da bi bila udeležba čimboljša zlasti po rezultatih, ki so bili znani do 10. ure. Podatki so pokazali, da se zlasti v nekaterih četrtech posamezniki iz subjektivnih ali objektivnih razlogov volitev niso udeležili. Do 10. ure so bili najugodnejši rezultati v Kolodvorski četrti. Zato morda ne bo odveč opis volišča v otroškem vrteu Melje. "Na ulici je bila postavljena vrsta visokih mlajev, ki so bili okrašeni z zastavami in cvetjem. Iz vseh strani so vabili volilni letaki, opremljeni z gesli oziroma volilnimi parolami. Tudi volišče samo je bilo odeto v cvetje, zelenje, zastave. Volilna soba je bila razdeljena na 20 celic, v vsaki celici je bila miza in stol; s tem je bila tajnost volitev popolnoma zagotovljena. Po ulicah kvarta pa je mladina s harmonikami in trobentami vabila zapoznele volilce, da opravijo državljansko dolžnost. Tu in tam je bilo treba obračunati tudi z reakcionarji in

špekulanti, ki pa so se iz varnostnih razlogov in trenutnega občutka nemoči raje potuhnili."

Iz zadnje številke volilnega vestnika sem povzela podatke o končnem rezultatu. Izračun odstotkov kaže zanimivo primerjavo udeležbe do 10. oziroma 23. ure.

Četrť	Volilni upravičenci	Do 10. ure	Do 23. ure	Do 10. ure %	Do 23. ure %
Pobreška	3476	718	3246	20,6	93,38
Studenška	4065	947	3776	23,3	92,89
Tezenska	1911	612	1742	32,0	91,15
Magdalenska	6315	1622	5711	25,7	90,41
Koroška	8306	3342	7444	40,2	89,62
Kolodvorska	5298	2226	4548	42,0	85,84
Skupaj	29371	9467	26476	30,6	90,11

Moški in ženske so bili kot funkcionarji zastopani tako:

FUNKCIJA	MOŠKI	%	ŽENSKÉ	%
predsednik	6	8	-	-
tajnik	3	4	3	19
odborniki	31	41	9	56
mestna skupščina	36	47	4	25
SKUPAJ	76	100	16	100

Številke kažejo na dejstvo, da si je tudi žena že od prvih volitev naprej utirala pot v politično življenje.

Nekaj dni kasneje, 1. avgusta 1945, so bile volitve v organe oblasti tudi v mariborski garniziji, ki jo je sestavljala inženirska brigada IV. armade. S tem volilnim dejanjem je bila simbolično prelomljena praksa iz predvojnje Jugoslavije, ko pripadniki vojske niso imeli pravice udeležbe na volitvah.

Da bi lahko tudi vojska sodelovala pri ljudski oblasti, je vsaka brigada, ki tvori mariborski garnizon, izbrala po enega svojega delegata ter ga delegirala v mestno skupščino. S tem je bila vzpostavljena vez med zaledjem in vojsko. V Mariboru je imelo sodelovanje še poseben značaj. Brigade IV. armade, ki so se tukaj zadrževale, so bile po narodnosti hrvatske in srbske in se je tako na svojstven način manifestiralo bratstvo in enotnost naših narodov.

V ostalih avgustovskih dneh so tudi prebivalci drugih okrajev mariborskega okrožja na svojih množičnih sestankih izbirali kandidate, pretresali njihovo politično naravnost in pripravljenost, da pravično zastopajo njihove interese. V okrajih Maribor-levi breg, Maribor-desni breg, Slovenska Bistrica, Radgona, Sv. Lenart, Prevalje, Murska Sobota, Ptuj, Marenberg (danes Radlje ob Dravi) in drugod so ljudje z bolj ali manj množično udeležbo dokazali, da se zavedajo zgodovinskih trenutkov prvih volitev.

Za primerjavo in lažjo predstavlo omenjani še rezultate volitev v nekaterih drugih okrajih. Novo mesto (97,8%), Ribnica na Dolenjskem (99%), Sv. Lenart (97%), Slovenska Bistrica (92%), Radgona (96%).⁴²

Volitve so uspele. Mnogokje so bile odlično pripravljene, sodelovale so vse množične organizacije, veliko truda so vložile žene, mladina in drugi. Toda sina ira et studio, kot je pod istim naslovom opozoril na določene pomanjkljivosti neznani pisec. Realna analiza prvih volitev je pokazala tudi nekaj napak - politične in tehnične narave. Mnoga volišča so bila zlasti v zgodnjih jutranjih urah preveč polna in so kot takšna onemogočala normalni potek. Tu in tam je bila kršena tajnost volitev, saj si nekateri niso znali pomagati z volilnimi listki in so to opravili namesto njih drugi. Združitev nekaterih četrti je bila prepozno objavljena, zato ni bila utrjena med prebivalci. Tako so posamezni volilci, premalo osveščeni in seznanjeni z dogajanjem begali z volišča na volišče, dokler niso našli ustreznega kraja. Volilne komisije so bile ponekod preveč statične. Oglasne deske, kioski, stene v mestu so bile prenatrpane s plakati, v predmestjih pa je bilo tega premalo. Zato bi kazalo v pripravah na naslednje volitve posvetiti več pozornosti tudi tem pomanjkljivostim.

Življenje v kvartih se je nadaljevalo. Novoizvoljeni odborniki so prevzemali funkcije in so za svoje delo odgovarjali zboru volivcev. Četrtni NOO so bili dejansko le izvrševalci sklepov zbora volivcev, nekakšnega četrtnega parlamenta. Velika in pomembna obveza je bila vsaj sklic volilnih upravičencev enkrat na mesec, ki pa so ga lahko sklicali prej, če je to zahtevala 1/5 volivcev. O predlogih zbora je moral četrtni odbor sklepati na naslednji odborovi seji, o kakšnem vprašanju pa so lahko sklepali tudi na zboru volivcev. Zbor je imel tudi pravico odpoklicati enega ali drugega odbornika, ki ni opravljal svojih dolžnosti v skladu z njegovo funkcijo. Enako je veljalo za četrtno odposlanca v mestno skupščino. Sklep o odpoklicu je četrtni NOO nemudoma, z vsemi podatki sporočil mestnemu NOO.⁴³

⁴² Vestnik Mariborskega okrožja, 30/1945, str. 1.

⁴³ Uradni list SNOS in NVS, 15/1945.

Mnogi zbori volivcev so bili konstruktivni, dobro pripravljene in se je na njih razpravljalo o perečih problemih preskrbe, prehrane, stanovanj, pa tudi o političnih dogajanjih doma in v svetu. Viri govorijo o tem, da je volivce zanimal gospodarski razvoj, kako se rešujejo socialna vprašanja, kritično so se opredeljevali do nepravilnosti, ki so jih zaznavali v ožjem in širšem okolju. Precej samoiniciativnosti je na vseh področjih pokazal Studenski kvart. Izvoljeni so bili sposobni odborniki, četrt pa se je organizirala v 8 terenov. Nesrečno roko pri izbiranju predsednika je imel Magdalenski kvart, kjer so celo razmišljali o odpoklicu. Uspešnejše so bile volitve uličnih odborov, organiziranih je bilo 5 terenov. Na Tezmem je bil med člani NOO le 1 član pripadnik OF, zato se ne smemo čuditi, če so imeli težave pri formiranju terenov in uličnih odborov. Stanje se je še poslabšalo zaradi številnih kadrovskih sprememb. Težave je imel tudi Kolodvorski kvart, kjer je bilo v odboru nena doma 30-40 ljudi. Hitro je bilo vzpostavljenih vseh 6 terenov in uličnih odborov, ki so povsod postavljali svoje hišne zaupnike. Organizacija oblastnih organov je bila razmeroma dobro pripravljena tudi v Pobreški četrti.⁴⁴

Druga velika sprememba, ki je nastala kot rezultat prvih volitev, je bila nova vloga odborov OF. Ti so bili kot politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja do volitev v NOO začasno tudi nosilci oblasti in izvrševalci javne uprave. To funkcijo je po opravljenih volitvah prevzel NOO, četrti odbor OF pa je v celoti prevzel vodstvo političnega organa. Njuna vloga se ni izključevala, kot so nekateri mislili, temveč sta z vsestranskim dopolnjevanjem tvorila izgrajeno celoto, ki je bila nujno potrebna za nadaljnje delo. Temeljne naloge in načela je v izpopoljeni obliki in poglobljeno opredelil že 1. kongres OF v Ljubljani 15. in 16. julija 1945.

V večini četrtih je bila predaja poslov opravljena na slovesen način. Navadno ji je prisostvoval član izvršnega odbora (dalje IO) mestne narodnoosvobodilne skupščine (dalje MNS), ki je v kratkem nagovoru zastavil naloge novega odbora. Uradno se je zahvalil za dosedanje delo odboru OF, ki je skupaj z drugimi tovrstnimi institucijami inoral prebresti vrsto težav ob pravi poti novoizvoljenim organom oblasti.

Sedaj, ko se je OF vsebinsko preusmerila iz oblastne v množično organizacijo, je bila njena prioriteta naloga prodreti med najširše plasti prebivalstva. Člani OF so v skladu z načeli 1. kongresa OF in njenih temeljnih točk lahko postali vsi, ki so bili pripravljene sprejeti njen program in niso bili kaznovani z izgubo državljanjskih pravic.⁴⁵ OF je še vedno ostala pred-

stavnica slovenskega naroda, saj so NOO zrastle prav iz ljudskih množic, t.j. iz OF.

Tudi uradi MO naj bi imeli svoje odbore OF, uprava narodne imovine, finančni odsek, trgovski odsek, socialno skrbstvo in stanovanjski urad skupaj, MO in notranji odsek skupaj, gradbeni in zdravstveni odsek skupaj ter mestna podjetja in premoženjska uprava zopet skupaj.⁴⁶

Že 14. avgusta 1945 je bila 1. seja mestne narodnoosvobodilne skupščine. Otvoritvenemu zasedanju so prisostvovali člani okrožnega odbora OF, MO OF, kvartni predstavniki predstavnikov oblasti in člani mestne skupščine. Sekretar mesta je prečital dekret okrožnega odbora OF o sklicanju mestne skupščine: "Na osnovi odloka 10. člana 11 predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih NOO, priobčen v Uradnem listu SNOS in NSV 21. 5. 1944, sklicuje okrožni odbor OF Maribor na 1. sejo MNS 14. 8. 1945."⁴⁷ Po uvodnem govoru je okrožni sekretar predlagal razrešnico za MO OF. S tem dejanjem je MO OF predal oblast novoizvoljenemu NOO. Oblast je predal tisti organ, ki je v času okupacije vodil borbo in gradil prve temelje oblasti.

Tako je mestni NOO s predsedništvom upravljal okrajno mesto Maribor prek 14 odsekov:

1. Odsek za trgovino in preskrbo z obrtnim odsekom kot pododsekom
2. Odsek za socialno skrbstvo
3. Finančni odsek
4. Odsek za notranje zadeve
5. Odsek za gradnje
6. Odsek za prosveto
7. Mestna podjetja
8. Komisija za upravo narodne imovine
9. Stanovanjski odsek
10. Odsek za kmetijstvo
11. Odsek za zdravstvo
12. Odsek za izgradnjo narodne oblasti
13. Personalni odsek

Med njimi je odigral specifično vlogo odsek za notranje zadeve, ki je bil silno razvejan in organiziran po naslednjem principu:

1. Občji oddelek
2. Oddelek za administrativne posle
3. Oddelek za narodno milico (po reorganizaciji)

Kriminalističen oddelek | Oddelek za potne dovolilnice

Oddelek za javni red s pododdelki

Za promet	Za arcelacije	Za straženje železniških objektov
-----------	---------------	-----------------------------------

4. Oddelek za gasilstvo
5. Oddelek za zvezo in kontrolo prebivalstva
6. Pravni oddelek

⁴⁴ PAM, fond: Kolodvorska četrt, škala 6, strajčka 5.

⁴⁵ Metod Mikuz: Temeljne točke OF slovenskega naroda. Pri-spevki za zgodovino delavskega gibanja, VI., Ljubljana, 1966, str. 279.

⁴⁶ PAM, fond: MLO Maribor, tajništvo 1945, spisi 100-2435.

⁴⁷ PAM, fond: MLO Maribor, zapisniki sej MNS, zapisnik 1. zasedanja 14. 8. 1945 (knjiga).

7. Prometni oddelek
8. Oddelek za prijavo in ugotovitev vojne škode
9. Matični urad
10. Domovinski urad
11. Prijavni urad
12. Prijavni urad za kolesa
13. Repatriacijski urad izseljenih in vojnih ujetnikov
14. Urad za izgubljene predmete
15. Posredovalni urad

Število mestnega prebivalstva je naraslo od 37.200 na 45.000, kar je pomenilo po četrteh: Kolodvorska (9.064 prebivalcev), Koroška (10.588 prebivalcev) Magdalenska (9.563 prebivalcev), Studenška (6.539 prebivalcev), Pobreška (5.796 prebivalcev), Tezenska (3.248 prebivalcev), ali skupaj 44.798 prebivalcev.⁴⁸

September 1945 je bil v znamenju Zakona o upravni razdelitvi federalne Slovenije, ki sem ga že omenila, in prvih priprav za volitve v ustavodajno skupščino.

Predsedništvo začasne narodne skupščine je na svoji seji 31. avgusta 1945 na predlog predsednika ministrskega sveta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita predložilo ukaz o razpisu volitev v ustavodajno skupščino (zvezno skupščino, kamor se je volilo 348 narodnih poslancev; na vsakih 40.000 prebivalcev po 1 poslanec, in skupščino narodov, kamor se je volilo za vsako federalno enoto 25 poslancev), ki bodo potekale v nedeljo, 11. novembra 1945. Ukaz o razpisu volitev v ustavodajno skupščino je stopil v veljavo 6. septembra 1945; od tega dne se je računal 10-dnevni rok za pripravo volilne liste, kakor tudi 14-dnevni rok za popravek volilnih imenikov.

Zvezna volilna komisija je imenovala federalno volilno komisijo Slovenije, ki je štela 14 članov, ta pa je imenovala okrožne volilne komisije (po 10 članov).⁴⁹ Temu postopku je sledilo imenovanje okrajnih oziroma kvartnih volilnih komisij.

Po 4. odstavku 3. člena Zakona o volitvah narodnih poslancev je 3. septembra 1945 zvezna volilna komisija določila 29 poslancev, ki naj bi jih volila federalna Slovenija z 1.144.298 prebivalci v zvezno skupščino. Upošteva je zadnji popis prebivalstva iz leta 1931 je bilo določeno, da Mariborsko okrožje s 370.712 prebivalci voli 9 poslancev.

Ozemlje vsakega izmed petih volilnih okrožij se je skladalo z ozemljem upravnega okrožja, kakor je bilo to ozemlje že določeno po Zakonu o upravni razdelitvi federalne Slovenije. Tako so bili v mariborskem volilnem okrožju naslednji volilni okraj: Dravograd, Lendava, Ljutomer, Maribor-desni breg, Maribor-levi breg, Maribor-mesto, Murska Sobota, Ptuj in Radgona. Zani-

miva primerjava med federalno, okrožno in okrajno volilno komisijo kaže po svoji socialni strukturi, da so bili zastopani prav vsi sloji prebivalstva:

Socialni sestav federalne volilne komisije

Predsednik - predsednik Vrhovnega sodišča Slovenije
 namestnik - sodnik Vrhovnega sodišča Slovenije
 tajnik - pomočnik Javnega tožilstva Slovenije
 namestnik - tesarski mojster
 člani - profesorica, pisatelj, odvetnik, delavec, zdravnik, univerzitetni profesor
 namestniki - sodnik Vrhovnega sodišča Slovenije, akademski slikar, kmet, duhovnik, gospodinja

Socialni sestav okrožne volilne komisije (mariborsko okrožje)

predsednik - sodnik
 namestnik - šivilja
 tajnik - kmečki delavec
 namestnik - gradbeni inženir
 člani - absolvent trgovske šole, študentka, ~~delavec~~
 namestniki - trgovec, kolar, novinar

Socialni sestav okrajne volilne komisije (okraj Maribor-mesto)

predsednik - sodnik, gospodinja, učiteljica, delavec, trgovski pomočnik

Že ob julijskih volitvah so četrtni odbori s pomočjo okrajnega in okrožnega aktiva ter volilnih komisij opravili pregled volilnih imenikov. A naloga ni bila opravljena najbolj uspešno, zato je bilo potrebno s pomočjo odborov OF ponoviti akcijo, tokrat v bolj organizirani obliki, manj splošno in manj popustljivo, ves čas pa v duhu Zakona o volilnih imenikih. Z ozirom na politično pripadnost in delovanje med okupacijo so bili že v prvi fazi izločeni pripadniki Heimabunda in Wehrmannschafte, nosilci rdečih legitimacij, udeleženci nemške vojske po 15. 1. 1945 ter nekaj družin članov Kulturbunda. Zelo malo ali skoraj nič pa ni bilo takšnih, ki bi bili izbrisani zato, ker so sodelovali z okupatorjem na gospodarskem področju. Zato je bilo nujno potrebno na novo in temeljiteje pregledati imenike in razvrstiti prebivalce po natančno določenih kriterijih.

Po drugi strani pa se je pokazalo, da so pozabili v volilne imenike vpisati hlapce, deklice, vojake, ki služijo v JA, in še druge. Takšne napake je bilo treba popraviti. Pri črtanih volilcih so bili kriteriji pogosto presplošni in tako so imeli reklamacijski senati polne roke dela.

Volilne spise so smeli preračunati tudi na

⁴⁸ PAM, fond: MLO Maribor, zapisniki zasedanj MNS (3. zasedanje 21. 9. 1945), knjiga 1.

⁴⁹ Uradni list SNOS in NVS 33/1945.

množičnih sestankih ob pravičnem sodelovanju AFŽ, LMS, OF, sindikatov. Zbori volivcev so često postali ljudska sodišča, na katerih so vsakega ocenili po tem, kako je bil usmerjen med okupacijo in kakšen je njegov odnos do sedanje politične ter družbene stvarnosti. S tako široko zasnovano akcijo se je začela zadnja velika bitka proti reakciji, neučurjem, ki so si prizadevali priti v volilne imenike in prek njih razvrednotiti volitve.⁵⁰ Komisije so morale pohiteti z delom, saj po 24. septembru ni bilo mogoče v volilnem imeniku spremeniti ničesar več. Predvolilne manifestacije po četrteh so pripravljale tudi množične organizacije. "Ena osrednjih se je za celotno mesto pričela 15. septembra 1945 na Glavnem trgu, kjer se je zbrala množica ljudi, ki je zapolnila ves prostor proti Rotovžu, Koroški cesti, Gosposki ulici, mostu čez Dravo. Povsod so se vile zastave in transparenti. Povorko so spremljale kar 3 godbe, ki so igrale izmenoma. V slovesnem vzdušju je spregovoril podpredsednik NVS dr. Marijan Breclj, ki je v govoru povdardil pomen vseh treh zakonov (o volilnih imenikih, o volitvah in narodni skupščini) in ki so, oziroma bodo odigrali pomembno vlogo pri ustvarjanju sodobne slovenske in jugoslovanske državnosti."⁵¹

Za 20. september so bila predvidena množična volilna zborovanja za Pobreški kvart v Sokolskem domu, za Koroški kvart na vrtu Gambrirove dvorane, za Tezenski kvart v dvorani Splošne stavbene družbe, za Kolodvorski kvart v parku pri Paviljonu, za Magdalenski kvart v dvorani tovarne Erlih in za Studenški kvart v Sokolskem domu. Govornike na teh zborovanjih je organiziral MO OF, nalogo otvoritve pa so prevzeli kvartni sekretarji OF. Ostale množične organizacije se povsod niso dovolj aktivirale. Na zborih so popularizirali kandidatno listo OF v celoti in kandidate, katerih imena so bila objavljena v dnevnem časopisju. Z zborovanj so pošiljali resolucije IO OF, v katerih so izražali pripadnost OF, soglasje s kandidati za zvezno skupščino z Josipom Vidmarjem na čelu ter zapisali zahtevo za priključitev Primorja, Istre in Trsta k Jugoslaviji.⁵²

Dne 25. oktobra je bil manjši zbor volilcev v Pohreški četrti, ki je pokazal veliko zanimanje za volitve, pa tudi krajevne probleme, npr. preskrba, kmetijstvo, šolstvo. Povsod pa je bilo delo aktivistov obširno in težavno. Komaj so se zaključile volitve v NOO, že so morali novozvoljeni funkcionarji prevzeti težke in odgovorne naloge. Prav ti lokalni zbori so postali ogledalo njihovega dela na eni strani in povezanosti OF in NOO ter drugih množičnih organizacij na drugi strani.

Razpravljali so tudi gasilec, delavec v podjetjih, nameščenci, kjer so odločilno vlogo odigrali sindikati. Uspešna je bila razprava v Splošni stavbeni družbi, sindikalna podružnica davčnih in carinskih nameščencev pa je imela svoj sestanek kar v kvartni Orient. Dne 30. oktobra se je v Magdalenski četrti razvila živahna diskusija, ki se je dotaknila tudi vseh gospodarskih problemov, skrinjice brez liste, aktualnega pastirskega pisma in drugih vsakdanjih težav. V Mariborski livarni se je pokazala premajhna politična osveščenost delavcev, saj mnogim še vedno niso bili jasni nameni, vsebina in programske zasnove OF. Polnoštevilna je bila udeležba, ki jo je pripravil zavod za socialno zavarovanje.

AFŽ Tezenske četrti je priredila sestanek v tezenski šoli in je na njem sodelovalo okoli 100 žena. Dne 31. oktobra so zborovali v Kolodvorski četrti, kjer so potekali pogovori o pripadnikih KB in drugih reakcionarjih, ki morajo biti izbrisani iz volilnih imenikov in prejeti zaslužen kazni; govorili so tudi o vlogi uličnih odborov. Okoli 400 ljudi se je udeležilo zborovanja v tovarni Doctor in drug. Na njem so delavci med drugim predlagali ustanovitev komisije za pobijanje špekulacije v tovarni. V mariborski tiskarni je imela sindikalna podružnica grafični sestanek, na katerem je predavatelj govoril o državi, ljudski demokraciji.

Veliko vsesplošno predvolilno zborovanje je bilo še 4. novembra ob 10. uri, ko je na Glavnem trgu množici spregovoril kandidat za Maribor notranji minister Zoran Polič. V začetku oktobra 1945 so pri okrožni volilni komisiji vložili okrožno kandidatno listo za Mariborsko okrožje za volitve poslancev v zvezno skupščino. Lista je bila povezana z zvezno listo LF Jugoslavije z nosilcem Josipom Brozom Titom. Kandidati okraja Maribor-mesto so bili: Zoran Polič (pravnik), Jože Gričar (delavec); nadomestna kandidata, povezana s to listo, pa sta bila Stanko Lapajne in Drago Rakuša.⁵³

Ob zaključku predvolilnih zborovanj naj omenim še podatek, da je bilo samo v času od 29. oktobra do 5. novembra v Mariboru 43 predvolilnih sestankov, ki se jih je udeležilo prek 8.000 ljudi. K temu ni bilo prišteto zadnje zborovanje v sohoto, na predvečer volitev, ko se je prehivalstvo zhralo ob 17. uri pred sedeži kvartov, delavci pred tovarnami, otroci pred šolami in so se nato kot strnjene skupine vključevali v povorko, ki je zaključila svoj pohod na Glavnem trgu. Tam je zbrani množici še zadnjič pred velikim dnem spregovoril nekaj besed Zoran Polič. Sledil je pohod z baklami po mestu ter spontano pritegnil še tiste omabljivce, ki so doslej ostali doma.

V času priprav na volitve, ko se je vršila najširša agitacijska dejavnost, je bilo na vseh

⁵⁰ I'AM, fond: MLO Maribor, zapisniki zasedanj MNS (zapisnik 2. zasedanja 19. 8. 1945).

⁵¹ I'AM, fond: Magdalenski kvart, skatla 1, srajčka 5/54.

⁵² I'AM, fond: Kolodvorska četrt, skatla 1, srajčka 3/4, spis 262.

⁵³ Vestnik Mariborskega okrožja, 58/1945, str. 1.

sestankih posebej poudarjeno, da bremeniti največji materialni delež prav OF. Ker pa ta kot množična organizacija ni razpolagala s finančnimi sredstvi v ta namen, se je vodstvo LFJ obrnilo na najširše plasti prebivalstva s prošnjo, da po svojih zmožnostih prispeva za novoustanovljeni volilni fond, iz katerega se bodo lahko krili stroški za pripravo in izvedbo volitev. V vsej državi so se pričela tekmovanja, kjer so navdušeni pripradniki OF tekmovali v zbiranju sredstev za OF. Tekmovalno vzdušje je zajelo celo vojsko, kljub temu, da so bili oficirji še vedno brez rednih osebnih dohodkov. Vojno območje Maribora je celo napovedalo boj za denarna sredstva okrožnemu odboru OF. Ob koncu zaključene akcije je Vestnik Mariborskega okrožja objavil celo podatke o nakazanih prispevkih za volilni fond. Pregled objavljenega seznama je tako pester in zanimiv tudi zaradi udeležencev, zato ga navajam:

Vlagatelj prispevka za V. F.	Din
1. Koroška četrt	15.282
2. Kolodvorska četrt	9.771
3. Magdalenska četrt	14.272
4. Tezenska četrt	5.010
5. Pobreška četrt	4.474,50
6. Studenška četrt	8.256
7. Gradbeni odsek	1.502
8. Kolodvor Tezno	2.059
9. Tovarna leta	3.502
10. Odsek za socialno skrbstvo, trgovino in preskrbo ter stanovanjski oddelek	2.726
11. Mariborska tovarna svile	313
12. Finančni odsek	365
13. Tovarna Novak	1.000
14. Uprava narodne imovine	3.702
15. PTT	2.033
16. Personalni odsek	3.121
17. Brivci	7.250
18. AFŽ	1.361
19. LMS	13.050
20. Komisija za ugotavljanje vojnih zločincev	332
21. Tovarna Toma	8.802
22. MTT	3.312
23. Huter in drug	1.646
24. Splošna stavbena družba	9.146
25. MO OF	1.413
26. Narodno gledališče	1.077
27. Glavni kolodvor	2.165
28. Notranji odsek	1.623
29. Uslužbenci javne borze dela	95
30. Državne železnice	13.092
31. Mariborska livarna	325
32. Mesni vodovod	620
33. Narodna milica mesta	4.665
34. Upravno-politični tečaj	250
35. Tovarna Roteks	1.014

36. Tovarna Erlih	2.034
37. Kurilnica državnih železnic	1.664
38. Zadruga	2.000,50
39. Gradbeno podjetje Gradis	1.500
40. Jugockta	135
41. Neznani darovalci	211
SKUPAJ:	156.162

Okrajni odbor Maribor-mesto je pravočasno, teden dni pred volitvami, objavil še razglas o volilnih mestih in številu volišč za posamezne četrti:

- Koroška četrt: Klasična gimnazija, Koroševa ulica 9 (15 volišč)
- Kolodvorska četrt: Cankarjeva šola, Cankarjeva ulica 5 (13 volišč)
- Magdalenska četrt: Magdalenska nova šola, Žolgerjeva ulica 2 (16 volišč)
- Pobreška četrt: Osnovna šola Pobrežje, Zrakovska cesta (9 volišč)
- Tezenska četrt: Osnovna šola Tezno, Cankarjeva ulica 20 (5 volišč)
- Studenška četrt: dekliška osnovna šola, Jurčičeva 8 in deška osnovna šola, Slomškova ulica 15 (10 volišč)

V razglasu je bilo med drugim tudi določeno:

- čas volitev (med 7. in 19. uro)
- prepoved nošenja orožja
- prepoved točenja alkoholnih pijač 10., 11. in 12. novembra 1945.

Volilci so bili tudi seznanjeni s potekom in načinom volitev. Na vsakem volišču je volilo do 500 volilnih upravičencev, vključno z vojaškimi enotami. Volilni prostori so bili organizirani po naslednji skici:

I. MIZA S SKRINJICAMI ZA ZVEZNO SKUPŠČINO

- a) skrinjica okrajnega kandidata oziroma namestnika na listi LF
- b) skrinjica okrajnega kandidata oziroma namestnika na listi LF
- c) skrinjica brez liste

II. MIZA S SKRINJICAMI ZA SKUPŠČINO NARODOV

- a) skrinjica za federalno kandidatno listo LF
- b) skrinjica brez liste

Posebna izdaja Vestnika Mariborskega okrožja je izšla na dan 11. novembra in novinarji so ves čas spremljali razplet volitev. Dokončni rezultati za celotno okrožje so bili objavljeni 15. novembra 1945. Za primerjavo navajam rezultate volitev v konstituanto okraja Maribor-mesto, Maribor-levi breg, Maribor-desni breg in okrožja Maribor:

OKRAJ	Število volilnih uprav.	Število oddanih glasov	Zvezna lista	Brez liste	Federalna lista	Brez liste
Maribor-mesto	33.246	31.030 93,34%	26.299 84,76%	4.731 15,24%	26.101 84,18%	4.925 15,82%
Maribor-levi breg	27.341	22.616 82,35%	12.819 55,00%	10.195 45,00%	12.132 53,60%	10.484 46,40%
Maribor-desni breg	30.671	27.635 90,10%	18.720 68,00%	8.937 32,00%	18.251 65,99%	9.400 34,01%
Mariborsko okrožje povprečno	240.334	204.882 84,00%	137.916 67,20%	66.966 32,80%		

V okraju Maribor-mesto se je torej volitev udeležilo 93,34% vseh volilnih upravičencev tako, da Maribor bistveno ni zaostajal za ostalimi mesti v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Dejstvo je, da je pri veliki večini ljudi zmagala odločna volja nadaljevati tisto delo, podpirati tiste ideale in hotenja, za katere so padle žrtve v štirih letih vojne. Ocena, ki jo je med drugim podal IO MNS, je tudi pokazala, da so eno izmed osnovnih pomanjkljivosti predstavljali nepopolni volilni imeniki. Četrtni odbori niso dovolj natančno opravili naloge glede poznavanja svojega prebivalstva. Prav na osnovi te ugotovitve je bil hitro po volitvah sprejet sklep o uvedbi enotne kartoteke za vse četrti. S tem bi nastal pregled nad stanjem in gibanjem prebivalstva v posameznih četrtih.⁵⁴

IV. RAZVOJ PO VOLITVAH DO ZAKONA O LJUDSKIH ODBORIH

Po volitvah v konstituanto je za kratek čas zavlado navidezno politično zališje. A že kmalu se je to v vseh kvartih okrepilo. K temu je pripomogla organizacija posebnih političnih ur, utrjeval pa se je tudi položaj OF in drugih množičnih organizacij. Odseku za notranje zadeve okrajnega NO so kvarti pošiljali tedenska poročila, ki so vsebovala naslednje rubrike: politično stanje, gospodarsko stanje, prehrana in stanovanje, socialno skrbstvo, kulturno-prosvetno stanje, zdravje prebivalcev, evidenca prebivalcev, prireditve in sestanki. Ta je skupno za vse kvarte sestavil enotno poročilo in ga posredoval okrajnemu odboru OF, javnemu tožilu in okrajnemu NO Maribor-mesto. Četrti so bile precej obremenjene tudi z drugimi nalogami, ki so jih dobile od posameznih odsekov MNOO, zato je bilo potrebno najti čim tesnejšo povezavo med njimi in referentih na četrtih. Kontrolirati in nadzirati je bilo potrebno zlasti najvažnejše odseke na četrtih: za prehrano, socialno skrbstvo, stanovanjske zadeve.⁵⁵

Organizirali so se upravno-politični tečaji, kjer so si kandidati obliki učnih ur pridobivali znanja o izgradnji oblasti, volilni zakonodaji, nalogah kvartnih odborov.

V kontekst nalog pred volitvami je spadala tudi realizacija ideje o teritorialni razširitvi mariborskega mestnega področja. Predlog je temeljil na zamisli o nadaljnjem razvoju industrije v Mariboru, ki je za svojo širitev potrebovala novi prostorski kompleks. Kakšne so bile posledice takšnih tendenc pa je lahko že predmet nove razprave.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ENTWICKLUNG DER MARIBORER STADTVIERTEL IM JAHRE 1945 UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER VERWALTUNGSVERÄNDERUNGEN UND DER CHARAKTERISTIKA DER ERSTEN WAHLEN

Gleich nach dem Rückzug der letzten Besatzungsgruppen aus Maribor am 8. Mai 1945 wurde die Macht von der bereits geplanten Militärkommandantur der Stadt einerseits und vom Stadtausschuß der Befreiungsfront (Mestni odbor Osvobodilne fronte) als Zivilbehörde andererseits übernommen.

Aufgrund des Gesetzes über die Verwaltungseinteilung des föderalen Slowenien wurde der Mariborer Kreis in neun Bezirke eingeteilt, darunter befand sich auch der Bezirk Maribor mit acht Katastergemeinden.

Im territorialen und Verwaltungssinne war Maribor als Stadt in Stadtviertel (četrtni kvart) aufgeteilt: Frančiskanska, Magdalenska, Meljska, Podbreška, Studenska, Stolna, Koroska und Nova vas. Diese erfuhren zur Zeit ihres zweijährigen Bestehens Veränderungen, die sich im territorialen und Verwaltungsbereich niederschlugen.

Die Spuren des vierjährigen Kriegs waren in Maribor allzu deutlich. In erster Linie mußten die Ruinen an den Hauptverkehrsstraßen beseitigt werden wegen der Heimkehr zahlreicher Flüchtlinge, Deportierter, Zwangsmobilitierter und anderer. Aus Mangel an Baumaterial fanden sich die Einwohner mit einer fast unlösbaren Wohnproblematik konfrontiert. Die Notlage erforderte die sofortige Aktivierung der Abteilungen des Kreis- und Bezirksausschusses der Befreiungsfront (Osvobodilna fronta, OF) in Verbindung mit den Viertel-, Lokal- und Straßen-

⁵⁴ PAM, fond: MLO Maribor, Zapisniki sej IO Mestne narodnosvobodilne skupščine (9. seja 14. 11. 1945).

⁵⁵ PAM, fond: OLO Maribor 1945-1946, 3.katla 8.

ausschüssen.

Zu den ersten, die ihre Pflichten zu erfüllen begannen, gehörte das Kreiskommando der Volksmiliz, das die deutschen Waffen beschlagnahmte und bei den wichtigsten Industrieanlagen Wachen aufstellte. Es wurde ein Bataim, ein Wohnamt und eine Abteilung zur Verwaltung des Volkseigentums eingerichtet.

Eine bedeutende Rolle spielten auch die Stadtviertel, die als territoriale und Verwaltungseinheiten mit den Massenorganisationen zusammenarbeiteten und sich mit der Problematik ihres Zuständigkeitsbereichs auseinandersetzten.

Im Juli 1945 begann man mit den Vorbereitungen auf die Wahlen in die Kreisstadtgemeinde (okrajna mestna skupščina) und die Volksbefreiungsausschüsse (narodno-osvobodilni odbori, NOO) aller sechs Stadtviertel. In der Wahlkampagne wirkten auch die Massenorganisationen mit. In den Stadtvierteln fiel viel Arbeit im Zusammenhang mit den Wahlverzeichnissen an, durften in diese doch nur jene Personen eingetragen werden, die sich in der Kriegszeit nicht kompromittiert hatten.

Nach den Wahlen erhielten die Volksbefreiungsausschüsse die vollziehende Gewalt, die Ausschüsse der Befreiungsfront übernahmen dagegen zur Gänze die Funktion des politischen Organs. Damit wurden Bedingungen geschaffen für organisatorische und inhaltliche Vorbereitungen auf die Novemberwahlen zur verfassungsgebenden Versammlung. Im Kreis Maribor lag die Wahlbeteiligung bei 93,34% der Wahlberechtigten.

SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF THE MARIBOR CITY QUARTERS (PARTICULARLY THE ADMINISTRATIVE CHANGES) AND THE CHARACTERISTICS OF THE FIRST ELECTIONS IN 1945

Immediately after the withdrawal of the last occupying forces from Maribor on May 5, 1945, new authorities were established in the town. These were constituted of a military command in parallel to the civil authorities (the Municipal Committee of the Liberation Front).

According to the Law on the Administrative Division of Federal Slovenia, the district of Maribor was divided into nine counties, one of them being Maribor-town with eight cadastral municipalities.

Geographically and administratively, the town of Maribor was divided into quarters (i.e. Frančiškanski, Magdalenski, Meljski, Pohreški, Studenški, Stolni, Komški and Nova Vas). During the two years of their existence, these quarters underwent many territorial and administrative changes.

The consequences of the four years of war were disastrous for Maribor. Because of the many demolished houses and the return of many refugees, internees, mobilised persons and others, the first task was to remove the ruins from the main roads. There was a shortage of building material and the inhabitants of Maribor were faced with an almost unsolvable housing problem. The dire conditions called for the immediate establishment of numerous sections of district and county committees of the Liberation Front with subdivisions run by committees in charge of various quarters, areas and streets of the town.

One of the first of these offices to take over its responsibilities was the local headquarters of the National Police, which confiscated German weapons and guarded the most important industrial buildings. The offices for construction and housing, and the section for the administration of national property were established soon after.

The town quarters were also very important administrative and territorial areas. These administrative units cooperated with "peoples' organisations" and solved problems pertaining to their territories.

The preparations for the elections to the town's assembly and the National Liberation Committees of all six quarters began in July 1945. Numerous "peoples' organisations" also took part in the pre-election campaign. Since only those who had not compromised themselves during the war had the right to vote, much of the preparatory work involved checking the electoral registers.

After the elections, the National Liberation Committees became the new executive authorities and the Liberation Front committees became bodies of political authority. This concluded the organisational preparations for the elections to the Constitutional Assembly in November. The elections were attended by 93.34% of all the registered voters in the county of the town of Maribor.

Standardizacija trajnejših papirjev in predlogi za zakonodajo

META ČERNIČ-LETNAR

1. PAPIR KOT NOSILEC KULTURNE DEDIŠČINE

Papir je in ostaja tudi v hodoče eden pomembnejših prenašalcev in nosilcev pisne kulturne dediščine. Vendar tudi papir ni večen, saj je izdelan iz relativno nestabilnih organskih surovin in tako bolj ali manj podvržen staranju - njegove lastnosti so časovno spremenljive, kakovost za uporabo pa časovno omejena. Zaščita pisne kulturne dediščine na papirju predstavlja zelo kompleksno in široko problematiko o vplivu notranjih in zunanjih dejavnikov na staranje gradiva na papirju, ki zahteva čim boljše sodelovanje vseh, ki sodelujejo v procesu, od proizvajalcev do uporabnikov, seveda oh ustrezni podpori vladnih institucij.

Konservacija knjig in dokumentov v knjižnicah in arhivih po svetu, predvsem tistih iz 19. in 20. stoletja, ki kažejo znake hitrega razpadanja, je postala v novjšem obdobju zelo pomembna in zahteva hitro ter učinkovito ukrepanje; danes je namreč okrog 70% gradiva iz 19. stoletja uničenega. Tudi veliko število novejših dokumentov in gradiva na splošno, ki je staro od 50 do 200 let, kaže znake zelo hitrega razpadanja, še posebej v primerjavi s starejšim gradivom iz obdobja od srednjega veka do sredine 19. stoletja, ki je ostalo do danes popolnoma nepoškodovano.

Starejše gradivo ima za pisno podlago ročno izdelan papir iz kakovostnih nevtralnih surovin in je še danes zelo dobro ohranjeno, medtem ko gradivo, pisano, risano in tiskano na kislem papirju industrijske izdelave v zadnjih dvesto letih kaže resne poškodbe, tudi če je bilo hranjeno v ustreznih pogojih.

V zadnjih letih je še posebej zaskrbljujoča neregulirana uporaba recikliranih zvrsti papirja, ki predstavljajo v kakovosti popolno nasprotje trajnejšim vrstam papirja in je njihova uporaba za gradivo trajne vrednosti popolnoma neprimerna.

Z razvojem in raziskavami po svetu na področju vrednotenja kakovosti starejšega gradiva in novejših vrst papirja ter uporabe konservatorskega postopka masovne nevtralizacije in novejših konservatorsko-restavratorskih tehnik na poškodovanem gradivu se trenutno rešuje na desetine milijonov knjig in na stotine kilometrov arhivskega gradiva. Danes je postala ohveznost pri ohranjanju kulturne dediščine vsakega naroda, ki pa se je vsakdo loteva na svoj način, predvsem glede na razpoložljiva sredstva. Podobna ohveznost čaka tudi bodoče rodove, da ho namreč papir prihodnosti uporaben v naslednjih

stoletjih in tisočletjih, se pravi, da je potrebno zagotoviti njegovo čim daljšo življenjsko dobo. Zavedati se moramo, da pri kemičnih postopkih masovne nevtralizacije gradiva na kislem papirju procesa uničenja ne prekinemo, ampak ga le začasno ustavimo. Pred pričetkom uporabe kateregakoli kemičnega postopka nevtralizacije je potrebno zadostiti osnovnim pogojem; postopek mora gradivo obvarovati in zaščititi ter biti istočasno okolju čim bolj prijazen. Ti dve dejavnostiosta v bodoče predstavljali osnovo za razreševanje problematike ohranjanja pisne kulturne dediščine.

Tudi z ekonomskega vidika je vedno bolj pomembna tako zaščita ohstoječega gradiva na kislem papirju kot normalna uporaba trajnejših vrst papirja pri izdelavi knjig in dokumentov, ki predstavljajo gradivo trajne vrednosti, tako v hližnji kot daljni prihodnosti, predvsem z vidika ohranjanja kulturne identitete posameznega naroda.

Za razreševanje obeh vrst problematike v praksi res še niso poznane najbolj optimalne rešitve, vendar v svetu ohstojijo številne pobude in dejavnosti, ki se jim lahko vsakdo pridruži glede na svoje znanje in možnosti, pri čemer je bistvenega pomena aktivna vloga državnih institucij, ki lahko v okviru nacionalnega kulturnega programa rešujejo problematiko ohranjanja pisne kulturne dediščine s pomočjo kratkoročnih in dolgoročnih ciljev.

**OHRANJANJE
PISNE KULTURNE DEDIŠČINE
danes in v bodoče**

**STAREJŠE, POŠKODOVANO,
DRAGOCENO GRADIVO na papirju**

- postopki masovne nevtralizacije
- novejša konservatorsko-restavratorska tehnika

PISNO GRADIVO, DANES IN V BODOČE

- obvezne uporabe trajnejše obelobjnege papirja
- za pisanje, tiskanje in kopiranje
- dokumente in publikacije trajne vrednosti

2. TRAJNOST IN OBSTOJNOST PAPIRJA

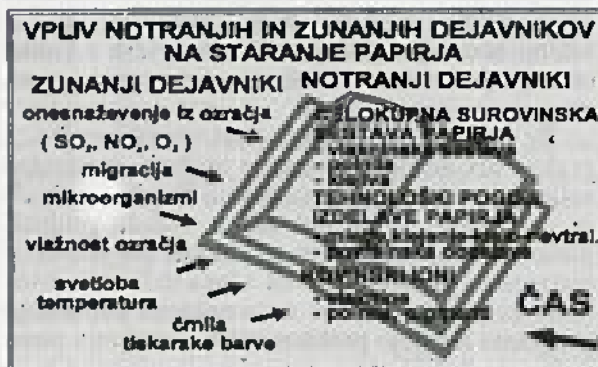
Na mehanizem staranja papirja vplivajo številne medsehojne reakcije med snovmi v papirju in njegovi okolici, ki se kažejo predvsem v poslahšanju mehanskih odpornosti, kemijske obstojnosti in optičnih karakteristik papirja.

Glede na življenjsko dobo papirja poznamo pojma ohstojnost (durability) in trajnost (permanence). Trajnost papirja je odvisna od kemijske ohstojnosti surovin in učinkovanja zunanjih de-

javnikov, medtem ko je obstojnost papirja odvisna predvsem od fizikalno-mehanskih lastnosti osnovnih surovin in kontaminacije teh sestavin z ioni iz okolice.

Osnovni vzroki, ki povzročajo staranje papirja, so torej endogenega in eksogenega značaja; lahko jih pripišemo trem osnovnim parametrom:

- vzroki, ki izhajajo iz neustrezne vlakninske oziroma celokupne surovinske sestave (vlaknine, polnila, klejiva, dodatki) in tehnoloških pogojev izdelave (postopek mletja vlaknin in priprave papirne snovi, postopek klejenja in vrsta klejiva, kislota, nevtralnno, alkalno klejenje)
- vplivi, ki jih s seboj prinašajo postopki pisanja (črnila), tiskanja (vrsta tiska, kakovost tiskarske harve), predelave (postopki vezave) in uporabe nasploh
- onesnaževanje iz zraka (SO_2 , NO_x , O_3), učinkovanje svetlobe, povišane temperature in vlažnosti ozračja; tudi delovanje mikroorganizmov in plesni ni zanemarljivo.

Kakovostna razlika med posameznimi vrstami papirja je v njihovi celokupni surovinski sestavi in tehnoloških pogojih izdelave. Lastnosti današnjih vrst papirja so si lahko na videz za nepoznavalca zelo podobne. Osnovni povzročitelji degradacije papirja so kombinacija notranjih in zunanjih dejavnikov, in sicer predvsem kislota in alkalna hidroliza, oksidativna degradacija, termoliza, učinkovanje mikroorganizmov, reakcije plesnjenja in fizikalno-mehanska poškodovanost.

Vpliv notranjih dejavnikov na staranje papirja predstavlja 80 do 85% delež - nanj vplivajo proizvajalci in predelovalci papirja - predvsem grafična dejavnost, medtem ko je delež vpliva zunanjih dejavnikov le 10 do 15% in je pretežno odvisen od uporabnikov v arhivih, knjižnicah, muzejih, galerijah in državnih institucijah.

Šele vrednotenje kemijske stabilnosti, fizikalnih karakteristik, mehanske odpornosti in optične obstojnosti posameznih vrst papirja in testi naravnega ter umetnega staranja pokažejo razliko v kakovosti posameznih vrst papirja, predvsem z vidika uporabe sedaj in čez več sto let.

3. STANDARDIZACIJA TRAJNEJE OBSTOJNEGA PAPIRJA

Za opredelitev trajne obstojnosti papirja moramo upoštevati tudi časovni faktor, to je ovrednotiti kakovost papirja za uporabo več sto let, ki mora z vidika uporabnosti gradiva v arhivu, knjižnici, muzeju in uradih državnih institucij dosegati predpisano kemijsko in optično stabilnost in zadovoljivo mehansko odpornost. Eden izmed osnovnih in dolgoročno tudi najcenejših načinov zaščite pisnega, tiskanega in kopiranega gradiva je namreč izbor ustreznega papirja kot trajnega nosilca informacije.

V mednarodnem merilu ohstajajo za vrednotenje kakovosti trajnejših vrst pisalnih in tiskovnih papirjev ter njihovo uporabo posamezni standardi in priporočila, ki so jih v posameznih deželah sveta že vgradili v zakonodajo in vsakodnevno uporabo. Med njimi so posamezne države ZDA, Kanada in Avstralija ter skandinavske države Švedska, Norveška, Finska in Danska.

ANSI - Ameriški inštitut za standardizacijo je leta 1984 izdal standard ANSI Z 39. 48, za trajnost papirja in tiskanega knjižničnega gradiva, da bi določil kakovost papirja in odpornost na staranje, predvsem glede na kemijsko stabilnost in povečano mehansko odpornost v daljšem časovnem obdobju. Standard predpisuje naslednje osnovne karakteristike:

- trajen papir ne sme vsebovati lesovinskih in neheljenih celuloznih vlaknin
- vsebovati mora minimalno vsebnost kalcijevega karbonata za povečanje kemijske stabilnosti
- ne sme vsebovati aluminijevega sulfata.

V letu 1992 so standard dopolnili s parametri, ki jih vsebuje ISO 9706 standard in ima oznako ANSI Z 39. 48-1992. Uporabljajo ga v ZDA in Kanadi.

Skandinavske dežele so pričele s širšimi aktivnostmi na področju zaščite gradiva na papirju v okviru široko zasnovanega projekta FOU-projektet för papperskonservering že leta 1987 na pobudo nacionalne knjižnice in arhivskih institucij na Švedskem. Poleg ostalih dejavnosti so v ta projekt in kasneje v projekt Fine Paper vključili pripravo standardov in predpisov za izdelavo in uporabo trajnejših vrst pisalnega in tiskovnega papirja tako za arhivske kot ostale namene uporabe. Glede na skupno dogovorjen in predpisan nacionalni program so v stalni povezavi s papirno industrijo vseh nordijskih dežel (Švedska, Norveška, Finska, Danska in Islandija) pripravili posamezne standarde in uredili zakonodajo z obveznimi predpisi za izdelavo in uporabo trajnih vrst papirja :

RA-FS 1991:2,:10 - Trajen papir - Tehnične zahteve za kakovost (splošni standard)

RA-FS 1992:4 - Arhivski papir - Zahteve za kakovost in namen uporabe (zaščita gradiva)

RA-FS 1992:6 - Trajen papir - pisalni, tiskovni in kopirni (predvsem za potrebe državnih služb).

Preverjanje kakovosti posameznih specialnih vrst trajnega papirja in izdajanje certifikatov kakovosti na osnovi sprejetih standardov in predpisov izvaja raziskovalna organizacija Swedish National Testing and Research Institute za vse skandinavske dežele.

Avstralska vladna inštitucija za tisk - GPO in arhivi Avstralije so v letih 1990 do 1993 v okviru dejavnosti na posameznih projektih izdelali in sprejeli posamezne standarde in predpise za uporabo posameznih vrst papirja v državnih institucijah - arhivih, knjižnicah in državni upravi.

Glede na dejstvo, da s starejšim gradivom nimajo večjih težav, ker ga ni neobvladljivo veliko, verjamejo, da hodo lahko vnaprej sproti reševali probleme glede kakovosti novejših vrst papirja.

V predpisih za uporabo papirja so določili klasifikacijo posameznih vrst gradiva na papirju - skupina gradiva A, B in C - in določili specifikacijo kakovosti papirja za posamezne namene uporabe:

Specifikacija-Trajen papir - 1990/1, Trajen kopirni papir, za trajne zapise (z in brez vodnega znaka)

Specifikacija-Trajen papir - 1990/2, Trajen pisalni in tiskovni papir, za trajne zapise.

Obe skupini papirja vključujeta kakovost za arhivske in ostale trajnejše namene uporabe - skupina gradiva A.

Reciklirani papir - AS 4082/1992, Definicija uporabe, za pisanje, tiskanje, kopiranje gradiva - za ostale namene uporabe - skupini gradiva B in C.

Nemški inštitut za standardizacijo - DIN je v aprilu 1992 izdal standard DIN 6738 - Klasifikacija papirja in kartona glede na življenjsko dobo-LDK (life span class); od ostalih priporočil in standardov se razlikuje po tem, da ne določa kakovosti osnovnih surovin in tehnologije izdelave papirja, ampak določa vrednotenje posameznih osnovnih mehanskih odpornosti končnega izdelka - papirja, kartona in lepenke, predvsem raztržne in utržne jakosti ter raztezanja; preizkušanje je osnovano na meritvah teh odpornosti pred in po umetnem staranju papirja pri ekstremnih pogojih relativne vlažnosti in temperature v določenem časovnem razdohju 6, 12 ali 24 dni.

Klasifikacijo trajnosti po tem predpisu določimo kot retencijo posameznih lastnosti - dolgo življenjsko dobo naj hi papir dosegal, če so vrednosti po 24 dneh višje od 80 do 85%. Priporočilo je uporabnike v evropskih deželah precej razburilo, tako da so se dogovorili, da bodo zahteve tega standarda kot dodatno specifikacijo vključili v osnovni ISO standard za trajne papirje, ki ni obvezujoča, se pa priporoča.

Dejavnosti ISO - Mednarodna organizacija za

standardizacijo

Problematiko trajnosti dokumentnega gradiva na papirju so pričeli reševati leta 1989, v okviru ISO tehničnega komiteja TC-46, SC10 in delovne skupine WG1, ki združuje številne strokovnjake različnih dežel vseh celin - aktivno vlogo so prevzeli predvsem strokovnjaki iz Švedske in Norveške v sodelovanju z Američani in Kanadčani. V začetku so se glede na zelo obširno in težavno problematiko odločili, da predpišejo osnovne minimalne lastnosti papirja, za uporabo za trajne zapise. V maju 1991 so izdali priporočilo ISO TC 46/SC10/N45-1991/WG1 kot specifikacijo trajnosti papirja za dokumente, zapise in publikacije in v februarju 1994 izdali Standard ISO 9706 - Informacija in dokumentacija, papir za dokumente, zahteve za trajnost.

Standard določa osnovne smernice za opredelitev kakovosti papirja za trajne dokumente in zapise - to je lastnosti pisalnih in tiskovnih papirjev (tudi kopirnih) - ni pa primeren za ostale vrste papirja, za specialne namene uporabe, kot tudi ne za visoko premazane tiskovne in umetniške papirje.

Specifikacija trajnosti papirja določa trajnost za več sto let, seveda ob predpogoju, da se papir oziroma gradivo hrani in uporablja v ustreznih, čim bolj enakomernih klimatskih pogojih, pri temperaturi 15 do 20°C in relativni vlažnosti ozračja 40 do 50%.

<p align="center">STANDARDIZACIJA trajneje obstojnega papirja NACIONALNI STANDARDI</p> <p>ANSI Z 39.48-1992 - Amerika, Kanada RA-FS1991:2, 1992:4,9 Skandinavske dežele Specifikacija-1990/1,2 Avstralija DIN 9738/1992-Klasifikacija trajnosti, Nemčije</p> <p>SIST/ISO 9706-1999, Trajen papir, SLOVENIJA</p> <p align="center">MEDNARODNI STANDARDI</p> <p>ISO 9706-1994 - Trajen papir ISO/DIS 11108 - Arhivski papir CEN/TC 172 - Trajen papir</p>
--

Specifikacija lastnosti trajnega papirja. (∞)-ISO 9706

1. Splošne lastnosti (ISO 186) - Papir mora biti brez napak, nečistoč, lukenj in podobnih deformacij (prisotnost vodnega znaka ni napaka).

2. Mehanska odpornost papirja (ISO 1974) - Raztržna odpornost v vzdolžni in prečni smeri, za papirje z gramsko težo >70g/m² je minimalno 350 mN.

3. Alkalna rezerva (ISO 10 716) - Minimalna vsebnost kalcijevega karbonata kot polnila v papirju, ki predstavlja alkalno puferno rezervo, je 2%.

4. Vlakenska sestava

a) vsebnost lignina (ISO 302); določena s Kappa številom, ki mora biti nižje od 5.

b) vsebnost lesovinskih vlaken (ISO 9184);

papir ne sme vsebovati več kot 5% lesovinskih vlaken.

5. pH vodnega ekstrakta (ISO 6588) - pH vrednost mora biti v območju 7,5 do 10,0.

Dodatna specifikacija, določena z Aneksom C, predpisuje pogoje in vrednotenje lastnosti papirja pred in po 24-dnevem testu umetnega staranja v časovnih intervalih 6, 12, 18 in 24 dni pri ekstremnih pogojih, in sicer pri temperaturi 80°C in 65-odstotni relativni vlažnosti ozračja, in metodo preizkušanja optičnih karakteristik, predvsem pri določanju vsebnosti optičnih helil v papirju. Pregled teh karakteristik ni obvezen zaradi dolgotrajnosti postopka in drage opreme, se pa priporoča.

Dejavnost delovne skupine ISO/TC 46/SC10 se nadaljuje, ob pripravi in izdaji novih priporočil in standardov, predvsem na osnovi raziskav, ki potekajo v različnih deželah po svetu. Vključuje raziskave kakovosti različnih vrst papirja, predvsem glede na vlakninsko sestavo in raziskave trajnosti starega gradiva, glede na znane parametre in novejšje metode ter postopke konservacije in restavriranja.

Tako je v obravnavi predlog za izdajo Standarda za arhivske papirje, ISO/DIS 11108- Informacija in dokumentacija, arhivski papirji, zahteve za trajnost in obstojnost. Osnova tega standarda je ISO 9706, ki določa, da je arhivski papir tisti papir, ki dosega zelo visoko trajnost in obstojnost. Njegove specialne karakteristike so določene z opisano specifikacijo:

Specifikacija lastnosti arhivskega papirja ISO/DIS 11108

1. Splošne lastnosti (ISO 186) - Papir mora biti hrez napak, nečistoč, lukenj in podobnih deformacij (prisotnost vodnega znaka ni napaka).

2. Vlakninska sestava - Papir mora biti izdelan iz vlaken enoletnih rastlin, homhaža - izčesek, linters, konoplje, lanu, ali mešanice teh vlaknin; vsebnost beljenih celuloznih vlaken ni zaželena - če so prisotna, mora biti vsebnost natančno opisana in vrednotena.

3. Gramska teža (ISO 536) - Minimalna vrednost je 70 g/m² (ostale vrednosti so določene glede na ISO definicijo za papir do 225 g/m²).

4. Raztržna odpornost (ISO 1974) - Raztržna odpornost v vzdolžni in prečni smeri, pri klimatskih pogojih ISO 187 je minimalno 350 mN.

5. Odpornost na prepogibanje - Minimalna vrednost po metodi Schopper je 2,42 (število 260), po metodi Lhomargy, Köhler-Molin, MIT je 2. 18 (število 150) pri klimatskih pogojih ISO 187.

6. pH vodnega ekstrakta (ISO 6588) - pH vrednost vodnega ekstrakta v hladnem mora biti v območju 7,5 do 10,0.

7. Alkalna rezerva (ISO 10 716) - Vsebnost alkalne rezerve mora ustrezati minimalno 0,4 mol/kg alkalne snovi, kar ustreza minimalni vsebnosti kalcijevega karbonata kot polnila v

papirju, ki predstavlja alkalno puferno rezervo 2%, to je 20g CaCO₃ na kg papirja.

8. Odpornost proti oksidaciji (ISO 302) - Papir mora dosegati Kappa število, nižje od 5.

Aneks A - Povezava med trajnim papirjem, definiranim z (∞)-ISO 9706 in arhivskim papirjem - vsi papirji, ki ustrezajo kakovosti ISO 11108, ustrezajo tudi kakovosti ISO 9706 in so lahko označeni s simbolom (∞).

Aktivnosti CEN-evropskega komiteja za standardizacijo

V letu 1990 se je pri CEN/TC 172 na področju celuloze, papirja, kartona in lepenke osnovala delovna skupina držav Evropske unije z nalogo, da pripravijo klasifikacijo, standarde in predpise za uporabo trajnejših vrst papirja. V letu 1994 je 17 držav potrdilo sprejem ISO 9706 kot EN standarda (Avstrija, Belgija, Danska, Finska, Francija, Grčija, Irska, Islandija, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Španija, Švedska, Švica in Velika Britanija); pripombe imajo ves čas v Nemčiji, ker želijo vključiti specifikacijo svojega DIN 6738 v evropski predpis, medtem ko se ostali s tem ne strinjajo.

Pogajanja in dogovarjanja se nadaljujejo in pričakuje se sprejem standarda EN za trajne papirje, na osnovi ISO 9706 - z dodatno specifikacijo preverjanjem življenjske dobe papirja, še v letošnjem letu. Standard ho ob sprejetju vgrajen v normative Evropske unije in tako obvezen za uporabo.

Standardizacija trajnega papirja v Sloveniji

V okviru Urada za standardizacijo in mero-slovje - USM, pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo smo na pobudo ICP in kolegov iz industrije v letu 1994 ustanovili Tehnični odhod za vlaknine, papir, karton in izdelke z oznako USM/TC-VPK, ki pokriva področje ISO TC6, da bi uredili področje metod za preizkušanje in kakovost na področju vlaknin, papirja, kartona, lepenke, valovitega kartona in končnih izdelkov iz teh materialov. Delo poteka v okviru treh delovnih skupin: WG1 - vlaknine, WG2 - papir, karton, lepenka in izdelki in WG3 - valoviti karton. Osnovni dogovor članov v posameznih delovnih skupinah je, da se prevzemajo posamezni standardi ISO in CEN z metodo razglasitve (v slovenščino se prevede samo naslov).

V pripravi je terminološki slovar s področja papirništva - prevzem z metodo prevoda nekoliko kasni zaradi sprejetja novega standarda s strani organizacije ISO. Veljavni terminološki standard iz leta 1978 je zastarel in potreben širše ohravnave in prilagoditve sedanjim razmeram na področju surovin in tehnoloških pogojev izdelave in predelave papirja, kartona, lepenke in izdelkov iz teh materialov.

V minulem letu in v začetku letošnjega smo prevzeli večino veljavnih standardnih metod preizkušanja vlaknin, papirja, kartona, lepenke in valovitega kartona. Naloga tehničnega odhoda je

čim boljše sodelovanje papirničarjev z ostalimi dejavnostmi v grafični in predelovalni industriji ter z uporabniki drugih sorodnih dejavnosti.

USM je v mesecu juniju izdal Katalog vseh slovenskih standardov, sprejetih na celotnem področju dejavnosti do konca marca 1996, ki zahtevajo potrditev in uskladitev z odgovarjajočimi tehničnimi predpisi.

Delovna skupina WG2 - papir, karton, lepka in izdelki je ob koncu leta 1995 dala pobudo za prevzem standarda ISO 9706(∞) za trajne papirje; na osnovi ugotovitve, da je prevzem standarda v pristojnosti Tehničnega odbora za informatiko in dokumentacijo, smo se preko tehnične sekretarke USM našega odbora povezali z njimi in predlagali prevzem; člani tehničnega odbora, ki pokriva področje dejavnosti ISO/TC46, niso imeli pripomb in so standard prevzeli z metodo razglasitve.

Tako lahko razglasimo, da imamo v Sloveniji od aprila 1996 sprejet standard SIST/ISO 9706 (∞)-Informacija in dokumentacija, papir za dokumente, zahteve za trajnost. Dogovorili smo se, da bomo prevzeli tudi standard ISO/DIS 11108 za arhivski papir, ko bo izdan v dokončni obliki. Spremljamo tudi dogajanja pri sprejemanju evropskih standardov in predpisov; ko bodo izdana v dokončni obliki, jih bomo skušali čim prej vključiti v naše standarde.

4. UPORABA TRAJNEJŠIH VRST PAPIRJA V SLOVENIJI

Skrajni čas je, da se v širšem slovenskem prostoru v reševanje problematike staranja gradiva na papirju in obranjanja pisne kulturne dediščine vključimo vsi, ki smo udeleženi v procesu, od proizvajalcev papirja, grafične in založniške dejavnosti, oblikovalcev, trgovine ter uporabnikov v arhivih, knjižnicah, muzejih, in drugih državnih ustanovah, seveda ob ustrezni podpori vladnih institucij. Predvsem slednje bi morale prevzeti aktivno in odločilno vlogo pri oblikovanju meril in priporočil, kdo, kaj in kako mora zaradi javnih interesov uporabljati kakovosten namenski papir.

Svoje poslanstvo imajo predvsem ministrstvo za kulturo, ki oh suhvcencioniranju publikacij posebnega pomena lahko zahteva uporabo trajnega papirja in ministrstvo/ za pravosodje, obrambo, notranje zadeve in državna uprava, ki naj določijo, kaj je pomembno za ohranjanje dokumentov trajnega pomena. Čimprejše uresničevanje naštetih ciljev ho tako zmanjšalo pospešeno nastajajočo "veliko praznino", ki zeva v naši dediščini na neustreznem papirju.

Sedanje stanje v Sloveniji

S problematiko kakovostne in trajne zaščite dragocenih vrst gradiva na papirju smo v Sloveniji dobro seznanjeni, tako raziskovalci v papirništvu kot v konservatorsko-restavratorski dejavnosti.

Vendar smo premalo povezani vsi, ki bi lahko aktivno in dejavno vplivali na čimprejšnjo ureditev zakonodaje in s tem obranitev naše kulturne, zgodovinske in umetniške dediščine na papirju.

V minulem obdobju, v letih 1992-1994, je na ICP ob sodelovanju Arhiva Republike Slovenije potekala temeljna raziskava Mehanizmi staranja papirja, ki jo je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo in jo nadaljujemo v obliki aplikativne raziskave Staranje papirja in kartona, ob sofinanciranju Ministrstva za znanost in tehnologijo in kulturnega ministrstva ob sodelovanju Arhiva Republike Slovenije in NUK in se letos zaključuje.

V okviru raziskave smo razširili znanje o vplivu notranjih dejavnikov na proces staranja papirja, ki nam pri aplikativnem delu služi za ugotavljanje kakovosti in izbiri surovin za izdelavo papirja pri uvajanju novejših tehnik dela pri restavratorsko-konservatorskih posegih na zelo poškodovanem papirju oziroma pri preprečevanju njegovega razpadanja. Rezultati raziskave so zelo pomembni tudi pri vzgoji in izobraževanju na področju papirništva in konservatorsko-restavratorske dejavnosti.

Na Inštitutu za celulozo in papir smo se v sodelovanju z restavratorsko delavnico Arhiva Republike Slovenije v letu 1991 lotili razvoja in izdelave trajnejših vrst papirja. Od leta 1992 izdelujemo ICP trajneje obstojen papir z oznako ICP-PP1-obstojen papir, ICP-PP2-trajen papir in ICP-PP3-visoko trajen papir. Vsi papirji ustrezajo kakovosti ISO 9706 (∞) za trajne papirje oziroma slovenskemu standardu SIST/ISO 9706 (∞) za trajen papir. Glede na posamezno vrsto papirja in dokončno obdelavo so papirji uporabni za zaščito gradiva v arhivih, knjižnicah, muzejih, galerijah in sorodnih dejavnostih kot tudi za pisanje, risanje, tiskanje dokumentov in publikacij, ki predstavljajo gradivo trajne vrednosti.

V minulem obdobju smo izdelali večje ko-

ličine trajneje obstojnega papirja za zaščito gradiva za potrebe Arhiva Slovenije, Pokrajinskega arhiva Maribor, posameznih muzejev in galerij; na papirju je bilo natisnjenih nekaj publikacij. Vendar večjega odmeva za uporabo ICP-PP-trajneje obstojnega papirja, še posebej s strani državnih institucij, zaenkrat ni bilo.

Predlogi za sprejem tehničnih predpisov oziroma ureditev ustrezne zakonske regulative

Za čimprejšnjo ureditev normalne uporabe trajnega papirja v Sloveniji in s tem ohranjanja naše kulturne, zgodovinske in umetniške dediščine na papirju predlagamo naslednje kratkoročne in dolgoročne ukrepe:

- pregled sedanjega stanja na področju kakovosti starejšega gradiva na papirju - vrsta, količina; izvajalec: državne institucije, ARS, NUK.
- pregled in razvrstitev oziroma priprava klasifikacije posameznih vrst gradiva na papirju - glede na kulturno, zgodovinsko vrednost predlagamo razvrstitev v najmanj štiri skupine (zelo pomembno - I., pomembno - II., srednje pomembno - III., manj pomembno - IV.); izvajalec: ministrstvo za kulturo, ARS, NUK
- tehnični predpis za uporabo arhivskega papirja, za gradivo skupine I., II., za pisalne, tiskovne in kopirne papirje; izvajalec: državne institucije, ministrstvo za kulturo, znanost, pravosodje, notranje in zunanje zadeve, ARS, NUK, ICP Ljubljana
- tehnični predpis za uporabo trajnega papirja, za gradivo skupine II., III., za pisalne, tiskovne in kopirne papirje; izvajalec: državne institucije, ministrstvo za kulturo, znanost, pravosodje, notranje in zunanje zadeve, ARS, NUK, ICP Ljubljana
- tehnični predpis za uporabo recikliranega papirja, za gradivo IV., za pisalne, tiskovne in kopirne papirje; izvajalec: državne institucije, Ministrstvo za kulturo, znanost, pravosodje, notranje in zunanje zadeve, ARS, NUK, ICP Ljubljana
- sprejem obvezne zakonske regulative za obvezno uporabo tehničnih predpisov v praksi
- pregled kakovosti posameznih vrst papirja, ugotavljanje sposobnosti za uporabo, izdajanje certifikatov kakovosti; izvajalec: Inštitut za celulozo in papir v Ljubljani.

Z uresničevanjem posameznih dejavnosti oh skupnem sodelovanju vseh prizadelih moramo pričeti čim prej, da se bomo lahko enakopravno vključili v sodelovanje z deželami mednarodne skupnosti.

UPORABA TRAJNEŠIH VRST PAPIRJA
KOT NOSILCA INFORMACIJE
KULTURNE, ZGODOVINSKE IN UMETNIŠKE
DEDIŠČINE SLOVENCEV
ZA GRADIVO TRAJNE VREDNOSTI
• JE NUJNA ZA OHRANITEV DEDIŠČINE ZANAMCEM
• JE EKONOMSKO OPRAVIČLJIVA
(stroški reševanja poškodovanega gradiva so precej višji)
• JE EKOLOŠKO NARAVNANA
(trajen papir je okolju in človeku zelo prijazen)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE STANDARDISIERUNG DER PAPIERSORTEN VON DAUERHAFTERER QUALITÄT UND VORSCHLÄGE FÜR EINE ENTSPRECHENDE GESETZGEBUNG

Papier ist und bleibt eines der wichtigsten Träger des schriftlichen Kulturerbes. Aber auch Papier ist nicht ewig, besteht es doch aus relativ instabilen organischen Rohstoffen und ist somit mehr oder weniger dem Alterungsprozeß ausgesetzt - seine Eigenschaften verändern sich im Laufe der Zeit, und seine Verwendungsqualität ist zeitlich begrenzt.

Im Hinblick auf die dauerhafte Beständigkeit von Papier muß auch der Zeitfaktor berücksichtigt werden, d.h. durch entsprechende Standards muß eine Papierqualität definiert werden, die eine Verwendung über mehrere Jahrhunderte ermöglicht. Vom Standpunkt der Verwendbarkeit des Materials in Archiven, Bibliotheken, Museen und staatlichen Institutionen muß eine entsprechende chemische und optische Stabilität und ausreichende mechanische Widerstandskraft erreicht werden, denn eine der grundlegendsten und langfristigen Aufgaben des Schutzes des schriftlichen, gedruckten und kopierten Materials ist die Wahl des entsprechenden Papiers als dauerhaften Informationsträgers.

Der Schutz schriftlichen Kulturerbes auf Papier stellt eine komplexe und weite Problematik des Einflusses der inneren und äußeren Faktoren auf den Alterungsprozeß des Materials auf dem Papier dar, die eine optimale Zusammenarbeit aller Beteiligten vom Hersteller zum Verbraucher erfordert, wobei selbstverständlich entsprechende Unterstützung der Behörden vorausgesetzt wird.

Auf internationaler Ebene existieren für die Bewertung der Qualität der dauerhafteren Schreib- und Druckpapierarten sowie für ihre Anwendung bestimmte Standards und Empfehlungen, die in einzelnen Ländern bereits durch Gesetze geregelt sind und in der täglichen Praxis angewendet werden.

Auch Slowenien hat im Jahre 1996 die NORM SIST/ISO 9706 (∞)- Information und Dokumentation, Papier für Dokumente, Anforderungen hinsichtlich der Dauerhaftigkeit angenommen. Die Norm ISO/DIS 11108 für das Archivpapier ist in Vorbereitung.

Es wird höchste Zeit, daß im weiteren slowenischen Raum alle, die sich mit der Lösung der Problematik des Alters von Papier und mit der Erhaltung von Kulturerbe

auseinandersetzen, zusammenrücken, und daß alle, Hersteller und Benutzer, zusammenarbeiten: Papierhersteller, Graphik- und Verlagstätigkeit, Designer, Handel sowie Benutzer in Archiven, Bibliotheken, Museen und anderen staatlichen Institutionen unter entsprechender Unterstützung seitens der Behörden. Gerade die letzteren sollten eine aktive und ausschlaggebende Rolle bei der Erarbeitung von Maßstäben und Empfehlungen spielen und bestimmen, wer, was und wie man aufgrund von öffentlichem Interesse ein hochwertiges Papier für besondere Zwecke verwenden muß.

SUMMARY

THE STANDARDISATION OF DURABLE PAPER AND THE PROPOSALS FOR THE NEW LEGISLATION GOVERNING THIS AREA

The lecture was delivered at the II. Conference on the Preservation of Cultural Heritage in the Cekinov castle in Ljubljana, on May 28, 1996, which was organised by the Institute for Cellulose and Paper, the Archives of the Republic of Slovenia, and the National and University Library.

Paper is and will remain one of the most important carriers of written cultural heritage. However, paper is not permanent, as it is made of relatively unstable organic materials which are subject to ageing. Its characteristics, quality and subsequently also its usefulness, change and deteriorate with the passing of time.

Any definition of the permanency of paper must consider the temporal factor. In other words, before paper is put to a use which will require durability over several centuries, its quality must be evaluated. Regarding the future usefulness of written material in archives, libraries, museums and

government institutions, paper must fulfil certain standards of chemical and optical stability and mechanical durability. One of the fundamental and most inexpensive long-term methods of preserving written, printed and copied material is choosing the appropriate paper as the permanent carrier of information.

The protection of written cultural heritage on paper poses a number of very complex and extensive problems pertaining to the influence of internal and external factors on the ageing of the information carried by the paper. This calls for the optimal cooperation of all the elements and individuals cooperating in the process - from the producers to the users (naturally, in conjunction with the support of government institutions).

International standards and recommendations governing the assessment of the quality of durable types of writing paper and paper for print and the use thereof, have already been incorporated in the legislation of various countries of the world and are implemented in these countries.

This year, Slovenia also adopted the standard: SIST/ISO 9706(∞)-Information and Documentation, Paper for Documents, Durability Requirements. Preparations for the adoption of the ISO/DIS 11108 standard for archival paper are also in progress.

It is high time, that all the participants involved in the process of committing the country's written cultural heritage to paper, from the paper manufacturers, to the graphic arts and publishing sector, the designers, distributors, and the users in the archives, libraries, museums and other government institutions, begin participating actively in solving the problem of ageing historical material (naturally, with suitable support from the appropriate government institutions). The latter, in particular, should offer play an active and decisive role in the shaping of the criteria and recommendations as regards who must - for the benefit of the public - use durable paper, and in what way this paper ought to be used in order to ensure its long-term preservation.

Pravice do starih arhivalij: lastnina in varstvo kulturnih dobrin*

HANS-JÜRGEN BECKER

Dragocenega arhivskega gradiva ne ogrožajo le naravne katastrofe, kot so požari in potresi. Veliko pogosteje je pohlep zasebnikov ali državitisti, ki pripelje - če že ne do uničenja - pa do odtujitve zgodovinsko pomembnega gradiva. Če pogledamo zgodovino, se moramo spomniti na Napoleona, ki je leta 1810 ukazal prepeljati Vatikanski arhiv v Pariz.¹ Tudi med drugo svetovno vojno je prišlo do veliko poseganj po arhivskem gradivu, če omenimo samo nemško zaplembo originalnega izvoda Vestfalske mirovne pogodbe² Nizozemski ali transportiranje arhivov hanzatskih mest v Sovjetsko zvezo.³

Vprašanje, kako bi lahko arhivsko gradivo zavarovali pred uničenjem in odtujitvijo, zgodovinarjev in pravnikov ne zaposluje šele danes. Že v obdobju, ko so arhive sestavljali in vzdrževali skoraj izključno za namene administracije in sodnih oblasti, je Vestfalska mirovna pogodba iz leta 1648 določala, da je treba ob prepuščanju območij izročiti tudi celotno dokumentacijo upravnih in sodnih oblasti kot "pertinenco" zadevnega teritorija.⁴ Ko so v 19. stoletju arhive vedno bolj pojmovali tudi kot "znanstveno-kulturne" ustanove, so se v miru na Dunaju leta 1866 glede na prepustitev Benečije in Lombardije italijanski kraljevini sporazumeli, da je treba pristojnim italijanskim komisarjem izročiti tudi vse zgodovinske dokumente stare Beneške republike, skupaj z umetniškimi in gospodarskimi predmeti, ki so pripadali temu območju. Tu je prvič prišlo do izraza obravnavanje arhivskega gradiva kot kulturne dobrine, ki jo velja zavarovati.⁵

Možnost trgovanja s kulturnimi dobrinami prek meja, po celem svetu, je znatno povečala nevarnost odtujevanja zgodovinsko pomembnega gradiva. V zadnjih letih se je zato pojavila naloga, okrepiti varstvo kulturnih dobrin tako na državni kot tudi na mednarodni ravni. V zadnjih desetletjih se je občutno povečala poplava predpisov, zakonov, navodil in mednarodnopravnih pogodb za varstvo kulturnih dobrin. V svojem prispevku želim predstaviti pregled sedanjega varstva kulturnih dobrin, če ohsega tudi varstvo arhivskega gradiva. Vendar pa je to lahko le neke vrste trenutni posnetek stanja, ker se v zadnjem času stvari res zelo živahno razvijajo.

1. Arhivalije kot kulturne dobrine

Najprej se postavlja vprašanje, katere arhivalije se obravnavajo kot kulturna dobrina. Težave se začnejo pri definiciji, kaj je razumeti s "kulturno dobrino" oziroma kaj s "stariimi arhivalijami". Očitno je, da na določitev pojma močno vplivajo cilji pravnega varstva. Ohjektivni kriteriji, kot so izvor, lastnost originala in starost, ne zadoščajo; pridružiti se jim mora subjektivni element vrednotenja. Konvencija UNESCO za varstvo svetovne kulture in naravne dediščine iz leta 1972 varuje takšne objekte, ki so "izredne splošne vrednosti", izhaja torej iz mednarodne zasnove. Nasprotno pa Konvencija UNESCO o nedovoljeni odtujitvi kulturnih zakladov iz leta 1972 določa - z narodnega stališča - kot "cultural property" tiste objekte, ki jih neka država še posebej varuje zaradi arheologije, prazgodovine, zgodovine, umetnosti ali znanosti. Obe zasnovi sta tako široko pojmljivi, da pomembne arhivalije vsekakor lahko označimo kot kulturne dobrine.⁶ Za nemško pravno ohmočje hi bila lahko pomembna definicija zakona o varstvu nemških kulturnih dobrin pred iznosom iz države iz leta 1955. Zakon razlikuje med kulturnimi dobrinami v splošnem pomenu (čl. 1) in arhivskim gradivom v posebnem (čl. 10). Zakon najprej do-

* Prispevek je bil predstavljen na Zborovanju nemških arhivov v Hanhurgu, 25.-29. septembra 1995 (op. uredništva).

¹ Prim. K. A. Eink, Das Vatikanische Archiv, 2. izd. Rom 1951, str. 3; P. Wescher, Kunstraub unter Napoleon, Berlin 1976.

² St. Turner, Das internationale Kulturgüterrecht und die Zerstreuung des deutschen Kulturbesitzes nach dem Zweiten Weltkrieg, v: W. Fiedler (Hg.), Internationaler Kulturgüterrecht und deutsche Frage. Völkerrechtliche Probleme der Auslagerung, Zerstreuung und Rückführung deutscher Kulturgüter nach dem Zweiten Weltkrieg, Berlin 1991, str. 109-182, zlasti str. 147 op. 152.

³ J. Henke, Das Schicksal deutscher zeitgenössischer Quellen in Kriegs- und Nachkriegszeit, v: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 30 (1982), str. 557-620, zlasti str. 582; St. Turner (kot op. 2), str. 145.

⁴ Instrumentum pacis Osnabrugense Art. XVI, § 15; prim. K. Zeumer (Hg.), Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung im Mittelalter und Neuzeit, 2. izd. Tübingen 1913, št. 197, str. 431.

⁵ S. von Schorlemer, Internationaler Kulturgüterrecht. Ansätze

zur Prävention im Frieden sowie im bewaffneten Konflikt (Schriften zum Völkerrecht 102), Berlin 1992, str. 138 in slovede; J. Meyer-Landrut, Die Behandlung von staatlichen Archiven und Registraturen nach Völkerrecht, v: Archivalische Zeitschrift 48 (1953), str. 45-120, zlasti str. 95. Prim. tudi F. Hammer, Zur Geschichte des rechtlichen Kulturgüter- und Denkmalschutzes, v: F. Fechner, Th. Oppermann, L. V. Protz (Hg.), Prinzipien des Kulturgüterrecht. Ansätze im deutschen, europäischen und internationalen Recht, Berlin 1996, str. 47-66.

⁶ Prim. S. von Schorlemer (kot op. 5), str. 76 isl.

loča, da se morajo arhivi, arhivske zbirke, zapuščine in zbirke pisem s posebnim pomenom za nemško politično, kulturno in gospodarsko zgodovino vnesti v "seznam narodno pomembnih arhivov". Kot arhivsko gradivo zakon razume "razen dokumentov vseh vrst tudi zemljevide, načrte, žige, slikovno, filmsko in zvočno gradivo."⁷

Težava je tudi v tem, da je treba vsakič razlikovati, kdo je pravni subjekt oz. lastnik tistih arhivalij, ki naj se jih zavaruje. Marsikateri zakoni veljajo za vse arhivalije, ne glede na to, komu pripadajo. Drugi zakoni pa varujejo le tiste arhivalije, ki pripadajo določenemu pravnemu subjektu. Tako se nanaša že omenjeni nemški zakon o varovanju kulturnih dobrin iz leta 1955 samo na tisto arhivsko gradivo, ki je v zasebni posesti, načelno pa se ne upravlja za kulturne dobrine v lasti države ali v lasti priznanih verskih skupnosti.

2. Varstvo kulturnih dobrin in lastninska pravica po državnem pravu

Kako težko je arhivsko gradivo zavarovati pred odtujitvijo, je pokazal pravni spor za hamburški pečatnik, ki ga je obravnavalo veliko sodišč in komentirali mnogi arbivarji in pravniki.⁸ Ker se je pokazalo, da v takšnem primeru nemška zakonodaja ne nudi zadostnega varstva, se je že spet pojavila zahteva po reformi varstva posesti arhivalij. Ustrezni predpisi v pravnem redu drugih držav kažejo, da so možne različne vrste predpisov. Marsikatero državo razglasijo galerije, biblioteke, pa tudi arhive za javno lastnino. Po italijanskem pravu je takšna državna lastnina (*dominio publico*) neodtujljiva in se je tudi ne da kupiti v dobri veri.⁹ V nekaterih državah velja za kulturne dobrine prepoved stvarnega razpolaganja, ki lastnikom prepoveduje odtujitev njihove lastnine zunaj države. Takšen "dominio eminente", kot ga predvideva npr. pravo v Ekvadorju, ne more biti odtujen niti z nakupom v dobri veri niti po preteku časa.¹⁰

⁷ § 10 odstavek 1 str. 1 (Kulturschutzgesetz), BGBl 1955 I, str. 501-503, zlasti str. 502. Prim. hierzu E.-R. Hönes, Das Gesetz zum Schutz deutschen Kulturgutes gegen Abwanderung z dne 6. August 1955, v: Bay. Verwaltungsblätter 1989, str. 38-42, zlasti str. 39.

⁸ Prim. BGBl UrL z dne 5. 10. 1989, Neue Juristische Wochenschrift 1990, str. 893 isl.; OVG Nordrhein-Westfalen UrL z dne 25. 2. 1993, Nordrhein-Westfälische Verwaltungsblätter 1993, str. 348 isl. Iz bogate literature naj omenim R. Heydenreuter, Der Rechtsfall. Eigentumswert an gestohlenen, unterschlagenen oder sonst "ahhänden gekommenem" Archivgut, v: Der Archivar 1990, Sp. 472-475; H. W. Eckardt, Stationen eines Stempels. Historische und archivarische Anmerkungen anlässlich des juristischen Streites um das 1V. Hamburger Staatssiegel, Hamburg 1995.

⁹ Potrivite pri K. Siehr, Nationaler und internationaler Kulturgüterschutz. Begriffsformen und der internationale Kunsthandel, v: Festschrift für Werner Lorenz zum 70. Geburtstag, Tübingen 1991, str. 525-542, zlasti str. 527.

¹⁰ K. Siehr, n.n.n. str. 528.

Ali se da te vzorce prenesti na Nemčijo? V primeru s hamburškim pečatnikom se je pokazalo, da javno-pravna namembnost kulturnih dobrin, ki so bile zaupane muzejem ali arhivom, v sedanji obliki ne more izpodrinuti močnega varstva dobre vere, ki je po civilnem pravu v korist kupca izginule kulturne dobrine. Če bočemo trajno izboljšati varstvo arhivskega gradiva, je treba spremeniti zakone. Glede na ukradeno arhivsko gradivo je bilo predlagano, da bi prečrtali vsaj izjemno dejansko stanje v čl. 935, odst. 2, civilnega zakonika, ki dobroveren nakup izginulih predmetov omogoča takrat, kadar je bila odtujitev izvršena z javno dražbo.¹¹ Dlje gredo tisti predlogi, ki terjajo, da se celotno muzejsko in arhivsko gradivo, seveda v kolikor je v lasti države, popolnoma izvzame iz področja nakupa v dobri veri. V takšnem primeru bi bil kupec ukradenih arhivalij v vsakem primeru in brez izjeme dolžan, da jih vrne lastniku. Da bi to dosegli, bi morali spremeniti civilni zakonik ali pa bi morali z javno-pravnimi zakoni zveze ali dežel namembnost kulturnih dobrin - morda bi se oprli na zakon o cestah - posebej urediti.¹² Zaenkrat še ni zaslediti politične volje, da bi spremenili obstoječi, zelo nezadovoljiv pravni položaj.

3. Državni zakoni za varstvo kulturnih dobrin

Malo boljši je položaj, ko gre za problem varstva nemških kulturnih dobrin pred nenadzorovanim prenašanjem v tujino. Določeno varstvo daje že pravo fidejkomisa.¹³ Leta 1955 pa je bil sprejet še lastni zakon o varstvu kulturnih dobrin.¹⁴ Poleg umetniških del in drugih kulturnih dobrin izrečno varuje tudi arhivsko gradivo, pri

¹¹ H.-J. Becker, Der Kampf um die Rückgabe von ahhänden gekommenem Archivgut, v: Archivmitteilungen 1994, str. 7-8.

¹² R. Mußgung, Museums- und Archivgut als "res extra commercium", v: G. Reichel (Hg.) Internationaler Kulturgüterschutz. Wiener Symposium 18./19. Oktober 1990, Wien 1992, str. 141-147; isti, Museums- und Archivgut als "res extra commercium", v: Rechtsfragen des internationalen Kulturgüterschutzes, izdal R. Dolzer, E. Jayme und R. Mußgung, Heidelberg 1994, str. 199-209.

¹³ Prim. Chr. von Bar, P. H. Stigwe, Die Auflösung der Fideikomisse im Deutschen Reich und in Preußen im 20. Jh., v: Zs. für Neuere Rechtsgeschichte 3 (1981), str. 184-198; Chr. von Bar, Rudimente des Fideikommissrechts im geltenden Bibliotheksrecht, v: Festschrift für Georg Roeder, izdajatelj W. Herschel, H. Hubmann u. M. Rehbinder, Freiburg 1982, str. 1-12; S. Dörffeld, Rechtsgrundlagen des Archivschutzes nach geltendem Recht der Bundesrepublik, v: Der Archivar 17 (1964), str. 177-190, zlasti str. 181 isl.; A. F. J. Freys, Das Recht der Nutzung und des Unterhalts von Archiven, Baden-Baden 1989, str. 130 isl.; J. Eckert, Der Kampf um die Familienfideikomisse in Deutschland (Rechtshistorische Reihe 104), Frankfurt am Main, Berlin, Bern 1992, zlasti str. 764 isl.

¹⁴ BGBl 1955 I, str. 501, spremenjen z amandmaji z dne 24. maja 1968 (BGBl. I S. 503) und z dne 2. marca 1974 (BGBl. I S. 469).

čemer definicija "arhivskega gradiva" v čl. 10, odst. 2, "razen dokumentov vseh vrst" zajema "tudi zemljevide, načrte, pečate, slikovno, filmsko in zvočno gradivo". V bistvu se zakon uporablja samo za arhivsko gradivo v zasebni lasti.¹⁵ Predpogoj za zakonsko varstvo je konstitutivno veljaven vpis v seznam nacionalnih dragocenih arhivov. Na seznamu arhivov s stanjem z dne 29. 12. 1992 je bilo npr. v deželi Baden-Württemberg registriranih 41 arhivov, na Bavarskem pa 27.¹⁶ Ta vpis pa ne pomeni razlastitve, ampak obveznost, da si je treba v primeru izvoza iz Nemčije pridobiti ustrezno dovoljenje.¹⁷ Pomembno je, da ima že sprožitev postopka vpisa učink prepovedi izvoza in ne šele vpis sam. Kdor krši prepoved izvoza, je lahko kaznovan z odvzemom prostosti do treh let ali z denarno kaznijo. Arhivsko gradivo, na katerega se nanaša kaznivo dejanje, je lahko zaseženo (čl. 16, odst. 3).

Vpis v register arhivov pa lahko - in to je razveseljiva plat registracije - lastniku prinese davčne olajšave (čl. 10, odst. 3). Nadalje mora država lastniku plačati odškodnino, če mu zavrnitev izvoznega dovoljenja povzroči gospodarske težave.

Deželni zakoni o varstvu spomenikov tudi nudijo določeno varstvo pred odnašanjem. Po čl. 10, odst. 1, str. 1 bavarskega zakona o varstvu spomenikov potrebuje npr. tisti, ki "želi registriran premični spomenik... prenesti na drug kraj", dovoljenje oblasti.¹⁸ Sicer so arhivi v skladu s čl. 12, odst. 1, str. 2, načelno ostali ob strani, vendar si je mogoče predstavljati, da se arhive na gradovih in v dvorcih pojmuje kot del opreme vsakega kulturnega spomenika in da so na ta način vendarle zajeti v področje spomeniškega varstva.¹⁹

Končno tudi deželni zakoni o arhivih v toliko zadevajo varstvo arhivskega gradiva v privatnih in siceršnjih nedržavnih arhivih, ker so bile z uredbo ustrezne naloge deželnega urada za spomeniško varstvo prenečene na državne arhive (oz. na generalno direkcijo državnih arhivov).²⁰

Torej lahko trdimo, da se je varstvo arhivskega gradiva v rokah zasebnikov izboljšalo, pa čeprav zelo počasi. Še bolj učinkovito pa bi bilo, če bi v zakonu o varstvu umetniških dobrin zaostri sankcije v primeru ilegalnega izvoza. Zankrat ima lastnik v primeru izvoza le obveznost, da si pridobi izvozno dovoljenje. V primeru kršitve je zagrožena kazen. Če hi poleg tega zakonsko določili, da so lahko vse kulturne dobrine in celotno arhivsko gradivo, ki se jih ilegalno izvozi, ne le zasežene, ampak avtomatično postanejo last države in tako res extra commercium, bi veljavnost varstva kulturnih dobrin lahko prišla do izraza tudi onstran meja: Država bi potem lahko tudi v tujini uveljavljala razveljavitev ilegalnega izvoza.²¹

4. Mednarodno varstvo kulturnih dobrin

V času, ko je skupnost držav vedno bliže in hlagovna menjava postaja vse tesnejša, ne zadošča več varstvo arhivskega gradiva pred odtujitvijo ali odnašanjem v tujino samo doma. Pomembno je, da se varstvo lahko zagotovi tudi zunaj državnih meja. Če se ukradeni ali ilegalno izvoženi predmet nahaja v tujini in se tam iztoži izročitev in repatriacija v Nemčijo, ima mednarodno zasebno pravo (MZP) nalogo, da za to terjatev določi veljavno pravo. Žal je MZP samo v Evropi v glavnem izenačeno. V drugih državah se MZP zelo razlikuje od nemških pravil. V normalnem primeru se uporablja "lex rei sitae", ki določa, katero stvarno pravo je treba uporabiti, namreč, ne stvarno pravo dežele, iz katere izvira kulturna dobrina, temveč stvarno pravo dežele, kjer se predmet nahaja v času tožbe, ali natančneje, odločilno naj bo pravo, ki velja v kraju konkretne zadeve v času stvarnopravno relevantnega dejanja.²² Toda tudi če naj hi uporabili takšne norme, ki so blizu našim predstavam o varstvu kulturnih dobrin ali jim celo ustrezajo, postopek še nikakor ni pozitivno odločen. Lahko se namreč zgodi, da je zaradi preteka časa prišlo do izgube pravice. Pri tožbah v ameriškem prav-

¹⁵ R. Kleberg-W. Eberl, Kulturgüter in Privatbesitz: Handbuch für das Denkmal- und Steuerrecht, Heidelberg 1990, Rdnr. 248 isl. E.-R. Hönes (kot op. 7); B. Pieroth - B. Kampmann, Außenhandelsbeschränkungen für Kunstgegenstände, v: Neue Juristische Wochenschrift 1990, str. 1385-1390, zlasti str. 1386 isl. Za združljivost zakona o varstvu kulturne dediščine z veljavni evropski pravom prim. J. Schwarze, Der Schutz des nationalen Kulturguts im europäischen Binnenmarkt, v: Juristenzeitung 1994, str. 111-117, zlasti str. 112 isl.

¹⁶ Bundesanzeiger Nr. 243 h z dne 29. 12. 1992, Teil B, str. 34-41.

¹⁷ Verwaltungsgerichtshof Mannheim, Urteil z dne 14. 3. 1986, Neue Juristische Wochenschrift 1987, str. 1440-1441.

¹⁸ Zakon z dne 25. 6. 1973 (Bay, Rechtssammlung 2242-1-WK), spremeničen z zakonom z dne 12. 4. 1994 (GVBl, str. 210) in zakon z dne 23. 7. 1994 (GVBl, str. 622).

¹⁹ Prim. W. Eberl-D. Martin, Bayerisches Denkmalschutzgesetz, 4. izd. München 1992, Art. 12 op. 12 u. 24; E.-R. Hönes (kot op. 7), str. 42.

²⁰ Prim. Bay. Verordnung z dne 1. 2. 1990 (GVBl, 5.54); Be-

kanntmachung des Bay. Staatsministeriums für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst z dne 1. 7. 1991 (KWMBI, I, str. 191).

²¹ Tako predlog A. Jacgra, Internationaler Kulturgüterschutz, Rechtslage - Rechtspraxis - Rechtsentwicklung, Köln-Berlin-Bonn-München 1993, str. 114.

²² G. Reichelt, Kulturgüterschutz und internationales Privatrecht, v: Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts 1986, str. 73-75; K. Siehr, Zivilrechtliche Fragen des Kulturgüterschutzes, v: G. Reichelt (kot op. 12), str. 42-68; A. Jacger (kot op. 21), str. 59 isl.; K. Siehr (kot op. 9), str. 534 isl.; E. Jayme, Neue Anknüpfungsmaximen für den Kulturgüterschutz im internationalen Privatrecht, v: R. Dolzer med drugim (kot op. 12), str. 35-52; H. Stoll, Sachenrechtliche Fragen des Kulturgüterschutzes in Fällen mit Auslandsberührung, n.n.m. str. 53-66; K. Siehr, Öffentliches Recht und internationales Privatrecht beim grenzüberschreitenden Kulturgüterschutz, n.n.m., str. 83-104.

nem območju se morajo Evropejci pogosto naučiti, da zastaranje tožbe tam igra pomembno vlogo. Na uspeh lahko upa samo tisti, ki dokaže, da je takoj začel zasledovati izgubljeno stvar in da je ukrenil vse, da hi ngotovil, kje se nahaja, ter čimprej vložil tožho. Kdor spi, sicer ne greši, mora pa računati s tem, da ga ho sodišče zavrnilo.²³

4.1. Kot dopolnilo MZP tudi mednarodno pravo nudi celo vrsto možnosti posebnega varstva arhivskega gradiva, in sicer tako v vojni kot v miru. Kar zadeva vojne čase, je že haaški red vojskovanja na kopnem iz leta 1899 oz. 1907 formalno prepovedal zaplembo zasehne lastnine (čl. 46 b), kot tudi plenjenje (čl. 47) čisto na splošno.²⁴ Glede kulturnih dobrin je bilo posebej prepovedano tako uničevanje kot tudi prilastitev, in sicer celo takrat, ko so bile te kulturne dobrine v javni lasti sovražne države (čl. 56). Da so bila ta mednarodnopravna določila v vojnah 20. stoletja vedno znova kršena, piše v nekem drugem dokumentu. Zaradi žalostnih izkušenj je UNESCO 1954. leta sprejel konvencijo o varstvu kulturnih dobrin v primeru ohoroženega spopada. Tudi I. in II. dodatni protokol k ženevski konvenciji (1949) iz leta 1977 sta namenjena varstvu kulturnih dobrin v primeru vojne.²⁵

4.2. Vzporedno s tem je bilo v mednarodnem pravu v mirnem času storjenih več poskusov internacionalizacije varstva kulturnih dobrin. Pomemben korak je bila konvencija UNESCO z dne 14. 11. 1970 o ukrepih za prepoved in preprečitev nedopustnega uvoza, izvoza in prenosa kulturnih dobrin.²⁶ Ta dogovor želi podpreti prizadevanja posameznih držav, da hi obvarovale svojo kulturno dediščino. Do leta 1988 je k tej konvenciji vendarle pristopilo 65 držav. Med njimi pa ni Zvezne republike Nemčije. Ustrašila se je ratifikacije, ker je menila, da konvencija v preveliki meri odstopa od državnega prava, zlasti zato, ker je izključena vsaka dobroverna pridobitev zaščitenih kulturnih dobrin.²⁷ Če pa hi nemško pravo spremenili v tej smeri, kot je bilo že predlagano, ratifikacije ne hi oviralo nič več.

4.3. Poschna mednarodnopravna pravila o varstvu kulturnih dobrin na splošno in posebno arhivskega gradiva so bila izdelana za primer sukcesije držav. Najpomembnejši tekst je "Dunajski sporazum o sukcesiji držav glede premo-

ženja, arhivov in dolgov" z dne 8. 4. 1983.²⁸ Čl. 26 tega sporazuma od države predhodnice zahteva, da sprejme vse ukrepe, da bi se izognila poškodbam ali uničenju državnih arhivov, ki bodo prešli na državo naslednico. Ta konvencija, ki je nastala v zvezi s procesom dekolonizacije, sicer še ni stopila v veljavo in zato nima neposrednega učinka, vendar pa bi bile lahko njene smernice primerne za to, da bi jih nekega dne pojmovali kot mednarodno običajno pravo.

4.4. V pravu Evropske skupnosti sta kultura in varstvo kulture doslej komajda igrala kakšno vlogo. Čl. 36 pogodbe za ustanovitev Evropske gospodarske skupnosti (EGS), ki nacionalne kulturne dobrine izvzema iz načela prostega blagovnega prometa, je hil sicer pomemben, ker je kljub sicer prostemu tržnemu prometu omogočal izvajanje državne prepovedi izvoza, vendar razen tega ni igral kakšne velike vloge. Leta 1993 pa sta hili izdani smernici EGS za varstvo kulturnih dobrin, ki sta končno poskušali zadostiti evropski dimenziji problematike. Ker so pri uresničitvi delovanja notranjega trga odpadle notranje meje, je hilo delovanje EGS nujno potrebno.²⁹

Najprej je treha ohranjavati navodilo št. 93/7 Sveta EGS z dne 15. 3. 1993 z naslovom: "O vračanju kulturnih dobrin, nezakonito odpeljanih iz območja države članice."³⁰ V skladu s čl. 2 navodilo poseže vmes takoj, ko je izpolnjeno dejansko stanje nezakonitega prenosa. Definicija, kaj je tu razumeti kot kulturno dobrino, izhaja iz državnega prava. Torej mora najprej iti za državno kulturno dediščino umetniške, zgodovinske ali arheološke vrednosti v smislu čl. 36 EGS. Poleg tega pa mora kulturna dohrina zato, da pride v varstveno območje navodila EGS, dodatno spadati še k enemu od treh zbirnih pojmov. Predmet mora šteti v eno od 14 kategorij kulturnih dobrin, ki so navedene v dodatku k na-

²³ Zlasti K. Siehr, *Zivilrechtliche Fragen* (kirt op. 22), str. 48 sl. in str. 57 sl.

²⁴ A. Jaeger (kirt op. 21), str. 15 isl.; S. von Schorlemer (kirt op. 5), str. 258 isl.; M. Herdogen, *Der Kulturgüterschutz im Kriegsvölkerrecht*, v: R. Dolzer med drugim (kirt op. 12), str. 161-173.

²⁵ Initiativne pri S. von Schorlemer (kirt op. 5), str. 276 isl.

²⁶ A. Jaeger (kirt op. 21), str. 19 isl.; S. von Schorlemer (kirt op. 5), str. 427 isl.; R. Dolzer, *Kulturgüter im Friedensvölkerrecht*, v: R. Dolzer med drugim (kirt op. 12), str. 149-159.

²⁷ R. Müßnug, *Das Kunstwerk im internationalen Recht*, v: *Kunst und Recht. Schriftenreihe der Deutschen Richterakademie* 2, Heidelberg 1985, str. 15-42, zlasti str. 24 isl.

²⁸ S. von Schorlemer (kirt op. 5), str. 332 isl.; St. Turner (kirt op. 2), str. 97 isl.; I. Seidl-Hohenveldern, *Das Wiener Übereinkommen über Staatenachfolge in Vermögen, Archive und Schulden von Staaten*, v: *Österr. Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht* 34 (1983), str. 173-199.

²⁹ K problematiki I. Seidl-Hohenveldern, *Kulturgüterschutz durch die Europäische Union versus Warenverkehrsfreiheit*, v: F. Fechner med drugim (kirt op. 5), str. 113-122; A.-K. Uhl, *Der Handel mit Kunstwerken im europäischen Binnenmarkt. Freier Warenverkehr versus nationaler Kulturschutz*, Berlin 1993.

³⁰ ABIEG Nr. L 74 z dne 27.3.1993, str. 74. Smernica je izjemoma natisnjena pri A. Jaeger (kirt op. 21), str. 173-177. Prim. K. Siehr, *Handel mit Kulturgütern in der EWG*, v: *Neue Juristische Wochenschrift* 1993, str. 2206-2209; J. Schwarze, *Der Schutz nationalen Kulturguts im europäischen Binnenmarkt*, v: *Juristenzeitung* 1994, str. 111-117. K predlogom glej H. Cl. Taschner, *Kulturgüterschutz aus der Sicht des EG-Rechts*, v: G. Reichelt (kirt op. 12), str. 97-107; F. Fechner, *Die Vorhaben der EG zum Kulturgüterschutz*, v: *Die öffentliche Verwaltung* 1992, str. 609-618; G. Ress, *Die neue Kulturkompetenz der EG*, v: *Die öffentliche Verwaltung* 1992, str. 944-955, zlasti str. 951 isl.

vodilu, ali mora spadati v javno zbirko, ki je navedena v popisu fondov muzejev, arhivov ali fondih knjižnic, ki jih je bilo vredno ohraniti, ali pa mora biti navedena v popisu fondov cerkvenih ustanov. Kot nezakonit prenos ne velja le izvoz kljub prepovedi, ampak tudi nepravčasna vrnitev najprej zakonito posojenih predmetov. Predpisano je, da si države članice vzajemno dajejo pravno pomoč. Če ne pride do vrnitve predmeta, je labko na pristojnem državnem sodišču vložena tožba za izročitev (čl. 5). Če naj bi nekega dne vse evropske države uresničile to navodilo, bodo morale vse države članice sprejeti prepovedi prenosa vseh drugih držav članic in jih uveljaviti kot notranjdržavno pravo.

Hkrati si je treba ogledati tudi uredbo Sveta št. 3911/92 z dne 9. 12. 1992, ki je stopila v veljavo 30. 3. 1993.³¹ Ta uredba velja za izvoz kulturnih dobrin v države zunaj EGS. Po definiciji te uredbe arhivi vedno spadajo med varovane kulturne dobrine, pri čemer vrednost predmeta ni bistvena. Za vsak izvoz takšnih kulturnih dobrin je potrebno dovoljenje državnih oblasti v sodelovanju s komisijo. Nemške oblasti se bodo morale držati zakona o varstvu kulturnih dobrin iz leta 1955, kadar se bodo morale odločiti za izvozno dovoljenje. Zato se pojavlja vprašanje, če ni že čas, da bi razmislili o aktualiziranju in razširitvi področja veljavnosti tega zakona.

4.5. Poročilo o mednarodnih prizadevanjih za varstvo kulturnih dobrin pa ne bi bilo popolno, če ne bi omenili tudi delovanja rimskega inštituta "International Institute for the Unification of Private Law" (UNIDROIT). Ta ustanova si je zastavila cilj, da bo dosegla veljavo varstva kulturnih predmetov po celem svetu.³² Zaradi stagnacije pri uveljavljanju konvencije UNESCO iz leta 1970 je UNIDROIT leta naročil raziskavo za izdelavo študije o mednarodnem varstvu kulturnih predmetov. Osutek, razdeljen na 5 poglavij s skupno 11 členi, je bil predstavljen 1990 leta. Bistvene točke osnutka so na eni strani vrnitev ukradenih kulturnih predmetov, na drugi pa repatriacija nezakonito izvoženih kulturnih predmetov. Glavni problem je vprašanje, kako obravnavati pridobitev v dobri veri s strani neupravičenca. Zaradi zelo različnih ureditev dobroverne pridobitve v različnih pravnih redih je odločilna stopnja skrhnosti, ki jo je pokazal pridobitelj. Še zlasti naj bi bilo pomembno, če je pregledal različne sezname ukradenih kulturnih predmetov (zlasti Interpol). Osutek tudi predvideva, da se v primeru dohroverne pridobitve ukradenega predmeta po celem svetu uvede

nekakšno odvezno pravo, po katerem pridobitelj, ki mora vrniti predmet, prejme določeno nadomestilo svojih izdatkov.

Zadnja konferenca za izdelavo konvencije UNIDROIT je bila od 7. do 24. junija 1995 v Rimu. Te sklepne konference se je udeležilo več kot 70 držav. Vse do jutranjih ur zadnjega dne konference je bila skrajno sporna cela vrsta pomembnih točk. Šlo je za tri sklope vprašanj, pri katerih je bilo še zlasti težko doseči sporazum. Kot prvo je šlo za roke, ki naj veljajo za vložitev tožbe za vrnitev ali repatriacijo. Takoimenovane države izvoznice so poskušale doseči čim daljši rok za vložitev tožbe, takoimenovane države uvoznice pa čim krajšega. Čl. 3, odst. III, "Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects" z dne 24. 6. 1995 sedaj za ukradene kulturne predmete predvideva rok treh let od vednosti nahajališča izgubljenega lastnina oz. najdaljši rok 50 let od dneva kraje. Za nezakonito izvožene kulturne predmete v skladu s čl. 5, odst. V, veljajo isti roki.

Kot drugo je večina takoimenovanih držav uvoznice vztrajala pri tem, da konvencija ne bi imela veljave za nazaj, da torej ne bi zadevala primerov iz preteklosti. In končno se je spor sukul tudi okoli problema, kako ravnati pri vrnitvi ilegalno izvoženih kulturnih dobrin, da bi poleg vrnitve same zagotovili varstvo kulturnih dobrin v materialnem smislu. Država, ki zahteva repatriacijo, mora v skladu s čl. 5, odst. 3, dokazati, da so bili z ilegalnim izvozom kršeni določeni konkretni interesi, namreč

- a) fizično vzdrževanje predmeta oz. njegovega konteksta ali
- b) integriteta kompleksnega predmeta ali
- c) obvarovanje informacij, na primer znanstvenega ali zgodovinskega značaja ali
- d) tradicionalna ali ritualna uporaba predmeta za plemensko ali kulturno skupnost.

Zadošča dokaz, da je imel zadevni predmet za državo, ki zahteva njegovo repatriacijo, čisto na splošno izstopajoč kulturni pomen.

Z zadostno večino je bila konvencija končno sprejeta. Deset držav je konvencijo takoj podpisalo.³³ Druge države so napovedale svoje podpise, potem ko bodo v parlamentih uskladile svoje državne pravne rede. Isto velja tudi za Zvezno republiko Nemčijo.

Konvencija, ki je seveda zlasti v krogih trgovcev s starinami naletela na velik odpor, bi utegnila biti prava pot, da hi probleme obvladali na mednarodni ravni. Tekst konvencije nakazuje, da ho treha za nadzor in izvajanje varstva kulturnih dobrin nujno ustanoviti mednarodno arbitražno sodišče. Poleg tega pa bo treha v Nemčiji čimprej doseči:

³¹ ABIEG št. L 395 z dne 31.12.1992, str. 1. prim. K. Siehr (kot op. 30), str. 2207 isl.

³² J. Schwarze (kot op. 15), str. 115; G. Reichell, Die Vereinheitlichung des privatrechtlichen Kulturgüterschutzes nach dem UNIDROIT-Vertragsentwurf 1990, v: R. Dolzer med drugim (kot op. 12), str. 67-77.

³³ Tekst konvencije je v Internetu pod oznako: //www.city.ac.uk/artspol/unidroit.html. Komentar k konvenciji pa se najde pod: http://www.city.ac.uk/artspol/schneider.html.http.

1. reformo člena 935 civilnega zakonika glede
 - a) na dobroverno pridobitev prek javne dražbe
 - b) na arhivsko gradivo države
2. aktualizacijo zakona o varstvu kulturnih dobrin države vključno z registrom
3. aktualizacijo zakonov o varstvu spomenikov dežel glede na varstvo arhivskega gradiva
4. prenos obeh navodil EGS iz leta 1993
5. ratifikacijo konvencije UNIDROIT iz leta 1995

ZUSAMMENFASSUNG

RECHTE AN ALTEN ARCHIVALIEN; EIGENTUM UND KULTURSCHUTZ

Der Beitrag setzt sich mit rechtlichen Fragen des Schutzes von Archivgut vor Entfremdung und Zerstörung auseinander. Die Schwierigkeit beginnt bereits bei der Definition des Begriffs Kulturgut, wozu nicht nur die objektiven Kriterien genügen. Trotz der Tatsache, daß die Zahl der Vorschriften, Gesetze und internationalen Verträge in den letzten Jahrzehnten zugenommen hat, ist es noch immer schwer, Archivgut vor Entfremdung zu schützen. Der Autor behandelt auch den Schutz von Kulturgut und das

Besitzrecht im deutschen Recht sowie den internationalen Schutz von Kulturgut nach dem Recht der Europäischen Gemeinschaft und den Konventionen des UNESCO und des UNIDROIT.

SUMMARY

THE RIGHT OF OWNERSHIP OF OLD RECORDS: THE PROTECTION OF PROPERTY AND CULTURAL HERITAGE

The article deals with the legal protection of archival materials from confiscation and destruction. It is very difficult to define what cultural heritage is, because objective criteria alone are not sufficient for the definition of this concept. Despite the issue of numerous regulations, laws and international contracts over the last decades, it is still very difficult to protect archival materials from confiscation. The author gives an overview of the mechanisms for the protection of cultural heritage and property rights in the legislation of Germany. He also discusses the international protection of cultural heritage, i.e. the legislation of the European Union and the conventions of UNESCO and UNIDROIT.

Zgubljen v kibernetičnem prostoru: kje je dokument? Stare strukture umirajo, nove se rojevajo, arhivistični koncepti pa so še živi*

HANS HOFMAN

1. Uvod

Ali hi jabolko lahko bilo dokument? Če si postavimo to nenavadno vprašanje, lahko koncept dokumenta postavimo v popolnoma drugačno luč. Pri razlagi bom uporabil pojem dokumenta, ki ga je izoblikoval Odbor za elektronske dokumente Mednarodnega arhivskega sveta. Ali jabolko vsebuje informacijo? Seveda, semena vsebujejo genetsko kodo za rast novih jabolk.

Ali ima jabolko kontekst? Seveda, je del življenjskega kroga jabolk, ki poskuša ohraniti določeno vrsto dreves.

Ali ima jabolko strukturo? Seveda, semena imajo določeno obliko.

In nenazadnje: semena so skrita v bistroumnem sistemu hranjenja informacij, to je v samem jabolku, ki ga prekriva koža.

Jabolko torej lahko primerjamo z dokumentom, čeprav gre za drug sistem - sistem narave.

Metaforo sem "preizkusil" pri nekaterih nizozemskih kolegih. Verjemite mi, potrebovali so prav toliko časa, da so jo razumeli, kot vi. Z metaforo sem poskušal pokazati, da napor, ki ga potrebujemo za njeno razumevanje, simbolizira revolucijo v načinu razmišljanja o dokumentih in sistemih njihovega hranjenja. To je popolnoma drugačen način razmišljanja. Pustil bom nekoliko ta primer in se k njemu vrnil pozneje.

Zdi se, da so spremembe nekaj bolj običajnega kot stabilnost in se dogajajo vedno hitreje. Tudi arhivi se soočajo s spremembami, pa naj bo njihova podoba še tako prašna. Ena glavnih zadev, s katero se ukvarjajo, t.j. arhivsko gradivo, je zguhljeno v popolnoma novem svetu računalniškega spomina, kjer vse ni tako, kot izgleda. Pozitivna in pomembna posledica teh sprememb je, da so vzpodbudile obsežno razpravo o arhivistični teoriji in o položaju in vlogi arhivov. V članku se bom ukvarjal z dokumentom in z vprašanjem, katere koncepte dokumenta poznamo v arhivistični tradiciji na Nizozemskem.

Fizična ohlika dokumenta se ho spremenila oziroma se že hitro spreminja. Ali pa to pomeni, da se spreminja tudi sam koncept? Koncept dokumenta ni nekaj samo sebi namenjenega, ampak je še posebej določen z družbeno in pravno vsebino.

Poznamo dva poglavitna načina razmišljanja, ki vplivata na koncept dokumenta. Govorimo lahko o pravnem vidiku, ki se izraža v arhivskem pravu, in o arhivističnem vidiku, ki se izraža v teoriji arhivistike oziroma v znanosti. Pravni vidik je osredotočen na odgovornost pri hranjenju dokumentov, arhivistični vidik pa na proces ustvarjanja dokumentov in njegovi ohranitvi.

Družba na različne načine razmišlja, kaj je "dokument" oziroma kaj bi moral biti:

Administracija ali podjetje želi, da so dokumenti avtentični in zanesljivi, da lahko z njimi poslušajo, da nosijo odgovornost ali da so pripravljeni za pravdni postopek.

Politik ali novinar želi, da vsebujejo dokumenti informacije, s katerimi bo lahko vzhudil pozornost v javnosti.

Državljan si želi čim boljše hranjenje dokumentov, da ho lahko dokazoval svoje pravice, identiteto itd.

Navaden človek komajda ve za obstoj arhivov, kaj šele dokumentov, in nenazadnje, raziskovalec ali zgodovinar, ki ga zanima preteklost in kaj so delale vladne organizacije in zakaj. Tudi on uporablja dokumente zaradi njihove informacijske vrednosti.

Vse te skupine imajo zaradi različnih razlogov svojo lastno zamisel oziroma koncept dokumenta. Koncepte torej določa njihov posoben kontekst, ki ga moramo upoštevati.

Kontekst te konference je arhivska znanost in ne funkcija arhivov, kar se nekoliko razlikuje. Na arhive vpliva oziroma jih določa arhivska znanost. Vendar arhivi niso edine institucije, ki se ukvarjajo s hranjenjem dokumentov ali s funkcijo arhivov. Arhivistika obsega tudi hranjenje dokumentov, ki ga opravljajo vladne službe.

V članku se bom ukvarjal s konceptom dokumenta v povezavi s spreminjajočim okoljem, v katerem igra dokument svojo vlogo. Predstavil bom tradicijo arhivistične teorije na Nizozemskem, ki se je začela z znanim delom *Manual for arrangement and description* avtorjev Mullerja, Feitha in Fruina.¹ Glede na razvoj informacijske tehnologije danes in v prihodnosti bom poskušal analizirati tudi vprašanje koncepta dokumenta z dveh različnih perspektiv in ocenil možni vpliv na arhivistično teorijo in prakso.

Teza, ki jo bom poskušal predstaviti je, da so stari arhivistični koncepti kljub močno spremeni-

* Del pričujočega članka je nastal na podlagi pogovorov, ki sem jih imel z dvema kolegoma, Petrom Horskmanom in Hansom Scheurkoghom. (Prispevek je bil predstavljen na drugi konferenci o arhivistiki in konceptu dokumenta v Stockholmu 30.-31. maja 1996, op. uredništva).

¹ Muller, Feith and Fruin, *Manual*, prva izdaja leta 1898.

njajočemu okolju še zmeraj veljavni.

Vendar od mene ne pričakujte jasnih in dokončnih rešitev. Edini namen mojega članka je, da vam dam snov za razmišljanje.

2. Dokument v nizozemski tradiciji

V nizozemski arhivistični tradiciji ne poznamo definicije za en sam dokument. V nizozemščini uporabljamo termina "archiefsbescheiden" ali "archiefstukken", ki ju lahko primerjamo z izrazom "records" (dokumenti, arhivsko gradivo), vendar pravega izraza za edninsko obliko "a record" (dokument) ne poznamo. Pravzaprav nizozemski Manual ni niti definiral termina "archiefsbescheiden" ali "records". Arhivisti večinoma govorijo le o fondih kot o količinsko omejeni enoti dokumentov. Le kadar dokumente popisujemo, se večasih ukvarjamo s posameznim dokumentom.

Uredniki Manuala so želeli poudariti pomen fondov kot celote in ne zbirke dokumentov, ki je bila sestavljena naključno. V 19. stoletju je večina arhivistov na Nizozemskem arhivske dokumente urejala po načinu ureditve, ki se jim je zdela najprimernejša (na primer glede na predmet, kronologijo ali vrsto dokumenta, ne pa glede na prvotno ureditev).

Uredniki nizozemskega Manuala so si prizadevali, da bi našli metodo, ki hi prvotno ureditev dokumentov pustila nedotaknjeno. Preostale arhivske dokumente so videli kot organsko celoto, ki je nastala v kontekstu nekega podjetniškega procesa ali vladne dejavnosti. Takšnemu pojmovanju odnosa med arhivskimi dokumenti in vladnimi dejavnostmi lahko rečemo razumevanje konteksta "avant la lettre".

Ne smemo pozabiti, da se Manual ukvarja z arhivskimi fondi in ne z dokumenti, ki nastanejo v administraciji. Delo je bilo namenjeno urejanju in popisovanju arhivskih dokumentov. Prav zato se je dejavnost arhivov na Nizozemskem do nedavnega osredotočala na posamezni dokument ali spis. Nizozemskim arhivistom ni hila najpomembnejša celota dokumentov ali kontekstualna informacija, ampak posamezni dokument - papir, fizična enota.

Manual je pomemben tudi zato, ker so njegovi uredniki poudarjali odnos med arhivskimi dokumenti in funkcijo ter dejavnostmi določene vladne organizacije. Pomemben zagovornik takšnega pojmovanja je bil arhivist in urednik Manuala Van Riemsdijk, sodobnik Samuela Mullerja. Še posebej sta ga zanimali analiza in razlaga načina organizacije podjetij ali služb in upravljanje njihovih dokumentov. Prepričan je bil, da je znanje o prvotni organizaciji administracije in o načinu upravljanja dokumentov neke organizacije temelj za popisovanje in urejevanje fondov.²

Načela Manuala so v nizozemski arhivistični teoriji povzročila statičnost in preprečila nadaljnji razvoj. Propadli so poskusi pred drugo svetovno vojno in tik po njej, da bi prenovili Manual in ga razširili s pojmovanji o nastanku dokumentov. Položaj se je spremenil šele v zadnjem desetletju pod vplivom novega arhivističnega zakona in vplivi elektronskih dokumentov.³

Spremembe so nastopile tako v arhivih kot v administraciji. Pri urejevanju dokumentov je bila (in je še vedno) tradicija ukvarjanja s posameznimi dokumenti zelo močna. Vendar poskuša notranje ministrstvo v zadnjih letih uveljaviti nov pristop, imenujejo ga "revolucija dokumentov" - osrednja pozornost je namenjena funkciji oziroma namenu kot izvoru dokumentov in ne več dokumentu samemu po sebi.⁴ Takšen pristop bi moral vzpodbuditi direktorje, odgovorne za dobro upravljanje z dokumenti, da bi začeli izvajati ustrezne ukrepe.

V arhivih je nazoren primer podobne spremembe metoda institucionalne raziskave, ki jo uporablja nizozemski projekt PIVOT. Z njo naj hi pri raznih službah zbirali dokumente z arhivsko vrednostjo.⁵ Da hi omogočili funkcionalno ovrednotenje, se projekt ukvarja z vladnimi organizacijami ter njihovimi funkcijami in dejavnostmi, ki jih imajo ali so jih imele. S tem pristopom postaja središče arhivskih dejavnosti institucionalni kontekst (temelji na funkciji oziroma dejavnosti in ne na organizacijski strukturi).

Prvi zakon o arhivih iz leta 1918 ni vseboval definicije dokumenta. Mogoče se to ni zdelo potrebno, ker je Manual izšel le nekaj let prej. Prvo definicijo vsehuje tako šele zakon o arhivih iz leta 1962, ki pravi: "Dokumenti so listine, ki naj jih po svoji naravi hrani ustanova ali oseba, ki jih je prejela ali ustvarila".

V novi zakon iz leta 1995 so tej definiciji dokumentov dodali le besede "ne glede na obliko". Razlaga zakona natančno pravi, da nova zakonodaja zadeva vse dokumente od njihovega nastanka. Tako hi imeli boljši nadzor nad administrativno funkcijo dokumentov in bi preprečili uničevanje/nepravilnosti pri dokumentih z arhivsko vrednostjo.⁶

Osnovni namen zakona je odgovornost pri hranjenju in nadzoru dokumentov.

Če povzamem arhivistično tradicijo na Nizozemskem, lahko rečem, da je tako z zakonskega kot z arhivističnega stališča osredotočena na fonde kot organsko celoto dokumentov.

³ Ketelaar, *Archival Theory*, str. 5.

⁴ *Revolution in Records*, The Hague 1991.

⁵ Namen projekta je priprava velikih količin dokumentov za prenos v Nacionalni arhiv. Osnova je novi zakon o arhivih iz leta 1995, ki določa predajo dokumentov po 20 letih, namesto po 50 letih.

⁶ *Memorie van toelichting*, Tweede Kamer, vergaderjaar. 1992-1993, 22866 nr. 3, str. 10.

² Ketelaar, *Archival Theory*, str. 3.

Definicije posameznega dokumenta še vedno nimamo.

Naš koncept kaže izrazito arhivistično razumevanje: temelji predvsem na (fizičnih) fondih in je obrnjen v preteklost. Takšen koncept mora odgovoriti na nekatera vprašanja o kontekstu (t.j. odnos do poslovnega procesa ali do funkcije) in o obliki ali strukturi (t.j. določena dostopnost).

3. Kaj je dokument in zakaj potrebujemo koncept dokumenta? Poskus analize

Poslovil se bom od arhivistične tradicije na Nizozemskem in načel današnjo temo: koncept dokumenta.

Najprej želim analizirati, kaj dokument je. To bom naredil v dveh korakih:

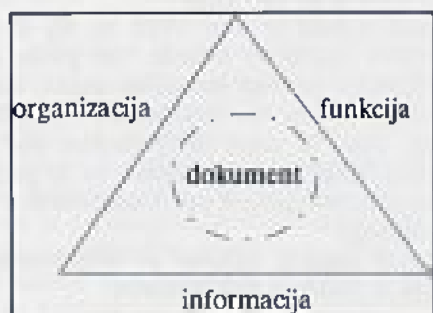
1. predstavil bom dva glavna vidika, s katerima lahko obravnavamo dokumente
2. predstavil bom značilnosti dokumenta.

3. 1. Dva glavna vidika

Kot sem že povedal, poznamo dva glavna vidika:

- vidik administracije ali poslovnega procesa, kjer dokument nastaja in kjer ga uporabljajo za izvrševanje neke funkcije
- vidik arhivistične funkcije (začne se že pri nastajanju dokumenta), ki se ukvarja z vrednotenjem, hranjenjem in upravljanjem arhivskih dokumentov za raziskovanje.

Oba vidika lahko ponazorimo z naslednjima slikama. Na prvi vidimo, kje pri vladnih organizacijah dokumenti nastajajo, medtem ko opravljajo svojo funkcijo. S tega vidika lahko dokumente obravnavamo kot projekcijo svojih posebnih funkcij.

Slika 1: Dokumenti kot projekcija funkcije

Organizacija dobi nalogo, da izvaja neko funkcijo. V tem procesu ustvarja dokumente, da bi podprla poslovni proces, da bi komunicirala na znotraj ali navzven in imela dokaz o svojem delovanju. Še več, organizacija mora prevzeti odgovornost za način, kako je izpolnjevala te naloge.

Dokumente torej ustvarjamo in hranimo z dvema pomembnima namenoma, da:

1. podpirajo in omogočajo poslovni proces
2. omogočajo odgovornost

Oba namena določata zabeve, kaj naj bi dokumentnil.

Sistem branjenja dokumentov je pravzaprav uresničevanje zahtev, ki poskušajo izvršiti omenjene namene.

Vendar to ne pomeni, da lahko dokumenti ohstajajo le v okviru sistema hranjenja dokumentov. Kaj naj hrani sistem, določa organizacija (zaradi določenih razlogov).

Kot sem dejal že včeraj, se moramo zavedati, da dokumenti odražajo le del dejavnosti, ki potekajo v neki organizaciji. Veliko komunikacije ostane nezahelčene (na primer telefonski pogovori). Realnosti ne moremo ujeti in ohraniti!

Vidik arhivistične funkcije

S tega vidika arhivske dokumente prenesemo v arhive. Organizacija in funkcija ne obstajata več. S tega vidika bo funkcija projekcija ohranjenih arhivskih dokumentov. Vidik arhivistične funkcije je retrospektiven. V primerjavi s prvim vidikom je precej različen.

Slika 3: Funkcija kot projekcija dokumentov

Dokumenti že obstajajo in običajno je bilo že narejeno vrednotenje, zato da bi ugotovili ali imajo dokumenti arhivsko vrednost. Osnovna razlika med obema vidikoma je, da v tem kontekstu definicija dokumenta ni potrebna. Tu pozornost ni namenjena posameznemu dokumentu, ampak vprašanju, ali ohranjeni arhivski dokumenti predstavljajo zadosten dokaz tega, kar je narejeno v izvrševanju funkcije. To, kar hranijo arhivi, so dokazi o dejavnostih vlade, ne le zgolj o dokumentih.

S tega vidika lahko gledamo na celoto ohranjenih arhivskih dokumentov kot na en sam dokument. Gre le za drugo raven opazovanja.⁷

Arhivi tako lahko gledajo na celoto arhivskih

⁷ S tega stališča lahko gledamo na bazo podatkov kot na dokument, ker je dokaz (del dokaza) funkcije neke organizacije. Temu stališču nasprotuje pojmovanje projekta Pittsburgh, ki vidi bazo podatkov kot nek informacijski sistem in ne kot dokument. Z njihovega stališča je to pravilno, kajti baza podatkov ni sistem hranjenja dokumentov, zato ne prinaša dokazov o odgovornosti.

dokumentov kot na "vsebino" z določeno "strukturo". Struktura je posledica dejavnosti pri hranjenju dokumentov in njihovem upravljanju. Za arhiviste je pomemben kontekst, v katerem so dokumenti nastali. Kontekst vsebuje funkcijo, organizacijo (ali organizacije), ki je zanj odgovorna, poslovni proces in določila ter postopke s katerimi so hile izvedene vladne dejavnosti (proces). Del tega konteksta je tudi upravljanje z dokumenti (sistem hranjenja dokumentov), ki je določil strukturo celoti dokumentov in s tem zagotovil dostopnost, jih hranil in ohranil kontekstualne metapodatke. Kontekst omogoča arhivistom, da dokumente nadzorujejo in jih naredijo dostopne javnosti. Kontekst tudi omogoča raziskovalcem, da interpretirajo arhivske dokumente.⁸

3. 2. Značilnosti dokumenta

Ogledali smo si okolje dokumenta. Kaj pa lahko rečemo o samem dokumentu? Katere so njegove značilnosti?

Po svojem bistvu je dokument zapisana informacija, ki nastaja oh neki dejavnosti ali oh delovnem procesu neke organizacije. Ima štiri glavne elemente: je zapisana (fizično), vsebuje informacijo (vsebina), določa jo proces, v katerem je nastala (kontekst) in ima določeno obliko ali manifestacijo (struktura).

Kot sem pokazal že s primerom jaholka: tudi s stališča narave je ta opis hrezhiben. Ali je torej spletna stran (Web-page) dokument? Mislim, da ne, ker je Svetovni splet (World Wide Web) informacijski sistem. Ni hil narejen, da bi zagotovil dokaze o neki dejavnosti ali nekem procesu, ampak da hi hila informacija na voljo. Kot tak je bolj proces za širjenje informacij.

Kot član Odbora za elektronske dokumente Mednarodnega arhivskega sveta sem sodeloval v dolgi razpravi o konceptu dokumenta. Rezultat razprave ni hila definicija, ampak opis dokumenta in njegovih značilnosti, ki so skoraj natančno iste kot štiri značilnosti, o katerih sem govoril zgoraj. Razprava se lahko vname le oh vprašanju, kaj pojmujeemo pod terminom struktura. Listina, na primer dokument ali kartoteka, ima določeno vrsto strukture, na primer črko ali zapisnik nekega sestanka. To obliko določa vloga ali funkcija, ki jo dokument igra v nekem procesu. Različne oblike dokumentov pa določa potreha družbe, da jih čim hitreje razvozla.⁹

Dokument je torej nekaj fizičnega, nekaj kar

lahko vidimo. Vendar pa dokument hkrati ni fizično omejen, ker ga določa proces ali funkcija, v katerem igra svojo vlogo. To je prav zanimiv paradoks, saj nam omogoča, da se spoprimeemo z izzivi obdohja informacijske tehnologije: zdi se, da je fizični dokument kot ga poznamo iz časa papirja, izgini. Funkcionalni okvir zagotavlja, da na koncept dokumenta spremembe v tehnikah zapisovanja, ki jih uporabljamo, ne vplivajo.

Meje dokumenta lahko določajo posamezne transakcije ali funkcija organizacije (na primer fond) in vse, kar pride vmes kot zadeva (na primer kartoteka ali serija).

Tako imajo Avstralei zelo široko definicijo dokumenta, ki pravi, da je dokument "tisto, kar ustvarimo in hranimo kot dokaz funkcij, dejavnosti in poslovanja organizacije ali posameznika". Definiciji so dodali, "če naj dokument smatramo za dokaz, mora imeti vsebino, strukturo, kontekst in mora biti del sistema hranjenja dokumentov".¹⁰ Avstralei poznajo torej koncept dokaza, ne pa dokumenta kot takega. Dokument jim je le sredstvo, s katerim to dosežemo. Ne pozahite, ena od značilnosti je, da morajo hiti dokumenti del sistema hranjenja dokumentov!

Kot so povedali v svoji publikaciji, so Avstralei spremenili oziroma prilagodili definicijo, ker v elektronskem okolju dokumenti niso več fizični predmet!

Avstralski arhiv potrebuje definicijo dokumenta (ali imeti njegov koncept), saj imajo vodilno vlogo pri načinu upravljanja vseh dokumentov držav Commonwealtha, ne glede na format, in še posebej pri arhivskih dokumentih (identificiranje, ohranjanje in dostopnost).¹¹

Kot sem že dejal, pa skrb arhivistov ni dokument, ampak arhivski dokument, ali še bolje, celota dokumentov, ki jim je hila dana arhivska vrednost. V to je vključena tudi informacija o institucionalnem kontekstu.¹²

Najhboljši način za pridobivanje ustreznih arhivskih dokumentov je (očitno) preko konteksta, v katerem dokumenti nastajajo, na primer za-

¹⁰ O'Shea, *Managing electronic records*, Commonwealth of Australia 1995.

¹¹ Na Nizozemskem upravljanje dokumentov ni naloga arhivov, ampak administracije. Po potrebi pa ji pri tem pomaga/kordinira delo notranje ministrstvo. Vendar arhivi upravljanje dokumentov vladnih organizacij nadzorujejo in jim seveda svetujejo.

¹² Richard Cox v uvodniku revije *American Archivist* (jesen 1994) sprašuje: "Kaj je arhivski dokumenta in zakaj nas to sploh zanima?" Zanimivo vprašanje, kajti zakaj naj bi se kot arhivisti sploh ukvarjali s tem? Cox se usredotoča na okolje, v katerem dokument nastaja, kjer, kot trdi, moramo kulikor mogoče natančno vedeti, kaj je arhivski dokument. Šele nato bomo lahko ustvarili in razvili ustrezen in pravičen sistem hranjenja dokumentov. Cox zaključa, da s tega stališča ni ustreznih ali dovolj natančnih definicij. Večina avtorjev člankov omenjene izdaje revije *American Archivist* poskuša bolj natančno definirati, kaj je arhivski dokument, Cox pa govori o značilnostih arhivskega dokumenta.

⁸ Cox navaja članek Whaleyja, ki meni, da je "dostopnost javnosti hiltva definicije arhivov" (Cox, str. 594)

⁹ Mogoče je bolje, da govorimo o obliki listine ali dokumenta ter da termin struktura namenimo celoti dokumentov. Struktura označuje urelitev dokumentov, ki omogoča dostopnost in nastane med procesom upravljanja z dokumenti. Ohstajata ilve različni vrsti strukture: struktura dokumenta (oblika) in struktura foniliv (urelitev)

hteve poslovnega procesa ali odgovornosti. Tako misli tudi Richard Cox, ko pravi: "po mojem mnenju bomo arhivisti vse bolj povdarjali administracijo in pri tem usmerili pozornost na odgovornost, dokaze in skupen spomin. Zanesli se bomo na dokumente, ki so bili ohranjeni zaradi teh razlogov (in takšnih dokumentov bo dovolj), da bi tako nudili usluge drugim raziskovalcem, na primer zgodovinarjem."¹³ Štrinjam se!

4. Uporabnost starih konceptov v krasnem novem svetu

Ali obstoječi koncepti arhivistike še zmeraj držijo in kako jih lahko uporabimo v novem okolju moderne informacijske tehnologije? Ali če povem drugače, kakšne spremembe povzroča nova informacijska tehnologija v arhivistični teoriji?

Elektronski dokumenti niso več fizični in oprijemljivi predmeti, ampak neke vrste navidezni fenomeni, ki obstajajo le po zaslugi strojne in programske opreme. Strukture niso več določene, s podatki lažje delamo in jih lahko predstavimo na mnogo načinov.

Elektronski dokument je razpadel na več elementov, ki jih lahko sestavimo le z uporabniškim programom in jih nato predstavimo na zaslonu. Nosilec dokumenta je torej zaslon. Dokument fizično obstaja le na zaslonu, in sicer na kateremkoli zaslonu. Dokument postaja navidezen. Uporabil sem besedo nosilec, za razlikovanje z besedo medij, ki jo običajno uporabljamo v povezavi s papirjem. Pri dokumentih, pisanih na papir, je medij nujno povezan z dokumentom, v elektronskem okolju pa ne. Tu je zaslon le začasni nosilec in ne del dokumenta.

Elektronski dokument seveda lahko tiskamo na papir ali mikrofilm, vendar le, kadar je dokument enostaven tekstovni dokument, ne pa sestavljen dokument. Vendar se moramo tudi v tem primeru vprašati, ali je izpis na papir original ali le kopija.

Še več, s pomočjo nove tehnologije lahko ustvarjamo nove oblike dokumentov. Na primer z napredkom večpredstavnosti (angl. multimedia; sestavljen dokument): dokument ni več linearen, ampak dejansko tridimenzionalen. S podatki z lahkoto delamo in jih lahko znova uporabljamo za različne namene.¹⁴

Če povzamem, fizične značilnosti (elektronskih) dokumentov so se in se še spreminjajo. Le

zamislimo si lahko, kaj vse bo še mogoče v prihodnosti.

Zaradi sprememb fizičnih značilnosti dokumentov moramo ohraniti proces, s katerim smo dokument sestavili, kakor tudi dele, iz katerih je dokument sestavljen (t.j. notranjo strukturo): podatke, program in metapodatke. Prav to je izziv obdohja sodobne tehnologije.

Prihodnost

V prihodnosti bomo poznali ogromno podatkovnih elementov ali mogoče sestavin informacij, ki bodo povezani v hiperprostoru. Hiperprostor ne bo več dvo-, ampak tri- ali celo štiridimenzionalen. V tem ogromnem prostoru omrežij bodo nastajale nove oblike informacij z novimi omrežnimi strukturami in novimi podobami. Te strukture bodo pravzaprav bolj nestrukturirane kot obstoječa elektronska okolja, vendar bodo uporabnikom omogočale, da bodo informacije iskali bolj "človeško". Bolj bodo usmerjene na uporabnika in manj na program. Ne homo več poznali sekventne ali lineare pisave, ampak asociativno in pri tem ustvarjali omrežje ali sledi krajev, ki smo jih obiskali in informacij, ki smo jih uporabili.

Nastanek omrežnih struktur bo prinesel tudi drugo pomembno spremembo. Pomembna ne ho več organizacija, ki je odgovorna za določeno funkcijo, ampak proces ali funkcija, ki ga ho izvajalo več organizacij. Gre za drug vidik.

Kako bodo vse te spremembe vplivale na koncept dokumenta? Ker koncept dokumenta ni odvisen od načina tehnološke predstavitve, ampak, kot sem povedal, od namena (ali namenov), s katerim je bil dokument ustvarjen, se sam koncept dokumenta ne bo spremenil. Namene, s katerimi je bil dokument ustvarjen, pa določa družba, v kateri igrajo svojo vlogo, predstavami o odgovornosti, družbenem spominu itd.

To lahko primerjamo s tehnikami, ki jih uporablja umetnik. V 17. stoletju je umetnik risal, danes bo mogoče uporabljati fotografijo ali celo navidezno resničnost, da bi ustvaril iluzijo. Vendar se njegov cilj ali namen ni spremenil: poskuša upodabljati resničnost in pri tem uporablja svojo kreativnost in čustva.

Arhivi svoj odnos že spreminjajo.

V zadnjem desetletju so se dogodile tri pomembne spremembe v razmišljanju (poudarjam, v razmišljanju, kajti mislim, da je uresničevanje še v povojih) arhivistov, ki pravzaprav potrjujejo tradicionalne koncepte in pomagajo arhivom, da bodo znali najti svoje mesto v modernih okoljih hranjenja listin:

1. Sprememba iz odzivnega v aktivno razmišljanje (večinoma gre le za zavedanje, da hi morali uporabiti takšno metodo): arhivske dejavnosti niso ali bi ne smele biti le odzivne, ampak aktivne; razširile so se na celoten življenjski cikel dokumentov, vse do stopnje

¹³ Richard J. Cox, uvodnik revije *American Archivist*, vol. 57 (jesen 1994), str. 593, opomba 6.

¹⁴ David Bearman je pred nekaj leti predstavil tri pomembne trende v evoluciji novih oblik dokumentov: spremembo v obliki komunikacije z asinhrono komunikacijo (na primer elektronska pošta), nastanek dinamičnih dokumentov zaradi hitrosti, s katero lahko informacije popravimo, in nastanek večpredstavnosti (angl. multimedia). Bearman, *Diplomatics*, str. 171-172.

same zamisli.

To pomeni, da se je poudarek v dejavnosti arhivov premaknil od branjenja k vrednotenju/selekciji. Pomeni tudi, da arhivi skušajo vplivati na ustvarjanje dokumentov (na primer na funkcionalne zahteve hranjenja dokumentov).

2. Sprememba v vzorec razmišljanja:

Pred sto leti so bile osnove arhivistične teorije večinoma fizični ostanki, ki so jih ustvarila podjetja ali vladne organizacije. Danes je arhivistična teorija osredotočena na namen, s katerim so hili dokumenti ustvarjeni in na kontekst, v katerem so hili ustvarjeni.

3. Sprememba organizacijskega vzorca:

Obstoječa organizacijska struktura arhivov ni več jasna. Funkcijo arhivov kot varuhov in nadzornikov arhivskih dokumentov lahko uresničimo z novimi strukturami na drugačne načine; na primer, če arhivske dokumente hrani organizacija in jih arhiv le posredno nadzoruje.

Govorimo pa lahko še o četrti pomembni spremembi - sprememba od organizacijske strukture k funkcionalnemu kontekstu. Pravila nizozemskega Manuala so temeljila predvsem na medsebojni povezavi med organizacijsko strukturo in nekim sistemom hranjenja dokumentov.¹⁵ Moderne tehnologije imajo močan vpliv na organizacijske strukture. Funkcije in dejavnosti ne omejujejo več organizacijske strukture, ki se z veliko hitrostjo spreminjajo v omrežne strukture. Sprememba je močna spodbuda za nove metode, kot sta institucionalno raziskovanje in funkcionalno vrednotenje.

Poslovni proces, ki ga neka organizacija izvršuje, da hi izpolnila svojo funkcijo, določa meje dokumenta.

Deloma so vsi ti razvojni dosežki nastali zaradi elektronskih dokumentov. Razvoj spodbuja tudi funkcijo arhivov ali holje arhivsko funkcijo, ki poskuša ohraniti dokumente z arhivsko vrednostjo (še posebej vladnih organizacij), da bi v bodočnosti omogočili zgodovinarjem raziskovanje.

5. Povzetek

Zdi se, da se arhivi spreminjajo zelo hitro. Moderna informacijska tehnologija vpliva na predmet dejavnosti arhivov - dokument. Stare strukture izginjajo, nove nastajajo - potrebujemo torej nove metode. Smo v ohodnju tranzicije, ki ga lahko najholje označimo s procesom, pri katerem hierarhične strukture nadomeščajo omrežne strukture ali vrste omrežij. Pri tem zaporedne ohdelave, ki prinašajo določene proizvode, zamenjujejo procesi, kjer stranka/kupec sama izdela svoj lasten izdelek po svoji meri. Takšne spremembe lahko opazimo na vseh ravneh: v

vladnih organizacijah, informacijskih strukturah, poslovnih procesih ...

Tudi arhivi morajo razmisliti o organizacijski strukturi svojih dejavnosti, o predmetu, s katerim se ukvarjajo - dokumentu, o vlogi, ki jo želijo igrati na področju "korporativnega spomina" itd. V večno spreminjajočem se svetu moramo iskati nove pristope, nove tehnike in nove metode.

Kaj je sporočilo mojega članka, ki je pravzaprav dokument o procesu prenosa razprave, katerega nosilec sem?

Naj povzamem:

1. Razlikovati moramo med dvema vidikoma: med vidikom poslovnega procesa in ustvarjanja dokumentov ter vidikom hranjenja arhivskih dokumentov (arhivska funkcija).

Pri prvem vidiku potrebujemo koncept dokumenta, da bi podprli poslovni proces in zagotovili odgovornost; kot tak je del arhivistične znanosti.

Pri drugem vidiku pa arhivi za izvrševanje svoje funkcije koncepta dokumenta ne potrebujejo. Saj dokumentov ne ustvarjamo zaradi arhivov.

Arhivisti se osredotočajo na dokaz o delovanju vladnih organizacij, da bi v prihodnosti omogočili raziskovanje. Ukvarjajo se z arhivskimi dokumenti. Da hi arhivom zagotovili zadostne dokaze za zgodovino poslovanja vladnih služb v določenem obdobju, je najbolje, da podpiramo funkcionalne zahteve dokumentov ali vsaj hranjenje dokumentov, kakršne potrebuje poslovni proces ali odgovornost.

Pravzaprav moramo razlikovati dva glavna vidika: poslovni proces (z ustvarjanjem dokumentov in sistemom hranjenja dokumentov) in hranjenje arhivskih dokumentov.

2. Moderna tehnologija na obstoječe arhivistične koncepte, kot so koncept dokumenta, kontekst itd., pravzaprav ne vpliva.

Arhivistična teorija se posveča kontekstu dokumentov, okolju, v katerem jih ustvarjamo, kajti le-to ne obstaja več, če tudi organizacij ni več. To lahko podpremo z mislijo, da meje dokumenta določa funkcija, ki jo dokument ima, ali jo je imel v okviru poslovnega procesa.

Arhivi ne smejo braniti le arhivskih dokumentov, ampak tudi metapodatke, ki so nastali oh upravljanju z dokumenti (skupaj s sistemom branjenja dokumentov in funkcijo). Nizozemska arhivistična se osredotoča na povezavo med dokumenti in kontekstom, v katerem so hili le-ti ustvarjeni, in na celoto arhivskih dokumentov.

Najpomembnejši cilj (arhivske funkcije) je ohraniti in skrheti za skupni spomin družbe v kateri živimo. To je osnova naše identitete. S tega stališča so stari arhivistični koncepti še zmeraj veljavni in živi.

Če se vrnem k vprašanju, ki sem ga postavil na začetku članka: ali hi jabolko lahko hilo dokument?

Če ponovno pogledamo značilnosti dokumen-

¹⁵ Cook, *Archives in the Post-Custodial World*, str. 5.

ta, kot smo jih določili, lahko odgovorimo: da, s stališča narave je to mogoče.

Vendar ima jabolko tudi drugo vrednost: lahko ga pojemo!

Prevedla: Katarina Kobilica

Literatura:

- David Bearman, Diplomats, Weberian bureaucracy, and the management of electronic records in Europe and America, v: *American Archivist* 55 (1992): 168-180.
- David Bearman, *Electronic evidence: Strategies for Managing Records in Contemporary Organizations*, Pittsburgh: Archives and Museum Informatics, 1994.
- David Bearman in Peter Sigmond, Explorations of form of material authority files by Dutch archivists, v: *American Archivist* 50 (1987): 249-253.
- Terry Cook, Archives in the Post-Custodial World: Interaction of Archival Theory and Practice Since the Publication of the Dutch Manual in 1898, članek je pripravljen za XIII. Mednarodni kongres o arhivih, Peking 1996.
- Richard J. Cox, What is an Archival Record, and Why should we care? Avtor je urednik, *American Archivist* 57, jeseni 1994, 592-594.
- J. L. van der Gouw, H. Hardenberg, W. J. van Hoboken en G.W.A. Panhuysen, *Nederlandse Archiefterminologie*, Zwolle 1962.
- H. Hardenberg, Some reflections on the principles for the Arrangement of Archives, v: P. Walne (ed.), *Modern Archives Administration and Records Management. A RAMP reader* (Pariz 1985).
- Het land van herkomst. Een bundel van artikelen rond het herkomstbeginsel, ed. P. J. Horsman en J. P. Sigmond, 's-Gravenhage 1984.
- Peter J. Horsman, De wijn en de zakken. Ontwikkelingen in de archivaliek, v: Voor burger en bestuur. Twintig jaar Nederlands archiefwezen, 1968-1988, Hilversum 1988, str. 205-221.
- Peter J. Horsman, Eeuwige roem. De VAN en de archivaliek, v: Paul Brood (ed.), *Respect voor de oude orde. Honderd jaar vereniging van Archivarissen in Nederland 1891-1991*, Hilversum 1991, str. 73-91.
- Eric Ketelaar, Archival Theory and the Dutch Manual, članek je bil predstavljen na letnem srečanju Zveze ameriških arhivistov, leta 1995, Washington D. C.
- Lexicon van Nederlandse archief termen, 's-Gravenhage 1983 (uitgegeven door de Stichting Archiefpublicaties in opdracht van de Vereniging van Archivarissen in Nederland).
- S. Muller Fz, J. A. Feith en R. Fruin Th. Az.,

Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven, Gronigen 1920 (delo je v angleščino prevedel A. Leavitt in je izšlo pod naslovom *Manual for the Arrangement and Description of Archives*, New York 1940).

Omslag in Opslag (Revolution in Records), 's-Gravenhage 1991 (publikacija notranjega ministrstva).

Greg O'Shea, Managing electronic records. A shared responsibility, Commonwealth of Australia 1995.

ZUSAMMENFASSUNG

VERLOREN IM CYBERSPACE: WO IST DAS DOKUMENT?

ALTE STRUKTUREN VERSCHWINDEN, NEUE KOMMEN AUF. ARCHIVKONZEPTE ABER LEBEN WEITER

Archive verändern sich sehr schnell. Die moderne Informationstechnologie übt Einfluß aus auf das Dokument, das Objekt der Bemühungen der Archive, die bestehenden Archivkonzepte bleiben jedoch davon unberührt.

Nach den Worten des Autors muß man zwischen zwei Aspekten unterscheiden: zwischen dem Geschäftsprozeß (mit der Schaffung von Dokumenten und dem System zu deren Aufbewahrung) und der Aufbewahrung von Archivdokumenten. Bei dem ersten Aspekt braucht man das Konzept des Dokuments, um den Geschäftsprozeß zu fördern und die Verantwortung sicherzustellen; als solcher ist er Bestandteil der Archivistik. Bei dem zweiten Aspekt brauchen die Archive das Konzept des Dokuments für die Ausübung ihrer Funktion nicht.

Archivisten setzen sich mit Archivdokumenten auseinander. Um den Archiven ausreichende Belege für die Geschichte der Geschäftsführung von Regierungsstellen in einem bestimmten Zeitabschnitt sicherzustellen, ist es zweckmäßig, sich für die funktionalen Forderungen von Dokumenten einzusetzen oder wenigstens für die Aufbewahrung von Dokumenten, welche für die Geschäftsführung oder Verantwortung benötigt werden.

Die Archivtheorie widmet sich dem Kontext der Dokumente. Archive sollen nicht nur Archivadokumente verwahren, sondern auch die Metadaten, die bei der Verwaltung der Dokumente (zusammen mit dem System der Aufbewahrung von Dokumenten und mit der Funktion) entstanden sind. Die niederländische Archivtradition stellt die Verbindung zwischen Dokumenten und Entstehungskontext sowie die Ganzheit der Archivadokumente in den Vordergrund.

Das vordergründigste Ziel der archivischen Funktion besteht in der Erhaltung der gemeinsamen Erinnerung der Gesellschaft, in der wir leben. Das bildet die Grundlage für unsere Identität. Von diesem Standpunkt sind die Archivkonzepte noch immer gültig und lebendig.

SUMMARY

**LOST IN CYBERSPACE: WHERE IS THE RECORD?
 OLD STRUCTURES DIE, NEW ONES ARE BORN, BUT
 ARCHIVAL CONCEPTS ARE STILL ALIVE**

The world of archives is changing very fast. Modern information technology has its impact on the object of archival activities - the record, however, it does not affect existing archival concepts.

As the author stresses, we need to distinguish two perspectives: the business process with the creation of records and with the record keeping system, and the preservation of archival records. In the first perspective a concept of a record is needed to support the business process and ensure accountability; as such it is part of archival science. In the second perspective archives however do not need such a concept to accomplish their function.

The archivists are dealing with archival records. To ensure that the archives will get adequate evidence for the history of governmental acting in a certain period the best strategy will be to support functional requirements for records or at least for record keeping as required by the business process and accountability.

The focus of archival theory is on the context of records. What archives need to preserve are not only archival records, but also the metadata which are created by records management (including the record keeping system and function). In general Dutch archival tradition is mainly archivist, focusing more on the interrelation between records and the context in which they were created and looking at the whole of archival records.

The ultimate goal of the archival function is to preserve and maintain a common memory of the society we are living in as a basis of our identity. In this context old archival concepts are still valid and alive.

Hotel Palace in plaža v Portorožu
 razglednica, odposlana 1961; fotograf Đ. Griesbach
 zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Mehanske poškodbe zaradi razlepljanja sprijete želatinske plasti
na eni od slik fotografskega albuma, 1910-1915

Konservatorsko-restavratorski poseg je fotografiji vrnil doberšen del nekdanje podobe

Iz prakse za prakso

Razstava dijaški dom moj drugi dom in obdelava ankete

TJAŠA MRGOLE-JUKIČ

Razstavo je pripravil:

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ, avtorja: Tjaša Mrgole Jukič in Brane Oblak, v sodelovanju s POKRAJINSKIM MUZEJEM PTUJ (PMP), ki je prispeval tehnično opremo, in ekipo, ter razstavni prostor in DIJAŠKIM DOMOM PTUJ, ki je nastopal kot naročnik in plačnik razstave, ter sodelavec.

Razstava je bila v odprta v času od 19. oktobra do 19. novembra 1995 v razstavnih prostorih ptujskega gradu.

1. POTEK DELA IN PRIPRAV

V oktobru 1994 smo v Zgodovinskem arhivu Ptuj prevzeli gradivo Dijaškega doma Ptuj (1946-1994, 24 škatel; (v nadaljevanju šk.).

Decembra 1994 je v Zgodovinski arhiv prispela uradna prošnja, da bi ob praznovanju 95. letnice obstoja Dijaškega doma Ptuj pripravili razstavo. Organizirala sem sestanek ravnateljice Dijaškega doma (Danice Starkl), direktorja Pokrajinskega muzeja Ptuj (Borisa Miočinoviča), direktorja Zgodovinskega arhiva Ptuj (Ivana Lovrenčiča), kjer smo se dogovorili o datumu, prostorih in opremi, ter tehnični ekipi delavcev. Zgodovinski arhiv je prevzel celotno organizacijo projekta.

Z kolegom Brantom Oblakom sva se dogovorila, da si delo obdelave zgodovine Dijaškega doma razdeliva tako, da je prvi prevzel čas od leta 1941 do 1994, drugi pa od leta 1900-1941.

V začetku leta 1995 sva začela pregledovati gradivo. Ker je hili fond Dijaškega doma pred letom 1945 uničen, sem podatke morala poiskati v gradivu drugih fondov (Mestna kronika, Mestna občina Ptuj, Varia in Muzejsko društvo. Prav tam sem našla zapisnike sej kuratorijev dijaškega doma (1922-1937) in jih inventarno uredila.)

Aprila 1995 sem obiskala Slovenski šolski muzej v Ljubljani, Arhiv Republike Slovenije (fototeko in filmski arhiv), obiskala gospo Komac, ženo dolgoletnega upravitelja ptujskega dijaškega doma in jo intervjuvala. Ga. Komac mi je posodila svoje privatno gradivo in fotografije, ki smo jih v arhivu fotokopirali, prefotografirali, evidentirali, originale pa vrnili.

Kolega Oblak je pregledal, preštudiral in

izbral gradivo iz že obstoječega fonda Dijaški dom (24 šk.) ter uredil in izbral gradivo novoprevzetega fonda (25 šk.).

Ob študiju obstoječe literature in gradiva sem se odločila in v Dijaškem domu Ptuj preživela dva dni, da bi začutila utrip dela in življenja danes. To mi je pomagalo pri snovanju scenarija razstave.

Preko poletja je nastal muzcološki scenarij razstave. Zrisala sem pohodno traso in načrt postavitve opreme. Z soavtorjem Ohlakom sva se odločila, da bova nastopala z arhivskim gradivom do ene tretjine, ostalo ho ambientalni del.

Z soavtorjem sva napisala tekste za publikacijo, ki je spremljala razstavo. V njej sva prikazala razvoj Dijaškega doma v Ptuj skozi obdobje 95 let.

Podjetje Altius je prevzelo oblikovanje plakatov, vabil in publikacije ter tisk.

Odbrano gradivo za razstavo smo pričeli pripravljati (povečave, kaširanje...) za razstavo.

Kar nekaj časa smo iskali primerno osebo, ki bi slavnostno otvorila razstavo. Želeli smo, da bi to bil(a) bivši(a) dijak(inja) dijaškega doma, hkrati pa seveda znana, za publiko atraktivna oseba. Našli smo jo. To je igravec Zlatko Šugman, ki je mimogrede povedano, svojo vlogo tudi odlično opravil.

Še zadnje priprave iskanja oblek (Slovensko narodno gledališče Maribor), muzcalij, pa tudi sodobnih predmetov.

Kot je žal povsod že pravilo, smo tudi mi imeli na voljo malo (3 dni) časa za postavitve razstave. Razstavni prostor meri 300 m². Zaradi natančno pripravljenih načrtov je delo steklo hrez težav.

Slavnostna otvoritev je bila 19. oktobra 1995 v prostorih ptujskega gradu (Palacij). Običajen protokol je poživil že omenjeni nastop Z. Šugmana, ki je otvoritveni slovesnosti prav zaradi tega dal poseben pečat.

Na otvoritvi je bilo okoli 300 ljudi. Vabljeni so hili poleg strokovnih in političnih krogov tudi vsi direktorji dijaških domov Slovenije (42).

O tem, kaj smo počeli in pripravili v ZAP, sem ob ljubilecu (19. septembra) in ob otvoritvi razstave poročala v regionalnem časopisu Ptujski tednik in po radiu Ptuj.

2. VSEBINA RAZSTAVE (MUZEOLOŠKI SCENARIJ)

1. del

Razstava se začne z arhivskim delom, ki prikaže zgodovino Študentskega dijaškega doma, nato pa še zgodovino Dekliškega dijaškega doma v Ptuju od ustanovitve do začetka druge svetovne vojne. (Razmejitvev je morda za zgodovinarje ne- navadna, ker sega do začetka vojne in ne do konca, kakor smo navajeni. Razmejitvev ni slučajna, povezana je z vsebino, ker so Dijaški dom tik pred vojno "dejansko" že ukinili, Nemci pa so ga med vojno ponovno obudili). Pri izbiri arhivskega gradiva sem posebej skrhno izbirala čimveč (za obiskovalce zanimivega) slikovnega gradiva.

Kronološkemu zgodovinskemu spoznanju življenja in dela sledi ambientalni del.

Razstava nas povabi na "sprehod" skozi Dijaški dom - tisti, ki so ga imeli dijaki v začetku stoletja:

Kot prvi prostor se nam predstavi JEDILNICA z belimi prti in lepim pogrinjkom, jušniki, krožniki ..., jedilnica nam ponuja tudi pogled skozi "okno" v KUHINJO. Pot nadaljujemo po dolgočasnem HODNIKU do UČILNICE v kateri poleg klopi, stolov, starega atlasa ... predstavimo tudi strogega prefekta (lutka). Iz resnega učenja nas pot vodi v prostore za prostčasne aktivnosti. V GLASBENI DVORANI lutka igra na violino (spremlja jo glasha), v MEČEVALNICI se gojenca (lutki) urita v mečevanju. V ozadju vidimo inštruktorja, ki opazuje igro. Prvi del razstave zaokrožuje SPALNA DVORANA, ki si zasluži natanko to ime, saj je hila v resnici dvorana. Na steni smo projicirali staro spalnico (globinski efekt), prostor pa je bil, kot se za spalnico spodobi, v temi (vizualizacija svetlotemno). Cilj in namen prikaza tega ambienta je bil obiskovalca navdahniti z občutki neosebne, vojaško kasarniško hladne spalnice.

2. del razstave

Začenja se z zgodovinsko-arhivskim prikazom zgodovine od začetka druge svetovne vojne dalje. Med panoji se nahaja vitrina, ki prikazuje pogrinjek iz let 1945/46. Pogled se nam ustavi na nepogrjnjeni mizi s kovinskimi krožniki, aluminijskim priborom... Za še boljšo predstavo je ponujen jedilnik tistega časa. Primerjava z jedilnico iz časa začetka stoletja je več kot očitna.

S črno-belimi fotografijami se prihlizamo sedanosti, ki se odraža tudi s pojavom barvnih fotografij. Ko spoznamo delo in navade doma, se nam ponudi še poslednja fotografija vseh dijakov in kolektiva in že nas razstava povabi na ogled Dijaškega doma Ptuj danes in tukaj.

Spet se sprehajamo po dijaškem domu. V JEDILNICI so ponovno lepi pogrinjki vesele rdeče-bele barve, ki pomenijo veselje, radost,

mladost... Jedilnik 19. oktobra 1995 nas seznani s tem, kašno hrano uživajo dijaki danes. HODNIK dijaškega doma ni dolgočasen, ampak prepoln prikaz dela, življenja in aktivnosti v domu. Ta del so pripravili in razstavili dijaki in vzgojitelji popolnoma sami (hrez vpliva oblikovalcev, avtorjev...) Na ta način smo želeli doseči pristnost in dati lastni prizvok tistih, o katerih razstava govori. Sledi ogled MOŠKE SOBE, ki je tudi "primerno" nepospravljena. Razstava ne sme prikazovati le želenega, pač pa resnično stanje. Plakate na stenah soh so izbrali dijaki sami. Gotovo je jasno, da so fantovsko sobo krasile dolgonoge ženske in hitri avtomobili. Da bi razstavo še bolj popestrili in približali obiskovalcem (zlasti dijakom dijaških domov), smo v moško sobo za posteljo skrili pivovsko steklenico, zavedajoč se dejstva, da je alkohol v domu strogo prepovedan. (Ko sem dijake opozorila na skrito steklenico, so pokazali posebno motiviranost in vnemo, da jo najdejo.) ŽENSKA SOBA je polna stekleničk, dišav, rož in plišastih živalic... Na plakatih lepi mladi igralci ali pa muce, kužki... Najde pa se tudi napis Igor je moj!, ki izraža zaljubljenost mladih deklet. Sobe dijakov so torej prepolne osehnostih, ki v njih živijo in se temeljito ločijo od spalnic, ki so bile na voljo v dijaških domovih iz začetka stoletja. Seveda ima sodoben dijaški dom tudi učilnico, toda to danes ni dovolj, zato nas razstava raje popelje v drug delovni prostor, to je RAČUNALNIŠKI KABINET.

Glasbene dvorane danes nimajo, zato pa so aktivni pri dramskem krožku in prikazali smo sceno iz igre, ki so jo predstavili v sezoni 1994: Ta veseli dan ali Matiček se ženi.

Skozi obravnavano obdobje je mečevanje nadomestilo cel kup drugih športnih aktivnosti. Na razstavi smo prikazali KABINET ZA FITNEES. Sledi TV SOBA, kjer se tudi v resnici vrti film, posnet nalašč za to priložnost, in prikazuje življenje in delo ptujskega dijaškega doma.

Krog pohodne trase se zaključuje in vstopimo v prvoten hodnik, kjer se obiskovalec lahko podpisuje v knjigo vtisov (ki jo hranimo v ZAPu), ali pa napiše svoje mnenje.

RAZSTAVO SO OMOGOČILI:

Zgodovinski arhiv Ptuj
 Dijaški dom Ptuj
 Pokrajinski muzej Ptuj
 Arhiv republike Slovenije
 Slovenski šolski muzej Ljubljana
 Pokrajinski muzej Maribor
 Franci Golob
 Slava Komac
 Srednješolski center- AV studio
 Zveza kulturnih organizacij Ptuj
 Slovensko narodno gledališče Maribor
 Glasbena šola Ptuj
 Geodetska uprava Ptuj
 Glavni sponzor je bila Mestna občina Ptuj.

KOLOFON:

vodja projekta: Tjaša Mrgole Jukič
 avtorja razstave: Tjaša Mrgole Jukič, Brane Oblak
 muzeološki scenarij razstave: Tjaša Mrgole Jukič
 postavitev razstave: Tjaša Mrgole Jukič, Brane Oblak
 oblikovanje razstave: Altius
 sodelavei: A. Čater, N. Jurkovič, O. Horvat, R. Kodrič, D. Lindental, F. Pišek, N. Rašl
 povečave fotografij: Atelje Langerhole
 film: Mišo Potočnik
 besedilo: Tjaša Mrgole Jukič, Brane Oblak
 lektor: Jože Šmigoc
 prevodi: Nada Jurkovič
 zvok: Davorin Jukič

MARKETING

Priznati moram, da smo na tem področju najmanj izkušeni in da področje marketinga preveč zanemarjamo. Tokrat je zanj poskrbel Pokrajinski muzej Ptuj, ki ima zato posebej namenjeno službo.

Po vseh domovih Slovenije so poslali dopise o razstavi, hkrati pa ponudili ogled gradu in mesta z vodstvom in kosilo v Dijaškem domu Ptuj.

Resnici na ljubo pa je bilo (zaradi naše časovne zamude) storjenega premalo.

OBISK RAZSTAVE

Ker so bili na otvoritvi razstave tudi predstavniki iz ministrstva, so na seji direktorjev dijaških domov javno priporočili ogled razstave. Razstavo so organizirano obiskali predstavniki dijakov in vzgojiteljev dijaških domov iz Maribora, Novega mesta, Celja, Kopra, Portoroža, Izole, Postojne, in dva avtobusa strokovnih delavcev dijaških domov iz Ljubljane.

Razstavo, ki je bila na ogled mesec dni, si je ogledalo 5244 obiskovalcev, od tega 2089 otrok (sem so vštet dijaki in študentje) in 3155 odraslih oseb.

Z vodstvom si je razstavo ogledlo 3798, brez pa 1446 oseb.

Iz kategorije otrok je bilo največ dijakov iz srednje šole (1211), 789 osnovnošolskih otrok, to je 571 iz višje stopnje in 218 od 1.-4. razreda; 75 je bilo študentov, najmanj pa seveda predšolskih otrok (5).

Če pogledamo strukturo obiskovalcev po narodnosti, je bilo največ Slovencev, med tujei pa so prevladovali Nemci (113), nato Avstrijci (88), Italijani (53), sledijo Angleži, Hrvatje... (Podatki

so na voljo v Pokrajinskem muzeju Ptuj, ki vsak mesec opravlja analize obiska stalnih zbirk, razstav in drugih aktivnosti na grajskem kompleksu. Zahvaljujem se jim za podatke.)

V knjigi vtisov, ki jo hranimo v Zgodovinskem arhivu Ptuj, smo prešteli 725 podpisov.

ANALIZA OBISKA RAZSTAVE

1. Z obiskom razstave smo lahko zadovoljni.
2. Razmerje šoloobvezni in odrasli je 66:34% (podatek bom analizirala kasneje)
3. Uspeli smo privabiti ciljno publiko in smo z rezultati lahko zadovoljni. Čeprav so razstavo obiskali predstavniki iz 9 dijaških domov (od 42) pa menimo, da bi bil obisk te publike lahko še intenzivnejši.

ANALIZA ANKETE**1. ANALIZA SPLOŠNIH PODATKOV O ANKETIRANCIH****SPOL, STAROST, IZOBRAZBA, POGOSTOST OBISKA**

Anketo o razstavi je izpolnilo 119 naključno izbranih oseb, med katerimi je bilo največ obiskovalcev iz dijaških domov, ker je bila to ciljna publika, ker je bila razstava namenjena njim in ker smo prepričani, da ti najbolj poznajo tematiko. Med anketiranimi je bilo 72 žensk in 47 moških (razmerje 60:40%).

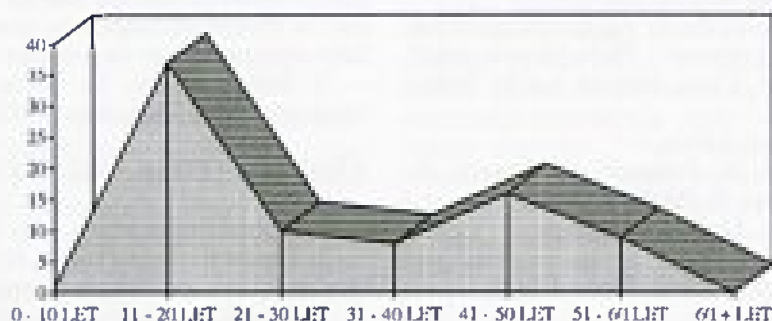
Če sodimo obisk razstave po naključno izbranih anketirancih, lahko trdimo, da sta bili najbolj zastopani kategoriji **dijaki (šoloobvezni) in odrasli v starosti 30-50 let** (gl. graf 1).

K splošnim podatkom o anketirancu (spol, starost, izobrazba) smo dodali tudi vprašanje o tem, kako pogosto anketiravec obiskuje razstave. Na voljo so bili odgovori:

- razstave obiskujem le s šolo
- razstav ne obiskujem
- redko
- občasno
- pogosto

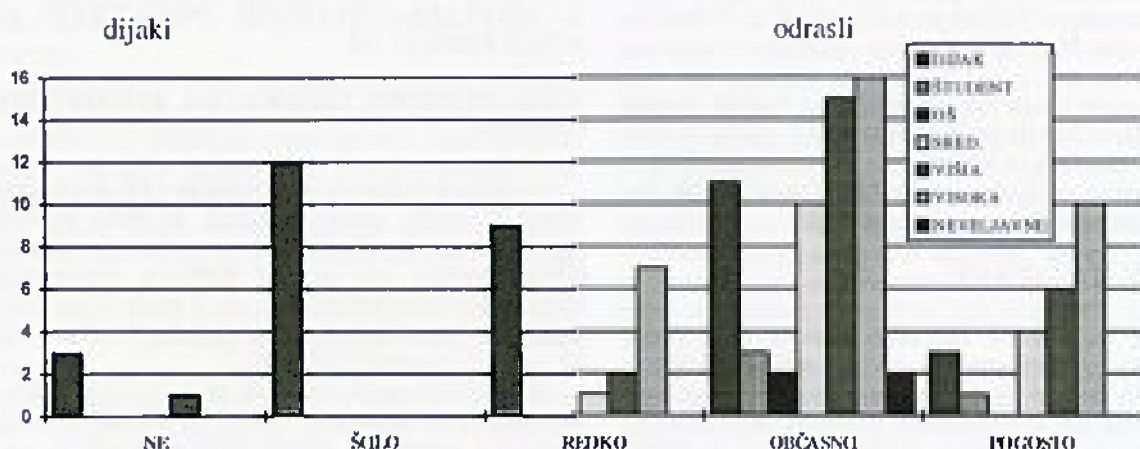
Iz rezultatov lahko pričakovano ugotovimo, da dijaki obiskujejo razstave občasno oziroma v glavnem le s šolo. Kar ena tretjina jih je zapisala, da na razstave ne hodi; pri tem moramo vedeti, da so anketo izpolnjevali dijaki (ciljna grupa), ki so prišli s posebnim namenom (kot predstavniki). Seveda pa je najmanj takih dijakov, ki na razstave hodijo iz lastnega interesa.

GRAF 1: STAROSTNA STRUKTURA OBISKOVALCEV RAZSTAV

Odrasli so se v veliki večini opredelili, da razstave obiskujejo **OBČASNO**, ostali pa so se v enaki meri razvrstili v kategorijo pogosto in redko (gl. graf 2).

GRAF 2: PRIMERJAVA POGOSTOSTI OBISKA RAZSTAV IN IZOBRAZBA.

Zanimiva je primerjava kategorije izobrazbe in obiska razstav. Ponudijo se nam grafi, ki nakazujejo na linearen odnos teh dveh kategorij, da torej intenzivnost obiska (ne glede na ciljno publiko) raste z višino izobrazbe.

SKLEPI IZ UVODNEGA DELA ANKETE

1. Po starostni strukturi obiska razstav se bistveno (po podatkih obiska razstave Dijaški dom, moj drugi dom) ne ločimo od rezultatov analiz v razvitem svetu.

2. Razmerje dijaki - odrasli (66:34%) je normalno, če ga primerjamo z raziskavami opravljenimi v slovenskem prostoru (sicer za muzejske razstave in stalne zbirke). Na njih je 60-70% šoloobvezne mladine. Večletne raziskave v Pokrajinskem muzeju Ptuj kažejo, da obiskuje razstave okoli 60% šoloobvezne mladine. (Podatke mi je posredoval direktor muzeja B. Miočinovič, za kar se mu zahvaljujem.) Ti podatki se pokrivajo tudi z rezultati naše ankete.

3. Če so raziskovalci v Nemčiji in ZDA ugotovili, da ima kar 85% obiskovalcev visoko ali

višjo izobrazbo (podatke glej T. Šola, Prema totalnom muzeju, str. 153), potem se tudi z rezultati naše ankete lahko pridružimo trditvi, da obisk razstav linearno raste z izobrazbo.

2. ANALIZA PODATKOV O RAZSTAVI

Na vprašanji **ALI VAM JE RAZSTAVA UGAJALA?** in **ALI SE VAM ZDI KORISTNA?** smo dobili pozitivne odgovore, ki dajo slutiti skoraj idealno razstavo. Napaka pa je v slabo izbranem vprašanju, ki ne dopušča večje palete nians odgovorov. Iz odgovorov vemo, da je bila razstava dobra toda, ali je bila odlična, zelo dobra, dobra, še kar v redu?

Enako lahko trdimo o vprašanju in odgovorih o koristnosti razstave. Gotovo je vsaka razstava koristna, toda potrebno je iznerviti oceno koristnosti, ki jo obiskovalci pripisujejo razstavi. (Seveda pa je nekaj drugega ocena strokovnjakov, kritikov. Zanimivo je dejstvo, da se nam lahko pripeti tudi, da kritiki ocenijo razstavo zelo slabo, publika pa odlično, ali obratno!)

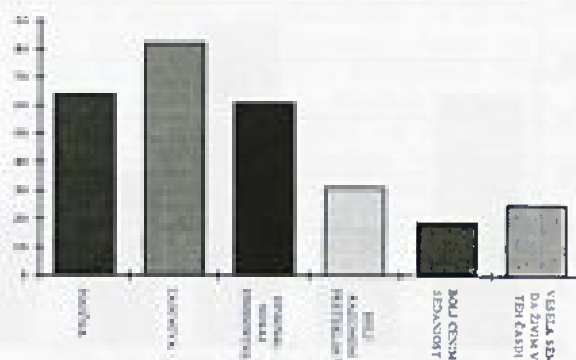
Pa si oglejmo dobljene rezultate:

Od dijakov, ki sodijo v ciljno publiko, se jih je 92% odločilo, da je razstava dobra, 8% pa ne oz. ne vedo; 85% dijakov ocenjuje, da je ta razstava koristna.

Menim, da smo kljub slabo zastavljenemu vprašanju z dobljenimi odgovori vendar dobili nek odziv na vtise, mnenja in oceno obiskovalcev o razstavi.

Vprašanje ZAKAJ SE VAM ZDI RAZSTAVA KORISTNA? nam ponudi paleto odgovorov. Največ anketirancev se je odločilo, da je razstava zanimiva, poučna in da so spoznali nekaj novega (gl. graf 3).

GRAF 3: ZAKAJ SE VAM ZDI RAZSTAVA KORISTNA?

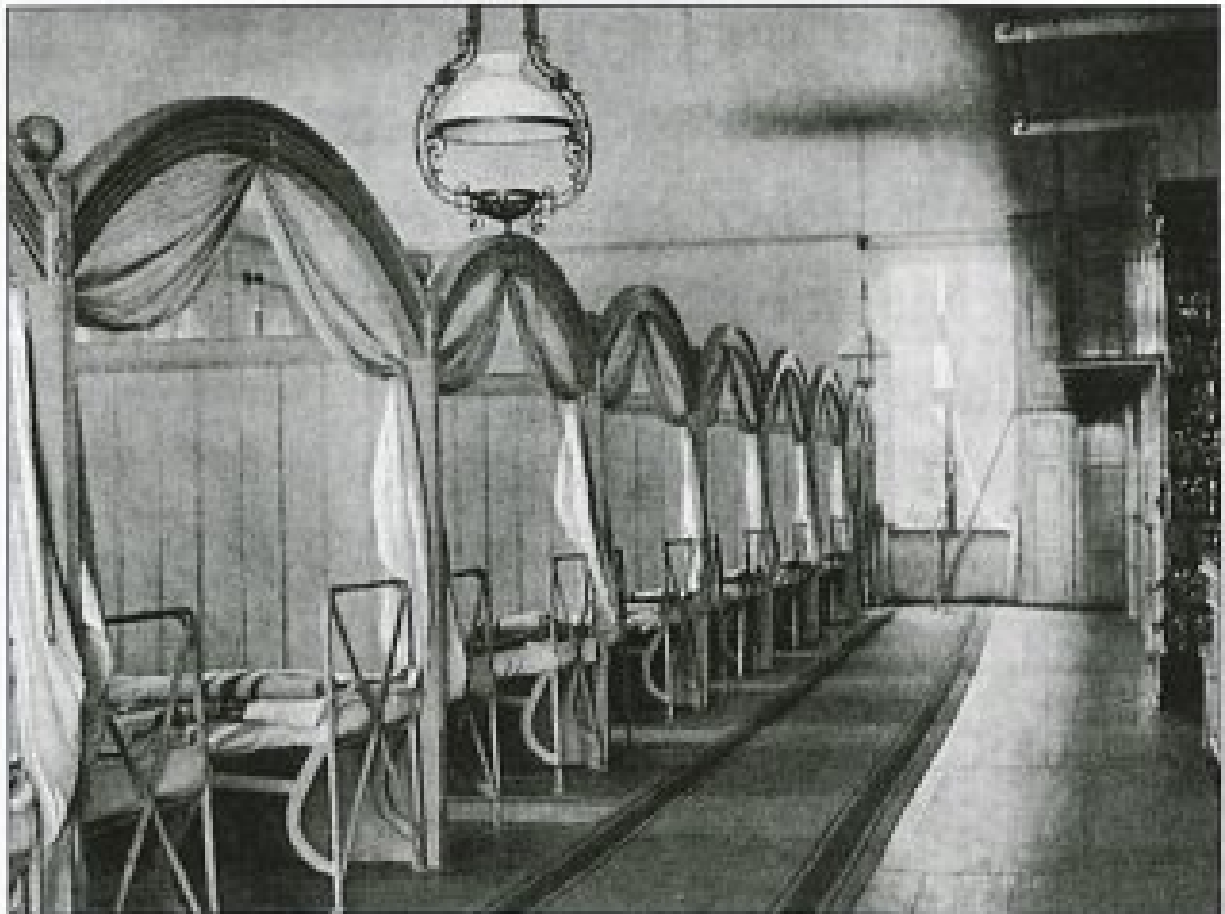
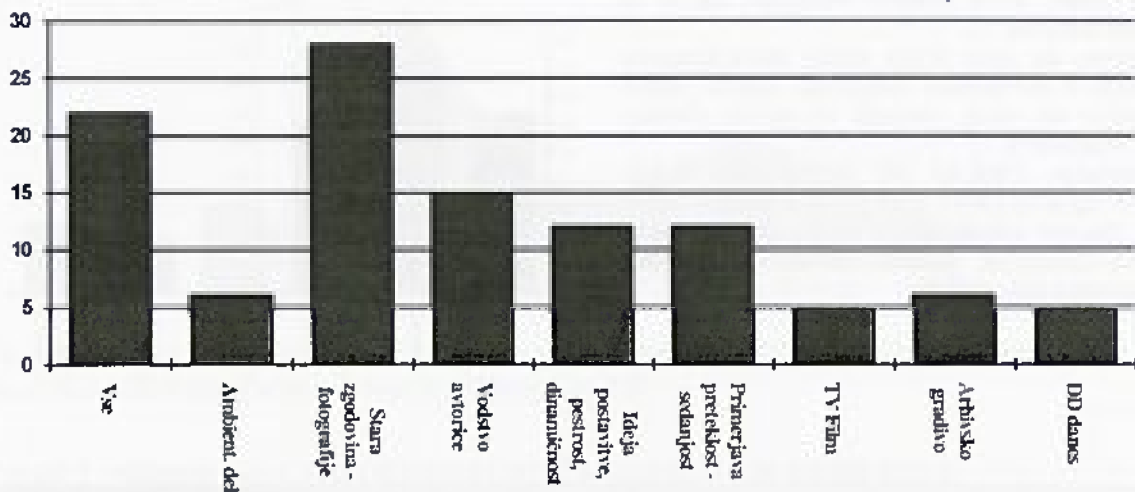

Učilnica Dijaškega doma
Zgodovinski arhiv Ptuj, Varia, leto 1919, šk. 9, ovoj 143

Če pa izzvzamemo samo dijake, so se ti odločili za naslednje kategorije:

- razstava je zanimiva: 54 odgovorov
- spoznal sem nekaj novega: 41 odgovorov
- razstava je poučna: 38 odgovorov

GRAF 4: OPIŠITE, KAJ VAM JE BILO NA RAZSTAVI POSEBEJ VŠEČ.

Spalnica za gojenke Mladike

Na vprašanje, ki ga je bilo potrebno vpisati po želji (torej niso bili ponujeni odgovori), sem dobljene odgovore lahko združila v naslednje kategorije:

1. Stari del, prikaz zgodovine, to je odgovor,

ki je prinesel največ točk. Obiskovalce torej zanima zgodovina, posebej pa takrat, kadar je prikazana na mikaven način. Ta odgovor je zasedel najvišje mesto pri obeh spolih in ne glede na starost obiskovalcev.

2. Na obiskovalce je naredila velik vtis primerjava starega in novega (arhivskega in ambientalnega) delu, ki prikazuje način dela in življenja v domu. (Sploh pa so v ospredju tega mišljenja predstavnice ženskega spola, če lahko ta odgovor tudi opredelimo po spolu.)

Ta primerjava je naredila še večji vtis kot bi ga sicer, če ne bi prikazali primerjave starih in novih ambientov. Zaradi obeh, je primerjava izredno nazorna in očitna, obiskovalce jo opazi in nujno tudi reagira.

(Prav s tem mi je bilo jasno, da je muzeološki scenarij dobro zrežiran.)

3. Vodstvo utorice razstave

Ta odgovor nam nazorno pove, kako izrednega pomena je odlično vodstvo razstave, za katero je res pomembno dobro poznavanje tematike in odnos, ki ga ima avtor ali vodič do obravnavane tematike.

4. Pestrost, dinamičnost, preglednost, postavitev razstave

Če so 4. mesto zavzele te vrednote je mogoče razmišljati tudi v tej smeri, da so obiskovalci navajeni gledati razstave, ki nimajo in ne vključujejo dinamične, preglednosti, pestrosti ... saj bi se sicer to obiskovalcem ne zdele posebne vrednote, pač pa nekaj razumljivega in jih ne bi posebej poudarjali. Avtorji razstav moramo zato skrbno načrtovati in razmišljati o omenjenih komponentah, ki so za vsako razstavo bistvenega pomena.

Ostali odgovori so bili še: TV film, ambientalni del, Dijaški dom danes, stare fotografije, staro arhivsko gradivo...

Veliko odgovorov je bilo (glej graf): vseh mi je bilo vse. Ta odgovor lahko pove veliko, za raziskavo pa ni preveč primeren, ker ni spicificiran.

Na vprašanje KAJ VAS JE NA RAZSTAVI POSEBEJ MOTILO?, smo prejeli največ odgovorov, da nič.

To je odgovor, ki si ga analitiki anket ne želimo. Redki odgovori, ki so jih napisali zvečine dijaki, pa so:

- preveč dokumentov (ki smo jih prav zato skrčili na 1/3 razstave)

- vse je preveč lepo (Premalo smo upoštevali tudi dejstvo prikazati na razstavi vse lepo in idealno, idealov pa ni. To naj bo predvsem v razmislek naslednjim muzeološkim scenarijem razstav.)

- premalo informacij...

- zeblo nas je

Zadnje vprašanje ČE BI MORAL DANES V DIJAŠKI DOM:

- a- bi se ga veselil

- b- bi se ga bal

- c- ne vem

Na prvi pogled ne izgleda povezan z razstavo. Če pa vemo, da je bil namen in cilj razstave tudi seznanitev dela in življenja Dijaškega doma danes in njegova popularizacija (in to ne le v Ptuj, ampak po vsej Sloveniji), hkrati pa želja uničiti še živeč stereotip o neprijaznih (vojaško urejenih, nesvobodnih...) dijaških domovih, je vprašanje še kako umestno, saj nam odgovori povedo, ali je razstava dosegla (ali vsaj pomagala doseči) cilj. (Razstava ni sama sebi namen, zato ne more biti le nekaj na ogled; pač pa mora imeti vsebino, cilj in sporočilo. Le tako zastavljena razstava opraviči čas, trud in denar, ki je vanjo vložen.)

Seveda so najzanimivejši odgovori dijakov:

52% jih meni, da bi se življenja v dijaškem domu veselila

36% se ne more odločiti (ne ve); kar pomeni, da sicer niso posebej navdušeni, da pa hkrati tudi niso nasprotni

3% je takih, ki bi se bali, kar pomeni, da so usmerjeni proti življenju v dijaškem domu

Ta podatek je zanimiv tudi za vzgojitelje in ravnatelje dijaških domov. Čeprav je na prvi pogled rezultat zadovoljil (odvisen je seveda tudi od kriterijev), pa je potrebno na tem mestu pripomniti, da so razstavo obiskali tisti dijaki, ki jih je ta tematika bolj pritegnila, in zato ne smemo jemati tega reprezentativnega vzorca anketirancev za dokončen podatek ali sodbo o tem, kako zadovoljni so (bi bili) dijaki v dijaškem domu.

SKLEP

Rezultati ankete in obisk nam dajeta slutiti, da je razstava uspela tako v ciljanju publike, kakor tudi v razumevanju tega, kar je avtor želel povedati, sporočiti. Anketa je pomemben pripomoček in regulator dela, saj je ena najpomembnejših povratnih informacij avtorjevega dela in edini način komuniciranja z obiskovalci. Če se avtorji ne bomo odzivali na želje in potrebe obiskovalcev, so naše razstave, z njimi pa tudi sporočila javnosti, obsojena na larpurlartizem.

Kot arhivskemu delavcu mi anketa kaže tudi pomemben podatek, da je bila odločitev obeh avtorjev (arhivistov) o tem, da predstaviva le 1/3 arhivskega gradiva pravilna. Tudi ta odločitev potrjuje gibanje vsebin razstav sodobnega sveta, ko avtorji ne načrtujejo več strogo arhivskih, etnoloških... razstav, pač pa poizkušajo pritegniti čimveč vsebin, da je razstava čimbolj pestra, raznovrstna, dinamična, s tem pa tudi obiskovalcem vsebinsko razumljiva in bogata.

Einladung

zu der

Dienstag den 18. September 1900

stattfindenden

feierlichen Eröffnung

des landschaftlichen

Kaiser Franz Josef-Gymnasiums,

Deutschen Studentenheims

und des neu untergebrachten und neu geordneten

städtischen Ferkmuseums

in

 Pottau.

Es wird höflichst gebeten, längstens bis 12. September mit beiliegender Correspondenzkarte die gewünschte Theilnahme an der Eröffnungsfeierlichkeit anzumelden.

Der Gemeinderath.

Der Ausschuss
des Museum-Vereines.

Der Ausschuss
des Deutschen Studentenheims.

Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije in njegovo delo

LOJZ TRŠAN

Ob lanskem svetovnem praznovanju stoletnice filma tudi v Sloveniji vse bolj dozoreva spoznanje o pomenu zbiranja in varovanja filma kot pomembnega dela slovenske in svetovne kulturne dediščine. Ob tem sta tudi UNESCO in FIAP, mednarodna federacija filmskih arhivov, pozvala vse države, da poskrbijo za čimboljše hrambo svojih filmov kot filmske kulturne dediščine. V Sloveniji so Nacionalna komisija UNESCO, Slovenski gledališki in filmski muzej oziroma Slovenska kinoteka ter Arhiv Republike Slovenije oziroma Slovenski filmski arhiv s sodelovanjem Ministrstva za kulturo sklenili pripraviti pogovor o varovanju filmske kulturne dediščine v naši državi, ki je bil 13. februarja 1996.

Slovenski filmski arhiv (SFA) deluje kot posebna delovna enota v okviru Arhiva Republike Slovenije (ARS).

Njegovi začetki segajo v leto 1966, ko je Zakon o arhivskem gradivu in arhivih opredelil filmsko gradivo kot arhivsko gradivo in zadolžil arhive, da poskrbijo za njegovo ohranitev. Po tem zakonu naj bi bili dolžni hraniti filmsko gradivo vsi arhivi v Sloveniji, vsak za svoje območje. Zaradi specifičnosti filmskega gradiva, predvsem pa drage opreme za vzdrževanje in specializacije kadrov, je bil leta 1968 s sklepom Skupnosti arhivov Slovenije pri ARS ustanovljen filmski oddelek, ki je skrbel za hrambo filmov za vse slovensko ozemlje. Po zakonu iz leta 1966 so morali vsi imetniki izročiti filmsko gradivo arhivu 30 let po nastanku. Do sprememb je prišlo leta 1974, ko je Zakon o filmu, določal, da morajo producenti šest mesecev po izgotovitvi filmov brezplačno izročiti po eno brezhibno kopijo arhivu. Ker pa je izvorno gradivo še vedno obdržal producent, ni bila zagotovljena popolna ohranitev filmov. Zakon o naravnih in kulturni dediščini iz leta 1981 določa, da producent šest mesecev po izgotovitvi izroči ARS po dve brezhibni kopiji, po treh letih pa izvorno gradivo, s čimer je zagotovljena osnova za varovanje filmskega gradiva.

Po novem predlogu zakona o arhivskem gradivu in arhivih se za filmsko arhivsko gradivo šteje zmontirani originalni slikovni in tonski negativ filma in po ena filmska kopija vsakega filma, ki jo izdelata slovenski producent oziroma je izdelan v koprodukciji slovenskih in tujih producentov v republiki Sloveniji. Po tem predlogu ho moral producent takoj po izdelavi filma izročiti filmsko arhivsko gradivo Arhivu Republike Slovenije. V pogodbi o izročitvi filmskega gradiva, ki jo sklene producent z ministrstvom, pa se mu

prizna nadomestilo stroškov za izdelavo intermedija in filmske kopije.

ARS/SFA je od ustanovitve do konca lanskega leta prevzel 2241 filmskih naslovov oziroma 14.500 filmskih kolutov. V svojih osemindvajsetih letih delovanja je evidentiral že preko petdeset filmskih ustvarjalcev, ki so deloma ali v celoti predali filmsko gradivo ARS/SFA.

Najprej, v prvi fazi je seveda začel z evidentiranjem filmskega gradiva na ohmočju Slovenije. Najprej so pregledali gradivo Triglav filma, ki je zbiral in hranil tudi starejše slovenske filme do druge svetovne vojne. To gradivo je bilo posneto na gorljive filmske trakove in je bilo zelo poškodovano. Za Triglav filmom je začel še pri Viba filmu.

Po prevzemanju filmov teh dveh producentskih hiš je začel tudi z evidentiranjem in prevzemom filmov Unikal-studia, Univerzuma, Agro-filma, Emotion filma oziroma ŠKUC ter Exportprojekta.

Od filmov zasebnih ustvarjalcev lahko omenimo najpomembnejše, začevši z imeni izpred pred druge svetovne vojne, dr. Karla Grossmana, Veličana Beštra, Božidarja Jakeca, Metoda in Milke Badjura, Janka Ravnika, Josipa in Janka Pogačnika, Ivana Zalaznika, Franca Červinke, Staneta Virška, Čora Škodlarja ter gradivo predvojnih zasebnih filmskih podjetij, Emona filma, Prosvetne zveze in filme tujih ustvarjalcev, ki so snemali v Sloveniji, predvsem Svetlotona iz Zagreba. Posebej veliko filmov zasebnih ustvarjalcev je bilo prevzeto po letu 1970, po srečanju s slovenskimi snemalci iz časa med obema vojnama, ko je ARS pridobil tudi številne podatke o njihovem delu.

Ostaja še evidentiranje filmskih amaterjev v Sloveniji in drugih nastajajočih filmskih ustanov in podjetij, kar je tudi stalna naloga za prihodnja leta. Trenutno ARS/SFA prevzema filmsko gradivo Vibe filma v celoti, tudi negative, ki so pri Jadran filmu v Zagrebu in na sedežu podjetja, ter filmskega fonda nekdanje Jugoslovanske ljudske armade v Poljčah. Aktualen je tudi filmski fond Pionirskega doma.

ARS/SFA se ukvarja tudi z evidenco in prevzemanjem slovenskih filmov v arhivih v tujini. Do sedaj je ARS/SFA evidentiral slovenske filme v Kinoteki Hrvatske in dokumentarne filme, ki so jih Filmske novice snemale v Sloveniji. Ugotovljeno je, da so nekateri filmi o Sloveniji še v Jugoslovanski kinoteki v Beogradu, Avstrijskem filmskem arhivu na Dunaju, Nemškem filmskem arhivu v Koblenzu, inštitutu

Luce v Rimu in Vojnem filmskem arhivu v Parizu. Predvidevamo pa, da hranijo za Slovenijo zanimive filme še na Madžarskem, v Franciji za najstarejše obdobje, v Rusiji za čas druge svetovne vojne in morda še v Veliki Britaniji in ZDA.

Poleg filmskega prevzema arhiv tudi spisovno gradivo filmskih ustvarjalcev, ki pojasnjuje snemanje in vsebino filmov, od scenarijev, snemalnih knjig, plakatov, prospektov, fotografij in drugega gradiva o delovanju filmskih podjetij. Sedaj hranimo 189 škatel tovrstnega spisovnega gradiva.

V okviru ARS/SFA je tudi fototeka s približno 130.000 fotografijami in zbirka 200 videokaset.

Vse filmsko gradivo do leta 1953 je bilo posneto na gorljivih nitro trakovih in zato je ARS že od začetka skrbel tudi za njihovo kopiranje na acetatne trakove. V tistem času so kopirali v laboratorijih Viha filma, ki je to delo opravil dokaj kvalitetno. Vendar je dokajšnja količina filmov še vedno ostala na nitro trakovih, ki jih je zaradi pomanjkanja primernih skladišč Triglav film deponiral v Jugoslovanski kinoteki v Beogradu. Kopiranje gorljivih filmov je bilo razen nekaterih koprodukcij uspešno zaključeno in jih je ARS nato tik pred vojno za Slovenijo uspel prepeljati iz Beograda in jih uskladiščil v primernih podzemnih prostorih v Gotenici. Od leta 1988 dalje je ARS/SFA dohival sredstva za kopiranje od kulturne skupnosti, sedaj pa od ministrstva za kulturo. Do leta 1988 pa so dohivali sredstva za kopiranje producenti, ki pa praviloma niso izročali kopij. Tretja skupina filmov za kopiranje pa so tisti, ki so v arhivu, a še nimajo kopij.

Zaradi specifičnosti potrebujejo filmski trakovi tudi posebne pogoje hranjenja. Po dosedanjih ugotovitvah je najprimernejša temperatura za črno-bele filme od 2 do 4 stopinje plusa oziroma minusa s 60 odstotki relativne vlage. Zaradi razkroja naj bi se zrak v skladiščih za nitro filme v celoti izmenjal v štirih urah, za acetatne pa v štirih dneh. Po normativih Fiafa naj bi bila še dopustna temperatura v skladiščih od 8 do 14 stopinj, relativna vlaga pa od 50 do 60 odstotkov. Za barvni film pa menijo, da je idealna temperatura branjenja pri minus 18 stopinjah, vendar mora biti vlaga pod 50 odstotki.

SFA pri ARS hrani filme v dveh skladiščih, v Virantovi hiši v Ljubljani na Zvezdarski 1 in v podzemnih prostorih v Gotenici. V Ljubljani samo acetatne, v Gotenici pa tudi gorljive nitro filme, vendar zaradi posebnosti vsake posebej. Skladišča so opremljena s prezače-valnimi napravami in ustrezajo pogojem, ki jih za to predpisuje FIAF. Posebej za skladišča v Gotenici hi omenil, da so skoraj idealna, ker niso v mestu, kjer z zračenjem onesnažen zrak, predvsem žveplove spojine in drugi plini močno vplivajo na obstojnost filmskega traku. Skladišča "na zeleni trati" imajo zaradi nevtraliziranja vpliva okolja

zunaj mest tudi v Franciji, Avstriji in vzhodnem delu Nemčije, kjer so deloma tudi pod zemljo.

Oh ustreznem skladiščenju delavci ARS/SFA opravljajo tudi redne preglede filmov s subim in kemijskim čiščenjem filmskih trakov. Za to in za strokovno ohdelavo uporabljajo pet previjalnih miz, od katerih imata dve monitor za pregled slike in tona ter inšpekcijsko mizo in čistilno omaro.

Naloga ARS/SFA je tudi strokovna ohdelava filmov s predstavitvijo tehničnih lastnosti, vsebine in avtorjev, kar je zlasti dohrodošla pomoč raziskovalcem, med katerimi so zlasti študentje Akademije za gledališče, radio, film in televizijo, pa tudi filmska podjetja in televizija. V inventarju, ki ga je sestavil Ivan Nemanič, je predstavljeno 962 dokumentarnih in igranih filmov, ki jih je arhiv prevzel do leta 1977. Oh tem naj omenim, da njegov inventar nadgrajujemo in so za filme, prevzete do leta 1977 računališko ohdelana in dostopna krajevna in stvarna gesla, ustvarjaleci ter pravne in fizične osebe. V še dveh inventarjih pa je Ivan Nemanič posebej ohdelal filme Božidarja Jakca ter pred nedavnim Metoda in Milke Badjura.

Arhivsko filmsko gradivo je dostopno za uporabnike za študijske, znanstveno-raziskovalne, kulturno-prosvetne in komercialne namene. Po navodilih za izvrševanje Pravilnika o pogojih za uporabo arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije je uporabnikom dostopno z interno projekcijo na montažni mizi v arhivu, projekcijah v kinodvoranah ter za presnemavanje. O vsem se vodi evidenca. Če pa gre za presnetje filmskega gradiva, ARS/SFA sklene z uporabniki pogodbo, s katero urejuje pogoje uporabe in zaračunava storitve po sprejetem ceniku.

Pred leti, do ukinitve, je bil filmski laboratorij pri Vibi. Od tedaj dalje pa v Sloveniji ni ustanove za presnemavanje 35 milimetrskega filma. Zato smo navezani na laboratorije v Zagrebu in Budimpešti. Pri tem obstaja tudi nevarnost izguhe gradiva oziroma odtujitve s presnetjem za tretjo osebo. Nekateri filmi so tudi zaupne narave in zato neprimerni za presnemavanje v tujini. ARS/SFA ali drugi, ki hranijo filmsko gradivo, lahko oporekajo kopiranje v tujini tudi avtorji ali dediči avtorskih pravic. Zato se zavzema za ustanovitev ustreznega laboratorija v Sloveniji, kjer hi lahko kopirali filme v celoti ali jih restavriral ter izdelovali kopije sekvence, ki bi se ob uporabi poškodovale. Pa tudi kvaliteta bi bila zaradi lažjega sodelovanja med naročnikom kopiranja in tehničnim izvajalcem, lahko boljša vključno s končnim pregledom kvalitete kopij in upoštevanjem reklamacij.

Avtorske pravice ARS/SFA dosledno upošteva in ima

a) seznam izročiteljev, ki so določili poseben režim uporabe

b) za vse preostalo gradivo pa ob uporabi, ali ko gre za reprodukcijo, ARS/SFA sklepa po-

godbe. Pred tem pa mora tisti, ki si izposodi filmsko gradivo urediti vse, kar je v zvezi z avtorskimi pravicami.

V naslednjih letih se bo SFA skupaj z nekaterimi drugimi oddelki ARS preselil na novo lokacijo na Roški cesti, v adaptirane prostore bivše vojašnice, kjer bodo poleg ustreznih modernih skladiščnih prostorov na 400 kvadratnih metrih površine še delovni prostori za osebje, trije laboratoriji z že omenjeno tehnično opremo

ter novimi aparaturnami za presnemavanje filmov na videokasete. SFA bo imel na novi lokaciji tudi večnamensko dvorano za projekcije s stodvajsetimi sedeži ter razstavne prostore.

Posebno poglavje je kinotečna dejavnost. Za to sta Slovenska kinoteka in ARS/SFA v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo sklenila dogovor, ki določa, da Slovenska kinoteka zbira kinotečne filme in bo zanje prevzela tudi vse obveze, ki izhajajo iz materialnega varstva.

Hotel Union v Ljubljani
razglednica, 1913
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

CELJE
Kraikov trg
a hotelom Union
Atelje
A. ČERNE

Hotel Union v Celju,
razglednica, odposlana 1925; fotografa brata Rodé in Martinčič iz Celja
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Iz arhivskih fondov in zbirk

Urbarji gospostva Ribnica iz let 1621-1848¹

DANIELA JURČIČ-ČARGO

Urbar je zgodovinski vir, ki se začne pojavljati v 12. stoletju, in se kontinuirano izdeluje do konca fevdalne dobe. Za slovensko ozemlje so ohranjeni urbarji od 13. stoletja dalje. Beseda urbar je staronemškega izvora in pomeni zemljo, ki daje donos oziroma zemljiško rento. Urbarbouch je knjiga, v katero se zapisuje zemlja, ki daje rento ali renta sama.² Nastanek in razvoj urbarjev je neposredno povezan z zemljiškim gospostvom, ker so se v urbar vpisovali prihodki in pravice. Prihodki in pravice so se vpisovali z namenom zavarovati gosposčinsko premoženje in iz potrebe po pregledu nad dohodki gospostva, torej za dokazovanje pravic in za upravljanje zemljiškega gospostva.³ Kot tak je urbar značilno arhivsko gradivo vsakega zemljiškega gospostva. Urbarje so redno obnavljali. Obnova urbarja je bila narejena zaradi sprememb posestnega stanja, podložniških dajatev, služnosti in pravic, ob nastopu novega lastnika idr.⁴ Starejši urbarji, ki so nastali do 15. stoletja, so le popis posesti in zemljiške rente. Urbarji, ki so nastali od konca 16. stoletja dalje so obširni popisi dajatev in bremen podložnikov, pravic gospostva in davkov. V 18. stoletju se popisi dajatev omejuje na številčno navajanje cesarsko-kraljevitv dajatev, gosposčinskih dajatev, malib pravic in tlake.

Urbarji so lahko splošni ali delni. Splošni zajemajo celokupno zaokroženo ozemlje posameznega zemljiškega gospoda, delni se nanašajo na manjši del ali dele posesti kakega zemljiškega gospoda (npr. urbar enega urada znotraj zemljiškega gospostva). Pod delne urbarje uvrščamo tudi popise ene same zvrsti dajatev enega zem-

ljiškega gospostva. Od leta 1500 naprej začnejo ločevati različne zvrsti urbarjev.⁵ Temeljni ali osnovni urbar (Stockurbar) je služil več let za odmero in kontrolo dohodkov. Nove temeljne urbarje, v katerih so dopolnjevali in usklajevali temeljni urbar, so imenovali reformirani urbarji. Ti so značilni zlasti za deželnoknežja posestva. Priročni urbar (Handurbar) je urbar, ki so ga uporabljali za tekoče poslovanje. Bil je prepis temeljnega urbarja in sestavljen za krajše časovno obdobje. Kot rezultat davčne reforme cesarice Marije Terezije so se začeli izdelovati t.i. rektificirani urbarji ali štiftregistri.

Urbar nam priča o stanju posesti zemljiških gospostev, o podložnikih in njihovih dajatvah ter služnostih. Zaradi tega je prvovrsten vir za preučevanje gospodarske zgodovine in razvoja gospodarske moči posameznega gospostva in njegovih podložnikov. Posredno nam kot vir ponuja podatke o podložnikih in njihovem socialnem, pravnem in gospodarskem položaju. En sam urbar vsebuje dohodke enega gospostva na določenem ozemlju in v njega niso vnešeni podatki o mogoči oblasti drugih zemljiških gospostev na istem ozemlju. Zato je rekonstrukcija agrarne strukture nekoga ozemlja mogoča le z uporabo drugih virov, ki navajajo posest vseh gospostev v nekem okolju.

URBARJI ARHIVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Arhiv Republike Slovenije hrani številne urbarje in zapise urbarialnega značaja. Čeprav vsi izvirajo iz delovanja zemljiških gospostev in se na ta tudi nanašajo, so bili nekateri zaradi različnih okoliščin in zaradi potreb upravnih organov izločeni iz fondov posameznih zemljiških gospostev. Tako se v Arhivu RS urbarji hranijo v različnih fondih in zbirkah, kot so Vicedomski urad za Kranjsko, zbirka urbarjev, graščinski arhivi ali Terezijanski kataster.

Skupina, ki jo imenujemo graščinski arhivi, predstavlja v Arhivu RS del najstarejšega obranjenega arhivskega gradiva, obsega 86 fondov zemljiških gospostev v skupni dolžini 431

¹ Pričujoča naloga je nastala na podlagi raziskovalnega projekta iz arhivistike v letih 1993-1995. Delovni naslov unije naloge je bil Razvoj urbarja in vseh urbarialnih zapisov od 1600-1848 na shvenskem etničnem prostoru. V treh letih sem uspela preglelati in obdelati urbarje gospostev Bisira, Bleil in Ribnica. Ker su za gospostvu Ribnica ohranjeni urbarji v časovni kontinuiteti, sem se odločila, da urbarje omenjenega gospostva tudi temeljitje preglelam in poskušam izdelati pregled stanja posesti omenjenega gospostva.

² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zv. Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 172.

³ Ema Dimek: Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem, Zgodovinski časopis, 4/1982, str. 311.

⁴ Isto, str. 311.

⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zv, str. 172.

tekočih metrov. Fond enega zemljiškega gospodarstva sestavlja različno arhivsko gradivo, ki se nanaša na upravno, gospodarsko, sodno in cerkveno življenje določenega gospodarstva. Glede na različne funkcije, ki so jih zemljiška gospodarstva opravljala, se je za urejanje tovrstnega gradiva naredila shema za njegovo popisovanje. Ta zajema naslednje kategorije gradiva: normalia (listine, okrožnice, patenti idr.), dominicalia (gradivo, ki se nanaša na tisti del posesti, ki ga je zemljiški gospodar obdeloval v lastni režiji s pomočjo tlake podložnikov), rusticalia in gospodarski obrati (gradivo, ki se nanaša na posest, ki so jo neposredno obdelovali podložniki v lastni režiji in so za njo plačevali dajatve), civitatensia (gradivo mest in meščanstva, ki so bila v sestavi zemljiškega gospodarstva), ecclesiastica (gradivo župnij, patronatov, benefikatov in drugih cerkvenih institucij znotraj zemljiškega gospodarstva), iustitialia (sodne zadeve v civilnem in kazenskem pravu, če je bilo zemljiško gospodarstvo sedež deželjskega sodišča), korespondenca, familiaria (družinske zadeve lastnikov in njihovih rodbin), posebno udejstvovanje (gradivo o javnem udejstvovanju lastnikov gospodarstva v deželnem in državnem javnem, političnem ali znanstvenem življenju), gradivo nabornookrajne gosposke, gradivo merije, okrajne gosposke, glavne občine, gradivo drugih graščin v okviru določenega gospodarstva, exstranea.⁶ Med fondi graščinskih arhivov so v ARS zastopana posvetna, cerkvena oziroma samostanska in deželno-knežja zemljiška gospodarstva iz treh slovenskih zgodovinskih pokrajin: Kranjske, Štajerske in Primorske. Ker so urharje izdelovali za potrebe upravljanja, so ti ena glavnih kategorij arhivskega gradiva znotraj fonda enega zemljiškega gospodarstva. V skupini graščinskih arhivov so bili urbarji do sedaj popisani le v primeru, če se je uredil in popisal posamezni graščinski fond. Arhivskega popisa vseh urharjev, ki jih v okviru graščinskih fondov hrani Arhiv RS, ni. Eventualni sistematični popis bi nedvomno pokazal obseg tovrstnega zgodovinskega vira po posameznih časovnih obdobjih ter stanje le-tega (poškodbe zaradi nepravilne hrambe, herljivost idr.). Urbarji so gradivo vezano v knjige, zato se tudi znotraj fonda enega zemljiškega gospodarstva hranijo kot posebna kategorija - knjige, za razliko od ostalega gradiva, ki je spisovno in povezano v fascikle. Razen rokopišnih knjig, ki jih po vseh zunanjih in notranjih značilnostih imenujemo urbarji, se znotraj ohranjenega arhivskega gradiva gospodarstev nahajajo tudi t.i. urharni zapisi ali registri. To so vsi tisti zapisi, ki se nanašajo samo na določeni del prihodkov zemljiškega gospodarstva. Takšni so npr. registri gornine, registri desetine (vinske, žitne, od prirastka, od drobnice idr.), registri malih pravic,

registri odvetščine, tlačni registri in podobno. Po izgledu so lahko vezani v knjige ali v posamezne zvezke in snopiče in se pogosto nahajajo med skupino gradiva, imenovano rusticalia.

ZEMLJIŠKO GOSPOSTVO RIBNICA

Zemljiško gospodarstvo Ribnica se v virih pojavlja v 13. stoletju. Leta 1220 je Engelbert s Turjaka dal bratom Karlu, Rupertu in Alherthu iz Loža v fevd vas Sodražico v svojem ribniškem gospodarstvu.⁷ V začetku je bilo torej po osebnem položaju in pravnih lastnostih lastnikov posvetno zemljiško gospodarstvo. Od 1263 so ga imeli v lasti Ortenhuržani, po njihovem izumrtju leta 1418 Celjani. Leta 1456 je gospodarstvo kot dedina Celjskih grofov pripadlo Habsburžanom⁸ in postalo deželno-knežja last. Kot deželno-knežje zastavno gospodarstvo je večkrat menjavalo zastavne imetnike in v začetku 17. stoletja, ko so zastavljena gospodarstva za knežje finance izguhljala svoj pomen, prešlo v last Janeza Jakoba Khisla.⁹ Dve leti po prevzemu gospodarstva so Khisli izdelali urhar.¹⁰ Gospodarstvo so leta 1641 kupili pl. Trilleghki za 63.937 goldinarjev. Zadnji Trilleghk je umrl leta 1701. Leta 1738 se kot lastniki omenjajo Cohenzli. Ti so gospodarstvo leta 1810 prodali Antonu Rudežu iz Kobilje Glave za 160.000 goldinarjev. Rudeži so ostali lastniki Ribnice do leta 1945.¹¹ Kot delegirano gospodarstvo je hila Ribnica sedež deželjskega sodišča, nahornookrajne gosposke, v času Ilirskih provinc pa merija.¹²

Urharji gospodarstva Ribnica se hranijo med gradivom fonda AS-774 (Graščina Ribnica), knjige številka 2-25. Vsi so vezani v knjige, z usnjenimi platnicami ali platnicami iz kartona. Zaradi neprimerne hrambe do prihoda v arhiv so nekateri poškodovani od vlage in insektov. Pisna podlaga je papir, jezik nemščina, pisava pa gotška kurziva. Velikost knjig je različna. Starjši urharji so veliki 20 cm x 31 cm, leta 1784 se pojavi urhar velikosti 31 cm x 44 cm, poznejši so velikosti 24 cm x 38 cm. V začetku 19. stoletja se urbarji pojavljajo kot knjige s tiskanimi vzorci za vpisovanje denarnih dajatev.

Z vidika diplomatike so urbarji gospodarstva Ribnica, nastali od leta 1621 do 1848, sestavljeni iz naslova in konteksta. V tem oziru se močno razlikujejo npr. od reformiranih urbarjev deželno-knežjih gospodarstev, ki vschujejo še uvodni in

⁷ Franc Kos: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, V. knjiga (1201-1246), Ljubljana 1928, str. 164-165 št. 310: "dedimus in feulum Smilrasicz villam que iacet in Weinicz, scilicet in thminin nstun in Rewenicz".

⁸ M. Smole: *Graščina Ribnica*, str. 5.

⁹ Prav tam.

¹⁰ AS-774, *Gospodarstvo Ribnica*, knjiga 2, urhar je bil izdelan v letu 1621.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

⁶ Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 145-146.

zaključni protokol.¹³ Naslovi urbarjev iz 17. stoletja vsebujejo opredelitev urbarja (Haupt Urbar, Stock Urbar, Hand Urbar), ime gospostva, za katerega je sestavljen (Herrschafft Reifnitz), in letnice, za katere je urbar veljaven. Opredelitev urbarja že v naslovu ostane tudi v mlajših urbarjih (Stiftregister). V urbarju iz let 1770-1779 se v naslovu omenja tudi takratni lastnik gospostva grof Gvido pl. Cobenzl in se opredeli njegova vsebina (popis vseh podložnikov in njihovih služnosti, ki jih dolgujejo cesarju in kralju ter zemljiškemu gospodu).¹⁴

Glavni del urbarja predstavlja kontekst. Ta vsebuje popis posestnih enot (huba, kajža, domec, mlin) po upravnih enotah (uradi in župe) in vaseh (vasi so našteje znotraj upravne enote). Tam, kjer nižja uprava gospostva ni bila urejena kot posebna upravna enota, se navajajo le nazivi posameznih vasi (z oznako dorff). Leta 1621 se v urbarju omenjajo župe Breže (Fielach), Dolenji Lazi, Loški Potok in Retje. V poznejših urbarjih ni več omemb žup, obstajal pa je urad Loški Potok, sestavljen iz vasi Retje, Mali Log, Na Bregu pri Taboru, Travnik, Srednja vas in Šegova vas. Uživalec posestnih enot so navedeni po imenih, pod imenom uživalca so navedene njegove dajatve, služnosti in pravice (če jih je imel). Popisi posestnih enot so narejeni po velikosti. Najprej so vpisane cele hube, zatem polovične, četrtinske... Če je k kmetiji spadalo kakšno dodatno kmetijsko zemljišče ali gospodarska enota, je to posebej navedeno. Za seznamom podložnikov, ki so uživali različno veliko hubo, sledi seznam podružnikov (kajžarjev, domecev), njihovih posesti in obveznosti. Kakšna je bila velikost posamezne cele hube iz urbarjev ni razvidno, vendar različno visoke dajatve za enako posestno enoto kažejo na različno velikost kmetij v okviru istega zemljiškega gospostva.

H kontekstu prištevamo tudi t.i. dodatne člene (Additional Artikel), ki so značilnost reformiranih urbarjev deželno knežjih gospostev.¹⁵ Dodatne člene vsebuje le urbar iz leta 1621 in so pravzaprav prepis dodatnih členov novoreformiranega urbarja gospostva Ribnica iz leta 1615, ko je bilo gospostvo še deželno knežja last. Ti dodatni členi vsebujejo navodila za zastavnice in metnike o vseh spornih vprašanjih v gospostvu, urejajo pravice in dolžnosti podložnikov (prodaja hub, spori med podložniki in soseskami, dedovanje ipd.). Razen dodatnih členov vsebuje isti urbar tudi dodatek z razlago desetin, tlake, mer v kašči, opisom deželnosodnih meja, gozdov

in pravic do izkoriščanja gozdov (žirmina, lov na polhe), opisom ustanov in benefikatov v župniji Ribnica, cerkvene odvetščine, popisom denarja od stojnic pri proščanjih, opisom cest, pravnih dajatev ob dedovanju kmetij, mesarskih in ribolovnih pravic.

Leta 1573, ko je gospostvo bilo še deželno knežja komorna posest, je obsegalo 161 kmetij. Te so bile v trgu Ribnica in v vaseh Gorenja vas, Hrovača, Goriča vas, Otavice, Lipovec, Grčarice, Rakitnica, Dolenja vas, Prigorica, Pristava, Zadolje, Gorenji Lazi, V gori pri Taboru, Sušje, Mali Zapotok, Veliki Zapotok, Vinice, Sinovica, Jurjevica, Breže, Dolenji Lazi, Bezgovica, Zapiž, Ravnidol, Lipovščica, Zamostec, Sodražica, Žigmarice, Subadol, Na Bregu pri Žigmaricah, Loški Potok in Retje.¹⁶ S pomočjo urbarjev sem ugotovila, da se je posest do leta 1848 malo spremenila: leta 1659 je gospostvo imelo 169 1/2 kmetij (brez trga Ribnica, skupaj z trgom Ribnica okrog 192 kmetij), izgubilo je kmetije v vaseh Grčarice, Pristava, Bezgovica in Subadol. Na novo so bile v gospostvo vključene kmetije v vaseh Makovže (1 huba), Nemška vas (1/2 hube), Preska (1 huba), Jelovec (1 huba), Sv. Ana (2 hubi) in Podklanc (7 1/2 hub). Istega leta je župa (pozneje urad) Loški Potok obsegala še vasi Mali Log, Na Bregu pod Taborom, Travnik in Srednja vas, od leta 1707 pa še Šegovo vas. Leta 1759 se je gospostvo povečalo za 30 1/2 kmetij tako imenovanega Willingraničevega imenja v vaseh Slatnik, Sajevec, Kot, Poden ter še za nekaj dodatnih kmetij v vaseh Sušje in Vinice. Istega leta je gospostvo obsegalo 201 kmetijo. Po zadnjem urbarju iz let 1830-1848 je gospostvo štelo 245 1/2 kmetij (leta 1784 je namreč dodatno pridobilo še nekaj kmetij v vasi Dane).

Velikost dominikalne posesti se skozi ribniške urbarje ne da spremljati. Edina omemba pristave in pristavske zemlje je v urbarju iz leta 1621.¹⁷ Takrat je imelo gospostvo dominikalno posest, ki je obsegala 3 njive v skupni velikosti 6 1/2 oralov (tag paw), od tega je bila ena njiva velikosti 5 oralov, na novo izkrčena v začetku 17. stoletja; k pristavi je spadal še majhen vrt ob gradu, ki je služil za domače potrebe, ter 2 travnika, katerih pridelek je ocenjen na 50 snopičev (Bünderl) sena na leto. Stavbni kompleks v pristavi je zajemal veliko štalo za govedo s prostorom za gnoj ter stari skedenj s senom.

Medtem ko je gospostvo neznatno povečevalo svojo posest, so se posamezna kmetijska zemljišča vse bolj drobila na manjše enote.¹⁸ Dro-

¹³ E. Umek, nav. delo, str. 312.

¹⁴ AS, AS-774, Ribnica, knjiga 13 "... Herrn Guido Grafen Cobenzl gehörig in Unter Viertel Krain ligend Aller durch die alhier gehörige Unterthanen zu Prastieren Schuldigen Kayser. untl König. auch Ohrligkheitlichen Gaaben und Dienstbarkeiten".

¹⁵ E. Umek, nav. delo, str. 319.

¹⁶ M. Sitole, Graščina Ribnica, str. 6.

¹⁷ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 2.

¹⁸ Pojav je v zgodovinski literaturi poznanih, razlagajo ga z koncentracijskih in povečevanjem populacije (glej: Gospodarska in družbena zgodovina II., str. 443-444). Pri zastavnih gospostvih do drobljenja kmetij prihaja tudi zaradi interesa za stavbnih in metnikov, ki so zlasti v 18. stoletju z

bitev je najbolj opazna v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1621 je bilo od 179 kmetij še 42 celih. Leta 1759 se je število celih kmetij zmanjšalo na 17, leta 1818 pa v gospostvu Ribnica ni bilo več celih kmetij. Sorazmerno z zmanjševanjem števila celih kmetij se je povečevalo število kmetij, ki so bile manjše od četrte cele kmetije. Leta 1621 je bilo takih kmetij 5, leta 1830 pa 211. V 18. stoletju se začnejo pojavljati delitve kmetij tudi na več kot 100 delov cele kmetije. Tako se npr. v urbaju iz let 1748-57 navaja huba velikosti 13/288 delov cele kmetije.¹⁹ Spremembe se kažejo tudi pri manjših posestnih enotah oziroma pri listih zemljiščih, ki se v urbarjih navajajo posebej ali kot deli kmetij ali kot samostojne posestne enote v poseti enega podložnika. Taka zemljišča so njive, rovti, travniki, gmajne, ograje, vrtovi, zeljniki idr. Opazne so spremembe nabečnosti teh zemljišč in njihovo drobljenje v vse manjše kose. Zaradi obeh vzrokov je težko spremljati število omenjenih kmetijskih zemljišč. Zelo je težko opredeliti na primer število njiv leta 1621 v primerjavi s stoletjem pozneje. Leta 1621 se namreč v urbarju omenjajo enostavno njive. Leta 1748 pa se pojavijo izrazi njiva, velika njiva, 1/2 njive, njivica, kos njive, del njive, nova njiva idr.²⁰ Pri določanju vsbine posameznih izrazov pa nastanejo problemi zaradi različnega izrazoslovja za enako kmetijsko zemljišče. Tako se npr. vrtovi označujejo kot garten, ort, örtl, gärtl. Ograde se imenujejo ograda, umfang in einfang, rovti se imenujejo laß, gerewt, reut, neugerewt. Travnike in senožeti označujejo z izrazi wiese, wisenfeld, wisefleck, wisenmadt. Nekateri kosi zemlje se enostavno imenujejo zemljišče (grundt) ali samo kos (stückl). Kakšna je kultura tal in velikost teh zemljišč, se ne da ugotoviti.

Novine (neubruch, neugereittler) se v gospostvu Ribnica pojavijo v 18. stoletju.²¹ Za ta novopridobljena zemljišča je gospostvo zahtevalo posebne dajatve. Novine so različna kmetijska zemljišča: gmajne, travniki, rovti, njive. Konec 18. stoletja novine kot posebna kategorija kmetijskih zemljišč izginejo iz urbarjev in se tako kot ostala podobna kmetijska zemljišča priključujejo k posestni enoti - kmetiji.

Kmetje so uživali svoje hube po kupnem pravu (kaufrecht), ali so jih imeli v zakupu (müeh huchen). Kmetija po kupnem pravu je bila dedna last užiivalca v njegovi rodbini. Tako kmetijo je smel užiivalec prodati.²² Za zakupno kmetijo je podložnik ob nastopu plačal zakup-

nino. Na kmetiji je lahko podložnik ostal do smrti, vendar taka kmetija ni bila dedna. V ribniških urbarjih se prvič srečamo z izrazom zakupna kmetija leta 1759 ob omenbi t.i. Willingraničevega imenja. Le-to je bilo sestavljeno iz 30 1/2 zakupnih kmetij. Te so počasi prešle iz zakupnih v kupne in že leta 1798 se pri Willingraničevem imenju zakupne kmetije ne omenjajo več.

Na rekah Ribnici, Bistrici in Rakitnici ter v vasi Tabor je bilo nekaj mlinov obrtnega značaja. Ti so bili samostojne gospodarske enote, od katerih je gospostvo pobiralo dajatve tako kot od ostalih kmetijskih zemljišč. Leta 1621 se v ribniškem gospostvu omenja 32 takšnih mlinov. Njihovo število se ustalilo v začetki 18. stoletja (leta 1711 je ribniško gospostvo pobiralo posebne dajatve od treh mlinov pri Taboru, 29 mlinov na Bistrici, 4 mlinov na Ribnici in 6 mlinov na Rakitnici). Mlini so bili sestavljeni iz mlinskih kamnov (Mühl Laufer) ali mlinskih koles (Mühl Rädern). Žage (Saag) se posebej omenjajo od leta 1715, stopce (Staupf) pa od leta 1719 dalje. Število mlinov začne upadati konec 18. stoletja (leta 1810 se omenja le še 10 mlinov na Bistrici, 4 na Ribnici in 5 na Rakitnici). K mlinom so, tako kot k kmetijam, pripadali posamezni kosi kmetijskih zemljišč (že omenjene njive, travniki, rovti idr.). Dajatve od mlinov so preračunavali po številu mlinskih kamnov oziroma koles. Mlin s štirimi mlinskimi kamni je veljal kot polovična kmetija, mlin s tremi mlinskimi kamni kot 3/8 kmetije, mlin z dvema mlinskima kamnoma je veljal četrtno kmetije.²³ Razen mlinov, ki so veljali za samostojne gospodarske enote se v urbarjih omenjajo tudi mlini, ki so bili del posamezne kmetije. Zanje je gospostvo pobiralo le drobne denarne dajatve.

Dajatve od podložnikov so šle zemljiškemu gospodu, ribniškemu župniku, v urbarju iz let 1770-1779 se omenjajo tudi cesarsko-kraljeve dajatve.²⁴ Ribniški župnik je dobival naturalno dajatev, imenovano odvetščina. Leta 1621 so podložniki za odvetščino dajali pšenico, proso, oves, piščance, jajca, lan in les. Od leta 1659 dalje so podložniki za odvetščino dajali samo žito.

Zemljiškemu gospodu so šle pravdne dajatve in tlaka. Obe dajatvi je pobiral v naturi ali v denarju. Od pravnih dajatev v denarju je zemljiško gospostvo pobiralo činž in denar za male pravice. Od naturalnih dajatev so podložniki oddajali žito, in sicer pšenico, proso in oves. V vseh urbarjih se omenja tudi dajatev lanu v povesmah (harreisten).²⁵ Razen žita so podložniki dajali koštrunc (v naturi ali denarju), drva (Holz), maščobo (schmalz), sol, strešne skodle

večanjem števila kmetij povečevali svoje dohodke ne glede na razmerja v veliki kmetiji (glej: Dušan Kos, Urbarji za Belu krajino in Žumberk (15.-18. stoletje), Viri za zgodovino Slovencev, 13. knji-ga, SAZU, Ljubljana 1991, str. 105-107).

¹⁹ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 11.

²⁰ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 11.

²¹ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 5 (1711-1714).

²² Gospodarska in družbena zgodovina, II. zv. nav. delo, str. 422.

²³ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 19.

²⁴ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 13.

²⁵ Mera za lan je bila čehulj, ki se je delila na 15-16 povesen (raysten, reisten).

(Dachschiintl), drva ob Božiču, piščance (1719-1722) ter gobe (maurachen) v škatlah. Zemljiški gospodje so praviloma pobirali ob določenih terminih,²⁶ vendar se v ribniških urbarjih to nikjer ne omenja. Naturalne dajatve so merili v različnih merah. Žito so oddajali po merah, ki so veljale na gosposki kašči (casten schlaß). Drva so merili v snopičih (Bunderl) in tovorih (saumb), lan v povesmih (reisten), škodle v kosih, sol v mernikih (quart, quartnik).

Razen za činž in male pravice so ribniški gospodje pobirali denarne dajatve za tovarnino (saumfart), za tlako (robot), za maščobo, denar od mesnic in gostiln (1621) ter mitnino (1621). Denarne enote, uporabljene v vseh urbarjih, so bile goldinar, krajear in denarič. V urbarju iz let 1759-69 se kot denarni enoti pojavita šiling (schilling) in pfening.

Cesarsko-kraljeve dajatve so hile činž, davek in kontribucija.²⁷ Pravdne dajatve so v posameznih vaseh oddajali v različnih količinah, odvisno od vrste kmetijske proizvodnje in velikosti kmetij. Kontinuiteta oddaje določenih kmetijskih pridelkov pa je pokazatelj usmerjenosti kmetijske proizvodnje.

Razen služnosti in obveznosti so v zemljiškem gospostvu podložniki imeli tudi določene pravice, ki so bile povezane z njihovim gospodarjenjem. Vendar so za določeno pravico morali gospostvu plačevati. V gospostvu Ribnica so podložniki plačevali za pravico sekanja drv, za pravico do paše in stelje ter za pravico žganja oglja (kohlenbrenne).

Tlako, ki je bila ročna ali vprežna, je ribniško gospostvo še leta 1621 zahtevalo v naturi. Podložniki so bili v zvezi z obdelovanjem zemlje obvezni kositi, grabiti, kopati, žeti in pleti. V vinorodnih krajih se je uveljavila tlaka prevoza mošta in vina v klet. Tovoritvi so morali tudi žito do kašče. Od leta 1659 je gospostvo namesto tlake in tovorjenja zahtevalo denarno nadomestilo. Pretvarjanje tlake v denarno dajatev kaže na zmanjševanje dominikalnega zemljišča, ki ga gospostvo ohdeluje v lastni režiji. Občasno se še po tem letu v posameznih vaseh pojavlja zahteva po tlaki v naturi. Tako kot ostale dajatve je bila tudi tlaka odmerjena po posamezni gospodarski enoti. Urbarji v drugi polovici 18. stoletja zahtevajo od podložnikov, ki sedijo na kmetiji, ročno tlako, tlako ob popravilu gradu in tovorjenje drv za kurjavo. Od domceev isti urbarji zahtevajo drugačno tlako: obdelavo dominikalnih vrtov, mlatev žita, prenašanje pisem v druga gospostva.

Tlako so delili tudi na odmerjeno in neodmerjeno. Najvišja odmerjena tlaka v ribniških urbarjih znaša 12 dni. Neodmerjena in izredna tlaka se omenjata le v urbarju iz let 1770-1779, in sicer 1 dan izredne tlake, ter neodmerjena

ročna in vprežna tlaka.

Popis desetih vsehuje le urbar iz leta 1621. Podložniki so dajali desetino od žita (pšenica, rž, proso, ječmen, oves in ajda v razmerju: 2/3 lastniku gospostva, 1/3 župniku), od prirastka jaginetov in kozličev ter desetino od čebeljih panjev.

Od uvedbe davčnega sistema je pomembno denarno dajatev podložnikov predstavljal davek (steuer) in (v ribniških urbarjih od leta 1659 dalje) kontribucija (kontribution).

POPIS URBARJEV GOSPOSTVA RIBNICA 1600-1848:

- 1) GLAVNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA IZ LETA 1621 (Haupt Stok-Urbarium der Herrschaft Reifnitz de Anno 1621), 1621-1621, papirna podlaga, 303 izpisane strani, vezan v usnje, platnene vrvice, velikost 22 cm x 33 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 2 (gr. a. V, knjiga 2)
- 2) URBAR GOSPOSTVA RIBNICA IZ LETA 1659 (Urbarium über die Herrschaft Reifnitz auf das Sechszehen Hundert Neun und fünfzigste Jahr), 1659-1659, papirna podlaga, 284 izpisanih strani, brez platnic, velikost 20 cm x 31 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 3 (gr. a. V, knjiga 3), poškodovan od vlage
- 3) /Urbar gospostva Ribnica/, 1710-1710, papirna podlaga, 427 oštevilčenih izpisanih listov, vezan v usnje, železna sponka odpadla, velikost 20 cm x 31 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 4 (gr. a. V, knjiga 4), manjkajo listi št. 1, 4, 5, 47-50, 62, 63
- 4) /Urbar gospostva Ribnica/, 1711-1714, papirna podlaga, 335 izpisanih listov, brez platnic, velikost 20 cm x 30,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 5 (gr. a. V, knjiga 5), poškodovan, manjka nekaj listov na začetku
- 5) /Urbar gospostva Ribnica/, 1715-1718, papirna podlaga, 510 izpisanih listov, vezan v usnje, železna sponka odpadla, velikost 20,5 cm x 33 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 6 (gr. a. V, knjiga 6), manjka nekaj začetnih listov ter nekaj listov med tekstom
- 6) /Urbar gospostva Ribnica/, 1719-1722, papirna podlaga, 427 izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 20,5 cm x 31 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 7 (gr. a. V, knjiga 7)
- 7) /Urbar gospostva Ribnica/, 1723-1726, papirna podlaga, 288 izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 20 cm x 32,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 8 (gr. a. V, knjiga 8)

²⁶ E. Umeč, nav. delo, str. 315.

²⁷ AS, AS-774, Graščina Ribnica, knjiga 12.

- 8) /Urbar gospostva Ribnica/, 1726-1730, papirna podlaga, 266 izpisanih listov, brez platnic, velikost 20 cm x 31,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 9 (gr. a. V, knjiga 9)
- 9) /Urbar gospostva Ribnica/, 1738-1743, papirna podlaga, 460 izpisanih listov, vezan v usnje, usnjene vrvice odpadle, velikost 20 cm x 32 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 10 (gr. a. V, knjiga 10), na koncu je nekaj izrezanih listov
- 10) /Urbar gospostva Ribnica/, 1748-1757, papirna podlaga, 507 izpisanih strani, vezan v usnje, velikost 20 x 33 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 11 (gr. a. V, knjiga 11)
- 11) /Urbar gospostva Ribnica/, 1759-1769, papirna podlaga, 868 oštevilčenih izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 20,5 cm x 33 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 12 (gr. a. V, knjiga 12), manjka začetek urbarja
- 12) ŠTIFT REGISTER GOSPOSTVA RIBNICA (Stift Register Reiffnitz Pfandschilling Herrschaft Herrn Herrn Guido Grafen Cobenzl gehörig in Unter Viertel Crain ligend Aller durch die alhero gehörige Unterthanen zu Prastieren Schuldhigen Kayser.(lichen) und König.(lichen) auch Obrigkeitlichen gaaben und Dienstharkeiten), 1770-1779, papirna podlaga, 797 oštevilčenih, izpisanih listov, vezan v usnje, usnjene vrvice odpadle, velikost 21 cm x 31,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 13 (gr. a. V, knjiga 13), poškodovane platnice
- 13) /Rektificirani urbar gospostva Ribnica/, 1784-1797, papirna podlaga, 224 oštevilčenih izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 31 cm x 44 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 14 (gr. a. V, knjiga 14), poškodovane platnice, manjka nekaj začetnih listov ter listi 956-873 in 888-1124, od listov 990 do 993 poškodovan od vlage
- 14) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA ZA PODLOŽNIKE, KI SO NASTANJENI V ŽUPNIJI RIBNICA OD 1784-1797 (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz über die in der Pfarr Reifnitz wohnhaften Unterthanen seit anno 1784 his 97), 1784-1797, papirna podlaga, 764 oštevilčenih izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 30 cm x 43,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 15 (gr. a. V, knjiga 15)
- 15) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA ZA TISTE PODLOŽNIKE, KI SO NASTANJENI V DEŽELNOKNEŽJI LOKALJI DOLENJA VAS IN V ŽUPNIJI RIBNICA (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz über die in der landesfürstlichen localie Niderdorf und der Pfarr Reifnitz seshaften Unterthanen), 1798-1810, papirna podlaga, 767 oštevilčenih izpisanih listov, vezan v usnje, velikost 30 cm x 43,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 16 (gr. a. V, knjiga 16)
- 16) /Urbar gospostva Ribnica, I. del/, 1818-1829, papirna podlaga, 157 izpisanih listov, hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 x 38,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 17 (gr. a. V, knjiga 17)
- 17) /Urbar gospostva Ribnica, II. del/, 1818-1829, papirna podlaga, 154 izpisanih listov (fol. 236-491), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 18 (gr. a. V, knjiga 18)
- 18) /Urbar gospostva Ribnica, IV. del/, 1818-1829, papirna podlaga, 217 izpisanih listov (fol. 816-1117), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 19 (gr. a. V, knjiga 19)
- 19) /Urbar gospostva Ribnica, V. del/, 1818-1829, papirna podlaga, 155 izpisanih listov (fol. 1176-1407), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38,5 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 20 (gr. a. V, knjiga 20)
- 20) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA, I. del (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz I), 1830-1848, papirna podlaga, 281 izpisanih listov (fol. 1-235), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 21 (gr. a. V, knjiga 21)
- 21) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA, II. del (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz 1830, II), 1830-1848, papirna podlaga, 314 izpisanih listov (fol. 236-491, 697-707), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 22 (gr. a. V, knjiga 22)
- 22) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA, III. del (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz 1830, III), 1830-1848, papirna podlaga, 289 izpisanih listov (fol. 492-687, 694, 725-744), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 23 (gr. a. V, knjiga 23)
- 23) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA, IV. del (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz 1830, IV), 1830-1848, papirna podlaga, 430 izpisanih listov (fol. 816-1117), hrbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38 cm, jezik in pisava:

nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 24 (gr. a. V, knjiga 24)

- 24) PRIROČNI URBAR GOSPOSTVA RIBNICA, V. del (Hand Urbarium der Herrschaft Reifnitz 1830, V), 1830-1848, papirna podlaga, 304 izpisani listi (fol. 1176-1407), brbet vezan v usnje, ostalo v karton, velikost 24 cm x 38 cm, jezik in pisava: nemščina, gotska kurziva, signatura: AS-774, knjiga 25 (gr. a. V, knjiga 25)

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Republike Slovenije, AS-744, Graščina Ribnica, knjige 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25

Pavle Blaznik: Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji freisinške škofije, zv. IV, SAZU, Ljubljana 1963

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, II. zv. Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980

Dušan Kos: Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje), Viri za zgodovino Slovencev, 13. knjiga, SAZU, Ljubljana 1991

Frane Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. knjiga (1201-1246), Ljubljana 1928

Milko Kos: Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja, zv. II., III., SAZU, Ljubljana, 1954

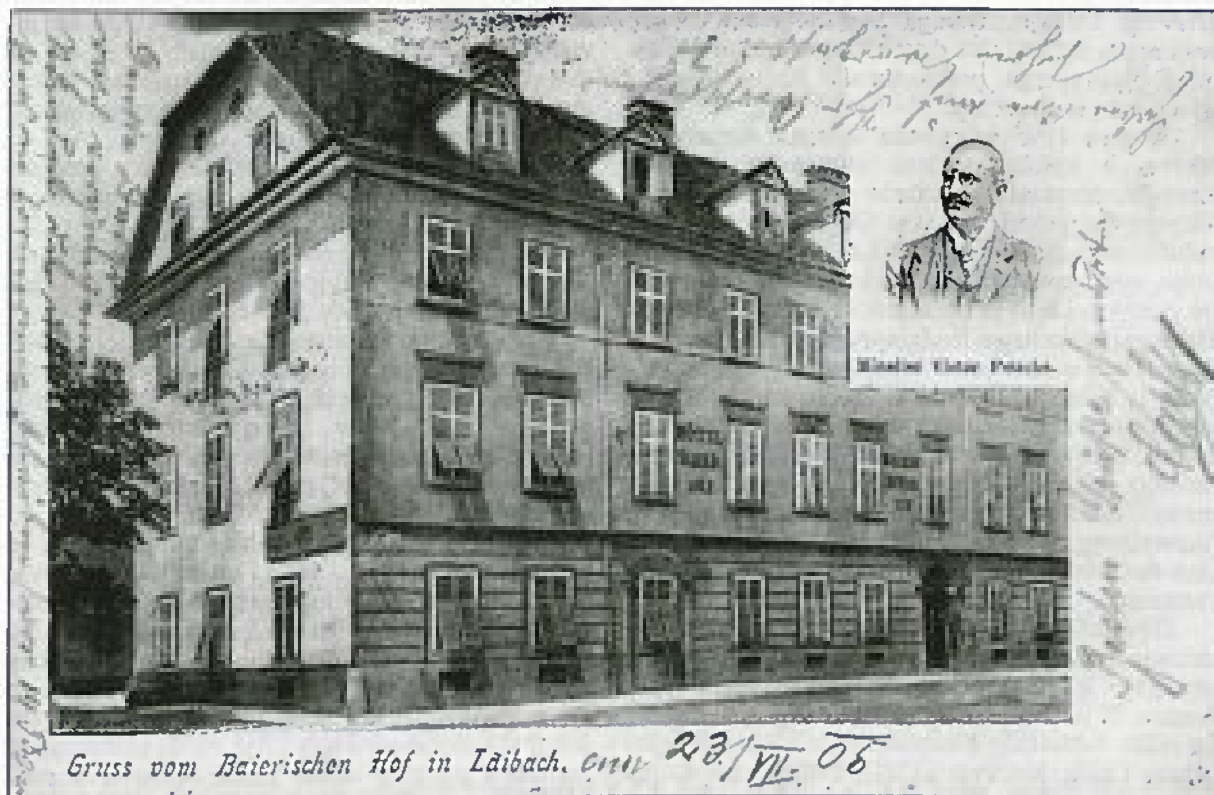
Majda Smole: Graščina Ribnica, Publikacije Arhiva SRS, Inventarji, serija Graščinski arhivi, zvezek 4, Ljubljana 1980

Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1980

Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960

Ema Umek: Reformirani urbarji deželno-knežjih gospostev na Kranjskem, Zgodovinski časopis 4/1982, str. 311-320

Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961

Hotel Bavarski dvor v Ljubljani,
razglednica, odposlana 1905; fotograf M. Russo iz Salzburga
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti

BORIS GOLEC, STANE OKOLIŠ

Družinski arhiv knezov Auerspergov, najpomembnejše veje iz rodu Turjaških, je najobsežnejši ohranjeni arhiv katere od plemiških družin s slovenskega ozemlja, vendar širši strokovni javnosti iz različnih razlogov doslej vse premalo znan. Poglavitni vzrok njegovega nepoznavanja je v dostopnosti gradiva, ki ni bilo nikoli brez pridržkov na voljo uporabnikom. Že sama narava arhiva, zasebne lastnine plemiške družine, je v preteklosti pomenila precej večjo oviro za nemoteno raziskovalno delo kot denimo dostopnost arhivov državnih in javnih ustanov. Turjaški arhiv je sicer v šestdesetih letih 19. stoletja za pisanje zgodovine rodbine temeljito izčrpal Peter Radics, komaj pa je gradivo pritegnilo pozornost tudi kot neprecenljiv vir za deželno in nacionalno zgodovino, so ga pred stoletjem preselili v grad Losensteinleiten na Spodnjem Avstrijskem, kamor mu je sledilo le malo slovenskih zgodovinarjev in drugih znanstvenikov. Neugodne politične razmere zadnjega pol stoletja so ga za dolgo časa sploh odtegnile slovenski strokovni javnosti. Medtem je iz Losensteinleita prišel v depojsko hrambo v Hišni-, dvorni in državni arhiv na Dunaju, kjer ga je zadnja leta z dovoljenjem upravitelja družinskega arhiva Heinricha Auersperga pregledovalo že nekaj raziskovalcev iz Slovenije.

Oktobra 1995 je celoten inventar turjaškega arhiva, v kolikor zadeva slovensko državno ozemlje, prepisal za potrebe Arhiva Republike Slovenije zgodovinar Stane Okoliš.¹ Popis je na računalniški disketi in v tiskani obliki v AS na voljo vsem potencialnim uporabnikom arhivskega gradiva. Le-to je shranjeno v starem poslopju Hišnega-, dvornega in državnega arhiva na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Minoritenplatz 1, Wien I). Dovoljenje za uporabo družinskega arhiva izda načeloma za čas enega leta lastnik arhiva Heinrich Auersperg, in sicer na prošnjo, ki vsebuje natanko določene arhivske enote (oddelek, fascikel) in je poslana na naslov: Verwaltung des fürstlich Auersperg'schen Familien-Archivs, A-3144 Schloß Wald, Niederösterreich.

Slovensko državno ozemlje v celoti ali samo deloma zadeva 11 od 23 oddelkov, ki povečini obsegajo gradivo posameznih zemljiških gospodstev. Ti oddelki so (številka v oklepaju pomeni številko oddelka): Centrala (II), Centrala Ljubljana (VII), Kočevje (VIII), Poljane ob Kolpi

(IX), Žužemherk, Toplice in Mala vas (X), Soteska (XI), Višnja Gora (XII), Dvor pri Žužemberku s fužinami (XIII), Šrajbarski Turn pri Krškem (XXI), Grofovski arhiv Auerspergov (XXII) in Listine (XXIII).

Listinski del arhiva je med skromnejšimi oddelki, čeprav sežejo najstarejše listine v 13. stoletje, nasprotno pa predstavlja za gospodarsko in socialno zgodovino kranjskega podeželja neprecenljivo vrednost 236 (!) urbarjev za čas od srede 15. stoletja do zemljiške odveze. Urbarji obravnavajo naslednja gospostva s pridruženimi dvorci in imenji: Postojna, Soteska, Turjak, Kočevje, Poljane, Šumperk, Mokronog, Žužemherk in Čušperk ter župnije Škocjan pri Turjaku, Osilnica in Dolenjske Toplice. Poleg spisov upravne vsebine hrani arhiv še vrsto virov za cerkveno zgodovino (župnije pod patronatom Turjaških) ter dokumentov o političnem in javnem delovanju članov družine (Anastasius Grün).

Navodkrita slovenska besedila

Že popisovalci in urejevalci turjaškega arhiva so naleteli na slovenska besedila, ki pa so jih vnesli v inventar samo v primerih, ko je šlo za samostojen spis. V inventarju so trije taki dokumenti, od katerih je bil zadnji že objavljen: 1) slovenski opis meja gozda (Kočevje, A-V-1, Conv. 5), 2) prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posesti na Kranjskem v Kočevju leta 1738 (Kočevje, A-VI-6, Conv. 2), 3) poravnava pred nepristranskim sodnikom v Višnji Gori glede pravice do pašnje l. 1747 (Višnja Gora, A-IX-1 Conv. 3).

Kolikor nam je znano, je bilo doslej objavljenih v strokovni periodiki šest slovenskih tekstov, na katere je leta 1928 pri pregledovanju gradiva (tedaj še v Losensteinleitu) naletel pravni zgodovinar Metod Dolenc. Spisi zajemajo čas od začetka do konca 18. stoletja in si kronološko sledijo takole:

1) in 2) dve prošnji graničarskih častnikov in vojakov iz Ogulina iz let 1714 in 1715 (v hrvaščini), 3) poravnava med podložniki glede pravice pašnje pred nepristranskim sodnikom v Višnji Gori leta 1747, 4) tožba pred vinogorskim zborom v gospostvu Soteska leta 1760, 5) kmečka računska pravda pred patrimonialnim sodiščem v Žužemberku leta 1758 ter 6) tožba zaradi žalitve v zvezi s tožbo glede očetovstva pred krajevnim sodiščem Žužemberk leta 1794.²

¹ Na tem mestu se toplo zahvaljujeva Avstrijskemu inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo in nekdanjemu predstojniku izpostave v Ljubljani g. dr. Felixu Bistru, ki sta nama omogočila enomesečno bivanje in delo na Dunaju.

² Metod Dolenc, Nekolika uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja, v: Časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII (1931), str. 101-110.

In demselben vorerwähnten Ort haben
 in der Gasse des Herrn von Langenfeldt, des gütigen
 nachfolgenden Herrschaften, den in demselben Ort
 aufgeführt den Herrn von Langenfeldt, auf
 dessen Befehl, dem in demselben Ort
 Herrmann von Langenfeldt, dem in demselben Ort
 zuehelfen dem Herrn von Langenfeldt, dem in demselben Ort
 Juramentum abgelegt.

- Jury Klepeř von Wessgarn 80. Gulden fl. 60.
- Anton Schmelz von Wessgarn .. 50 .. 40.
- Jurij Wutkowicz von Fischbach .. 40 .. 30.
- Jurij Knädel von Hiltberg .. 60 .. 30.
- Peter Krashowicz von Morlanowicz .. 40 .. 20.
- Mathia Merle v Wessgarn 40 .. 20.

Ferdinandus per se et cum socijs suis, magistro
 no. letim. licti. euangelicis. eto. jure per
 „sego. de locu. bougo. in prouincio. mil. julieu
 in ad. nashich. starostou. Schlisali. Sm. s.
 Audi. popice. De. la. farra. opirani. za. ad
 ene. hinc. us. s. h. Semle. ne. Vaz. kocu. eden.
 all. ad. ene. v. bar. s. h. Semle. d. d. noua
 Firs. bouga. Prourant. Schem. 15. hase
 Kotscheus. h. Koter. V. Reithona. d. d. h.
 Do. drugi. pa. ad. le. Recans. de. farre. nos. pend. ic
 blu. empac. Tom. Zeitu. Reie. Gospod

Prva stran dokumenta, na katerem je napisan uvod k besedilu prisege, zaprisežen odbor osilniških župljanov in prvi del samega besedila prisege v slovenskem jeziku (TA, A - VI - 6, Konv. 2).

+ nu Celim Sietnam
Evangelium

Jest N perschem glovni Liga magyriau. ~~Musaj~~
~~Musaj: Dorschi emu sum. Tuban Suetnifant Rana. enij~~
Fischonji perschegi; de, fo cu Sugi ni, prurimu
~~nu inu Iulian ni ad nashik. Starischa Sliisalis mu.~~
Ludi poprei; de La Lura v ofriinifi ad ene
fmetizubke Semle. ne uetiforu eden, ali ad ene.
Urborske Semle. Sui Kovora firtsougu Eru.
vianku Semle is fasia fosexuea nobe.
Ureiko na Blotia Lu. Sangu ~~pa~~ ad Le Lura
fekarze. ~~nozemie Celu. fura ad eflionit~~
~~de fshidriti, no asmit. Cechit. de ni feilu~~
Kovora Lega Kovionku nestaprovat no mu.
Dven feils; fo un noni Dvub pomogej; na nusha.
Latna Uru. nuji Suetnifi Grosi amen

* nu Maria La. fipha Maki

gn' Gmijz. alfo. Cankjand

A ~~empecy~~
fakt Lem feifen ke ie Gospud Semekisch. fofiner
Gim. Siet. ~~enar~~ at fih sandrit drinkleituch sen

Pisarjeva predloga k zapisu prisega osilniških župljanov leta 1738 (TA, A - VI, Konv. 2).

Inventar turjaškega arhiva je mlajši, zato Dolencu dva od inventarnih spisov nista bila znana, na tretjega pa je naletel po naključju. Starejši spis, opis gozdnih meja v kočevskem gospostvu iz leta 1710, je danes neznanokje založen, zato ga za pričujoči prispevek žal ni bilo mogoče pripraviti.

Ker doslej še nihče od slovenskih raziskovalcev ni uspel načrtno pregledati celotnega arhivskega gradiva, natančno število slovenskih besedil v njem ni znano. Naključnost najdb slovenskih jezikovnih drobtin, ki jo je poudaril Metod Dolenc, velja tudi za večino besedil, ki sva jih oktobra 1995 zabeležila avtorja pričujočega prispevka. Verjetnost obstoja še kakšnega slovenskega zapisa ni izključena. Poudariti velja, da sva bolj ali manj temeljito pregledala 134 fas-

ciklov in 42 urbarjev, nepregledanih pa je za slovensko državno ozemlje ostalo še več kot 1000 fasciklov gradiva in 194 urbarjev.

Novoodkrita besedila v slovenskem jeziku so naslednja:

1) 21. 4. 1708 - prisega čevljarjev mesta Višnja Gora pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani (A-X-32, Konv. 1) - za objavo pripravil Boris Golec

2) 14. 12. 1751 - prisega tržanov Starega trga ob Kolpi pred deželnoglavarskim sodiščem v Ljubljani (A-VII-4, Konv. 3) - za objavo pripravil Boris Golec

3) n. n. 1. 1738 - prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem v Kočevju (A-VI-6, Konv. 2) - za objavo pripravil Stane Okoliš

Za objavo sva pripravila samo ta tri jezikovno zanimivejša slovenska besedila, ne pa tudi priseg iz leta 1794, pri katerih upravna slovenščina zaradi novih temeljev kaže že precej drugačne poteze. Vse odkrite tekste družijo skupna značilnost, da gre za kolektivne prisege med ali ob zaključku sodnih procesov. Prisegli so predstavniki treh različnih socialnih skupin: cechovsko organizirani meščani, tržani kmečkega trga in kmečki podložniki.

1) Prisega čevljarjev mestu Višnja Gora 21. aprila 1708 pred viceodmskim sodiščem v Ljubljani (pripravil Boris Golec)

A-X-32, Konv. I

Najstarejše znano slovensko besedilo v turjaškem arhivu je nastalo ob zaključku dveletnega pravdanja pred viceodmskim sodiščem v Ljubljani dne 21. aprila 1708. Gre za prisego članov čevljarkega in usnjarskega ceha v Višnji Gori, da bodo spoštovali razsodbo sodišča in da bodo tožniku, ki je pravdo dobil, povrnili vse nastale stroške. Za razumevanje sicer vsebinsko skopega teksta si nekoliko ogledjmo ozadje spora, ki je sploh privedel do za Višnjane neugodne razsodbe in slovenske prisege.

Spor je bil za višenjski čevljarški in usnjarski ceh predvsem prestižne narave in le malo povezan z materialnimi prednostmi. V njem se v prvi vrsti zrcali stara tekmovalnost med Višnjo Goro, ki je bila leta 1478 iz trga povzdignjena v deželno knežje mesto, in trgov Žužemberk. Rivalstvo se je odražalo v vsakdanjih situacijah, tako v medsebojnem oviranju trgovanja, mitninjenju blaga in konkurenci obrtnikov. Žužemberk, ki so mu sicer manjkali atributi mesta, po velikosti in gospodarski moči ni bistveno zaostajal za Višnjo Goro, razlike pa so se v 17. stoletju celo zmanjševale. Auerspergi so kot trški gospodje Žužemberka namreč svoje tržane podpirali v konkurenci in sporih z okoliškimi urbanih naselbinami in gospodstvi, medtem ko Višnja Gora kot deželno knežje mesto od kranjskega viceodma ni mogla pričakovati posebne zaščite. Višenjsko mesto je okrog in okrog obdajala posest Auerspergov, še posebej od leta 1631 naprej, ko je postalo njihovo tudi gospodstvo Višnja Gora, ki so ga občasno upravljali kar iz gradu Žužemberk.

Mesto Višnja Gora je sicer imelo od gospodstva v zakupu mitnino na celotnem ozemlju deželskega sodišča že od leta 1461, ko je bilo še trg, toda Auerspergi in njihovi grajski oskrbniki so od leta 1631 težili k ukinitvi tega sicer začasnega zakupa. Poleg stalnih mitninskih postaj, ki jih je mesto dajalo v zakup zasebnikom, je smelo pobirati skromno mitnino tudi na podeželskih sejmih, na katerih pa se je stojnina stekala naravnost v gosposčinsko in ne v mestno blagajno. Okoli leta 1705 so se stvari korenito zasukale. Gospodstvo je mitnino oddalo mitničar-

jem neposredno v zakup brez posredovanja mesta, ker z njim ni več podaljšalo zakupne pogodbe. Ogorčenje Višnjanov je bilo tolikšno, da so (zdaj gosposčinskega) mitničarja celo spodili z lokacije v mestu in se z gospodstvom spustili v večletno prekanje in pravdanje zaradi izražene samovolje.³

V isti čas pade tudi pravdanje med gosposčinskim oskrbnikom Francem Antonom Pirom in čevljarškim in usnjarskim cehom, posredno vsekakor povezano s splošnim nezadovoljstvom in ponižanjem Višnjanov zaradi mitnine. Trenja med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji in usnjarji so bila vsaj pol stoletja starejša, auersperško podpiranje Žužemberčanov proti Višnjanom pa jih je vsakič samo še povečalo. Višenjski mojstri so bili močni in številni v času siceršnjega gospodarskega vrbunca Višnje Gore sredi 16. stoletja. Dne 5. novembra 1555 so si dali pri viceodmu potrditi pravila ljubljanskih čevljarjev in usnjarjev, kar velja za ustanovitev organiziranega ceha v mestu. Njegovemu delovanju smo priča skozi tri naslednja stoletja po ohranjenih dokumentih, učnih pisnih, zapisnikih in drugih virih.⁴ Njihovi žužemberški kolegi se nasprotno niso mogli pohvaliti z nikakršnimi svoboščinami, podobnimi višenjskim, temveč le z veliko mlajšim privilegijem privatnega značaja, ki jim ga je 8. januarja 1660 izdal grof Volf Engelbrecht Auersperg. Izdana koncesija čevljarški bratovščini v Žužemberku pravi, da tankajšnje čevljarje ovirajo razni čevljarji in šušmarji (Störer) na podeželju in v trgih žužemberškega in višenjskega deželskega sodišča, zato se je pokazala potreba po pregledu in vizitaciji usnja na letnih sejmih in prošenjih. Ker jim koncesije za vizitiranje ni hotel podeliti grofov rentni mojster, je na njihovo prošnjo to storil grof sam. Poslej je imela čevljarška bratovščina v Žužemberku od deželskega sodišča pooblastilo, da sme vedno, kadar je potrebno, na sejmih pregledovati usnje (in usnjene izdelke), vendar samo zunaj mest, s čimer je bila mišljena Višnja Gora. S tem naj bi se po besedah koncesije ohranjalo med običajnimi ljudmi pošteno trgovanje brez goljufij. Žužemberški mojstri so dobili tudi pravico kaznovati kršitelje. Polovico kazni je prejelo gospodstvo, usnjari pa so morali v posebnih primerih kršitelje naznaniti in jih prepustiti v nadaljnjo obravnavo deželskemu sodišču.⁵ Določila so veljala za vse sejme in prošenja razen v samem višenjskem mestu, in sicer tako na podeželju kot v trgih, pri čemer so mislili trga Žužemberk in

³ Boris Golce, Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic, Zgodovinski časopis 49 (1995), št. 1, str. 75-81.

⁴ Konrad Črnoligar, Aus dem Weichselbueger Archive, Mittheilungen des Musealvereins für Krain (MMVK) 11 (1898), str. 122-129.

⁵ Turjaški arhiv Dunaj (TA), A-IX-5, Konv. 2, Nr. 1, f. 2. 1660.

Litija ter pogojno tudi propadli trg Šentvid pri Stični.

Ne vemo sicer, kako je novost vizitiranja odmevala na podeželskih in trških sejnih takoj po objavi koncesije, vendar brez čudenja, negodovanja in odpora gotovo ni šlo. Zdaj so se na lepem pojavljali med prodajalci in kupci v povsem novi vlogi žužemberški čevljarji, ki so v očeh višenjskih in drugih cehovskih mojstrov veljali za manjvredne, v očeh kmečkih čevljarjev pa vsaj za nezaželene. Višenjski meščani so morali biti še posebej prizadeti, ko so po trije ali štirje hodili na podeželske sejme pobirat že tako skromno mitnino, tam pa so se jim kot vizitatorji postavili ob hok "nekakšni žužemberški šušmarji" in zahtevali blago za pregled tudi od Višnjakov.

Ni naključje, da se je višenjski ceh neposredno zatem obrnil na cesarja Leopolda s prošnjo, naj izda patent, po katerem se morajo vsi šušmarji (*Störer vnd Winkl Arweither*) v višenjskem deželskem sodišču in mestnem pomirju bodisi včlaniti v ceh v Višnji Gori hodisi prenehati z delom. Cesar Leopold jim je 11. maja 1661 izdal v Gradcu zeleni zaščitni patent,⁶ ki je samo eden številnih podrobnih patentov brez ali z malo učinka, izdanih raznim cehom in bratovščinam po vseh dednih deželah. Višnjani so se mogli z njim kvečjemu postavljati pred Žužemberčani, češ da gre za pisanje od cesarja, medtem ko imajo oni samo grofovo koncesijo, dejansko pa niso mogli storiti ničesar proti odločitvi grofa Auersperga glede vizitiranja sejemskega blaga.

O napetostih med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji izvemo štirideset let pozneje na prelomu iz 17. v 18. stoletje. Sporno pregledovanje usnja je privedlo do tožbe s strani Višnjakov pred deželno glavarstvom sodiščem, ki mu je bil kot drugostopenjskemu sodišču podvržen Žužemberk kot privatni trg. Za 4. julij 1701 je "zapriseženi komisar za zaslišanje prič na Dolenjskem" (*Zeügs Commissarius*) baron Franc Albert Pelzhofer sklical prič na zaslišanje pri "zidanem mostiču" in k zaslišanju pozval tudi višenjski čevljarski ceh, če želi prič videti, slišati in vložiti zanje svoj vprašalnik. Višenjski čevljarji in usnjarji se sprva niso odzvali, nato pa so 3. avgusta 1702 deželnemu glavarju predložili svoja protivprašanja (*Gegenweysung*) in inena 11 prič iz vrst podložnikov, ki naj bi potrdile, da žužemberški čevljarji ne uživajo pravice vizitiranja usnja nemoteno več kot 30 let in en dan, kolikor je bilo potrebno, da je kakšna sporna zadeva postala pred sodiščem neizpodbitna pravica. Vizitiranje je zadevalo usnjene izdelke, prinesene naprodaj na deželskosodne sejme gospostva Višnja Gora in drugih Auerspergovih deželskih sodišč na Dolenjskem. Dopisu so Višnjani predložili vicedomov cehovski red iz leta 1555, kon-

cesijo Auerspergovega rentnega mojstra glede vizitiranja usnja v Višnji Gori iz leta 1650 in znani cesarski patent iz leta 1661. Predlagane priče je komisar zaslišal 17. aprila 1703, konca spora med obehna cehoma pred deželno glavarstvom sodiščem pa žal ne poznamo.⁷

Huda kri med meščani Višnje Gore oh niknitvi zakupa mitnine in nepopustljivost gosposčinskega oskrbnika sta končno privedli do incidenta na proščenju v Litiji marca 1706. Začel se je sodni spor, katerega epilog predstavlja prav slovensko pisana prisega iz leta 1708, ki je predmet naše obravnave. Oglejmo si zato, kako je skozi sodne mlince prišlo do njenega nastanka.⁸

Sodni spor je sprožil oskrbnik Auerspergovega gospostva Višnja Gora Franc Anton Pur, po funkciji ohenem zastopnik višenjskega deželskega sodišča. Čevljarje in usnjarje mesta Višnja Gora, združene v ceh častitljive starosti, je smel tožiti najprej pred prvostopenjskim mestnim sodiščem, medtem ko je naloge drugostopenjskega sodišča za prebivalce deželnoknežjih mest na Kranjskem opravljalo vicedomsko sodišče v Ljubljani. Oskrbnik Pur je mestno sodišče očitno prezrl in se s tožbo obrnil naravnost na vicedoma. Čevljarski in usnjarski ceh je obtožil odklanjanja vizitacije usnjenih izdelkov na proščenju v trgu Litija, ki je spadal pod njegovo deželsko sodišče.

V nedatiranem dopisu, prispelom v Ljubljano sredi marca 1706, je opisal dogodek na litijskem proščenju 14. marca istega leta. Celoten čevljarski in usnjarski ceh iz mesta Višnja Gora naj bi se uprl pregledu (vizitaciji) usnja, ki jo je po svojih zastopnikih opravljalo višenjsko gospostvo. Oskrbnika Pura (*Jlegarja jemu richtmiga namestnika*) so grobo napadli, mu grozili s smrtjo, tepežem in uporom, strahovito kričali, da mora unreti, in pregovorili na pomoč tudi tuje podložnike. Usnjar Jernej Groznik iz Višnje Gore je Puro celo strgal z glave klobuk in baroke ter jih zagnal v hlato. Prizadeti višenjski gosposčinski oskrbnik je dogodek opisal kot nasilje in v deželi strogo prepovedano početje. Vicedomskemu sodišču je naznanil 13 imen usnjarjev, in sicer Jerneja Groznika, Marka Groznika, Lovreta Kodriča kot cehmoštra, Jurija Turka, Andreja Klemenčiča, Jakoba, Lovreta in Jurija Mokotarja, Marka Fahjana, Matijo Turka, Miho Marovta, Jerneja Fahjana in Bernarda Grandeta.

Dne 29. marca 1706 se je na uradno zaslišanje pri vicedomu odzvalo deset od zgoraj navedenih trinajstih mož, ki so vsi po vrsti obtožbam ugovarjali. Vicedom je zato pozval k drugemu

⁶ Konrad Črnologar, *Aus den Schriften der Schumacher-Zunft der Stadt Weichselburg*, MMVK 11 (1898), str. 16-18.

⁷ AS, Cehovski arhivi, šk. 21, Čevljarski in usnjarski ceh v Višnji Gori, s.d. 1701, 3. 8. 1702, 17. 4. 1703, s.d. 1708.

⁸ TA, A-X-32, Konv. 1, 29. 3. 1706, 19. 4. 1706, 10. 5. 1706, 26. 5. 1706, 15. 6. 1706, 23. 6. 1706, 15. 11. 1706, 21. 2. 1707, 8. 4. 1707, 21. 7. 1707, 16. 8. 1707, 14. 10. 1707, 5. 12. 1707, 9. 1. 1708, 14. 4. 1708, 17. 4. 1708, 21. 4. 1708, 16. 11. 1708, 3. 8. 1709.

rednemu zaslišanju tudi Franca Antona Pura, da odgovori na ugovore obtoženih. Ker Pur kot gosposčinski oskrbnik ni spadal pod viceodomsko sodišče, ga je moral poleg viceodoma pozvati v Ljubljano kot sopodpisnik tudi deželni glavar. Zaslihanje je sledilo že 8. aprila, kot sodnika pa sta nastopila upravitelj deželnega glavarstva in upravitelj viceodomskega urada. Najprej so odgovarjali Višnjani, nato je Pur opisal dogodek v Litiji, razsodba dne 10. aprila pa se je glasila v oskrbnikovo korist. Obtoženi usnarji in čevljarji so se hili na proščenjih dolžni podvreči Purovi vizitaciji, proti čenur so mogli vložiti apelacijo. To so resnično storili, toda apelacijo je sodišče 19. aprila zavrnilo in Višnjanom ukazalo, da morajo na proščenjih in sejnih v višenjskem deželskem sodišču svoje napredaj prinešeno usnje brez ugovaranja prepustiti gosposčinskim vizitatorjem v pregled.

Ponosni višenjski rokodelci so na vizitatorje gledali zviška, pregled kvalitete svojih izdelkov s strani necehovskih šušmarjev pa razumeli kot ponižanje. Ukaza deželnega glavarja in upravitelja viceodomskega urada o obvezni vizitaciji z dne 26. maja 1706 niso hoteli ne mogli izpolniti. Že na naslednjem litijskem proščenju 6. junija so se vizitaciji ponovno uprli. Franc Anton Pur je zato 15. junija ogorčen prosil deželnega upravitelja in viceodoma, naj Višnjanov ne pustita nekaznovanih, temveč naj jih zapreta v zapor na deželnem glavarstvu. Tam naj bi ostali toliko časa, dokler se z višenjskim oskrbnikom ne bi poravnali in prisegli, da bodo pustili svoje usnje nemoteno vizitirati.

Deset višenjskih čevljarjev in usnarjev je viceodomski urad že 23. junija pozval (ciliral), naj se nemudoma zglasijo v Ljubljani in tam počakajo na nadaljnji sklep. Ukaz je pomenil toliko kot pripor, zato so višenjski mojstri oklevali z odhodom. Dne 8. julija je viceodom prejel njihovo pismo, v katerem pravijo, da jih je oskrbnik Pur obtožil, da se upirajo vizitaciji usnja tudi na sejnih v Šentvidu (pri Stični) in v Velikem Gabru. Pojasnili so, kako je Pur za vizitatorja postavil nekega žužemberškega "šušmarja" (Fretter), kar je sramotilno zanje in za njihove cesarske svoboščine.

Upravitelj viceodomskega urada ni imel veliko posluha za tako razlago, zato je Višnjane 19. julija poklical v Ljubljano pod kaznijo 25 dukatov v zlatu, dva dni zatem, 21. julija, pa jim je grozil že s 100 dukati kazni, če se nemudoma ne odzovejo. Može so se prestrašili in prišli 29. julija pred viceodoma, obtoženi, da so se v Šentvidu in Velikem Gabru uprli pregledu usnja "po izkušenem čevljarju".

Iz dopisovanja med ehom, Puro in viceodomskim uradom ni razvidno, ali so Višnjane že leta 1706 resnično vtaknili v ječo. Nikakor se niso hoteli ukloniti in so ugovarjali primernosti nekega žužemberškega čevljarja za vizitatorja, s čimer naj bi bili prizadeti privilegiji višenjskega

ceha. Viceodom jih je moral vedno znova klicati pred sodišče, in sicer 16. avgusta 1706 pod kaznijo 100 dukatov, 14. oktobra že z grožnjo 150 dukatov in 5. decembra z 200 dukati. Temeljno vprašanje se je zdaj obrnilo v smer, ki je bila sicer za Višnjane ugodnejša od prvotnih zavrnitve njihovih zahtev, zato pa povezana z večjimi stroški, za katere se je vedelo le, da jih bo moral poravnati poražence. Viceodomsko sodišče je namreč sklenilo ugotoviti dejansko stanje s pričevanji neprizadetih. Vsebine vprašanj, ki jih je moral sestaviti tožnik Pur, ne poznamo, šlo pa je za ugotavljanje dotlej običajnega postopka vizitiranja in skladnosti le-tega s privilegiji višenjskega ceha. 15. novembra 1706 je upravitelj viceodomskega urada sklenil na uradnem zaslišanju Višnjanov o pripomnah glede Purovega vprašalnika (Weisungsartiel) in izbranih prič, da ostaneta vprašalnik in sestava prič nespremenjena. Dne 29. decembra istega leta je za komisarja za izprašanje prič (Zeügs Comissar) imenoval Jancza Adama pl. Erherga.

Ugotovitev z januarskih zaslihanj leta 1707 ne poznamo, bile pa so neugodne za obtožene višenjske čevljarje in usnarje. Dne 24. januarja je namreč viceodomski urad izdal Višnjanom dekret, da morajo privoliti v vizitiranje in 21. februarja celoten ceh pod kaznijo 150 dukatov spet poklical v Ljubljano. Ugovarjanja in trmoglavosti višenjskih mojstrov še vse leto 1707 ni bilo konce, četudi podrobnosti ne poznamo. Dne 3. oktobra 1707 je višenjski gosposčinski oskrbnik Pur tako kot pred več kot letom dni prosil viceodoma, naj obtožence vtakne v zapor in jih ne izpusti, dokler ne prisežejo spoštovati sklepov sodišča.

Do tega je tudi res prišlo. Višnjani so prisegli (Anlobung gethan) 14. aprila 1708, ko so bili še v zaporu, in prosili deželnega glavarja in viceodoma, naj jim določi datum poziva za obe strani in jih medtem izpusti iz zapora ter jim dovoli odhod domov. Prošnji so ugodili, nakar je teden dni pozneje, 21. aprila 1708, devet članov višenjskega ceha priseglo spoštovati dve leti staro razsodbo z dne 10. aprila 1706 in povrniti sodne stroške. Čez pol leta je hilo na zaslišanju 16. novembra 1708 sklenjeno, da znašajo sodni stroški, ki jih morajo čevljarji in usnarji plačati oskrbniku Puru, 22 goldinarjev in 23 krajcarjev. Določen je bil tudi 14-dnevni rok plačila, toda tako visoke vsote prizadetim ni bilo lahko zbrati. Še 3. avgusta 1709 jih je viceodomski urad pozival, naj stroške v 14 dneh poravnajo, sicer bo sledil rubež.

Akt s slovensko prisego z dne 21. aprila 1708 se v originalu in v modernem slovenskem prevodu glasi:

Ich Carl Joßseph Khappus von Pichlstain J: V: Dr. der Röm: Kayl: May: angesetzter Ober Pergkhrichte in Crain, der Fürst: Graffschafft Görz vnnnd Cilli, Hoff Cammer Fiscal vnnnd Landts Vizdombischer Ambts Secretarius alda,

attestiere hiemit das N: die Weixlburgischen Schuester wider Herrn Franz Antoni Pur alb Verwaltem vnd Landtgerichts Vertrettern der Herrschafft Weixlburg, Ra(ti)one: Visitierung des Leders vnd was deme mehr anhängig, nachfolgendes Jurament abgelegt haben.

Jest Laure Codritsh, Juri Turkh, Jerny Grosnikh, Mathia Turkh, Jury Makhatar, Laure Makhatar, Andree Clementschitsh, Jacob Makhatar, Marco Klauschekh perseßhem gospud Bogu emu zhisto persego, de se Jest ozhem themo abschido gliha kateri je ta desete dan tega mesza appriuta utem lete 1706. per vizdanye ua prei shau, toku dobro Vlitye, koker tudi na vseh druiech semmeh visenskega gospustva richte, ta leder skose guspoda Pura flegarja jemu richtniga namestnika te greschine Vischne Gore visitirat, ali pregledat pestiti, jeno nemo gospudu Puro nezh sam, tudi ue skusi eniga drusiga sa tega vola kai sturiti, pertem tudi te expense plazhati ohlubem, koker meni gospud Buch, jnu ta zhestita bres vsega madesa spozheta diviza, jnu mati hoshia Maria, jnui vsi lubi hoshy suetniki na noi posledni tshash pomagaia Amen.

Zu Urkhundt dessen ist mein hierunter gestellte Fertigung Datum Laybach den 21. April 1708 t:(en)“

(osebni pečat)

Prevod v moderno slovenščino, upošteva je slogovne značilnosti originala:

Jaz Lovre Kodrič, Jurij Turk, Jernej Groznik, Matija Turk, Jurij Mokotar, Lovre Mokotar, Andrej Klemenčič, Jakob Mokotar, Marko Kavšek, prisežem gospodu Bogu čisto prisego, da bom spoštoval sklep, ki je bil izdan desetega dne meseca aprila 1706. leta pri vicedomu. Tako v Litiji kakor tudi na vseh drugih sejmih sodišča višenjskega gospodstva bom oskrbniku in sodnemu namestniku graščine Višnja Gora gospodu Puro pustil vizitirati ali pregledati usnje in mu ne bom ne sam ne po kom drugem zaradi tega ničesar storil, pri čemer ohljubim plačati tudi stroške. Kakor mi pomagajo gospod Bog in častita brez vsega madeža spočeta devica in božja mati Marija in vsi ljubi božji svetniki v mojem poslednjem času. Amen.

Izbira slovenščine za jezik prisega na začetku 18. stoletja ni posebnost, vsekakor pa je izjema v poslovanju vicedomskega urada. Slovenščino so narekovali praktični razlogi, saj je moral prisežnik vsebino prisega natančno razumeti. Višenjski meščani pa nemščine praviloma niso bili večji, o čemer priča več sodobnih virov. Leta 1714 so v pritožbah deželnemu vicedomu zapisali, da razen mestnega sodnika ne zna nihče od meščanov in svétnikov ne pisati ne brati.⁹ Še trideset let po-

zneje, leta 1744, je njihov mestni sodnik, koroški priseljence Janez Reichard, klical k sejám sveta svojo ženo, da je Višnjanom tolmačila njegove besede.¹⁰

Sestavljalca prisega za višenjske čevljarje in usnarje ne poznamo. Bil je pač uradnik vicedomskega urada, ki mu je bila slovenščina materinščina. Sodbo o slogovnih značilnostih njegovega jezika prepuščamo jezikoslovcem, vsekakor pa je bil mož seznanjen tudi s sodobno pisano slovenščino. Tako govori na enem mestu o *Bogu*, na drugem pa ga narečno imenuje *Buch*. Videti je, da gre za Gorenjca, prikriti pa tudi ni mogel improviziranja, saj je besedilo domala doheseden prevod podobnih nemških priseg z vrsto neprevedenih nemških upravnih izrazov. Višenjskim mojstrom so morale hiti domače in razumljive besede, kakor: *abschid*, *richta*, *flegar* ali *expensi*. Pisec je sicer uporabil bohoričico, vendar nedosledno. K nemškemu črkopisu ga je zaneslo zlasti pri pisavi imen in priimkov, ki jih je bil navajen zapisovati nemško (Clementschitsh, Klauschekh), ni se ji mogel izogniti pri neprevedenih izrazih (*abschid*, *richte*), nemalokrat pa gre za dvojnost v uporabi pravopisa tudi pri povsem slovenskih stvarnih imenih, glagolih in pridevnih. Tako zapisuje *š* kot *sch* in *sh* (*Vischne gore, shau, hoshiu*), *č* kot *tsh*, *tseh* in *zh* celo v isti besedi (*Clementschitsh; zhestita, tshash*), za *ž* pa je izbiral med tremi variantami: *fh*, *s* in *sh* (*perseßhem, madesa, hoshy*). Za zgled sodobne upravne slovenščine je mogel vzeti pravzaprav le prisežne obrazce deželnih stanov, če so mu hili seveda dosegljivi.

Zgodba o zavračanju pregledovanja blaga se je leta 1708 sicer končala, kar zadeva pravice gosposčinskega oskrbnika, toda odnosi med višenjskimi in žužemberškimi čevljarji s tem še niso postali holjši. Člani čeha v Višnji Gori so tedaj prisegli, da se bodo pustili vizitirati oskrbniku oziroma zastopniku višenjskega deželskega sodišča, ne pa komu drugemu, ki bi ga oskrbnik za pregledovanje usnjenih izdelkov pooblastil in poslal na sejme in proščenja namesto sebe.

Kje in katere dni se na območju deželskega sodišča odvijajo letni sejmi, je natanko preciziral urhar gospodstva Višnja Gora iz leta 1705.¹¹ Deželsko sodišče je bilo po površini obsežno, saj je na severu mejilo na reko Savo, prekoračilo na jugu Krko, se na zahodu približalo Šmarju, na vzhodu pa Trehnjemu. Skozenj so tako vodile vse glavne dolenske prometnice razen poti iz Ljubljane proti Reki. Na skrajnem severu oh plovni savski poti je ležal trg Litija, najprometnejša točka s stičiščem treh poti pa je bilo mestece Višnja Gora, katerega mestno pomirje je bilo sicer izločeno iz deželskega sodišča.

Brez privilegiranih letnih sejmov v mestu je

⁹ AS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic.a.), I/145, šl. 284, št. 3, 10. 9. 1714.

¹⁰ Ibidem, št. 2, 17. 6. 1744.

¹¹ TA, A-15-123, 11andl=Urbarium bey der Herrschafft Weich-
Belburg 1705, s.p.

bilo na tleh deželjskega sodišča 17 prošenj na leto, in sicer v trgu Litija (4), pri župnijski cerkvi na Krki (1), v Šentvidu pri Stični (5), pred stiškim samostanom (2), v Velikem Gabru (1), Veliki Loki (1), Mali Loki (2), pri taborski cerkvi na Primskovem (1) in v Šmarju pri Gosupljem (1).

Urbar omogoča tudi vpogled v podeželsko obrt, ko po posameznih vaseh navaja vinotoče, usnarje, kovače, mesarje in kramarje. Letno so plačevali dogovorjeno stojnino po 8 krajcarjev, imenovano "Letenza", vseh skupaj pa je bilo 109, stanujočih v 40 vaseh in zasekih. Med njimi ni bilo čevljarjev, ki so jih šteli k usnarjem, le-tih pa navaja urbar 23 v 17 krajih, in sicer največ v obrtniško močnih vaseh Šmartno pri Litiji (4) in Šentvid pri Stični (3). Praviloma so morali biti vsi člani usnjarskega in čevlarskega ceha v Višnji Gori, tako kot mestni obrtniki pa so bili dolžni svoje blago na sejnih podvreči vizitaciji graščinskega oskrbnika.

Francu Antonu Puru je kot oskrbnik gospostva Višnja Gora pred letom 1720 sledil Kornelij Štojs. V tem letu se je med oskrbnikom in višenjskim cehom zopet razvnel stari spor glede vizitacije. Višnjani oskrbniku te pravice sicer niso oporekali, toda jezilo jih je, da je za vizitacijo pooblastil njihove konkurente iz čevlarske bratovščine v Žužemberku. To se je zgodilo na proščenju v Šmartnem pri Litiji, nakar so višenjski mojstri oskrbnika Štojsa tožili pri deželnem upravitelju. Na nedatirani sodni obravnavi so se toženi Višnjani sklicevali na dano (slovensko) prisego 21. aprila 1708 in prosili, naj gosposki oskrbnik ravna pri vizitiranju tako kot dotlej. Vicedom je njihovi prošnji ugodil ter 11. junija 1720 Korneliju Štojsu izdal ukaz, da usnja ne smejo vizitirati Žužemberčani ali kdo drug. Oskrbnik ukaza ni izpolnil, temveč v njegovo zasramovanje na Jakobovem sejmu (25. julija) v Veliki Loki po sodnem slugi razglasil, da ho usnje odvzeto vsakomur, ki ne bo dovolil vizitirati žužemberškemu čevljarjem. Proti temu Štojsovi razglasu, uperjenemu naravnost proti višenjskim mojstrom, so se le-ti nemudoma pritožili pri deželnem glavarju kot sodni instanci za plemstvo in zemljiška gospostva. Deželni glavar je višenjskega gosposkega oskrbnika pismeno povprašal o zadevi in dobil premeten Štojsov odgovor, da vizitiranje usnja v višenjskem deželskem sodišču sploh ne pristoji njemu, temveč pripada po znani koncesiji iz leta 1660 žužemberškemu čevljarjem. On sam da ne more ravnati v nasprotju s konsenzom kneza Auersperga in ker se na pregled usnja ne spozna, morajo vizitirati izkušeni ljudje. Višenjski čevljarji in usnarji naj se zato ne pritožujejo proti njemu, temveč naj svoje pritožbe naslovijo naravnost na njegovo knežjo milost Henrika Auersperga.

Oskrbnikov zviti zagovor je odločilno vplival na sklep deželnoglavarskega sodišča, ki je po zaslišanju obeh strani 9. maja 1721 odločilo, da

ima Kornelij Štojs prav, zato naj ostane pri njegovem poročilu. Apelacijo višenjskega ceha je sodišče prav tako zavrnilo in s tem potrdilo pravico Žužemberčanom. Na samem procesu je oskrbnik Štojs predložil koncesijo žužemberškemu čevljarjem iz leta 1660 in njeno potrditev po sedanjem knezu Auerspergu z dne 27. marca 1720, malo pred začetkom spora. Višnjani so trdili, da za te stare akte ne vedo, ker Žužemberčani njihove vsebine več kot 30 let in en dan niso izvajali, v škodo Višnjanov pa da ni moč izdati nobene koncesije. Omenjali so sodni spor pred deželnim glavarjem iz leta 1701 in citat, po katerem se oni kot cehovski obrtniki ne dovolijo vizitirati žužemberškemu šušmarjem (Frettner). Leta 1706 je sledil proces, v katerem je tedanji oskrbnik priznal, da bo k vizitiranju pritegnil poštene in izkušene mojstre in ne šušmarje, kakršni so Žužemberčani. Tudi (slovenska) prisega z dne 21. aprila 1708 govori le o oskrbnikovem vizitiranju in ne o čevljarjih iz Žužemberka. Za koncesiji knezov Auerspergov (1660 in 1720) pa so bili višenjski mojstri prepričani, da nista veljavni, ker ju ni potrdil cesar in ju cesarske generalije potemtakem odpravljajo. Oskrbnik Štojs se je nasprotno skliceval na knežje koncesije in ukaz sedanjega kneza, naj se po njih tudi ravna. Stari akti med cehi ga ne zadevajo, Višnjani nimajo pravice knezu česarkoli predpisovati, on kot oskrbnik pa se je dolžan ravnati po knežji koncesiji in lahko vzame za vizitatorja čevljarja ali usnarja, ki ga sam izbere.¹²

Majsko razsodbo deželnega glavarja so višenjski mojstri le težko pogoltnili, zato je že na binkoštni ponedeljek na proščenju v Šentvidu pri Stični nastal prepir med njihovim in žužemberškim cehom. Višnjani se sicer niso uprli vizitaciji usnja, ampak plačilu stojnine. Slednjo so pobirali Žužemberčani in je znašala četrtniko vina zanje in par podplatov za zemljiško gospostvo. Višnjani so izrabili priložnost, ko je hotel plačati stojnino šentviški župan. Denar so mu izbili iz rok in nastal je prepir, med katerim je višenjski meščan Jakob Penk zgrabil žužemberškega tržana Jurija Pruka za ovratno ruto in mu pokazal fige. Višenjski ceh je trdil, da je deželnoglavarska razsodba proti njim zadevala le vizitiranje in ne sejemске pristojbine, zato je bil gosposki oskrbnik Štojs v očitni zadregi, kaj storiti. Inšpektorju Auerspergovih gospostev je sporočil imena šestih najhujših kršilcev miru, od tega dveh znanih iz procesa med letoma 1706 in 1708, Matije in Jurija Turka, ter ga prosil za nadaljnja navodila. Neposredno zatem je deželni glavar 18. junija 1721 prejel Štojsovo tožbo proti višenjskemu cehu in posebej proti petim njegovim članom, 25. junija pa pozval odbor 4 do 5 članov ceha, naj se nemudoma zgledajo v Ljubljani in počakajo na nadaljnje sklepe. Med pro-

¹² TA, A-X-32, Konv. I, No. 1, 11. 6. 1720, 30. 7. 1720, 9. 5. 1721, 16. 5. 1721.

cesom pred deželno glavarstvom sodiščem 12. septembra istega leta so se Višnjani ponovno sklicevali na sodbo iz leta 1706 in slovensko prisego iz leta 1708, oskrbnik Štojs pa kot tožnik na koncesijo žužemberškim čevljarjem iz leta 1660. Višnjani so se kot meščani čutili prizadete na meščanskih pravicah, ker jim je sodil deželni glavar in ne vicedom, toda njihovi zahtevi po izključitvi sodišča in obravnavi pred vicedomom ni bilo ugodno. Deželni glavar je sklenil razsoditi na podlagi zaslišanja prič, zato je 31. avgusta 1722 za to opravilo imenoval posebne komisarje, ki so mu 1. junija 1723 predložili obsežen zasliševalni zapisnik (*Hauptweysung*) z zaslišanji številnih podložnikov. Ti so vsi po vrsti potrdili, da so bili Višnjani na sejmih deželskega sodišča vselej dolžni plačevati pristojbino za vizitacijo usnja.¹³ S tem je bila dokazana njihova krivda v zvezi z incidentom v Šentvidu konec maja leta 1721, toda razžaljeni višenjski mojstri se niso dali ugnati. Še v času procesa zaradi šentviškega dogodka so si nakopali dva nova sodna procesa, v katerih je kot tožnik zopet nastopil oskrbnik Štojs. Zamera in ponižanje sta jih avgusta 1722 vodila v upor proti vizitiranju usnja na proščenju pri Sv. Lovrencu, kjer so oskrbnikovim ljudem grozili s tepežem.¹⁴ Oktobra istega leta so se na sejmju v Litiji celo sami polastili vloge pregledovalcev usnja in nekemu višenjskemu podložniku pod pretvezo, da je prodajal slabe izdelke, zasegli šest koštrunovih kož. Sledila so zaslišanja prič in protiprič, številni sodni naroki in ukazi, dokumenti o tej zadevi pa nas zapustijo z razpisom naroka za 25. april 1729.¹⁵ Spor se torej ni umiril vsaj devet let, če se je sploh kdaj pravno končal.

2) Prisega tržanov Starega trga ob Kolpi pred deželno glavarstvom sodiščem v Ljubljani, 14. decembra 1751 (pripravil Boris Golec)

A-VII-4, Konv. 3

Prisega tržanov Starega trga ob Kolpi predstavlja tako kot prisega Višnjanov zaključek sodnega spora, ki se je za prisežnike končal bolj ali manj neugodno. Četudi po imenu prav tako *purgarji*, so se tržani Starega trga v Poljanski dolini po socialnem položaju bistveno razlikovali od meščanov Višnje Gore. Pravno so bili namreč izenačeni z vsemi drugimi podložniki Auerspergovega gospostva Poljane, gospodarsko je njihov trg pomenil komaj kaj več od sosednjih vasi in le s hudimi težavami so ti *purgarji* ohranjali domnevne stare pravice.

V prvi polovici 18. stoletja so se z gos-

postvom Poljane pravdali zaradi deželne, sredi stoletja pa zavoljo gosposčinske stavbne tlake, v zvezi s katero je leta 1751 nastalo pri deželni pravdi slovensko prisežno besedilo. Obravnavani čas ni bil najugodnejši za ohranjanje posebnosti in šibkih privilegijev, še posebej ker Tržani v boju z gosposko niso imeli nikakršne opore, odkar je gospostvo Poljane leta 1641 prišlo v roke mogočnim Auerspergov.

Prvi od zgoraj navedenih sodnih sporov se je začel leta 1722, ko so se tržani, gostači in urbarski kmetje (*N: die Burger, Inwohner, vndt Vrbars Leith*) iz Starega trga pritožili deželnemu upravitelju nad ravnanjem poljanskega gosposčinskega upravitelja. Ta je v nasprotju s cesarskim privilegijem zahteval od njihovih šestih huh večje dajatve, kot jih je določalo potrjeno cesarsko in deželnoknežje oprostilno pismo z dne 17. maja 1719. Prvotne naturalne dajatve naj bi preračunane v tedanje valuto znašale eno krono od hube, upravitelj pa je pobiral po dve kroni in več na leto. Rzsodba deželnega upravitelja in deželnega glavarja 28. aprila 1723 se je brez pomislekov glasila v korist Tržanov, gosposčinski oskrbnik pa je prejel ukaz, naj ne krši cesarskega privilegija. Oskrbnik Anton Danijel Jenčič je bil sicer prepričan, da davek in kontribucija nista vračunana v eno krono od vsake huhe, temveč ju je treba pobirati posebej, toda Tržani so se posvetovali s svojim "doktorjem" v Ljubljani in uspeli.¹⁶

Sedem let pozneje so se morali tržani Starega trga zopet obrniti na deželno glavarstvo s pritožbo proti upravitelju, ki jih je kakor navadne podložnike silil k opravljanju cestne tlake. To naj bi nasprotovalo cesarskemu privilegiju, v katerem so bili obravnavani kot tržani (*Purger*). Povrhu tega jim je Jenčič grozil še z rubežem, na kar se je deželno glavarstvo 7. avgusta 1730 odzvalo s pozivom obeh strani na izredno zaslišanje 26. avgusta istega leta. V dveh sočasnih dopisih inšpektorju Auerspergovih gospostev 14. in 22. avgusta 1730 je upravitelj Jenčič natanko izpričal, kako gleda na spor v zvezi s tlako in na položaj starotrških tržanov. Po njegovem so bili tržani (*Markhter*) le kmečki purgarji (*Urbars Burger*), ki jih ni bilo mogoče primerjati z mestnimi purgarji (*Statt Burger*). Tlake niso opravljal samo zato, ker so jo plačevali v denarju (*Zinsgeld*), kar je skupaj s činžnim vinom in žitom znašalo 12 goldinarjev na leto. Menil je, da v privilegiju ni omenjena oprostitev od tlake, cestna tlaka pa da spada k deželni tlaki in je bila gospostvu Poljane odmerjena tako, da mora dati na vsakih 10 hub enega moža. Med 194 hub in pol je bilo všteti tudi šest starotrških, zato Tržani deželne tlake ne morejo hiti oproščeni. Pregled poljanskega urharja je pokazal, da med obveznostmi 32 Tržanov sicer res ni navedena

¹³ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 3, 30, 5, 1721, 4, 6, 1721, 18, 6, 1721, 25, 6, 1721, 12, 9, 1721, 31, 8, 1722, 1, 6, 1723.

¹⁴ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 5, 22, 8, 1722, 3, 7, 1724.

¹⁵ TA, A-X-32, Konv. 1, No. 4, 12, 11, 1722, 27, 11, 1722, 28, 4, 1724, 14, 6, 1725, 11, 1, 1729.

¹⁶ TA, A-VII-4, Konv. 3, No. 1, 8, 10, 1722, 28, 4, 1723.

tlaka, ni pa znano, kako se je zadeva iztekla.¹⁷

Dve desetletji pozneje je prišlo med staro-trškimi tržani in gospostvom do nesoglasja v zvezi z drugačno tlako. Upravitelj Poljan jim je namreč ukazal priti na stavbno tlako h gosposki kašči. Tržani so menili, da so po deželno knežjih privilegijih take tlake oproščeni, zato so 29. avgusta 1751 prosili deželnega glavarja za narok pri deželni pravdi. Tokrat je bila stvar še jasnejša kot dve desetletji prej glede deželne tlake. Poljanski upravitelj je deželni pravdi predložil izvleček iz temeljnega urbarja iz leta 1616, po katerem tržani iz Starega trga ne opravljajo nikakršne druge tlake razen pri gradnji gradu, kamor po svojih močeh pošljejo delavce. Rzsodba sodišča z dne 3. septembra 1751 se je glasila, da so tržani dolžni opraviti tlako, zato naj poimensko določijo predstavnike, ki bodo v njihovem imenu prisegli spoštovati zgornji sklep. Odbor petih tržanov Starega trga se je 14. decembra 1751 zglasil z dr. Antonom Ignacem pl. Purgom v pisarni deželnega glavarstva in pred deželno pravdo prisegel v navzočnosti pisarja poljanskega gosposkega upravitelja.¹⁸

Slovensko prisego je potrdil tajnik kranjske deželne pravde dr. Leopold pl. Raditsch, ki je utegnil biti tudi njen sestavljalec. Besedilo se glasi takole:

Von Landtrecht. Au heit dato... wierde hiemit attestiert...

Jest Martin Medved Juuonov sin, Juman Pninar, Peter Medvrd Mihetou sin, Juuon Schuster Juuonov sin, Murtin Koze sa se jenu v inemu nnshech citiranech v polausko tergo stauenzech burgeriou persheshm juu per naslz persege obhuhnuu gnspul Bogu, de mi juu vse burgurie ml Starigu terga Polawch kulki krot nnu bole ke gesposkene kaste nu to pogieruuo tlaku tegasiduuu nnpouruauu ozhnu vselei bres usegu super stnuouuuu nu tako visho to thku npruuloti, de nmi na preistoi, koker je nam tu treke duu mesza septembrn tegu 1751: leto blu milosheno, zhe mi hnuu su vole tlake pruulo dnbili, tu pluzhilo nli pouvazheine pogieruati, koker meu Bug,ta bres nsegu maleslu spozhetu diuiza inu nuu bushin Marin, inu vse suetnike juu snetnize nanni posledni dm, kaler se hnde nmiu dshu ul telesa hvzhilu ponnugaio Amen. Urkund dessen nachstehende Förtigung actum Laybach den 14 Xher (Dezember) 1751:

Dr. Leopold v(on) Raditsch Landtsfürst:(icher) Lanndt Rechts Secretarius in Crain."

Prevod v moderno slovenščino z ohranjenimi slogovnimi značilnostmi:

Jaz Martin Medved, Ivanov sin, Ivan Ponjar, Peter Medved, Mihov sin, Ivan Šuster, Ivanov

sin, Martin Kocce zase in v imenu naših citiranih (pozvanih) tržanov, stanujočih v poljanskem trgu, prisežemo in obljubimo pri naši prisegi gospodu Bogu, da bomo mi in vse tržanstvo Starega trga v Poljanah, kadarkoli nam bo napovedano (iti) h gosposkini kašči na zahtevano tlako zidanja, vselej brez vsakega zoperstavljanja (šli) opravljat tlako na način, kot nam je bilo naloženo tretjega dne meseca septembra 1751. leta. Če bomo glede tlake dobili pravdo, moremo zahtevati plačilo ali povračilo. Kakor mi pomagajo Bog, brez vsega madeža spočeta devica in božja mati Marija in vsi svetniki in svetnice, ko se bo moja duša ločila od telesa. Amen.

Slovenščina pričujoče prisege kaže podobno kot jezik starejšega besedila iz leta 1708 tako poteze predrazsvetljenske knjižne slovenščine kakor tudi neizogibnega improviziranja. Črkopis je doslednejši, vendar ni čista bohoričica. Pisec je za glas č uporabil poleg znaka zh tudi z (ozhna, *spozhetu, stanenzech*), ž je zapisoval kot *sh (maleslu, hshin)*, za š pa poleg običajnega *sh (unshe, ihshu)* pri priimku nemškega izvora uporabil *sch (Schuster)*. Posebnost predstavljajo še *ch* za glas *h* na koncu besede (*washech, citiruuech*), neenotna uporaba znakov *u* in *v* (*Meduml, Medved*) ter *i* in *j* (*purgarie, juu, stoi*) zlasti, ko gre za samostojen zlog. Bolj kot v prisegi leta 1708 je poudarjen značilen dolenski refleks jata, slogovne značilnosti kažejo na nemško predlogo, med prevzetimi nemškimi izrazi pa gre posebej poudariti glagol *pogieruati* in pridevnik *pogieruano* iz nemškega *begehren*.

3) Prisega župljanov Osilnice pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem v Kočevju l. 1738 (pripravil Stane Okoliš)

A-VI-6. Konv. 2

Ohranjeni zapis o prisegi župljanov Osilnice v slovenskem jeziku iz leta 1738, ki mu je priložen tudi nemški prevod, je nastal med preiskovalnim postopkom v sporu med župljani Osilnice na eni strani in podložniki iz župnije Kočevska Reka na drugi. Odbor osilniških župljanov (*aussehuss der Pfarr Mönge ossiuniz*) je na zaslišanju v kočevskem gradu pred inšpektorjem turjaških posestev na Kranjskem, Gabrijelom Adamom pl. Werthom, nastopil kot tožeča stranka. Po večkratnem obojestranskem zaslišanju, v katerem so Osilničani zatrjevali, da so jim podložniki iz župnije Kočevska Reka dolžni pomagati s prenašanjem 200 starov gosposke pšenice iz kočevske grofije¹⁹ v Proviantni urad

¹⁷ Ibidem, 7. 8. 1730, 14. 8. 1730, 28. 8. 1730.

¹⁸ TA, A-V-4, Konv. 3, No. 2, 29. 8. 1751, s.d. 1751, 14. 12. 1751.

¹⁹ Najboljši pregled zgodovine kočevskega ozemlja v visokem in poznosrednjeveškem obdobju z navedeno literaturo in viri sta napisala: Marija Wakaunig, Studien zu den Ortenburgern - Die ostenburgische Kolonisation der Gottschee, Prüfungsarbeit am Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Wien (1983)

pomorske Vojne krajine (Meer Graniz Proviant ambt) na Reko, je odbor osilniških kmetov v podkrepitev resničnosti svojih trditvev pristopil k zaprisegi. Z vnaprejšnjim opozorilom in pod grožnjo časne in večne kazni pred krivoprisego so osilniški župljani Jurij Klepez, župan iz Bezgarjev (Wissgarn), star 80 let; Anton Simmez iz Bezgarjev (Wissgarn), star 56 let; Jurij Wukouiz iz Ribjeka (Fischbach), star 40 let; Jurij Knauss iz Srednje vasi (Mittergrass), star 60 let; Peter Krashouiz iz Podpreske (Merlensrauth), star 40 let in Matija Merle iz Bezgovize (Wessgauiza), star 40 let, izrekli besedilo slovenske prisega, ki se glasi:

Jest N: p. perscheseu gbuvu vsiga magoznimo nu Letim Suetim Enangelimu, eno Zistu persego, De tocu Dnugo mi pouniuu inu tulicu mi ad nashich Starishou Schlisuli Smu, tudi poprei, De ta Farru Ossiuniza ul ene Kuetischke Seule ne Vez, Kocu eden, ullj ul ene Vrbarske Sevide Dua touora Firstouga Prouiantu Schenize is Kusce Kotscheuschke Noter V Reiko nu tlaki, to Drugu pu ul te Recunske Farre nofseuu je blu, empac teu Zeitu, ke ie Gospod Jentshitsh Custner biu, shiest Leit ne, inu ut tich Sadnich triach Leitach Sem, De mi ta Zeilo touornu tegu Prviantu opruulat uoriuuo, toku Reifs, koku uam Buch na nasha Sadna Vra pomagaj, nu Muriu tu Zistu Mutj, nu vsi Suetniki Boshie, Aneuu.

Župniji Osilnica in Kočevska Reka sta v besedilu prisega prikazani kot osnovni teritorialno zaokroženi in upravni enoti. Odvisni kmetje nastopajo v okviru svojih župnij skupno in se znotraj njenih meja čutijo kot ena celota. V obsežnem kočevskem gospostvu, kjer so zemljepisni dejavniki pospeševali nastanek manjših cerkvenih in upravnih enot, je hila ta zavest izrazitejša. Nastanek obeh župnij je tesno povezan z ortenburško poselitvijo Kočevske v 14. stoletju.²⁰ Oglejski patriarh je Ortenburžanom in njihovim naslednikom dovolil, da so pri najstarejših cerkvah predlagali in nastavili stalne duhovnike. Te je potrjeval ribniški župnik kot patriarhov zastopnik. Ker pa je hila župnijsko središče v Ribnici od novih naselbin precej oddaljeno, so se te že zgodaj osamosvajale kot samostojne župnije. Kot geografsko zaključene enote sta območji župnij Osilnica in Kočevska Reka v začetku 16. stoletja že gosteje poseljeni, ker jih omenjajo tudi z njunimi podružničnimi cerkvami.²¹ Krajevna imena župnijskih središč, kjer so

kolonisti postavili prve cerkve, so kmalu prešla v pokrajinska imena. Cerkevna in političnoupravna ureditev območja, ki je spadalo pod isto politično oblast, se je najpogosteje prekrivala. Gospostvo Kočevje je hila v najstarejših ohranjenih urharjih prav tako razdeljeno na več gosposočinskih uradov. Poleg zgornje- in spodnjekočevskega omenjajo tudi urad Kočevska Reka, ki je obsegal podložnike iz žup Kočevska Reka in Osilnica.²² Na podlagi spisov, ki so sredi 18. stoletja nastali ob prisegi odhoda osilniških župljanov, pa so hili Osilničani v gosposočinskih zadevah tistega časa vezani zgolj na turjaškega oskrbnika na gradu v Kočevju.²³

Vschinsko se ob prisegi osilniških župljanov postavlja vprašanje razlikovanja med kmečkimi (bauers) in urbarialnimi (urbars) kmetijami. Med obema vrstama kmetij v spisih ni nohene neposredne pravne razlage. Edini podatek, ki izbaja iz samega besedila prisega, se že posledično nanaša na višino tlačne obveznosti, ki iz razlikovanja sledi. Ni nam povsem jasno, zakaj imajo urbarialne kmetije enkrat večje obveznosti kot kmečke. Če bi sklepali po samem imenu, bi imele kmečke kmetije, ki so s tlako manj obremenjene, rahlejšo vez do nadrejenega gospostva. Razlikovanje med urbarialno in kmečko kmetijo bi posredno nakazovalo tudi na različen status, ki so ga do gospostva oz. do gosposočinskega urbarja imeli imetniki določene kmetije.

Inšpektor pl. Werth je v preiskavi zaradi pritožbe osilniških župljanov omenil tudi priročni urhar, kjer je hila glede narave osilniških kmetij zaznamovano, da se vsaka kmetija v župniji Osilnica razume kot kmečka kmetija (das jede huben in der Pfarr ossiuniz verstehe Bauers huben). To bi pomenilo, da so kmetje v osilniški župniji kot celota imeli do gospostva ugodnejše razmerje. Ker spisi Osilničanov nikjer izrečno ne imenujejo za podložnike, ampak skoraj dosledno "Pfarr Mönge ossiuniz", je očitno, da se je položaj Osilničanov nekoliko razlikoval od drugih kočevskih podložnikov. Zaradi izrednih razmer na meji in številnih naravnih nesreč so hili večkrat oproščeni posebnih dajatev, kot ostali Koče-

muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana (1895), letnik V, str. 248; farna cerkev sv. Petra v Osilnici (podružnice v Dol. Čačiču in na Travi) in farna cerkev sv. Janeza Krstnika na Reki (podružnice v Kričah, Nuvih Lazih in Štalearjih).

in Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, v: Kočevski zbornik, Družba sv. Cirila in Metoda, Ljubljana (1939), str. 45-130; Kočevsko gospostvo prvič imenujejo grofiju leta 1600, ki so ga imeli v zakupu grofje Blagaji, nato pa zupet po letu 1624, ko so bili kočevski lastniki Kisli povzdignjeni v gnifovski stan.

²⁰ Zgodnjo cerkveno organizacijo Kočevske prikaže patriarhova listina, Videm, 1363, 1. maj; F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, Laibach (1882/83), Band I, str. 30-31; M. Wakuonig, n.c. str. 87-94; I. Simonič, n.c. str. 59-60.

²¹ Anton Koblar, Kranjske cerkvene dragocennosti, v: Izvestja

²² AS, Krimisija za fevdne zadeve, šk. 23; Urbar Register des amts Riegh vml Sichelberg 1498; P. Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Guttseehe von Jahre 1574, v: MMVK III, Ljubljana (1890), str. 140-183 in IV (1891), str. 13-45; povzetke napravil I. Simonič; n.c. str. 71-75 in 98-101; print: S. Južnič, Južna meja "Kočevskega otoka" v 15. in 16. stoletju, Kronika 43 (3), Ljubljana (1995) str. 14-22; TA, A-15/nr. 28-48 tiah 2, hrani 20 kočevskih urbarjev od leta 1550 do 1757; Urad Kočevska Reka je leta 1498 obsegal tudi župo Cerova.

²³ TA, A-VI-6, Konv. 2; vsi spisi, na podlagi katerih je napisano besedilo pričujoče razprave, se nahajajo pod spremljaj označeni arhivski signaturi.

varji pa so od 1492 imeli pravico do krošnjarjenja.²⁴ Ker so v času turških vpadov opravljali vojaške naloge, so jim bile priznane tudi druge svoboščine. Oproščeni so bili vinskega davka in mitnine za določene proizvode; za sol, vino, platno, olje, slanino in za drugo prehranljivo hlago. V letih od 1618 do 1827 so jim te pravice kratili, zato so se stalno pritoževali.²⁵ Poleg tovarne tlake na Reko, ki so jo vpeljali po organiziranju Vojne krajince, so gospodstvu plačevali le hubni davek in desetino. V dopisih na kneza Auersperga sami sebe imenujejo revne podložnike ali knežje podložnike v župniji Osilnice (wir arme unterthanen, hochfürstliche unterthanen die pfarr münge zu ossiuniz in der grafenschaft Gottshee). Če so hile vse osilniške kmetije kmečke, se postavlja vprašanje, zakaj jili potem župljani v prisegi ločujejo. Razlika med kmetijami je zato morala v preteklosti resnično obstajati, vendar se je najbrž ščasoma zaradi spreminjajočih se razmer zabrisovala. V primerjavi s kočevskoreškimi kmetijami so imele osilniške precej manjše obremenitve. Župljani Osilnice so bili zato do kočevskega gospodstva (grofije) svobodnejši, vendar pa gospodarsko šibkejši.

Z jezikovnega vidika je treba poudariti, da je pod slovenskim hesedilom prisega, ki je napisano v humanistični latinici, pristavljena tudi nemška verzija. Kakor celotni spremni in drugi akti, je napisana v gotici. Ker gre pri tem za spor, v katerega je vpleteno prebivalstvo z jezikovno mešanih ohmočij, je dosleden nemški prevod povsem razumljiv. Prisega osilniških župljanov v slovenskem jeziku nazorno pričuje o trdoživosti slovenskega elementa na ohroju jezikovne meje in na prevladujočo dvojezičnost tedanjega časa, ki v zapisih tedanjega časa tudi iz praktičnih razlogov ni mogla priti do izraza. Slovenski značaj osilniške doline se je ohranil kljub vključenosti v povsem nemško fevdalno gospodstvo na eni strani in kljub delni priselitvi sorodnejšega slovenskega prebivalstva z juga po drugi. Na podlagi pregleda priimkov v najstarejših urbarjih je mogoče ugotoviti, da do večjega preloma v etnični strukturi prebivalstva ni prišlo,²⁶ čeprav je do vplivanja sosedov kljub slabi prehodnosti ozke doline vseeno prihajalo.

Vpliv nemščine na jezik, v katerem je bila prisega napisana, je zelo opazen. Tako v zgradbi stavčnih zvez kot tudi pri posameznih besedah gre za neposredne nemške vzore. To ni nič nenaavadnega, če vemo, da so bili gosposki urad-

niki večinoma nemškega porekla. Tudi če so bili v nekaterih primerih Slovenci, ti običajno niso bili večji slovenskega jezika. Šolali so se v nemškem okolju, kjer je slovenščina lahko imela le ohroben pomen. Ohladvanje nemščine je po eni strani narekovalo uradniško poslovanje, minimalno poznavanje slovenščine pa odnosi s podložniki po drugi. Dvojezičnost pisarjev je v tem smislu zagotovo obstajala. Za Kočevsko, ki je bila večinsko poseljena z nemškim prebivalstvom, je bilo to še bolj značilno.

Na pisarjevo pomanjkljivo znanje slovenskega jezika v primeru prisega osilniških župljanov opozarja nepravilna raba sklonov. Črki -a in -o pogosto uporablja po ohčutku. Ker gre za besedilo, ki je pisano v narečju, se to dogaja predvsem na mestih, kjer gre za isti glas. Po drugi strani preseneča uporaba nekaterih besed (n. pr. Gospod), ki opozarjajo, da je neznan pisar knjižno slovenščino listega časa vseeno poznal. Vsekakor je zelo zanimiva uporaba samoglasnikov, ki daje hesedilu harvitost in sočnost izraza. Glas -s piše tudi s -seh (persehesem, schlisali), glas -č piše z -z (zisto, vez), vendar pri priimku s -tsh (Jentshitsh), glas -š piše -sh (nashieh, starishou, shiest, nasha), glas -k na koncu hesede -e (toeu, tolieu, kocu), glas -h pa s -eh (tich), vendar pri tem izpisovanju ni vedno dosleden. Za iste glasove uporabi tudi drugačne črke. Tako na primer po eni strani župljani Osilnice prisegajo *gbogu*, po drugi pa jim *Buch* pomaga. Glede na takratno neizohlikovanost pravil pri pisanju slovenskega jezika, je povsem naravno, da so pisarji prevzemali vzorce iz nemškega jezika. To velja predvsem za rabo velikih začetnic, pri zapisovanju nekaterih glasov in v stavčni zgradbi. Na nekaterih mestih, kjer je tudi duh hesedila podoben, se nam zato zdi, da gre za isti tekst z različno pisavo. Kljub temu je število prevzetih ali udomačenih nemških besed v hesedilu prisega malo. Poleg hesede *Zeit* so prevzeli samo še lastna imena (*Firstouga* Provianta, *Castner*), ki so hila vezana na delovanje gospodstva.

V aktih, ki so hili priloženi prisegi, se nahaja tudi predloga, na kateri je pisar najprej ohlikoval vsebino besedila. Na predlogi lahko opazimo, kako je hesedilo nastajalo. Pisar je posamezne dele črtal, druge pa naknadno vstavljal. Povsem enaki vsebinski popravki so tudi v primeru nemškega besedila. Ker gre v obeh primerih za povsem isti tekst, je odprto vprašanje, kateri je nastal najprej. Glede na to, da so prisegali slovenski kmetje, hi hilo naravno, da je pisar prisego najprej ohlikoval v slovenščini. Vsebino prisega so narekemale trditve kmetov, ki so jih izrekli v svojem jeziku. Nemško hesedilo prisega je zato lahko le prevod, ki so ga zahtevale praktične potrebe kočevskega urada. Besedilo nemškega prevoda je sledeče:

Ich N:p. schwöre zu gott dem allmöchtingen und disem Heilligen Euangelio, einen Rainen

²⁴ AS, Zbirka urbarjev, urbar gospodstva Kočevje 1564-1568; Ivan Simonič, o.c. str. 69-70.

²⁵ TA, A-VI-2, Konv. 2.

²⁶ Glej opombi 21; čeprav kočevskoreški urbar iz leta 1498 nekatere kmetje imenuje le po imenu, sta dva izmed priimkov zapriseženih župljanov Osilnice iz leta 1738 zabeležena že v najstarejšem urbarju pred večjo naselitvijo Uskokov. Za opozorilo se zadržujem mag. Stanislavu Južnič.

Aydt, das, so lang wüir dencken, auch so vill wüir von unseren Elteren gehörth, auch vorhin die Pfarr Mönge zu ossiuniz von einer Baueren Hueben nicht mehr dann einen, oder von einer Vrbars Hueben zwey Saum Fürstlichen Prouiant Waizen von den Casten allhier bey Gottshee nacher Fiume, auf der Robath, das übrige aber, von der pfarr zu Riekh Robathweiss abgeliefert worden, ausser in Zeit, alss Herr Jentschitseb Castner gewesen, durch 6 Jahr, und nur von leztnachlig vergangenen 3 Jahren her, da wüir die völlige Saumfarth des Prouiants verrichten müssen, so wahr unss Gott helff an unseren lezten End, Maria die übergewenedeüete Muetter, und alle beillige Gottes. Amen.

Spor med župljani Osilnice in Kočevske Reke zaradi tovarne tlake, ki je bila podložnikom kočevske grofije naložena v okviru posameznih župnij za prenašanje žita v Proviantni urad pomorske Vojne krajine na Reki in po potrebi tudi v Trst, je bil turjaškemu inšpektorju Gahrijelu Adamu pl. Werthu znan že nekaj let. V obširnem poročilu je iz Ljubljane 30. avgusta 1738 tedanjemu lastniku auersperških posestev in državnemu knezu Auerspergu²⁷ naznanil, da so se mu župljani iz Osilnice pritožili zaradi tovarne tlake že v času, ko je v kočevskem gradu umestil tedanjega oskrbnika Wolfa Ferdinanda Polza.²⁸ Inšpektor pl. Werth je takrat sklical vse župane (Supplemtb) skupaj z njihovimi občinskimi odbori. Osilničani so protestirali, ker so jim podložniki iz župe Kočevska Reka prenehali pomagati pri tovarjenju 200 starov gospoščinske pšenice na Reko, kokor sta bila stara navada in dogovor, ki so ju sklenili v preteklosti. Prej skupna obremenitev s tovarno tlako je v celoti ostala samo na ramenih kmetov iz osilniške župnije. Zaradi tega so inšpektorja pl. Wertha zaprosili, naj jim prizna le tisti del tovarnega bremena, ki so ga bili dolžni nositi v preteklosti. Podložniki iz Kočevske Reke so se takšnim razlagam uprli in zatrčili, da so Osilničani ves čas sami tvorili gospoščinsko žito na Reko. Pred nekaj leti naj hi jib le nekdanji žitničar (Castner) Jenčič²⁹ zaprosil, da so Osilničanom občasno priskočili na pomoč. Vendar o tem v urbarialnih

zapisih ni bilo nikakršnih zapisov. V priročnem urbarju so bile označene obveznosti tovarne tlake na Reko le pri kmetijah iz osilniške župnije. Vse te kmetije, ki jih je inšpektor pl. Werth razumel kot kmečke kmetije (Bauers huebe), so zato morale brez izgovorov opraviti po en tovor žita na leto na Reko. Ko naj bi po zapisu v urbarju prišlo glede tlake do dogovora z vsemi podložniki, pa je bilo prav tako predvideno, da bi tudi podložniki zunaj osilniške župnije poleg plačevanja tlačnega denarja opravljali letno tovarnino na Reko, ki je skupaj znašala 400 starov pšenice.

Ker sporu še dolgo ni bilo videti konca, osilniški kmetje pa so bili prisiljeni na Reko tovoriti celotno količino pšenice, so 23. februarja 1737 državnemu knezu Auerspergu poslali posebno pismo, v katerem ga prosijo za omilitev neznosnih tovarnih bremen. Svojo prošnjo so poleg tega, da so se sklicevali na stare razmere, podkrepili tudi s prikazovanjem težkih življenjskih razmer, ki so jim bili ves čas izpostavljeni. Skozi celotno pismo slikajo veliko in vsesplošno pomanjkanje ter gospodarsko nezmožnost osilniških kmetij. Kmetje iz župnije Osilnica so v tej podobi že sami po sebi vzbudili veliko usmiljenje.

Že v uvodu pravijo, da je vsakomur znano, v kakšni revščini živijo. Ker jim primanjkuje celo drv in gradbenega lesa, so vse to prisiljeni kupovati v kameralnih gozdovih. Še tisto malo orne zemlje, ki jo imajo, je na pečenih pobočjih. Posevkov na takšnih zemljiščih ne morejo obdelovati s plugom, temveč le z motikami in lopatami. Zemlja je slabo rodovitna, zato niso sejali drugega kot malo ovsu in pire. Zaradi tega je jasno, da je pridelek majhen, podložniki pa stiskani v bednem življenju. Ob vsej revščini jim niso prizanesle niti druge nesreče. Leta 1736 jim je deročla Kolpa na njihovih majhnih zemljiščih povzročila veliko škodo. Kar ni odnesla s seboj, je preplavila, tako da zemljišča niso bila več pripravna za setev. O tej nesreči so obširno poročali tudi oskrbniku kočevske grofije Wolfu Ferdinandu Polzu. Knezu Auerspergu so se prav tako pritožili nad ravnanjem Hrvatov in Vlahov, ker jih ti kot mejaši ovirajo pri njihovih delih. Vrb vsega so jim bila naložena dodatna tovarna bremena na Reko. Čeprav je v preteklosti ena osilniška kmetija opravljala 2 tovara, je bila tedaj preko vseh mej preobremenjena s 4 tovari. Proti novim bremenom so se že prej pritožili, hkrati pa so knezu Auerspergu pri tem pripomnili, da je do povečanja prišlo brez njegovega izrecnega ukaza. Ker so 4 tovari po njihovi oceni za posamezno osilniško kmetijo preveč in jih ta ne zmore, knezu Auersperga prosijo, da jim tudi po nvidevnosti glede na njihovo revščino milostno omogoči, da ostanejo pri stari obveznosti dveh tovorov. Le na ta način se hodo lahko izognili popolnemu propadu, ki bi jih prisilil v beračenje. Nasproti temu so ga zaprosili milosti in se iz-

²⁷ Naberlen und aktion, ki se nanašajo na pritožbu osilniških podložnikov glede tovarjenja 200 starov gospoščinske pšenice na Reko, naslovljenega državnega kneza ne imenuje niti imenoma inenu. Izčrpen naslovni pregled turjaške nobine (Auerspergu) je naredil P. Radics: *Herbart VIII. Freiherr zu Auersperg (1528-1575)*, Wien (1862), str. 83; za imenjeni čas navaja kneza Heinricha, Johanna Josepha (1696-1783), ki je imel tudi razne dvorne službe; prvi Auersperg, ki je leta 1653 dobil naslov državnega kneza, pa je bil Janez Vajkard (1615-1677), tajni svetnik cesarja Ferdinanda III., ki je naslov dobil zase in za svoje moške potomce po pravilu prvorojenega, str. 80.

²⁸ TA, A-5-32: predajni inventarji in protokoli: Wolf Ferdinand Polz je mesto oskrbnika v Kočevju nastopil 17. junija 1732, odstopil pa 30. septembra 1752).

²⁹ TA, A-5-26: Testamenti, inventarji in zapuščine, Joh. Bap. Jentschitsch 7. 4. 1721

ročili v njegovo varstvo.

Potem ko so pritožbo osilniških kmetov odstopili v razrešitev inšpektorju auersperških posestev na Kranjskem Gahrijelu Adamu pl. Werthu, je ta takoj zaslišal oskrbnika Polza v Kočevju. Na zahtevo mu je oskrbnik 24. marca 1737 poslal tudi pisno poročilo. V njem je inšpektorju sporočil, da mu nima povedati nič drugega, kot tisto, kar je inšpektorju že od osilniških župljanov in okolice gotovo dobro znano. Njegovo poročilo o položaju osilniških podložnikov in kmetij, ki jih obdelujejo, prikazuje tamkajšnje razmere v slabši luči, kot so jih predstavili že sami podložniki.

Osilniški podložniki, kot pravi kočevski oskrbnik, živijo v zelo ozki dolini, kjer je malo orne zemlje, zato pa več krčevin, ki so si jih Osilničani naredili pred časom. Večji del jih je poleg ornih površin skoraj vsako leto zalila voda. Najhujše je bilo v letih 1734 in 1736. Tedaj ni odplavljala le deroča Kolpa, temveč je nastopila tudi povodenj zaradi stekanja vode z okrožajočih peščenih brijov, ki ne dajejo nikakršnega lesnega dohodka. Osilniški kmetje, razen tistih s Trave, so zato morali tako gradbeni les kot tudi drva z dodatnimi stroški kupovati na hrvaški strani v Čehru ali na Brodu. Zemljišča so hila zaradi poplav naplavljena s peskom. Kmetje so na njih imeli veliko škodo ne toliko zaradi narasle Kolpe, temveč predvsem zaradi vode s peščenih pobočij. Nekaterih zemljišč niso mogli več očistiti in so zato ostala nedonosna. Razen zemljišč na Travi je hilo delo s plugom na vseh drugih nemogoče, pridelek pa majhen. Na obdelovalnih površinah so sejali le omejene količine žita, od tega največ ovsu, vendar jim je prehrana iz tovrstnega pridelka zadostovala komaj do Novega leta, pri holjših kmetih pa največ do pusta. Kmetje, ki so imeli konja, so neprestano tovorili. Zelo redki so imali denar od raznovrstnega trgovanja, vendar pa tega ni bilo veliko, zato so preostali stikali za hrano z nahiranjem raznih plodov ali celo s prosjačenjem. Na te načine so plačevali tudi svoje gosposčinske dajatve. Te so poleg dajatev iz Novega in Starega Kota v župniji znesle 80 goldinarjev, 18 krajcarjev in 3 denariče huhnega davka in 64 1/8 starov ječmena. Ker pa ječmen v celotni župniji deloma zaradi mraza deloma pa zaradi peščenih zemljišč ne uspeva, ga niti ne sejejo. Zato ga kupijo na druge načine, ali pa ga pri gospostvu odplačajo z denarjem. Kot je bilo do tedaj v navadi, so na tlaki od vsake urhialne kmetije opravljali na leto dva tovara in od vsake kmečke kmetije en tovor na Reko. Za vzdrževanje gosposčinskega poslopja je vsaka kmetija prispevala po 50 desk.

Ker poročilo oskrbnika iz Kočevja inšpektorju pl. Werthu ni povsem zadostovalo, je primer pritožbe osilniških podložnikov sam še enkrat preiskal. Knezu Auerspergu je o svojih izsledkih obširno poročal. Ker tudi on zadevi ni mogel priti do konca, je hotel z njimi kneza

čimbolj obvestiti. Zadnja heseda v tej zadevi je na vsak način pripadala knezu, ki pa se je na podlagi inšpektorjevega mnenja lažje odločil. Inšpektor pl. Werth je ugotovil, da je bilo v času predhodnika tedanjega kneza, ki je bil deželni glavar na Kranjskem,³⁰ s knežjih posestev na leto pretovorjenih 400 starov pšenice v Proviantni urad na Reko. Potem ko Auerspergi niso bili več deželni glavarji, je od tega ostala le polovica. Pri tem pa ni bilo mogoče ničesar izslediti, kako je bila obveznost tovorjenja tako prej kot tudi kasneje razdeljena med podložniki.

Inšpektor je nadalje ugotovil, da so župljani Osilnice pred leti, ko utrjeno mesto Karlovac v Vojni krajini še ni bilo zgrajeno,³¹ opravljali mejno službo. Turki so na Kočevsko najpogosteje prihajali preko Like, pri njihovih roparskih pohodih pa so jim pomagali tudi zahrbtni Hrvati (übel gesinneten Croaten). Zaradi vojaške aktivnosti so bili razen prastarega urbarskega činza in desetine oproščeni vseh drugih davkov in mitnin. Glede na urbarialni izpis, ki ga je inšpektor pl. Werth priložil celotni dokumentaciji v tej zadevi, je bilo ugotovljeno, da so osilniški kmetje vse do tedaj ostali pri omenjenih svoboščinah.

Z ozirom na predstavljene težke razmere, v katerih so živeli župljani Osilnice, inšpektor pl. Werth ni dvomil, da mnogi podložniki, ki posedujejo zemljišča, nimajo možnosti, da bi jih razširili; da jim primanjkuje lesa in da njihova zemljišča zaradi poplav trpijo veliko škodo, vendar pa to po njegovem mišljenju ni veljalo za vse. Za svoj nezavidljiv položaj in revščino naj bi bili krivi tudi sami, ker so svoja zemljišča tako razkosali. Na majhnih zemljiščih niso mogli zadostiti potrebam svojih družin. Ker je hil pridelek zaradi razdrobljenosti zemljišč manjši, niso škodili le sebi, temveč tudi gosposčinskim prihodkom. Tudi žita, od katerega so plačevali desetino, na razdrohlenih zemljiščih niso sejali toliko kot prej. Namesto tega so na zemljiščih gojili druge pridelke, ki so jih rabili za vsakdanjo prehrano v kuhinji. Po inšpektorjevem mnenju bi se lahko učinkoviteje ohvarovali pred poplavami, če bi pravočasno in skupaj poprijeli za delo.

V nasprotju z razmerami v osilniški župniji je hilo znano, da je večina podložnikov v župniji Kočevska Reka posedovala dohra zemljišča. Z izsekavanjem in trehlenjem gosposčinskih gozdov so si jih razširili na več krajih. Na podlagi gosposčinskih izkazov so jim bila naložena huda

³⁰ TA, A-VI-6, Konv. 2, glede na izvleček iz močnega urbarja grofije Kočevje (1642-1649), ki ga je inšpektor pl. Werth imel za prellingov svojemu poročilu, tukaj očitno misli na Wilfa Engelberta grofa Turjaškega; P. Radics, D. c. str. 76-79, Wolf Engelbert Graf von Auersperg (1610-1673) ni bil neposredni predhodnik (Vorfahrer) kneza Heinricha, zato pa pred njim leta 1649 zadnji Turjačan kot deželni glavar na Kranjskem.

³¹ Ob osvoju reke Mrežnice in Kolpe so utrdbo Karlovac, ki je omilila turške vpade na Kranjsko, zgradili leta 1579.

hremena s hubnim davkom, kontribucijo, denarjem za tlako, izrednimi tovari, žitnimi dajatvami, malo pravdo in mnogimi prispevki od mitnic. Prav nasprotno so bili kmetje v župniji Osilnica vseh teh dajatev prosti.

Kljuh vsem okoliščinam, s katerimi se je auersperški inšpektor na Kranjskem v preiskavi seznanil, o zadevi ni napravil nikakršne razsodbe. Poudaril pa je, da mora osilniška župnija še nadalje opravljati nesporni del tovarnih obveznosti, ki so znašali 200 starov pšenice iz kočevske grofije na Reko. V tem smislu je zaprisegel omenjeni odbor osilniških župljanov v slovenskem jeziku. Prisegi so nasprotovali podložniki iz župnije Kočevska Reka. Ker so jo imeli za krivo prisego, so pred sodnikom³² povedali svoje ločeno mnenje. Inšpektor pl. Werth je poleg zaprisege osilniških župljanov tudi mnenje kočevskoreških predložil v dokončno odločitev knezu Auerspergu. Čeprav se inšpektor ni mogel dokončno odločiti, je knezu podal svoje neohvezujoče mnenje. Z ozirom na to, da so osilniški podložniki gospostvu plačevali zelo majhno vsoto činžnega davka in malo vrečne desetine ječmena, nasprotno pa so hili kočevskoreški podložniki podvrženi velikim dajatvam, je predlagal, naj osilniški župljani tako kot v starih časih, ko so opravljali vojaško službo, še naprej tvorijo 200 starov pšenice ob proporcionalni pomoči novih kmetov iz vasi Stari in Novi Kot ter imetnikov novin v Podpreski. Za prenos 200 starov pšenice so računali 133 in 1/3 tovara ali prav toliko goldinarjev denarja. Na eno kmečko kmetijo, brez vračunanih novih kmetov in rovtarjev, bi ta obremenitev znašala 1 goldinar in 35 krajcarjev. Inšpektor pl. Werth je knezu predlagal, naj takšno rešitev odredi s posebnim dekretom ali pa naj po drugi strani z odločitvijo glede tvorjenja 200 starov pšenice počaka.

Knez Auersperg se je na podlagi predloženega inšpektorjevega poročila in drugih prilog v dopisu 19. novembra 1738 strinjal z njegovim mnenjem.³³ Prošnjo osilniških podložnikov za omejitev tovarne tlake iz Kočevja na Reko je zavrnil, ker ti niso dokazali, da tvorjenje omenjenih 200 starov pšenice pomeni novo obremenitev in ker je hilo iz urbarialnih izvlečkov razvidno, da je obremenitev tvorjenja 400 starov pšenice pred 80 in 90 leti obstajala.³⁴ Pri tem so

podložniki imeli razne olajšave, ki so jih "de justitia" hvaležno sprejeli. Ker je knez Auersperg uvidel veliko škodo, ki jo podložnikom povzročajo pogoste poplave, je na eno ali več let odpadajočo količino tovarne pšenice omejil na 150 starov in manj. Knez je tako postopal "ex gratia". Če je pri tem med župljani Osilnice nastal vtis, da je posledično prišlo tudi do spremembe redne odmere ohremenitev v starejših gosposčinskih pravicah in prihodkih, je bila ta brez vsake osnove.

Župljani Osilnice se z odločitvijo kneza Auersperga še dolgo niso sprijaznili. Leta 1742 so se mu ponovno pritožili. V pritožbi so v glavnem ponovili že znane stvari in jih naknadno še podkrepili. V uvodu so zopet poudarili številne nadloge, ki so jih morali v svoji revščini prenašati. Nekateri stavki zvenijo kot zagovor na mnenje, ki ga je v poročilu knezu Auerspergu in župljanom samim dal inšpektor pl. Werth. Iz tega vidika so knezu sporočili, da ornih površin niso mogli povečati, ker jim je s pohočij padajoča voda ob hudih nalivih zemljo sproti odnašala. Kmetom ob Kolpi je narasla voda odnesla celotno premoženje. Tudi hrodiv si niso mogli dolgo časa zgraditi. Les in drva so morali kupovati v kameralnih gozdovih, za preživljanje pa jim ni ostajalo drugega kot, da so z velikimi napori in neprenichoma tvorili in trgovali s soljo. Pred neugotovljivimi leti so se s podložniki iz župnije Kočevska Reka dogovorili, kateri podložniki bodo skupno tvorili gosposčinsko pšenico iz kočevske grofije na Reko. Ker so leta 1728 ali 1729 kočevskoreški podložniki iz neznanih vzrokov prenehali s tvorjenjem svojega dela obveznosti, so se Osilničani zaradi tega že večkrat pritožili in milostno prosili za olajšavo.

Ko jih je leta 1738 skupaj z župnijo Kočevska Reka sodnijsko zaslišala posebna inšpekcija, jim je hilo rečeno, naj skupno tvorjenje s podložniki iz Kočevske Reke dokažejo. To so storili ne samo z mnogimi verodostojnimi pričami, med katerimi so nekateri opravljali gosposčinske službe, kot na primer pisarja v žitnici in v uradu (Ambt und Casten schreiber), temveč so tudi prisegli, da so podložniki iz župnije Kočevska Reka gosposčinsko pšenico ves čas tvorili skupno z njimi. Na podane dokaze jim je inšpektor pl. Werth vlil veliko upanja, da bodo podložniki iz župnije Kočevska Reka po stari navadi v prihodnje znova tvorili polovico gosposčinske pšenice na Reko. Ker jim je inšpektor pl. Werth ohljubil, da jim hodo morali podložniki iz Kočevske Reke po predloženem dokazilu in zaprisegi plačati tovore, ki so jih napravili namesto njih, so na to gledali z velikim zadoščenjem. Knezu Auerspergu so zato poslali ponižno prošnjo, naj jih oprosti težkega hremena, podložnikom v Kočevski Reki pa resno ukaže, da bodo v bodoče zopet skupaj z njimi tvorili gospo-

³² TA, A-VI-6, Konv. 2, 30. avgust 1738, inšpektor je v poročilu knezu Auerspergu zapisal, da so kočevskoreški podložniki povedali ločeno mnenje *vor den Richter*. Nič pa ni povedal, za kakšnega sodnika je šlo. Ta je bil lahko viceodm (deželno-knežji urad) ali pa deželnskosodni gospod (teritorialni auersperški urad).

³³ TA, A-VI-6, Konv. 2, v aktih, ki se nanašajo na pritožbo osilniških podložnikov glede tovarne tlake na Reko, je ohranjen le prvi del dopisa kneza Auersperga. Iz kasnejše vnovične pritožbe osilniških podložnikov pa lahko domnevamo, da je mnenje v sklepnem delu vendarle nekoliko omilil v korist Osilničanov.

³⁴ TA, A-VI-6, Konv. 2, urbarialni izvleček grafije Kočevje,

"Partikular Urbar" 1642-1649.

ščinsko pšenico na Reko.

O razpletu pritožbe osilniških župljanov ni nadaljnjih podatkov. Iz taktosti v pripovedi zadnjega dopisa bi lahko zaključili, da ni bil najugodnejši. Župljanom Osilnice je prekomerna obremenitev s tovarno tlako na Reko ostala. Čeprav so jim bili na novo naseljeni kmetje iz naselij Stari in Novi Kot ter imetniki krčevin iz Podpreske dolžni pri tem pomagati, je bila njihova glavna zahteva, ki so jo na koncu znova ponovili, da tovarijo dolžno količino gospoščinske pšenice na Reko skupno s podložniki iz Kočevske Reke. Trdno prepričanje v veljavnost starega dogovora so podkrepili tudi s prisego, ki

je za nas tako zanimiva, ker se nam je ohranila v slovenskem jeziku 18. stoletja. Zaradi nedoslednosti urbarialnih zapisov v spremenjenih razmerah ni bila dovolj prepričevalna. Kot dokazno gradivo ni imela pravnega učinka. Kljub temu nas danes opozarja na enkratni položaj osilniških kmetov. Ta ni lahko razvozljiv, zato pa sproža vrsto novih vprašanj. Osilniški kmetje so se kot župnijska skupnost (pfarrgemeinde) že leto po drugi pritožbi knezu Auerspergu sprli z Wolfom Adamom baronom Erbergom, zakupnikom vinskega davka (Weindax) zaradi krčmarinc.³⁵ Dogodki prejšnjih let so prej ko slej tudi na druge načine vplivali na njihovo ohnašnje.

³⁵ TA, A.V.32, Konv. 14

Razvoj turizma v Sloveniji - ali - kaj najdemo v fondu Komiteja za turizem in gostinstvo Vlade LRS

NATALIJA GLAŽAR

V Arhivu Republike Slovenije imamo trenutno za področje turizma po II. svetovni vojni tri fonde:

- Komite za turizem in gostinstvo pri Vladi LRS (1948-1951)
- Sekretariat IS za trgovino in turizem SRS (1962-1963)
- Republiški sekretariat za turizem SRS (1963-1965)

Predvsem prvi fond nedvomno daje prikaz razvoja turizma, ki je po II. svetovni vojni pričel s svojim razmahom tako v urbanistično-razvojnem smislu kot tudi v strokovno-izobraževalni smeri. V istem fondu z predspisi so tudi pričevanja o začetkih turizma pri nas. Pa poglejmo nekatere zanimivosti.

Slovenci so se že koncem 19. in v začetku 20. stoletja pričeli zavedati naravnih lepote dežele, zato so se tudi pojavljale organizacijske oblike za pospeševanje turizma. Slovensko planinsko društvo je bilo ustanovljeno že leta 1893 iz t.i. Piparske bratovščine.¹ Ključna slovenska organizacija pa je bila Deželna zveza za pospeševanje tujškega prometa na Kranjskem, ki je bila ustanovljena 24. 6. 1905² in se je naslonila na že ustanovljene odbore in društva "za pospeševanje tujškega prometa" na Bledu, v Bohinju in Postojni. Prva turistična društva pri nas so bila nemška: v Celju 1871, v Kranju 1875 (Versehnungsverein in Krainburg), v Mariboru 1877 (Marburgerverschönerungsverein) ter prvo slovensko društvo v Postojni.³ Pravila o delovanju Društva za olepšanje postojnskega trga in v povzdigo dohajanja tujcev iz Postojne so ohranjena iz leta 1883 in so pisana dvojezično.⁴ V Evropi sta bili prvi turistični društvi ustanovljeni v Montreuxu 1851. leta ter v Ragazu v Švici 1871. leta.⁵

Prvi predsednik Pokrajinske zveze za tujski

promet na Kranjskem je bil Ubald pl. Trnkoczy, podpredsednik pa dr. Vinko Gregorič; eden od pobudnikov za njegovo ustanovitev je bil dr. Valentin Krisper. Ostali člani so bili: dr. Josip Tomišček, dr. Rudolf Marn (tajnik), Ivan Gärtner, dr. Vladimir Foerster, Štefan Lapajne (postojnski sreski poglavar), Jakob Peternel (hotelir), Gust. Pire (ravnatelj gospodarskega društva), Ivan Sušnik (kanonik), Peter Grasselli (pokrajinski odbornik), Josip Prosene (ravnatelj), Ivan Piber (župnik v Bohinjski Bistrici), prof. Franjo Orožen, dr. Rudolf Andrejka (sreski komisar v Postojni).

Svoje prostore je imela v depandansi hotela Loyd z vhodom z Miklošičeve ulice. V dveh letih je zveza ustanovila lokalne organizacije v Bohinjski Bistrici, Mojstrani, Kranjski Gori, Radovljici in Kamniku. Leta 1906 so izdali 4000 izvodov propagandne brošure Kako je mogoče povzdigniti tujski promet, istega leta pa, kot poroča dr. Rudolf Andrejka, pripravili tudi "razstavo v Londonu s predstavitvijo dotedaj povsem nepozane Kranjske".⁶

K starejšim turističnim organizacijam spada tudi Zveza gostilničarskih zadrug v Ljubljani, ustanovljena leta 1908.⁷ Za oceno začetkov slovenskega turizma v evropskem prostoru so pomembni tudi podatki o ustanovitvi prvih hotelov: ob Blejskem jezeru so zgradili dva hotela leta 1871, v Postojni je bil leta 1874 zgrajen Grand hotel Adelsberger Hoff (lastnik švicarski državljani Franc Proglar),⁸ leta 1850 sta v Trstu omenjena Hotel de France in Principe Metternich⁹ v Ljubljani je bil leta 1905 odprt hotel Union. Za primerjavo v Parizu je bil prvi hotel leta 1850 - vendar je datiranje vedno subjektivno glede na opremo, ki naj bi jo imel hotelski objekt (opomba, N. Gl.).¹⁰

Na Slovenskem se najzgodnejši turistični objekti pojavljajo predvsem na področju zdraviliškega turizma. Na Bledu so leta 1853 zgradili novo kopališko zgradbo nad naravnimi vreli. Tudi Portorož se je najprej uveljavil kot zdraviliško središče, saj je bila leta 1890 ustanovljena družba, ki je leta 1894 zgradila zdraviliško zgradbo za zdravljenje z morskimi kopelmi in

¹ AS: 278, fond Komite za turizem in gostinstvo Vlade LRS (nadalje KTG), šk. 8, ar.e. 253, Jožko Sattler: strukturni prispevek za Enciklopedijo Jugoslavije; šk. 4, ar.e. 67, Zgodovinski esej Turizem na področju predvojnih slovenskih dežel do državnega prevrata l. 1918.

² AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 256, dr. Rudolf Andrejka: Primeni straneca u Sloveniji i ustništvo, Ljubljana, 1926.

³ Olga Janša, Zgodovina turizma na Slovenskem, Turistični vestnik, 1968, št. 1-6. Lipiv list, letnik 37, sept. 1995, jubilejna številka, Turistična zveza Slovenije 1905-1995.

⁴ AS: 33, Deželna vlada, Zbirka društvenih pravil, Vereins-kalster (201-400), Adelsberger Markverschönerungs...

⁵ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 258, Turizem v zgodovinski-organizacijski luči.

⁶ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 256, dr. Rudolf Andrejka: isto.

⁷ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 258, Turizem v zgodovinski-organizacijski luči.

⁸ 100 let turističnega društva Postojna, Ljubljana 1983.

⁹ A handbook for travelers in southern Germany, London, 1850 (original v privatni lasti, filokupije Notranjski muzej Postojna).

¹⁰ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 252, J. Sattler: Turizem Slovenije v razvoju in izgradnji.

blatom. Hotel Palace kot eden takrat najimennitnejših hotelov na severnem Jadranu je bil zgrajen 1912. leta.¹¹

Zelo zgoden je tudi pojav jamskega turizma, saj je Postojnska jama dobila že leta 1872 železniški tir, dolg 2 km, ter leta 1884 električno osvetlitev jame. Osnovano je bilo društvo Antron, ki se je posvečalo raziskovanju kraškega podzemlja. S predstavitvijo so leta 1867 sodelovali na pariški razstavi, ter leta 1873 na dunajski mednarodni razstavi.¹²

V fondu zasledimo tudi podatke o državnih organizacijah, ki naj bi pospeševale turizem v 19. in v začetku 20. stoletja. Leta 1879 je bil ustanovljen Turistični komite v Gradcu za območje Slovenije ter izdana prva zakona o zdraviliščih z izvršilnimi predpisi: za Kranjsko leta 1897 in za Štajersko leta 1898.¹³ Na Dunaju se podobno društvo kot v Gradcu (Turistični komite v Gradcu se preimenuje v društvo) ustanovi leta 1882 - imenovalo se je Dunajsko društvo za interese mesta in turizma. Poznan je tudi podatek, da so se 13. aprila 1884 sestali v Gradcu odposlanci medtem že ustanovljenih turističnih organizacij ter že prej obstoječih zdraviliških uprav, prometnih ustanov, občin, političnih oblasti in trgovinskega ministrstva.¹⁴ V vseh glavnih pokrajinskih mestih so bile ustanovljene deželne zvezne organizacije - za nas so zanimive v Celovcu, Gorici, Gradcu, Trstu in Ljubljani (1905). Za Hrvaško je pomembno, da je hilo v Zagrebu leta 1911 osnovano Društvo za promet stranaca u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji ter vzporedno Društvo za uredjenje i poljepšanje Plitvičkih jezera i okolice.¹⁵

Jožko Sottler v svojem strokovnem prispevku omenja da "je leta 1908 Dunajska vlada pred parlamentom priznala pospeševanje turizma kot gospodarsko politično nalogo državnice uprave". V Ministrstvu za javna dela je sledila ustanovitev posebnega turističnega oddelka ter v Ministrstvu za trgovino ustanovitev samostojnega oddelka za osebne tarife in turizem. Istočasno se je zagotovilo tudi prvi kredit v vrednosti 650.000 kron za popeševanje turizma¹⁶ ter leta 1913 poseben razpis šolskih oblasti, naj šole dajo primeren poudarek tudi turizmu.

Turizem v obdobju med vojnama doseže razmah, za katerega Jožko Sottler ugotavlja, da "ni bil dosežen tudi še 5 let po II. svetovni vojni". Dravska banovina je dosegla vrhunec v turističnem prometu leta 1938 z 214.073 turisti (leta

1928 le 34.195 turisti¹⁷) ter z 1.136.022 nočitvami. Po izračunu tedanjih ekonomistov je znašal dohodek iz aktivnega turizma od leta 1930 dalje okoli 100 milijonov din na leto, iz pasivnega turizma (v korist tujine) pa okoli 50 milijonov din na leto.¹⁸

V letih 1919-22 je s turizmom upravljal Jugoslovanski generalni komisariat za tujski promet in turistiko v Ljubljani. Pri Ministrstvu za trgovino in industrijo v Beogradu pa je bil 20. marca 1921 ustanovljen Odsek za pospeševanje tujskega prometa. Slovenija je dobila tak organ istega leta z ustanovitvijo Turističnega referata v Oddelku za trgovino, obrt in industrijo. Leta 1936 se kaže razvoj v tem, da dobi Dravska banovina svoj turistični svet, priznana t.i. turistična mesta in mestne turistične odbore oz. krajevne turistične odbore (na podeželju).¹⁹

Eden najpomembnejših zakonskih ukrepov med vojnama je zakonska uredba o pospeševanju turizma iz leta 1936, nezanemarljiv pa je tudi obrtni zakon iz leta 1931 s pomembnimi poglavji o turizmu ter zakon in pravilnik o davčnih in taksnih ugodnostih za hotelsko obrt ter pravilnik o potniških pisarnah.²⁰

Statistiko turističnega prometa so pričeli voditi leta 1928, druga je bila izvedena leta 1937.²¹

Pred začetkom II. svetovne vojne beleži turistična statistika 200.000 obiskovalcev na leto, v razmerju 3:1 med domačimi in tujimi gosti. Med tujimi gosti srečamo Avstrijce, Madžare, Čehoslovake in Nemce. Zakonska osnova iz leta 1936 je urejala tudi finančno dotiranje iz javnih sredstev za razvoj turizma - zadnja leta po 800.000 din iz hanovinskega proračuna.²²

Ob tem ne smem pozabiti na razne ukrepe, ki naj hi v splošnem prispevali k ugledu turistične dežele:

- "ukrepi glede omejitve pijančevanja" (20. 2. 1940, Uprava Dravske banovine, II. št. 7456/1)
- "razpis za smoterno sodelovanje celokupne javnosti pri pospeševanju tujskega prometa" (3. 7. 1936, Uprava Dravske banovine, VIII, št. 3702/1)
- navodilo vsem strokovnim šolam za poudarek na "važnosti čiste slovenščine v krajih Dravske banovine, ki so važni za tujski promet" (10. 10. 1939, Uprava Dravske banovine, VIII, št. 6208/2).²³

¹¹ Olga Janša, isto.

¹² Ljulje in kraji ob Pivki, Postojna, 1985.

¹³ AS: 278, fond KTG, šk. 4, ar.e. 67, Zgodovinski esej Turizem na področju predvojnih slovenskih dežel in državnega pre-vrata l. 1918.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 67, Naš turizem Hypertrophia turistica, Zagreb, 1938.

¹⁶ AS: 278, fond KTG, šk. 7, ar.e. 221, Izpitna vprašanja za ravnatelje.

¹⁷ AS: 278, fond KTG, šk. 4, ar.e. 67, Zgodovinski esej: isto.

¹⁸ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 252, J. Sottler Turizem Slovenije v razvoju in izgradnji.

¹⁹ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 253, J. Sottler: strokovni prispevek za Enciklopedijo Jugoslavije.

²⁰ AS: 278, fond KTG, šk. 7, ar.e. 221, Izpitna vprašanja za ravnatelje.

²¹ Prav tam.

²² AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 253, J. Sottler: strokovni prispevek za Enciklopedijo Jugoslavije.

²³ AS: 278, fond KTG, šk. 7, ar.e. 216.

Notranjost prve pisarne Deželne zveze za pospeševanje tujkega prometa na Kranjskem v depandansi hotela Lloyd v Ljubljani leta 1907

Pomembni so tudi podatki o pojavu turističnih brošur in časopisov. Prvi strokovni časopis za gostinske zadeve in turistiko je pričel izhajati že 1908. leta - *Promet in gostilna*, pomembna pa je tudi brošura Fr. Gärtnerja - Gorazda iz prvih let 20. stoletja o Ljubljanskem gradu in prometu s tuji.²⁴

Zasledimo lahko tudi prve podatke o zračnem prometu v prvi polovici 20. stoletja Družba Aeroput je bila ustanovljena leta 1927, njena naloga pa je bila pospeševanje zračnega prometa. Prvo zračno progo je društvo aktiviralo leta 1928: Zagreb - Beograd, kasneje pa tudi druge proge: Beograd - Sarajevo - Dubrovnik, Beograd - Skopje, Ljubljana - Sušak - Zagreb, eno leto tudi Ljubljana - Celovec. Leta 1935 so dobili priključek na evropsko celinsko progo Fleche - d'Orient: Pariz - Beograd - Bukarešta - Carigrad; zračno zvezo z Dunajem pa leta 1937, ki je bila leta 1938 podaljšana preko Brna do Prage.²⁵

Povojna prizadevanja na turističnem področju so bila usmerjena v postavitev strokovnega izobraževalnega sistema ter v urbanistično izgradnjo novih središč kot tudi v strokovno-teoretične opredelitve turizma kot gospodarske panoge in enciklopedičnega prikaza njenega razvoja.

Organizacijski pristop po vojni se kaže najprej v pripravi regionalnih turističnih konferenc leta 1947 ter 1948,²⁶ katerih osrednja tematika so bili "problemi ljudskega turizma in gostinstva", organizacija množičnega turizma, vzpostavitev posebnih popustov za prosvetne delavce, člane sindikata ter vojne invalide. Vidni pa so tudi začetki mladinskega turizma (mladinske kolonije, počitniški domovi, taborjenja).²⁷ Regionalne konference so imele svoja posvetovanja v Celju 23. 2. 1948, Mariboru 19. 11. 1948, Postojni 3. 12. 1948 ter Rogaški Slatini 26. 11. 1948.²⁸

Konference v letu 1950 so bile posvečene tudi turističnim srednjim šolam, odvijale pa so se od 18.-22. avgusta 1950 v Ljubljani, Dobrni in Rogaški Slatini.²⁹

Študijski pristop k turističnemu razvoju je opazen tudi v pripravi Zbornika Slovensko Primorje v luči turizma, ki je zajel več strokovnih sodelavcev in je nastajal v letih 1950-1953: dr. Valter Bohine (NUK), dr. Arnošt Brilej (pisatelj), prof. Franc Planina (NUK), Mirko Krivačič

²⁴ AS: 278, fond KTG, šk. 4, ar.e. 67, Zgodovinski esej: isto.

²⁵ Prav tam.

²⁶ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 268, Sklepi zvezne turistične konference 16.-27. 11. 1947.

²⁷ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 271.

²⁸ AS: 278, fond KTG, šk. 7, ar.e. 214, 212, 215, in šk. 8, ar.e. 271.

²⁹ AS: 278, fond KTG, šk. 4, ar.e. 112.

Odbor Zveze za tujski promet v Sloveniji leta 1925
(sedijo od leve: dr. Šter, Kavčič, dr. Marn, Sehrey, Kenda, dr. Andrejka;
stojijo od leve: Vidic, Pintar, dr. Senjor, Rihtaršič, dr. Šubic, dr. Tičar)

(referent za propagando), Jožko Sottler (Komite za turizem in gostinstvo LRS), Egon Pretnar (direktor Kraške jame Postojna), prof. Svetozar Ilčič.³⁰ Pri tem sta sodelovali tudi Fizikalna zveza Slovenije in Planinska zveza Slovenije.

Za mesto Ljubljana je pomembna priprava Turistično prometnega zemljevida mesta Ljubljana iz leta 1953.³¹ Avtorji te propagandne publikacije so: V. Bohine, Fr. Planina in J. Sottler. Poleg pregledne karte daje tudi osnovne podatke o hotelih in restavracijah ter njihovih kapacitetah, prevoznih sredstvih do Ljubljane: vozni redi vlakov, zračnega prometa, cestne povezave. Sledijo opisi izletov v okolico, opisi posebnosti slovenske kuhinje ter možnosti za kulturno in športno razvedrilo.

V fondu najdemo tudi poskuse turistične prezentacije Slovenije na filmskem traku. Tako v gradivu Komiteja za turizem in gostinstvo lahko vidimo dogovore za izdelavo propagandnega filma Slovenija ter dokumentarnega filma Kam?. Prav tako zasledimo dogovore za dokumentarni film Lepote podzemlja (Kraške jame Slovenije,

Postojna).³²

Da pa je promocija pomembna zadeva, dokazuje že leta 1955 organizirana razstava plakatov na Gospodarskem razstavišču - 26. 4. 1955,³³ pa tudi prizadevanja za organizacijo centralne recepcije za mesto Ljubljana - v organizaciji Mestnega turističnega urada Ljubljana.³⁴

Če primerjamo prvotne opise s kasnejšo organiziranostjo Turistične zveze Slovenije v 70. letih, vidimo, kakšen razmah je dosegla mreža turističnih društev po Sloveniji. V letih 1973-1976 je bilo v Sloveniji 17 regionalnih turističnih zvez, ki so imele v svoji sestavi 223 turističnih društev.³⁵

Posamezni, vendar pomembni podatki v fondu, nedvomno dokazujejo pomembnost razvoja turizma, ne samo v gospodarskem pogledu, temveč tudi v pogledu kulturnega razvoja mest in celotne dežele.

³² AS: 278, fond KTG, šk. 6, ar.e. 191.

³³ AS: 278, fond KTG, šk. 4, ar.e. 82, članek Vladimir Mušič: Poleničen zapis.

³⁴ AS: 278, fond KTG, šk. 6, ar.e. 194.

³⁵ Poročilo turistične zveze Slovenije za poslovno dobo 1973-1976, Ljubljana 1977.

³⁰ AS: 278, fond KTG, šk. 3, ar.e. 61 in šk. 5, ar.e. 156.

³¹ AS: 278, fond KTG, šk. 8, ar.e. 263.

Vprašalne pole za popis industrije

BRANKO RADULVIČ

Zgodovina in razvoj statistike

Pomen statistike in statistične službe se je v preteklosti pogosto spreminjal. Nujnost po čim večji preciznosti v znanosti, tako tudi v zgodovini, je pripeljala do posebne znanstvene metode, ki se imenuje statistika. Njene prednosti so jasnost, preciznost in jedrnatost. Vendar pa sami numerični podatki vsebujejo precej nevarnosti, z njimi se lahko manipulira na več načinov. Zato je potrebno biti pri uporabi numeričnih podatkov skrajno previden. Stane Granda v svojem članku¹ poudarja, da je statistični vir potrebno obravnavati s treh zornih kotov (to so podatki, statistična služba in statistična metoda). Prav tako si moramo biti na jasnem glede samih statističnih podatkov glede datuma, prostora in kaj ti podatki tudi predstavljajo. Samih dobljenih rezultatov ne smemo takoj razglasiti za sveto resnico, kajti ljudje iz različnih vzrokov vedno ne navajajo resničnih podatkov (npr. prikrivanje višine dohodkov, zaradi plačila davkov). Zato je pri obdelavi statističnih podatkov potrebna velika mera kritičnosti, če ne želimo postati žrtve "četrte dimenzije" laži, kot nekateri imenujejo statistiko.²

Novejše pojmovanje znanstvene statistike se v današnjem pomenu pojavi šele sredi 19. stol. (K. Knies, *Die Statistik als selbstständige Wissenschaft*, 1850),³ vendar lahko rečemo da je statistika v smislu zbiranja podatkov stara toliko kot uprava in s tem država.⁴ Kot enotna znanstvena panoga je nastala iz naslednjih prej neodvisnih smeri: upravne primarne in sekundarne statistike starega, srednjega in novega veka, nemške univerzitetne statistike 18. stol. in politične aritmetike, ki se je havila predvsem z znanstveno analizo številčnih podatkov ter se je v tej obliki najprej pojavila v Angliji (Graunt, Petty, Halley) in Nemčiji (K. Neumann, J. P. Süßmihl, Moser in drugi).

Najpomembnejši del statistike so vsekakor ljudska štetja, predvsem zaradi pomembnosti zabeležb vseh sprememb v načinu življenja ljudi.

Zelo pomemben del statistike je tudi gospodarska statistika, predvsem zaradi sprememb v razvoju proizvodnih sil in pa tudi načina življenja ljudi.

Že v preteklosti so uvideli pomen statistike za

urejeno državno upravo in gospodarstvo in so ji zato posvečali zelo veliko pozornosti. Pomen ljudskih štetij prebivalstva pa ni predvsem v številčnih podatkih o prebivalstvu, temveč predvsem v popisu prebivalstva, ki nam prikaže socialno in gospodarsko strukturo prebivalstva, kar je za narodno gospodarstvo in gospodarsko politiko države izrednega pomena.

Prve primere statističnih podatkov je moč najti že v stari kitajski državi in nato skozi vse pomembnejše civilizacije vse do antične Grčije in Rima. V starem veku so imela štetja prebivalstva (pojem statistika je poznejšega izvora) predvsem pomen za fiskalno in vojaško upravo države.

V srednjem veku so statistična opazovanja iz različnih vzrokov večidel propadla, kljub vsemu pa je ohranjenih nekaj manjših poročil, ki niso izrazito statističnega značaja, pa vendar kljub temu v zvezi s statistiko.

V naših krajih so prvi znani popisi sekundarno statističnega značaja iz 13. stol., kjer nam način vodenja zapisov, manualov podeželskih naselbin (kasnejših urharjev), obrestnih in zastavnih zapisov dokazuje pomen in potrebo sistematičnega opazovanja in popisovanja važnejših pojavov iz življenja prebivalstva. O razmerah v večjih krajih in mestih pa nam pričajo popisi meščanov, cehovske in bratovske knjige, razne davčne in računске knjige, kronike, bišni katastri in številne ugotovitve ter cenitve prebivalstva po cerkvenih in posvetnih oblasteh.⁵

Za statistiko so ogromnega pomena tudi matične knjige cerkvenih oblasti, ki so se pojavile še pred obveznim vodenjem matrik.

Razni poskusi popisov prebivalstva v avstrijski monarhiji so bili pobuda za osamosvojitve in poglobitev statističnega raziskovanja ter za izboljšanje metode in tehnike statistike.

V dobi cesarja Maksimilijana I. (1486-1519) so številnim pregledom s področja vojaške, posebej pa še s področja fiskalne uprave posvečali posebno pozornost, predvsem zaradi nenehnih finančnih težav cesarja.

Na splošno razmere v srednjem veku niso bile najboljše za razvoj statistike. Statistična opazovanja so bila skrčena le na najpotrebnejša področja državne uprave (vojsko, finančno upravo, ljudsko premoženje). Šele proti koncu srednjega in na začetku novega veka (XV. stol.) se predvsem v večjih državah pojavi potreba po sistematičnem statističnem opazovanju. To opazovanje se je bistveno razlikovalo od prejšnjega in je začrtalo smer in razvoj moderne statistike. Ta

¹ Stane Granda, *Razvoj statistike in statistično gradivo*, Arhivi II., Ljubljana 1979, str. 24-28.

² Stane Granda, n.d., str. 24.

³ Lojze Pipp, *O zgodovini statistike*, Kronika slovenskih mest, letnik 1, št. 3, Ljubljana 1934, str. 195.

⁴ Stane Granda, n.d., str. 24.

⁵ Lojze Pipp, n.d., str. 197.

vrsta statistike je namreč predstavljala zmes zgodovine, kronike, zemljepisa in političnih znanosti; hesedo so izvajali iz besede "statista", t.j. oseba, ki se ukvarja z državnimi zadevami. Torej, na začetku razvoja moderne statistike se je pod pomenom razumelo državoznanstvo (notranje in zunanje države, ureditev države in sploh sistematično prikazovanje vsega ustavnega, upravnega, socialnega in gospodarskega življenja države).⁶

Statistika se je kot samostojen predmet na univerzah pojavila sredi 18. stol., najprej na nemških univerzah.

V dobi merkantilizma in začetka centralistično urejenih in organiziranih držav se je pojavila potreba po zanesljivih podatkih o številu prebivalstva, predvsem moškega dela, ter podatkov o gospodarskih razmerah, kar je pomen in potrebo po urejeni statistiki močno povečalo.

V XVIII. stoletju se je pojavilo stremljenje po čimvečjem številu prebivalstva, ki naj bi bilo osnova za politično in gospodarsko moč države. Zato je tudi Avstrija stremela k povečanju števila prebivalstva, oz. da dokaže čimvečji prirastek prebivalstva, kar je bilo povod za nove in pogoste popise. Tako se je v dobi Marije Terezije in Jožefa II. povečal interes za sistematična opazovanja, kar je bila posledica merkantilističnih upravnih in gospodarskih interesov. Tako je Marija Terezija s posebnim patentom z dne 13. 10. 1753 naročila popis vsega navzočega prebivalstva po spolu, starosti in stanu, ki je bil izvršen v sporazumu z župniki. Ti popisi naj bi se izvajali vsaka tri leta. Zaradi nezadovoljivih rezultatov je Marija Terezija ukazala v letu 1762 v patentih z dne 24. 4. in 25. 5. sodelovanje duhovščine pri vseh nadaljnjih popisih prebivalstva in obvezno redno letno poročanje o gibanju prebivalstva (rojstva, poroke, smrti).

Leta 1769 je zaradi reorganizacije vojaškega sistema sledila predpriprava za izvršitev naslednjega popisa prebivalstva, ki je bil izvršen po patentu z dne 10. 3. 1770 po okrožnih komisarijih s sodelovanjem vojaške uprave. Hkrati so iz istih razlogov izvršili tudi popis živine. Popisovanje se je po smrti Marije Terezije nadaljevalo. Jožef II. je spoznal vrednost in pomen statistike, zato je uvajal pouk statistike na univerze, akademije, liceje in srednje šole. Razen tega je naročil državnim oblastvom izpopolnitev obstoječih statističnih izkazov in redno vodenje matrik. S temi reformami je prišel do zanesljivega gradiva za ljudska štetja ter dosegel zadostno teoretično izobrazbo uradništva.

V 18. stol. se tako pojavijo prva štetja prebivalstva, prav tako pa je ta čas začetek agrarne, obrtne, industrijske, trgovinske in finančne statistike. To je čas, ko pride do "delitve dela" med zgodovino, ki naj se ukvarja s tistim, kar je bilo, statistiko, ki naj se ukvarja s tistim, kar je in

politiko, ki naj se ukvarja s tistim, kar naj bo.⁷

Za časa vladavine prvega avstrijskega cesarja Franca I., ki se je zavedal pomena in potrebe po organiziranem zbiranju in obdelavi statističnega gradiva, je bila leta 1829 ustanovljena administrativna statistična služba, ki je bila podrejena osrednjim finančnim organom.

Z moderno organizacijo statistične službe v avstrijski monarhiji se je začelo l. 1840, ko je bila ustanovljena Direkcija za administrativno statistiko. Vodja je naslednje leto postal Karl Czoernig.⁸ Vse do leta 1848 je bila služba še vedno podrejena generalnemu računskemu direktoriju, vendar z mnogo samostojnosti pri delovanju. Tako so v tem času začeli z izdajanjem mnogih publikacij s področja statistike.

Do zadnje večje reorganizacije statistične službe v avstrijski monarhiji je prišlo leta 1863 z ustanovitvijo Statistične centralne komisije. Sprva je bila podrejena finančnim organom, od leta 1869 je bila podrejena ministrstvu za trgovino, že naslednje leto pa ministrstvu za uk in hogočastje. To je bil znak, da sta se statistika in statistična služba otesli neposredne podrejenosti državni upravi.⁹ Zaradi tega so posamezna ministrstva, najprej za trgovino, nato pa še za kmetijstvo, začela ustanavljati lastne statistične urade.

Statistika je v avstrijski dobi doživela velik napredek in s tem tudi priznanje državnih oblasti, konce koncev pa se je tudi vsaj deloma uspela rešiti iz trdnega objema države.

Tako so v tej dobi začeli s pravimi popisi prebivalstva, ki so se bistveno razlikovali od prejšnjih štetij prebivalstva in so zajeli več vidikov življenja.

Tako so obdelali zdravstveno stanje prebivalstva, stanovanjske razmere in podobno.

Kultuma statistika, ki so jo začeli voditi, pa je obsegala verske razmere, šolstvo, pravne zadeve, volitve, društva in tisk.

Posbečno poglavje obsega gospodarska statistika. Splošnih meril njene vrednosti ni moč podati, ampak je treba slediti posameznim primerom.¹⁰

Stanje industrijske statistike v avstrijski monarhiji ni bilo prav rožnato. Bolje je bilo v zadnjem času obstoja monarhije. Leta 1909 je bil izdelan kataster, ki so ga vodile trgovinsko-obrtne zbornice. Bolje je bilo pri tistih vrstah industrije, ki so spadale pod državni monopol. Pomagamo si lahko s poročili patentnih in nadzornih uradov. Poročila so pošiljala poleg uprav podjetij, ki so morale objavljati račune, tudi kornore ter policijski in davčni organi. O delavskih razmerah zvemo nekoliko več šele potem, ko je bil leta 1898 v trgovinskem ministrstvu usta-

⁷ Stane Granja, n.d., str. 24.

⁸ Ibid., str. 25.

⁹ Ibid., str. 25.

¹⁰ Ibid., str. 26.

⁶ Ljuzje Pipp, n.d., str. 198.

novljen Arbeitstatistisches Amt.¹¹

Podatke v zvezi z zavarovanjem in bolniškimi blagajnama pa je zbiralo notranje ministrstvo.

Za večino statističnih podatkov, ki jih vsebujejo avstrijske statistične publikacije, je značilno, da sežejo do ravni dežel,¹² podatkov za občine pa skorajda ni.

Jugoslovanska statistika, ki je v naših deželah nasledila avstrijsko, je bila dosti manj kvalitetna.¹³ Vendar pa v Sloveniji o bistvenem poslabšanju razmer ne moremo govoriti, ker je Slovenija edina pokrajina v novi državi, ki je imela kontinuiteto s staro avstrijsko statistiko. Uprava državne statistike se je po nastanku nove državne tvorbe preimenovala v Direkcijo državne statistike, ki je bila podrejena predsedstvu ministrskega sveta, in ni mogla biti tako neodvisna kot poprej avstrijska statistika.

Osrednja publikacija, ki jo je direkcija izdajala, je bil Statistički godišnjak.

Posebna statistična urada sta delovala še v Zagrebu in v Sarajevu in sta bila neposredno podrejena direkciji v Beogradu.

Za območje Slovenije je bil z naredbo Deželne vlade za Slovenijo z dne 28. 3. 1919¹⁴ ustanovljen statistični odsek pri Deželni vladi za Slovenijo, ki pa je le formalno obstajal do leta 1924. Urad je namreč obstajal, ni pa deloval, ker ni zbiral posebej podatkov, jih obdeloval in podobno, kar naj bi bile osnovne naloge tovrstne službe. Jugoslovanska statistika se je ukvarjala pretežno le z demografsko statistiko, zato ni čudno, da so lastne statistične službe ustanavljali tako državni organi kot tudi banke, zbornice, zavarovalnice, mesta, društva itd.

Po letu 1924 ob reorganizaciji državne uprave na podlagi Vidovdanske ustave in uvedbi oblasti na področju Kraljevine SHS, je bil za obe oblasti na območju takratne Slovenije pristojen Statistični urad v Zagrebu.

To stanje je trajalo vse do okupacije Slovenije, ko je italijanski okupator na svojem zasednem ozemlju z naredbo z dne 5. 7. 1941 ustanovil Urad za statistiko pri Visokem komisariatu za Ljubljansko pokrajino¹⁵ za izvršitev popisa prebivalstva ter vodenja registra prebivalstva na podlagi naredbe z dne 13. 8. 1941.¹⁶ Podrejen je bil osrednjemu zavodu za statistiko v Rimu.

Slovenci praktično do osvoboditve nismo imeli osrednjega samostojnega statističnega urada, vendar pa je bil že pred koncem vojne pri predsedstvu SNOS dne 19. 8. 1944 ustanovljen statistični urad. Ker je bil ob osvoboditvi brez

pravega vodstva, je prenehal delovati. Že 16. 6. 1945 pa je bil ustanovljen Statistični urad Slovenije, ki je deloval po navodilih iz Beograda, kar je bilo čisto v duhu administrativnega socializma. Namreč, v tem času je bil Državni statistični urad podrejen neposredno ali pod predsedstvo vlade, zvezno plansko komisijo ali gospodarski svet.

Ob reorganizaciji državne uprave leta 1953 je prišlo do precejšnje decentralizacije. Statistični urad Slovenije se je spremenil v samostojen zavod za statistiko in evidenco LRS, po letu 1956 pa v Zavod LRS (SRS) za statistiko.¹⁷

Gospodarstvo 1918-1941

Gospodarske razmere in položaj Slovenije pred nastankom prve jugoslovanske države je bil bistveno drugačen kot v ostalih pokrajinah novonastale države SHS. V avstroogrski monarhiji je bila Slovenija, tj. predvsem Kranjska, deloma pa tudi Štajerska obrobna pokrajina in zaradi tega gospodarsko dokaj nerazvita. Gospodarski razvoj slovenskih pokrajin je bil počasnejši kot v ostalih delih avstrijske monarhije, vendar je bil kontinuiran vse do I. svetovne vojne.

Z vključitvijo v jugoslovansko državo so slovenske pokrajine naenkrat postale gospodarsko najrazvitejši del novonastale države.

Po letu 1918 se je začela gospodarska struktura Slovenije bistveno spreminjati (pred vojno je bilo razvito predvsem železarstvo in rudarstvo, pa še to je imelo močno konkurenco v sudetskih deželah).

Kmetijstvo kot pomemben del takratnega slovenskega gospodarstva v novi državi ni moglo biti konkurenčno ostalim kmetijsko razvitejšim pokrajinam na jugu, ki so proizvajale z bistveno nižjimi stroški, predvsem pa tudi zato, ker je s spremembo meja slovenski kmet izgubil precejšen del svojega tržišča.

Obrt je dosegla postopoma višjo raven in tudi kvaliteto.

Največji napredek pa je bil zabeležen v industriji, predvsem tudi zaradi tega, ker je večina podjetij prešla v slovenske roke. V prvih povojnih letih je bilo ustanovljeno tudi veliko novih tvrdk, ker se je industrija znebila konkurence iz pokrajin bivše države, ki so ostale zunaj Jugoslavije. Število industrijskih delavcev se je v primerjavi z leti tik pred vojno podvojilo:

1910	okoli 40000
1938	okoli 80000

Razvile so se tudi nove industrijske panoge, ki jih v avstroogrski monarhiji ni bilo, ker je primanjkovalo surovin, po l. 1918 pa je Slovenija kot najsevernejša pokrajina države SHS postala tudi distributer izdelkov v južne pokrajine jugoslo-

¹¹ Ibid, str. 26.

¹² Ibid, str. 27.

¹³ Glej mnenje Rudolfa Andrejke v delu Doneski k zgodovini uradne statistike v Jugoslaviji, Beograd 1937, in Jožeta Lavriča Organizacija statistike v Jugoslaviji, Ljubljana 1935.

¹⁴ Ur. l. Deželne vlade za Slovenijo, št. 68/19.

¹⁵ Sl. l. za Ljubljansko pokrajino, št. 54/41.

¹⁶ Sl. l. za Ljubljansko pokrajino, št. 65/41.

¹⁷ Stane Granita, n. d., str. 27.

vanske države, v manjši meri pa tudi v inozemstvo.

V obdobju med obema vojnama, predvsem v začetnem obdobju, je bila izvedena nacionalizacija trgovin, slovenski trgovci so si našli pomembno tržišče na območjih ostale Jugoslavije.

Namesto tujega kapitala je v slovensko gospodarstvo začel pritekati zagrebški kapital, predvsem z zastopstvom številnih zagrebških bank, ki so bile ustanovljene na slovenskih tleh. V industriji pa je še vedno ostal močno prisoten tuji kapital. Zelo zanimivo sliko nam daje tudi primerjava gospodarske strukture razvoja posameznih panog med letoma 1900 in 1931:

	1900	1910	1931
kmetijstvo	75.4	67.6	60.3
obrtni in industrija	13.4	15.0	22.15
trgovina, promet	3.6	6.9	6.8
javni službe, itd.	7.6	10.5	10.2 ¹⁸

Iz tega pregleda je razviden razvoj Slovenije v smeri industrializacije in padanju števila kmečkega prebivalstva.

Železnica in železniška mreža je v novi državi v glavnem ostala nespremenjena, razvilo se je predvsem cestno omrežje, ki v tem času pridobiva na pomenu tudi zaradi naglega razvoja turizma in tujkega prometa, ki je sledil razvoju prometa.

Arhivsko gradivo gospodarstva

Arhivsko gradivo gospodarstva v Sloveniji je žal zelo slabo obranjeno, tako da imamo obranjene le vire za nekatere tovarne, predvsem železarne, rudnike in tobačno tovarno v Ljubljani.¹⁹ Seveda je poleg navedenih podjetij še precej gradiva o gospodarstvu ohranjenega v upravnih fondih, ki so bili povezani z gospodarstvom.²⁰

Gradivo o gospodarski statistiki je obranjeno predvsem v fondu Zbornice za trgovino, obrtni in industrijo, kjer so zbrani razni statistični podatki, ki jih je Zbornica v svojem skoraj stoletnem obstoju zbirala in obdelovala ter publicirala. Prvotna ureditev fonda žal ni obranjena, preuredil ga je zadnji zbornični tajnik Ivan Mohorič. Njegov popis gradiva je tudi edini pripomoček pri iskanju gradiva fonda Zbornice. Gradivo statistike se nahaja predvsem v sledečih fasciklih:

152 Obrtna statistika; urejeno po letih od 1895-

- 1948, 4 fasc., stara oznaka; XXVII
 153 Obratno štetje; urejeno po letih 1927-1930, 1 fasc., XXVII/1
 154 Obrtna statistika /na podlagi registracije l. 1946/, 1 fasc., XXVII/2
 155 Obrtna statistika /akti brez števil/, 1 fasc., XXVII/3
 163 Naslovni material. Trgovine. 1 fasc., XXXVIII/1
 164 Naslovni material. Obrt. 1 fasc., XXXVIII/2
 165 Naslovni material. Industrija. 2 fasc., XXXVIII/3
 166 Naslovni material. Gostinska podjetja. 1 fasc., XXXVIII/4
 167 Naslovni material. Razno. 1 fasc., XXXVIII/5
 276 Statistika gibanja obratov; leta 1887-1892, 1 fasc.
 277 Statistika gibanja obratov; leta 1923-1948, 3 fasc.
 278 Statistika gibanja obratov /stanje trgovske mreže 1939/, 1 fasc.
 279 Statistika - industrijska; leta 1925-1934, 1 fasc.
 280 Statistični izkazi OUZD (Okrožni urad za zavarovanje delavcev) v Ljubljani, od leta 1927-1944, 1 fasc.
 281 Statistika - razna, 1 fasc.
 309 Popis industrije. Industrijske vprašalne pole. Urejeno po abecedi od A-Ž, 13 fasc.
 310 Popis trgovine. Trgovinske vprašalne pole. Urejeno po abecedi od A-Ž, 7 fasc.
 311 Popis industrije. Starejši. Leta 1901-1919, 1925-1931, 8 fasc.
 312 Popis industrije in trgovine. Korespondenca. Urejeno po abecedi od A-Ž, 2 fasc.
 313 Popis industrije. Vprašalne pole 1939-1940. Urejeno po abecedi od A-Ž, 1 fasc.
 314 Popis industrije. Vprašalne pole iz l. 1933 za Privredni adresar, 1 fasc.
 315 Popis industrije. Vprašalne pole za trgovino. Urejeno po abecedi od A-Ž, 1 fasc.
 316 Vprašalne pole za industrijski načrt. Urejeno po abecedi od A-Ž, 1 fasc.
 326 Kataster industrijskih podjetij, gostiln ter javnemu polaganju računov zavezana podjetja, 1 fasc.
 350 Delniške družbe. Kartoteka. Urejeno po abecedi od A-Ž, 1 fasc.
 Fascikel 309, popis industrije, industrijske vprašalne pole, je glavni vir mojega raziskovanja in raziskovalne naloge. Fascikel 309 obsega 13 tebičnih enot, ki so po popisu in ureditvi Ivana Mohoriča urejeni po abecednem zaporedju:

1. Od črke A-C	8.	Črka P
2. Od črke Č-E	9.	Črka R
3. Od črke F-H	10.	Črka S
4. Od črke I-J	11.	Od črke Š-T
5. Od črke K-L	12.	Od črke U-V
6. Črka M	13.	Od črke Z-Ž
7. Od črke N-O		

¹⁸ Glej splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1937.

¹⁹ Javna Fischer, Odprti slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno, Prispevki za novejšo zgodovino, št. XXXIV., 1994, str. 35-43.

²⁰ Več o tem glej v članku B. Radulvič, Organizacija gospodarskih arhivov v nekaterih zahodnih državah, Arhivi XVI., Ljubljana 1993, str. 111; V. Kološa, Arhivsko gradivo najvišjih upravnih organov za področje industrije, obrti in trgovine, Arhivi IV., Ljubljana 1981, str. 49-53.

Ker je gradivo v glavnem urejeno, ni potrebno preurejanje tega gradiva. Polega popisa industrije iz časa med vojnama obstaja tudi popis industrije, ki je nastal že v začetku stoletja. Zanimiva hi bila primerjava elementov popisa in pa vrste industrij v obeh obdobjih.

Pomembno gradivo o gibanju industrije in predvsem o vrstah industrijskih obratov v prvem povojnem obdobju vsebuje fasc. 311, vendar je gradivo v tem fasciklu, ki obsega osem tehničnih enot, le deloma urejeno. V zadnjem letu sem začel z obdelavo fasc. 311/3, kjer je zbran popis industrijskih obratov po vrstah in količini le-teh. Ta popis industrije je tembolj zanimiv, ker prikazuje stanje teh obratov tik pred vojno oz. med samo vojno. Zanimiva je tudi nacionalna struktura lastnikov podjetij pa tudi zaposlenih delavcev.

Gradivo fascikla 311/3 je pri svojem raziskovalnem delu že uporabila dr. Jasna Fischer,²¹ ki je tudi opisala vsebino anketnega lista za popis industrije.

Popis industrijskih obratov je bil izvršen neposredno po vojni februarja 1919, zajel pa je podjetja na celotnem slovenskem etničnem ozemlju.²²

Popisnice so v tej anketi izpolnjevali dokaj korektno, določene kolone so ostale prazne, ali zaradi poslovnih skrivnosti ali pa enostavno zaradi nezmožnosti odgovoriti na vprašanje.

Če bi podjetja stoprocentno odgovorila na vprašanja, bi lahko dobili jasno sliko o slovenski industriji tistega časa.

V okviru fascikla 311/3 so popisnice oz. anketni listi razvrščeni po sledečih industrijskih panogah: rudarstvo in plavžarstvo (19 podjetij), industrija kamna in zemlje (39), kovinska industrija (34), strojna industrija (3), kemična industrija (37), gradbeništvo (4), tiskarstvo (8), tekstilna industrija (9), papirna in usnjarska industrija (50), lesna industrija (58), prehrabena industrija (58) in oblačilna obrt (14). Vsega skupaj je na anketo odgovorilo 333 obrtnih in industrijskih podjetij.²³

V nadaljevanju se bomo поблиže spoznali z vsebino popisnega oz. anketnega lista, ampak ne tega iz leta 1919, temveč si bomo поблиže ogledali popisni list iz tridesetih let.

Bistvene vsebinske razlike med njima nisem zasledil. Prvi povojni anketni list sestavlja 26 rubrik, poznejšega pa le 24.

Po zakonu je morala Zbornica za trgovino, obrt in industrijo zbirati in obdelovati podatke o številu, opremi in vrstah industrijskih obratov na območju Kranjske in potem Slovenije.²⁴

Ohranjene in izpolnjene vprašalne pole oz. ankete so zbrane v dveh fasciklih, 309 in 311. V okviru obeh je ohranjenih 21 tehničnih enot gradiva.

Sama vprašalna pola o industrijskih obratih je velikosti formata A3 formata z obojestranskim tiskom. Na sprednji strani je v gornjem levem kotu z masnimi črkami naslov "Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani". V desnem gornjem kotu je pripis vrste industrije, poleg pa z roko izpisana tekoča številka zadeve in leto.

V nadaljevanju je anketna pola razdeljena na že omenjenih 24 rubrik, ki si sledijo v obliki črk.

V prvo rubriko je moral lastnik podjetja oz. tvrdke vnesti točen naziv podjetja ("besedilo tvrdke glasom protokolacije").

Na desni strani kolone prve točke so morali navesti še točen datum in osnovno leto protokolacije tvrdke.

Druga rubrika ima naziv Sedež centrale in je razdeljena na točke, ki so označene z majhnimi črkami (a-e). Pod točko a./ so morali navesti točen naslov, kraj, cesto, ulico, trg, številko, pošto in železniško postajo. Točka b./ je bila namenjena za telefonsko številko podjetja, seveda, če je že premoglo lasten telefonski aparat. V nadaljevanju so pod točko c./ morali navesti brzojavni naslov, pod točko d./ eventualna skladišča za hlago in pod d./ nakladalne postaje za to blago.

Sledeča rubrika je bila namenjena sedežu tovarniških naprav, pod točko a./ doma in pod točko b./ v inozemstvu.

Rubrika štiri je logično nadaljevanje prejšnje in se glasi Sedež podružnic, prav tako s točkama a./ in h./ kot v prejšnji rubriki.

V peti rubriki so morali lastniki točno navesti obliko podjetja, torej, ali je bila posamezna družba, javna trgovska, komanditna družba, družba z o.z., delniška družba, zadruga, državno, ohčinsko podjetje itd.

Sledila je rubrika, v katero so morali točno vnesti podatke o tem, s čim se ukvarjajo, kaj proizvajajo in prodajajo.

Zelo zanimiva je sedma rubrika. Nanaša se namreč na lastniška razmerja v podjetju. Narejena je bila v tabelarni obliki. Vertikalno so si sledile sledeče rubrike (od a-f): lastniki in so-lastniki; družahniki; poslovodje; upravni svetniki; člani načelstva; zakupniki.

Horizontalno so bile sledeče rubrike: priimek in ime; poklic; točni naslov hiivališča; rojstni kraj; narodnost; državljanstvo.²⁵

V osmi rubriki so morali navesti podatke o tem, kateri kapital je udeležen v podjetju in tudi

²¹ Jasna Fischer, n.d.

²² Ibid.

²³ Ibid, str. 36.

²⁴ Kot je bilo že omenjeno, je anketa leta 1919 potekala na celotnem etničnem ozemlju Slovenije, torej tudi na tistih področjih, ki so pozneje z mednarodnimi pogodbami postali sestavni deli

drugih držav (prim. Jasna Fischer, n.d.).

²⁵ Zaradi zahtev po osebnih podatkih je rubrika med drugim izjemno zanimiva za ugotavljanje strukture podjetnikov v času med vojnama na Slovenskem. Iz podatkov je mogoče ugotoviti ali so bili lastniki podjetij Slovenci ali pa je še vedno večina bila podjetij v rokah tujcev.

kakšno je razmerje med domačim in tujim kapitalom.

V naslednji, deveti rubriki so morali napisati številko tekočega oz. žiro računa in številko poštočkovnega računa.

V nadaljevanju so morali navesti podatke o finančnem stanju podjetja ter vrednosti strojev in nepremičnin.

Sledila je spet zelo zanimiva rubrika o zaposlenih pri podjetju. Rubrika je bila narejena v tabelarni obliki in vertikalno razdeljena na rimske številke od ena do štiri (I.-IV.)

V točki I. so bili navedeni vodilni pri podjetju. Najprej lastniki in solastniki, zakupniki, ravnatelji, upravitelji in drugi obratovodje. Ta tabela je tudi samostojna. Horizontalno si sledijo iste kolone kot pri rubriki 7.

Tabele od II.-IV. so združene. Pod točko dve (II.) je bilo navedeno upravno, pisarniško in komercialno osebje, v tretjo točko (III.) so uvrstili tehnični kader, pod IV. pa drugo osebje (vozniki, pomočniki, delavci itd.) S to rubriko se zaključuje tudi sprednja stran pole.

Naslednja rubrika na zadnji strani pole je bila rubrika o pogonskih strojih v podjetju. Narejena je bila v obliki tabele in razdeljena na točke od a-m.

Rubrika trinajst je prav tako povezana s stroji; odgovoriti je bilo potrebno na dve vprašanji: Kje nabavlja stroje? in Ali ima lastno delavnico za popravilo strojev?

Obširna tabela je predstavljala kar dve rubriki skupaj (14. in 15.). Tabela je predstavljala produkcijo podjetja v poslovnem letu (14.) in izvoz proizvodov v poslovnem letu (15.).

Tudi naslednja tabela je bila dvojna in je predstavljala dve rubriki (16. in 17.) Nanašala pa se je na porabo surovin (16.) in porabo obratnih sredstev (17.).

Na spodnjem delu pole so si za konec sledile sledeče rubrike in vprašanja:

Ali ima podjetje registrirane zaščitne znamke, patente in druge koncesije? (18.)

Koliko pridobinskega davka je plačala v letu? (19.)

Ali ima z železnico kake dogovore, industrijski tir ali skladišče? (20.)

Ali ima lastne vagone in koliko? (21.)

Koliko in katere vrste blaga ima na razpolago? (22.)

Koliko vagonov surovin ali polfabrikatov ima povprečno na zalogi in koliko jib sploh more sbrati v skladiščih? (23.) Katere želje ima glede carine, prevoza, ohlavljenja, domače in tuje konkurence itd.? (24.). Odgovore na zadnje vprašanje so morali navesti na posebnem listu.²⁶

Za konkretno predstavitev vira sem si čisto naključno izbral podjetje Viljem Brauns iz

Celja.²⁷

Polni naziv tvrdke, ki se je ukvarjala predvsem z izdelavo in prodajo strupa, se je glasil: Tovarna strupa prostih anilinskih barv in kemičnih izdelkov za gospodinjstvo in gospodarstvo. Firma je bila protokolirana leta 1921.

V arhivski enoti podjetja V. Brauns so zbrane popisne pole za leta 1931, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938 in 1940.

Lastniki podjetja Viljem Brauns so bili:

Ivan Lampe, tovarnar

Marta Lampe, soproga

Erich Lampe, tovarnar

Johanna Lampe, soproga

Lastniki tovarne niso bili jugoslovanski državljani, niti niso živeli oz. imeli prijavljenega stalnega bivališča na območju kraljevine. Živeli so namreč v Liberecu v češkoslovaški republiki. Po narodnosti so bili Nemci, državljanstvo pa so imeli češkoslovaško, toda iz zadnje vprašalnice pole je razvidno, da so sicer še vedno živeli v istem kraju, ki pa se je imenoval leta 1940 Reichenberg in ni bil več v češkoslovaški republiki, ampak v Nemčiji.

Ravnatelj podjetja je bil Anton Ržimek iz Blatna v češkoslovaški republiki. Bil je nemške narodnosti, vložil pa je ob popisu leta 1931 prošnjo za jugoslovansko državljanstvo in ga tudi dobil, kar je razvidno iz popisne pole za naslednje leto.

Ker je gradivo vprašalnih pol za firmo dokaj kompletno ohranjeno, lahko primerjamo različne podatke, ki so zbrani v odgovorih na zastavljena vprašanja. Tako je lahko zelo zanimiva primerjava o številu zaposlenih.²⁸

Tako je bilo leta 1931 v podjetju zaposlenih 21 moških in 25 žensk. Po narodnosti je bilo med moškimi osemnajst Slovencev, dva Hrvata in en Nemec. Med ženskim zaposlenim osebjem pa je bila ena Hrvatca, ostale so bile Slovenke. V obeh primerih, tako pri moških kot pri ženskah, so bili vsi zaposleni jugoslovanski državljani.

Za leto 1932 so podatki o zaposlenih identični kot za leto 1931. Tako v podjetju v času najhujše gospodarske krize med letoma 1931 in 1932 niso odpustili nohenega delavca, kar lahko pomeni, da je podjetje uspešno poslovalo. Žal odgovorni za izpolnjevanje vprašalnih pol niso odgovorili na zastavljeno vprašanje o višini plač v podjetju.

Leta 1933 pa pride do novega zaposlovanja. Tako so na novo zaposlili enega kemika in tri nekvalificirane delavke, vendar pa istočasno med moškimi zmanjšali število zaposlenih pri pisarniškem osebju za tri, med ženskami pa za eno. Prav tako so verjetno odpustili tudi enega skladiščnika.

Podoben trend zaposlovanja je bil tudi v naslednjem letu, za katerega so ohranjeni podatki,

²⁶ Arhiv Republike Slovenije, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 309/1.

²⁷ AS, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 309/1, a.e. 2.

²⁸ Še posebej za obravnavana trideseta leta, ki so bila, kot je znano, leta najhujše gospodarske krize.

t.j. za leto 1936, ko so na novo zaposlili šoferja in tri nekvalificirane delavke, zmanjšali pa število zaposlenih med pisarniškim osebjem za enega pri moških, pri ženskah pa povečali za eno.

V letu 1937 ni prišlo do nobenih sprememb, ne pri številu zaposlenih ne pri vrstah zaposlitev. Že v naslednjem letu 1938 je prišlo do dokaj velikih sprememb pri zaposlenem osebju v podjetju. Tako je močno naraslo število zaposlenih med pisarniškim kadrom (5 moških), zmanjšalo pri ženskah (za eno). Prav tako so spremembe pri nekvalificiranih delavcih, kjer so enega moškega odpustili, na novo pa zaposlili tri ženske. Med zaposlenim osebjem v tem letu se ne pojavi več poklice šoferja. Pri zadnji anketi iz leta 1940, ko je že močno dišalo po vojni, pa lahko zasledimo trend rahlega upadanja števila zaposlenih. Tako

je zopet upadlo število zaposlenim moškim med pisarniškim osebjem (za 3), naraslo pa število pisarniškega osebja med ženskami (prav tako za 3). Pri nekvalificiranih delavcih je opazen isti trend, tj. upadanje števila zaposlenih moških in naraščanje zaposlenih žensk. Lastniki podjetja so se morebiti že pripravljali na vojne razmere proizvodnje, v kateri glavno breme nosijo seveda ženske.

To so le nekateri rezultati oz. podatki, ki jih lahko dobimo z analizo tovrstnega vira, vsekakor pa ne vsi. Tako lahko dobimo podatke o tem, kaj je bila primarna industrijska panoga v Sloveniji v obravnavanem obdobju, kaj je predstavljalo največji delež izvoza slovenske industrije in še marsikaj.

Hotel Miklič v Ljubljani
razglednica, okoli 1935
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Dr. Alojzij Res in njegova zapuščina

IVANKA URŠIČ

Dr. Alojzij Res (1893-1936), urednik, literarni in umetnostni kritik in zgodovinar, publicist in prevajalec se je rodil 1. julija 1893 v Gorici. Po osnovni šoli in maturi je stopil v bogoslovje. Zaradi bolezni je malo pred "ordinacijo" prekinil študij. Zatekel se je k sestri Gusti Trebše, učiteljici v Boljuncu pri Trstu. Med vojno je bil na Dunaju v vojaškem informativnem uradu in vojni dopisnik Slovenca za goriški odsek fronte. Tam se je vpisal na univerzo in se med drugim seznanil z dr. Janezom Evangelistom Krekom (spomini, objavljeni kot Krekova oporoka). Diplomiral je iz slavistike in doktoriral iz narodne pesmi (bil je eden prvih doktorjev mlade, pravkar ustanovljene univerze v Ljubljani).

Študij je nadaljeval v Firencab. Že pred končanim študijem je začel predavati na višji trgovski akademiji Ca' Foscari v Benetkah. Bil je izredni profesor za srbohrvaščino, vodil je tečaje iz ruske literature in poučeval nemščino na znanstvenem zavodu.

Na Lidu pri Benetkah si je ustvaril dom. Pri Resovih so se zlasti v poletnih mesecih ustavljali mnogi njihovi prijatelji: Janko Kralj, France Kralj, France Bevk, Fran Tratnik, Virgilij Šček, dr. France Stele in še drugi.

Res je kljub bolezni snoval knjigo o idejnih smereh v povojni (gre za prvo svetovno vojno) slovenski literaturi, ki naj bi izšla v slovenskem in italijanskem jeziku. Načrta ni uspel uresničiti. Umrli je 17. maja 1936.

Že v srednji šoli je v leposlovnih dijaških in drugih listih (Naše vaje, Alfa, Domači prijatelj, Dom in svet) objavljal kritike o upodablajoči umetnosti in leposlovju. Leta 1916 je izdal pri založniku Štoki v Trstu zbirko Ob Soči, črtice, ki so nastale na Goriškem v prvih dneh svetovne vojne.

Skupaj z Vladimirjem Anžlovarjem je Res izdal brošuro Visokošolski študij v Italiji.

Ob Dantejevi šeststoletnici je pripravil dva zbornika, slovenskega in italijanskega, v katerih je sodelovala vrsta slovenskih in italijanskih znanstvenikov. Slovenska izdaja Dantejevega zbornika je izšla leta 1921 v Ljubljani, italijanska pa leta 1923 v Gorici.

Sodeloval je tudi pri prevodu dveh Cankarjevih del v italijanščino, in sicer Lepe Vide in Hlapca Jerneja.

Leta 1927 je prevedel, uredil in izdal srednjeveško besedilo Rožice svetega Frančiška z ilustracijami Toneta Kralja. Resa so zanimala tudi splošna umetnostna in kulturna vprašanja. O njih je pisal krajša poročila in zapiske in jih objavljal v Času, Domu in svetu, Edinosti, Mladiki, Ženskem svetu, Slovencu.

Resova zamisel je bila ustanovitev Naše založbe v Trstu. V njenem okviru naj bi vsako leto izhajal Jadranski almanah in lepo oblikovane in vsebinsko pomembne knjige.

V vojnem in povojnem času je pomagal Izidorju Cankarju oblikovati novo, moderno podobo Doma in sveta.

S svojim delom in osebnimi stiki je Res širil našo kulturo med italijanski živelj. Zelo pomembno je bilo Resovo sodelovanje pri Grande enciclopedia italiana, za katero je prispeval več člankov o naših umetnikih, tako o Ivanu Cankarju kot tudi sicer o slovenski literaturi.

Kljub temu, da je živel v Benetkah, je vsekozi obranjal stike s slovenskimi ustvarjalci.

Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko je oktobra 1993 s sodelovanjem Goriškega muzeja in frančiškanskega samostana na Sveti gori pripravilo strokovni posvet ob stoletnici rojstva kulturnika in znanstvenika dr. Alojzija Resa (1893-1936). Ob tej priložnosti so me zaprosili, da napišem prispevek o Resovem življenju in delu, kar je bil povod za iskanje njegove zapuščine.

Marijan Breclj je v letih 1968 do 1973 v reviji Zaliv objavil Resova pisma Francetu Bevku ter jih opremil z bogato študijo. V času od leta 1915 pa do smrti je Res Bevku napisal 81 pism, v katerih je pripovedoval o svojem življenju, literarnih nazorih, načrtih, istočasno pa je spremljal Bevkovo pisanje od začetnih poskusov dalje, ga usmerjal in nepristransko ocenjeval. Ta obsežni sklop je ohranjen v Bevkovi zapuščini.

Pilonova galerija v Ajdovščini brani tri pisma, ki jih je Alojziju Resu pisal Venio Pilon, in sicer leta 1923, 1924, 1927. Nekaj korespondence med Venom Pilonom in Resom dobimo tudi v ajdovski knjižnici.

V koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1994 je Marko Tavčar objavil štiri Resova pisma Virgilija Ščeku. To zanimivo gradivo je našel med Ščekovo zapuščino v Pokrajinskem arhivu v Kopru. Resovo ime zasledimo nainreč večkrat tudi v Ščekovih zapisih, t.i. "paberkih". Res in Šček sta se spoznala v bogoslovju v Gorici, se spoprijateljila in to prijateljstvo ohranila tudi v poznejših letih.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani nekaj Resovih pism, naslovljenih na dr. Ivana Prijatelja, dr. Joža Glonarja in Resov pozdrav Ivanu Cankarju.

Z dr. Henrikom Tumo sta sodelovala pri Naši založbi, ko so izdajali Jadranski almanah - korespondenca med Resom in dr. Henrikom Tumo sega v leta 1922 in 1923. Originali so v Tumovi zapuščini pri Zgodovinskem inštitutu ZRC

SAZU, oddelku v Novi Gorici.

V zapuščini dr. Franca Kosa v Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani pa sta ohranjena Resovo pismo in dopisnica, ki ju je Res poslal dr. Kosu v zvezi s pripravo prvega zvezka Jadranskega almanaha.

Kar zajeten delež Resove zapuščine, ki so jo do nedavnega hranili njegovi sorodniki, pa se danes nabaja v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici.

V njihovem imenu nam jo je izročil Resov nečak dip. inž. elektrotehnike Savo Trebše iz Ljubljane. Najprej nam je omogočil le vpogled v gradivo, po dveh letih pa nam ga je velikodušno odstopil.

Gradivo obsega 1 arhivsko škatlo. Razdeljeno je v več sklopov. Prvi sklop sestavljajo osebne zadeve. Sledijo številne fotografije Alojzija Resa in njegove družine iz obdobja med leti 1913-1935, korespondenca in drugo gradivo.

Korespondenca tvori jedro v tem prispevku predstavljene zapuščine in vsebuje na eni strani dopisovanje Resa z najbližjimi sorodniki, na drugi strani pa so dopisnice najrazličnejših osebnosti tistega časa, s katerimi se je srečeval.

Razglednice so že same po sebi zanimive, ker vsebujejo motive mnogih primorskih krajev na začetku stoletja ter zaradi zanimivih založnikov, ki so jih izdali in založili (Slovenska dijaška zveza, Goriški srednješolci, Vaditeljski zbor Sokola v Gorici). Poleg tega prinašajo veliko koristnih podatkov za Resovo biografijo.

Dopisnice so združene po naslovnikih, razvrščene so kronološko. Nekaj je ostalo neidentificiranih.

Glavnino predstavlja korespondenca s sestro Gusti Trebše in kasneje z njeno družino (Anton Trebše).

Ohranjena je ena dopisnica, ki jo je Alojzij pisal mami Mariji.

Med ostalimi korespondenti najdemo zanimiva imena, kot so: Fran Ksaver Meško, Virgilij Šček, Josip Križman, Fran Saleški Finžgar, Izidor Cankar, Hubert Leiler, Joško in Ciril Munih, France Bevč, Narte Velikonja in številna druga, med njimi zlasti imena sošolcev in prijateljev iz semenišča in fakultet v Ljubljani, na Dunaju in v Firencah, kjer je študiral.

Posebej bi omenila korespondenco, ki se posredno navezuje na Resa in je iz časa po njegovi smrti. V ta sklop sodi med drugim dopisovanje žene Dine z moževimi sorodniki ter dopisovanje Davorine in Franceta Bevka s Resovo sestro Gusti Trebše.

Zapuščina obsega tudi drugo gradivo: ohranjen je izvod Resove knjižice *Ob Soči*, ki jo je podaril sestri Gusti o Veliki noči leta 1917, ter številni izrezki iz časopisov (nekrologi, življenjepisi, zapisi ob obletnicah smrti A. Resa).

Gradivo je urejeno in popisano, bilo je tudi že uporabljeno pri pisanju biografije o Resu; posamezne fotografije in nekaj korespondence pa je objavil Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja, št. 23, 1996.

OZNA med vojno in njeno arhivsko gradivo

LJUBA DORNIK-ŠUBELJ

OZNA je kratica za Oddelek za zaščito naroda, kakor se je imenovala 13. maja 1944 v Drvarju ustanovljena vsejugoslovanska obveščevalna organizacija. V Sloveniji je nadaljevala delo obveščevalnega oddelka odseka za notranje zadeve. Ker je bil za njenega načelnika imenovan Ivan Maček, ki je od marca 1944 vodil odsek za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS, kot znamenjavo za razpuščeno varnostnoobveščevalno službo, predstavlja tudi arhivsko gradivo kontinuiteto te dejavnosti.

OZNA je bila organizirana kot vsejugoslovanska organizacija, spadala je v okvir poverjeništa za ljudsko obrambo in je bila organizirana po vseh federalnih enotah enako kot v OZNI za Jugoslavijo. Ker je v Sloveniji delovala kot nadaljevanje dela odseka za notranje zadeve, je njeno arhivsko gradivo ostalo v okviru arhiva ministrstva za notranje zadeve. Sprejeli smo ga od arhiva varnostnoobveščevalne službe oktobra leta 1991.

Gradivo hranimo v fondu izvenljubljskega VOS in OZNE, ki vsebuje razen OZNE tudi gradivo predhodnic OZNE v Sloveniji, to je Centralne komisije varnostnoobveščevalne službe in obveščevalnega oddelka odseka za notranje zadeve in oddelka za narodno zaščito. Gradiva OZNE za Jugoslavijo je ena arhivska enota, vse ostalo pa je gradivo OZNE za Slovenijo. V celoti obsega fond 154 fasciklov oz. arhivskih enot, označenih z zaporednimi številkami od 301-1, kar je oznaka CK VOS, do 301-154, kar je oznaka kartoteke OZNE. Ureditev fonda sledi organiziranosti OZNE, kakor je delovala med vojno, in ves čas hranjenja ni bila spremenjena. Vse gradivo je bilo tudi mikrofilmno. Za lažje razumevanje bom na kratko predstavila organiziranost OZNE za Slovenijo in kakšne so bile njene naloge oziroma naloge njenih posameznih odsekov.

OZNA je bila organizirana v vsaki federalni enoti, tako tudi v Sloveniji, v štiri odseke.

Prvi - obveščevalni - odsek je v Sloveniji nadaljeval delo oddelka za inozemstvo pri odseku za notranje zadeve. Njegova naloga je bila, na kratko rečeno, obveščevalno delo v tujini ali proti tujini. V navodilu o ustanovitvi OZNE je označena kot organiziranje in ustvarjanje obveščevalnih virov v raznih državah in državnih ustanovah nasprotnika in - med vojno - na okupiranem ozemlju. Prvi odsek je pridobival in poučeval pooblaščenca ter organiziral njihovo umestitev čez mejo osvobojenega ozemlja, zbiral obveščevalne podatke o sovražnikovi agenturi in policiji, kvizlinškem državnem aparatu in kvizlinških vojnih formacijah - kot je naloge opre-

delilo navodilo o ustanovitvi in delovanju OZNE. Poleg tega je nadziral in usmerjal delo prvih sekcij v odsekih OZNE zalednih oblasti.

Drugi ali kontraobveščevalni odsek je deloval na osvobojenem ozemlju. Njegova naloga je bila ustvarjati mrežo svojih zaupnikov v raznih ustanovah in organih - to je bila takoimenovana CC - linija. Zbiral je podatke o aktivnosti političnih skupin, vključenih v narodnoosvobodilno gibanje, o delovanju sovražnih agentov, ki jih je odkrival in onemogočil, o ostankih oboroženih sovražnih formacij narodnih izdajalcev in o aktivnosti tujih diplomatskih in vojaških predstavnikov. Prav tako je vodil delo drugih sekcij v odsekih OZNE zalednih oblasti, za svoje delo pa je bil odgovoren drugemu odseku OZNE za Jugoslavijo.

Tretji odsek - kontraobveščevalni - v oboroženih silah je bil tisti, iz katerega je takoj po vojni, 27. julija 1945, nastal KOS - kontraobveščevalna služba armad. S tem se je celotna vojaška kontraobveščevalna služba ločila od civilne, ki se je formalno preimenovala šele marca 1946 v UDV - upravo državne varnosti. Kontraobveščevalni odsek je imel nalogo kontraobveščevalne zaščite oboroženih sil. Ustvarjal je mrežo zaupnikov v vojaških ustanovah ter nadziral in vodil delo tretjih sekcij v odsekih OZNE zalednih oblasti.

Četrti odsek je obsegal statistiko, kartoteko in tehniko - specialno fotografijo, tajnopis radiocentre in šifrante. V Sloveniji je v četrti odsek od februarja 1945 spadala tudi šola OZNE za Slovenijo, ki je do tedaj delovala v okviru drugega odseka. Posebnost je tudi v tem, da je bil četrti odsek samo na hazi 24, to je pri OZNI za Slovenijo, in ni bil organiziran navzdol - na odseke OZNE korpusnih oblasti. Le radiotelegrafisti in šifranti so bili vezani na pomočnika načelnika OZNE, saj so predstavljali njihovo povezavo s centrom.

V Sloveniji je bila OZNA organizirana v okviru odseka OZNE za ohlast VII. korpusa, odseka OZNE za oblast IX. korpusa in OZNE za oblast Štajerske in Koroške. Ni se uporabljal naziv OZNE za oblast IV. operativne cone, ker je segala na celotno etnično ozemlje - torej tudi čez staro jugoslovansko-avstrijsko mejo. V vseh teh odsekih OZNE so hile prav tako organizirane sekcije - prva, druga in tretja, katerih delovno področje je bilo po vsebini enako delu prvega, drugega in tretjega odseka. Poleg tega pa so bila organizirana v okviru drugih sekcij tudi okrožna in okrajna pooblaščenstva, ki so sledila vsem politično-teritorialnim reorganizacijam na ozemljih, ki so že bila osvobojena ali pa so se na

osvoboditev pripravljala. Vsako okrožje predstavlja posebno arhivsko enoto, pri čemer so nekatera združena. Posebej so uvrščene posamezne vojaške ustanove, kot npr. OZNA za letališče, angleška, ameriška, ruska in češka vojna misija pri GŠS in podobno. Tudi vojna okrožja in posamezne divizije, brigade, odredi oziroma komande mest tvorijo posamezne arhivske enote, ki pa so pretežno zelo skromne, tako po obsegu kot po vsebini.

Arhivsko gradivo OZNE se zaključuje z zadnjo arhivsko enoto - kartoteko OZNE za Slo-

venijo, ki je abecedno urejena in vsebuje mnogo podatkov, ki pa so pogosto netočni že glede osnovnih podatkov - imena, priimka, rojstnega datuma.

Arhivsko gradivo OZNE za Slovenijo sega od ustanovitve spomladi 1944 - vključno s predhodnicami - do osvoboditve maja 1945. Dejavnost OZNE po vojni je bila zaradi narave organizacije in njene vključenosti v poverjenišтво za ljudsko obrambo v celoti centralizirana in še vedno vojaško organizirana. To velja tudi za njeno arhivsko gradivo.

Hotel Slon v Ljubljani
razglednica, odposlana 1915
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Zapisniki sestankov kolonije slovenskih izgnancev v Paraćinu (1941-1944)

BOJAN HIMMELREICH

V Muzeju novejšje zgodovine v Celju hranijo med ostalimi arhivskimi viri zapisnike sestankov izgnanske kolonije slovenskih izgnancev v Paraćinu.¹ Zapisniki so zanimivo pričevanje o samoorganiziranju in samopomoči slovenskih izgnancev v Srbiji, o virih financiranja njihovega preživljanja, o njihovih medsebojnih odnosih, o sodelovanju z lokalnimi oblastmi in ne nazadnje o dnevni malenkostih, ki pa so tedaj imele zanje velik pomen.

Omenjena izgnanska kolonija (ali vsaj njen del), katere število se je v času zapiskov gibalo med 114 in 128 ljudi, je v Paraćin prispela kot del transporta, ki so ga iz Meljske kasarne v Mariboru Nemci odpravili v Srbijo 12. junija 1941.² Sodi torej v prvi val izгона Slovencev.³ Nemško spremstvo ga je predalo srbskim oblastem v Arandelovcu in tu so ga razdelili na skupine, ki so jih odpravili v tri kraje: v Jagodino, Čuprijo in Paraćin.

Kot drugod, kjer so izgnanci ostali v mestih, so si tudi v Paraćinu osnovali izgnansko kolonijo. Čeprav so pripadali različnim socialnim skupinam (učitelji, duhovniki, odvetniki, trgovci, delavci) in so prilajali iz različnih okolij (poleg Celja in bližnjih manjših krajev, ki prevladujejo, sta izpričan vsaj še Ptuj in Ljubljana), je, kljub občasnim trenjem, odboru uspelo obraniti povezanost, ki jim je lajšala tegobe izgnanstva.

Iz zapisnikov je razvidno, da so pri prizadevanju za ureditev svojega položaja slovenski izgnanci naleteli na različen odmev lokalnih oblasti, zaznati pa je sodelovanje tudi s posameznimi prebivalci. Izgnanci v Paraćinu so se mogli nasloniti na pomoč svojih rojakov, ki so tam živeli že pred okupacijo. Zaposleni so bili v steklarni (ki je bila v lasti delniške družbe Abel, lastnice steklarn v Hrastniku in Rogaški Slatini) in tekstilni tovarni (eden od teh je bil tudi v zapisnikih omenjeni Ivan Posteržin), nekateri na višjih

delovnih mestih in so omogočili zaposlitev tudi slovenskim izgancem, tudi otrokom. Mnogi teh Slovencev so se po osvoboditvi z izgnanci vrnili v Slovenijo. Izgnanci so si organizirali tudi "duhovno" življenje. Prirejali so kulturne prireditve (npr. za Prešernov dan), v kapeli blizu steklarne so imeli izgnani dubovniki maše, imeli so svojo knjižnico, otroci so redno hodili v šole. Vojne razmere so med njimi zahtevale svoj davek; nekateri so padli kot boreci NOB, drugi so bili žrtve nemških represalij (dva brata Pavletič, Špacapan).

V omenjenih zapisnikih je prva omenba sodelovanja izgnancev v Paraćinu poročilo o začetku delovanja skupne kuhinje 14. avgusta 1941. Štiri dni po tem so na sestanku izvolili njen odbor, ki so ga kasneje razširili še s skladiščnikom in njegovo namestnico, z revizorjema hlagajne in skladišča ter knjižničarjem. Ob obletnici delovanja odbora, ko so volili novo sestavo, in že pred tem, je prišlo do nekaterih sprememb, vendar je inž. Knafelje na mestu predsednika ostal do decembra 1944. Ob koncu oktobra 1941 so izvolili tudi odbor vseh slovenskih izgnancev v Paraćinu, ki je imel skorajda identično zasedbo kot odbor kuhinje.

Sredstva za delovanje skupne kuhinje so sprva predstavljala le vplačila članov, katerih višino je določil odbor na podlagi izračuna stroškov. Že septembra 1941 pa je odboru uspelo najeti posojilo v višini 50.000 din v Ljubljani, o katerem so govorili že na prvem sestanku. Ker sam ni mogel nositi odgovornosti in jantva za tolikšen znesek, je moral vsak član kuhinje vplačati delež 50 din in še podpisati obveznico, da jamči z dvajsetkratnim zneskom za plačilo omenjenega posojila, kot tudi za druge obveznosti odbora, ki hi nastale s poslovanjem skupne kuhinje ali sploh oskrbe z živežem. Novembra 1942 je odbor sklenil najeti novo posojilo, tokrat pri okrajnem odboru za oskrbo izgnancev v Paraćinu, vendar ni podatkov, ali je bilo to realizirano. Novembra in decembra so slovenski izgnanci prejeli dvakrat po 15.000 din od dr. Smodeja iz Beograda.⁴ Polovico zneska so namenili le za potrebe skupne kuhinje, ki je tedaj štela 49 članov, drugo pa so razdelili med vse slovenske izgnance v Paraćinu in okolici, katerih skupno število je bilo tedaj 128. Podpora v višini 30.000 din so dobili iz istega naslova tudi ob Božiču. Denarno pomoč so izgnanci dobili v letu 1941 od okrajnega odbora za oskrbo izgnancev. Okrajno načelstvo v Para-

¹ Muzej novejšje zgodovine v Celju, AŠ 106, mapa 1. Na 115 straneh zvezka malega formata, ki nosi napis "iz zapuščine dr. Rudolfa Dobruviška", je 31 rokopisnih zapisnikov, zabeleženih od 18. avgusta 1941 do 17. decembra 1944 (slednji je nastal pu dolgem prenosu, saj si zapisniki kontinuirano sledijo do 21. februarja 1943).

² Vrsto podrobnosti o življenju izgnancev v Paraćinu mi je navela g. Darinka Pavletič - Lutenčak, za kar se ji še enkrat zahvaljujem. Nekaj fotografij in dnibecev spominov je tudi v delu: Fran Roč, Slovenski izgnanci v Srbiji 1941-1945, Maribor 1967.

³ Več o tem v: Tone Ferenc, Mužično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno, str. 19-107, zbornik Izgnanci, Ljubljana 1993.

⁴ Prav tam, str. 82.

činu je večkrat namenilo odboru po nekaj sto kilogramov moke, finančno stanje odbora pa so olajšala tudi darila posameznikov, "Miklavževa zbirka" in lastni dobodki od peke kruha in najemnine za oddajanje stanovanja. V prvem letu poslovanja so bili celotni izdatki skupne kuhinje 241.309 din, izdatki pa 203.423 din, do avgusta 1942 so odplačali tudi 15.000 din na račun posojila.

Skupna kuhinja je sprva kratek čas delovala v osnovni šoli, kasneje je dobila svoje prostore. Pri njenem opremljanju so bili poleg lastnega dela deležni pomoči steklarne (ki jim je darovalo steklovino), članic Kola srpskih sestara iz Paraćina in posameznikov. Živila za sprotno porabo in ozimnico, kurivo, inventar in ostale potrebščine je odbor kupoval vedno po skrbnem predarku, čimveč dela v zvezi s poslovanjem kuhinje pa so skušali opraviti sam. Za kuhanje, pravo kuriva in skrb za svinje, ki so jih začeli sami rediti že leta 1941, so določili dežurne, ki so bili za izogibanje delu denarno kaznovani. Skupaj so tudi obdelovali zemljo, ki jo je v skupno uporabo dobila kuhinja. Novi člani, ki so bili sprejeti, ko so bila dela na polju že opravljena, so morali ob vstopu plačati določen znesek kot odkup za ta dela.

Člani kuhinje, katerih število se je gibalo razen na začetku ves čas okoli 50 - na tej višini so ga kasneje tudi omejili in so sprejemali z redkimi izjemami nove le, če je kdo izstopil - so v kuhinji dobili kosilo in večerjo. Za to so plačevali sprva 43 din na teden, znesek pa se je do februarja 1943 več kot potrojil.

Omenjeni dokument bi ob osebnih izpovedih še živečih izgnancev predstavljal dobro podlago za raziskovalno nalogo mladih zgodovinarjev, tem prej, ker je življenje v izgnanstvu v Srbiji bilo, kljub pogosti (zlo)rabi v namene "bratstva in enotnosti", le malokrat predmet zanimanja zgodovinpisja. Izdelava izvlečkov ali celo objava v celoti bi na tem mestu ne bila smiselna, zato tu navajamo le prvi zapisnik:

"Zapisnik
o sestanku slov. izgnancev v Paraćinu
dne 18. avgusta 1941 v osnovni šoli

Navzoči so poglavarji sledečih družin: Čak Franjo, dr. Dobovišek, dr. Kranberger, Kafol, ing. Knafelj, Košenina, Likar, Pavletič, Pustotnik, Tavželj, Stermecki, Šribar, 2 duhovnika, dr. Blatnik iz Ljubljane, Posteržin Ivan, Aleksa Srndaković, Mile Drenovaković in več žen.

Nanen sestanka je ustanovitev odn. nadaljevanje skupne kuhinje in oskrba življenskih potrebščin za slov. izgnance v Paraćinu.

Stermecki Rud. otvori sestanek in se nato soglasno sklene, da se ustanovi skupna kuhinja pod vodstvom odbora, ki naj vodi poslovanje te kuhinje in oskrbo vseh izgnancev, kakor tudi vse javne zadeve z oblastmi.

Izvoli se soglasno sledeči odbor:

1. Predsednik: ing. Knafelj Leon
2. Podpredsednik: Stermecki Rudolf
3. Tajnik: Dr. Dobovišek Rudolf
4. Blagajnik: Dr. Kranberger Robert
5. Kafol Ljadmila
6. Tavželj Saša
7. Drenovaković Mile
8. Srndaković Aleksa
9. Posteržin Ivan odborniki

Z veseljem se je sprejel vstop dveh bratov Srbov - domačinov v odbor, ki sta ponudila vsestransko pomoč.

Poslovanje te kuhinje se je začelo že v četrtek 14. avgusta po odhodu transporta v Zaječar in morajo člani hrano od tega dne dalje plačati po ceni, ki se bo ob koncu tedna na podlagi izdatkov in obračuna od odbora določila

K skupni kuhinji pristopijo:

Čak Franjo	3 osebe
Dr. Dobovišek Rudolf	4 osebe
Dr. Kranberger	2 osebi
Kafol Ciril	3 osebe
ing. Knafelj Leon	4 osebe
Košeniua Ivan	1 oseba
Likar Ivan	4 osebe
Mrovlje Slavko	2 osebi
Pavletič Ivan	5 oseb
Pustotnik Ivan in Jalka	2 osebi
Špacapan	9 oseb
Šribar	2 osebi
Tavželj	4 osebe
Erjavec	1 oseba
Duhovniki	2 osebi

Kuha se torej za 48 oseb

Soglasen sklep, da Špacapan Leopold, ki ima družino 9 oseb, od katerih so zaposleni 4, plača hrano samo za 4 osebe, dobi pa 9 porcij. Istatako Likar Ivan, ki ima 4 osebe, a je samo on zaposlen, plača za 1 osebo, dobi pa 4 porcije. Duhovniki, ki niso stahio takaj, plačajo samo za 1 osebo.

Ker je dosedavni prostor za kuhinjo v osnovni šoli odpovedan, se sklene, da najame odbor priuieren lokal za kuhinjo in obednico s potrebnimi stranskimi prostori za shrambo živil.

Gg. Mile Drenovaković, Posteržin in Srndaković izjavljajo, da bodo čimprej poiskali priuieren lokal, ki bo odgovarjal svoji svrhi. G. Posteržin obljubi, da bo postavil v novem lokalu zidanih štedilnik. G. Srndaković Aleksa obljubi svojo ponušč pri nabavi kariva

Nato se po daljši debati sklene, da g. Dr. Blatnik iz Ljubljane preskrbi pri uierodajnih faktorjih v Ljubljani za slov. izgnance v Paraćinu posojilo v znesku Din 50. 000 kot obratni kapital za nabavo živil in kuriva za zimo. Dr. Blatnik obljubi, da bo po uožnosti čimprej preskrbel

tako posojilo. Posojilo bi se potem polagoma v obrokih vračalo.

G. Mile Drenovaković priporoča, da se v svrhu nabave potrebne inventarja za kuhinjo in obednico napravi prošnja na "Kolo srbskih sestara" v Paračini, odbor pa naj sestavi seznam potrebnega inventarja.

Posteržin Ivan obljubi, da bo preskrbel v Steklorni potrebno steklovino.

Dr. Blatnik pozdravlja ustanovitev te organizacije, ki pomeni realno samopomoč slov. izgancev v teh težkih časih in bo gotovo tudi Ljubljana prožila svojo pomoč.

Predsednik nato zaključi sestanek.

Paračim, dne 20. / VIII. 1941"

Hotel Tivoli v Ljubljani
razglednica, 1922
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Rimske Toplice
razglednica, okoli 1910
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Tempel in Donat vrelca Rogaske-Slatina.

Vrelca Tempel in Donat v Rogaski Slatini
razglednica, 1920
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

O delu Arhivskega društva Slovenije

Delovno poročilo Arhivskega društva Slovenije za mandatno obdobje marec 1994 - april 1996

Spoštovane kolegice in kolegi!

Če bi poskušala vsebinsko in količinsko prikazati rezultate dela zadnjih dveh let, ne bi mogla mimo ugotovitve, da rezultati niso sorazmerni z vloženim trudom. Vendar se bojim, da bi vsak manjši napor imel za posledico še manjši rezultat - saj je bila večina odločitev vezana na nearhivske kroge.

V oktobru 1995 je bil sprejet Zakon o društvih. Ob nadaljevanju naporov že prejšnjega IO nam je uspelo vnesti določilo, s katerim smo si izborili status strokovnega društva z javnim interesom.

Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih bo končno v aprilu dosegel parlament v drugem branju (na 39. seji, 20. točka dnevnega reda). Vse leto smo bdeli nad dogajanjem ob usklajevanju. Medtem ko enim ustreza pravni nered in nesprejetje arhivskega zakona zaradi strahu pred začasno t.j. centralizacijo, drugim ustreza prejetje visokih honorarjev za stalno popravljanje že dogovorjenih popravkov. Menim, da bi ministrstvo za kulturo lahko mnogo uspešneje in ažurneje pripravljalo prepotrebno novo zakonodajo, če bi imelo redno zaposleno svojo kvalitetno pravno službo.

Žal, moramo priznati, da so tudi v naših bivših strokovnih krogih redki posamezniki, ki si močno prizadevajo, da bi onemogočali sprejem arhivske zakonodaje. Očitno so jim drugi interesi močnejši od arhivskega primarnega interesa - zaščititi arhivsko gradivo, kar bi s predloženim zakonom vendarle dosegli.

Vnaprejšnji strah pred prevelikimi dokončno določenimi kompetencami centra je v našem primeru brezpredmeten, saj bi le v obdobju, ko še nista dorečeni niti lokalna niti mestna, kaj šele pokrajinska uprava in samouprava, vnesel vsaj malo prepotrebne zakonodaje vsaj na arhivskem področju.

Na osnovi Zakona o društvih in spremenjenih pogojih društvene aktivnosti smo pripravili nova Pravila arhivskega društva in jih dostavili organom mestne skupščine sedeža ADS v pravno uskladitev in odobritev. Dokončna verzija je pred vami, z današnjim sprejemom se bomo odločili za izdajo pravil v tiskani obliki, saj upamo, da bodo trajnejša.

V teh dveh letih smo sprejeli tudi Pravilnik o podeljevanju Aškerčevih nagrad in priznanj (na izrednem občnem zboru na Ptujju) in smo v dogovoru za formiranje fonda v ta namen iz sredstev slovenskih zavarovalnih družb.

Predstavljen je bil del pravnega urejanja. Na 19 sejah izvršnega odbora smo se dogovarjali in izpeljevali tudi strokovne akcije. Med pomembnejše sodi 16.

posvetovanje arhivskih delavcev v Radencih v soorganizaciji Pokrajinskega arhiva v Mariboru s temo o problematiki gospodarskih arhivov (november 1994) in odlično pripravljeno XIII. zborovanje arhivskih delavcev na Ptujju z zelo aktualno problematiko o arhivih in javnosti (september 1995). Obe strokovni srečanja sta bili z mednarodno udeležbo. Ob tem, ko prvi poskus z vnaprej objavljenimi referati še ni v celoti uspel, je drugo srečanje tudi v tem pogledu izjemno uspelo. V aprilu 1995 smo s sodelovanjem matične službe Arhiva Republike Slovenije organizirali predavanje dr. Dušana Verbiča, svetovaleca vlade za reformo lokalne samouprave, v letošnjem marcu pa tudi prvi sestanek komisije za obravnavanje arhivskih fondov gospodarstva (po sklepu posvetovanja v Radencih). Zamuda je nastala zaradi potrebe po dokončanju del komisije za sodne fonde.

Po priporočilih zborovanja arhivskih delavcev na Ptujju se bomo v obdobju september/oktober 1996 na posvetovanju v Kopru lotili poglobljene teme - Uporabnik in arhivsko gradivo ter teme, povezane z arhivskim gradivom v turizmu.

Kot država smo se začeli intenzivno odpirati tudi navzven. Ne le z vabljenimi predavanji na naših posvetovanjih in zborovanjih, tudi z intenzivnejšimi stiki s tujimi arhivskimi društvi in združenji smo intenzivirali stike. Udeležili smo se zborovanja arhivskih delavcev Avstrije in Nemčije ter Hrvaške, formirali komisijo za mednarodno sodelovanje. ADS je z Zgodovinskim arhivom Ptuj tudi prireditelj letošnjega kolokvija Mednarodnega arhivskega sveta, delovne skupnosti srednjeevropskih arhivskih društev, ki bo 31. maja na Ptujju. Navezali smo stike še s kanadskimi arhivskimi društvi, obisk in konkretnejši dogovori pa bodo realizirani še ta mesec.

Ob 40. obletnici delovanja društva smo se oddolžili najbolj zaslužnim za njihovo uspešno delo s priznanji ADS - pa čeprav na dan edinega splošnega snežnega meteža v decembru 1994. Malo z zamudo smo obprizadevanju avtorjev, IO in uredniškega odbora to obletnico počastili še z izidom podrobne društvene monografije. Da je bilo delovanje društva vsa desetletja pomembno, je potrdil tudi predsednik Republike Slovenije g. Milan Kučan, ki je Arhivskemu društvu Slovenije z ukazom z dne 14. julija 1995 podelil odlikovanje častni znak svobode Republike Slovenije, ki smo ga svečano sprejeli 21. februarja letos.

Po sklepu izvršilnega odbora smo zaradi izjemnega prispevka k razvoju stroke z današnjim občnim zborom imenovali tudi štiri nove častne člane društva.

Naša redna publicistična dejavnost je obsegala tokrat tri izdaje zbirke VIRI - zadnjo številko o partizanskih zdravnikih med stroko in politiko, smo najprej predstavili v občini Cerkno, saj je bila ta občina med

širimi, ki so finančno omogočile izdajo knjige. Najbrž bo iskanje dodatnih finančnih virov morala v spremenjenih pogojih postati tudi naša stalna praksa. Izdali smo še delovno gradivo pred zborovanjem na Ptuj in redne številke naše revije ARHIVI. Ta se je razvila strokovno, vsebinsko in oblikovno resnično slovensko reprezentativno arhivsko glasilo - za kar gre zabvala uredniškemu odboru, zato mu tudi na današnjem občnem zboru dodajamo še prvi korak k mednarodno priznanemu strokovnemu glasilu. Zaprošili smo za vnos v mednarodni register strokovnih revij v Philadelphii in doklajamo v uredniški odbor članico iz sosednje države.

Želela bi, da bi to poročilo dopolnili še člani IO, člani uredništev glasil in člani društva. Kritična ocena dosedanjih naporov je lahko novemu izvršilnemu odboru le v pomoč pri nadaljnjem, še uspešnejšem delu. Sama dodam le to, da sem bila počaščena, da sem lahko društvo vodila v tem dveletnem obdobju. Mnogokrat bi mi bilo veliko težje, če ne bi ob sebi imela podpore izjemno delovnega in dinamičnega izvršilnega odbora in skrbnega tajnika društva. Vsem moja iskrena zahvala za sodelovanje.

Milica Trehše-Štolfa

Zborovanje arhivarjev Avstrije, Dunaj 6. do 10. maja 1996

Sodelovanje med Arhivskim društvom Slovenije in Društvom avstrijskih arhivarjev Verband Oesterreichischer Archivare, ki mu že več let predseduje sedaj že upokojeni dolgoletni direktor Deželnega arhiva v Gradcu dr. Gerhard Pferschy, se iz leta v leto znova potrjuje, kar kaže tudi vsakoletno vabilo za sodelovanje na njihovem arhivskem zborovanju.

Letos je potekalo na Dunaju. Avstrijski kolegi svoje zborovanje še vedno pripravijo v sodelovanju z zgodovinarji. 26. arhivsko zborovanje je imelo generalno temo Od pergamenta do CD roma, Izobraževalna vloga avstrijskih arhivov. 21. zgodovinsko zborovanje je imelo glavno temo Avstrija v evropski zgodovini.

Za kraj dogajanja so si izbrali reprezentativni dunajski rotovž z njegovimi številnimi dvoranami, kjer je tudi sedež Mestnega arhiva. Arhivski del se je pričel v ponedeljek, 6. maja in je potekal v I. dvorani, v tako imenovani Wappensaal dvorani, okrašeni z zastavami, izvezenimi z deželnimi grbi. V manjši dvorani je bil prikaz obdelave arhivskega gradiva z računalnikom, ki ga eksperimentalno razvijajo v Državnem arhivu na Dunaju.

Prisotne je pozdravil in otvoril zborovanje direktor magistrata dr. Ernst Theimer. Za njim je navzoče in goste sosednjih društev iz Češke, Slovaške, Madžarske, Nemčije, Italije in Slovenije pozdravil predsednik društva avstrijskih arhivarjev, ki je imel tudi uvodni referat.

Arhivsko društvo Slovenije je v letu 1995 pripravilo zborovanje z isto tematiko na Ptuj, zato sem iz posameznih referatov avstrijskih referentov povzela samo izstopajoče ugotovitve, kolikor sem jih pač lahko skozi ves vroč dan zapisala, saj publikacije z objavljenimi prispevki do pričetka zborovanja še niso izdali.

Dopoldanski referati

1. Gerhard Pferschy: Uvod - Arhivska didaktika

Delo arhivov mora biti usmerjeno glede na priporočila, sprejeta v Evropski komisiji, na to, da so arhivski fondi urejeni in obdelani, za uporabnika hitro dostopni in opremljeni z dobrimi pripomočki. Naslednja pomembna naloga arhivov je uporabnika pri iskanju in uporabi pravilno napotiti in mu svetovati. Vsak arhiv mora skrbeti za lasten image. V družbi mora prenehati miselnost, da je arhiv pošta, kamor pride pismo, ga obdelajo, nato pa odpošljejo. Arhivi so institucije, ki poleg primarnih nalog opravljajo in prevzemajo v družbi del izobraževalnega procesa tako, da prirejajo razstave, sodelujejo z mladino in šolami, odraslimi ter jih z različnimi oblikami izobražujejo. V nadaljevanju so bile navedene različne oblike izobraževanja, ki jih arhivi opravljajo po vsej Avstriji.

2. Peter Csendes: Arhivi in zgodovinska društva

Avtor je v referatu prikazal tesno povezavo med zgodovinskimi društvi in arhivi, ki traja vse od pričetka ustanavljanja zgodovinskih društev v začetku 19. stoletja. Ta so bila temelj dejavnosti za skoraj vse deželne arhive zaradi zbiranja arhivalij. Delovanje zgodovinskih društev je kronološko razdelil od leta 1810 do 1945 ter na vlogo posameznikov, eminentnih imen avstrijskega zgodovinopisja. Arhivarji so po letu 1945 odigrali pomembno vlogo, saj so skrbeli, da se je ponovno razvilo kulturno življenje. Do generacijske menjave pride po letu 1960. Arhivom je naloženih vedno več nalog, stike vzdržujejo skoraj povsod tako, da so arhivarji predsedniki zgodovinskih društev. Druženje oziroma članstvo v zgodovinskem društvu smatrajo za pripadnost neki znanstveni skupini, ki lahko daje informacije iz prve roke, se pravi najboljše.

3. Karl Spreitzhofer: Izobraževanje učencev in učiteljev s pomočjo arhivalij

Spreitzhofer je podal slikovit prikaz dela z mladimi, s katerimi ima dolgoletne izkušnje. S pomočjo zgodbe 13-letnega dečka, mladega raziskovaleca, ki je prišel v arhiv iskat podatke o krajih, odkoder izhajajo starši njegovih sošolcev, je opredelil pedagoško delo in njegov pomen, ki temelji na nekaj osnovnih točkah:

- interes raziskovaleca - stranka ve, zakaj gre
 - raziskovalec se je informiral, kaj lahko dobi
 - raziskovalec je vedel, kaj konkretno želi
 - imeti je potrebno določeno postavljen cilj - šolarje, boljša ocena
 - hitro se je naučil pravil, ki vladajo v arhivu
- Vloga učitelja, ki je vzbudil interes pri učencu ter

postopal pedagoško povsem pravilno, ni navzkriž s temeljnimi načeli znanstvenoraziskovalnega dela, je pa navzkriž s stanjem v arhivu, saj se s tem pred arhiv postavljajo nove, povečane naloge, ki zahtevajo strokovnjaka pedagoga, več zaposlenih in povečane stroške.

Arhivi sicer že sedaj opravljajo vse te dejavnosti, sodelujejo pri projektnih delih, pripravljajo tematske prikaze arhivskega gradiva ali pa pripravijo navadna vodstva, kjer se pripravijo arhivalije vnaprej; prezentacije arhivov, kjer se nič ne govori o provenienci, urejanju itd. ali opravijo predstavitev posameznih virov o določeni temi.

Avtor je ugotovil, da je primarno izohraziti učitelja, glede na to, da ni zadostnega kontakta s pedagoškimi akademijami in študenti, ki bodo nekoč opravljali poklic učitelja.

Ohčutek, da so arhivi s svojim arhivsko-pedagoškim delom le šolski servis, je močno prisoten. Težko bo premostiti amatersko neznanje zgodovine učitelja in amaterskega pedagoga arhivarja, dokler ne bo dozorelo spoznanje, da potrebujejo tudi arhivi kvalificiranega pedagoga.

4. Walter Brunner: Izobraževanje s pomočjo arhivalij za odrasle

Arhivi opravljajo tudi izobraževanje odraslih, še posebej, ko ne govorimo o akademskem raziskovalcu, temveč o raziskovalcih, katerih interes velja najrazličnejši zgodovinski tematiki (lastnega kraja, obrti, kinetije, genealoške raziskave itd.). Tako izobraževanje je možno v obliki seminarjev zunaj arhivov, v podeželskih ohčinah, na vasi, kjer v obliki predavanj, prezentacije literature, virov itd. predstavimo tudi delo in vlogo arhivov. Oblik izobraževanja je mnogo, vse pa so odvisne od prave mere in iznajdljivosti arhivarjev, ki to delo opravljajo.

5. Helmut Kretschmer: Izobraževalna vloga arhivov in delo z javnostjo

Definicija javno delo - delo z javnostjo - public relations - kakor ga opredeljuje Brockhaus, pomeni za arhive mnogo več (predavanja, razstave, informacije o gradivu, delo s šolami, objavljanje itd.) Pravilo, da ima demokratična družba pravico do informacij, daje arhivom možnost, da pridejo do veljave, vendar samo do te mere, da arhivsko urejevalno delo, prevzemanje, popisovanje in izdelovanje pripomočkov ne bo trpelo. Pogoji za delo z javnostjo so dvorana - čitalnica, skruka, tisti prostor, kjer se delo za javnost opravlja. Najbolj se približamo javnosti z razstavami, ki naj bodo majhne - 10 do 15 vitrin, mobilne, potujoče. Reklama je najpomembnejši del popularizacije.

6. Fritz Koller: Seminarji za kroniste

V Salzburgu je uveljavljena tradicija izobraževanja lokalnih piscev kronik. Tej posevečajo izredno velik pomen. Krajevne kronike imajo dolgoletno tradicijo. Avtor je izpostavil strokovno dilemo med uradnim zgodovinopisjem, znanstveno-raziskovalnimi interesi na eni strani in med lokalnimi ozkimi krajevnimi interesi na drugi strani. Znano je dejstvo, da nobena

čustvena krajevna navezanost ne more nadomestiti znanstvene osnove, zato je naloga arhivov, da raje pomagajo in so izohrazbeni faktor za kroniste. Zanje uspešno pripravljajo seminarje, kjer jih sistematično vpeljejo od dela z viri starejših obdobjev vse do računalniških zgoščenk. Tečaji imajo tematske razporeditve, odlično izbrane predavatelje, ki vpeljejo kroniste v delo z viri, branje dokumentov in njihovo interpretacijo, metode, tehnike, materialno varstvo itd. Kronike sicer nikoli ne osvetlijo kake tematike v celoti, dajo pa nadvse dragocene osnovne podatke.

7. Sebastian Hälzl: Pospeševanje pisanja tirolskih kronik s pomočjo deželnega arhiva

Podobna tema, le da je deželni arhiv Tirolske to delo institucionaliziral. Zavesno so se lotili pisanja krajevnih kronik. Od 198 krajev na Tirolskem jili ima krajevno kroniko 172. K temu delu so pritegnili vse župane lokalnih ohčin. Delo opravljajo od leta 1969. Arhiv izdaja tudi svoj časopis Kronist. V deželnem arhivu pa imajo posebno vrsto fondov - krajevne kronike. Poseben poudarek pa je seveda na izobraževanju kronistov. Tudi to delo opravlja arhiv.

Popoldanski referati :

8. Christiane Thomas: Didaktično oblikovanje arhivskih pomagal

Zanimiv prispevek s področja objavljanja in publciranja arhivskih pripomočkov. Avtorica je opozorila na nekatere pomanjkljivosti, ki se dajo odpraviti, ko sestavljamo pripomočke.

Pri izdajanju in oblikovanju arhivskih pripomočkov, ki predstavljajo pomemben stik z raziskovalci, raznimi iskaleci podatkov itd., je le-te potrebno didaktično primerno oblikovati.

Glede na arhivski fond, ki ga v popisu predstavljamo, mu s posebnimi načeli določimo parametre, ki naj mu dajejo preglednost, razumljivost in vsestransko uporabnost. Posebno pozornost je potrebno posvetiti gradivu starejših fondov. Ti zahtevajo natančno izražanje, opuščanje kratic, navedbi denarnih vrednosti itd. Kadar gre za tovrstne pripomočke, moramo k takim popisom izdelati še dodatna pomagala v obliki slovarjev uradnega jezika tistega časa ali glosar, obrazložitev kratic itd.

9. Leopold Auer: Prispevek arhivov pri univerzitetnem izobraževanju

Arhivi lahko s prirejanjem seminarjev, posebnih tečajev za tehniko dela v arhivih in delom z viri pozitivno vplivajo na odnos do arhivov, saj pusti stik z arhivalijami pri študentih močan vtis (ineti v rokah dokument, ki ga je ustvarila roka, o kateri je slišal na predavanjih). Prezentacije tiskanih in še ne tiskanih virov. Pri telniki iskanja so študentje pravi reveži, zato jim taki tečajji zelo koristijo. Za tako delo je potrebno imeti v arhivu manjšo predavalnico, ki naj bo dobro opremljena s preglednicami o strukturi razdelitvi fondov in ustvarjalcev. Na potek študentskega dela zelo vpliva svetovanje v arhivu. Avtor se zavzema, da na takih tečajjih študentje delajo z originali,

kopije in prepise daje le za domače delo.

Izobraževanje je bilo in bo zmeraj najpomembnejše, kar velja tudi za arhive, pa čeprav so časi slabi.

10. Alfred Ogris: Arhivi in politika

Delo v arhivih je tudi na očeh dnevne politike, še posebno, kadar gre za novogradnje arhivskih stavb, nastavitve ljudi, prevzemanje gradiva itd. Prav v takih trenutkih mora javnost zvedeti, da se v arhivih ne ohranja samo staro, temveč da se z ohranjanjem arhivskega gradiva lahko uredi marsikaj.

11. Franz - Heinz Hye: Izobraževalno delo v mestnih arhivih

Naloga in vloga mestnega arhivarja je v odnosu do arhivarja v državnem arhivu po mnenju referenta znatno težja. Le-ta posebej in predstavlja poznavalec lokalne zgodovine, odgovoren je za vse praznike in datume, hkrati pa mu ostaja vse strokovno delo v arhivu.

V očeh javnosti je njegova vloga na vseh ravneh, pa naj gre za informacije na nacionalni televiziji ali prezentacije v lokalnih časopisih. Arhiv je servis za podatke:

- na lokalnem nivoju - informiranje občanov, podatki za komuno
- nacionalna dejavnost - razne razstave, kjer arhiv sodeluje in zbere ter pripravi gradivo
- internacionalni nivo - razstave, znanstvene edicije, mednarodna posvetovanja.

Avtor se za dajanje podatkov in pretok informacij ne more sprijazniti z novinarsko površnostjo sporočanja in prenašanja informacij, ki je povsod znana. Posebno na mestnem nivoju, kjer si je avtor želel, da bi vsaj enkrat napisali domači novinarji nek podatek pravilno in korektno. Delo mestnih arhivarjev, ki ogromno storijo za mesto, poteka običajno po sloganu Izobrazite druge in jim pokažite del svojega mesta. Angažiran mestni arhivar je po avtorjevem mnenju duša mesta.

Po končanih referatih se je razvila diskusija, ki me je močno spominjala na diskusijo na slovenskem posvetovanju z enako tematiko, kar kaže na to, da se v arhivih spopadamo s podobnimi problemi novih družbenih zahtev, ki od arhivov zahtevajo angažiranost širokega obsega, ki na srečo ne pozna meja.

Marija Hernja-Masten

Poročilo o delovnem obisku v Kanadi med 9. aprilom in 1. majem 1996

Delovni obisk je bil namenjen trem osnovnim ciljem:

1. a) obranjanju dosedanjih stikov z društvu slovenskih izseljencev in ažuriranju njihovega arhivskega fonda

b) navezavi stikov z novimi društvu in zbiranju in

ohranjanju njihovega dokumentarnega gradiva

2. zainteresirati kanadske uradne ustanove za ohranitev in predstavitev slovenske kulturne dediščine v Kanadi

3. navezavi stikov med Arhivskim društvom Slovenije in odgovarjajočimi kanadskimi institucijami

Ad I.

a) - Ažuriranje arhivskega fonda SND LIPA PARK, St. Catharines, Ont. 1994-1996.

- Izdelava predloga jubilejne brošure folklorne skupine NAGELJ iz Mississauga (na osnovi zbranega arhivskega gradiva naj bi izšla ob koncu l. 1998 dvojezična publikacija - ob 40-letnici delovanja skupine). Z družino g. Cirila Soršaka, koreografa in vodje skupine, smo se dogovorili o načinu in pripravi zbiranja potrebnega gradiva za prikaz in izdajo publikacije.

- Pri Slovenskem kulturnem društvu v Ottawi, kjer sem bila povabljen tudi na sejo odbora, smo se dogovorili za sukcesivno fotokopiranje arhivskega gradiva za Arhiv Republike Slovenije. Del gradiva sem že pridohila.

- Povabljen sem bila tudi na sejo odbora društva BLEED, odsek PLANICA, št. 13 v Beamsvilleu, Ont. Kot zanimivost naj povem, da so na seji odborniki društva obvestili članstvo, da ho pri letošnjem statističnem popisu v Kanadi prvič Slovencem na razpolago vprašalnik v slovenščini, če ga bodo želeli.

- S koordinatorjem slovenskih društev za Južni Ontario in z vodstvom zbora sem se dogovarjala tudi o izvedbi jubilejne turneje moškega pevskega zbora MAJOLKA v Sloveniji v maju letos.

b) - Na novo sem se za zbirko in ureditev arhivskega gradiva dogovorila pri Slovenskem društvu HOLIDAY GARDENS, Pickering, Ont., ki slavi že 35-letnico svojega delovanja. Kopije zapisnikov sej bodo predane Arhivu Republike Slovenije.

- Prvič sem bila tudi pri S. D. SLOVENSKI PARK v Cambridgeu, Ont., ki ima kronološko ohranjeno vse dokumentarno gradivo za obdobje 30 let. Arhivu Republike Slovenije priporočam, da to gradivo, v soglasju z društvom, v kopiji prevzame kot vzorčni primer kompleksnega poslovanja kulturnega društva kanadskih Slovencev, brez odbiranja arhivskega gradiva. Na njihovo povabilo sem se udeležila tudi svečanega društvenega banketa.

- Dogovarjala sem se tudi o sodelovanju in pomoči pri srečanju mladih v Sloveniji, ki ga prihodnje leto organizira SLOVENSKO ŠPORTNO DRUŠTVO.

- Z učitelji v tamkajšnjih slovenskih dopolnilnih šolah (za selaj le v Ottawi in v Hamiltonu) sem se dogovorila o zbiranju gradiva o šolstvu v raziskovalne namene. S seboj sem prinesla tudi vzorce njihovih šolskih glasil (za ARS).

- V Villi SLOVENIA v Hamiltonu sem se srečala s članico ene najstarejših še živečih družin zgodnjih priseljencev iz Slovenije. Razgovor bo objavljen v Rodni grudi.

- Po lanskoletnem skupnem sestanku Vseslovenskega odbora in Kanadsko-Slovenskega kongresa, je slednji vzpodbudil akcijo zbiranja arhivskega gradiva.

S tajnikom v Hamiltonu sva se dogovorila o načinu in vrsti gradiva, na srečanju z obema predsednikoma v Torontu pa smo se pogovarjali tudi o morebitnem skupnem prostoru za arhivsko gradivo.

- Udeležila sem se običnega zbora Kanadsko - slovenskega kongresa v slovenskem starostnem domu LIPA v kraju Etobicoe, kjer je predaval tudi donedavni rektor ljubljanske univerze, akademik prof. dr. Milta Tišlar.

- Spoznala sem tudi nekaj najagilnejših članov gledališke skupine v Torontu in se z njimi dogovorila za zbiranje arhivskega gradiva te dejavnosti, ki sega v zgodnja povojna leta. Obljubili so mi vso pomoč.

Ad 2

a) V Ottawi sem bila ponovno v National Archives of Canada, kjer sem evidentirala dodatno gradivo o slovenskem priseljevanju - v fodbih ostalih južnoevropskih narodov. (popis priloga za ARS) - in se dogovorila za nadaljnje sodelovanje z rokopisnim sektorjem zveznega državnega arhiva. Zanje sem pripravila tudi delni seznam arhivskih fondov pri nas, v katerih je mogoče dobiti podatke zlasti o zgodnjem izseljevanju Slovencev.

b) V Multicultural History Society of Ontario v Torontu sem se dogovorila za pripravo rokopisa inventarja arhivskega gradiva (doslej zbranega, urejenega in popisane) društev slovenskih izseljencev, saj imajo slovensko etnično skupnost najmanj obravnavano. Podroben program bom Centru še dostavila. Inventarji - dvojezične publikacije - bi izhajale v seriji, kot bo gradivo urejvano in hkrati z objavo predano Centru. Izid teh izdaj bi morala sofinancirati tudi naša država. S strani Centra mi je obljubljena vsa potrebna pomoč.

c) Potrudila sem se, da so stekli prvi pogovori o pripravi in organiziranju tematskega panela o slovenskem priseljevanju, oz. predlagala sem delovni naslov "Problems of Promoting Studies of Smaller Ethnic Groups in Canada (Case Study for Slovenians)" za srečanje v letu 1998 v Ottawi. Pri izvedbi akcije so pripravljeni aktivno sodelovati tudi v National Archives of Canada in naši rojaki v Kanadi.

Ad 3

Ambasada Republike Slovenije mi je organizirala več srečanj:

- Z Marcom Schofieldom, predsednikom Arhiv-

skega društva Ontario, ki ima pribl. 620 članov in ima svoj časopis - Newsletter, ki izide petkrat na leto. Sicer pa je njihov delovni program sestavni del vsekanadskega programa. Ker društvo nima svojih prostorov, je naša ambasada prijazno gostila to srečanje.

- Na sedežu Council of Canadian Archivists v Ottawi me je sprejela ga. Monique Ostiguy, Programs Officer, ki je nadomeščala odsotnega predsednika g. Michaela Houdea. Seznanila me je z organizacijo in delovanjem C.C.A. in omogočila pridobitev 13 strokovnih publikacij Sveta. Prostori C.A.A. so v National Archives of Canada.

- Na univerzi Trent Peterborough, Ont., sem se sestala s sedanjo predsednico Združenja kanadskih arhivistov. Ga. Bernardine Dodge je specialistka, University Archivist, in na tem področju deluje že vrsto let. Dogovorili sva se, če Arhivsko društvo Slovenije organizira posvetovanje na temo arhivi - univerza, je pripravljena na tem srečanju v uvodnem referatu podati kanadske in svoje izkušnje. Dogovorili sva se tudi za stalno izmenjavo tiskov obeh društev in za obojestransko predstavitev publikacij v svojih glasilih. Poslala bo komplet njihovega strokovnega glasila ARHIVARIA, ki izhaja dvakrat na leto, naše društvo pa ji bo dostavilo doseganje letnike glasila Arhivskega društva Slovenije ARHIVI.

O organizaciji in povezovanju arhivskih delavcev v Kanadi nameravam pripraviti poseben prispevek v ARHIVI XIX/1996.

Tudi tokratno srečanje z društvom kanadskih Slovencev in uradnimi ustanovami je bilo zelo uspešno in bi bila izredna škoda, da bi prekinili utečeno sodelovanje. S pomočjo funkcionarjev kulturnih društev kanadskih Slovencev in prizadevnih posameznikov mi je uspelo realizirati zastavljen program. Velika škoda je le, da v Sloveniji ne moremo ali pa ne zmoremo koordinirati aktivnosti na področju slovenskega izseljenstva. V prihodnje bo vsekakor tudi ta naloga morala biti odgovorno in korektno opravljena.

Za sodelovanje in pomoč pri realizaciji delovnega obiska v Kanadi se iskreno zahvaljujem Ministrstvu za znanost in tehnologijo ter Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, kanadskim Slovincem, Ambasadi Republike Slovenije v Ottawi, Arhivskemu društvu Slovenije in seveda mojemu matičnemu zavodu Pokrajinskemu arhivu v Kopru.

Milica Trebše-Štolfa

Kopališče v Portorožu
razglednica, odposlana 1909
Arhiv Republike Slovenije, Fototeka

Kopalci v Portorožu
razglednica, konec 19. stoletja
Arhiv Republike Slovenije, Fototeka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Celje leta 1882 in Muzejskega društva se je situacija nekoliko izboljšala. V muzeju je nastala kar lepa zbirka arhivskega gradiva in ostala v Celju. V letih 1906 do 1918 je v Celju deloval tudi arhiv namestništva, ki je s svojo profesionalnostjo dosegel večje uspehe kot Muzejsko društvo, žal pa je deloval premalo časa, da bi za seboj kaj veliko zapustil.

Nekaj gradiva pa je vseeno ostalo doma pri ustvarjalcih: tako npr. na okrožnem sodišču večina starih zemljiških knjig, zbirka listin in sodni spisi, občina pa je obdržala zapisnike mestnega sveta in nekaj stare registrature.

Druga svetovna vojna je na Celjskem naredila veliko škode na arhivskem gradivu. Izginili so arhivi občin in društev, po vojni pa okrajnega glavarstva in sreskega načelstva, kar je največja škoda, narejena na arhivskem gradivu na našem območju v novejšem času. Ohranjen pa je vseeno ostal arhiv Mestne občine Celje, starejši sodni arhiv in večji del gradiva, shranjenega v muzeju. Del tega gradiva je bil sicer po vojni odtujen, vendar kasneje odkrit in je sedaj v Zgodovinskem arhivu Celje, z izjemo dokumentov opatije sv. Daniela.

Po okupirani Štajerski je arhivalije zbiral Reichsgauarchiv, ki je imel zbirne prostore v kapucinskem samostanu. Zbiral je zlasti gradivo trgov, mest, župnij in gospoščin. Pozneje je bilo to gradivo odpeljano v Stolzalpe v Murau. Leta 1947 je bilo gradivo vrnjeno, vendar zelo poškodovano in verjetno pomanjkljivo ohranjeno. Prevezla ga je takratna podružnica arbiva v Mariboru, kjer je še danes.

Ohranjene arhivalije celjske mestne občine so po vojni najprej shranili v pritličju starega magistrata (danes Muzej novejše zgodovine), nato so jih naenkrat preprosto zmetali na cesto in nato po intervenciji namesto v papirne mline poslali v kletne prostore na Gregorčičevi 5 (danes Zdravstveni dom), kjer jih je ob veliki poplavi leta 1954 zalila voda in delno tudi uničila. Sodne spise so zmetali na podstrežje stare grofije, kjer so se ponežali z ostanki okupacijskega gradiva. Kot je bilo že omenjeno pa, ker niso našli prostora za arhiv okrajnega glavarstva in sreskega načelstva, so le-tega odpeljali v papirne mline.

Velika povodenj junija 1954 je napravila škodo tudi na največjem gradivu MLO Celje, ki je bil shranjen v istih kletih kot arhiv stare Mestne občine Celje. Takrat je na pobudo načelnika komunalnega oddelka Zorana Vudlerja začel z reševalnimi deli gimnazijski profesor Janko Orožen in uspelo mu je rešiti večji del poplavljenega gradiva. Ker je Orožen z urejanjem tega gradiva tudi nadaljeval, lahko to štejemo za začetek organiziranega in kontinuiranega varstva arhivskega gradiva v Celju. Arhiv kot samostojna enota pa je bil ustanovljen s sklepom Občinskega ljudskega odbora Celje z dne 13. 12. 1956 in je uradno začel delovati 10. 4. 1957 s sklepom Izvršnega sveta Ljudske skupščine LR Slovenije.

Arhiv je dobil nalogo zbirati, varovati in urejati arhivsko gradivo upravnih, sodnih, gospodarskih in

Štirideset let zgodovinskega arhiva v Celju

Varovanju arhivskega gradiva v Celju in v celjski regiji ni posvečeno dovolj pozornosti, čeprav je v teku stoletij nastalo na tem območju veliko arhivalij. Največ jih je bilo verjetno uničenih že v prejšnjih stoletjih. Vrednosti arhivalij kot dragocenega pričevalca o preteklosti so se prej zavedli tujei kot domačini, kar je v tem primeru pravilo na Slovenskem.

Že v začetku 19. stoletja je na našem območju začel zbirati arhivsko gradivo Štajerski deželni arhiv iz Gradca. V začetku priložnostno predvsem samo listine, proti koncu stoletja pa čedalje bolj sistematično in tako je danes v graškem arhivu velik del celjskega mestnega arhiva, velik del trških arhivov (vojniški, laški, brežiški in drugi), graščinske listine, urbarji, prvotne zemljiške knjige in še drugo dragoceno gradivo. Z ustanovitvijo Mestnega muzeja

družbenih organov in ustanov, ki imajo svoj sedež v Celju, evidentirati in zbirati gradivo iz bližnje okolice v mejah celjskega okraja z namenom, da se reši pred propadom. Dne 1. 8. 1958 je tudi dobil prvega redno zaposlenega delavca - za arhivista in upravnika je bil redno nameščen Janko Orožen, ki je sicer to delo pogodbeno opravljal že od leta 1954 dalje. Do leta 1961 je delo opravljal sam, tega leta pa je bil nameščen kot arhivist profesor Tone Kolšek in še en delavec. To leto je arhiv dobil prostore v Protbasijevem dvorcu, ki so pred tem približno 140 let služili najprej upravi in nato sodstvu. Bili so med seboj slabo povezani, vlažni in temni. Ti prostori še danes služijo arhivu. S tem pa je arhiv prvič dobil svoje prostore in tako minimalne možnosti ureditve gradiva. Razmere so se toliko izboljšale, da je bil leta 1964 arhiv urejen do te mere, da lahko služi znanstvenim namenom, kot pravi tedanje poročilo.

Arhivski delavci so leta 1963 pripravili popis arhivskih fondov za publikacijo Vodnik po arhivih Slovenije in prispevek za revijo Arhivist. Sploh se je leta 1963 v celjskem arhivu dogajalo marsikaj, v tem letu je dobil prva pravila in bil je izvoljen prvi upravni odbor, ki so ga poleg delavcev arhiva sestavljali še ugledni predstavniki javnosti: Julka Marinič, Zoran Vudler in Vlado Novak. Odbor je pripravil predlog statuta, v katerem je predlagal preimenovanje ustanove v Zgodovinski arhiv. Ta statut je občina potrdila leta 1965. Od 10. do 12. oktobra 1963 je bilo v Celju tudi zborovanje arhivskega društva, ki se ga je udeležilo okoli 85 arhivskih delavcev iz Slovenije in kot gostje tudi arhivarji iz Hrvaške in Srbije. Referate so prispevali Janko Orožen, Jože Maček, Jože Zontar, Ferdo Gestrin, Sergij Vilfan in Marija Verbič.

Konec leta 1965 je dokončno odšel v pokoj J. Orožen star 73 let, in vodstvo arhiva je do marca 1980 prevzel Tone Kolšek.

Leto 1966 je bilo zelo dramatično in v marsičem prelomno. Najprej je Skupščina občine Celje izdala odločbo o priključitvi Zgodovinskega arhiva k Pokrajinskemu muzeju - formirala naj bi se posebna enota Pokrajinski muzej - zgodovinski arhiv. Na ta način bi bila ukinjena samostojnost zavoda. Upravni odbor je glede tega sprejel na seji 11. 2. 1965 sklepa:

1. Odločba naj se spremeni v tem smislu, da se bo ohranila samostojnost zavoda.

2. Naj se odloži izvršitev združitve do takrat, ko bo sprejet zakon o arhivih in arhivskem gradivu, kar se bo zgodilo v kratkem.

Zakon o arhivih in arhivskem gradivu, ki je bil sprejet leta 1966, je v celoti anuliral to odločbo. Zgodovinski arhiv je ostal samostojen zavod in se še isto leto organiziral kot medobčinski arhiv - pokrival je 11 občin leta 1965 ukinjenega celjskega okraja. V skladu z novim zakonom in smernicami nastajajoče skupnosti arhivov Slovenije je izdelal dolgoročni plan dela, ki je vseboval preraščanje mestnega (občinskega) arhiva v pokrajinski zavod. Financiranje arhiva so prevzele vse občine po določenem ključu. Zgodovinski arhiv je leta

1966 dobil statut.

Po statutu je bil strokovno razdeljen na tri oddelke z vodji oddelkov. Prvi oddelek za upravo, drugi za arhivsko gradivo graščin, uprave, pravosodja in gospodarstva do leta 1945 in tretji oddelek za gradivo po letu 1945. Toda arhiv se nikoli ni v resnici tako organiziral, saj za to ni bilo ne kadrov in ne prostorov in tudi denarja ne.

Leta 1966 je arhiv zelo obogatil svoje fonde, saj mu je Pokrajinski muzej izročil 91 listin in druge arhivalije, zbrane v muzeju, ter gradivo okrajnega zbirnega centra.

Leto kasneje se je teritorialno območje, ki ga pokriva Zgodovinski arhiv v Celju, dokončno oblikovalo, takrat so mu priključili še občine Hrastnik, Trbovlje in Zagorje.

Po tem letu je deloval Zgodovinski arhiv brez večjih statusnih sprememb, pojavljati pa se je začel težak prostorski problem, ker je po letu 1967 je začel prevzemati ogromne količine gradiva. Prevzeti je bilo treba gradivo leta 1965 ukinjenega okraja Celje in vseh že pred tem ukinjenih okrajev (Mozirje, Šoštanj, Krško, Trbovlje in ostale) in tudi po občinah se je nabralo že toliko gradiva, da so te postavljale zahteve za predajo v arhiv; enako se je dogajalo tudi po sodiščih in podjetjih. Ker gradiva ni bilo mogoče sprejeti v obstoječe prostore, je bil ustanovljen oddelek v Trbovljah in arhiv je dobil dodaten prostor tudi v stavbi, kjer je bil že pred tem. Vse to pa ni zadostilo potrebam po ustreznem materialnem varstvu gradiva, saj so bili prostori premajhni in niso ustrezali tej dejavnosti. Arhiv je predlagal ureditev Joštovega mlina kot začasnega prehodnega skladišča. Kot trajna rešitev sta se kazali varianti: prizidek k Protbasijevemu dvorcu ali pa novogradnja na Okopih. Na Okopih je bila zgrajena druga zgradba, za lokacijsko dovoljenje za prizidek na dvorišču Protbasijevega dvorca pa je bila leta 1975 vložena prošnja, ki je bila večkrat obnovljena, vendar nikoli rešena (do danes ne!).

Medtem ko so se tekle prizadevanja za gradnjo prizidka, so se pojavljale vedno nove ideje za rešitev prostorske problematike:

- Spodnji grad v Celju, kjer bi arhiv pridobil približno 3500 kvadratnih metrov. Lokacija je bila po izvedenskem mnenju gradbenih strokovnjakov zavrnjena.

- Podirajoči se grad Lemberg ali neka napol porušena hiša v Topolšici. Varianti sta bili absurdni in verjetno sploh nista bili mišljeni resno.

Nekako v letu 1980 je prišlo do odločitve za novogradnjo ob Levstikovi ulici. Ustanovljen je bil gradbeni odbor, izdelan projekt, ki je bil evropski in ugodno ocenjen tudi s strani tujih strokovnjakov - pri tem pa je tudi ostalo. Občine ustanoviteljice so projekt ugodno ocenile, ga verbalno podprle, denarja za odkup zemljišča, plačilo prispevkov in seveda samo gradnjo pa ni dal nihče. Zopet je postal aktualen predlog za prizidek k Protbasijevemu dvorcu in leta 1991 je bil obljubljen hiter postopek za pridobivanje potrebne

dokumentacije, ki pa je arhiv še ni dočakal, obravnava pa se zopet vrsta novih idealnih prostorov za potrebe arhiva. Skratka, nadaljujejo se igre brez meja.

Kot že omenjeno, se je arhivsko gradivo začelo urejati in popisovati po veliki poplavi leta 1954, torej že pred formalno ustanovitvijo zavoda. V začetku je to delo opravljial sam J. Orožen s pomočjo študentov in dijakov celjske gimnazije. Po letu 1961 se je arhiv začel tudi kadrovsko širiti - poleg prof. T. Kolška se je tu zaposlilo še več strokovnih delavcev, kar pa je za veliko količino gradiva komaj zadoščalo. Gradivo, ki ga je arhiv takrat prevzemal, je bilo zelo slabo urejeno, velikokrat celo popolnoma neurejeno, manjkale so tudi spisovne evidencе: delovodniki, vpisniki in indeksi. Za osnovna urejevalna dela je bilo porahljeno toliko časa, da ga je zmanjkovalo za raziskovalno delo. Tudi izohrazbena struktura je bila šihka, večinoma so se po letu 1961 zaposlovali delavci s srednjo ali višjo izohrazbo, pri arhivistih z visoko pa je bila visoka stopnja fluktuacije in le malo jih je bilo zaposlenih več kot nekaj let, kar pa se je v zadnjih letih zelo spremenilo.

Zgodovinski arhiv je začel izdajati publikacije zelo pozno, prvo šele leta 1982 in v začetku bolj poredko, sedaj pa se je stanje izboljšalo. Arhiv izda na leto tudi po tri publikacije, pripravi pa jih še več, vendar zaradi pomanjkanja denarja ne izidejo.

Pregled izdanih publikacij Zgodovinskega arhiva v Celju

Preteklost Celja v arhivskih dokumentih; 1982

Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju, 1985

Milko Mikola: Mestni ljudski odhor Celje 1945-1954; inventar, 1987

Uprava in sodstvo v arhivskih dokumentih; razstavnii katalog, 1986

Razvoj celjske gimnazije od ustanovitve do danes; razstavnii katalog, 1992

Vida Berkopec, Ivanka Zaje-Cizelj, Hedvika Zdovec: Okrajni uradi; inventar, 1993

Milko Mikola: Arhivsko gradivo o industrijskih podjetjih na Celjskem do leta 1945; inventar, 1993

Metka Bukošek, Hedvika Zdovec: Mestna občina Celje; inventar, 1993

Ivanka Zaje-Cizelj: Mestne šole Celje; inventar, 1993

Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944-1951; študija, 1995

Milko Mikola: Podobe starih industrijskih podjetij; razstavnii katalog, 1995

Milko Mikola: Stara industrijska podjetja na Celjskem; študija, 1996

Bojan Himmelreich: Gradivo okupatorjevih civilnih organov 1941-1945; inventar, 1996

Metka Bukošek, Ivanka Zaje-Cizelj: Šolski sveti 1864-1941; inventar, 1996

Priručnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov, I. del, Izbor zakonov in predpisov, Ljubljana 1996

Pa dveh letih dela je pripravljen prvi del "Priručnika za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov", ki vsebuje izbor tistih zakonov in drugih predpisov, za katere smo menili, da jih je potrebno pri strokovni obdelavi arhivskega gradiva nujno upoštevati. Prvi del priručnika je torej osnovni pripomoček pri strokovni obdelavi arhivskega gradiva in je hkrati osnova za sestavo ostalih treh delov priručnika, v katerih smo predstavili v drugem delu pravne sisteme in organizacijo pravosodnih organov, v tretjem delu strokovno obdelavo pravosodnih fondov in v četrtem delu pravno terminologijo.

Pri sestavi prvega dela priručnika nas je najprej presenetila številka 1160 predpisov, ki smo jih zbrali, in to ob dejstvu, da smo verjetno kakšen predpis, ki bi ga bilo dohro navesti, preje izpustili, kot pa da je kakšen odveč. Ohdohje, ki smo ga zajeli, predstavlja tiste predpise, ki so začeli veljati pred 250 leti, čeprav nekateri od njili (v ohdohju oziroma v območju Beneške republike) datirajo v 14. stoletje. V teh 250 letih je bilo območje Republike Slovenije v trinajstih državno-pravnih sistemih, katerih predpisi s področja pravosodja so vplivali na nastanek pravosudnih organov in njihovo gradivo. Ti državno-pravni okvirii so nam bili vodilo pri razdelitvi seznama predpisov, ki so razvrščeni kronološko. Za kronološki seznam v okviru posamezne države smo se odločili zaradi namena oziroma vsebine predpisov. Če bi želeli predpise razvrstiti vsebinsko, bi morali precejšnje število predpisov navajati pod različnimi vsebinami, zato pa smo raje dodali stvarni indeks, ki pod geslom vsebuje zaporedno številko predpisa.

Vsak državno-pravni okvirii smo opremili s skromnimi zemljevidi meje Republike Slovenije in tedanjimi državnimi mejami ter jih komentirali s kratkimi navedhami nastanka, razvoja in konca oblasti tiste države na ozemlju današnje Slovenije. Natančnejši opis pravnih sistemov in organizacije pravosodja bo sledil v drugem delu priručnika. Pred navedbo seznama predpisov smo navajali predvsem uradne publikacije, ki vsebujejo predpise. Poudarek je na virih, ki smo jih uporabili pri sestavi seznama, pri čemer smo navedli še leta izhajanja, način navajanja in imetnike uporabljenih virov. Tu smo se ponovno morali odločiti, ali bomo navedli vse imetnike, ali le arhive in tiste knjižnice, v katerih smo vire dohili. Odločili smo se za slednje. Zavedamo se, da je bila takšna odločitev najlažja in ne najboljša. V teh puglavjih smo dudali (če nam je bilo znano oziroma dostopno) še nekaj zbirk predpisov oziroma literature, v kateri je govora o pravosodnih predpisih. Ta del priručnika je prav gotovo najbolj pomanjkljiv. Zbrati vso literaturo, vse izdaje zakonov in predpisov bi bil preohsežnejši zalogaj, nenazadnje je namen priručnika zhrati predpise, ne pa

vse literature, v kateri so ti predpisi navedeni oziroma su predstavljali vire za njihov nastanek.

Pri navajanju predpisov smo želeli doseči enoten način navajanja. Ker smo predpise sestavili kronološko, smo vsak predpis najprej datirali z datumom sprejetja predpisa. V starejših časih (18. in prva polovica 19. stoletja) predpisi niso vsebovali naslova, zato so v poglavju Habsburška monarhija - avstrijski del predpisi opisani vsebinsko. Če so bili predpisi objavljeni v slovenščini, nismo navajali predpisa tudi v drugem tujem jeziku. Glede na težko razumljivost slovenskega pravnega jezika 19. stoletja oziroma vpliva srbohrvaškega jezika v 20. stoletju smo bili v dvomih, ali predpis robesedno prepisati ali pa ga vsaj delno posloveniti. Odločitev je bila težka, zato je bila nemalokrat izbira prepisana avtorjem in redakcijskemu odboru. V primeru, ko predpis ni bil iztlan v slovenščini, smo naslov oziroma vsebino predpisa smiselno prevedli v slovenščino. Navajanje predpisov oziroma odločitev za izbor kratice virov, ki smo jih uporabili, je predstavljal poseben problem, zaradi katerega smo dodali na koncu posebno poglavje uporabljenih kratice virov. Če je bilo možno, smo uporabili uveljavljene kratice. Zaradi možnega podvajanja kratice smo se odločili za uvedbo novih oziroma drugačnih od običajnih. Ravno tako smo se skušali držati vrstnega reda oziroma obsega nadaljnjih delov navajanja. Na drugo mesto smo postavili leto izdela vira, ki mu navadno sledi številka zvezka (kosa, dela) uradnega lista oziroma vira, številka predpisa in strani. Po potrebi smo predpis opremili z opombo, če je bila ta potrebna zaradi vsebine predpisa.

Na koncu moramo poudariti, da je ta del priročnika, kot tudi vsi nadaljnji, rezultat kolektivnega dela članov delovne skupine za pravosodne fonde in drugih sodelavcev iz vseh slovenskih arhivov (Marjeta Arlamič - *Arhiv Republike Slovenije*, Bojana Aristovnik - *Zgodovinski arhiv v Celju*, Žarko Bizjak - *Zgodovinski arhiv Ljubljana*, Metka Bukošek - *Zgodovinski arhiv v Celju*, mag. Darko Darovec - *Pokrajinski arhiv Koper*, Metka Gombač - *Arhiv Republike Slovenije*, mag. Borut Holeman - *Pokrajinski arhiv Murihar*, mag. Brane Kuzina - *Arhiv Republike Slovenije*, dr. Duša Krnel-Umek - *Pokrajinski arhiv Koper*, Lilijana Vidrih-Lavrenčič - *Pokrajinski arhiv v Novi Gorici*, Tjaša Mrgole-Jukič - *Zgodovinski arhiv v Ptuj*, Emica Ogrizek - *Pokrajinski arhiv Murihar*, dr. Nevenka Troha - *Arhiv Republike Slovenije* in dr. Jože Žontar - *Arhiv Republike Slovenije*) in Metke Fujs iz Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. K sodelovanju smo povabili naše kolege v pokrajju (Marjeto Čampa, Antošo Leskovec in dr. Eno Umek), ki so s svojim delom in predlogi omogočili, da je prvi del priročnika sploh lahko izšel kompleten in v izdelani obliki. Ravno skupinsko delo, ki je najtežje, je največja odlika priročnika in rezultat zavesti, da takšne publikacije potrebujemo.

Brane Kuzina, Žarka Bizjak

Evropska vrhunska arhivska konferenca, München 26. - 27. marca 1996

Konferenca, ki jo je organiziral Mednarodni arhivski svet/Koordinacijski odbor za evropske programe (ICA/EUR), je potekala v Münchnu 26. in 27. marca 1996, zastopanih pa je bilo 25 evropskih držav, Izrael, ZDA, Svet Evrope, Evropska komisija, Unesco, European commission on preservation and access (Amsterdam), Open society archives (Budimpešta), Evropski univerzitetni inštitut (Firence) ter Mednarodni inštitut arhivskih znanosti (Maribor). Udeležence sta najprej pozdravila dr. Walter Jarosebka, generalni direktor bavarskih državnih arhivov, v imenu Hansa Zehetmairja, podpredsednika bavarske vlade in ministra za šolstvo, verske zadeve, znanost in umetnost ter v svojem imenu ter dr. Norbert Reimann, predsednik Društva nemških arhivarjev. Prvi je opozoril na akcijo pri razmejitvi fondov med arhivi, ki jo že vrsto let izvajajo v Bavarskem glavnem državnem arhivu, ter pomen regionalizma, ki je politični cilj, odraziti pa se mora tudi v arhivih. Reimann pa je poudaril važnost tega srečanja, ki mora biti v znamenju sodelovanja ter enotnosti v različnosti. Opozoril je na letošnje arhivsko zborovanje nemških arhivarjev v Darmstadtu v času od 17. do 20. septembra, ki bo združeno s posvetovanjem nacionalnih arhivskih društev na temo Vloga arhivskih društev pri strokovnem izobraževanju.

Za konferenco so bili pripravljene trije referati. Erik Nurberg (Nacionalni arhiv Švedske) je govoril o sodelovanju med arhivi v Evropi v letih 1989-1991 in tudi še kasneje, to je v času velikih političnih sprememb. Podrobno je opisal akcije, ki so septembra 1992 pripeljale do ustanovitve koordinacijske skupine za evropske dejavnosti pri Mednarodnem arhivskem svetu (kasneje preimenovana v Koordinacijsko telo za evropske programe). V letu 1993 je delovala še ad hoc skupina, ki ji je predsedoval Jean Favier (Nacionalni arhiv Francije, Pariz), in je prav tako pripravila program evropskega sodelovanja. Ta je predvideval ugotovitev kontaktnih oseb znotraj institucij EU, določitev programa sodelovanja s Svetom Evrope, pospeševanje strukturnega in tehničnega sodelovanja med vsemi evropskimi državami, pospeševanje sodelovanja med vzhodom in zahodom evropskega kontinenta ter vzpodbujanje raziskav, ki imajo za cilj napredek stroke.

Sarah Tyacke (Public Records Office, London) je govorila o smernicah Evropskega koordinacijskega odbora, ki so obsegale: koordiniranje programa materialnega, zakonskega in tehničnega sodelovanja z arhivsko skupnostjo Ruske federacije, Centralno in Vzhodno Evropo, delovanje kot informacijsko mesto za bilateralne in multilateralne dogovore, kakor tudi olajšanje uporabe finančnih virov, delovanje kot forum za diskusijo o težavah, ki hi se pojavile, vzpodbujanje dostopa do evropske kulturne dediščine na arhivskem področju, pospeševanje poklicnega izobraže-

vanja ter pospeševanje razširjanja arhivskih programov, ki hi se izoblikovali znotraj Sveta Evrope, EU ali drugih evropskih organizacij. Naslednja poglavja v referatu govorijo o programih, rezultatih, multinacionalnem sodelovanju, o t.i. "ženitovanjskem" programu (programu partnerstva med arhivi iz Vzhodne in Zahodne Evrope), pri čemer je navedla, da države bivše Jugoslavije morajo te programe šele vzpostaviti.

Eric Ketelaar (Rijksarchiefdienst, Haag) je govoril o evropskih arhivskih zadevah, pri čemer je povzel dva dokumenta: Arhivi v EU, ki ga je objavila Evropska komisija leta 1994, ter Priporočila konference o arhivskem sodelovanju v Evropi: Posvetovanje o arhivskem programu za Svet Evrope (objavljen v Bulletin Mednarodnega arhivskega sveta, št. 44, junija 1995). Pri prvem je predvsem izpostavil naloge, ki jih bo treba opraviti na posameznem področju.

V vnaprej pripravljenih diskusijah so poročali Axel Plathe o delu Unesca, Christof Graf o švicarskem programu, Hans Hofmann o delu Evropske komisije ter Giuseppe Vitiello o delu Sveta Evrope. Axel Plate je govoril, kako posveča Unesco veliko pozornost kulturni dediščini, ki predstavlja kulturno identiteto države ter pravici do informacij, ki je osnova vsake demokratične družbe. V zvezi z Bosno je poudaril, da arhivov ni mogoče uporabiti kot sredstvo političnih obračunavanj. Pri Unescu sta v delu dva programa (PGI), študija o arhivskem gradivu varnostnih služb bivših represivnih režimov ter študija o novih arhivskih tehnologijah glede na nove medije. Sodelovali so tudi pri urejanju dostopnosti do arhivov v ruski federaciji, restavriranju arhivov v St. Petersburgu ter pri reševanju arhivov v Bosni. Christof Graf je poročal, da je švicarska vlada poleg številnih malih projektov, navedenih v seznamu Projects in the archival field in Europe, ki je bil posredovan udeležencem konference, podprla tri velike projekte: Vzpostavitev arhivske službe v Albaniji, kompjuterizacijo kominternskih arhivov ter restavriranje arhivov v St. Petersburgu. Hans Hofmann je poročal, da je EU podprla pripravo priročnika o elektronskih nosileh podatkov, prizadeva si za izmenjavo arhivskih informacij (prva številka INSAR naj bi izšla za Veliko noč, druga pa v jeseni). Glavne teme bodo šolanje arhivarjev in elektronski mediji. V načrtu imajo vodnike k arhivom v državah EU (1994). Prva bo na vrsti Belgija. Pospešujejo tudi programe izmenjav in šolanja. Svet ministrov EU je izrazil interes za poročilo Arhivi v EU. Giuseppe Vitiello je predstavil program Sveta Evrope. Ta obsega v zvezi z demokratizacijo v novih državah podpiranje nastajanja nove zakonodaje, podpiranje vzdrževanja kulturne dediščine ter odpiranje arhivov.

Maria Pia Rinaldi Mariani je v imenu Italije kot tačas predsedujoče v EU predstavila program, ki so si ga zastavili. Napovedala je seminar Vrednotenje mikrografske ter elektronske tehnike (v Rimu 26. in 27. 4.) ter konferenco na temo Naše metode pripomočkov in njihova vsebina (v Firencah od 6. do 8. 5.). Pri-

hodnje leto pa bo od 15. do 20. 4. konferenca o prenosu podatkov med računalniki z vidika zastaranja elektronskih sistemov.

Težišče razprav ni bilo toliko na opravljenem delu, marveč na bodočih projektih. Maja 1997 ho v Kataloniji evropska arhivska konferenca na temo Temelji arhivskega poklica. V Poljski ho kolokvij o dosedanjih rezultatih standardov za popisovanje. Poudarjena je bila potreba po ustanovitvi centrov za arhivsko šolanje v Evropi. V načrtu je publikacija o arhivski službi v mediteranskih deželah. Potrebni bi bili nadalje centri, ki bi dajali razne strokovne informacije, npr. o vprašanih konservacije in restavracije, kaj delajo v posameznih državah. Potrebna bi bila priporočila glede dostopnosti arhivov. Sprožena je bila tudi ideja o priročniku za evropske arhivarje. Pri tem sem se oglasil s pripombo, da hi najprej morali dobiti pregled registraturnih sistemov v Evropi, ker je to osnova popisovanju, arhivski terminologiji ter številnim drugim strokovnim opravilom. Nadalje je bilo opozorjeno na to, da so še odprta vprašanja vračanja arhivov iz časa druge svetovne vojne. Arhivarji bi morali prepričati politike, da se gradivo vrne, kjer je nastalo.

Za zaključek je Jan van den Broek povzel glavne naloge, ki so hile omenjene v referatih in diskusiji. To so vprašanja, povezana z elektronskimi nosilec podatkov, konservacija in restavracija, šolanje ter posredovanje informacij, za kar bi bilo potrebno ustvariti banko podatkov.

Popoldne je bila administrativna seja komiteja. Govora je bilo o kandidatih za bodoči komite. Ponovno je bilo postavljeno vprašanje prioriternih nalog novega komiteja. Izpostavljene so bile teme: elektronski dokumenti, konservacija in restavracija, šolanje, informiranje, dostop do gradiva. Nadaljujejo pa naj se naloge v zvezi z novo zakonodajo ter odpiranjem.

Jože Žontar

Mednarodna arhivska konferenca v Stocholmu, 30. in 31. maja 1996

V Stocholmu je bila 30. in 31. maja 1996 mednarodna konferenca, za katero je dal pobudo in jo tudi organiziral Nacionalni arhiv Švedske. Obravnavani sta bili dve temi: Arhivistična znanost in Pojem spisa. Prisotnih je bilo ok. 120 udeležencev, od tega 1/3 iz 18 držav, med temi tudi predsednik MAS Jean Pierre Vallot in predavatelj arhivistike s številnih univerz, 2/3 pa je hilo domačinov.

Tema Arhivistična znanost je bila na sporedu prvega dne. Angelika Menne Haritz (Archivschule Marburg) je prebrala referat z naslovom "Ni majhna zadeva preliščiti čas" - Arhivistična znanost ter bo-

dočnost preteklosti. Poudarila je, da bi bilo treha arhivistično znanost ustvariti, če ne bi ohstajala, kajti potreben je odgovor na vprašanja, zakaj delamo to, kar delamo. Potrebno je pojasniti, zakaj morejo biti dokumenti viri za raziskave, zakaj neko ninožino teh ohranimo in zakaj jih popisujemo na ta način in jih ne indeksiramo kot članke ali knjige. Razprava o temeljih arhivistične znanosti, ki poteka na mednarodni ravni nekaj let, povezana z razpravo o vsehni arhivskega dela, odraža razvoj in spremembe v administrativnem delu, kjer nastajajo hodoči arhivi. Z nadomestitvijo papirja za določene operacije, kjer sta računalnik in prenos podatkov bolj učinkovita, so arhivi prisiljeni da redifinirajo svoje delovanje. Toda arhivsko gradivo nastaja kot rezultat delovanja, ne pa zaradi potreb informacijske dejavnosti.

Razvoj arhivistike omogoča najti razloge in vodilne sineri za konstrukcijo metod. Tako pomeni vrednotenje dokumentov glede na njihovo evidentno vrednost odpreti vpogled v starejše čase hrez njihove interpretacije ali razlage. To pomeni, da ni odbiranje vrednotenja vsehine, marveč le identifikacija histvenih dogodkov. Na isti podlagi pomeni popisovanje imenovanje dogodkov, ki so vodili k nastanku njegovih sledi in ne k njegovi vsebini.

Arhivistična znanost mora razložiti opisane fenomene. Njene osnove so hile formulirane na dveh stopnjah: v 19. stoletju s principom proveniencie in na začetku 20. stoletja z metodami odhiranja. Vojne v 20. stoletju so preprečile nadaljnji razvoj. Toda sedaj, na koncu 20. stoletja, je čas za nov napor, da bi zgradili koncizen organizem znanja in metod, ki jih imenujemo arhivistična znanost.

Bruno Delmas (l'École des Chartes, Pariz) je ohranaval arhivistično znanost v Franciji v sedanjem času. Dolgo je veljala arhivistična znanost za ohoje, umetnost in prakso. Glede na tradicijo v francoski administraciji se je njena doktrina navezovala na predpise in zakonodajo in ta je igrala dvojno vlogo, kot vir doktrine in sredstvo standardizacije.

Sedaj pa so raznolikost prakse in širitev teoretičnega in praktičnega ponka (École nationale des chartes, univerze v Angersu, Lyonu, Mulhouseu) in raziskovanja (IRDAC: Institut de recherche sur le documents et les archives contemporaines) privedli do resnično nove discipline, ki vsebuje stališča, probleme, metode in rezultate.

Kolehizija in kaos: Stanje arhivistične znanosti v Združenih državah je hil naslov prispevka Margaret Hedstrom (Univerza v Michiganu, ZDA). Ugotavljala je, da arhivistična znanost doživlja renesanso v ZDA, v istem času pa je stroka izpostavljena od znotraj in od zunaj pritiskom, da bi se v temeljih transformirala, tako v teoretičnem kot v praktičnem pogledu. Izzivi, da se upravlja in hrani holj dejanske kot fizične arhive, so prisilili, da se ponovno pretehtajo osnovni arhivski principi in se preučijo, kako bi se vnesli arhivski principi v digitalno okolje. Arhivska znanost najde sedaj svoje zavezničke prej med informacijskimi

vedami kot pri zgodovinskih znanostih. Kompleksnost modernih organizacij, komunikacijski sistemi ter informacijska tehnologija zahtevajo multidisciplinarni pristop k arhivskim problemom. V nadaljevanju je razmišljala o tem, kako bi integrirali arhivistično znanost v neko širšo novo informacijsko vedo.

Anna Christina Ulfsparré (Univerza v Stockholmu) je v prispevku o arhivistični znanosti ugotavljala, da so arhivska zakonodaja v javnem sektorju ter oblikovanje shem za popisovanje arhivskega gradiva napravili arhivsko delo zelo stabilno. V tem stoletju je hilo zelo malo razprav o teoretičnih osnovah, tako glede načela izvora kot upoštevanja prvotne ureditve. Eden izmed razlogov, zakaj se ni posvečalo več pozornosti vprašanjem, ki se nanašajo na arhivsko teorijo, je ta, da je kompjuterizacija ohranila tradicionalna pota. Niti se ni o teoriji vrednotenja mnogo razpravljalo. Soglašajo s tistimi, ki menijo, da mora vrednotenje temeljiti na dejavnostih in funkcijah.

Doslej shema, določena za popisovanje, ki jo imajo na Švedskem od leta 1903, še ni bila temeljito pregledana in postavljena pod vprašaj. Z digitalnimi dokumenti živimo 30 let, naše stare metode smo jim skušali kolikor mogoče prilagoditi. Nivo popisa za elektronske dokumente pa ho treba analizirati in revidirati.

Delitev med poslovanjem z dokumentarnimi in arhivskim gradivom ni ohstajala v javnem sektorju, pač pa v privatnem. V družhi, ki je poplavljen z elektronskimi informacijami, pa ni več mogoče delati takega razlikovanja.

Tema drugega dne je hila Koncept spisa. Torbjörn Härnfeldt (Nacionalni arhiv v Stockholmu) je v svojem prispevku Pojem spisa, ki postaja digitalen, poudaril, da je opredelitev pojma spis bistvenega pomena za arhivistično znanost. Običajno ta ni bil zelo natančno definiran, marveč opisan ali prikazan na primerih. To se odraža pri ravnanju s spisi, kar je postalo posehno važno v času informacijske tehnoloije. Menil je, da pomanjkanje jasno definirane in razumljenega pojma morda izvira iz tega, ker je bila glavna pozornost arhivistov osredotočena prej na fond kot pa na spis. To je lahko nevarno, ker ni neohičajno, da vodijo dohri nameni arhivista k poskusom ustvarjanja, ne pa ohranjanja, elektronskih ali podatkovnih struktur, ki posnemajo klasično gradivo. Medtem ko more izgledati to naravno v primeru word-processing dokumentov, elektronske pošte itd., to ni nujno v primerih, ko razpravljamo o drugih vrstah dokumentov kot o hazah podatkov itd. Pri zadnjem se je bolje osredotočiti na strukturo mega podatkov, ki so potrebni za sestavljanje podatkov v tiste sklope, ki so bili na voljo ustvarjaleu gradiva, čeprav strukturiramo podatke v podatkovni hazi v ohliko, ki je najholj primerna za preprosto uporabo v migracijskih in selekcijskih postopkih itd. Nikoli pa ne homo mogli ohraniti originalnih elektronskih transakcij zaradi tehnologij, ki so vključene v elektronsko komunikacijo in zaradi metod, ki jih homo morali uporabljati za hrambo

elektronskih tekstov.

Pojem spisa lahko obravnavamo na pragmatičen način mednarodno, to je vsaka dežela more imeti svojo lastno zakonsko definicijo, če ne upoštevamo, da bodo informacije (ali spisi) poslani preko državnih meja. Evolucija in integracija držav članic EU bo morda faktor, ki bo povzročil, da bodo postale nujne skupne definicije ključnih pojmov.

Carol Couture (Univerza v Montrealu) je v svojem prispevku Ali pojem spisa še odgovarja v informacijski dobi? izhajal iz predpostavke, da ima pojem spis dva aspekta, kontejner/nosilec in vsebina/informacija. Spraševal se je, ali naj bodo arhivisti specialisti za kontejnerje, ali naj se osredotočijo na informacijo. Če želijo dobiti mesto pri poslovanju z informacijami, v čem se razlikujejo od drugih informacijskih strokovnjakov?

Nadalje je opozoril na probleme, povezane s pojmom spis, kot ga uporabljajo v Franciji, razpravljal je o tem, kaj je spis in kaj informacija, o mestu spisov v informacijskem okolju ter o spisu kot o sestavnem delu informacij.

Edvard Higgs (Univerza v Oxfordu) je v prispevku Kaj je "spis" in za kaj naj skrbimo? poudaril, da je bilo v Britaniji malo zanimanja, da bi definirali "spis". Poznajo štiri definicije, zakonsko, pisarniško, fizično in vschinsko. Nobena od teh pa ne poudarja bistva, da so arhivski teksti zapisi poslovnih opravil. Zaradi tehnologij, povezanih z elektronskimi komunikacijami in metodami, ki jih homo morali uporabljati, da bi ohranili elektronske tekste, ne bomo nikoli mogli ohraniti originalnega elektronskega poslovanja. Ta razvoj bo imel globoke posledice pri arhivskem poklicu in tehniki raziskav.

Hans Hofman (Nacionalni arhiv v Haagu) je naslovil svoj prispevek Izgubljeni v kibernetnem vesolju: kje je spis? Stare strukture so umrle, nove so rojene, toda arhivski pojmi še živijo. Priročnik za urejanje in popisovanje arhivov, objavljen leta 1898 je bil prva osnova, na kateri stoni nizozemska arhivska teorija. Ta ni bila osredotočena na zadevo kot individuum, marveč na arhivski fond kot celoto. Ob koncu 19. stoletja je bila ta definicija na Nizozemskem omejena na to, kar se je hranilo v arhivih, od tega časa pa se je razširila na vse ustvarjalce spisov.

Ker so spisi fizične enote, ustvarjene na papiru, se je arhivska aktivnost na Nizozemskem zadnje čase orientirala na posamezni spis. Ta je postal izhodiščna točka urejanja in popisovanja. Sedaj pa izgleda, da bo kot posledica moderne informacijske tehnologije, fizični, na papirju temelječi spis, zamenjan z elektronskimi zapisi, ki odsevajo zelo različno skupnost značilnosti. Naša pozornost se mora premakniti od fizičnih objektov k poslovnim procesom. Čeprav homo morda morali spremeniti našo prakso, ostanejo temeljna načela, izražena v holandskem priročniku in holandska arhivska teorija v veljavi.

Michael Wettenagel (Zvezni arhiv Koblenz) je v prispevku Stare tradicije in nove negotovosti: Nemški

arhivski koncept spisa in elektronska okolja poudaril, da je za arhivske študije spisov v Nemčiji tipično, da imajo za osnovo genetičen pristop ali pa so poskušale oblikovati tipologijo spisov. Spisi so bili večinoma definirani na tehnični način; opisovali so fizične aspekte spisov. V mnogih primerih je bil poudarek na posameznih dokumentih in ne na spisih. Že dolgo je v veljavi konsens naj arhivisti obranijo spise v njihovi originalni fizični in logični obliki in kompoziciji. Integriteta arhivskih spisov mora biti dosledno ohranjena. Arhivist mora spoštovati načela provenience, strukturalno načelo in prvotno ureditev. Zakani, poslovniki in navodila urejajo nastanek, poslovanje in odhiranje spisov, vendar pa jasne definicije spisa ali elektronskega zapisa ni. V skupnem poslovniku zveznih ministrstev so elektronski zapisi upoštevani le kot dodatki k spisom na papirju.

Z vključitvijo informacijske tehnologije v birokratsko administracijo se je pojavila potreba, da se definira substanca in potrebni elementi spisov v elektronskem okolju. Če dokumenti še obstojijo kot rezultat administrativnih opravil v bodoče, ne bodo mogli imeti še nadalje aspekta vertikalnih spisov.

Elektronski dokumenti ne tvorijo fizičnih enot. Dokumenti ene zadeve so lahko razporejeni in shranjeni na več različnih mestih. Ker kapacitete novih medijev sbranjevanja stalno naraščajo, organi nimajo potrebe, da bi izročali elektronske zapise arhivom. Postalo bo zelo težko, kako zagotoviti javen dostop do njih. Organi bodo verjetno želeli predati spise, producirane s takimi sistemi arhivom le, če ne bodo mogli več poslovati z njimi. Potem pa arhivi tudi ne bodo sposobni rokovati s temi spisi.

Jože Žontar

Kongres FIAF v Jeruzalemu, 16.-22. april 1996

Od 16. do 22. aprila je bil v Jeruzalemu v organizaciji Izraelskega filmskega arhiva redni kongres Fiafa, mednarodne federacije filmskih arhivov. Na kongresu je bilo stotridaset predstavnikov filmskih arhivov oziroma kinotek, med njimi tudi trije iz Slovenije, Silvan Furlan iz Slovenske kinoteke ter Ivan Nemanič in Lojz Tršan iz Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije. Obe naši inštituciji sta predstavili del svoje dejavnosti oziroma sta se promovirali s kasetami, ki sta bili predvajani v osrednji kinodvorani Izraelskega filmskega arhiva, kjer je prve dni potekal kongres. Na njem je bilo največ govora o avtorskih pravicah in pravicah arhiva glede filmskega gradiva prevzetega v arhiv, od uporabe za prikazovanje, izposoje ali kopiranja kot zaščite le-tega, ne glede ali je to prastovoljni ali zakonski

depozit. Zateni je bilo govora še o pravicah lastnikov filmskega materiala in arhivih, ki prejmejo kopije, vendar ne v depozit, pač pa v last, kot jim pripada po zakonodaji v posameznih državah. Problem pri enotnem obravnavanju zakonskega ali obveznega depozita je še v tem, da je tudi pri tem v različnih državah različna zakonodaja. Udeleženci so se tudi spraševali, kateri cilji so pomembnejši, čuvanje kulturne dediščine ali promocija nacionalne filmske produkcije in s tem širok dostop do hranjenega materiala. Razprave so potekale v več skupinah. Ena izmed njih je obravnavala tudi najnovejše avdiovizualne nosilce, s katerimi strokovno obdelujejo filme, na primer razne datoteke v mreži s širšimi prikazi filmske ustvarjalnosti in vprašanje, koliko pri tem upoštevati t.i. copyright. Udeleženci so ugotovili, da v svetu obstajajo poleg nacionalnih še dve globalni zakonodaji, in sicer zakonodaja GATT ter nastajajoča Evropska konvencija o varstvu avdiovizualne dediščine, ki je tik pred podpisom in ki ima namen, da bi postala vzorec pravne poenotenosti na tem področju za vse dele sveta. Po tem predlogu Evropske konvencije lahko vsaka vlada izdela takšno zakonodajo, ki bo zavezala k depozitu čimširši spekter avdiovizualnega materiala, predvsem pa igrane, risane in dokumentarne filme. V primeru, da neka država nima zadostnih materialnih sredstev za zaščito vse svoje filmske dediščine, lahko predvidi sistem označitve različnih polj oziroma segmentov, ki bo zadovoljivo predstavljala to dejavnost. Za varovanje filmske kulturne dediščine lahko posamezna vlada določi enega ali več arhivov in jim za izpolnjevanje njihovih nalog zagotovi finančna sredstva. Zelo pomembna določila so tudi tista, po katerih mora producenti dati v obvezen depozit original ali drugo filmsko gradivo, s katerega se da izdelati kvalitetna kopija in to leto dni po končanju zadnje integralne verzije. Država da lahko tudi nalog za presnetje oziroma zaščito tudi tistega materiala, ki ni predviden za obvezen depozit, če smatra, da mu grozi uničenje. V opisani konvenciji je tudi veliko govora o prostovoljnem depozitu, za katerim naj bi, v smislu širšega ohranjanja kulturne filmske dediščine, težile vse države. Pri obeh depozitih, tako obveznem kot prostovoljnem, pa je seveda potrebno upoštevati vse medsebojne dogovore oziroma pogodbe med izročitelji in prevzemniki glede lastništva, hranjenja in izpasoje ter avtorskih pravic.

Pomemben del kongresa so bile tudi projekcije tako imenovanih "izgubljenih in zopet najdenih filmov", ki jih kot pomembne zaklade hranijo posamezni filmski arhivi ter filmov najnovejše produkcije. Izraelci so pokazali prvi Lumierov film o Palestini ter najnovejši izdelek Rona Havillia z naslovom *Fragments of Jerusalem* (Fragments of Jerusalem), v katerem je z najrazličnejšimi filmskimi tehnikami in zbiranjem ter kombinacijo različnih starejših posnetkov, fotoalbumov, filmskih obzornikov, razglednic, zasebnih video-posnetkov spregovoril o izginjanju starega načina življenja, o gradnji novega Jeruzalema. Skratka, uspelo

mu je ustvariti sago o mestu in družini v njem. Gostitelji so pripravili tudi večer v počastitev svojega največjega producenta Mordechaia Navona, ki je v zgodnjih šestdesetih letih popeljal izraelsko kinematografijo v sam svetovni vrh. Na tej slovesnosti so predvajali tudi njegov film *Luknja v mesecu* (A hole in the moon), ki ga je njegova družina poklonila filmskemu arhivu v Jeruzalemu, vključno s pripadajočimi avtorskimi pravicami! Prikazali pa so tudi novejša filma o njihovih osebnih in družbenih travmah, uboju Jicaka Rabina in težavah emigrantov, novih priseljencev v Izraelu. Med starejšimi filmi, ki jih je tudi izbrala posebna žirija, so bili pomembno zastopani zlasti francoski, angloameriški in nemški, poleg njih pa še japonski in indijski. Zasedanje generalne skupščine FIAF je bilo v Mednarodnem kongresnem centru v novem delu Jeruzalema. Na njem je Ivan Nenuanič prvič in osebno predstavil delegatom s cellega sveta dejavnost Arhiva Republike Slovenije.

V razpravi, ki je bila dokaj polemična, pa so se pokazale tudi nekatere razlike pri tendencah hitrosti širjenja organizacije oziroma omejevanju pri sprejemanju novih članov organizacije, ki naj bi združevala prvenstveno filmske arhive in kinoteke, torej le tiste, ki imajo filmsko in ne predvsem kakšno drugo gradivo. Pri zadnjem so bile mišljene videokasete in novejši nosilci slike in zvoka. Nedorečeno pa je ostalo tudi vprašanje večje pomoči filmskim arhivom in kinotekam, ki so revnejše tako materialno kot po količini hranjenega filmskega gradiva.

Lojz Tržan

40 let konservatorsko-restavratorske delavnice za papir in pergament

Konservatorji in restavratorji, ki rešujemo dediščino, ne ločujemo gradiv po vsebini, nas zanimajo predvsem materiali, njihove poškodbe in postopki reševanja ter materialnega varovanja.

Arhivsko in knjižnično gradivo je glede na snovi, na katerih je nastalo, med seboj tesno povezano, starejše je na pergamentu in papirju, mlajše na papirju in novejših nosilcih zapisov. Naštetih materialih pa služijo tudi likovnemu izražanju. Zato smo razstavo in katalog, ki smo ju pripravili v počastitev 40-letnice neprekinjenega delovanja konservatorsko-restavratorske delavnice, ki deluje pri Arhivu Republike Slovenije, poimenovali ZAPIS IN PODOBA, ohranjanje, obnavljanje in oživljanje dediščine na pergamentu in papirju.

Konservatorsko-restavratorska služba za gradivo na pergamentu in papirju se je tudi v Sloveniji, tako kot v večini evropskih držav, začela razvijati kmalu po 2. svetovni vojni.

Leta 1956 je bil pod vodstvom inž. Ljudmyle KRESE v okviru tedanjega Muzeja narodne osvoboditve, danes Muzeja novejše zgodovine (Cekinov grad), ustanovljen restavratorski oddelek z namenom, da skrbi za konserviranje in restavriranje zlasti v vojni poškodovanega gradiva.

Ker sta bila interes in potreba po reševanju tako mlajšega kot starejšega gradiva tudi v drugih ustanovah, je oddelek kmalu opravljal storitve za številne arhive, knjižnice in muzeje po Sloveniji.

S 1. januarjem 1980 se je restavratorski oddelek muzeja, takrat že pod vodstvom inž. Nade ČUČNIK-MAJČEN, vključil v današnji Arhiv Republike Slovenije, se preselil v njegove preurejene prostore, se kadrovske okrepil ter dobil dejanske možnosti za kvalitetnejše delo.

Danes poleg rednega dela skrbimo za izohranjevanje in strokovno izpopolnjevanje delavcev v oddelku, se posvečamo raziskovalnemu delu, kot delavnica odprtega tipa nadaljujemo z delom na področju preventivnega varovanja in konservatorsko-restavratorskih uslug za potrebe slovenskih ustanov in posameznikov.

Glede na to, da je v naših ustanovah še vedno veliko ogroženega gradiva, je naša naloga, da skupaj z arhivisti, knjižničarji, kustosi, galeristi in drugimi varuhi izberemo in določimo prioriteto reševanja posameznega gradiva, konkretni postopki konserviranja in restavriranja so prepuščeni strokovni odločitvi restavratorja.

Skrb za pogoje hrambe, za ustrezne prostore in opremo pa je v večji meri v pristojnosti širše družbe, ki pa na žalost pogosto nima prevelikega posluha za tovrstne naložbe.

Ker restavratorjevo delo navadno poteka v diskretni oddaljenosti od javnosti, smo ob jubileju, ki ga letos praznujemo, pripravili dve prireditvi: razstavo in simpozij. Z njima smo želeli predstaviti našo dejavnost, obenem pa tudi opozoriti na pomen preventivnega varovanja, zlasti:

* starejšega gradiva: srednjeveških kodeksov, pergamentnih listin, pečatov, rokopisnih in tiskanih knjig, zemljevidov, načrtov

* mlajšega gradiva, nastalega v tem stoletju: fotografij, načrtov na transparentnih papirjih, likovnih del ter spisovnega in tiskanega gradiva na različnih vrstah papirja

Starejša pisna in likovna dediščina je že sama po sebi zaradi unikatnosti in uporabljenih materialov dragocena in spoštovanja ter varovanja vredna, vendar je v naših zbirkah še vedno preveč gradiva, ki čaka vsaj na najnujnejšo zaščito in primernejše prostore.

Mlajše gradivo, predvsem tisto nastalo ob koncu 19. stol. in v tem stoletju, pa zaradi občutljivosti, manjše obstojnosti in ninožičnosti predstavlja za konservatorje, restavratorje in varube zbirk največ izzivov in strokovnih težav.

Jedert Vodopivec

Mednarodni simpozij o konserviranju knjig in papirja, Cekinov grad, 3. - 5. Julij 1996

Za kolege restavratorje, arhivarje, knjižničarje, kustose in druge strokovnjake je bil organiziran tri-dnevni Mednarodni simpozij o konserviranju knjig in papirja, ki je sklenil razstavo.

Prvi tovrstni mednarodni simpozij v Sloveniji je potekal od 3. do 5. julija letos, prav tako v prostorih Muzeja novejše zgodovine v Ljubljani (Cekinov grad). Na njem je s prispevki sodelovalo 29 predavateljev, 12 domačih in 17 tujih strokovnjakov.

Dopoldne prvega dne je bil poudarek na temah, ki povezujejo konservatorsko-restavratorsko stroko z mejnimi področji.

Mojea Grabnar iz Arhiva Republike Slovenije je predstavila Zgodovinski pregled konservatorsko-restavratorske dejavnosti na področju papirja in pergamenta na Slovenskem; Ivan Rebernik iz Vatikanske knjižnice je predavanje naslovil: Bo v spoznavnem svetu jutri še navzoč naš večeraj in naš danes?; France M. Dolinar iz Arhiva Republike Slovenije pa: Pergamentne listine, bogastvo ali breme nacionalne kulturne dediščine?; Nataša Golob z ljubljanske Filozofske fakultete je predstavila Želje in meje slovenske kodikološke terminologije; Peter Gumbert s filozofske fakultete v Leidnu je predavanje naslovil: Kodikološki opisi - zakaj kratki in zakaj obsežni?; Ivan Bogovič iz Restavratorskega centra Slovenije je končal s Prispevkom k slovenski restavratorski terminologiji. Popoldanski sklop je začel Josip Korošec iz Restavratorskega centra s predavanjem o Organizirani interdisciplinarnosti restavratorstva; Nada Čučnik-Majcen je v prispevku Načrtno ali naključno? predstavila razvoj slovenske restavratorske službe za papir in pergament; Helen Forde iz Public Record Officea iz Londona je prispevek nasloвила Politika varovanja, Ann Seibert iz Kongresne knjižnice v Washingtonu pa Izkušnje pri preventivi nesreč: Koga poklicati?.

Dopoldan drugega dne je bil posvečen problematiki konserviranja in restavriranja vezav in starejšega gradiva.

Carlo Federici z Centralnega instituta za patologijo knjige iz Rima je predstavil obsežen projekt: Italijanski popis srednjeveških knjižnih vezav; Konstantin Houlis z Tehnološko izobraževalnega instituta v Atenah pa Strukturo srednjeveških knjižnih vezav; Christopher Clarkson iz West Dean kolidža je pripravil predavanje: Varno razstavljanje in ravnanje s srednjeveškimi rokopisi in inkunabulami, Jiri Vnouček iz Narodne knjižnice v Pragi pa: Nove smernice na področju preventive in konserviranja v Narodni knjižnici Češke Republike; Jarmila Minarikova iz Slovaškega narodnega arhiva je predstavila Nekaj ugotovitev k restavriranju srednjeveških dokumentov na papirju, Jedert Vodopivec iz Arhiva Republike Slovenije pa problematiko Restavriranja inkunabul; Matija Štrlič z ljubljanske Fakultete za kemijo je podal zgodovinski razvoj marmoriranih papirjev.

Organizacijska in delovna skupina restavratork Arhiva Republike Slovenije ob zaključku simpozija o konserviranju knjig in papirja, Ljubljana 5. julija 1996

Sprejem udeležencev simpozija pri ministru za kulturo Republike Slovenije dr. Janczu Dularju v Arhivu Republike Slovenije

Dopoldanski sklop drugega dne na simpoziju je vodila dr. Nataša Golob

Popoldan drugega dne je bil rezerviran za mlajše gradivo, za arhitekturno dediščino, likovna dela na papirju ter kemijsko-aplikativne raziskave.

Peter Fister z ljubljanske Fakultete za arhitekturo je predstavil Smotnost arhiviranja in konserviranja načrtno dokumentacije; Konstanze Bachmann iz Cooper - Hewith National Design muzeja iz New Yorka pa probleme, vezane na Restavriranje in hrambo transparentnih papirjev; Karmen Čorak-Rinesi, samostojna restavratorka iz Rima je predstavila Načela konserviranja umetniških del na papirju, Hether Norville-Day pa Vpliv natrijevega borohidrida na pigmente 19. stol. posebej glede na Turnerjevo akvarelno paleto; Beatrix Kastaly iz madžarske narodne knjižnice je predstavila Rezultate raziskav na področju konserviranja papirja v Nacionalni Szechenijevi knjižnici; Meta Črnič-Letnar z ljubljanskega Inštituta za celulozo in papir ter Jedert Vodopivec iz Arhiva Republike Slovenije sta predstavili rezultate raziskave: Vrednotenje trajnosti in obstojnosti papirja; Jana Kolar iz Narodne in univerzitetne knjižnice in Gabriela Novak z Inštituta za celulozo in papir iz Ljubljane sta predstavili Deacidifikacijo papirja.

Simpozij je sklenil tretji dopoldanski sklop, na katerem so bile predstavljene teme s področja zaščite, varovanja in konserviranja fotografij, mikrofilmov ter dostopnost gradiv s pomočjo sredstev sodobne informacijske tehnologije.

Mirko Kambič je imel predavanje: Stare fotografije na papirju - teoretični problemi in praktični nasveti; Anne Cartier-Bresson iz Muzeja mesta Pariz

pa je predstavila Načrtovanje prednostnih nalog in konservatorskih postopkov za fotografije v pariških zbirkah; Gabriella Albrecht-Kunzseri iz madžarskega nacionalnega arbiva je predstavila probleme pri Reševanju mokre in plesnive mikrofilmske zbirke; Nives Čorak iz univerzitetne avdiovizualne knjižnice v Torontu je prispevala predavanje; Vključevanje novih vizualnih pripomočkov in dostopnost gradiva ob pomoči sredstev sodobne informacijske tehnologije; Denis Muzerelle z Inštituta za raziskavo zgodovine tekstov iz Pariza pa je z Zaključno besedo sklenil simpozij.

Žal sta predavanji T. Mušnjak in B. Knehtla zaradi nepredvidenih dogodkov in višje sile odpadli.

Predavanja bodo objavljena v zborniku, ki bo izšel takoj, ko bodo vsa prevedena v slovenščino oz. v angleščino, predvidoma še to jesen.

Uradna jezika na simpoziju sta bila slovenščina in angleščina, za simultano prevajanje je poskrbela izvrstna prevajalska ekipa (Metka Graunar, Nadja Zidarič in Marta Biber-Slapar).

V sklopu simpozija so bili organizirani tudi ogledi restavratorske delavnice Arbiva Republike Slovenije, Narodne in univerzitetne knjižnice in Semeniške knjižnice ter sobotna strokovna ekskurzija v Ilrastovlje, v Pokrajinski arhiv Koper in v Pomorski muzej Piran.

Razstava in simpozij skupaj predstajata celoto s katero smo želeli počastiti 40-letnico neprekinjenega delovanja osrednje slovenske restavratorske delavnice za papir in pergament, predvsem pa opozoriti na

Prof. mag. Mirko Kumbič med predavanjem na simpoziju o zaščiti in varovanju fotografij v Viteški dvorani Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani

Prof. dr. Ivan Rehernik iz Vatikanske knjižnice med predavanjem na simpoziju o konserviranju knjig in papirja v Viteški dvorani Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani

pomen in problematiko varovanja pisne dediščine in na delo vseh tistih, ki se postavljajo po robu uničevanju gradiva.

Vsako restavratorsko delo je izrazito interdisciplinarno in tako je tudi na področju restavriranja papirja in pergamenta. Vanj so vpletena na videz različne stroke. Zato je hil za marsikoga iz ne restavratorskih vrst, program, ki je vključeval zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje, kodikologe, arhiviste, bibliotekarje, arhitekte, knjigoveze, restavratorje, kemike, grafike, papirničarje in računalničarje, prvi hip nenačuden. Vendar so vsi ti strokovnjaki pomembni in potrebni pri razreševanju problemov, ki se pojavljajo v zvezi z varovanjem, konserviranjem in restavriranjem pisne dediščine.

Da so bile ohranjanane teme aktualne, je pokazalo veliko zanimanje, preko 130 prijav iz dvajsetih držav. Zelo razveseljiv je hil tudi odziv slovenske strokovne javnosti (ne samo iz vrst restavratorjev papirja in pergamenta, saj nas ni več kot 15). Več kot polovica vseh udeležencev simpozija je prišla iz različnih slovenskih ustanov in krajev. Nekateri so izbrali samo določene sklope ali so se izmenjevali s kolegi, drugi so vztrajali vse dni. Razveseljivo je bilo, da je bila viteška dvorana Cekinovega gradu vse tri dni, dopoldan in popoldan polno zasedena.

Sedaj, konec avgusta, ko pišem to poročilo, prihajajo že prvi odmevi. Poleg zahval in pohval tujih in domačih udeležencev simpozija za organizacijo in strokovnost, prihajajo odmevi tudi iz domačih in tujih strokovnih krogov.

Razstava in katalog sta očitno predstavila restavratorsko področje širši javnosti, kar se kaže v odmevih v časopisih, na radiu in televiziji ter v vabilih za predstavitev dejavnosti v medijih in strokovnih revijah.

Simpozij je bil prav gotovo odlična priložnost za predstavitev naše dejavnosti slovenski in tuji stroki. Bil je koristen za izmenjavo izkušenj, poglobitev že navezanih stikov in seznanitev z novimi domačimi in tujimi strokovnjaki.

V strokovno in organizacijsko pripravo je bilo vloženega prihlžno dve leti dela. Odmevi in rezultati bodo prav gotovo še nekaj časa prihajali in prepričana sem, da bo posredne in neposredne koristi deležen širši strokovni krog in ne samo tisti, ki smo organizacijo izpeljali.

Ob koncu bi se za podporo pri izpeljavi razstave in simpozija zahvalila Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije in Arhivu Republike Slovenije, še posebej ministru dr. Janczu Dularju, državnemu sekretarju Silvestru Gabrščku ter direktorju Arhiva Republike Slovenije mag. Vladimiru Žumru.

Hvala tudi vsem, ki so prispevali gradivo za razstavo, sodelovali pri pripravi opisov v katalogu, prispevali opremo in prostore ter kako drugače podprli izvedbo obeh prireditev; sodelavcev je bilo veliko in navedeni so v katalogu k razstavi Zapis in podoba.

Brez strokovne pomoči in sodelovanja Nade Čuč-

nik-Majcen, Nataše Golob, Karmen Čorak-Rinesi in Mojce Grabnar ter brez razumevanja domačih se razstave in simpozija ne bi dalo izpeljati.

Zahvala gre tudi oblikovalcu razstave, kataloga in plakata Danetu Petku ter fotografoma Dragici Kokalj in Jancoz Klemenčiču, sodelavcem Sektorja za konservacijo in restavracijo: Marjani Cjuha, Blanki Avguštin-Florjanovič, Stanki Grkman, Darji Pal, Tatjani Rahovsky-Šuligoj, Mateji Kotar, Nataši Višnikar, Matjažu Casarju ter sodelavcem Arhiva Republike Slovenije: mag. Vladimiru Kološi, Marjanu Zupančiču, Darji Plevel, Miri Zupančič, vedno pripravljene tehnični ekipi: Tomažu Šublju, Sandiju Blazniku in Romanu Marinku ter računovodkinji Arhivskega društva Slovenije Mibaeli Knez.

Za pomoč pri izpeljavi ogledov gre zahvala: dr. Marijanu Smoliku za vodstvo v Semeniški knjižnici, Mihaelu Glavanu in Jani Kolar za vodstvo v Narodni in univerzitetni knjižnici, direktorici Maruši Zagradnik, Albertu Puelju in Marijanu Rožacu za sprejeme in vodenje v Pokrajinskem arhivu Koper in enoti v Piranu ter direktorju Flaviju Boninu za ogled Pomorskega muzeja Piran.

Jedert Vodopivec

Zapis knjižničarja in podoba knjižnic; skrb knjižničarjev za ohranjanje gradiva

Majhen, pritičen in povrhu še vlažen prostor, po možnosti prehodni (hodnik), lahko pa tudi čisto pozabljena "luknja" brez oken, daleč od radovednežev. V takem prostoru se gnetejo knjige, skrbno zložene na policah. Ko polic zmanjka pa pridejo prav vse horizontalne površine, nenazadnje tudi tla (kjer je kvadratura večja), kartonske škatle itn. Podoba zakroža naj sodobnejši računalniški terminal, na katerem bodo "poznavalci" zlahka prepoznali podobo programa COBISS/Katalogizacija, največjega dosežka knjižnično-informativnega sistema.

Orvelovsko vinjeto ste najbrž prepoznali, ni izmišljena, je le fotografija na strani 24 iz razstavnega kataloga Zapis in podoba, ki je bil izdan ob istoimenski razstavi Arhiva Republike Slovenije ob 40-letnici osrednje slovenske konservatorsko-restavratorske delavnice.

Seveda se ob taki "podobi" določenih bibliotečnih fondov lahko (znova) z upravičenostjo vprašamo, ali bibliotekarji res postorimo vse, kar je v naših močeh, da bi gradivo, ki ga branimo, tudi dejansko ohranili za naslednje rodove. Sodeč po fotografiji, ki smo jo izbrali kot izhodišče za pričujoči članek, je odgovor negativen. Žal se povprečni slovenski bibliotekar ukvar-

ja z vsemi možnimi zadevami, najmanj pa s knjigami in bralci. Trditev je mogoče nekoliko preluda, a vendar. V Sloveniji imamo danes imeniten knjižnično-informacijski sistem, v katerem aktivno sodeluje večina slovenskih knjižnic, pretok informacij je enkratno, računalniška podpora in povezava on-line delujeta brezhibno, bibliografska obdelava gradiva je ažurna in kvalitetna, skratka uspelo nam je zastaviti informativni sistem, s katerim se brez sramu lahko postavimo ob bok najrazvitejšim zahodnim državam. Knjižnice vse bolj postajajo sodobna multimedijška informacijska središča, ki uporabnikom poleg klasičnih bibliotekarskih storitev ponujajo še marsikaj drugega, od bibliotečne izposoje do storitev na Internetu. Naši bibliotekarji so danes visoko kvalificiran kader, saj je za vzajemno katalogizacijo potrebno poleg strokovnega izpita bibliotekarske stroke opraviti še celo vrsto drugih tečajev. Tako izobraževanje je zelo dolgo, drago in predvsem permanentno, pravzaprav neskončno, ker je narava sistema taka, da narekuje vedno nove izboljšave in dopolnitve, te pa terjajo dodatno izobraževanje ...

Da ne bo pomote, to ni filipika zoper izobraževanje, zoper informacijske izboljšave ali zoper slovenski knjižnično-informacijski sistem. Le ugotovitev, da se mnogokrat knjižničarji vedemo kot zbirkratizirani zdravniki, ki prebijejo ure in ure ob pisanju receptov in napatnic, za bolnika pa se ne znenijo. Enako bi lahko rekli za bibliotekarja, pridno sedi in katalogizira, klasificira itn., bolnik pa umira. Bolniki pa so seveda knjige.

Za tako stanje obstajajo tudi objektivne olajševalne okoliščine: prostorska stiska knjižnic, predvsem pomanjkanje ustreznih skladiščnih prostorov. Posledice smo spoznali že uvodoma, "začasne" neustrezne rešitve, ki se dolgoročno izkažejo kot neustrezne, za knjige pa lahko celo pogubne. Takega stanja se žal zavedamo šele, ko je prepozno, ali pa ob izjemnih priložnostih; izjemnih kot je izjemen simpozij, organiziran ob 40. letnici restavratorstva v Sloveniji. Zelo redki so seminarji, ki lahko ponudijo tako veliko število kvalitetnih predavateljev in zanimivo raznovrstnost predavanj pod skupnim imenovalcem. Prijetno presenečenje je bila tudi lokacija prireditve, saj je Čekinov grad ponudil prijetno zatočišče pred mestnim vrvežem in likratni pravljico podoba, ki se je lepo podajala temi simpozija. Lahko z gotovostjo trdim, da smo vsi deleženci preživeli tri izjemne dni.

In kakšne vtise smo s tega srečanja odnesli knjižničarji?

To je bila priložnost za trezen premislek o stanju na tem področju.

Že terminološka definicija konservatorsko-restavratorske dejavnosti (prim. Čučnik-Majcen, Zapis v čas, Ljubljana 1996, str. 28-29) pomeni, da imamo pri ohranjanju gradiva veliko vlogo tudi bibliotekarji, čeprav se tega mogoče vedno ne zavedamo, ali pa: zavedamo se, pa nimamo časa, da bi se še s tem ukvarjali. Konkretna, temeljna spoznanja glede rav-

nanja s strokovnim gradivom dobi bibliotekar pri upravljanju strokovnih izpitov bibliotekarske stroke, od katerih je eden(!) namenjen tudi zaščiti knjižničnega gradiva, ostala spoznanja pa naj bi si pridobil z izkušnjami, branjem strokovne literature, seminarji itn. Vendar pa se v praksi realizira le tečaj s strokovnih izpitov in morda še kakšen seminar, priložnostno predavanje, vendar so le-teh deležni le redki izbranci, saj gre navsezadnje za seminarje "druge" stroke.

In kaj smo se torej knjižničarji naučili, kaj vemo in kako skrhamo za konservatorsko dejavnost?

Na pripravljalnem tečaju za strokovne izpite smo izvedeli, "da je boljše, če se ničesar ne dotikamo in vso zadevo prepustimo strokovnjakom". Delo strokovnjakov restavratorjev je izjemno strokovno, počasno in nenazadnje tudi drago, saj stroške za restavriranje posameznih knjig v glavnem nosijo knjižnice, ki že tako komaj shajajo z rednim poslovanjem, kje pa, da bi si nakopale še dodatne stroške z restavriranjem knjig ali dragimi zavarovalnimi sistemi. Rešitev problema bi morali poiskati na drugi, višji ravni, saj gre nenazadnje za isto zadevo: ohranjanje in valoriziranje naše kulturne dediščine. V tem primeru bi morali nastopati skupaj obe stroki, tako konservatorska kot bibliotekarska, finanec je isti in prav zato je nesmiselno in drago prelivati sredstva iz enega (beraškega?) mošnjička v drugega, saj gre navsezadnje za isti denar.

Nadalje knjižničarji vemo tudi, da ne smemo uporabljati lepilnega traku, kaj pa, ko je tako praktičen, pa še samo "ta nove" knjige homo malo pokrpali, tiste stare in dragocene pa homo prepustili ... Na ravnanje s knjigami smo knjižničarji že zaradi naše skromne strukture še kako pozorni, s knjigami ravnajo slabo le bralci in morda drugo, seveda neknjižnično osebje iz knjižnice, kot nam je na diapozitivu pokazal angleško govoreči predavatelj (kar pa še ne pomeni, da je bil Anglež, saj so se angleške govornice, iz meni neznanega vzroka, posluževali celo domači, slovenski predavatelji), kjer na dragocenem rokopisu ni kraljevala iluminirana inicialka, temveč teman odtis podplata čevlja, najverjetneje delovnega škornja ali booterja, kar potrjuje našo domnevo, da tovrstne vandalizme počenjajo le bralci in nestrokovni delavci, nikakor pa ne knjižničarji. Tudi sintetičnega lepila ne uporabljamo več. Pri fotokopiranju pa smo še kako pozorni, še posebej odkar je bil sprejet nov zakon o avtorskih in sorodnih pravicah. Čiščenje knjig pa je tako ali tako prepuščeno strokovnemu osebju: čistilkam. Če pa delo ne bo temeljito opravljeno, obstaja vedno ugrožnost, da zadevo popravi požar, pa ne zaradi škode, ki bi jo povzročil ogenj, pač pa zaradi škode, ki bi jo povzročil umetni dež protipožarnega sistema, ki bi se sprožil že ob izbruhu manjšega dima, uogoče zaradi nepravilno ugašenega cigaretnega ogorka v kašu za smeti.

Ivan Markovič

II. mednarodna znanstvena konferenca "Arhivi srednje in vzhodne Evrope v obdobju zakonskih in sistemskih sprememb", Pulawy (Poljska), 28. junij - 1. julij 1996.

Konferenca, ki sta jo organizirala Generalna direkcija državnih arhivov Republike Poljske in Društvo poljskih arhivistov v sodelovanju s Komitejem za znanstveno raziskovanje Republike Poljske, so se udeležili predstavniki (med njimi je bilo precej direktorjev arhivskih direktij ali osrednjih državnih arhivov oz. njihovih namestnikov) Poljske, Litve, Rusije, Ukrajine, Latvije, Slovenije, Madžarske, Češke, Romunije, Slovaške, Hrvaške, Bolgarije, Belorusije in Nemčije (zaradi nekdanje NDR), predvidena pa je bila tudi udeležba predstavnikov Estonije, Albanije, Moldavije in Kazahstana. Poleg predstavnikov nekdanjih komunističnih držav sta se konference udeležila tudi Björn Lindh, namestnik generalnega direktorja švedskega državnega arhiva Erika Norberga slednji bi moral kot delegat Mednarodnega arhivskega sveta voditi konferenco, in Trudy Huskamp Peterson, vršilka dolžnosti direktorja "Arhiva odprte družbe" (Open Society Archives). Delovni jezik je bil ruski, poskrbljeno je bilo tudi za najnujnejše prevode v angleščino.

Po pozdravnih besedah glavnega organizatorja, generalnega direktorja državnih arhivov Poljske Jerzyja Skowronka je namestnik direktorja Državne arhivske službe Rusije Vladimir P. Kozlov podal rezultate analize ankete o arhivih v posttotalitarnem prehodnem obdobju, ki so jo skupaj pripravili ruski, poljski in litovski arhivisti. Anketna vprašanja so bila poslana v 15 držav (med njimi iz neznanih razlogov ni bilo Slovenije), odgovore pa je vrnilo 12 držav. Žal mi vsebina vprašanj, razdeljenih v 11 skupin, ni znana. Iz podanih rezultatov analize je moč sklepati, da je anketa zlasti želela ugotoviti razmerja med tistimi državnimi arhivi, ki so povezani v osrednjo državno arhivsko mrežo, ter posebnimi državnimi arhivi, ki imajo pravico do trajnega ali dolgotrajnega (preko 20 let) hranjenja arhivskega gradiva. Stanje je od države do države različno: svoje posebne arhive imajo lahko parlamenti, ministristva (predvsem zunanje, notranje in obrambno), univerze, knjižnice, muzeji, posebne službe - npr. meteorološka, geološka - in drugi. Status teh arhivov je določen z zakoni ali drugimi normativnimi akti. Pristojnost nad njimi imajo arhivske direkcije oz. uprave ali pa osrednji državni arhivi. Poseben status naj bi po rezultatih ankete - formalno ali neformalno - v večini držav še vedno imeli arhivi nekdanjih komunističnih partij, sindikatov in mladinskih organizacij. Kar se tiče statusa arhivov nedržavnih javnih institucij kaže anketa, da imajo nekateri visoko stopnjo avtonomije, drugi so spet še vedno pod nadzorom državnih arhivskih služb. Najvišjo stopnjo samostojnosti imajo povsod arhivi političnih strank in cerkveni arhivi.

Reformiranje arhivskih služb poteka v vseh državah (z različno hitrostjo) na treh področjih: na področju arhivske zakonodaje, organizacijskih sprememb ter sprememb vloge in pomena arhivske službe v okviru širših družbenih sprememb.

Podani referati so hili tematsko razdeljeni na dva dela: v prvem delu (1. in 2. dan) smo poslušali informacije o spremembah v arhivski zakonodaji v posameznih državah, ki je tudi osnova za organizacijske spremembe, v drugem (3. dan konference) pa o novem položaju in vlogi arhivske službe. Glede prve teme na osnovi teh informacij lahko zapišem, da se je kljub temu, da je veliko držav že sprejelo nove, "demokratske" arhivske zakone, ali pa so ti v postopku sprejemanja, na področju organizacije arhivske službe v praksi spremenilo le malo. Zlasti v večini držav, nastalih na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze, so še vedno izven centralne državne arhivske mreže najpomembnejši državni arhivi (npr. ministrstva, posebni državni organi in službe). Več sprememb je na področju dostopnosti arhivov, saj naj bi bili po besedah nekaterih referentov ti arhivi danes bolj odprti, kot so v nekaterih zahodnoevropskih državah.

Iz referatov, podanih v okviru druge teme, Položaj in vloga (državne) arhivske službe v novih razmerah, je bilo razvidno, da zlasti v državah nekdanje Sovjetske zveze še ne pojmujejo bistva lastninske pravice tako, kot ga pojmujejo v državah zahodne demokracije. Precej referentov se je zavzemalo za obvezno oddajo arhivov nedržavne javne in celo zasehne provenienčne v državne arhive, ali pa vsaj za čim večjo pooblastila državnih arhivov pri njihovem nadzoru (podobna so celo stališča Čehov). Če upoštevamo dejstvo, da ustvarjalci teh arhivov nimajo niti pogojev niti posluha za varstvo arhivskega gradiva, laliko ta njihova prizadevanja s stališča profesionalnega odnosa razumemo.

Eno od perečih vprašanj, ki mu je bila v diskusijah posvečena velika pozornost, je bilo vprašanje sukcesije, zlasti vračanja arhivov iz nekdanjih sovjetskih centralnih državnih arhivov državam sukcesorkam, Nemčiji, najbolj ostro pa so svoje zahteve postavljali Poljaki. V Rusiji je bila prevelika popustljivost direktorja Državne arhivske službe Pihova, zlasti pri vračanju arhivov Nemčiji, vzrok za njegovo odstranitev. Novi predpisi, ki jih pripravljajo v Rusiji, ne predvidevajo nikakršnega nadaljnega vračanja arhivov državam agresorkam (Nemčija), morebitna vračanja drugim državam pa bo moral odobriti parlament. Nekatero državo (mdr. Ukrajina) so v svojih zakonih zapisale, da noben dokument ne more iz države. Vendar naj bi bile po besedah ukrajinskih predstavnikov izjeme mogoče (npr. v primeru zamenjave arhivov med Ukrajino in Poljsko).

Trenutno stanje in perspektive arhivske službe in arhivov v Sloveniji sta na konferenci predstavila direktor Arhiva RS Vladimir Žumer (zakonske in organizacijske spremembe po letu 1990, vprašanja sukcesije) in vodja sektorja za varstvo arhivskega gradiva

v ARS Vladimir Kološa (arhivi in arhivsko gradivo v javni in zasebni lasti).

V resoluciji, sprejeti ob koncu konference, je zapisano, da so bile ugotovljene podobnosti in razlike med posameznimi državami tako v arhivski zakonodaji kakor tudi v načelih in mehanizmi upravljanja arhivov. Arhivska zakonodaja se vse bolj približuje splošno prizanim evropskim pravnim normam ureditve arhivske službe, zlasti glede skrbi države za ohranitev arhivov, glede demokratizacije načel dostopnosti arhivskega gradiva in povečevanjem samostojnosti arhivov nedržavnih organizacij. Vendar pa resolucija poudarja pomembnost nadzora državnih arhivskih služb nad arhivi nedržavnih organizacij. Zavzema se za nadaljevanje podobnih srečanj, na katerih bi obravnavali vprašanja zagotavljanja pogojev za ohranitev arhivskega gradiva, ustanavljanja arhivov lokalnih samoupravnih skupnosti ("municipalnih" arhivov), sodelovanja državnih arhivskih služb z nedržavnimi arhivi, izobraževanja arhivistov, dela z arhivi, zapisanimi na novih nosilcih zapisov, medsebojnih odnosov med zgodovinarji in arhivisti in druga. Ta srečanja naj bi v prihodnje potekala pod okriljem evropske sekcije Mednarodnega arhivskega sveta, ki naj bi v svoj program uvrstil izdajo publikacije o strukturi in vsebini arhivskih fondov, zanimivih za države vzhodne in srednje Evrope. Poudarjena je bila potreba po vidnejši vlogi predstavnikov te regije v evropskih organih MAS, po boljši ohveščenosti o njegovem delu in po pomoči pri strokovnem, pa tudi jezikovnem (angleščina) izobraževanju arhivistov.

Resolucija se končuje s konkretnim predlogom tem za naslednji dve konferenci:

1. Dostopnost arhivov tako imenovanih "represivnih organov" in zunanjih ministrstev v državah srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope;

2. Sistemi izobraževanja arhivskih delavcev v državah srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope in perspektive mednarodnega sodelovanja na tem področju.

V prijateljskih pogovorih z arhivskimi kolegi iz Ukrajine je bila dana pohuda po tesnejšem sodelovanju oz. o možnosti podpisa pogodbe o sodelovanju, bodisi na arhivski ravni, bodisi na ravni pristojnih ministrstev. S podpisom takšne pogodbe bi med drugim olajšali morebitno evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v Državnem zgodovinskem arhivu v Lvovu (npr. v fondu Lvovske univerze). Po besedah direktorja tega arhiva vsaj zadnjih 37 let ni nohen Slovence raziskoval v tem arhivu, vemo pa, da so kulturne vezi pred letom 1918 obstajale.

Vladimir Kološa

Seminar o upravljanju s sodobnimi arhivi, Budimpešta 2. - 12. julij 1996

Pod sponzorstvom Arhiva odprte družbe (Open Society Archives) in sodelovanjem Srednjeevropske univerze, Evropskega sveta in Mednarodnega arhivskega sveta (IAS) je potekal od 2. do 12. julija v Budimpešti seminar o upravljanju s sodobnimi arhivi. Vodila ga je Trudy Huskamp Peterson, direktorica Arhiva odprte družbe v Budimpešti (bivša direktorica državnega arhiva v Washingtonu). Težišče seminarja je bilo na kritičnih točkah dela v arhivih, posebno za elektronskimi arhivi. Predavatelji so hili priznani arhivski strokovnjaki.

Na seminarju nas je bilo 24 udeležencev, večinoma iz držav srednje in vzhodne Evrope, ter držav s prostora nekdanje Sovjetske zveze. Predstavitvi udeležencev je sledilo predavanje gospe Peterson o angleški arhivski terminologiji. Jasno razumevanje posameznih strokovnih izrazov v angleščini nam je bilo v veliko pomoč pri razpravah v nadaljevanju seminarja. Gospa Peterson je spregovorila tudi o arhivskih principih in njihovi uporabi, predvsem na gradivu zadnjega stoletja.

V prvem dnevu so nam razkazali prostore Srednjeevropske univerze, posebno še računalniški laboratorij. Srednjeevropska univerza je bila ustanovljena leta 1991 kot mednarodna institucija, namenjena podiplomskemu študiju in raziskavam. Njen ustanovitelj je ameriško-madžarski filantrop George Soros. Univerza ima začasno ustanovno listino države New York in status izobraževalne institucije v tujini. Šolanje in štipendije na Univerzi so namenjene predvsem študentom vzhodne in srednje Evrope ter študentom s prostora nekdanje Sovjetske zveze.

Glavne teme tečaja so hile: mednarodni standardi za arhivsko popisovanje in njihova uporaba, delo z elektronskimi arhivi, varovanje arhivskega gradiva in strategije delovanja v primeru nesreč, dostopnost in uporaba arhivskega gradiva ter arhivska etika. Poudarek je bil na mednarodnih standardih za arhivsko popisovanje in na delu z elektronskimi arhivi.

Predavanje o mednarodnih standardih za arhivsko popisovanje (ISAD(G): General International Standard Archival Description) sta vodili Sharon Gibbs Thibodeau, članica komisije, ki se ukvarja s standardi za popisovanje pri MAS, sicer pa zaposlena v državnem arhivu v Združenih državah, in Ana Franqueira, prav tako članica omenjene komisije pri MAS, iz arhiva Evropske Unije v Firencah.

Seznanihi sta nas z glavnimi koncepti standardov za popisovanje, njihovo strukturo in elementi.¹ Uporabo standardov sta demonstrirali na različnih

vrstah gradiva. Poudarili sta pomen konteksta, strukture in vsebine pri popisovanju. Predstavili sta večstopenjsko popisovanje, katerega glavna značilnost je, da poteka od splošnega k specifičnemu. Demonstrirali sta tudi uporabo računalniškega programa, ki upošteva mednarodne standarde. Prihodnost mednarodnih standardov pa vidita v razvoju specifičnih standardov za popisovanje posebnih vrst arhivskega gradiva (načrti, gradivo na elektronskih nosilcih, filmi ipk).

Poleg mednarodnih standardov za popisovanje sta predstavili še mednarodne standarde za standardizirana gesla za iskanje, kombiniranje z drugimi informativnimi elementi za korporacije, osebe in družine (ISSAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families). Standardi so strukturirani v tri informativna področja: področje kontrole standardiziranih pojmov, področje informacij (opis korporacij, oseb ali družin) in področje opomb. Namen standardov je predvsem pomoč pri dostopnosti, iskanju in izmenjavi informacij.

Predavanje in razpravo o arhivskem upravljanju elektronskih arhivov sta vodila Kenneth Thibodeau, direktor centra za elektronske arhive v državnem arhivu v Washingtonu in sekretar komiteja za elektronske arhive pri MAS, in Niklaus Butikofer, šef sekcije za prevzemanje elektronskih arhivov v švicarskem federalnem arhivu in član komiteja za elektronske arhive pri MAS.

Glavne teme njunega predavanja so bile: aplikacija arhivskih načel na elektronske arhive, arhivski postopki z elektronskimi arhivi in varovanje elektronskih arhivov. Spoznali smo se z različnimi vrstami nosilcev informacij, oblikami dokumentov in definicijo elektronskega dokumenta (electronic record). Obravnavane so bile tudi perspektive razvoja elektronskih dokumentov, tako fizične in logične perspektive kot tudi perspektive z vidika uporabnikov. Pri upravljanju elektronskih arhivov se je namreč potrebno zavedati, da se informacijska tehnologija neprestano razvija in spreminja. Predstavljeni so nam bili življenjski cikli elektronskih dokumentov. Seznanili smo se s softverom GEWER (Geschäftsverwaltung), ki ga je razvil švicarski federativni arhiv za arhivske potrebe v elektronskem okolju. Obravnavali smo tudi vprašanja valorizacije, prevzemanja, varovanja in dostopnosti elektronskih dokumentov.

O dostopnosti in uporabi arhivskega gradiva sta spregovorila Joan van Albada, mestni arhivist iz Dordrechta na Nizozemskem in urednik Janusa, ter gospa Peterson. Gospod Albada se je najprej vprašal, o čem pravzaprav govorimo in kaj je dostopnost arhivskega gradiva ter navedel različne definicije dostopnosti in različne naloge služb za uporabo arhivskega gradiva (informacijske službe) v različnih državah. Odprtost in dostopnost je tudi smisel varovanja in hranjenja arhivskega gradiva. Dostopnost arhivskega gradiva je povezal tako z mentaliteto kot s socialnimi, ekonomskimi, političnimi in kulturnimi

¹ Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje je bil objavljen v Arhivih XV, 1992, št. 1-2, str. 162-173. O standardih glej: Vladimir Žumer, Osnutek splošnih mednarodnih standardov za arhivsko popisovanje, Arhivi XV, 1992, št. 1-2, str. 162-173; in Jože Žontar, ISAD(G), Arhivi XVII, 1994, št. 1-2, str. 156-157.

okolščinami. Uporaba arhivskega gradiva je odvisna tudi od komunikacije, primerne okolja za raziskave in uslužbencev. O pravnih in drugih vidikih (npr. varovanje zasebnosti) dostopnosti arhivskega gradiva je spregovorila gospa Peterson. Številni konkretni primeri so sprožili živahno razpravo.

O materialnem varstvu arhivskega gradiva in preventivnih ukrepih pred katastrofami je predavala Margaret Crockett iz arhiva odprte družbe. Najprej smo obdelali strokovno terminologijo, nato smernice pri varovanju gradiva, vzroke nesreč in varnostne ukrepe. Posebno smo se seznanili še z analizo tveganja, selekcijo, programom bistvenih dokumentov, načrtovanjem zaščite pred nesrečami in specifičnimi tipi nesreč.

Nov arhivski kodeks je predstavil Charles Keskemety, generalni sekretar MAS. Ni se izognil tudi drugim aktualnim arhivskim dogajanjem, prizadevanjem za enotnost arhivske stroke ter opozoril na skokovito rast pomena arhivov v zadnjih desetletjih.

Seminar je bil vsebinsko bogat, po vsakem predavanju je bil čas, namenjen diskusiji, izmenjavi mnenj in izkušenj. Vsebinsko predavanje pa je temeljilo predvsem na ameriški arhivski praksi.

Seminar je bil organiziran zelo dobro. Poleg glavnega programa so bili še tečaji za internet, iz strokovne angleščine, dostopna nam je bila bogata računalniško urejena knjižnica. V okviru Srednjeevropske univerze pa je bilo poskrbljeno tudi za družabnosti, kot npr. izlet z ladjo po Donavi.

Matevž Košir

Podoba soseda v panonskem prostoru - predstave in dejstva, oblike in pojavi, Kőszeg 2. 5. julij 1996

Med 2. in 5. julijem 1996 je v Kőszegu na Madžarskem potekal že 26. Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci.

Tema letošnjega simpozija je bila Podoba soseda v Panonskem prostoru.

Simpozija so se udeležili predstavniki iz štirih držav panonskega prostora, t.j. iz Madžarske, Avstrije, Slovenije in Hrvaške.

Tema simpozija je bila že po naslovu zelo zanimiva in bkrati tudi provokativna.

Uvodni referat z naslovom Narodna karaktologija in/ali naratologija je pripravil psiholog dr. Ferenc Pataki iz Budimpešte. Predstavil je raziskave družbene psihologije, predvsem stereotipno sliko o drugih in samih sebi, v nadaljevanju pa je predstavil narodno

identiteto kot najpomembnejšo psihološko pojavno obliko posameznika pri njegovi navezanosti na neko narodnostno skupnost.

Drugi dan so bili v dopoldanskem času na sporedu trije referati. Zvezdana Sikirić iz Zagreba je pripravila prispevek z naslovom Odnos do "drugačnili" v zagrebški družbi v 18. stoletju. V prispevku se ukvarja z pripadniki sosednih narodov, ki so v tem času delali in živeli v Zagrebu. Tako so bili Kranjci predstavljeni kot mali obrtniki s področja gradbeništva, Nemci pa zelo delavni in natančni veliki obrtniki, predvsem modni krojači.

Dr. Nikolaus Benecies iz Eisenstadta je pripravil referat z naslovom Sosedje v očeh Gradiščanskih Hrvatov - mikrokozmos sam zase, v katerem govori predvsem o Gradiščanskih Hrvatih in ne toliko o njihovih sosedih.

Dr. Igor Grdina je pripravil zelo zanimiv prispevek z naslovom Madžari in Hrvati v ogledalu slovenske književnosti in predstavlja verjetno tudi najboljši prispevek na letošnjem simpoziju.

V popoldanskem delu so se s svojimi referati predstavili dr. Andras Gergely iz Budimpešte, dr. Horst Haselsteiner z Dunaja in dr. Franc Rozman iz Maribora. Članek dr. Gergelyja se ukvarja z zgodovinsko in politično problematiko podobe Madžarov v očeh drugih, prispevka dr. Haselsteinerja in dr. Rozmana pa se ukvarjata prvi s predstavo Madžarov v očeh Avstrijcev in drugi z Nemci v luči Slovencev.

V četrtek, 4. julija sta bila predstavljena dva prispevka. Prvega je pripravil Dr. Marijan Maticka iz Zagreba, ki je na podlagi osrednjega hrvaškega časopisa Vjesnik za obdobje 1945-1950 podal podobo Avstrijcev in Madžarov, ki se je zrealila iz zapisov tega časopisa.

Drugi prispevek je delo dr. Petra Haslingerja z Dunaja z naslovom Vloga "tujca" pri določitvi identitete - Lep primer, kako so na Gradiščanskem sprejeli Madžare med dvema vojnama (1921-1938).

Popoldan je bil izlet v Szombathely ter ogled muzeja in katedrale.

V petek, 5. julija sta letošnji simpozij s svojima člankoma zaokrožila dr. Rüdiger Malli iz Gradca s prispevkom o podobi Hrvatov in Slovencev v očeh Avstrijcev in dr. Miklos Stier iz Budimpešte s prispevkom Razločevalne in integracijske funkcije naše podobe o drugih.

Simpozij so s sklepnimi govori zaključili vodje delegacij Slovenije, Hrvaške, Štajerske, Gradiščanske in Madžarske s pozivom k toleranci.

Naslednji kulturnozgodovinski simpozij Modinci bo naslednje leto na Hrvaškem na temo migracij.

Branko Rudulović

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Ostale publikacije

Metka Bukošek, Ivanka Zajc-Cizelj, Šolski sveti 1864-1941, Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju, (Inventarji 7), Celje 1996, 104 strani

Drobna publikacija regionalnega arhiva v knežjem mestu je primer, da zavzete lokalne tematske obravnave prinašajo vseslovenske rezultate. S primorske strani se lahko na primer spomnimo na take (razstavne) arhivske raziskave preimenovanj krajev, šolskih praznovanj ali zadružnih domov, sedaj pa je pred nami inventar šolskih svetov. Tega je - sedaj to vemo - napovedovala v predzadnjih Arhivih (XVII / 1994, str. 69-73) razprava mag. Ivanke Zajc-Cizelj. V inventarju je razprava objavljena kot predstavitev *razvoju inštitucije*, ki sodi k upravi, vsebinsko pa je omejena na šolstvo in tako precej ožja od sicer precej bolj pestrih širših upravnih institucij. Razvoj institucije zaključujejo *krutki historijati štirih ustvarjalcev* (Mestni šolski svet Celje s pred njim delujočim šolskim konkurenčnim odborom in Okrajni šolski sveti Brežice, Kozje in Sevnica), ki so se po letu 1927 imenovali šolski odbori.

Temu slede *sežeti historijati fondov*, ki jim sledimo od poplave leta 1954 naprej, in v njih izvemo, da so poleg gradiva Mestnega šolskega sveta Celje in Okrajnega šolskega sveta Brežice od preostalih dveh fondov ohranjeni le fragmenti. Tako je naslov inventarja vseeno malo preširok, saj predstavlja gradivo naštetih štirih (ohranjenih) okrajnih šolskih svetov, ne pa tudi krajnih (ali moderneje) krajevnih šolskih svetov. Ti pa so obravnavani v omenjenem uvodnem široko zastavljenem zapisu o šolskih svetih in šolskih odborih, ki smo ga lahko le veselili.

Osrednji del inventarja je *tristolpčni popis gradiva* (leto - signatura - naziv arhivske enote), ki predstavlja kronološko popisano gradivo in tako tudi urejeno po arhivskih škatlah. Dvoštevilkna signatura predstavlja tako številko arhivske škatle in številko arhivske enote. Naziv arhivske enote pa nam preko oznake vrste gradiva kdaj sporoča tudi kaj o vsebini. Raziskovalec si želi predvsem vsebinsko bogato označbo arhivske enote, zato so kdaj oznake preveč skope (prejeti dopisi, varia, korespondenca), kdaj že iz vrste gradiva lahko sklepa o vsebini, kdaj pa ga razveseli priza-

devno posebej pripisana vsebina (npr. število šolobiskujočih deklic 1868/69 ali višina davka). Po svoji preseneča zvestoba kronološkemu principu, saj je bila "najvažnejša kategorija arhivskega gradiva (zapisniki svj)" Mestnega šolskega sveta Celje leta 1987 restavrirana v Arhivu Slovenije. Tako bi lahko ostali kar skupaj, popis bi bil krajši, lahko pa bi take dve ali tri škatle gradiva spodbudila tudi kakšen bolj zahteven pristop k vsebinskemu popisovanju tovrstnega gradiva.

Eni škatli *Šolskega konkurenčnega ulbora* (Celje) 1864-69 sledi 23 škatel gradiva *Mestnega šolskega sveta Celje* 1869-1918 in temu še škatla gradiva istega fonda med letoma 1919 in 1941, ki pa je vključena med gradivo tedanje mestne občine. Raziskovalca to prav nič ne moti in le vesel je, da dobi v inventarju celovito vsebinsko informacijo o tovrstnem arhivskem gradivu o šolstvu. *Okrajni šolski svet Brežice* obsega tudi 23 škatel (1869-1941), *Okrajni šolski svet Kozje* šest škatel (1869-1914, 1920) in *Okrajni šolski svet Sevnica* tudi šest škatel iz časa do leta 1925.

Vsebinu gradiva je rezultat pristojnosti ustvarjalca gradiva, zato je tu veliko podatkov o učiteljskih mestih, financiranju šol, učnih olajšavah za učence, o knjižnicah, vrtcih, statutih šol, verouku in sporih med učitelstvom. Najdemo pa tudi učiteljske prisege, alkoholizem, kršitev telesne nedotakljivosti, dopise krajnih (krajevnih) šolskih svetov in kup statistike. Nekaj tega predstavlja tudi enajst objavljenih dokumentov v likovnih prilogah. Med bolj šolskimi je tudi ena arhivarska: prošnja za izplačilo zaostale plače, ki jo je kaplan in bivši katehet Anton Aškerc (poznejši mestni arhivar ljubljanski) naslovil leta 1884 na Okrajni šolski svet Kozje, v prepričanju, da se ta svet "brigu in puteguje za mir, ki iščejo svojih pravic."

Posebej dobrodošli bodo lahko raziskovalcu kar preveč sumarno predstavljeni popisni listi učiteljev (s podatki o izobrazbi, šoli in plači) ali pa dosjeji in personalne mape učiteljev, ki morda kar kličejo k (delni) objavi. Prav to - popis z (delno) objavo vira - nam lahko ponuja kot izziv za podrobnejšo vrsto inventarja primer objave arhivske zapuščine Petra Grassellija (M. Drnovšek) pred skoraj poldrugim desetletjem. Vsekakor je celjski inventar *Šolski sveti 1864-1941* z razkritjem vsebine dovolj mikaven za razisko-

valce šolske preteklosti, da jih bo spodbudil za uporabo urejenega gradiva predstavljenih fondov. K temu lahko še pripomore *krajevno* (tudi z nemiškimi krajevnimi imeni) in *imensko kazalo*. Kazala bi bila ob še nekoliko podrobnejšem popisu gradiva seveda obširnejša, tako pa gradivo vsebuje podatke za marsikatero šolo in učitelja, čeprav ni posebej naveden.

Avtorici sta s predstavitvijo zvečine rokopisnega gradiva v tujem jeziku (nemščini) in pisanega s tujo pisavo (gotico) opravili dobro delo v korist raziskovalcem (posebej šolske) preteklosti področja od Savinje do Save. Njuna predstavitev šolskih svetov pa je z obravnavo zakonodaje in razgrnitvijo vsebine gradiva zanimiva tudi za druge slovenske pokrajine.

Branko Šuštar

Dragan Matić: Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno (Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 - 1917/18), Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995, 374 strani

Konec leta 1995 je Zgodovinski arhiv Ljubljana izdal nekoliko predelano magistrsko nalogo v arhivu zaposlenega arhivista Dragana Matića o kulturnem življenju Ljubljančanov tik pred in med prvo svetovno vojno.

Že ob ogledu kazala vsebine je videti, da je avtor delo zasnoval precej široko. Potrudil se je zajeti vsa področja duhovne kulture, vmes pa je spretno vpletel še politične elemente, saj je, kot je sam navedel, "politika bila in je del kulture".

Gradivo za nalogo je Matić črpal predvsem iz časnikov in časopisov takratnega časa. Za kar najpopolnejšo sliko dogajanja pa je moral poseči tudi po arhivskih virih, memoarski literaturi in pa seveda strokovnih delih, ki pa večinoma obravnavajo le posamezna področja kulture.

Množica podatkov, ki jih je Matić zbral, bi integnila pri sestavljanju sinteze predstavljati določen problem. Zato se je poslužil precej enostavnega in preglednega sistema. Če odštejemo uvod in zaključek, je delo razdelil na pet poglavij, od katerih vsako predstavlja posamezno kulturno sezono. Poglavje se deli naprej na nek krajši uvodni del, ki omeni pomembnejše dogodke tega časa, nato pa sledi 12 razdelkov - za vsak mesec sezone (ki je trajala od 1. septembra do 31. avgusta) po eden. V okviru posameznega meseca so prireditve razdeljene najprej glede na prireditelja, ki je bil lahko društvo ali institucija. Društvene prireditve obravnava naprej po svojem značaju (kulturno-umetniške prireditve, predavanja, kulturno-zabavne ter družabno-zabavne prireditve), insti-

tucionalne pa glede na institucijo oz. umetnostno zvrst, kateri je namenjena (gledališke predstave, kinematografske predstave, koncerti in ostalo). Po takem podrobnem pregledu prireditev sledi še povzetek in analiza celotne sezone; v glavnem so podatki o prireditvah predstavljeni številčno (tudi procentualno), s tabelami in grafi. Predstavljeni so še deleži glede na posamezne kulturno-politične skupine (liberalci, klerikalci, socialdemokrati in ostali) in deleži po zvrsteh društev (politično-prosvetna, ženska, telovadna, stanovska, kulturno-umetniška, narodno-obrambna, društva za družabnost in zabavo). Posebej so predstavljene tudi institucionalne prireditve: te so pripravljale slovenske institucije, nemške institucije, državne institucije ali kakšne druge, npr. Cecilijino društvo.

Po taki obdelavi posameznih sezon sledi zadnje poglavje: Zaključek in primerjalna analiza sezon 1913/14, 1914/15, 1915/16, 1916/17 in 1917/18. Tudi ta pregled je bogato opremljen z grafi, ki omogočajo hitro informacijo in primerjavo podatkov glede na posamezne sezone in prireditelje. Že bežen pogled nanje pove, da je bil upad vseh vrst kulturnih prireditev v sezonah vojnih let ogromen. Avtor ugotavlja, da dosega sezona prvega leta vojne (1914/15) le 12,9% števila prireditev predvojne sezone, sezona 1915/16 že 29,4%, sezona 1916/17 37,8% in zadnja sezona v vojni (1917/18) 40,2%. Leta 1918 je bil torej kulturni utrip Ljubljane za več kot polovico "slabši" od sezone tik pred vojno. Avtor sklene poglavje z mislijo, da je začetek vojne "Slovenec našel v medsebojnem zagriženem strankarskem boju", ob koncu vojne pa je oživel stari duh sloge, vendar žal ne za dolgo.

Kdor bo vzel pričujočo publikacijo v roke, se bo zagotovo strinjal, da je rezultat potrpežljivega zbiranja in obdelovanja podatkov. Ljubljančani smo končno dobili delo, ki podrobno predstavlja kulturno življenje našega mesta med prvo svetovno vojno. Raziskovalci, vsi vedoželjni in seveda tudi mi arhivisti ga bomo gotovo pogosto vzeli v roke.

Marjana Kos

Mateja Jeraj, Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995, 234 strani

Med objavljene magistrske naloge delavcev Arhiva Republike Slovenije, ki jih je le-ta založil in izdal v letu 1995, sodi tudi knjiga arhivistke za gradivo družbenopolitičnih organizacij Mateje Jeraj z naslovom *Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950*. S to knjigo se je podrobnejše poznavanje sindikalnega

gibanja in delovanja pomaknilo od obdobja začetkov sindikalnega gibanja (obdobje do leta 1918), preko obdobja prve Jugoslavije (1919-1941), časa delovanja odborov Delavske enotnosti med narodnoosvobodilnim bojem na čas prvega socialističnega obdobja (1945-1950) - do začetkov samoupravljanja.

Avtorica je za čas do leta 1945 v poglavju *Sindikalno gibanje v Sloveniji pred letom 1945* podala kratek pregled tega gibanja na podlagi literature. V poglavju *Sindikati v socializmu* so predstavljene "osnove sovjetske sindikalne teorije in prakse", saj se je Komunistična partija Jugoslavije pri uvajanju novega družbenopolitičnega sistema, torej tudi pri novi organizaciji jugoslovanskih sindikatov, zgledovala po Sovjetski zvezi. S poglavjem *Slavenski sindikati v obdobju 1945-1950* pa se pričinja njeno raziskovalno delo, ki temelji poleg literature predvsem na arhivskem gradivu slovenskih sindikatov - fondu Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki, gradiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, časopisu Delavska enotnost in pravnih aktih države s področja socialne politike.

V poglavju *Slavenski sindikati v obdobju 1945-1950* avtorica predstavi oblikovanje Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije. Seznan nas z organizacijo in delovanjem slovenskih sindikatov v obdobju 1945-1950, o čemer je tudi avtorica pisala že v svojih drugih objavah. Novost predstavlja *avrednatevje vloge in pomena delovanja sindikalnih organizacij* v obdobju, "ki so ga zaznamovali obnova države, začetek industrializacije in dograditev centralističnega državnega sistema", kot ga označi Bilandžič v knjigi *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije in aris ualag sindikata na področju socialne politike* (podpoglavji: *Vloga slavenskih sindikalnih organizacij v obdobju 1945-1950*, *Sindikati in socialna politika*). Predstavi nam tudi Resolucijo o ureditvi najbolj perečih socialnih vprašanj v Demokratični federativni Jugoslaviji, sprejeto na državni sindikalni konferenci 23. januarja 1945 v Beogradu, in z njo videnja in pričakovanja zastopnikov delavcev in nameščencev na področju socialne politike nove države. Dejavnost sindikatov na tem področju je opredelila še Resolucija o neposrednih nalogah Enotnih sindikatov delavcev in nameščencev Jugoslavije. S predstavitvijo govora Vide Tomšič, tedaj ministric za socialno politiko Narodne vlade Slovenije, na I. kongresu slovenskih sindikatov septembra 1945 pa je podano gledanje države oziroma partijskega vodstva na izvajanje nove socialne politike. Omenjeni podpoglavji sta tudi izhodišče za spremljanje dejavnosti sindikalnih organizacij na posameznih področjih socialne politike, ki jih predstavi v osmih poglavjih (V-XII).

Socialna politika - pravni akti (zakoni, uredbe, odločbe, pravilniki) in delo sindikatov pri njihovem izvajanju je predstavljeno po posameznih področjih, ki so tudi naslovi poglavij: *Socialna zavarovanje in zdravstvena služba*, *Socialna skrbstva*, *Plačilni sistem*,

Preskrba, *Stanovanjska politika*, *Posredovanje dela*, *Leni dopust in počitniški danovi ter Delavski zaupniki in inšpekcija dela*.

Socialno zavarovanje in zdravstvena služba, plačilni sistem, posredovanje dela ter delavski zaupniki in inšpekcija dela so povzeti tudi za čas pred letom 1945. Sicer pa je urejevanje vsakega teh področij predstavljeno najprej preko zakonskih predpisov. V tem je tudi velika vrednost te knjige, saj so na enem mestu zbrani pravni akti za široko področje socialne dejavnosti, zdravstvenega varstva, varstva pri delu. Vsako poglavje se zaključuje z predstavitvijo oziroma angažiranostjo sindikatov pri uresničevanju obravnavanih socialnih načel. V njih najdejo prostor tudi poročila, ki se nahajajo v arhivskih fondih in pričajo o vsakodnevnem življenju in razmerah največkrat delavcev iz proizvodnje, pa tudi zdravnikov, učiteljev. V primerjavi z nekaterimi drugimi viri (časopisni viri), kot kažejo tudi raziskave na drugih področjih, poročila niso prirejena oziroma olepšana. Časopisno gradivo, predvsem "reportaže", vsebujejo nemalokrat polepšano sliko nekega dogajanja ali vsaj izbor dogodkov, o katerih so poročali.

V *zaključnem poglavju* avtorica povzema znana dejstva, da so sindikati v začetnem obdobju gradnje socialističnega sistema delovali na vseh področjih družbenega življenja, od sodelovanja pri obnovi porušene države, pri izpolnjevanju državnega gospodarskega načrta, vodenju "socialističnega" tekmovanja, do udejstvovanja na kulturnem, izobraževalnem in športnem področju, in so bili kot ostale množične organizacije transmisija partije. Pomembna pa je njena ugotovitev, da so slovenske sindikalne organizacije "sicer bolj zaradi nerazumevanja partijskih direktiv kot zaradi zavestne neposlušnosti, le vnesle neko, čeprav majhno mero samostojnosti v način reševanja socialnopolitičnih vprašanj". Partijskemu vodstvu namreč v začetni fazi delovanja, tudi zaradi nepoznavanja sindikalne problematike, ni uspelo postaviti takšnih sindikalnih vodstev, ki ne bi prinesla s sabo tudi nekaj iz načina dela, miselnosti in pričakovanj iz časa predvojne države. Zato je bila, predvsem v letih 1945 in 1946, v najvišjem partijskem vodstvu stalno prisotna kritika sindikalnega dela (ekonomizma, socialdemokratskih idej, pa tudi sindikalnega avantgardizma). Z razvojem samoupravljanja so se sindikati preoblikovali v družbenopolitično organizacijo, "ki naj bi predvsem pomagala organom delavskega samoupravljanja in vzpodbujala delavce k izpolnjevanju odločitev, ki so jih ti sprejemali".

Pred zaključnima poglavjema, ki jih vsebuje vsaka resna publikacija, *viri in literatura* ter *akrajšave*, je avtorica v posebnem poglavju predstavila še *problematika arhivskega gradiva družbenopolitičnih organizacij*, o čemer je bilo že veliko napisanega tako v slovenski kot jugoslovanski arhivistiki. Pri predstavitvi nekoliko pogrješamo natančnejšo opredelitev njihovih oblik organiziranja. Glede na obravnavano tematiko pa bi najbrž že zadoščala predstavitev arhivskega gra-

diva slovenskih sindikatov za čas po letu 1945 in problematika njegovega varstva in strokovnega urejanja.

Publikacija Mateje Jeraj prinaša temeljni pregled udejstvovanja sindikatov na socialnem področju v prvih petih letih graditve socializma. S pregledom socialne zakonodaje predstavlja osnovo za nadaljnje raziskave ne zgolj povojne politične zgodovine, pač pa tudi širšega družbenega dogajanja in vsakdanjika posameznika v prvih letih po končani 2. svetovni vojni.

Ljiljana Šuštar

Aleksandra Serše, Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, S posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1995, 132 strani

Arhiv Republike Slovenije je izdal in založil študijo Aleksandre Serše, v kateri daje avtorica vpogled v razvoj strokovnega šolstva od konca 18. stoletja do leta 1941, s posebnim poudarkom na razvoju obrtnega šolstva na Kranjskem.

Delo je razdeljeno na dve večji temi - avtorica ju imenuje zgodovinska in arhivska.

V okviru prve teme (zgodovinske) je obdelano:

- obrtno šolstvo v času Marije Terezije in Jožela II., str. 12-20
- strokovno šolstvo v Ilirskih provincab, str. 21-22
- strokovno šolstvo v predmarčnem obdobju, str. 24-28
- strokovno šolstvo v obdobju po marčni revoluciji do propada Avstroogrške, str. 30-65
- žensko obrtno šolstvo, str. 67-76
- ostalo strokovno šolstvo, str. 79-80
- strokovno šolstvo po letu 1918, str. 82-88

V okviru druge teme (arhivske) pa obravnava avtorica:

- arhivsko gradivo in arhive, str. 90-109
- šolsko dokumentacijo, str. 111
- strokovno ohdelavo arhivskega gradiva upravnih organov, ki hranijo arhivsko gradivo izobraževalnih ustanov, str. 119-123

V poglavju Viri in literatura, str. 127-132, je poleg virov, ki jih je avtorica uporabljala pri svojem delu, še posebej vredna pozornosti obširna literatura, ki pomaga bolj zahtevnemu bralcu do dodatnih podatkov, kajti naloga pričujočega dela je bila le, da poda po kronološkem redu osnovne linije razvoja predvsem obrtnega šolstva v osrednji Sloveniji do leta 1941 (obravnavano delo, str. 124) - torej je študija zasnovana kot kronološki pregled strokovnega šolstva in se v podrobnosti razvoja posameznih šol bolj poredko spušča - osnova je časovni okvir - kar nekoliko

razhije kontinuiteto poročanja o delovanju nekaterih vrst šol.

Začetek organiziranega strokovnega izobraževanja v osrednji Sloveniji sega v drugo polovico 18. stoletja - kot prve organizirane strokovne šole so bile v Ljubljani (1767), Celju (1767), Novem mestu in na Ptuj u ustanovljene predilske šole, v katerih so učili otroke predenja volne, lana, konoplje in bombaža za potrebe takratne manufakturne proizvodnje. Prave predhodnice obrtnega šolstva pa so bile t.i. mebanske šole.

V osemdesetih letih 18. stoletja so bile ustanovljene normalke, ponavljalne šole in risarske šole. Nedeljske ponavljalne šole so bile sicer res namenjene vajencem, niso pa imele statusa strokovnih šol, njihova naloga je namreč bila, da učenci obnovijo ali pridobijo osnovno znanje branja, pisanja in računanja.

V glavnem se je obrtno šolstvo v osrednji Sloveniji začelo prav razcvetati v drugi polovici 19. stoletja, kar nam avtorica lepo prikaže na str. 30-80. Tukaj lahko sledimo pestri sliki izobraževalnega procesa glede na:

- organizacijo (tečajji, potovalni pouk, obrtne in strokovne šole)
- ustanoviteljstvo (privatne, državne ustanove; tu je predvsem zanimiva vloga nekaterih muzejev)
- čas trajanja izobraževanja (nekaj tednov do nekaj let)
- stroko (pletarstvo, krojaštvo, čevljarstvo, lončarstvo, slamnkarstvo, čipkarstvo, habištvo...)

V kratkem bi lahko napisali, da je v knjigi v malem zajeto vse bistveno o obrtnem šolstvu v osrednji Sloveniji do leta 1941.

Poleg tega osnovnega - zgodovinskega dela pa je vreden pozornosti tudi arhivski del, ki pomaga bralcu, da se seznaní, kje lahko dobi dodatne informacije o strokovnem šolstvu in do katere stopnje je gradivo urejeno. V tem poglavju pa je še posebej interesantna informacija o tem, kje izven šolskih fondov se še nahajajo podatki o delovanju posameznih šol in organiziranju učnega procesa.

Obširno in strokovno zahtevno tematiko je uspelo avtorici spraviti v smiselno celoto in obenem dati osnovo za nadaljnja raziskovanja na področju razvoja strokovnega šolstva.

Ivanka Zajc-Cizelj

Mateja Jeraj, Jelka Melik, Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko, Arhivsko društvo Slovenije, Viri 9, 1996, 152 strani

Na slovenske raziskovalce preteklosti se pogosto vsipajo ostri očitki, kot da živijo zunaj časa in pro-

stora. Čeprav jih v celoti ne gre zavreči, pa je le treba stalno poudarjati, da je že marsikaj narejenega in napisanega, samo brati je treba. Tudi slovenski arhivisti so v zadnjih letih veliko objavili in skrajni čas je, da utihnejo tisti med njimi, ki vidijo svojo vlogo v zgodovinski srenji le kot serviserji "raziskovalcev". Preprosto ni mogoče razumeti tistih, ki nekaterim raziskovalcem transkribirajo in prevajajo dokumente, jim opravljajo korekture, celo preskrbijo sredstva za tisk, potem pa so nadvse srečni, če se slučajno kje najdejo navedene v knjigi, ki je v največji meri rezultat njihovega dela. Seveda pa je potrebno kritikom priznati, da imajo številne upravičene vzroke za nezadovoljstvo nad zgodovinarji. Mnoge interpretacije zgodovinskih dogodkov, ne samo iz najbližje preteklosti, so namreč preveč spolitizirane in se ljudje ne strinjajo z njimi. Nasprotno mnogi niso pripravljeni sprejeti novih interpretacij, ker smatrajo, da so te pisane pod pritiskom novih političnih elit. V takih primerih je edina rešitev objava dokumentov. Serija arhivskega društva Slovenije Viri zato nima samo klasičnega znanstvenega poslanstva, ampak tudi civilizacijskega, saj ljudem omogoča osebni neposrednejši vpogled v zgodovinsko dogajanje. Zdi se, da je objava zgodovinskih dokumentov ena izmed poti za odpravo tragične idejne razpolovljenosti naše družbe, ki se ni pripravljena soočiti s svojo preteklostjo. Tiskanje zgodovinskih virov pa samo na sebi ni zadostno. Treba jih je približati bralcem, jih z njimi seznaniti, jih pripraviti k branju in potem bo v naši družbi veliko manj nesporazumov. Knjiga Partizanski zdravniki in pravniki med stroko in politiko je lahko mnogim korak v tej smeri.

Zadnje tri stavke se mi je zdelo posebno vredno poudariti, ker dogajanje okoli dr. Franje in dr. Volčjaka v slovenskem zgodovinsko-pisju ni znano. Obravnaval ga je že pokojni prof. Mikuž. O njem so pisali tudi drugi, še posebno je privlačilo kolega Sama Bevka iz Idrije. Prav iz Mikuževih stavkov je mogoče razbrati, kako velik odmev je našlo ne le med zgodovinarji, ampak skoraj med vsemi tistimi, ki so imeli priložnost in voljo, da pogledajo v zakulisje partizanskega gibanja. Spominjam se enega izmed kongresov društva za zgodovino medicine, veterine in farmacije, kakšna nelagodnost je obstajala med delom udeležencev, članov sekcije za NOB, ko so obravnavali nekatera vprašanja partizanske sanitete. Marsikaj mi takrat ni bilo jasnega in šele ob branju te knjige sem si lahko pojasnil neke takratne besede in napetosti med ljudmi. Kolikor vem, kompletno ozadje vsega zapleta okoli dr. Franje mnogim zaradi nedostopnosti dokumentov ni bilo jasno, sedaj je zgodovinska tančica sneta.

Delo mag. Mateje Jeraj in mag. Jelke Melik obsega skupino provenienčno povezanih dokumentov, ki nam odlikavajo življenje in delo v znani partizanski bolnišnici Franja v letu 1944. Njena upravnica dr. Franja Boje in njen predpostavljeni zdravnik sanitetni referent dr. Viktor Volčjak sta bila s strani

nekaterih bolnikov in dela osebja bolnišnice osumljena nevestnega dela s pacienti. V ozadju pa ni bila saniteta, ampak poleg običajnih psihičnih travm bolnikov predvsem želja po privilegijih mlade politične in vojaške oligarhije, ki ni bila več sposobna živeti v okvirih, ki jih je določala drugim. Ker so bile med tožniki tudi nekatere izrazite politične osebnosti in tudi njihovi obremenilni argumenti, kot tisti o odstranitvi sovjetske zastave, so bili temu primerni, je zaplet začel dobivati nevarno in grozečo politično ozadje. Proti obema je bila sprožena obširna preiskava, ki je bila po intervenciji najvišjih medicinskih in sodnih organov kot neutemeljena ustavljena. Usodnih posledic za oba prizadeta ni bilo, ostal pa je več kot le slab priokus. Nimamo prostora, da bi se spuščali v podrobnosti. Povem naj le, da so kiparja, ki je portretiral dr. Volčjaka, še v začetku osemdesetih let zaslíševali uslužbeni sekretariata za notranje zadeve, kaj mu je nekdanji partizanski zdravnik povedal o svojem življenju.

Kot je bilo že omenjeno, so objavljeni dokumenti vsebinska celota, ki se je obranila iz vojnih časov. Sestavljeni so iz dveh sklopov. Prvi se nanaša na organizacijo in načela vojaškega oziroma partizanskega tožilstva. Brati jih je potrebno silno natančno in z velikim prenislekom, ker je njihovo bistvo v navidez nepomembnih podrobnostih, ki kažejo na nov družbeni in politični sistem, ki se je pripravljal v pederjih boja proti okupatorju. Lahko jih razumemo kot argument v polemiki, ali je revolucija bila ali ne, ne dovoljujejo pa sklepanja, kdo vse je za to vedel in kdo je zanjo odgovoren. Iz zasliševanj dr. Franje in drugih zaslišancev zvemo številne podrobnosti iz vsakdanjega življenja v partizanskih bolnišnicah, hkrati pa se nam odstirajo tudi načini razmišljanja takratnih ljudi. Prav v tem pogledu so ti dokumenti enkratni, saj lahko opazujemo pri njih prelom s preteklostjo, hkrati pa iskanje novega, ki pa je bilo še zelo neoprijemljivo. Slednje lepo ilustrira način dela zasliševalcev, njihove sodbe o ljudeh in dogodkih. Ko jih preberemo do konca, pravzaprav ne vemo, kdo je najbolj tragična oseba v njih: dr. Volčjak, dr. Franja ali celo zasliševalec dr. Božo Kobe, ki je kasneje svojo globoko vero v nov svet plačal kot žrtev informbirojevskih obračunov. Tragedija vsakega izmed njih je tolikšna, da ostaja človek brez besed. Prav zaradi njih se mi dozdeva opravičena zahteva, kako je treba preteklo dogajanje na Slovenskem na novo opisati. Tega ne mislim toliko v ideološkem smislu, če smem uporabiti ta ne najboljši izraz, ampak v metodološkem pogledu. Pisati je treba z vidika človeka in njegove usode. Le tako bo mogoče zmanjšati upravičeno kritiko tistih, ki pravijo, da ni običajno vprašljiva tisto, kar zgodovinarji pišejo, ampak tisto, česar ne napišejo.

Poleg prikaza človeških usod ima objavljena dokumentacija še drugo pomembno odliko. Zelo jasno nam namreč kaže zametke delovanja civilnih oblasti nove države. Politika bo nad vsem, nad moralo, nad

znanjem, nad pravom, Nerazumevanje tega principa nove oblasti je zdravnika in pravnika vklestila v primež stroke in politike. Le človek s prepričanjem v svoj prav, z zvestobo sebi in poklicni etiki je z nemalo sreče to lahko preživel. Dr. Franja se je rešila, dr. Volčjak, ki je imel ogromne zasluge za partizansko zdravstvo, vendar ni nikoli užival zaupanja političnega vodstva, in vojak revolucije, pravnik dr. Božo Kohe sta bila neusmiljeno zlomljena. Kljub vojnim časom je postopek proti obema osumljenima zdravnikoma izrazito mirnodoben. Čeprav sta oba partizana, vojaka, ga vodi civilna oseba in na način, ki je značilen za mirnodobno življenje. Politika, takšna ali drugačna, je bila v delovanju nekaterih že takrat nad stroko in proklamiranimi cilji vojskovanja. Slednje je, po meni znani tovrstni literaturi, velika posebnost, ki potrjuje znane specifičnosti slovenskega partizanskega gibanja. Lahko zapišemo, da se nam najavljajo vse znane dileme in problemi povojne slovenske družbe. Na tem mestu je treba poudariti, da izbor dokumentov ni tendenciozen, avtorici tudi v nujnih komentarjih v nobenem primeru ne vsiljujeta lastnih stališč ali celo vrednostnih ocen, ampak s citati takratnih dokumentov dopolnjujeta zgodovinsko resnico. Želja po objektivnosti in poštenosti je nad običajno človeško in strokovno ambicijo; določene pojave povsem določno opredeliti in oceniti.

Objave dokumentov imajo običajno predvsem znanstveno vrednost za zgodovinarje. V konkretnem primeru pa imamo opraviti z vsebino, ki bo privlačila še številne druge poklice, zlasti zdravnike in pravnike. Za obe vrsti ljudi so namreč v njih številne podrobnosti, ki jih bodo še kako pritegnile. Zlasti pred pravnike postavlja buda vprašanja. Poglavitni akterji zapletov z dr. Franjo namreč niso bili preprosti, ampak akademsko izohraženi ljudje in ne ravno najnižje politične in vojaške osebnosti. Najgnusnejšo lastno podobo v knjigi pa lahko ugledajo nizkotni, nemoralni politikanti, kakršnih danes mrgoli, tudi v arhivih in inštitutih. Nič jim ni svetega. Ne življenje, ne delo, da o najbolj osnovni morali niti ne govorimo. Beograjec Branko Karapandja-Matjažek je na Slovenskem našel številne posnemovalce in očitno pustil številno potomstvo. Poleg tega zbrani dokumenti dajejo obilo gradiva za razmislek tudi čisto "navadnim" bralcem. Knjiga, ki jo imamo pred seboj, nedvomno kvalitetno nadaljuje dosedanje objave virov. Ob resnično velikih naporih slovenskih zgodovinarjev in arhivistov še posebej, ki jih izkazujejo dosedanje objave zgodovinskih dokumentov ter javne diskusije o naši preteklosti, se človek sprašuje, ali Slovenci več ne berejo, ali pa se ne znajo poslušati, saj argumentiranega dialoga ni. Skoraj popolnoma enaka diskusija namreč poteka okoli venetskega vprašanja kot NOB.

O načinu objavljanja virov med slovenskimi zgodovinarji in tistimi, ki se z njimi ukvarjajo, še ni poenotenih stališč. Nekateri so mnenja, da jim morajo spremljati obširne in detajlne študije, drugi, takega mnenja je bil pokojni akademik prof. dr. Sergij Vilfan,

pa so zagovarjali le najnujnejše opombe in pojasnila, sicer pa naj bi šele objava sprožila študijo. Zdi se mi, da je zadnji predlog ne le modrejši, ampak predvsem logičnejši. Na tem stališču sta stali tudi Mateja Jeraj in Jelka Melik. Mogoče bi bile nekatere opombe nekoliko obširnejše in navedena še kakšna razprava, vendar s tem zahajamo že na področje okusa in kritike po vsej sili. Nič ni popolnega. Nadvse razveseljiv pa je odmev med bralci, zlasti nekdanjimi navadnimi partizani. Prav pretresel me je eden izmed njih, ki je bil v njihovih vrstah od leta 1942: "Vi ne veste, kaj so vse z nami delali! Zelo sem vesel knjige. Le še več takih! Potlej bi bilo manj preprirov med Slovenci. Zakaj nitiče med slovenskimi zgodovinarji ne napiše poštene knjige o vlogi in posledicah delovanja 'Titovih oficirjev' med Slovenci?" Zadnje vprašanje silno muči tudi podpisanega.

Stane Granda

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Nada Čučnik-Majcen, Zapis v čas, Osnove varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva, Ljubljana 1996, 123 strani

Po več letih priprav je letos izšel dolgo pričakovani priročnik in učbenik za področje materialnega varovanja in konservacije arhivskega in knjižničnega gradiva. V pomoč bo vsem, ki se pripravljajo na strokovni izpit, študentom arhivistike, bibliotekarstva, pa tudi drugim, ki jim je to mejno področje in se jih dotika že med študijem ali pozneje pri delu v arhivih, knjižnicah, muzejih, na sodiščih in pri različnem pisarniškem poslovanju.

Ideja za pripravo novega priročnika se je porodila že takrat, ko je bila avtorica, Nada Čučnik-Majcen še vodja restavratorskega laboratorija v današnjem Arhivu Republike Slovenije, ter član komisije za strokovne izpite za delavce v arhivski in bibliotekarski stroki. Kasneje, kot direktorici Centralne tehnične knjižnice, je ideja dozorela.

Avtorica je leta 1990 dobila Čopovo diplomo za strokovno publicistično in izobraževalno delo na področju zaščite gradiv. Po upokojitvi pa se posvetila pisanju priročnika ter ostala v stiku s stroko kot

predavateljica, kot izpraševalka v komisiji za strokovne izpite iz bibliotekarstva in kot zunanja sodelavka Arhiva Republike Slovenije, med drugim tudi kot članica organizacijskega odbora za pripravni razstave in mednarodnega simpozija o zaščiti in konserviranju knjig in papirja.

ZAPIS V ČAS je sicer že tretji priročnik, posvečen tehničnim vprašanjem na arhivsko knjižničnem področju.

Prvi učbenik in obenem priročnik "Konserviranje in restavriranje bibliotečnega in arhivskega gradiva"¹ je pripravil že leta 1958 prof. Alfonz Gspan, vodja rokopisnega oddelka v NUK, velik ljubitelj knjige in prvi, ki je v slovenskem prostoru javno opozarjal na pomembnost preventivne zaščite arhivskega in knjižničnega gradiva.

V njem je avtor razčlenil gradivo glede na materiale (poglavje: Anatomija bibliotečnega gradiva), opisal bolezni tiskov in rokopisov, njihove vzroke, predstavil postopke preventivnega varovanja v skladiščih in čitalnicah ter opisal postopke restavriranja tiskov, rokopisov in dokumentov.

Osnova za pripravo učbenika je bilo njegovo študijsko bivanje v Rimu na Inštitutu za patologijo knjige in želja, da se izboljša stanje in popravi odnos uporabnikov in strokovnih delavcev do arhivskega in knjižničnega gradiva.

Drugi učbenik in priročnik o materialnem varstvu "Arhivska tehnika" je leta 1972 izdalo Arhivsko društvo Slovenije in je delo več avtorjev:

- Drago Glavač: Aparati za direktno reprodukcijo
Ljudmila Kresc: Snovi pisanega gradiva, Materiali za opremo in vezavo gradiva, Uničevanje bioloških škodljivcev, Konservacija in restavracija gradiva
Janez Kos: Gasilne naprave in gašenje požara v arhivskih skladiščih, Arhivski razstavni prostori in njihova oprema
Marija Oblak-Čarni: Arhivska čitalnica in njena oprema
Božo Otorepec: Arhivska skladišča (Ogrevanje, Klimatizacija, Prezračevanje)
Michel Quetin: Arhivski fotolaboratorij in njegova oprema
Sergej Vilfan: Opremljanje in postavljanje gradiva
Leonora Živkovič, Stevan Jovičič: Posebne vrste arhivskih materialov (razen Magnetografska sredstva)

Učbenika sta si po vsebini zelo podobna,² vendar sta komplementarna. Prvega je pisal bibliotekar,

dr drugega pa arhivisti in konservatorka.

V obeh priročnikih je področje zgoščeno in jasno predstavljeno. Prvi učbenik je sicer naslovljen knjižničarjem, drugi arhivarjem, oba skupaj pa vsem tistim, ki to področje gledajo kot celoto. Zato sta že danes v osnovah povsem uporabna in se dopolnjujeta, manjkajo jima samo poglavja, ki so se dodelala ali razvila v zadnjih desetletjih in so vezana na velike količine gradiv, slabo kakovost papirja, novejša nosilce informacij in na dodelane in razdelane tehnike konservatorsko-restavratorskih postopkov.

Tako smo leta 1996 po dolgem prenoru³ dohili "ZAPIS V ČAS" avtorice Nade Čučnik-Majcen tretji dopolnjeni priročnik z osnovami varovanja in konserviranja knjižničnega in arhivskega gradiva.

Priročnik je sestavljen iz petih delov.

V prvem so predstavljene zgodovinske oblike zapisa ter razvoj konservatorsko-restavratorske dejavnosti v svetu in pri nas.

Drugi del nakazuje pot za urejanje preventivnega varovanja v ustanovah ne glede na njihovo velikost.

Tretji del obravnava sestavine materialov, iz katerih je gradivo sestavljeno, to je papir, pergament in pisne snovi, njihove lastnosti in s tem povezano trajnost zapisov in razmere optimalnega varovanja.

V četrtem delu je predstavljeno sodobno gradivo, nastalo na novih nosilcih sporočil, to so fotozapisi, magnetni mediji in optični diski, njihov tehnološki razvoj in razmere optimalnega varovanja zapisov.

Peti del se loči od prejšnjih in povzema osnovne značilnosti konservatorsko-restavratorske tehnike starejših pisnih spomenikov.

Bralci, ki si želijo bolj poglobljenih informacij, lahko poiščejo dodatne vire v bibliografiji na koncu vsakega poglavja in v Celotni bibliografiji, kjer so zbrane vse slovenske objave in izbor tujih člankov s področja varovanja in konserviranja pisne dediščine.

Ob koncu knjige je naveden tudi vedno koristen seznam veljavnih mednarodnih standardov, ki se nanašajo na kakovost materialov, iz katerih je sestavljeno arhivsko in knjižnično gradivo.

Izid tega priročnika se tako aktivno vključuje v delovno praznovanje 40-letnice slovenske restavratorske službe za papir in pergament. Z razstavo ZAPIS IN PODOBA, z istoimenskim katalogom, Mednarodnim simpozijem o konserviranju knjig in papirja, priročnikom ZAPIS V ČAS ter z zbornikom prispevkov na simpoziju želimo predvsem dvigniti raven znanja, s katerim edino lahko dvignemo tudi nivo materialnega varovanja nastale in nastajajoče pisne in

¹ Izdala ga je učbena šola za knjižničarje in arhivske pomočnike, drugi izdaji leta 1966 pa Pedagoška akademija v Ljubljani.

² Po materialni plati, tehnični zaščiti, konservatorsko-restavratorskih postopkih med arhivskim in knjižničnim gradivom praktično ni nobenih razlik, kajti pisna podlaga (glinaste ploščice, pergament, papir, računalniški zapis) in medij, s katerim je sporočilo zapisano ali narisano (oljce, tuš, črnilo, pigmenti, magnetni zapis), sta v obeh primerih enaka, vzniki staranja in poškodb so isti, zato so tudi postopki preventive in kurative skupni.

³ Dela "Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih" Maribor 1992 avtor Peter Pavel Klasinc ne uvrščam med učbenike ali priročnike. Knjiga vsebuje izbor poglavij iz doktorske disertacije, za katera avtor meni, da su zaniniva za arhiviste in arhivarje, ki delajo z arhivskim in dokumentarnim gradivom. Namenja ju razmišljujočim mladiim arhivistom in arhivarjem in jih želi seznaniti z nekaterimi arhivsko-tehničnimi problemi. Podaja jih primerjatelno, tako da pusti arhivistu možnost izbrati zanj in za trenutno situacijo najboljšo varianto.

likovne deliščine na pergamentu, papirju in na novejših nosileh zapisov.

Z dragocenim gradivom, s pisnimi spomeniki in dokumenti preteklosti in sedanosti se pri svojem delu sreča veliko več ljudi, kot bi si morda mislili prvi hip. Zato je knjiga prav gotovo prepotraben učbenik študentom in pripravnikom, pa tudi koristen priročnik, ki je namenjen ne le bibliotekarjem, arhivarjem, kustosom in pisarniškim delavcem, temveč tudi vsem ljudem v tistih poklicih, ki lahko priporočijo k ustrežnejšemu in boljšemu varovanju gradiva in ravnanju z njim in s tem k podaljšanju njegove življenjske dobe. To so tiskarji, založniki, arhitekti, projektanti, oblikovalci, tajnice in direktorji ter vsi tisti posamezniki, ki jim skrb za ustrezno varovanje knjige v vseh danes pojavnih oblikah ne bi smela biti "deveta skrb".

Področje materialnega varovanja arhivskega, knjižničnega in drugega tovrstnega gradiva se v svetu v zadnjih letih intenzivno razvija in dopolnjuje. V slovenskem prostoru pa ta problematika tudi že počasi prihaja v zavest arhivistom in knjižničarjem in mogoče še komu iz zgoraj opisanih skupin. Priročnik je pisan v želji, da bi bil uporaben pri razreševanju pblemov in dober pripomoček za nadaljnje izdaje.

Jedert Vodopivec

Marija Hernja-Masten, Vpisna knjiga meščanov mesta Ptuja 1684-1917, Viri I., Zgodovinski arhiv Ptuj, 1995, 202 strani

Zgodovinski arhiv Ptuj je začel izdajo svoje serije Virov z objavo Vpisne knjige ptujskih meščanov iz let 1684-1917, ki jo je skrbno pripravila njegova sodelavka Marija Hernja-Masten. Vsebinsko jo je smiselno razdelila v več poglavij. Predgovori, v katerem govori o pomenu vpisne knjige za mesto in njegove meščane, sledi obrazložitev metodologije njene obdelave in načel, ki jih je pri tem upoštevala, sledi kratek oris mestne zgodovine od antike do konca avstroogrške monarhije, nato regest knjige z vsebinskim kazalom, obsežen kronološko urejen prikaz meščanskih vpisov, opremljen z dodatnim kazalom vpisnikov po abecedi in po vrsti dejavnosti ter povzetka v nemščini in angleščini. Na ta način je avtorica dosegla, da je vsebina knjige vsestransko analitično predstavljena, kar ji povečuje željeno uporabno vrednost.

V zgodovinskem orisu Mastenova pregledno sledi usodi mesta od antične, zlasti pa od karolinške dobe dalje, pri čemer namenja večjo pozornost razmerju med njegovimi srednjeveškimi oblastniki: salzburškimi nadškofi, Ptujskimi gospodi in posredno dežel-

nimi knezi, oriše pomen župnije ter dominikanskega in minoritskega samostana za razvoj mesta, predstavi na osnovi virov njegovo urbano podobo, govori o trgovini in obrti ter sejmskih prireditvah kot glavnih pospeševalcih njegovega razvoja, posebno pozornost posveti razvijajoči se mestni avtonomiji in njegovi samoupravi, ki ju opredeljujeta statuta iz let 1376 in 1513, prikaže obseg (mestno pomirje) in način izvajanja izvršne in sodne funkcije njegovega mestnega sveta in sodnika, predstavi meščane na osnovi popisa iz leta 1513, opredeli mestni pečat in grb ter na koncu analizira še organizacijo magistrata po jožefinskih reformah, potem ko se je ta med letoma 1785 in 1825 postopoma profesionaliziral.

Vrednost dela ne zmanjšuje nekaj manjših interpretativnih spregledov, kot na primer:

- Madžari niso zasedali Ptuja v letih 898/908 in 969/973, ampak med temi leti, saj so Ptuj prvič oplenili leta 898, dokončno zasedli pa po bitki pri Bratislavi leta 907, zapustili pa leta 969, vendar pa se je meja v bližnji Pesniški dolini ustalila šele leta 973.

- Turških napadov na Ptuj pred letom 1472 ni bilo, zato ni upravičeno povezovati obnove dominikanske cerkve v prvi polovici 15. stoletja z njimi. Cerkve tudi niso barokizirali leta 1691, saj so takrat podrli le njen zgodnjegotski prezbitarij, ampak med letoma 1692 in 1710, ko so jo obrnili in opremili s sedanjo fasado.

- Minoriti so verjetno res prišli na Ptuj že leta 1239, vendar so samostan začeli graditi šele po dovoljenju nadškofa Filipa II., izdanem leta 1255.

- Strojarska četrt, omenjena leta 1291, ni ležala znotraj mestnega obzidja, ampak pod njim.

- Mestnega stolpa ni zgradil Antonio de Pivo (prav de Riva) leta 1556, ampak najverjetneje Frančišek Marmoro v zadnji četrtini 16. stoletja. Stolp tudi ni dobil svoje sedanje čebulaste strehe po požaru leta 1705, ampak leta 1792 (tes. mojster Simon Hiepfel).

- Ker je dominikanski samostan nastal prej kot mestno obzidje, ga niso postavili znotraj njega, ampak so obzidje speljali okoli njega.

- Od mestnih vrat so Dominikanska leta 1556 zazidali in ne odprli. Dravska ali Vodna vrata so bila do srede 14. stoletja zahodno od Malega gradu, nato pa na Hrvaškem trgu.

- Mesto ni dobilo svojih mestnih pravic leta 1376, ampak le njihovo statutarno potrditev, sejmsko pravico pa je imelo že prej.

- Kot pomoti lahko smatramo zamenjavi imen Viljema za Ernesta Železnega leta 1411 in cesarja za nadvojvodo Karla II. leta 1572, ko je Ptuj postal komorno mesto.

- Pri predstavitvi mestne uprave in sodne oblasti leta 1655 Räte Händlerji niso trgovci za svet, ampak mestni pogajalci, Sehrat und Wacht Einnehmer pa ni preglednik za škart in stražar, ampak pobiralec obveznega vsakoletnega prispevka za vzdrževanje mestne varnosti (Sehart je strelna lina, Wacht je straža).

- Pri kazalu meščanov po njihovi dejavnosti Posamentierer ni pasar, ampak prodajalec pozametrije,

to je raznih oblačilnih okraskov, Flecksieder pa ni prodajalec drobovine, ampak pripravljalec vampov.

Ne oziraje se na omenjene, večinoma drobne spodrsaljke, ki jih je relativno malo, je knjiga dragocen doprinos k ptujskemu zgodovinopisju, saj nam posreduje vsebino enega temeljnih virov za njegovo proučevanje, ki kar vabi k nadaljnji vsestranski izrabi ponujenih podatkov.

Jože Curk

Št. Vid - Podnanos, Zbornik prispevkov o kraju in njegovi zgodovini, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Nova Gorica 1996, 228 strani

“Št. Vid je tako lična vas, da te iznenadi, ko ga ugledaš prvič. Lepe hiše, most čez potok ‘Močilnik’, župna cerkev, župnišče, šola... vse se ti takoj prikupi. Posebno župna cerkev sv. Vida je skoro veličastna in tudi po vnanjščini lepa. Stavha me je spominjala laških cerkva in mi vzhujala misel, da je jako stara.” (Dr. Fr. Lampe, Izprehod na Notranjsko, Dom in svet 1896, str. 443).

Knjiga Št. Vid - Podnanos opisuje podobo kraja, nekatere njegove značilnosti in posamezne krajevno-zgodovinske pregledne. V sodelovanju s Krajevno skupnostjo Podnanos jo je izdal Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, ki je imel posluš za izdajo take domoznanske literature, za katero so več kot polovico član- kov prispevali arhivisti te ustanove.

V uvodu nam urednik zbornika Jurij Rosa, arhivist omenjenega arhiva, predstavi namen zbornika.

Zamisel o izdaji obširnejše publikacije, kjer bi na enem mestu predstavili vsaj del bogate krajevne preteklosti, sega že v leta 1982-1983. Jurij Rosa že vrsto let skrbno in z veliko ljubeznijo do raziskovanja krajevne zgodovine zbira različne vire o domačem kraju. Njegova zbirka je pravi zaklad podatkov iz arhivskih dokumentov in raznovrstne literature.

Zbornik vsebuje 17 prispevkov izpod peresa 13 avtorjev, ki so predstavljeni na koncu publikacije. Največ prispevkov je pripravil Jurij Rosa, ki je tudi sicer vložil v delo veliko truda, saj je poleg strokovnega dela opravil tudi vsa tehnična in uredniška opravila.

Zbornik ni monografija kraja, ampak skuša z izbranimi temami prispevati k širitvi znanja o kraju in bogatitvi domoznanske literature.

Dr. Branko Marušič je pripravil bibliografijo strokovnih objav, ki so izšle v znanstvenem in strokovnem tisku, v publicistiki, leposlovnih delih ali kako drugače. Prispevek je komentiran s številnimi opombami. Nek celovit domoznanski opis kraja do danes še

ni izšel. Eden izmed temeljev pa je sedaj gotovo ta zbornik.

O identifikacijskih elementih kraja spregovori v svojem prispevku Inga Miklavčič-Brezigar. Omeni dejavnike, ki izoblikujejo identiteto kraja: zgodovinski trenutki, posamezni veliki možje in žene, ki so tu živeli in delovali, gospodarstvo, kulturna pripadnost, geografska lega, arhitektura ter končno skupni jezik, šege in navade skupnosti, skupno delo v korist kraja ter ne nazadnje socialne razmere društvenega življenja, skupni praznik, izleti in družabno življenje.

Šembideci so lahko ponosni, da so preko Matije Vertoveca in Stanka Premrla povezani z nastankom državne himne. O tem je napisal prispevek Jurij Rosa, ki posreduje znane ugotovitve o nastanku Prešernovega besedila in nekatera druga dejstva v zvezi z uglasbitvijo in nastankom državne himne.

Sledi še en prispevek Jurija Rosa, v veliki meri napisan na osnovi arhivskega gradiva: o izvoru, najstarejših omembah, poimenovanjih in preimenovanju Šentvida - Podnanosa.

Kraj ima v svojem nazivu ime svetnika Vida. Poleg krajevnega imena, ki je najbolj očitno znamenje v govorici in različnih dokumentih, imajo v kraju še več drugih znamenj, ki opozarjajo na župnijskega zavetnika. V nadaljevanju prispevka prikazuje najstarejše omenbe kraja v dokumentih in različne oblike, v katerih se je staro in še vedno živo krajevno ime pojavljalo v preteklosti. Po avtorjevih dosedanjih ugotovitvah je doslej najstarejši znani zapis Šentvida v dokumentu iz druge polovice 13. stoletja in je v zvezi s pridobivanjem posesti samostana Bistra na Vipavskeni. V nadaljevanju so predstavljene ugotovitve v zvezi s preimenovanjem kraja.

O tem, koliko je o starejši preteklosti Podnanosa in njegove hlišnje okolice znanega arheologom, je prispevala zapis Nada Osmuk.

Jurij Rosa je napisal tudi krajši pregled o starejši zgodovini cerkvene uprave v Št. Vidu in o šembijskih dušnih pastirjih. Članek je omejen na dobo do konca 19. stoletja (do leta 1890), seznam dubovnikov pa do najnovejšega časa.

Po sledih občine Št. Vid je naslov naslednjega prispevka Jurija Rosa, v katerem spregovori o zgodovini upravno-teritorialne ureditve šembijske občine. V pričujočem pregledu avtor opozarja na funkcije in pristojnosti občine na splošno v posameznih obdobjih, poudarek prispevka pa je v prikazu upravno-teritorialne ureditve občine, njenega obsega in podatkov o številu prebivalstva.

Aleksandra Pavšič-Milost je na osnovi arhivskih dokumentov prikazala zgodovino mlekarne, ki je bila nekoč pomemben gospodarski dejavnik v kraju. Prikaz se omejuje na čas od njene ustanovitve leta 1907 pa do leta 1960 oziroma 1961, ko se je priključila Kmetijsko vinarski zadrugi Vipava. Osnovni vir za raziskavo je hilo namreč arhivsko gradivo, ki ga za to obdobje hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

Petra Kodre iz Podnanosa je pripravila zapis o gos-

podarskem sožitju krajanov z Nanosom. Spregovorila je o načinu dela, navadah in življenju, ki ga je dolinski kmet nekoč živel na Nanosu. Podrobneje je predstavila košnjo na Nanosu, gozdarjenje, pridobivanje "flanc" ter nahiranje zelišč in gozdnih sadežev.

V obširni razpravi je predstavila preteklost šolstva v kraju Vlasta Tul. V uvodu je poudarila pomen šole v razvoju kraja. Poleg cerkve, župnišča, raznih društev in kasneje tudi mlekarnice je pomenila sree kraja. Po posameznih poglavjih obravnava najprej začetke šolstva v kraju do osnovnošolskega zakona leta 1869, nato obdobje od leta 1869 do konca prve svetovne vojne, obdobje pod Italijo ter čas od leta razpada Italije do ukinitve popolne osemletke leta 1966. Avtorica se je dotaknila tudi skrbi za šolske prostore in šolske potrebščine, organiziranosti šole, učiteljev, šolskih prostorov in šolskega vrta. V Podnanosu so organizirali tudi izobraževalne tečaje in kmetijsko-gospodarsko šolo.

Nekoliko skrajšano in predelano diplomsko nalogo o društveni dejavnosti v Št. Vidu v obdobju 1868-1926, od ustanovitve čitalnice leta 1868 do razpusta izobraževalnega društva leta 1926, je prispevala Suzana Bratož. Prikazala je živahno kulturno udejstvovanje v najhitem podeželskem okolju, katerega namen je bila skrb za izobrazbo človeka in dvig njegove kulturne ravni ter narodne zavesti.

Andreja Žvanut pa je za zbornik prispevala nalogo, ki jo je pripravila za gibanje Znanost mladini. Glavni cilj prispevka z naslovom Običaji življenjskega in koledarskega cikla po naših vaseh je prikaz življenja nekdanje šembijske skupnosti kakor se je izražala z običaji ob posameznih življenjskih mejnikih (rojstvo, poroka, smrt) in ob prazničnih dnevih skozi koledarsko leto.

V zapisu o znanih Šembidecih izpod peresa Ivanke Uršič so predstavljene nekatere znane osebnosti, rojene v Št. Vidu ali kako drugače povezane z njim, ki so s svojim delom veliko prispevale za domači kraj, ali se uveljavile tudi v širšem slovenskem prostoru in v tujini. Med osebnostmi, ki so vtisnile kraju poseben pečat, so Matija Vertovec, Rihard Dolenc, Viktor Kopat, Stanko Premrl, Janko Premrl Vojko, Janez Kovač... Od živih Šembidecev, ki se s svojim delom uveljavljajo v širšem slovenskem prostoru in v tujini, pa so omenjeni le tisti, ki so dobili mesto v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu.

Med večletnim zbiranjem različnega gradiva o domačem kraju je bil Jurij Rosa posebno pozoren na zapise, ki so vsebovali vtise, mnenja ali ocene o kraju, njegovi legi in naravnih danostih, zlasti pa o prebivalcih in njegovih značilnostih. Kot pravi avtor sam, taki zapisi v glavnem ne vsebujejo kakih pomembnih podatkov za prikaz širše in ožje zgodovinske podobe kraja, vsekakor pa pritegnejo s svojo vsebino, ker so na poseben način neke vrste "ogledalo" kraja in ljudi skozi različna obdobja preteklosti. V tem sklopu je tudi nekaj izbranih pesmi, ki v vezani besedi opevajo kraj, se nanj nanašajo ali od tukaj izvirajo.

Martina Stupar in Anica Cernatič-Gregorič sta prispevali izsledke o geološki zgradbi, naravnogeografskih značilnostih in naravni dediščini kraja in okolice.

Damijana Fortunat-Černilogar in Jurij Rosa v prispevku predstavljata pomembnejše spomenike zgodovinske in tehniške dediščine v kraju.

Zbornik zaključuje ohsežen prispevek Jurija Rosa o pomembnejših umetnostnih spomenikih v kraju in okolici: župnijska cerkev sv. Vida, podružne cerkve sv. Kozma in Damjana, sv. Hieronima na Nanosu, sv. Trojice v Pasjem Repu, sv. Nikolaja (Miklavža) pod Nanosom, graščina Rosenek (Rožnik) - Dolenčev grad, graščina Schiwitzhofen - Živčev grad in Zajčji grad - Tavčarjeva hiša.

Zbornik je opremljen z barvnim ovitkom, na katerem sta fotografija kraja in njegova geografska lega na delu zemljevida občine Vipava. Slikovno gradivo je zbral in podnaslovil z ustreznimi podatki o njegovem izvoru urednik sam in pomembno dopolnjuje posamezne prispevke. Objavljeni so posamezni dokumenti in fotografije, zlasti pa več starejših razglednic kraja.

Delo je prelepo darilo urednika in glavnega pisca Jurija Rosa rojstni vasi in bi si jo lahko želel sleherni kraj.

Ivanka Uršič

Ivica Žnidaršič, Nekaj o vojni škodi in pravicah (Zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva), Ljubljana, RKS 1996, 202 strani

Knjiga Ivica Žnidaršič O vojni škodi in pravicah ter sprenuna beseda dr. Toneta Ferencja Slovenski izgnanci 1941-1945 - civilne žrtve vojnega nasilja je izšla v razgibanem trenutku, ko se na različnih ravneh ponovno odpirajo vsebinska vprašanja o dogodkih v času druge svetovne vojne. Pri celotnem dogajanju, ki je razburkalo dogajanje, ne le pri nas, ampak razburja duhove tudi drugje v Evropi, gre, kot se da iz povedanega že razbrati, za proces historične revizije, ki se problematike druge svetovne vojne loteva na različne načine. V vsaki državi ima to delovanje svoje značilnosti, ki jih definirajo teme nacionalne zgodovine. V Sloveniji so se po osamosvojitvi leta 1991 začele pojavljati teze o nepotrebnosti partizanskega boja. Marsikaj je bilo napisanega in izdanega v smislu teze, da okupator le ni bil tak, kot smo ga slikali vsa poveljna leta. Podobne teorije izmikanja so dobile svojo domovinsko pravico tudi v resnih razpravljanih, ki so raznarodovalne načrte okupatorskih držav v drugi vojni skušali zmanjšati do tiste mere, kot da jih ni bilo.

Ko na en način iščemo pravico za žrtve povojnih dogajanj, ne smemo pozabljati vse to, kar so Slovenci prestali v drugi vojni, ko je prišlo do nasilnega razkosanja Slovenije in množičnega izгона Slovencev leta 1941 v izgnanska taborišča širom Reicha in drugam, izгона Slovencev v koncentracijska taborišča in na prisilno delo. Kot piše dr. Tone Ferenc v sprenni besedi, je bil namen okupatorjev izničiti slovenski narod kot etnično enoto, saj je bil izgnan vsak deseti Slovenec, ki je živel tedaj na nemškem zasedenem območju, kar je najvišji odstotek izgnancev v vseh zasedenih evropskih deželah. Slovenski izgnanci so bili razseljeni od Poljske do Francije, od Makedonije do Severne Nemčije. Trpeli so vsestransko pomanjkanje, ob prihodu domov pa mnogi niso našli ničesar. Zmanjševanju in pozabljanju te problematike se je avtorica uprla z izdajo študije, ki ohranjava problematiko slovenskih izgnancev v letih 1941-1945 in popis vojne škode ter uveljavljanje pravic do njenega povračila. Raznarodovalni programi okupatorjev so dejansko sledili cilju uničenja in potujčevanja Slovencev. Mogoče so bile metode uničevanja v primerjavi z židovskim narodom drugačne, vendar je končni cilj ostajal isti: očistiti okupirane dežele tamkajšnjega prebivalstva in poskrbeti za novega, rasno čistega prebivalca, ki naj bi bil vreden rasne teorije, na katero je leta 1983 pristala tudi Kraljevina Italija.

V delu Ivica Žnidaršič gre iskati predvsem podatkovno osnovo vsega, kar smo zgoraj omenili. Na samem mestu, kar daje knjigi posebno vrednost, najdemo podatke, ki se nanašajo na vojno odškodnino žrtvam druge svetovne vojne, pa podatke o zakonih, zakonskih predpisih in odredbah, ki uravnavajo to problematiko in na osnovi katerih je bila popisana vojna škoda. Podan je tudi pregled, kaj je jugoslovanska država v povojnem času terjala od Nemčije, Italije, Madžarske, Avstrije. Podani so predlogi, kako bi se posamezni problemi v zvezi z reševanjem vprašanja vojne odškodnine lahko rešili in opozorilo, kako je bila vsa ta problematika normirana v drugih državah in kako so se tam reševali enaki problemi. Avtorica nam zelo bogato postreže s podatki o ocenitvah vojne škode za Slovenijo, ki so jo povzročili Nemci, Italijani, Madžari in Avstrijci z navedbo splošnega pregleda dogovarjanja z nemško državo in vsega, kar je bila Nemčija dolžna in česar ni izplačala. Po kritični obdelavi podatkov o vojni škodi, storjeni med drugo svetovno vojno, bomo končno lahko dobili realno sliko tedanjega stanja. Kot so marsikdaj pri splošnem ljudskem mnenju mislili, da so okupatorske države poravnale svoje obveznosti, ki jih je kasneje prejšnja oblast uporabila namensko, pa gre po besedah avtorice tudi zato, da marsikdaj ni prišlo do realizacije teh obveznosti. Nova država Slovenija bi se morala po njenem mnenju potruditi, da bi do realizacije teh obveznosti tudi prišlo.

Za pozornega bralca, ki ho v delu našel predvsem praktične podatke, ho poleg prikaza posledic žrtv vojne nasilja zanimivo še razmišljanje o arhivih in

muzejih v Sloveniji in Srbiji, ki hranijo dokumente o žrtvah druge svetovne vojne. Gre med drugim za gradivo haz za repatriacijo, ki so delovale za Slovenijo od maja 1945 naprej in preko katerih so se Slovenci vračali na svoje domove. V teh hazah in sprejemališčih v Sloveniji, bilo jih je okoli 40, so ljudi zdravniško pregledali in popisali. V zvezi s tem naj omenimo predvsem projektne in izvedbene naloge Arhiva Republike Slovenije, Enote na Kongresnem trgu 1. Sodelavci te enote so s posebnim računalniškim programom uspeli kljub časovni stiski oskrbeti na desetisoče hivših izgnancev in drugih žrtv vojne nasilja s potrebno dokumentacijo, ki je nastala na osnovi omenjenih popisov iz haz za repatriacijo, s katero so lahko kandidirali na državno zakonodajo za uveljavljanje pravic.

Poglavje o repatriaciji je izredno zanimivo za tisti del naše zgodovine, ki je sovpadala z izgradnjo nove oblasti porušene in opustošene domovine in človeškim veseljem vseh, ki so se po dolgih letih izgnanstva vračali na svoje domove iz Evrope in drugih krajev nekdanje Jugoslavije. Avtorica, ki je bila sama izgnanka in je s te plati opaziti njeno osebno prizadetost, da hi se tragična stran slovenske zgodovine na izgubila, je v svojem res dragocenem delu pokazala še dokaj nepojasnjeno stran naše preteklosti. V delo je vpela usodo tisočev najhnih ljudi, ki jih ponavadi zgodovina z veliko začetnico obide. Mogoče je v njenem prispevku zaslediti celo nekaj več, in sicer napotek zgodovinarjem in upravi, da je veliko vprašanj s tega aspekta še nerešenih in hi se hila za nadaljnjo obravnavo te problematike potrebno marsikatero stvari še lotiti in jo preučiti.

Metka Gombač

Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem. Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju. Študije 2. Celje 1996, 95 strani.

Celjski arhivist Milko Mikola, ki je dvignil nemalo prahu s svojo knjigo o izvensodnih procesih na Celjskem, nas tokrat preseneča z monografijo o starih industrijskih podjetjih na Celjskem. Ne glede na vsebino, se nam zdi objava knjige še posebno pomembna ker potrjuje, da krog slovenskih arhivistov, ki jim ni bistvena le tehnika arhivskega dela, le ni tako najhnen. Še več! Zdi se, da so bili tisti, ki jim je hila bistvena le velikost fascikla in kot pod katerim sije nanj skladiščna žarnica, o vsebini pa niso imeli pojma, le najholj glasni in da zopet stopajo v prve vrste tisti, ki dejansko razumejo kulturno in znanstveno poslanstvo arhivov. Vprašanje namreč ni trivialno. Če se ho seda-

nji trend odnosov do raziskovalnih inštitutov nadaljeval, bo postala vprašljiva njihova prihodnost. V primeru izpeljave črnega scenarija, ki ima močne zagovornike celo med delavci inštitutov, se zna zgoditi, da se bo baza raziskovalnega dela na zgodovinskem področju vrnila tja, kjer je že nekdanj bida: poleg univerze bodo pomembni le še muzeji in arhivi. Zato ni nepomenljivo, kaj se v arhivih dogaja, kakšni ljudje so tam in kaj delajo. Žal je razrešitev teh vprašanj izven strokovnih meril in razprav in prebaja celo v veliki meri v sfero dnevne strankarske politike.

Gospodarska preteklost slovenskega dela Štajerske, še zlasti celjskega področja, ni povsem neobdelana. Nekaj že vemo, pogrešali pa smo sistematičen, na virih sloneči pregled. Milko Mikola, ki se je doslej bolj posvečal naši politični preteklosti, je tokrat stopil na gospodarsko področje in dokazal, da mu ni povsem tuje, še več, z navajanjem števila in vrste delavcev ter višine plač kaže velik poslabšanje za socialna vprašanja. V svojem pristopu marsikje spominja na starost slovenskih zgodovinarjev dr. Vlada Valenčiča. Vsekakor bi bilo strokovno nadaljevanje te poti, glede na pomen celjske industrije v širšem slovenskem prostoru le železi. Tematike se loteva po industrijskih panogah: gradbeni, grafični, keramični, kemični, kovinarski, lesni, steklarski, tekstilni, usnjarski in živilski. Na koncu je dodal še nekaj firm, ki jih ni mogel razvrstiti med gornje. Posamezno podjetje spremlja od začetkov do leta 1940. Navaja preko 260 naslovov firm, od katerih so mnoga presegla lokalni nivo. Westnove tovarne so seveda najbolj pomembne, krivično pa bi bilo spregledati druge. Samo kot zanimivost naj navedemo, da so pralni prašek persil izdelovali na Celjskem že pred letom 1930 in da je bilo na "Celjskem", ozemlja natančneje ne opredeljuje in seže celo na Kranjsko, pred drugo svetovno vojno na obravnavanem področju navzoče še danes eno vodilnih podjetij gasilske opreme Rosenbauer iz Linza. Na sploh lahko za tankajšnje podjetnike ugotovimo, da so v svoji podjetnosti vedno stremeli po zadovoljitvi potreb širšega področja. S tem so tudi tehnološko in kapitalsko lažje sledili konkurenci. Tako niso bili odvisni zgolj od lokalnih gospodarskih in seveda političnih razmer, ampak jih je večina nekaj pomenila v širšem prostoru. Ima pa ta "mednarodna razsežnost"

veliko "lepotno" napako, ki se kaže v nazivih firm. Do konca monarhije bijejo v oči nemške, kasneje pa jugoslovenske.

Delo Milka Mikole se naslanja predvsem na podatke, ki jih je našel v Zgodovinskem arhivu v Celju in osrednjem slovenskem arhivu. Očitno vire dohro obvlada, saj je izredno suveren in izčrpen. Ker inštitucija kjer je zaposlen očitno ne premore ustrezne biblioteke, se je v delo prikradlo nekaj nebitvenih napak, ki raven dela prav nič ne znižujejo, ne bi pa bilo dobro, če bi jih kdo prepisal. Na mestu kjer omenja dvorsko železarno in njeno povezavo s Štorami (str. 32), hi morali biti omenjeni knezi in ne grofi Turjaški... Zdi se, da bi tudi nekoliko vpogleda v Štajerski deželni arhiv delu le koristilo. Slednjega ne gre razumeti kot kritiko, ampak kot željo, da bi imeli arhivisti, ki vedo kaj je treba raziskovati, boljše možnosti za delo, predvsem pa se naj pri delitvi denarja za delo in pri neposredni organizaciji dela oziroma delitvi arhivskih nalog še posebno gleda na tiste, ki vedo kaj in kako morajo delati. Nekoliko tragično je namreč srečati sredi dopoldneva na Dunaju kolega, ki ne ve kam hi s časom (in denarjem?), sam pa bitiš iz enega arhiva v drugega in ne veš kje in kaj bi prihranil.

Knjiga Stara industrijska podjetja na Celjskem je nedvomno velik dosežek avtorja in "celjske zgodovinske šole". Mogoče mu oznaka ni všeč, vendar je dejansko veselje gledati, kako v Celju vedo, kaj je treba delati, marsikje, pa še do idej ne pridejo. Tudi Zgodovinskemu arhivu v Celju je knjiga Milka Mikole v čast Publikacija ima obseg, ki je značilen za tovrstna dela, ki zahtevajo veliko časa in naporov, obsega pa ni mogoče "napesniti" na stotine strani. Ker je bila celjska industrija pomembna in imela surovinske in prodajne zveze v širšem prostoru, ker so bili med njenimi podjetniki tudi za slovensko siceršnjo kulturo pomembni ljudje (Knez), bi bilo prav, da je ne bi spregledali tudi druge slovenske strokovne revije. Ohlajne bralce bodo še posebno pritegnile številne izredno lepe ilustracije. Želeli bi bilo, da bi avtor s to nebvaležno smerjo raziskovanja nadaljeval in da bi našel številne posnemovalce.

Stane Granda

Hotel Triglav in kolodvorsko poslopje na Bledu
razglednica, okoli 1920
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Tuji časopisi in revije

Vjesnik povijesnog arhiva Rijeka, zvezek 37/1995, 392 strani

Decembra 1995 je na Reki izšla sedemintrideseta številka Vjesnika, glasila reškega zgodovinskega arhiva. V šestih poglavjih je na 392 straneh objavljenih šestnajst prispevkov.

V prvem sklopu člankov, združenih pod poglavjem GRADIVO, pet avtorjev obravnava različne teme z območja Istre in Kvarnerja od 16. stoletja do kapitulacije Italije 1943. leta. **Dražen Vlahov** obdela tri glagoljaške dokumente iz Brseča, ki jih danes hrani zgodovinski arhiv v Pazinu. Dokumenti so nastali v obdobju od 1547. do 1615. leta. Pisali so jih glagoljaški duhovniki. Vsebujejo pa popise dot vdov iz Brseča. Sestavni del članka je tudi transkripcija dokumentov v latinico. **Lujo Margetić** v prispevku polemizira z Vaskom Simonitičjem. Ta je namreč 1994. leta objavil statut iz Mošćenice, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije, in je nastal leta 1616, pisan pa je v nemškem jeziku. Margetić ni bil zadovoljen z njegovo interpretacijo in objavo, zato se je dela lotil sam in obenem primerjal "ljubljski" tekst s tekstoma, ohranjenima na Reki in v Zagrebu. **Manon Giron** objavlja tri poročila o šolah na Reki, ki so bila poslana Pokrajinski upravi za Hrvaško in Slavonijo v Zagreb leta 1923. V uvodni študiji nas avtor seznanja z zgodovino reškega območja od razpada Avstro-Ogrske do 1924. leta, ko je s podpisom rimskega sporazuma do tedaj svobodno reško državo dobila Italija. Pritisk italijanskih oblasti, tako upravnih, političnih kot tudi šolskih z namenom čim bolj italijanizirati Reko, pa je bil ves ta čas izjemno močan, o čemer pričajo tudi objavljeni viri. **Ivo Kovačić** objavlja nekaj italijanskih dokumentov o napadih na partizansko čelo na Sušaku pozimi 1941. leta. Iz dokumentov je moč razbrati krutost fašističnega nasilja nad civilnim prebivalstvom in partizani, potem ko se je bila prva partizanska četa, ustanovljena na tem območju, prisiljena razpustiti. **Antun Giron** objavlja "Poročilo o najnovejši tragediji Istre", informacijo o položaju v Istri po kapitulaciji Italije, ki jo je 28. junija 1944 prof. Nikola Žic poslal vodstvu neodvisne države Hrvaške.

Med ČLANKI IN RAZPRAVAMI je objavljenih pet prispevkov. **Darke Milović** je obdelal del mošćeniškega statuta, ki se ukvarja s kazenskim pravom. **Olga Maguš** je analizirala urbanistično ureditev predela med Školjčcem in Banskimi vrati na območju Reke in Sušaka skozi daljše zgodovinsko obdobje. Rezultati raziskave naj bi služili revitalizaciji tega predela mesta. Razprava **Milivoja Čopa** je posvečena hoju za vzpostavitev in uveljavitev hrvaškega šolstva na creško lošinjskem območju od začetka 19. stol. do leta 1918. Izpostavil je problem italijanizacije tega ob-

močja, gospodarske in upravne nadvlade manjšinskega dela prebivalcev - Italijanov, ki so skupaj z domačimi "italijanaši" ovirali in onemogočali izobraževanje Hrvatov v maternem jeziku. **Bosiljka Janjutić** je obravnavala posebnost položaja kastavskega območja pri izvajanju vojaške obveznosti v obdobju med obema vojnama. **Boris Zakošek** v svojem prispevku opisuje obnovo in razvoj turizma v Opatiji po drugi svetovni vojni. Za vir mu je služilo arhivsko gradivo opatijskih upravnih organov od leta 1945 do 1947.

V rubriki PRILOGE je **Stanislav Južnič** prispeval članek, kjer je ohdelal genealoško deblo Franja Račkega. Po njegovih ugotovitvah naj bi bili Rački v 17. stol. naseljeni v Raki ob Kolpi. Prva omemba tega priimka naj bi bila v nemški obliki iz leta 1681. Od tam naj bi se nato Rački selili tudi v Gorski Kotar.

Z ARHIVSKO TEORIJU IN PRAKSO se ubadala dva prispevka, in sicer **Marina Sablić-Dorčić** predstavlja vrednotenje gradiva s področja sodstva in njegovo izločanje v zgodovinskem arhivu na Reki, **Denis Šimić** pa nas seznanja s seminarji, ki jih reški zgodovinski arhiv organizira za ustvarjalce arhivskega gradiva.

Med POROČILI preberemo oceno dela Luja Margetića o grobniških urbarjih, ki ga je prispeval **Mile Bogović**, in oceno dela Ferenc Poloskecja o Istvanu Tiszi, ki ga je napisala **Ljubinka Toševa-Karpowicz**.

Med VESTMI na koncu zvezka pa izvemo nekaj več o delovanju podružnice Hrvaškega arhivskega društva Pazin-Reka v letu 1995.

Vlasta Tul

Arhivski vjesnik, letnik 38/1995, Zagreb 1995

Hrvaški državni arhiv je leta 1995 izdal 38. letnik svoje strokovne revije Arhivski vjesnik. Prvi del (Arhivska teorija in praksa) v celoti obravnava eno od osnovnih nalog arhivov, to je problem valorizacije arhivskega gradiva. Josip Kolanović je za posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva, ki je bilo 8. in 9. decembra 1994 v Bjelovarju, pripravil referat Valorizacija arhivskega gradiva v teoriji in praksi, ki ga tu objavlja. Problem odbiranja gradiva, ki je pomembno za kulturo in znanstveno raziskovalno delo, je obstajal vedno, še prav posebno pa se ga občuti danes, ko sodobna administracija proizvaja ogromne količine dokumentacije. V članku avtor obravnava zgodovino

valorizacije, posamezne teorije o tem problemu ter tovrstno prakso v ZDA, Kanadi, v državah Evropske unije ter na Hrvaškem.

Razvoj osnovnih načel izločanja na Hrvaškem pa je obdelal Marijan Rastič. Pravi, da organizirana arhivska služba pri njih obstaja že od leta 1870, ko je bil sprejet Zakon o deželnem arhivu. Pri proučevanju te problematike na Hrvaškem je potrebno upoštevati, da so posamezna področja spadala v različnih obdobjih pod različne uprave (avstrijsko, madžarsko, jugoslovansko itd.), kar je vplivalo na sistem pisarniškega poslovanja. Vse to pa je tudi oblikovalo razvoj arhivske službe na posameznih območjih. Avtor je zbral in predstavil vse zakonske in podzakonske akte o tej problematiki, ki so veljali pri njih.

O odnosu med teorijo in prakso pri valorizaciji arhivskega gradiva je objavil prispevek Davorin Eržišnik. Velik problem je v tem, da pojem valorizacija nima enotnega oz. utrjenega pomena. Tako se včasih uporablja za odbiranje oz. izločanje, včasih pa samo za vrednotenje gradiva. Iz literature izbaja, pravi, da sta dve osnovni metodi dela: valorizacija od lista do lista ali pa po zadevah. Predpisani kriteriji so lahko samo kot napotek za delo, sicer pa se v praksi praktično pri vsakem fondu pojavljajo specifičnosti. Na koncu navaja še najpomembnejše oblike t.i. list. Na Hrvaškem je v uporabi največ negativna lista.

Arhivsko gradivo uprave mesta Zagreba od leta 1850 do 1945 ni pomembno le za zgodovino mesta, temveč tudi za državno zgodovino. To potrjujejo številni zakonski predpisi, statuti, odloki ipd., kjer se Zagreb pogosto obravnava ločeno od ostalih mest. Avtorica članka Duhravka Čengić ugotavlja, da je gradivo ohranjeno skoraj v celoti. Manjša izločanja so bila opravljena le za gradivo iz druge polovice 19. stoletja. Zaključuje z misljo, da izločanje ni več potrebno, nujna pa bi bila računalniška ohlavlja tega gradiva.

Za arhiviste, ki delajo na gradivu po letu 1945, je zanimiv strokovni članek Darka Rubčića Valorizacija arhivskega gradiva mestnih oz. občinskih upravnih enot po letu 1945 (na primeru mesta Zagreba). Avtor je najprej napravil pregled razvoja občinske uprave do leta 1968. Pri valorizaciji tega gradiva so glavni kriteriji: družbena vloga ustvarjalca gradiva, čas in kraj nastanka, stopnja ohranjenosti in struktura gradiva, unikatnost ter avtentičnost in njegove posebne značilnosti. Predno pa se prične z delom, je potrebno proučiti pisarniško poslovanje upravnih enot, pravne predpise ter vse skupaj uskladiti z arhivskimi predpisi in znanstvenimi metodami dela.

O valorizaciji in izločanju arhivskega gradiva zagrebške mestne uprave po letu 1945 pa je napisala prispevek Slavojka Senišin. V njem so navedeni posamezni primeri izločanja.

Zelo pomemben zgodovinski vir so prav gotovo osebni fond, zato je valorizacija tega gradiva zelo zahtevno delo. O tem piše Marina Štambuk-Skalić. Najprej opredeli, kaj osebni fond sploh je. Pri valo-

rizaciji pa je potrebno oceniti praktično vsak dokument posebej, jih nato grupirati v serije (npr. osebni dokumenti, korespondenca itd.). Ohičajno je izločanje pri osebni fondih minimalno oz. ga sploh ni.

Uvod v problem valorizacije gradiva finančnih ustanov objavlja Ivica Šustić. Doslej se s problemom izločanja arhivskega gradiva bank, hranilnic in drugih obnih institucij na Hrvaškem praktično še niso ukvarjali. To je prvi prispevek, ki skuša opozoriti na pomembnost tega problema. To velja predvsem za finančne arhive pred letom 1945, ki so ponekod ohranjeni v ogromnih količinah. Najprej bo potrebno ugotoviti, kaj sploh je arhivsko gradivo v teh fondih.

Pravna zaščita audiovizualnega gradiva ter tehnični problem trajne hrambe le-tega je zanimala Mata Kukuljica, ki ugotavlja, da so zakoni, ki delno zajemajo to problematiko, že zelo stari, Zakon o kinemagnetografski dejavnosti in Zakon o zaščiti arhivskega gradiva in arhivih sta iz leta 1978. Prvi zakon je sicer doživel spremembe leta 1980 in 1990, vendar hrez pomembnejših določil. Razvoj novih medijev v zadnjih letih ju je že močno povozil. Članek ima dva dela. V prvem opredeljuje nerešena osnovna vprašanja nacionalne kinemagnetografije (kaj je filmsko delo nacionalnega pomena, zaščita nacionalne filmske dediščine, zaščita elektronskih zapisov - televizijskega gradiva in videa - ter filmskega traku v barvah, vprašanje uvoza video gradiva ipd.). V drugem delu pa analizira predlog Konvencije o zaščiti evropske audiovizualne dediščine (Strasbourg, avgust 1994). Konvencija je sicer zelo dobrodošla in prinaša nekaj novih navodil, toda tudi z njo ni uspelo opredeliti vseh glavnih problemov, ki stojijo pred nacionalnimi institucijami, ki skrbijo za hranjenje in zaščito audiovizualnega gradiva.

Drugi del publikacije (rubrika Zgodovina institucij) predstavlja članek Duhravke Čengić Razvoj uprave mesta Zagreba v obdobju 1919-1945. To je nadaljevanje članka iz Arhivskega vjesnika 1. 34-35 (1991-1992), zv. 35-36, Zagreb 1991. S tem je zakrožen pregled razvoja mestne uprave mesta Zagreba od 1557, ko se Zagreb prvič omenja kot prestolnica Kraljevine Hrvatske in Slavonije, do leta 1945.

V rubriki Pomožne zgodovinske vede je Stjepan Antoljak objavil prispevek o delovanju Milana Šufflaya (umrl leta 1931) kot paleografa in izjemnega strokovnjaka s področja diplomatike ter profesorja pomembnih zgodovinskih ved v Zagrebu. Njegov osebni arhiv brani Hrvatski državni arhiv v Zagrebu.

Tudi tokrat je objavljen inventar, in sicer sumarni inventar osrednje francoske uprave v Dubrovniku (Acta Gallica) 1808-1814. Izdelal ga je Stjepan Čosić. V prvem delu prispevka opisuje razvoj in delovanje francoske uprave na dubrovniškem območju. Sledijo osnovni podatki o fondu. Ohranjenega je 171 škatel gradiva, v glavnem v italijanščini ter nekaj malega v francoščini. Inventar je izdelan po letih in v okviru tega po zadevah, obsega pa 15 listov.

Štirideset let delovanja konservacije in restavracije

v Hrvaškem državnem arhivu je hilo povod za zgodovinski oris tega dela ter za pregled uspehov in tudi problemov, od katerih nekateri še niso rešeni. Kot priloge so objavljeni seznam zaposlenih, seznam imetnikov pisne dediščine, za katere je laboratorij delal, ter statistični pregled opravljenega dela po letih.

Za Obvestila sta pripravila svoji poročili Josip Kolanović in Mirjana Peremin. Kolanović se je udeležil mednarodne okrogle mize o arhivih, ki jo je pripravil Mednarodni arhivski svet v Washingtonu septembra 1995. Poročilo je zelo podrobno, po posameznih sejalu. Predstavljeni so glavni poudarki posameznih referatov, na koncu so našteje še resolucije, ki so jih sprejeli. Mirjana Peremin se je udeležila mednarodnega arhivskega tečaja v Liverpoolu na temo upravljanja v arhivih ter normah za delo, hranjenje, kontrolo in prenos podatkov. Poslušali so preko dvajset referatov in o najzanimivejših poročila Pereminova v tem prispevku. Na koncu je obiskala še Public Record Office v Londonu, kjer se je seznanila predvsem z delom služb za uporabnike ter čitalnicami (imajo več služb oz. čitalnic, npr. za originalno gradivo, za karte, za mikrofilme, itd.).

Ocene oz. poročila so objavljena za 18 knjig oz. revij. Med drugimi so objavljene ocene tudi o publikaciji V. Žumra Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana 1995 ter Virih, št. 7, Ljubljana 1994 (Jera Vodušek-Starič, Dosje Mačkovšek) in o Sodobnih Arhivih 95, Maribor 1995.

Leta 1994 so se hrvaški kolegi poslovili od dolgoletnega direktorja Zgodovinskega arhiva v Duhrovniku profesorja Mata Kapovića (1929-1994), naslednje leto pa še od dr. Zalavka Šundrića (1915-1995), ki je tudi vrsto let delal v istem arhivu. Isto leto je vrste hrvaških arhivskih strokovnjakov zapustil še dr. Igor Karam. Pomen njihovega dela in življenjske poti so orisane v zadnjem delu Arhivskega vjesnika.

Darinka Drnovšek

Rassegna degli Archivi di stato,
letnik LII, Rim, zvezek 3,
september/december 1992, str. 509-763

Revija je razdeljena na 7 sklopov. Prvi del sestavljajo štirje glavni prispevki.

I. ALEXANDRA KOLEGA, L'archivio dell'Università dei marmorai di Roma, 1406-1957, (Arhiv Univerze kamnosekov v Rimu, 1406-1957), str. 509-568

Avtorica je označila nastanek in razvoj univerze ter njen prvi statut iz leta 1406, ki da slutiti povezanost kamnosekov z zidarji, ki so svoj statut izdali že

leta 1397. Ko je univerza nastajala, še ni bilo socialne diferenciacije (niso še ločili med "umetnikom" in obrtnikom). Leta 1597 izdajo statut "Združenja svetih štirih kronanih" (Compagnia dei SS. Quatro Coronati), leta 1757 pa spremenijo statut univerze. V času francoske vlade doživi univerza zastoje, po letu 1860 pa ponoven vzpon do leta 1870, ko so morala vsa preživeta rimska združenja prenehati z delom. Na koncu prispevka je inventar univerze in "Združenja svetih štirih kronanih".

2. IMMA ASCIONE, Il segretario del Regno. Note su una magistratura napoletana fra XVI e XVIII secolo (Tajnik kraljestva - delovanje neapeljske magistrature med 16. in 18. stoletjem), str. 569-633

Službo tajnika kraljestva (Il segretario del Regno) so Španci ustanovili v Neaplju v prvih desetletjih 16. stoletja. Večino kompetenc je predpisal že Karel V. v zakonu leta 1505. Tajnik kraljestva je predsedoval vsem zasedanjem sveta in v svoj register (notamento) beležil mnenja vseh članov sveta (regentov in podkraljev, svetnikov...). Vodil je zapisnike zasedanj, pri čemer je moral spoštovati tajnost profesionalnih podatkov.

V prispevku je avtorica označila delovanje urada in spremembe, ki jih je sicer španska magistratura doživljala na neapeljskih tleh.

Na osnovi ohranjenih dokumentov, ki jih hrani Državni arhiv v Neaplju, ter dokumentov, ki jih je avtorica našla v nekaterih knjižnicah, je sestavila enoten, kronološko urejen inventar.

3. PAOLA CARUCCI, Il ruolo della formazione professionale nell'evoluzione dell'archivista (Šolanje in strokovni razvoj arhivista), str. 637-646

Prispevek je bil napisan kot uvod v 4. seminar, ki sta ga organiziral Oddelek za pouk arhivistike in profesionalno združenje arhivistov Mednarodnega sveta arhivov (ICA/SAE) v Montrealu od 11.-14. septembra 1992.

V članku avtorica govori o položaju arhivistike in arhivistov v sedanjem, politično in ekonomsko zelo dinamičnem času in prostoru.

Pridobivanje arhivističnega znanja je po posameznih državah različno. Ponekod ga dobijo že v srednjih šolah ali na univerzali. Študij arhivistike je na univerzi lahko vključen v študij zgodovine, celo bibliotekarstva ali informatike. Študentje lahko dobijo znanje na I. ali II. stopnji in podiplomsko. Ponekod imajo pomembno funkcijo društva arhivistov. Položaj in pravni status arhivistov, ki delajo v državnih arhivih, je nemalokrat drugačen od arhivistov, ki delajo v javni administraciji ali v mestnih arhivih.

Leta 1988 je izšel XXXIV. zvezek revije "Archivum". Isto leto je bil tudi prvi mednarodni simpozij, ki je bil posvečen študiju arhivistike. Od tedaj naprej in po simpozijih v Milanu, Haagu ter Pekingu je bilo zbranih veliko informacij. Temu problemu so bili posvečeni tudi številni državni in meddržavni

simpoziji v posameznih državah ter posamezne številke arhivističnih revij.

Arhivistika sega na področje zgodovine institucij in uprave, na področje zgodovinskega pisarstva, v nekaterih državah celo bibliotekarstva, skoraj povsod pa na področje informatike. Delo s srednjeveškim gradivom zahteva znanje mrtvih jezikov in paleografije. Problem je tipičen za Evropo, vendar je prisoten tudi na Kitajskem in na Japonskem. Posebno vprašanje je materialna zaščita dokumentov, pisanih na papirju in tudi na novih nosileh informacij. Primanjkuje univerzitetnih profesorjev, strokovne literature in didaktičnega materiala.

Arhivist se pri svojem delu srečuje s celo vrsto novosti. Poznati mora informatiko, srečuje se s problemom konservacije dokumentov, novimi tehnikami restavriranja, avdiovizualnimi sredstvi. V nekaterih državah arhivisti sodelujejo kot strokovnjaki v zgodovinskih raziskavah, bodisi kot posamezniki ali institucija. Lahko predavajo arhivistiko, paleografijo, diplomatiko in ostale zgodovinske discipline. Pomembno funkcijo imajo pri valorizaciji gradiva.

Avtorica pravi, da je v vsaki državi potrebno takojšnje in jasno oblikovanje vloge arhivistike in arhivistov v družbi.

4. R. MICHAEL MC REYNOLDS, Gli archivi sull'assassinio di John F. Kennedy (Arhivsko gradivo o umoru Johna F. Kennedyja), str. 647-656

Prispevek je napisal direktor Textual Reference Division iz Državnega arhiva v Washingtonu za 12. mednarodni kongres arhivov v Montrealu leta 1992.

Dokumenti o umoru predsednika Kennedyja (Warren Commission - uradno imenovani The President's Commission on the Assassination of President Kennedy) so bili v Državni arhiv prenešeni leta 1964. Bili so strogo zaupni, kar je tudi sicer veljalo za ostale fonde, ki jih hrani Državni arhiv. Dogovor z "Oddelkom za pravice" je predvideval vsakih 10 let (1975 in 1985) kritičen pregled dokumentov, z namenom povečati dostopnost dokumentov. Leta 1992 je bilo dostopnih že 98% dokumentov. Leta 1973 so v arhivu objavili tudi inventar.

V novembru 1991 je izšel film Oliverja Stonea "JFK", v katerem je bil arhiv obdolžen, da je sodeloval v zaroti na državni ravni, z namenom ubiti predsednika in skriti sledi vpletenosti države v umor. Zanimanje javnosti (študentov, novinarjev in tudi državljanov nasploh) za Državni arhiv se je močno povečalo.

Režiser je sicer kasneje izjavil, da je film mešanica resničnih dejstev in domišljije, ljudje pa naj se odločijo, kaj želijo videti.

Avtor se v članku sprašuje, ali bi se vsa zadeva razpletla drugače, če bi se arhiv že pred izidom filma branil, oziroma, če bi sodeloval z režiserjem in zagotovil, da bi film govoril resnico o arhivu. Vsekakor upa, da se negativna izkušnja z mediji ne ho več ponovila, ter skupaj s sodelavci čaka čas, ko bodo do-

stopni vsi podatki o tragičnem umoru J.F. Kennedyja.

V rubriki "Kronike, obvestila in komentarji" so izšli naslednji prispevki:

1. Dal libro alla banca dati: problemi nella trasformazione di un inventario in data base su supporto informatico (Od knjige k banki podatkov) (M. Scardigli), str. 657-667

Avtor v prispevku nakaže probleme prehoda od klasičnega inventarja na banko podatkov v informacijski mreži.

2. L'archivio Cozza (Arhiv družine Cozza) (M. Rossi Caponeri), str. 668-669

3. Seminario di studi: "L'inventariazione degli archivi storici della Chiesa di Bari. Adozione del programma CDS/ISIS ARCA" (Študijski seminar: Inventariziranje zgodovinskih arhivov cerkve v Bariju. Prevzem programa CDS/ISIS ARCA), (Bari, 22.-23. april 1992) (G. Tatò), str. 670-674

4. Convegno: "Il Progetto di direttiva comunitaria sulla tutela dei dati personali" (Posvetovanje o pomenu Strashurške konvencije o zaščiti osebnih podatkov) (Trento, 11.-12. junij 1992) (G. Barrera), str. 675-686

5. XII Congresso internazionale degli Archivi: "La professione dell'archivista nell'era dell'informazione" (XII. mednarodni kongres arhivov: Poklic arhivistov v obdobju informacije) (Montreal, 6.-11. september 1992), (A. Mulè) str. 687-704

6. Congresso nazionale di storia della farmacia (Državni kongres o zgodovini farmacije) (Rim, 6.-8. november 1992) (M. L. San Martini), str. 705-708

Rassegna degli Archivi di stato, letnik LIII, Rim, januar/april 1993, zvezek 1, str. 9-266

Številka ima 3 glavne prispevke.

1. FRANCA PETRUCCI NARDELLI, Codicologia e autografia. A proposito della Chronica civitalis Aquilae di Alessandro Ricci (Strokovna obdelava kodeksa Kronika Aquile Alessandra Rieccija), str. 9-20

Avtorica prispevka označi kodeks s signaturo S/73, shranjen v Državnem arhivu v Ogleju, ki so ga dobili iz knjižnice samostana S. Giuliano, kjer je bil do začetka 18. stoletja. Kronist Alessandro de Ritiis je tam preživel svoja zadnja leta (1493-1497) in tam tudi umrl.

Rokopis meri 23 cm x 16 cm in ima 299 listov. Pisan je v kurzivni gotici. Jezik je latinščina, medtem ko so nekateri naslovi pisani v vulgarnem jeziku. Avtor korektno uporablja abreviature, medtem ko je pisava netdodelana in močno nagnjena na desno stran. Leta 1907 je bil kodeks restavriran.

2. PIERPAOLO DORSI, Tra Venezia e Vienna. L'archivio del Comando generale della veneta ma-

riba (1848-1849) (Med Benetkami in Dunajem. Arhiv Glavnega poveljstva beneške mornarice, 1848-1849), str. 21-42

Članek je rezultat raziskave, ki jo je leta 1975 začel Centralni urad za arhivsko dediščino, o gradivu, ki zadeva Italijo v avstrijskih arhivih.

Našli so do takrat nepoznan del arhiva Glavnega poveljstva beneške mornarice, ki jo je ustanovila revolucionarna vlada v Benetkah marca 1848 in je deloval vse do padca mesta in zasedbe avstrijske vojske avgusta 1849.

Dokumenti so vključeni v arhivske fonde organov in oddelkov avstrijske vojaške mornarice v Vojnem arhivu na Dunaju.

Po razpustitvi Glavnega poveljstva je bil njegov arhiv vključen v fonde Poveljstva avstrijske mornarice. Do leta 1866 so dokumenti ostali v Benetkah, nato pa so celoten arhiv avstrijske mornarice prenesli v Trst. Leta 1885 so italijanske oblasti dobile vrnjen del arhiva Glavnega poveljstva beneške mornarice. Med letoma 1887 in 1888 so Italiji vrnili še del za avstrijsko mornarico nepomembnega gradiva. Vrnjeno gradivo še vedno hrani arhiv v Benetkah. Leta 1908 so ostalo gradivo preselili na Dunaj in ga kasneje vključili v Vojni arhiv. V njem je shranjena še petina gradiva Glavnega poveljstva beneške mornarice.

Na koncu članka je avtor v dodatku (appendice) označil organiziranost glavnega poveljstva, delitev na oddelke ter podrejene organe glavnega poveljstva.

Objavil je tudi inventar fonda Glavnega poveljstva beneške mornarice v Vojnem arhivu na Dunaju. Dodana sta mu seznam Italiji vrnjenih dokumentov ter seznam delovodnikov ter indeksov, ki so leta 1887 ostali v Glavnem pomorskem arhivu.

3. AGOSTINO ATTANASIO, La controversia seguita al decreto di deposito coatto dell'archivio Altieri: pronunce giurisprudenziali e proposte di regolamentazione (Spor, ki ga je povzročil odlok o prisilnem prevzemu gradiva arhiva Altieri), str. 43-86

Nadzor nad privatnimi arhivi v Italiji izvajajo na osnovi interpretacije arhivske zakonodaje. Zakon je zastarel. Sprejeli so ga leta 1963 in najslabše ureja ravno področje nadzora, zlasti sedaj, ko odprtost državnih meja ne omogoča več najboljše zaščite nacionalne dediščine.

Arhiv Altieri je eden najpomembnejših rimskih družinskih (privatnih) arhivov. Obsega gradivo od konca 16. pa do konca 18. stoletja. Družina je dosegla velik vzpon v času, ko je Emilio postal papež Klement X. (1670-1676), in v 18. stoletju, ko so hili trije družinski člani kardinali. Arhiv ima več kot 5000 enot gradiva.

Dne 15. julija 1986 so sprejeli sklep o prisilni oddaji gradiva arhivu, čeprav prve dejavnosti segajo že v leto 1980. Odlok o prisilni oddaji so izdali zaradi neizdelanega inventarja, slabe hrambe dokumentov in neustreznih prostorskih in klimatskih pogojev za hrambo arhivskega gradiva. Kljub izdanemu ukrepu

so izvršitev odložili. Lastnik arhiva se je pritožil na TAR (Tribunale Amministrativo Regionale) za Lacij in tudi na redno sodišče za zaščito lastninske pravice in zaupnosti. Kljub nasprotovanju državne advokature je sodnik razsodil sporno vprašanje in šele 3. novembra 1989 je državni advokaturi uspelo razglasiti nepristojnost sodnika. V času sodnih procesov so se okoliščine, ki so pripeljale do ukrepa, spremenile. Lastnik je obnovil arhivske prostore in odpravil slabe klimatske pogoje. Najvišji nadzorni organ za arhive v Laciju je dobil možnost vpogleda v gradivo. Izdelali so popis gradiva (487 strani).

Še vedno ostaja problem restavriranja poškodovanega gradiva in izdelava inventarja. Če bo to (glede na dogovor z lastnikom arhiva) dejansko mogoče, se bo vsa zadeva lahko končala s preklicom ukrepa.

V nadaljevanju članka avtor prikaže vse aspekte spornega vprašanja in celoten sodni postopek pri posameznih sodiščih. Prispevek zaključuje s trditvijo, da se le z izdelavo natančnih inventarjev da vzpostaviti sistem varovanja privatnega gradiva.

V rubriki "Kronike" so izšli naslednji prispevki:

1. *L'inaugurazione della banca dati dell'Archivio storico del Comune di Firenze* (Predstavitel datoteke Mestnega zgodovinskega arhiva iz Firenc) (Firence, 9. maj 1992) (S. Pieri), str. 87-92

2. *Incontro di studio: "L'archivio dell' Azione cattolica veneziana: l'identità storica di un'associazione ecclesiale"* (Študijski posvet: Arhiv društva "Azione cattolica veneziana": zgodovinski pregled delovanja cerkvenega društva) (Benetke, 7. november 1992) (B. Berloli), str. 93-96

3. *Seminario sull'uso delle fonti orali per la storia d'impresa* (Seminar o uporabi ustnih virov pri zgodovini podjetij) (London, 17. marec 1993) (R. Benedini), str. 97-99

4. *Conferenza OMAT 1993* (Konferenca OMAT - Optical Memory: Application and Technology) 1993, (Milano, 31. 3.-2. 4. 1993) (M. E. Marinelli) str. 100-108

V rubriki "Obvestila in komentarji" sta dva prispevka:

1. *Un archivio di "carte segrete": il Fondo Manoscritti dell' Università di Pavia* (Arhiv "tajnih dokumentov": fond Rokopisi univerze v Paviji) (N. Trnita), str. 109-119

2. *L'Archivio della letteratura presso l'Archivio di Stato di Parma* (Literarni arhiv pri Državnem arhivu v Parmii) (M. Dall'Acqua), str. 120-121

V rubriki "Dokumentacija" je en članek:

Normativa CEE in materia di circolazione dei beni culturali (Predpisi Evropskega ekonomskega združenja o pretoku kulturnih dobrin), str. 122-146
Pravilnik je bil izdan v Uradnem listu, št. 17, 1. 3. 1993.

V članku so poleg celotnega pravilnika objavljeni

še primeri obrazcev, ki jih uporabljajo pri začasnem izvozu kulture dobrin v drugo državo.

Rassegna degli Archivi di stato,
letnik LIII, Rim, maj-december 1993,
zvezek 2-3, str. 270-493

Številka ima 4 glavne prispevke:

1. STEFANO VITALI, Il fondo Enrico Bassi presso la Fondazione "Filippo Turati" di Firenze (Fond Enrico Bassija pri Fondaciji "Filippo Turati" v Fireneah), str. 275-293

Aprila 1987 je Fondacija za zgodovinske študije "Filippo Turati" iz Firene pridobila poleg dragocene knjižnice, zbirke revij in časopisov iz 19. in 20. stoletja še dokumente Enrica Bassija, predstavnika bolonjskih socialistov.

Fond Enrico Bassi je sestavljen iz treh različnih serij dokumentov:

1. Dokumenti, ki jih je Rodolfo Mondolfo pustil v Italiji, ko se je izselil v Argentino leta 1939. Obsegajo zbirko pisem, rokopisov, beležk in študijske zapiske.

2. Štirje fascikli dokumentov Uga Guida Mondolfa o njegovi politični dejavnosti po drugi svetovni vojni.

3. Gradivo E. Bassija, sestavljeno iz prejetih pisem in številnih drugih dokumentov.

O prvem sklopu dokumentov je že narejen inventar. Objavil ga bo Centralni urad za arhivsko dediščino pri Ministrstvu za naravno in kulturno dediščino skupaj z ostalim gradivom iz argentinskega obdobja R. Mondolfa, ki ga hrani Državna univerza v Milanu.

Ostala dva sklopa je avtor predstavil v članku. Na koncu je dodal popis fonda Bassi in dokumentov Uga Guida Mondolfa.

2. FRANCESCA TRIPODI, Il Consorzio del bergamotto di Reggio Calabria e il suo archivio (Zadruga pridelovalcev bergamotke v Kalabriji in njen arhiv), str. 294-322

V prvem delu avtorica članka označi (rastlino) bergamotko in njeno razširjenost. Raste v Kalabriji v obalnem pasu med Gallico in Gioioso Ionico. Tukaj so zanj najboljše klimatski in geološki pogoji. Neuspešno so jo skušali nasaditi na Korziki, v Maroku, v Francoski Gvineji in na Slonokoščeni ohali. Znanstveniki o njenem izvoru niso enotni. Nekateri trdijo, da je naravni križanec pomaranče in limone, drugi pa, da je cepljenec drugih agrumov na grenko pomaračo. Pojavila so se celo razmišljanja, da so jo pripeljali z Antilov, Grčije ali Kanarskih otokov. Možno je tudi, da je v Kalabriji nastala s slučajno mutacijo iz drugih rastlinskih vrst. V botaniki najbolj razširjeno ime je "Citrus bergamia Risso". Je glavna surovina za izdelavo parfumov, kozmetike in različnih farmacevtskih preparatov.

V dokumentih jo v Kalabriji omenjajo že leta 1726 in 1760. V naslednjih desetletjih so jo močno razširili.

Že leta 1885 je bila peti najpomembnejši proizvod Kalabrije. Povpraševanje se je še povečalo, ko so jo začeli uporabljati za kolonjsko vodo. Ekstrat dobijo iz skorje bergamotke. Iz listov dobijo ekstrat "petit grain", uporabljajo pa tudi cvetove, odpadle, nezrele in zrele plodove. Še danes je proizvodnja namenjena tujemu trgu. Glavni kupei ekstrata so Francija (podjetja Coty, Chanel, Dior, Comptior), Švica (Astier, Dupont), Nemčija (Polhasin, Kausal), Anglija (Atkinson, Mennim Hill), ZDA (citrus, American Perfumer), Indija in Japonska.

Na koncu članka je avtorica statistično ohledela podatke o razširjenosti bergamotke v Kalabriji, proizvodnji ekstrata in prodaji ter doseženih cenah na trgu.

Kot dodatek je shema ureditve arhiva in inventar arhiva Zadruga proizvajalcev bergamotke v Kalabriji.

3. GIOVANNA TOSATTI, Il fondo cinematografico USIS nell'Archivio centrale dello Stato (Kinematografski fond USIS v Centralnem državnem arhivu), str. 323-325

Leta 1987 je Centralni državni arhiv prevzel okoli 650 filmskih kolutov, ki so bili v Tržaškem vladnem komisarijatu. Po katalogizaciji so ugotovili, da so večinoma italijanski in tuji (ameriški in evropski) kratkometražni filmi o načrtu Marschall, posneti med letoma 1947 in 1959. Filme, ki prikazujejo gospodarsko problematiko, so posneli v ZDA, Italiji in Evropi. Veliko prostora je odmerjenega obnovitvi ekonomskega in socialnega življenja v Italiji po drugi svetovni vojni. Glavna naloga arhivistov bo ugotoviti originalni izvor filmov, hranba, ureditev celotnega fonda in izdelava inventarja.

4. ANSANO GIANNARELLI, Selezionare - conservare - costruire - trasmettere la memoria: gli archivi (Izbrati - obraniti - sestaviti - posredovati spomin: arhivi), str. 326-332

Prispevek je avtor predstavil na mednarodnem simpoziju "Igra spomina. Sestava in prenos družbenega spomina v dobi informatike: vloga kina in televizije", Rim, 12.-13. novembra 1992.

Predstavil je fond, ki obsega okoli 600 filmov o Zahodni Evropi v načrtu Marschal med letoma 1947 in 1959. Ta tip filmov je bil razširjen v oddelkih USIS (United States Information Service) za informativno-propagandni namen. Uradi USIS so v Italiji delovali od leta 1944 dalje. Poleg zgodovinsko-dokumentarnega pomena, ki ga filmi imajo, je potrebno upoštevati, da so bili posneti za italijansko in evropsko publiko, ki je komaj izšla iz vojne.

Za zavarovanje gradiva so v arhivu sprejeli sklep o prenehanju kakršnegakoli pregledovanja filmov, dokler ne bodo označeni kot "edine kopije". Za takojšnjo uporabo so predlagali pripravo kopij filmov na videokasetah. Kljub vsemu še vedno ostaja vprašanje, kako preprečiti razgradnjo filmskih trakov.

V rubriki "KRONIKE" je 6 prispevkov:

1. **Convegno: "L'archivio nell'organizzazione d'impresa"** (Posvet: "Vloga arhivov v podjetjih"), (Benetke, 29.-30. oktobra 1992) (P. Bozzani), str. 333-344

2. **Il paradigma mafioso. La storia della mafia dall'Ottocento ai giorni nostri** (Zgodovina mafije od 19. stoletja do danes) (C. Torrissi), str. 345-349

Avtor je v prispevku predstavil posvetovanje o mafiji, ki je bilo v Caltanissetta 28. maja 1993. Posvečeno je bilo sodnikoma Paolu Borsellinu in Giovanniju Falconeju ob prvi obletnici njunega uboja.

3. **Il LXIV Convegno degli archivisti tedeschi** (64. posvetovanje nemških arhivistov) (Augusta, 27.-30. septembra 1993) (U. Cova), str. 350-352

4. **XVIII Convegno degli archivisti ecclesiastici: "Gestione degli archivi ecclesiastici: aspetti, problemi, indirizzi, attuali"** (28. posvetovanje cerkvenih arhivistov: Vodenje cerkvenih arhivov: pogledi, problemi, smernice), (Neapelj, 5.-8. oktobra 1993) (E. Baega), str. 353-363

5. **Giornata di studio: "La statistica e l'arte di governare. Storia e attualità della statistica italiana"** (Tematski posvet o vlogi in zgodovinskem pomenu statistike v Italiji) (Siena, 3. novembra 1993) (M. Cacioli), str. 364-370

6. **Convegno: "I Quinque Libri della Sardegna. Microfilmatura e storia"** (Posvet: "Pet knjig" s Sardinije. Mikrofilmanje in zgodovina) (Sassari, 18. novembra 1993) (C. Campanella), str. 371-377

Na Sardiniji so iz druge polovice 16. stoletja po določilih tridentinskega koncila ohranjene krsne knjige, knjige birmancev, poročne in urliške knjige ter status animarum. Za te knjige uporabljajo izraz "Quinque libri". Na posvetu so predstavili projekt mikrofilmanja knjig.

V rubriki "Obvestila in komentarji" so štirje prispevki:

1. **Il principio di provenienza per i documenti nati su supporto elettronico. L'archivistica alle soglie del 2000** (Provenienčni princip za dokumente, nastale na elektronskih nosilecih informacij. Arhivistika na pragu 21. stoletja) (E. Ludolini), str. 378-387

2. **L'Istituto internazionale per la scienza archivistica di Maribor e la rivista "Atlanti"** (Mednarodni Institut arhivskih znanosti Maribor in revija "Atlanti") (U. Cova), str. 388-391

3. **La donazione dell'archivio della Società Montepioni e Montevecchio** (Prevzeti arhivskega gradiva družbe Montepioni in Montevecchio) (M. Valdes), str. 392-393

4. **Un nuovo deposito per l'Archivio centrale dello Stato** (Pridobitev novega skladišča za potrebe Centralnega državnega arhiva) (A. P. Bidolli), str. 394-395

Zdenka Bonin

Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 44/45, Graz, 1995

Vsebina:

Gerhard Pferschy, Delovno poročilo Štajerskega deželnega arhiva za leto 1993 in 1994

Heinrich Purkarthofer, Dodatek: V letu 1993 podeljeni štajerski občinski grbi

Walter Brunner, Starejši listinski arhiv Gallenbergov

Volker Rödel, Arhivalije Teufenbachov v Državnem arhivu Wertheim

Gerhard Maraschek, Mestni arhiv Graz, njegove naloge in fondi

Martin F. Polaschek, Problemi uporabe kazenskih spisov v sodobni zgodovinski raziskavi

Diskusijski prispevek

Oglas: Publikacije Štajerskega deželnega arhiva

Direktor Štajerskega deželnega arhiva Gerhard Pferschy je v poročilu, ki obsega 18 poglavij, opisal delovanje arhiva za leto 1993 in 1994. V dodatku k poročilu je dr. Purkarthofer opisal občinske grbe, ki so bili podeljeni v letu 1993.

Najobsežnejši prispevek je napisal dr. Walter Brunner. Lotil se je starejšega listinskega arhiva Gallenbergov. Leta 1954 je Štajerski deželni arhiv dobil 88 originalnih listin plemiške rodbine Gallenberg. Dr. Brunner je s sodelovanjem dr. Boža Otorepea listine obdelal ter objavil. Najstarejša listina nosi datum 9. oktober 1300 in je ustanovna listina samostana sv. Klare v Mekinjah. Zadnja obdelana listina ima datum 24. april 1459 in govori o zastavi polovice desetine, ki jo je kot varščino za izposojno 70 mark šilingov furlanskih kovancev dal Jurij Aueršperški Schiecku Osterbergerju pl. Gamberškemu in njegovi ženi Ani.

Ob koncu precej obsežnega prispevka je osebno, krajevno in stvarno kazalo. Sledi seznam pečatov in risbe pečatov s seznamom. Risb je 71.

Naslednji prispevek je izpod peresa Volkerja Rödel, kjer piše o arhivalijah Teufenbachov v Državnem arhivu v Wertheimu. To je manjši fond listin in spisov gornještajerske rodbine, ki se je imenovala po svojem sedežu Teufenbachu. Arhivsko gradivo je že več kot tristo let v Nemčiji in pripada državnemu arhivu v Wertheimu. Gradivo obsega 32 listin, spisov je za 1,4 tekočega metra, utvrščeni so v oddelek Arbiv Freudenberg.

Gerhard Maraschek je pod naslovom Mestni arhiv Graz, njegove naloge in fondi, objavil referat, ki ga je imel leta 1992 na štajerskem arhivskem dnevu. Mestni arhiv je pododdelek inagistratne direkcije in je od leta 1930 samostojen. Od leta 1970 se nabaja v nekdanji palači Stubenberg - Wildenstein v ulici Hans - Sacks - Gasse 1. Zgodovinski arhiv in glavna registratura sta še vedno celota. Naloge mestnega arhiva so razdeljene na dve področji:

a) Oblastvene naloge, to je uporaba arhiva za vse oddelke magistrata. Posebej je omenil delo z uporabniki, in sicer je največ povpraševanja po načrtih, ki jih želijo arhitekti, hišni lastniki in študenti.

b) Znanstvene naloge so v zadnjih dvajsetih letih zavzele 70% dela. Največ dela je z odgovori raziskovalcev rodovnikov ter s pomočjo pri pripravi disertacij, diplomskih nalog ter pri raziskovanju.

V naslednjem poglavju se dotakne starega graškega mestnega arhiva, ki je prišel v arhiv nepopoln, ker je precejšen del zaradi neustrezne hrambe propadel leta 1820. Nato navede gradivo, ki je ohranjeno. Spisi politično-gospodarskega magistrata pred letom 1820 niso ohranjeni, ohranjeno pa je gradivo sodnega magistrata Graz 1784-1849, med tem graška zemljiška knjiga iz leta 1736 in je ena najstarejših štajerskih zemljiških knjig. Ohranjenih je tudi 108 listin (1302 do 1846). V Mestnem arhivu so tudi knjige meščanov (1720 do 1902), ki spadajo pravzaprav k rodoslovnim virom arhiva. Zbirko pečatnikov si je mogoče sposoditi v Štajerskem deželnem arhivu.

Ohseg gradiva, ki ga hrani Mestni arhiv, je približno 5.000 ton, to je okrog 25.000 fasciklov. Zapora za gradivo je 50 let. Gradivo se izposoja samo oblastnim organom. V arhivu je tudi znanstvena priročna knjižnica s 5.000 zvezki, ki jo financira proračun. Problemi, s katerimi se srečuje arhiv, so predvsem prostorska stiska in premajhno število zaposlenih.

Ob koncu je podan pregled gradiva, ki ga hrani Mestni arhiv.

Martin F. Polaschek se v zadnjem prispevku ukvarja s Problemi uporabe kazenskih spisov v sodobni zgodovinski raziskavi. Leta 1993 so ob spremembi zakona o kazenskem postopku dodali člen 82a, ki govori o dovoljenju za vpogled v kazenske spise za znanstveno raziskovalno delo. Vendar se postavlja kar nekaj vprašanj:

1. kdo ima lahko vpogled
2. za katere spise gre
3. kaj so osebni podatki
4. razlika med osebnim vrednotenjem in osebnimi podatki

Nato piše avtor še o kazenskih določilih ter o uporabi kazenskih spisov, ki "pripadajo" arhivu.

Nada Jurkovič

Der Archivar, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen,
letnik 46, leto 1993, zvezek 1-4

Der Archivar, letnik 46, zvezek 1

Po petnajstih letih so se od 5. do 8. oktobra 1992 drugič v Berlinu arhivarke in arhivarji tako iz Nemčije

kot tudi iz sosednjih držav zbrali na 63. nemškem arhivskem dnevu. Glavno temo zasedanja Arhivi in nemška enotnost so ohranili na treh skupnih delovnih zasedanjih in številnih nadaljnjih prireditvah pod različnimi zornimi koti. Najprej lahko preberemo kratko poročilo o poteku in prireditvah, ki so se odvijale v okviru nemškega arhivskega dneva in ga je napisal Diether Degreif. Referatom, ki so se zvrstili na arhivskem dnevu, je posvečen pretežni del zvezka. Avtor prvega referata, ki nosi naslov Pomen arhivov za raziskovanje zgodovine NDR, je Hermann Weber z univerze v Mannheimu. V svojem izvajanju se omeji na tri problemska področja: 1. potreba obdelave zgodovine NDR 2. problemi arhivov s stališča znanstvenika in želje ter pobude na arhive in arhivarje in 3. področja tem, ki bi jih bilo s pomočjo arhivov dobro obdelati (npr. primerjava NDR z diktaturami komunističnih strank v deželah vzhodne Evrope, socialna zgodovina NDR, vpliv NDR na Zvezno republiko Nemčije itd.). Naslednji objavljeni referati obravnavajo arhivsko situacijo v novih deželah Zvezne republike Nemčije in so bili prebrani v okviru prve in druge skupne delovne seje. Hermann Schreyer, direktor zveznega arhiva v Potsdamu, v prispevku poda svoje izkušnje glede arhivske situacije v novih zveznih deželah s pogleda po njem zastopanih arhivov. Ponazori groteskno situacijo z navedbo primera, ko je od prejšnje NDR, v kateri so bili za približno enake upravne naloge skupaj pristojni trije ministrski veliki upravni aparati, od septembra 1990 te naloge prevzel centralni državni arhiv v Potsdamu. Josef Hartmann se obrača k temi delovnega zasedanja z zornega kota državnih arhivov. Ulla Jablonowski pa v preglednem prispevku predstavi svoj pogled s stališča komunalnih arhivov, in sicer število, ohseg gradiva, naloge in prisotnosti "komunalnih končnih arhivov" v prejšnji NDR in tendence razvoja v komunalnih arhivih po obratu.

Dagmar Unverhau informira bralce o arhivski situaciji, obsegu varovanega gradiva, tako s svojega službenega položaja kakor tudi možnega dostopa preko uporabnikov. Petra Listewnik iz regionalnega gospodarskega arhiva pri industrijsko-trgovski zbornici v Leipzigu nam opiše nadvse raznolike probleme prehoda v novo družbeno okolje s pogleda gospodarskih arhivov. Radijski arhivi v nekdanji NDR: urejanje, varovanje in odprtost pod koordinacijo nemškega radijskega arhiva, Frankfurt am Main, je tema, na katero opozarja Joachim F. Leonhards iz nemškega radijskega arhiva v Frankfurtu a. M. Šanse in tveganje uporabe optičnih in elektronskih zbirnih medijev je hila tema tretje skupne delovne seje. Na to temo so objavljeni štirje referati, ki vsak s svojega, vendar dopolnjujočega, zornega kota predstavijo temo zasedanja. Direktor Deželne arhivske direkcije Baden-Württemberg Hartmut Weber v svojem izvajanju predstavi moderne zbirne tehnike in digitalno dokumentacijsko upravo in se ukvarja istočasno z vprašanjem, ali se s tem stopa na pot informacijskega paradiza ali v slepo

ulico. Nujni cilj arhivov je dolgoročno varovanje gradiva s trajno vrednostjo v originalu. Uporabi optičnih in elektronskih zbirnih medijev v upravi in iz tega izvirajočim posledicam pri teoriji in praksi v arhivih veljajo izvajanja arhivske direktorice dr. Anglike Menne-Haritz iz Marhurga. Odločitev za vpeljavo avtomatiziranega pisarniškega sistema (poslovanja) pomeni dolgoročno (zvezno) vez s tehnološkim razvojem, na katerega se ne da vplivati. V praktično neomejeno razpoložljivem optično-elektronskem prostoru in nasproti temu papirni podlagi vidi možen hitrejši dostop do nakopičenih informacij. K večji veljavnosti doslej pripomore samo varčno vstavljen pisarniško-avtomatizacijski sistem. Referat Huberta Salma iz arhiva za krščansko-demokratsko politiko ustanove Konrada Adenauerja v St. Augustinu piše o dolgoročnem arhiviranju v tiskovni dokumentaciji ustanove s pomočjo optičnih zbirnih medijev in se opira na praktične izkušnje, ki so bile pridobljene tako pri razvoju "sistema pri upravi in dokumentaciji arhivskega gradiva" kot tudi pri uresničevanju koncepta za elektronski tiskovni arhiv. Zadnji prispevek na to temo delovne seje posreduje Jürgen Weise z doseženo okrožnico-podatkovno banko na nemškem industrijskem in trgovinskem dnevu.

Sledijo poročila vseh osmih strokovnih skupin o njihovih delovnih sejah na 63. arhivskem dnevu.

Arhivskim poročilom in zasedanjem so namenjene nadaljnje strani časopisa. Najprej z nemškega področja: Clemens Rehm poroča o opremi filmske čitalnice v Generalnem deželnem arhivu Karlsruhe, Peter Dolins piše o investituri novega predstojnika v Nordrhein-Westfalskem glavnem arhivu. Naslednje poročilo govori o arhivu deželnega zbora iz Thüringa, Angela Toussaint nas seznani z začetkom dela Hessiškega gospodarskega arhiva. Sledijo poročila o delovnih zasedanjih in sejah, ki so se vršila v letu 1992 na območju Nemčije, in sicer: arhivski dan Hessen-Thüringen, ki nam ga opišeta Werner Moritz in Volker Wahl, poročilo o 26. renskem arhivskem dnevu v Straßenu podaja Adelheid Rahmen-Weyer, o 2. arhivskem dnevu brandenburških komunalnih arhivov Ralf-Rüdiger Targiel, o 21. in 22. strokovnem srečanju arhivarjev komunalnih arhivov Schleswig-Holstein v Schleswigu Matthias Schartl, o kolokviju, ki je potekal v Freiburgu na temo varovanja privatnih arhivov, nas seznani Joachim Fischer, Ulrike Albrecht pa nam poda poročilo letnega srečanja delovne skupine "regionalni gospodarski arhivi" v Münchnu. Rolf Nagel poroča iz Brazilije: arhivistika v Salvadorju da Bahii - primer arhivske pomoči pri razvoju. Iz Luksemburga pa poročajo o ustanovitvi združenja luksemburških bibliotekarjev, arhivarjev in dokumentalistov.

Sledijo poročila oziroma ocene 21 knjižnih enot. Proti koncu se lahko seznanimo še z osebnimi obvestili ter preberemo posmrtnici dr. Anneliese Düsing, dolgoletni direktorici Mestnega arhiva Wismar, in dr. Manfredu Hamannu iz Glavnega državnega arhiva v

Hannovru. V okviru rubrike z naslovom Razno zasledimo kar nekaj prispevkov z različnih področij: kinematografija, pedagogika in arhivi, vračanje arhivskega gradiva, dodatno izobraževanje arhivarjev ... ter datume raznih prireditev. Z obvestili društva nemških arhivarjev se konča 1. zvezek 46. letnika.

Der Archivar, letnik 46, zvezek 2

Najprej lahko preberemo poročilo Angelike Menne-Haritz o XII. mednarodnem arhivskem kongresu, ki je bil od 6.- 11. septembra 1992 v Montrealu. Poklic arhivarja in informacijska doba je bila tema tega kongresa. Po njenem poročilu se je program na kongresu odvijal takole: uvodnemu predavanju je sledila prva plenarna seja z glavnim referatom Liv Mykland iz Norveške, ki je nosil naslov: Od zaposlitve do poklica (določanje mesta arhivarjev). Njen referat so dopolnili še štiri dodatni referati in diskusija na to temo. Druga plenarna seja je bila organizirana nekoliko drugače. Prispevek Richarda Coxa o standardizaciji (normiranju) v arhivu je bil predvajan v dveh sejnih dvoranah paralelno kot video posnetek. Ukvarjal se je z razvojem in uporabo norm v arhivu kot orodju v informacijski dobi. Na prvem paralelnem zasedanju je govoril Leopold Auer, Avstrijski državni arhiv Dunaj, o standardizaciji arhivske terminologije. Istočasno s prvim paralelnim zasedanjem je potekalo drugo paralelno zasedanje, na katerem je bilo v prispevku Herveja Bastiena najprej govora o razvoju in uporabi standardizacije pri ovrednotenju (valorizaciji). Tretja plenarna seja je obsegala referate, ki so se ukvarjali z vprašanji o izobrazbi za novooznačene poklicne delovne strukture (arhivsko strokovno izobraževanje). Na četrti plenarni seji pa so v temi Skupno delo arhivov v službi družbe obravnavali različne aspekte institucionalnih kooperacij na nacionalni ali internacionalni ravni. Avtor naslednjega prispevka v tem zvezku je Ingrid Grohmann, govori pa o podružnici (izpostavi) državnega arhiva Dresden v mestu Bautzen. Historični viri tega arhiva pričajo o teritorialno-državnem, ustavno-pravnem in upravno-zgodovinskem razvoju. Nadalje Botho Brachmann s svojim prispevkom opomni bralec, da je 9. avgusta 1992 minilo sto let od rojstva Ernsta Posnersa. Bil je iniciator in zgled arhivskega poklica tako v Nemčiji kot tudi v ZDA. Kot so ustanovitelj moderne arhivistike in novih oblik akademskega kakor tudi neakademskega izobraževanja/izpopolnjevanja, kot teoretik in avtor številnih publikacij si je Ernst Posner postavil trajen spomenik. Slediti njegovim še danes plodnim idejam in pobudam (sugestijam) je naloga bodočega arhivskega dela.

V tem zvezku je objavljen tudi pregled zakonskih določil in upravnih predpisov za državno arhivsko gradivo in arhivsko varstvo v Zvezni republiki Nemčiji, ki sta ga pripravila Peter Dohms in Anette Gebauer-Berlinghof.

Poročila o dejavnostih, zanimivih za področje arhi-

vistike, obsegajo: poročilo z mednarodnega področja, v katerem Hans Eugen Specker poroča o zasedanju sekcije arhivarjev komunalnih arhivov (ICA/SMA) pri XII. mednarodnem dnevu v Montrealu, Eckhart G. Franz podaja poročilo sekcije za arhivsko izobraževanje pri mednarodnem arhivskem svetu, Günther Buebstah poročilo o razširitvi mednarodnega arhivskega sveta z novo sekcijo arhivarjev parlamentov in političnih strank, sledi obvestilo, da je od 30. 11. do 11. 12. 1992 v nacionalnem arhivu v Lizboni potekal seminar o razvoju arhivov. Naslednje poročilo govori o sodelovanju med rusko in dolnjesaško arhivsko upravo. Kot priloga k poročilu je objavljen tudi dogovor o težiščih njunega sodelovanja. V tej rubriki izvemo tudi, da je bil 5. in 6. novembra 1992 v mestu Bocholt nemško-nizozemski arhivski simpozij, o katerem poroča Volker Schroeder. Jesensko zasedanje društva komunalnih arhivarjev "ERASM" je potekalo v kraju Turckheim v bližini mesta Colmar in predstavi nam ga Joachim Sturm. O zasedanju IASA-deželne skupine Nemčije/Nemške Švice v Bernu nam poda poročilo Felix Kresing-Wulf. Z nemškega področja poročajo o ustanovitvi arhiva strank in množičnih organizacij NDR v Zveznem arhivu, Hans-Joachim Schreckenbach o zamenjavi pri vodenju brandenburškega glavnega deželnega arhiva, Jörg Fuehtner o delni selitvi nordrhein-westfalskega arhiva osebnih podatkov Porenja, Claudia Coenes nas seznanja z zapuščino književnika Hannsa Voglsa (1900-1971) v mestnem arhivu Mönchengladbach, Hans Heinz Schütt o 2. mecklenburško-vorpommerijskem arhivskem dnevu v hanzeatskem mestu Stralsund, Wolfgang Müller piše o 36. strokovnem zasedanju porenkopalških in posarskih arhivarjev v Homburgu, na katerem se je zbralo okoli 60 arhivarjev, Uwe Müller o 2. saškem arhivskem dnevu v mestu Chemnitz, Veronika Eisermann o 8. schleswig-holsteinskem arhivskem dnevu v Oldenburgu, Michael Caroli o 52. jugozahodnem nemškem dnevu v Mannheimu, Achim Fenner o 24. in 25. srečanju baden-württenberških okrožnih arhivarjev v Heidelbergu in še Renate Riedl o zasedanju delovnega področja kemijskih arhivarjev v združenju arhivarjev s področja nemškega gospodarstva v Baslu. S področja Združenih držav Amerike poroča Wolfram Werner, in sicer predstavi ameriško revijo s področja arhivistike: *American Archivist*, 52. in 53. zvezek ter *Prologue, The Journal of the National Archives*, zvezek 21 in 22.

Sledi poročilo o literaturi, ki tokrat skupaj obsega 25 predstavitev oziroma ocen raznih del, zelo pestrih po vsebini, ki jo obravnavajo. Po naslovih je potem navedenih še 31 knjižnih enot, vključno z njihovimi cenami.

Navedbi osebnih vesti sledi posmrtnica gospodu Rudolfu Schatzu (1913-1991). Svojo kariero v arhivu je pričel po letu 1950 v Nemškem centralnem arhivu v Potsdamu.

V okviru zadnje rubrike Razno izvemo nekaj novih naslovov in telefonskih števil, nadalje si lahko

preberemo prispevek Johannes Ganserja o projektih filmskega zavarovanja v Zveznem arhivu od leta 1989, Matthias M. Weber in Wolfgang Burgmair predstavita bogato zbirko zdravnice Adele Juda kot medicinsko historični (zgodovinski) in idejno zgodovinski vir. Naslednji prispevek je povzet iz časopisa *Archiv-Kurier* in govori o skrbi za zdravje v arhivih, in sicer o problemu plesni. Tobias Picard nam opiše ekskurzijo 28. učnega tečaja arhivske šole v Marburgu. Na koncu je še opozorilo o izidu knjige o mednarodnih normah za razumevanje vodnih znakov ter seznam raznih prireditev.

Der Archivar, letnik 46, zvezek 3

Arhivi v Augsburgu je naslov prvega prispevka v 3. zvezku. Prispevek je nastal v okviru 64. neniškega arhivskega dneva in 20. dneva deželnega zgodovinskega dneva. Avtorji predstavijo Državni arhiv Augsburg, Mestni arhiv Augsburg, arhiv škofije Augsburg ter Zgodovinski arhiv delniške družbe MAN ("Maschinenfabrik Augsburg - Nürnberg AG"). Johann Bizer v naslednjem prispevku obravnava zakonsko arhivsko ureditev glede prevzema in varovanja podatkov v arhivih. Manfred Boetticher nas seznanja z novjšim razvojem elektronske obdelave podatkov v dolnjesaških državnih arhivih, in sicer na primeru arhivskega programa AIDA. Norbert Reimann objavlja priporočila pri uporabi elektronske obdelave podatkov v komunalnih arhivih, ki jih je izdelal odbor za elektronsko obdelavo zvezne konference komunalnih arhivov v okviru nemških mestnih dnevov in so bila sprejeta na 8. seji zvezne konference komunalnih arhivov 5. 10. 1992 v Berlinu. V dodatku tega prispevka je tudi pregled programov elektronske obdelave podatkov, ki so na voljo za arhivske namene.

Arhivska poročila zajemajo: z mednarodnega področja poroča Martin Dallmeier o konferenci na temo "Češka in Saška v spremembi zgodovine", ki je potekala 10. in 11. novembra 1992 v Aussigu in se je je udeležilo preko 120 zgodovinarjev, arhivarjev, imetnostnih zgodovinarjev, arheologov in visokih učiteljev iz Češke, Moravske, Saške, Bavarske in Avstrije. V dneh 18. in 19. marca 1993 so se v Ochsenhausnu srečali arhivarji in znanstveniki iz treh dežel na nemško-češkem arhivskem kolokviju, kjer so govorili o virih za jugozahodno zgodovino v arhivih češke republike. O tej konferenci nam poroča Volker Rödel. Z nemškega področja se nam predstavi Slikovni arhiv prejšnje NDR, ki je prešel v last Zveznega arhiva, Hans-Walter Herrmann nas seznanja z organizacijskimi spremembami pri deželnem arhivu Saarbrücken, Volker Wahl pa s spremembami v arhivski organizaciji Thüringena. Ulrich S. Soënius poroča o odprtju novega skladišča pri rensko-westfalskem gospodarskem arhivu, Rosmarie Johannes predstavi arhiv srednjemškega kemijskega podjetja BUNA AG. Ingeleore Buchholz poroča o zhoru članov društva nemških arhivarjev deželne zveze Sachsen-Anhalt, Karin Häring

pa o 23. in 24. seji delovne skupnosti komunalnih arhivarjev v okviru mestnega dneva Baden-Württemberg v mestu Karlsruhe in Ulm ter Reimund Haas o pomladanskem zasedanju strokovne skupine 7 (medijski arhivarji), ki je potekalo od 26. do 29. aprila 1993 v Regensburgu. Sledi še prispevek s področja Madžarske, v katerem nam Klára Dóka predstavi novo organizacijo madžarskega nacionalnega arhiva.

V pregledu knjižnih novosti lahko preberemo poročilo oziroma ocene 24 knjig ter navedbo katalogov arhivskih razstav, izdelanih v okviru državnih in tudi drugih arhivov.

Kot že ustaljeno sledijo proti koncu osebne vesti in posmrtnica dr. Ernstu Müllerju (1923-1992), nekdanjemu vodji deželnega arhiva Meiningen.

Rubrika Razno nam prinaša najprej nove naslove in telefonske številke, za tem pa sledijo še ostala obvestila: izročitev slavnostnega spisa vodji deželnega glavnega arhiva v Koblenzu prof. dr. Franz-Josefu Heynu ob njegovem 65. rojstnemu dnevu, obvestilo o treh razstavah zveznega arhiva, o dnevu arhivov Speyer 8. maja 1993, o sodnih aktih državne zbornice v Württembergu, o raziskovalnem projektu "Corpus (celota) starejših kart Germanie" na univerzi Trier, o 3. nadaljevalno-izobraževalnem seminarju türinškega državnega arhiva Meiningen v Aschenhofu, o nadaljevalnem izobraževalnem tečaju zvezne konference komunalnih arhivarjev, o nadaljevalno-izobraževalnih prireditvah arhivske šole Marburg v sodelovanju z deželno arhivsko direkcijo Baden-Württemberg, o 2. strokovnem učnem tečaju "Arhivistika", o novi študijski smeri "medijska dokumentacija" na strokovni visoki šoli v Hamburgu, o zasedanju na temo "Predstavitvene oblike fotografije", o fotografskem delu za dolgotrajno arhiviranje. Rubrika se končuje z navedbo terminov raznih prireditev.

Der Archivar, letnik 46, zvezek 4

Naključno izbrani vzorec pri arhivskem izboru množičnih homogenih posamičnih aktov je naslov prvega prispevka, ki je objavljen v tem zvezku in katerega avtor je Arnold Kluge. Prikaže nam ravnanje in principe pri valorizaciji arhivskih dokumentov, pri čemer loči: srednjeveške listine, novodobne akte ter množične enolične posamične akte 20. stoletja. Obravnava potrebe (zahteve) pri ravnanju naključno izbranih vzorcev ter predstavi obilico variant izhoda. Naslednji prispevek nosi aktualni naslov Vrednotenje in arhiviranje elektronskih datotek, katerega avtor je Arie Nabrings. Prispevek govori o več aspektih: o vplivu elektronske obdelave podatkov na arhivsko delo, o trajnosti zapisov, o klasificiranju in vrednotenju elektronskih datotek, o arhiviranju in o organizacijskih ukrepih pri arhiviranju elektronsko zbranih podatkov ter o aspektih elektronske pismenosti. Peter Dohms in Anette Gebauer-Berlinghof sta tudi za ta zvezek pripravila pregled zakonskih določil in upravnih predpisov za državno arhivsko gradivo ter arhiv-

ske varstvo v Zvezni republiki Nemčiji.

Poročilo o arhivski dejavnosti na mednarodnem področju nam posreduje Dieter Degreif. Seznan nas s kolokvijem, na katerem so se srečali zastopniki zveze arhivarjev iz Nemčije, Avstrije kakor tudi vzhodne in jugovzhodne Evrope in je potekalo 18. junija v Münchnu. Z nemškega področja se nam najprej predstavi saški gospodarski arhiv, potem poročajo: Hans G. Ruppel o 16. hessenskem arhivskem dnevu v kraju Groß-Umstadt, kjer so govorili o arhivskih stavbah danes. Naslednje poročilo je povzeto po časopisu Unsere Archive in govori o 37. strokovnem srečanju porensko-pfalških in posarskih arhivarjev in arhivarjev v Oppenheimu. Peter Rückert nam opiše 53. jugozahodni nemški arhivski dan v Leutkirchu, Dietmar Konrad srečanje članov restavratorskega odbora arhivske uprave zveze in dežel, ki je potekalo 30. in 31. marca 1993 v Dresdnu, H. Eberhard Zorn 20. sejo odbora v okviru konference arhivskih referentov, ki se ukvarja z elektronsko obdelavo podatkov. Vodje resorjev in vodilni arhivarji evangeličanskih arhivov so se srečali 14. januarja in 28. aprila 1993 v Berlinu. Carles Maria Raddtz nam poroča o 3. zasedanju severnonemških cerkvenih arhivov v Helmstedtu, Kerstin Stockhecke o 5. delovnem in izpopolnjevalnem srečanju za arhivarje cerkvenih arhivov iz Westfalije v Lübbecku ter Ruth Kappel o delovnem srečanju 1993 združenja nemških gospodarskih arhivarjev v Ludwigshafnu. S področja Rusije nam Manfred Heinemann predstavi Državni arhiv ruske federacije in Volker Schockenhoff nove vire za zgodovino sovjetskih vojnih ujetnikov v nemškem rajbu.

Predstavitev knjižnih novosti zajema poročila oziroma ocene 20 del, ki so vsaka po svoje v zvezi z arhivsko dejavnost. Nadalje je navedenih še 57 del samo po naslovih. Sledi seznam objav publikacij, ki so jih izdali nemški arhivi.

Ohsežna je rubrika Osebne vesti, ki prinaša vesti o imenovanjih, premestitvah in nastavitvah arhivskih delavcev v nemških arhivih.

Posmrtnica, ki jo je spisal Franz Götz, je posvečena dr. Herbertu Bernerju (1921-1992). Za njo sledi rubrika Razno z navedbo novih naslovov in telefonskih števil ter objavo drugih prispevkov, med katerimi je objavljen program dodatnega izobraževanja arhivske šole Marburg za leto 1994 ter seznam raznih prireditev. Vsebinsko zvezka končujejo objave društva nemških arhivarjev.

Der Archivar, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen, letnik 47, leto 1994, zvezek 1-4

Poročilo o tem letniku je objavljeno v prejšnji številki časopisa Arhivi (letnik XVIII, leto 1995, št. 1-2)

**Der Archivar, Mitteilungsblatt
für deutsches Archivwesen,
letnik 48, leto 1995, zvezek 1-4**

Der Archivar, letnik 48, zvezek 1

Kot je že ustaljeno, se prvi zvezek vsakokratnega novega letnika te revije pričinja s poročilom o nemškem arhivskem dnevu. Leta 1994 je to, po vrsti 65. zborovanje, potekalo v Dresdnu od 4. do 7. oktobra. Splošna tema tokratnega zborovanja je bila namenjena zavarovanju (zagotovitvi) izročila, osrednji temi arhivskega dela. Vodje arhivskih uprav zveze in dežel so se srečali že 4. oktobra. Istočasno je potekalo tudi zasedanje 11. zvezne konference komunalnih arhivov. Pozno dopoldne 4. oktobra je bila tiskovna konferenca društva nemških arhivarjev. Dopoldne 5. oktobra je dr. Reimann uradno odprl nemški arhivski dan. Problemi so se obravnavali na treh ravneh: na skupnih delovnih sejah, na sejah strokovnih skupin in prvič tudi na razširjenih strokovnih skupinskih sejah sekcij. Prvi objavljeni referat nosi naslov: Varovanje izročila arhivov v njihovem pomenu za demokratični družbeni red. Za izhodišče referata in svoje izvajanje si je avtor Reiner Groß vzel citat iz dela Karla Gottloha Günthera: "Dobro in slabo stanje deželnega arhiva ima nemajhen vpliv na hlagor cele države". Funkcija arhivov kot mest varovanja in zagotovitve pisnega izročila v dolgoročnem pomenu, vključno z modernimi nosilci podatkov, po njegovem mnenju za historično raziskavo ni nič več vprašljiva. Varovanje izročila se ne začne šele v arhivu in ni odgovornost samo arhivarjev, marveč se prične že pri ustvarjalcih v upravi, na vseh varstvenih ravneh, od občinskega urada preko mestne uprave in naprej do najvišjih organov. Sledijo referati, ki so se zvrstili na prvi skupni delovni seji, in so obravnavali današnjo dobo, ki nam ponuja obilje informacij in obenem močne informacijske izgube ter njihov pomen za arhive. Eckhard Lange se je posvetil besedi informacija in njenemu paradoksnemu pomenu danes. Na eni strani je izključeno, da bi vse obdržali, kar se danes z informacijsko tendenco proizvaja, na drugi strani pa vendar obstaja postulat, vse ohdržati. Naslednji referent Michael Wettengel, Zvezni arhiv Koblenz, se v svojem obširnem referatu ukvarja na izkušnjah v zvezni upravi temelječem "varovanju izročila v upravi brez papirja". "Ohilju informacij množičnih medijev" posveča Edgar Lersch, Južnonemški radio Stuttgart, svoje izvajanje pod naslovom "Vrednotenje in odprtost". V sklopu zasedanj po sekcijah se je sekcija I ukvarjala s temo: izgube prevzemov in nadomestna izročila. Pri izgubah se je mislilo predvsem na vpliv vojne in naravnih nesreč in v referatih, prebranih na tej sekciji, so si avtorji izmenjali poskuse za nadomestna izročila. Dieter Brosius v svojem referatu, ki nosi naslov Izgube zaradi vojne in škode poplav v Glavnem državnem arhivu Hannover, ohžaluje, da prizadevanja, da hi zaradi vpliva vojne nastale boleče izgube arhivskega gradiva s pomočjo

nadomestnih in sekundarnih izročil izravnavali (poravnali), niso pokazala želenega uspeha. O izkušnjah na to temo v Mestnem arhivu Dortmund piše Günther Högl. Annette Göhres v svojem prispevku Izgube v cerkvenih arhivih - možnosti nadomestnih izročil, predstavi nekaj nadomestnih izročil, ki so na razpolago. S stališča parlamentarnega arhivarja podaja Günther Bradler, Deželni zbor Baden-Württemberg, Stuttgart, možnosti nadomestnih prevzemov. Prispevek Michaela Mercbela, Saški glavni državni arhiv, je posvečen specialno močno uničenim izročilom, kakršna so v povojnem času tipična za arhive novih zveznih dežel. Referati, prebrani v okviru sekcije II, obravnavajo zavarovanje izročila na mikrofilmu in elektronskih zbirnih nosilcih. Achim Baumgarten, Zvezni arhiv Koblenz, podaja informativni pregled o pravnih podlagah, praksi in stanju, kakor tudi o možnih perspektivah in možnostih varnostnega filmanja. Na podlagi dolgoletnih izkušenj Jerome H. Grasser govori o zavarovanju izročila genealoških virov, in sicer o delu genealoške družbe iz Utaha v drugem stoletju njihovega obstoja. Novembra 1994 je namreč praznovala stoletnico. Carsten Müller-Boysen, Deželni arhiv Schleswig-Holstein, osvetljuje možnosti in izzive pri arhiviranju v dobi informacijske tehnologije. Gerhard A. Auer pa sledi vprašanju, ali ima pomen fotografije, risbe ter karte in načrte, ki se nahajajo na določenem nosilnem materialu, zavarovati na digitalnih in elektronskih zbirnih medijih. Enaki problematiki toda z zornega kota varovanja tekstov posveča pozornost Hans Joachim Rüks kot zadnji referent v okviru sekcije II. Sekcija III se je ukvarjala s problematiko arhivskih stavb kot pridržku za varovanje izročila. V okviru te teme se Peter Gabrielsen, Državni arhiv Hamburg, v svojem referatu posveča nalogam državnega arhiva, ki leži v notranjosti mesta kot pridržek za planski in finančni model nove gradnje. Bistvene vidike pri ustvarjanju upravnega in uporabnega področja v deželnem cerkvenem arhivu predstavi Werner Jürgensen, Deželno-cerkveni arhiv Nürnberg. Jürgen Weise posreduje izkušnje, ki so hile pridobljene z naravnim klimatiziranjem pri skladiščni stavih porensko-westfalskega gospodarskega arhiva v Kölnu. Volker Kocks, Mestni arhiv Wesel, govori o restavratorski delavnici, ki si je pridobila rang regionalne restavratorske delavnice, s tem, da poleg lastnega mestnega gradiva restavrira tudi ves poškodovan papir in pergament iz arhivov in muzejev iz okolice. Adaptaciji in namenitvi historične stavbe za komunalni arhiv velja pozornost Thomasa Kühlerja iz Okrožnega in mestnega arhiva Haldensleben. Sekcija IV se je ukvarjala s temo: propadanje papirja kot grožnja zgodovinskemu izročilu. Vrste in obseg masovnih poškodb na arhivskem gradivu dokazuje Riekmer Kießling, westfalski arhivski urad Münster, na podlagi preiskav v arhivih različnih zveznih dežel. Hubert Höing predstavi razvoj in uporabo naprave za konserviranje v mestnem arhivu Bieleburg. Postopki, ki je ta čas v preizkusni fazi in še ni

preveč poznan, se posveča Joachim Liers, Nemška knjižnica Leibzig, v svojem referatu, kjer govori o izkušnjah pri razkisanju (odstanjevanju kislosti) knjig in arhivalij. Reinhold Sand, westfalski arhivski urad Münster, piše o restavriranju papirja na bazi lesa glede na nove izkušnje na področju laminacije. Poleti 1994 jim je uspelo v sodelovanju z podjetjem Bückeburger sestaviti in izgraditi prototip naprave za laminiranje, s katerim je mogoča laminacija z neko vrsto folije v obratnem postopku. Nadaljnjo možnost ravnanja pri stanju poškodb predstavi Hartmut Weber, Deželna arhivska direkcija Baden-Württemberg, s papirnimi cepilnimi stroji. Nadalje so objavljena poročila vseh osmih strokovnih skupin o njihovih delovnih zasedanjih na 65. nemškem arhivskem dnevu.

V nadaljevanju Andrea Wettmann objavlja nekoliko predelano verzijo svojega predavanja, ki ga je predstavila na 17. bessenskem arhivskem dnevu 15. junija 1994. Prispevek govori o stikib z javnostjo v arhivski strokovni izobrazbi.

Poročila pričanja Günter Buchstab, in sicer z mednarodnega področja, ko poroča o zasedanju sekcije arhivarjev, zaposlenih v arhivih parlamentov in strank v mednarodnem arhivskem svetu, ki je potekalo od 18. do 20. novembra 1994 v Pragi. Z nemškega področja nam Günter Knüppel in Klaus Schmidt govorita o arhiviranju raziskovalnih rezultatov in gradiva ne-univerzitetnih agrarnih raziskav nekdanje NDR in vključitev v gradivo Zveznega arhiva, oddelek Potsdam, Dietmar Schenk poroča o novem arhivu visoke šole unietnosti v Berlinu, Wolfgang Müller o 39. strokovnem zasedanju porensko-pfalškib in posarskih arhivark in arhivarjev, Peter Langhof in Volker Wahl o 43. türinškem arhivskem dnevu v Rudolfstadtu, Susanne Schösser o 25. seji delovne skupnosti poklicnih komunalnih arhivarjev v Heilbrunnu ter Gabriele Mühl-nickel o 28. in 29. seji delovne skupnosti baden-württemberskih okrožnih arhivov v Heidenheimu. Z avstrijskega območja se oglašja Richard W. Apfelauer, in sicer s poročilom o avstrijskem arhivskem dnevu 1994, ki je potekal 5. septembra v Bregenzu. Iz Turčije pa nas Volker Rödel seznanja z osmanskim arhivom v povezavi z arhivistiko turške republike.

Tokratna rubrika poročil o knjižnih novostih obsega prerastavitev 19 del. Kot običajno sledijo nsebna obvestila ter posmrtnica, posvečena dr. Horstu Wittu (1923-1994). V okviru rubrike Razno je poleg objave novih števil objavljeno še nekaj prispevkov različnih tematik (npr.: XIII. mednarodni arhivski kongres v Pekingu, dokumentarni filmi zveznega arhiva, plodno sodelovanje med Deželno-cerkvenim arhivom Kassel in arhivsko šolo Marburg, ne nazadnje je objavljen tudi program izpopolnjevalnega tečaja arhivske šole Marburg za leto 1995). Zvezek se končuje z objavo terminov raznih prireditev ter ohvestili društva nemških arhivarjev.

Der Archivar, letnik 48, zvezek 2

Avtor prvega prispevka, ki nosi naslov Raziskovalno zanimanje (interes) in upava arhivov, je Albert P. Luttenberger. Ukvarja se z vprašanjem, kakšen pomen ima raziskovalni interes zgodovinarjev na dolo arhivarjev. Carl Ahlgrimm v nadaljevanju podrobno opiše potek vračanja gradiva tajne obveščevalne službe državnega arhiva iz Merseburga v Berlin. Wilfried Reininghaus pa nam spregovori o arhivskem varstvu na področju gospodarstva, in sicer poroča o aktualnih izkušnjah na to temo v westfalskem gospodarskem arhivu. Michael Wettengel nam v sodelovanju z Hansom Hofmanom predstavi projekt, ki ga izvajajo na Nizozemskem, in sicer se ukvarja s strojno berljivimi podatkovnimi bazami. Projekt je na kratko označen kot MLG (Maschinelesbare Gegevensbestanden). Peter Dohms in Anette Gebauer-Berlinghof sta tudi tokrat pripravila pregled zakonskih določil in upravnih predpisov za arhivsko gradivo državnih organov in arhivsko varstvo v Zvezni republiki Nemčiji.

V rubriki Arhivska poročila in zasedanja nam najprej Eckhart G. Franz z mednarodnega področja poroča o četrti evropski arhivski konferenci, ki se je odvijala od 13. do 18. septembra 1994 v Lancastru. Anke Leenings podaja poročilo o mednarodnem letnem srečanju v kraju Bogensee pri mestu Bernau, kjer so se od 3. do 9. septembra 1994 srečali arhivarji, ki se ukvarjajo z zvočnimi zapisi in arhivarji televizijskih arhivov. Poročila z mednarodnega področja nadaljuje Wolfgang Müller, ki opiše informativni dan francoskih arhivark in arhivarjev v deželnem arhivu Saarbrücken. Nadalje izvemo, da sta bili vrnjeni dve pergamentni listini s prvimi omembami mesta Zittau češki republiki. Leta 1988 je namreč raziskovalec Rolf Methner iz mesta Zittau odkril v mestni biblioteki Christian-Weise originale teh dveh pergamentnih listin iz let 1238 in 1275, ki sta veljali za pogrešane že od leta 1938. Z nemškega področja lahko najprej preberemo pripombe h kontinuiteti in diskontinuiteti v arhivski zgodovini centralnega nemškega državnega arhiva, nadalje Peter Veddler poroča o poslovitvi vodje Nordrhein-westfalskega državnega arhiva Münster profesorja dr. Hansa-Joachima Behra, Ilona Gottbardt piše o zapuščini Erharda Kriegerja, ki jo hrani Mestni arhiv Ratingen, sledi povzetek članka Siegfrieda Seifeta v Archivgemeinschaft der Archive und Bibliotheken in der evangelischen Kirche o položaju arhivov katoliške cerkve v nekdanji NDR. Ralf Stremmel nam predstavi gradivo Rudarske in industrijske družbe z omejeno odgovornostjo, ki je bilo v začetku leta 1994 podrobno urejeno s pomočjo podatkovnega programa "Lars". Andrea Grosche poroča o 40. strokovnem zasedanju porensko-pfalških in posarskih arhivarjev v Trieru, Ingelore Buchholz o prireditvah dodatnega izobraževanja zvezne konference komunalnih arhivov, Hans Ammerich o zamenjavi v predsedstvu zvezne konference cerkvenih arhivov v Nemčiji, Ralf Stremmel o letnem srečanju regionalnih gos-

podarskih arhivov in Wilfried Reininghaus o dokumentaciji o hranilništvu v Westfalen-Lippe. S francoskega področja poroča Jürgen Klöckler o sprememjenih modalitetah uporabe v okupacijskem arhivu v Colmaru. S področja Velike Britanije Günter Hollenberg predstavlja arhivsko dejavnost v tej državi. Rubriko poročila zaključí Alexander Haritonow z ruskega področja s pregledom obstoječega stanja v arhivu kominterne.

Različni avtorji nam nadalje predstavijo 21 novozdanih del, ki jim sledi tudi seznam objavljenih del, predstavljenih samo z naslovi.

Objavi osebnih vesti sledijo tokrat kar tri posmrtnice. Prva je namenjena Clausu Cramerju (1922-1993), arhivarju in docentu na arhivski šoli v Marburgu, druga Augustu Leidlu (1933-1994), univerzitetnemu profesorju in doktorju teologije, in tretja Hansu Stortu (1912-1994), dolgoletnemu vodji škofjskega arhiva v Limburgu.

Rubrika Razno zaključuje ta zvezek najprej z navedbo novih naslovov in telefonskih števil, potem z raznimi prispevki oziroma informacijami, ki so zanimive za arhivsko področje (npr. viri za zgodovino židov v arhivih novih zveznih dežel, ravnanje z dokumenti sodobne zgodovine v javnosti, nemška centrala za genealogijo ...) ter na koncu s seznamom raznih prirediteljev.

Der Archivar, letnik 48, zvezek 3

Najprej je objavljen prispevek, ki nas popelje po arhivih v Hamburgu in sodi v sklop 66. nemškega arhivskega dneva in 22. dneva deželne zgodovine. Več avtorjev nam predstavi vseli 5 vrst arhivov v Hamburgu. Poleg vrste arhivov je objavljen tudi hamburški arhivski zakon z uvodom Hansa Dieterja Looseja. V naslednjem prispevku se širje avtorji: Ernst Otto Bräunche, Michael Diefenbacher, Herbert Reyer in Klaus Wisotzky ukvarjajo z vprašanjem samoumevnosti arhivske dejavnosti. V zadnjem času je poleg tradicionalnih nalog arhivarjev (valorizacija, prevzem, hramba in obdelava arhivskega gradiva) in zgodovinskih raziskav vstopilo tudi na arhivsko področje zgodovinsko izobraževalno delo, posredovanje in predstavitev zgodovine v javnosti. Mnenja o teh novih dejavnostih pa so še različna in vsaka nastopajo s svojimi argumenti. Toda avtorji zaključujejo, da je v interesu poklica že čas, da se jasno ponazori, da se "mestni arhiv" in "institut za zgodovino mesta" razlikujeta samo po imenu. V nadaljnjem prispevku nam Friedhelm Weinforth posreduje izkušnje v zvezi s koncepcijo in organizacijo arhivske potujoče razstave. Njegov referat nosi naslov Z ravnimi stvarmi na arhivski poti. V nasprotju z muzeji na arhivskih razstavah največkrat nastopajo dvodimenzionalni eksponati, ki naj bi veljali za dolgočasne, nezanimive. Avtor se strinja, da v primerjavi z muzejsko prezentacijo arhivska ne more zmagati, navaja pa vrsto načinov, kako tudi arhivsko razstavo narediti privlačno in po-

sveti se predvsem konkretnim ravnanjem od koncepta do zaključka. Aktualni temi, in sicer elektronski obdelavi podatkov, je namenjena objava prispevka, ki ga je pripravil Michael Wettengel. Posreduje nam seznam relevantnih arhivskih norm in standardov elektronskih zbirnih medijev. Ta seznam izvira iz sklepa odbora za elektronsko obdelavo podatkov arhivske referentske konference zveze in dežel, ki je bil sprejet 29. aprila 1993.

Stalno rubriko arhivskih poročil pričenuj Bettina Schleier, ki z mednarodnega področja poroča o obisku arhiva v Rigi, ki je potekal v okviru pobratenih mest Rige in Bremna; sledi Volker Wahl, ki poroča o študijskem potovanju arhivarjev iz Nizozemske in Belgije v Weimar. Z nemškega področja najprej lahko izvemo o združitvi gradiva nemških (pruskih) oboroženih sil iz časa 1867/71 do leta 1945 v Zveznem arhivu-Vojaškem arhivu v Freiburgu. Hartmut Weher nam poroča o situaciji državne arhivske uprave v deželi Baden-Württemberg. Njegov prispevek nosi naslov: Arhivi in upravne reforme - glasovi iz politike. Konrad Krimm nam poroča o grafikah hadenske revolucije v Generaldeželnem arhivu Karlsruhe, Kurt Hoehstuhel o revolucionarni karti Heinricha Raaba tudi iz Generalnega deželnega arhiva Karlsruhe. Wolfgang Schmierer nas seznani, da je württemberški vojaški arhiv zdaj v glavni stavbi, Wolfgang Lauffer o izročitvi jubilejnega zbornika prof. dr. Hans-Walterju Herrmannu za 65. rojstni dan. Naslednje poročilo, ki je povzeto iz časopisa Archive in Thüringen, nam sporoča, da se je preselil Mestni arhiv Erfurt v nove prostore. Manfred Horlitz nam predstavi "fontanski" arhiv v Potsdamu. To je znanstvena ustanova dežele Brandenburg, ki je podrejena ministrstvu za znanost, raziskovanje in kulturo. Njegova glavna naloga je zbirati, urejati rokopise, literaturo in drug material o fontanah in ga po možnosti s publikacijami narediti dostopnega javnosti. Stefan Fischer poroča o 3. allgäuskem arhivskem srečanju v Kemptnu, Volker Wahl o 44. thüringškem arhivskem dnevu v Erfurtu, Josef Walter o 46. westfalskem arhivskem dnevu v Paderbornu, Heiner Schmitt o pomladanski zasedanju strokovne skupine 7 društva nemških arhivarjev v Rastattu in Wolfgang Müller o pomladanskem zasedanju strokovne skupine 8 društva nemških arhivarjev. S poljskega področja pa nam Stefan Hartmann predstavi časopis Nach Archicon, in sicer letnike 89 (1991) do 93 (1994).

Različni avtorji nam predstavijo 20 novih izdaj, katerim se pridružuje tudi seznam katalogov, ki so bili narejeni za arhivske razstave.

V rubriki Osebnosti vestí poleg novih imenovanj, zamenjav arhivskih delavcev v različnih arhivih lahko preberemo tudi posmrtnice, ki sta namenjeni dr. Günterju Cordesu (1937-1994), vodji državnega arhiva Sigmaringen in dr. Theodoju Pennersu (1912-1994), dolgoletnemu vodji državnega arhiva v Osnabrücku.

Zadnja rubrika Razno nam prinaša nekaj novih telefonskih števil ter zopet prispevke z razno vsebino

(npr. Rusija in zahod, poskus poneverbe v thürinškem državnem arhivu Rudolfstadt) ter na koncu še ustaljeno: seznam raznih prireditev, zanimivih za arhivsko dejavnost.

Der Archivar, letnik 48, zvezek 4

Trije avtorji: Ute Bottin, Grit Laugwitz in Alexander Schulz-Luckenbach nam v prveni prispevku z naslovom K opisu poklica višje in srednje arhivske službe predstavijo analizo rezultatov, ki so jih dobili na podlagi anketne akcije v novih zveznih deželah. Nadalje Eric Ketelaar objavlja članek, v katerem razpravlja o arhivarju kot posredniku med neživo preteklostjo in živimi ljudmi. Objavljena je sicer samo skrajšana verzija njegovega predavanja, s katerim je nastopil 5. maja 1994 pri otvoritvi uvodnega seminarja za novonastavljene arhivske pripravnice in pripravnike arhivske šole Marburg. Wolfgang Hans Stein pa razpravlja o raznolikosti enakih. Objavlja razširjeno varianto svojega predavanja, ki ga je prebral na 55. jugozahodnem nemškem arhivskem dnevu v Wissembourgu (Francija) 27. maja 1995 in v katerem obravnava valorizacijo (ocenjevanje) in izdelavo inventarja v Franciji in Nemčiji. Vpogled v strankine interne zadeve in ohsežne množične podatke je naslov prispevka avtorja Huberta Roserja. Piše o gradivu NSDAP v pokrajini Baden-Württemberg. V nadaljevanju pa je objavljen arhivski zakon za deželo Brandenburg. Uvod k zakonu je napisal Hans-Joachim Schreckenbach.

V rubriki Arhivska poročila in zasedanja najprej preberemo poročila z mednarodnega področja, in sicer o projektu UNESCO in mednarodnem arhivskem svetu o aktih tajne službe in policije. Eckhart G. Franz je avtor naslednjih dveh poročil. Prvo govori o otvoritvi novega Nacionalnega arhiva Katalonije z mednarodnim simpozijem o nacionalnih, regionalnih in splošnih arhivih, drugi pa o seminarju pri otvoritvi preurejenega državnega arhiva v Turinu. O mednarodnem arhivskem simpoziju v Bad Mondorfu/Luksemburg, katerega glavna tema razpravljanja je bila Arhivi kot storitvena podjetja, nam poda poročilo Walter Rummel. Edeltraut Wolf poroča o delovnem obisku v mestnem arhivu Ústí nad Labem na Češkem, Wilfried Reininghaus o tretjem srečanju regionalnih gospodarskih arhivov v Evropi na temo pravna vprašanja arhivov in gradivo s področja gospodarstva. Z nemškega področja se najprej seznanimo s prevzmem avdiovizualnih dokumentov nekdanjih ministrstev NDR in njihovih podrejenih ustanov, nadalje nam Bernhard Theil poroča o investituri novega vodje glavnega državnega arhiva Stuttgart, iz časopisa Brandenburgische Archive je objavljen članek Susanne Wurche o arhivih FDGB-okrajnih predsedstvih Potsdani, Frankfurt (Oder) in Cottbus v brandenburškem deželni glavnem arhivu (BLHA). Wolfgang Laufer nas seznanja z odhodom profesorja dr. Hansa-Walterja Herrmanna v pokoj, Sabine Eckardt s cen-

tralnim institutom islamskega arhiva (Islam Archiv-Deutschland) v Soestu ter poroča o 5. deželnem arhivskem dnevu v Mecklenburg-Vorpommernu. Gerald Kolditz opiše 22. zasedanje odbora za elektronsko obdelavo podatkov arhivsko-referentske konference v Weimarju, Martina Köchling poroča o delovnem zasedanju društva nemških arhivarjev gospodarskih arhivov, ki je potekalo od 23. do 26. aprila v Bochumu, iz časopisa Mitteilungen aus den Hessischen Staatsarchiven je objavljeno poročilo o 9. delovnem srečanju arhivskih pedagogov v Marburgu. S področja Velike Britanije poroča Günter Hollenberg o novi zgradbi škotskega nacionalnega arhiva, z avstrijskega področja pa Richard Apfelaer o 25. avstrijskem arhivskem dnevu na Dunaju 30. maja 1995.

Poročila in ocene novih knjižnih izdaj zajemajo 24 del. Sledi seznam objav raznih arhivov ter še navedba ostalih del samo po naslovih.

Osebnim vestem sledi posmrtnica, posvečena dr. Gerbardu Zimmermannu (1909-1994) in nato še rubrika Razno, kjer si poleg navedbe novih naslovov in telefonskih števil lahko preberemo še nekaj prispevkov z različno vsebino (npr.: lastnina nad starim arhivskim gradivom, novi viri za "Primer dr. John", zlata pravila za arhiviranje fotografij, avdiovizualni viri v zveznih nemških arhivih in arhivskih ustanovah ...) in na koncu je objavljena še ponudba dodatnega izobraževanja arhivske šole Marburg ter seznam prireditev zanimivih za arhivsko področje. Zvezek se zaključuje s sporočili društva nemških arhivarjev.

Sonja Anžič

The American Archivist, Glasilo Društva ameriških arhivistov, letnika 56 in 57, Chicago, Ill., 1993-1994

Strokovna revija izlaja že v skoraj 5.500 izvodih, v širih snopičih vsako leto in se vedno bolj odpira tudi za evropske oz. zunajameriške iniciative. Kot zanimivost naj omenim, da se pojavljajo tudi že zunanji tematski uredniki, t.i. guest editors.

Letnik 56, št. 1-4, leto 1993 (uhseg 850 strani)

56/1

Uvodni stalni rubriki FORUM sledi prispevek urednika Richarda A. Coxa razmišljanja o pomenu in vlogi urednika strokovne revije: THE ROLE OF THE EDITOR, SOME ADDITIONAL REFLECTIONS. Snopič nadaljuje s sklopom dveh prispevkov z raziskovalnega področja. Avtorica Joan D. Krizack, arhivistka v otroški bolnišnici v Bostonu, se v HOSPITAL DOCUMENTATION PLANNING: THE CONCEPT

AND THE CONTEXT prvič sistematično loteva problematike odbiranja arhivskega gradiva na področju zdravstva, konkretno arhivskega gradiva holnišnic. Ohravnava ga kot model v sistemu, ki bi bil lahko z dopolnitvami uporabljen tudi za druge institucije tega področja. Drugi sestavek je prispevala Dorothy T. Frye, arhivistka na michiganski državni univerzi - LINKING INSTITUTIONAL MISSIONS TO UNIVERSITY AND COLLEGE ARCHIVES PROGRAMS: THE LAND-GRANT MODEL. Avtorica na konkretnem primeru preučuje možnosti povezave dejavnosti institucij z vsehnostjo arhivskih zbirk. V podkrepitev svoje teze je zastavila široko anketo med visokošolskimi izobraževalnimi institucijami agromskih programov. Sledi rubrika PERSPECTIVES z dvema prispevkoma. Najprej prof. Andrea Hinding, arhivistka v minesotskih univerzitetnih knjižnicah v St. Paulu, v članku OF ARCHIVISTS AND OTHER TERMITES razmišlja o profitu arhivskega delavca in širšem zanimanju družbe za t.i. kolektivni spomin. Sledi študija RESEARCHING LITERARY MANUSCRIPTS: A SCHOLAR'S PERSPECTIVE literarnega urednika Loisa Mora Overheeka. Obravnava vprašanja odnosa med arhivistom kot moderatorjem in raziskovalcem in poziva na tesnejše sodelovanje obeh s ciljem kompleksnejše dostopnosti arhivskih zbirk. Rubrika CASE STUDY v tem snopiču predstavi izkušnje Elsie Freeman Finch, do upokojitve vodje izobraževalne sekcije ameriškega nacionalnega arhiva, MAKING SURE THEY WANT IT: MANAGING SUCCESSFUL PUBLIC PROGRAMS. Je del obširne študije in obravnava potrebo po stalnem preverjanju načina komuniciranja arhivske dejavnosti z javnostjo.

Mednarodno sodelovanje prinaša prvo predstavitev arhivske mreže nizozemske province severnega Barbanta: COLLECTIVE MANAGEMENT IN DUTCH REGIONAL ARCHIVES avtorja Petra Jana Margryja, provincijskega arhivskega inšpektorja. Sledi izčrpna selektivna bibliografija arhivističnih objav v letih 1988, 1989 in 1990 (med 852 enotami na str. 84-128 je navedena tudi mag. Jedert Vodopivec, ARS). Bibliografija vključuje še indeks avtorjev in revij, v katerih so bili objavljeni prispevki.

Med knjižnimi ocenami in poročili o novih izdajah naj navedem le tiste, za katere menim, da bodo zanimala naša arhivsko strokovno javnost: Richard L. Cox, "American Archival Analysis: The Recent Development of the Archival Profession in the United States" (1990), Bonnie Rose Curtin, "Guide and Resources for Archival Strategic Preservation Planning" (1990), zbornik mednarodnega kolokvija v Londonu, avgusta 1987 "Harmonization of Education and Training Programmes for Library, Information and Archival Personnel" v dveh delih (1989), publikacija UNESCO "Curriculum Development for the Training of Personnel in Moving Image and Recorded Sound Archives" (1990), tu je objavljeno tudi moje poročilo o našem glasilu ARHIVI (prvih 13 letnikov) in poročilo o ALA, glasilu latinskoameriških arhivistov.

56/2

Pismom uredništvu in urednikovem uvodnem nagovoru THE CONTEXT OF ARCHIVES AND ARCHIVISTS (Richard L. Cox) sledi kritičen prispevek THE SYMBOLIC SIGNIFICANCE OF ARCHIVES. V njem avtor James M. O'Toole, izredni profesor zgodovine in arhivske tehnike na univerzi Massachusetts v Bostonu dokazuje, da arhivisti ločujejo med praktično uporabnostjo arhivskega gradiva in njegovo simbolično vrednostjo tako po vsebini kot obliki. Brez upoštevanja obojega bi bilo arhivistovo delo le polovično. Sledi raziskava DOCUMENTING RECONQUEST AND REFORM: THE GROWTH OF ARCHIVES IN THE MEDIEVAL CROWN OF ARAGON dr. Lawrencea J. McCranka, nestorja Library and Instructional Services na Ferris State University v Michiganu, avtorja ali urednika številnih strokovnih knjižnih izdaj in prispevkov. Zanimiva obsežna raziskava o zgodovini arhivov se nanaša na SV Španijo v 12. stoletju in njenim poskusom ponovnega prodora na jug do Valencije. Prikazuje sisteme nastajanja, vodenja in hranjenja arhivskega gradiva ter nastanek in razvoj specializiranih institucij in jih primerja z doslej znanimi zgodovinskimi pregledi.

Rubrika CASE STUDY prinaša dva prispevka. V prvem ON DEPOSIT: A HANDSHAKE AND A LAWSUIT restavrator in vodja posebnih zbirk na univerzi Rutgers predstavlja problematiko termina in pogodbe o predaji arhivskega gradiva kot "darilo" ali "depozit" na njihovem konkretnem primeru iz prakse. Naslednji je prispevek dveh avtorjev, restavratorjev: Roberta P. Spindlerja in Richarda Pearcea-Mosesa - DOES AMC MEAN "ARCHIVES MADE CONFUSING"? PATRON UNDERSTANDING OF US-MARC AMC CATALOG RECORDS. V njem opozarjata na pomen različnih interpretacij gesel s strani raznovrstnih uporabnikov kataložnih zapisov. Na njihovi univerzi (Arizona State University Libraries) nastaja posebna študija o uporabnikovem razumevanju sistema.

V rubriki PERSPECTIVES najprej Anne A. Kenney, predsedujoča SAA, sicer pa vodja konservatorskega oddelka na univerzi Cornell v Ithaci, N.Y., v svojem prispevku SAA IS US: PROMOTING PARTICIPATION IN THE WORK OF THE SOCIETY, ki je dopolnjen predsedniški nagovor, poziva mlade arhiviste, naj se pridružijo aktivnemu delu v SAA. Sledi razprava "WONDERFUL THINGS": HISTORY, BUSINESS, AND ARCHIVES LOOK TO THE FUTURE profesorja zgodovine na univerzi Carleton v Ottawi. Kot avtor številnih publikacij o gospodarski zgodovini apelira na arhiviste, naj čimprej osvojijo tehnologijo in načine novega "nepapirnega" komuniciranja. Kot specializirani "gospodarski" arhivisti naj sodelujejo v procesu ustvarjanja informacijskega sistema.

Mednarodno področje predstavlja probleme in sugestije o izobraževanju arhivskih delavcev na biblio-

tecarskih šolah v Ugandi v prispevku I.M.N. Kigingobukenya EDUCATION AND TRAINING OF ARCHIVISTS AT THE EAST AFRICAN SCHOOL OF LIBRARIANSHIP IN THE 1990S AND BEYOND.

Med pregledi novih izdaj bi omenila študijo "The Development of Policies and Plans in the Archival Automating: A RAMP Study with Guidelines" Adama Greena, Paris, UNESCO 1991.

Snopič zaključnje s poročili o delu SAA.

56/3

Snopič in prispevki so posvečeni v l. 1992 preminulemu kanadskemu nestorju avtomatizacije v arhivih in strojno čitljivemu arhivskemu gradivu.

V uvodnem prispevku Fynnette L. Eaton in Richard M. Kesner razložita, kako je pred 15 leti začela delovati delovna skupina CART (Committee on Automated Records and Techniques) in spregovorita o njenem dosedanjem delu in poslanstvu. Urednici tega raziskovalnega projekta Margaret Hedstrom in Viktorja Irons Walsh predstavita temeljne poglede projekta in referatov, objavljenih v tem zvezku. Thomas Elton Brown, arhivist v NARA in vodja Centra elektronske dokumentacije, sodi v skupino treh avtorjev, ki prikazujejo razvoj izobraževalnih programov na področju uvajanja računalniškega dela in elektronske dokumentacije v arhive. Njegov prispevek A DECADE OF DEVELOPMENT: EDUCATION PROGRAMS FOR AUTOMATED RECORDS AND TECHNIQUES WITHIN THE SOCIETY OF AMERICAN ARCHIVISTS se nanaša na učne programe in izkušnje začetkov uvajanja seminarjev tovrstnega izobraževanja. Margaret Hedstrom, glavna analitičarka v SARA in direktorica Centra za elektronsko dokumentacijo v TEACHING ARCHIVISTS ABOUT ELECTRONIC RECORDS AND AUTOMATED TECHNIQUES: A NEEDS ASSESSMENT predstavi štiri sklope izobraževalnih programov CART (arhivi in informacijske tehnologije, osnove in terminologija, elektronsko dokumentarno gradivo in računalniško programiranje). Richard M. Kesner, vodja informatike v Bahson College, Wellesley, Mass., v TEACHING ARCHIVISTS ABOUT INFORMATION TECHNOLOGY CONCEPTS: A NEEDS ASSESSMENT temeljiteje predstavi enega od štirih elementov učnega programa za arhiviste. Sledita prispevka dveh znanih vzgojiteljev arhivistov. V prvem THE ROLES OF GRADUATE AND CONTINUING EDUCATION PROGRAMS IN PREPARING ARCHIVISTS IN NORTH AMERICA FOR THE INFORMATION AGE Richard J. Cox, profesor bibliotekarstva na University of Pittsburgh poudarja, da hodo morali ameriški izobraževalni programi posvetiti več pozornosti podiplomskemu izobraževanju arhivskih delavcev na področju računalništva. V ta namen bo potrebno dodatno izobraziti tudi predavateljski kader. Terry Eastwood, izredni profesor na School of Library, Archival and Information Studies na

University of B.C. v Vancouveru, dopolnjuje predhodnika s praktičnimi pogledi.

Sledijo sklepne ugotovitve raziskave AUTOMATED RECORDS AND TECHNIQUES CURRICULUM DEVELOPMENT PROJECT, ki jih je kot nosilec CARS in projektna koordinatorica Victoria Irons Walsh prikazala na obeh konferencah o računalniškem izobraževanju arhivskih delavcev v letu 1991. Sledi sklop treh dopolnilnih esejev INNOVATION DIFFUSION: IMPLICATIONS FOR THE CART CURRICULUM Victorije Irons Walsh, v katerem opozarja na geografske in siceršnje omejenosti glede razširitve CART izobraževalnih programov, Linda J Henry v AN ARCHIVAL RETREAD IN ELECTRONIC RECORDS: ACQUIRING COMPUTER LITERACY razpravlja o računalniškem opismenjenju, če naj bo arhivist uspešen na svojem delovnem področju. Richard M. Kesner pa v EMPLOYING THE CASE STUDY METHOD IN THE TEACHING OF AUTOMATED RECORDS AND TECHNIQUES TO ARCHIVISTS posveti svojo pozornost konkretni možnosti programiranja računalniškega izobraževalnega programa za delavce v arhivih na različnih nivojih. Zanimivi so tudi bibliografski podatki na str. 530-531. Sklop zaključuje pregledni esej Anne J. Gilliland-Swetland FROM EDUCATION TO APPLICATION AND BACK: ARCHIVAL LITERATURE AND AN ELECTRONIC RECORDS CURRICULUM in se nanaša na omejene možnosti spremljanja hitrega razvoja potrebne strokovne literature za to izobraževalno področje. Predlaga načine, kako si informacije dopolniti s pomočjo elektronskega informacijskega sistema. Tudi ona navaja izbrano bibliografijo. Ta poseben snopič zaključuje Thomas J. Ruller s prispevkom A REVIEW OF INFORMATION SCIENCE AND COMPUTER SCIENCE LITERATURE TO SUPPORT ARCHIVAL WORK WITH ELECTRONIC RECORDS. Ukvarja se z vprašanjem, kako dolgoročno zagotoviti dostopnost informacij z novimi tehnologijami.

56/4

Zadnji snopič tega letnika ponovno začne s "Forumom" in "Urednikovim nagovorom" THE ARCHIVES: A QUIET PLACE, BESET BY CONTROVERSY (Richard L. Cox). Sledi nastopni nagovor predsednice SAA Anne R. Kenney SHAPING THE FUTURE: SAA LEADERSHIP IN A CHANGING WORLD. V njem opozarja na enkratno priložnost za SAA, da opozori javnost na bogastvo arhivskega gradiva in uporabnikom približa poklic arhivista. Sledijo trije raziskovalni prispevki. V prvem NIXON'S LEGAL LEGACY: WHITE HOUSE PAPERS AND THE CONSTITUTION avtor Bruce P. Montgomery razpravlja o dogajanjih ob aferi Watergate. Prispevek se nanaša na dostopnost arhivskega gradiva. Patricia Kennedy Grimsted, samostojna raziskovalka v Ruskem raziskovalnem centru Ukrajini-

skega inštituta na univerzi Harvard, v obsežni razpravi **RUSSIAN ARCHIVES IN TRANSITION: CAUGHT BETWEEN POLITICAL CROSSFIRE AND ECONOMIC CRISIS** ohravnava svoje izkušnje pri delu v arhivih Ruske federacije v letu 1992. Zanimive so tudi razlage v opombah z bogato bibliografijo.

Vincent A. Totka, Jr. v **PREVENTING PATRON THEFT IN THE ARCHIVES: LEGAL PERSPECTIVES AND PROBLEMS** razpravlja o krajah arhivskega gradiva. Osredotoči se na probleme kraje s strani uporabnikov.

Rubrika "Perspectives" prinaša tri članke. V prvem David Bearman, predsednik podjetja Archives & Museum Informatics, objavlja **THE IMPLICATIONS OF ARMSTRONG V. EXECUTIVE OF THE PRESIDENT FOR THE ARCHIVAL MANAGEMENT OF ELECTRONIC RECORDS**. Oh polemiki z nekaterimi predhodno objavljenimi članki apelira na arhiviste, naj bolj aktivno posegajo v družena dogajanja in v novejši tehnološki razvoj. Sledi prispevek dr. Rolanda L. Gilardija, profesorja na različnih univerzah in srednjih šolah, **THE ARCHIVAL SETTING AND PEOPLE WITH DISABILITIES: A LEGAL ANALYSIS**. Obravnava ameriško pravno regulativo s tega področja.

V tem snopiču je objavljeno tudi posebno raziskovalno poročilo **HISTORIANS AND ARCHIVISTS: EDUCATING THE NEXT GENERATION**, ki je rezultat dela dveh delovnih skupin in mnogo pomembnih posameznih zgodovinarjev, pedagogov in raziskovalcev. Razdeljeno je na "uvod" Roherta Zangranda, ki označuje razpravo z željo in sugestijo, kako zainteresirati in omogočiti skupno, koordinirano delo zgodovinarjev in arhivistov. Razprava skupine avtorjev F. Geralda Hama, Franka Bolesa, Gregoryja S. Hunterja in Jamesa M. O'Toola: **IS THE PAST STILL PROLOGUE?: HISTORY AND ARCHIVAL EDUCATION** se nanaša na izobraževanje za arhivski poklic in njegovo povezanost oz. dopolnjevanje z znanjem zgodovine. V drugi **TOWARD BETTER DOCUMENTING AND INTERPRETING OF THE PAST: WHAT HISTORY GRADUATE PROGRAMS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY SHOULD TEACH ABOUT ARCHIVAL PRACTICES** se avtorji Edwin Bridges, Gregory S. Hunter, Page Putnam Miller, David Thelen in Gerhard Weinberg prav tako osredotočijo na programe in potrebe izobraževalnih programov za arhivski poklic.

Rubrika "Professional Resources" prinaša bibliografijo člankov, razprav in publikacij v letu 1991 z avtorskim kazalom (str. 750-792), rubrika "Reviews" pa se v prispevku Davida A. Wallacea **ARCHIVISTS, RECORDKEEPING, AND THE DECLASSIFICATION OF RECORDS: WHAT WE CAN LEARN FROM CONTEMPORARY HISTORIES** loteva problema dostopnosti arhivskega gradiva glede na raznolikost sistemov poslovanja.

Letnik zaključuje s poročili o delu SAA.

Letnik 57, Leto 1994, zvezki 1-4 (obseg 712 strani)

57/1

Celoten snopič je tematski in kot posebna izdaja namenjen arhivski strategiji v začetku tretjega tisočletja - **VISION 2020**. Njegovih posebnosti je več: je gostujoči urednik (s harwardske univerze), ima kanadsko-ameriški uredniški odhor, avtorji uvodnih referatov pa so nearhivski delavci. Vsak s svojega delovnega področja predstavlja smer razvoja (tehnologija, organizacijske vede, informatika, družba, kultura ter raziskovalna dejavnost). Posebnost pristopa je tudi ta, da vsakega od štirih glavnih referatov spremljajo uvodne misli strokovnjakov s področja arhivskih, informacijskih, bibliotekarskih ved, sledita pa po dve strokovni razpravi, ki sta lahko tudi polemični razlagi, z arhivskega zornega kota.

Kot v uvodu, **INTRODUCTION TO 2020 VISION** Margaret Hedstrom pojasni, daso bili prispevki, objavljeni v tem snopiču, predstavljeni v petih sekcijah na letnem srečanju SAA v Montrealu v letu 1992. Smeri razvoja opozarjajo na to, da mora biti arhivist vedno pripravljen na gospodarske, tehnološke, kulturne in druge spremembe v družbi. S tega stališča želi, da so vsi prispevki skrhno preučeni, da o njih arhivski delavci razpravljamo, da nas čas ne prehiti, kot pravi v povzetku kanadski arhivski strokovnjak, priseljence iz Velike Britanije, Hue Taylor.

Prvi sklop "**TECHNOLOGY TRENDS**" vsebuje Uvod (Introduction) Davida Bearmana s predstavitvijo vseh štirih razprav. Glavni referat Rolanda F.E. Weissmana **ARCHIVES AND THE NEW INFORMATION ARCHITECTURE OF THE LATE 1990S**, v katerem kot strokovnjak s področja računalništva in informatike, direktor marketinga pri Next Computer Inc., izredni profesor zgodovine, razvija računalniški in informacijski sistem na prelomu tisočletja. Zanimiva so njegova predvidevanja na področju hardwarea. Nekoliko drzna so njegova predvidevanja na področju možnosti procesiranja informacij, saj premalo izhaja iz osnovnega svojstva arhivskega gradiva. Luciana Duranti, izredna profesorica podiplomskega študija arhivistike na University of British Columbia, ki je prispela v Kanado kot profesorica arhivistike na šoli univerze v Rimu in arhivistka italijanskega državnega arhiva, v svojem prispevku združuje evropsko tradicijo glede arhivskih fondov in informacij o in v njih v odnosu do "informatike" in "procesiranja" in zagovarja resnično in glohoko potrebo, da arhivisti dopovedo tehnologom in raziskovalcem, da arhivi niso kot vsaka druga informacija. Njibovo svojstvo v vsaki družbi je, da je prepleteno s pravnimi, političnimi, socialnimi in ekonomskimi odnosi v sistemu med "vladajočimi" in "tistimi, ki jim vladajo", da njegova vsebina ne more biti prosto prepriščena širjenju v elektronski uporabi, brez pravilne kontrole in garancije za "izkoriščanje informacije". Prav tako se informacija iz arhivskega gradiva ne sme prosto združavati

z informacijo iz nearhivskih virov brez posebnega razločka. Posledice bi bile prehude. Zavzema se za dogovorjene standarde in dobro izobraževanje, da bi lahko sooblikovali arhivsko tehnologijo in vodili organizacije k postavitvi takega sistema in kontrole, da z novo informacijsko tehnologijo ne bi kompromitirali dokumentacije glede njene učinkovitosti in verodostojnosti. Prav arhivistova naloga je vendar le skrb za integriteto in nedeljivost dokumenta. John Mc Donald kot strokovnjak za arhivsko vodenje elektronske dokumentacije oponira Durantejevi njeno zgolj arhivsko prepričanje in ga dopolnjuje s teorijo neizbežnosti prilagajanja arhivskega dela na novih tehnoloških dosežkih ter navaja predloge in uporabne kriterije za zaščito statusa arhivskega gradiva.

Druga skupina prispevkov obravnava smeri razvoja organizacije "ORGANIZATIONAL TRENDS". V uvodu Paul McCarthy, upokojeni profesor bibliotekarske stroke na University of Alaska v Fairbanksu predstavi ta sklop, ki obravnava odnos človeka do organizacije in obratno in njen medsebojni vpliv. Osnovni referat Tore K. Bikson ORGANIZACIONAL TRENDS AND ELECTRONIC MEDIA: WORK AND PROGRESS obravnava spremembe s psihološkega in sociološkega stališča in pričakovanja ob tehnološkem razvoju elektronskih medijev in ugotavlja njihov vpliv na življenje in delo. Kljub vsemu se bodo po njenem mišljenju snovale odločitve razvoja organizacij najprej inorali naučiti, kako hitre spremembe najprej obvladovati. Prispevek je zanimiva študija z bogato citiranimi viri v 70 opombah. Komentar Joan Warnow-Blewett, direktarice Centra za zgodovino fizike na Inštitutu za fiziko v College Park, Maryland, s primeri navaja komuniciranje fizikov in obravnava perspektive sprememb vodenja dokumentacije po predlogi študije Tore Bikson. Poznavanje teh organizacijskih vedenjskih modelov in smeri razvoja lahko v marsičem pomagajo tudi arhivistu. Sledi komentar Victorie Irons Welch, svobodne arhivske svetovalka. Kot dopolnilo predhodne avtorice Welchova dopolnjuje študijo Tore Bikson s pogledom na arhivske organizacijske spremembe, zlasti delovanja arhivskih služb, pa tudi na povezavo z drugimi strokovnimi organizacijami ob pojavu in razvoju vodenja elektronskih zapisov. Predstavlja svoje zanimive dolgoletne izkušnje s koordinacijo raziskovalnih projektov s področja arhivskih dejavnosti in zagovarja takojšnje informacijsko izobraževanje.

John A. Fleckner je uvodničar v tretji sklop vizije "SOCIAL AND CULTURAL TRENDS", kjer je glavni referent Ramon A. Gutierrez v prispevku DE-COLONIZING THE BODY: KINSHIP AND THE NATION. V njem avtor, ustanovitelj narodopisnih študijskih smeri na University of California v San Diegu, Ca. na primeru ameriške in svetovne nacionalne zgodovine antropološko temeljuje delovanje globalnih, dolgoročnih silnic, ki so hkrati delovale tudi lokalno, kratkoročno. Z razvojem gospodarstva, tehnologije in informacijskih sistemov razdalje in na-

cionalnost postajajo brezpredmetne, enako kot tudi tradicionalna razpoznavna znamenja. Nancy Sabli, programska direktorica NHPRC, opozarja na problem odsotnosti standardov ob multikulturalnosti in multinacionalnosti pri koriščenju arhivskih informacij in to ob razvoju svetovnega informacijskega sistema. Spremembe arhivistovega dela bodo potrebne, vendar po mednarodno dogovorjenih standardih. Debra Newman Ham pa v svojem komentarju kot specialist za afro-ameriško zgodovino in kulturo v rokopisnem oddelku Kongresne knjižnice iz izkušenj poudarja dostopnost fondov in zbirk. Gradivo na disketah in diskih ter drugih trakovih je tehnološko uporabno tudi kot kopija na papirju. Moramo pa dograjevati tehnologijo iskanja željenih podatkov na teli zapisih. Vsa afro-ameriška zgodovina je na CD ROM. Odprti moramo biti prihodnim izzivom.

Smeri razvoja raziskovalne dejavnosti "RESEARCH TRENDS" je zaključni sklop razmišljanj na pragu prihodnjega tisočletja. Avra Mielelson, koordinator projekta razvoja digitalnih knjižnic na MITRE Corporation v uvodu izpostavlja za arhivsko stroko tri pomembne ugotovitve: arhiv je fizični prostor in arhivist fizični kustos, upravljanje z arhivskimi viri se razlikuje od upravljanja z drugimi vrstami elektronskih informacij in arhivska referenca se nanaša le na gradiva stvarjalca. Ob teh ugotovitvah vidi smer sprememb v arhivistiki, če naj stroka zadosti pogojem novih komunikacijskih medijev. Z razvojem informatike napoveduje zaton arhivske stroke sedanjosti. Peter Lyman, univerzitetni knjižničar in dekan knjižnice na University of South California, je naslovil svoj prispevek INVENTION, THE MOTHER OF NECESSITY: ARCHIVAL RESEARCH IN 2020. Napoveduje popolno informacijsko svobodo v raziskovalne namene in ugotavljanje zgodovinskih analiz posameznih delov in zvrsti, ki sestavljajo civilizacijo. Njegove ugotovitve so lahko konceptualni okvir za razmišljanje o prihodnjih raziskovanjih. Lawrence Dowler, direktor uporabe na Harvard College for Public Services, priporoča arhivistom bodočnosti, da se združujejo s sorodnimi strokami, da bi bile informacije, ki jih bodo lahko nudili raziskovalcem, čim kvalitetnejše, pripravijo naj program, kako bodo tudi v bodoče nudili vpogled v dokumentarno evidenco in pomagajo naj pripraviti standarde, ki bi zgodovinsko gradivo, rezultat uporabe informacijskih tehnologij, ohranili in hkrati omogočili širšo dostopnost za raziskave hitro razvijajoče se družbe. Constance C. Gould, strokovnjakinja za področje potreb po informacijah v humanistiki, družboslovju in zanosti, ni v nikakršni povezavi z delom arhivistov, vendar jim priporoča pripravo na multidisciplinarni razvoj raziskovalne dejavnosti, čim boljše mednarodne povezave in elektronske vire informacij in z mednarodnimi informacijami dopolnjen primarni informacijski vir. Napoveduje spremenjeno, vendar pomembno vlogo arhivistom prihodnosti.

Hae Taylor, angleški mestni arhivist pred priho-

dom v Kanado v l. 1965, viden strokovnjak in funkcionar na področju ameriške in kanadske arhivistike, zaključuje sklop z objavo svojega prispevka z nekajdnevnega posveta ("Some Concluding Thoughts") o razpravah arhivske hližnje in daljnje prihodnosti. Oh tej makrokozmični dimenziji pa ne smemo pozabiti tudi na mikrokozmos in njegove potrebe. Arhivisti ne bodo teoretični zgodovinarji. Še naprej jim bodo nudili vire, le drugačnih dimenzij bodo.

Sledi rubrika REVIEWS. Naj navedem le nekatere najpomembnejše izdaje: Hellen Willa "Varsity Letters: Documenting Modern Colleges and Universities", SAA 1992 (kako uspešno dokumentirati dejavnost teh institucij), Charles M. Dollar "Archival and Information Technologies: The Impact of Information Technologies on Archival Principles and Methods, univerza Macerata Italija, 1992 (nanaša se na pomembnost osnovnih arhivskih standardov pri vodenju in omogočanju dostopa do elektronskih zapisov), zbornik "A Roundtable on Mass Decidification", ki ga je uredil Peter G. Sparks, Washington D. C. 1992, "The Archives in the Future: Archival Strategies for the Treatment of Electronic Database", poročilo NARA, Washington D. C. 1991, Heather MacNeil "Without Consent: The Ethics of Disclosing Personal Information in Public Archives", SAA 1992, John M. De Pew, "A Library, Media, and Archival Preservation", Santa Barbara, Calif. 1991 in vodnik "Treasures of the National Archives of Canada", Toronto 1992.

57/2

Drugi snopič začenja z zanimivo uredniško objavo odgovorov štirih najpomembnejših arhivskih strokovnih glasil v Severni Ameriki na zastavljena vprašanja o mestu in vlogi arhivskih strokovnih publikacij. Z njimi želi obogatiti vso arhivsko strokovno javnost (Richard J. Cox - "Needs in Archival Research and Publications). Prvi odgovarja Jay Atherton THE CONTRIBUTION OF ARCHIVARIA TO THE DEVELOPMENT OF THE CANADIAN ARCHIVAL PROFESSION. ARCHIVARIA so osrednje strokovno glasilo Združenja kanadskih arhivistov (ACA). Je pretežno glasilo angleško govoreče Kanade, vendar ima povzetke v obeh kanadskih uradnih jezikih. Richard J. Cox predstavi THE AMERICAN ARCHIVIST po letu 1970 v smislu referata o uredniškem delu, ki ga je imel maja 1993 na Srednjezahodni arhivski konferenci. Predstavitev vsebuje bogate tematske bibliografske podatke (AN ANALYSIS OF ARCHIVAL RESEARCH, 1970-92, AND THE ROLE AND FUNCTION OF THE AMERICAN ARCHIVIST). Lawrence J. Mc Crank predstavlja strokovno revijo, ki se je razvila pri Haworth Press iz izdaj Special Collections in uspešno zapolnjuje stroko tudi z monografskimi izdajami (PRIMARY SOURCES AND ORIGINAL WORKS: A DOCUMENTAL CONCERNING ARCHIVES, DOCUMENTATION,

AND SCHOLARSHIP). Margery Sly predstavi regionalno glasilo PROVENANCE, ki se je razvilo l. 1983 iz glasila GEORGIA ARCHIVES, ustanovljenega l. 1972, in ga je ustanovilo arhivsko društvo te zvezne ameriške države. Joel Wurl pa v odgovor predstavi ARCHIVAL ISSUES, glasilo Srednjezahodne arhivistične konference, ki se je sprva imenovalo THE MIDWESTERN ARCHIVIST (ustanovljeno 1976).

Sledita dve objavi raziskovalnega dela. V prvi THE EPIC STRUGGLE: SUBJECT RETRIEVAL-FROM LARGE BIBLIOGRAPHIC DATABASES, se Helen R. Tibbo, profesorica informatike in bibliotekarstva na univerzi Severne Karoline, posveča komparativni obdelavi podatkov na nivoju zbirke. Če naj arhivist uspešno pomaga raziskovalcu - uporabniku, bo moral ohladati programske jezike in zmožnosti on-line kataložnih zapisov po Internetu ter sisteme in principe iskanja podatkov po njih. Luciana Duranti, izredna profesorica podiplomskega študija arhivistike in bibliotekarstva na University of B.C. v Kanadi, pa se v drugem prispevku THE CONCEPT OF APPRAISAL AND ARCHIVAL THEORY na zanimiv način ponovno loteva vprašanja valorizacije ne kot metodologije in prakse, ampak teoretičnih posledic vrednotenja kot dodane vrednosti arhivskemu gradivu. Izhaja iz narave arhivskega gradiva kot izhaja iz arhivske teorije skozi čas. Dilema ostaja, ali valorizacijo smatrati kot integralno ali nujno komponento arhivistike ali ne. Vsaka odločitev terja svoj pristop.

V rubriki "Perspectives" je samo prispevek Michaela Bucklanda, profesorja knjižničarstva in informatike v University of California, Berkeley, ON THE NATURE OF RECORDS MANAGEMENT THEORY, v katerem predstavlja in s primeri tudi utemeljuje poglede različnih teorij.

V rubriki "Case Studies" sta dva prispevka. James Edward Cross in Marsba McCurley, arhivist in bibliotekarka, prinašata analitsko poročilo projekta, izdelanega po AMC MARC indeksirnem programu za zbirko, v drugem, AUTOMATING THE ARCHIVES: A CASE STUDY, pa Carole Prietto, univerzitetna arhivistka na Washington University v St. Louisu, opisuje izkušnje te univerze pri vzpostavitvi računalniškega sistema.

"Project Report" prinaša le eno fazno poročilo o dolgoročnem projektu TOWARD THE DOCUMENTATION OF CONSERVATIVE JUDAISM treh avtorjev Jacka Werheimerja, Debra Bernhardt in Julie Miller.

"International Scene" prinaša dva sestavka. Dr. Jean-Pierre Wallot, trenutni predsednik MAS, v delu FREE TRADE IN ARCHIVAL IDEAS: THE CANADIAN PERSPECTIVE ON NORTH AMERICAN ARCHIVAL DEVELOPMENT, razpravlja o podobnostih in razlikah med kanadsko in ameriško prakso valorizacije arhivskega gradiva ob izzivih računalniškega razvoja. Bogati so tudi bibliografski podatki v opombah. Angelika Menne-Haritz, direktorica Arhivske šole v Marburgu v Nemčiji, pa v prispevku AR-

CHIVAL TRAINING IN GERMANY: A BALANCE BETWEEN SPECIALIZATION IN HISTORICAL RESEARCH AND ADMINISTRATIVE NEEDS predstavi arhivsko izobraževanje na tej ustanovi.

Zanimivejše publikacije v rubriki "Reviews" so: zbornik prispevkov znamenitega kanadskega strokovnjaka "The Archival Imagination: Essays in Honour of Hugh A. Taylor", Ottawa 1992, ki jih je uredila Barbara Craig, "Managing Institutional Archives: Foundational Principles and Practices" avtorja Richarda L. Coxa, SAA 1992, zbornik referatov mednarodne konference "Hypermedia & Interactivity in Museums, SAA 1991, v rubriki "Selected Recent Publications" pa utegneta biti zanimivi knjigi "American Passenger Arrival Records: A Guide to the Records of Immigrants Arriving at American Ports by Sail and Steam" avtorja Michaela Pepperja, Baltimore, Genealogical Publishing Co. 1993, in knjiga avtorja Petra Wilsona Coldhana "The Complete Book of Immigrants, 1751-1776", ki je izšla pri isti založniški hiši l. 1993.

Snopič zaključuje s poročili s sej odbora SAA.

57/3

Zvezek je ponovno tradicionalno zasnovan. Uvodnemu FORUMU sledi urednikovo sporočilo PLAYING WITH ARCHIVAL ASSUMPTIONS: READING OUR PROFESSIONAL LITERATURE (Richard L. Cox). Sledijo tri raziskave. Prva je SCIENCE AT HARVARD UNIVERSITY, 1846-47: A CASE STUDY OF THE CHARACTER AND FUNCTIONS OF WRITTEN DOCUMENTS, avtorja Clarka A. Elliota, višjega arhivskega restavratorja na harvardski univerzi. Kot primer svojega preučevanja je izbral približno 600 dokumentov iz sredine prejšnjega stoletja in jih vrednotil v odnosu do dogajanj tistega časa. Sledi prispevek Georgea O. Kenta, zaslužnega profesorja moderne evropske zgodovine na marylandski univerzi v College Park EDITING DIPLOMATIC DOCUMENTS: REVIEW OF OFFICIAL U.S. AND GERMAN DOCUMENT SERIES. Je zanimiv prikaz težav pri obdelavi in pripravi izdaj zbir arhivskega gradiva zunanjih zadev in odnosov institucij, ki jim te projekte naročajo, ter političnih pritiskov, s katerimi se uredniki zbirke diplomatskega gradiva srečujejo pri svojem delu. Lyn M. Martin, State University of New York College of Agriculture and Technology, Cobleskill, N. Y., daje pregled uporabe in uporabnosti sistema pri arhivskem in kataloškem delu. Prispevek navaja popolno bibliografijo dotedanjih raziskav uporabe v ameriških univerzitetnih arhivih. "CASE STUDY" prinaša le prispevek PRESERVATION MICROFILMING: THE CHALLENGES OF SAVING A COLLECTION AT RISK, v katerem skupina avtorjev Daria D'Arienzo, Anne Ostendarp in Emily Silverman prikaže rezultate dela na projektu dokumentarne zbirke Dwight W. Morrow, ki je bil advetnik newyorške borze. Zbirko je arhiva podarila pokojnikova soproga.

Rubrika "PERSPECTIVES" objavlja 3 prispevke.

V prvem PROSTITUTES IN THE ARCHIVES: PROBLEMS AND POSSIBILITIES IN DOCUMENTING THE HISTORY OF SEXUALITY Timothy J. Gilfoyle, profesor zgodovine na Loyola University v Chicago, Ill., obravnava problem sodobnih raziskav zgodovine spolnosti in predstavi bogato bibliografijo dosedanjih obravnjav tega področja v najširšem možnem kontekstu. Drugi prispevek je pripravila Angelika Menne-Haritz, direktorica arhivske šole v Marburgu v Nemčiji, APPRAISAL OR DOCUMENTATION: CAN WE APPRAISE ARCHIVES BY SELECTING CONTENT? Avtorica z zgodovinske perspektive analizira vprašanja evropskih metod odbiranja arhivskega gradiva glede na izbor vsebine, provenience in razpravlja o različnih vrednostnih kriterijih in primerja dokumentiranje moderne razvoja tako evropskih kot ameriško-kanadskih strategij. Razmišlja o metodi odbiranja, ki bo omogočala vpogled v procese odločanja, ne le v dokumentiranje stanja v družbi. Poglede v prihodnost zaključuje sestavek Roberta Sidneya Martina, vodje specialnih zbirk v knjižnicah Louisiana State University, Baton Rouge - THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION FOR LIBRARIANS AND ARCHIVISTS IN THE UNITED STATES: A COMPARATIVE ESSAY. Avtor obravnava vprašanja izobraževalnih programov za arhiviste in bibliotekarje v ZDA. Slednji imajo tradicijo in stalen program, arhivisti pa svojega šele uvajajo. Smatra, da je bila doslej SAA premalo aktivna na področju vzpostavitve trdnih temeljev študijskih programov nujno potrebnega arhivskega izobraževanja.

Rubrika "REVIEWS" prinaša oceno knjižnih izdaj o upravljanju elektronskih zapisov pri ustvarjalcih (William Saffady - Managing Electronic Records, 1992), arhivsko izobraževanje v Kanadi (urednik Tom Nesmith - Canadian Archival Studies and Rediscovery of Provenance, 1993), zbirko seminarskih nalog o upravljanju z arhivskim gradivom gospodarstva, ki jo je uredil Allison Turton (Managing Business Archives, 1991), o elektronskih zapisih in njihovem ohranjanju (Preservation of Electronic Formats & Electronic Formats for Preservation, 1993), zanimiva je tudi knjiga Herberta N. Foerstela Secret Science Federal Control of Science and Technology, 1993. Razkriva nam zakonitost in moč ameriške vlade, da kontrolira vsakovrstne znanstvene informacije. Sledi še poročilo o izdaji Non-Standard Collection Management. Odbrala sem le nekatere, zanimive po moji osebni presoji.

57/4

Snopič ne predstavlja vseh standardnih vsebinskih sklopov. Po FORUMU urednik R.L.Cox predstavi vse razprave, ki jih obsega - WHAT IS AN ARCHIVAL RECORD: AND WHY SHOULD WE CARE?

Rezultate raziskav ("Research Articles") vključujejo trije prispevki. Elizabeth Yakel, podiplomska študentka na Michigan University, čeprav že izkušena

arhivistka, in Laura L. Bost, diplomantka te univerze v UNDERSTANDING ADMINISTRATIVNE USE AND USERS IN UNIVERSITY ARCHIVES spregovorita o doslej zanemarjenem vidiku vrednosti arhivskega gradiva v poslovne, uradne, administrativne in upravne namene. Osredotočeni sta na arhivsko gradivo univerze. Phyllissis M. Ngin iz Singapura v RECORDKEEPING PRACTICES OF NURSES IN HOSPITALS prikaže, kako v zdravstvenih ustanovah nastaja arhivsko gradivo o pacientih. James M. O'Toole, izredni profesor zgodovine na univerzi Massachusetts v Bostonu, pa v ON THE IDEA OF UNIQUENESS razpravlja o enkratnosti arhivskega gradiva, "enosti" arhivskega mišljenja od Schellenberga do modernih arhivskih in dokumentarnih zapisov in tez o potrebi spremembe našega mišljenja o njem.

Ruhrika "CASE STUDY" objavlja zapisa dr. zgodovine Johna H. Whaleyja, Jr., koordinatorskega programov elektronskih zapisov na Virginia Commonwealth University - DIGITIZING HISTORY. Predstavlja zanimivo študijo o multikulturni računalniški bazi podatkov na primeru afro-ameriške skupnosti. V naslednjem, MASS DEACIDIFICATION: UNIVERSAL CURE OR LIMITED SOLUTION, avtor Jacques Grimard, direktor konservacije kanadskega državnega arhiva, prikaže sistem nevtralizacije kot ga že petnajst let uporabljajo v njihovi ustanovi.

Na področju mednarodnega sodelovanja je objavljen prispevek TOWARD A CULTURE OF TRANSPARENCY: PUBLIC RIGHTS OF ACCESS TO OFFICIAL RECORDS IN SOUTH AFRICA. Obravnava problem dostopnosti arhivskega gradiva v najširšem smislu in se nanaša na Južno Afriko.

V rubriki "REVIEWS" se tokrat nahaja med drugimi tudi poročilo o izidu publikacije "Information Handling in Offices and Archives", urednice Angelike Menne-Haritz, N.Y. 1993 (zbornik referatov simpozija I. 1991 v Marburgu).

Letnik se kot običajno zaključuje z indeksom prispevkov in njihovih avtorjev.

Milica Trebše Šnifca

La Gazette des Archives, št. 169, 2. trimesečje 1995

Revija Društva arhivistov Francije v št. 169 v prvem delu objavlja strokovne članke in razprave s področja arhivistike. Nato sledi obsežna ocena publikacij, ki so pomembne za študij arhivistike in zgodovine.

Louis Bergès v članku *Poizkus shranitve arhivskega pesimizma* razmišlja o vprašanju odnosa med arhivistiko in javnostjo, ki si ga pogosto zastavljajo

arhivski delavci. Ta značilni fenomen bi mogli imenovati "arhivski pesimizem". Pri tem gre za že dalj časa občuteno neugodje, ki se zreali iz številnih člankov Gazette že od 50. let. Raziskave o vrednotenju poklica arhivistov kažejo na neugodno vrednotenje strokovnega dela arhivistov v javnosti. Sedanje stanje jasno kaže, da je v francoski družbi obsežna razprava o položaju arhivistov neizbežna.

Mireille Mousnier, profesor na univerzi na Antiljih in v Gvajani, je pripravil daljšo študijo *Industrijski dediščini na Martiniqueu*. V njej ta raziskuje gospodarsko krizo na otoku in navaja zgodovinske vire za raziskave preteklosti Martiniquea v zadnjih stoletjih. Po ekonomski krizi, ki je uničila na stotine proizvajalcev sladkorja, so v dvajsetem stoletju na Martiniqueu proizvajala sladkor le še velika podjetja. Glede na kolonialne povezave se gradivo za zgodovino otoka nahaja tudi v francoskih arhivih, v Nacionalnem arhivu in v Centru arhiva prekomorskih dežel Aix-en-Provence. Število objavljenih dokumentov je majhno. Departmajske arhivi so objavili tipologijo serij gradiva. Zastavlja se tudi vprašanje obnove dokumentov.

Otok Martinique je razdeljen na dva okraja in vsak ima svojo lastno kolekcijo gradiva. Vsi spisi v severnem okraju so bili ob izhruhu ognjenika Palée uničeni. Kopije listin, arhivirane v metropoli, niso vedno avtentične z izvirniki. Južni okraj, ki je ohranil arhivsko gradivo, nima dokumentov iz kolonialne dobe.

Pomembne so publikacije iz 19. stoletja, so si pa podobne, npr. memoari in korespondenca. Letni statistični pregledi so pomembni za ekonomijo, npr. za kmetijstvo; pridelovanje sladkorja, kakava, bombaža itd. Gradivo nekaterih zasebnih podjetij je bilo arhivirano v departmajskih arhivih. Toda njihov privatni značaj in neurejenost gradiva otežuje študij gradiva.

Za industrijsko dediščino je najpomembnejše gradivo treh kategorij, zlasti: prepisi lastništva, notarski izvirmiki in kolonialne listine.

Pomembna in bogata je zbirka načrtov utrdb iz kolonialnega časa. V njej so načrti nekaterih vojaških zgradb do leta 1881 in so že bili objavljeni. Pri tem ugotovimo primanjkljaj nekaterih vrst gradiva, npr. katastra. Zasebno gradivo je zelo reducirano. Le redke družine so ga deponirale v nacionalnem in departmajskih arhivih.

V nadaljevanju razprava poroča o številu in izvoru prehivalstva, ki je bilo zaposleno pri proizvodnji sladkorja. Sledi predstavitev gradbeništva, gradbene tehnike in uporabe različnih materialov, uvajanje mlinov s stroji na paro, ki so jih začeli uporabljati po industrijski revoluciji. Na gradnjo je vplivala nevarnost potresov in drugih naravnih katastrof.

Ruhrika Zapisi, informacije, razmišljanja prinaša krajša poročila in razmišljanja s področja dejavnosti arhivov.

Claude Herrera iz departmajskega arhiva Bouches ob Rhôni v članku *Arhivski svetovni in industrijski dediščini v Bouches-du-Rhône* pripoveduje o uporabi arhivskega avtohusa in varstvu industrijske

kulturne dediščine na tem območju. V letih 1985-1987 je pripravil o varstvu industrijske kulturne dediščine dve anketi in razstavo, ki jo je predstavil na turneji za arhivbusom. Anketi sta zajemali vprašanja problematike varstva industrijske dediščine v regiji Berre in na območju Marseillesa ter raziskavi kemijske industrije. Od začetka šolskega leta 1994 ponuja arhivbus novo razstavo, ki je v skladu z učnim načrtom, to je spominska svečanost na osvoboditev.

Gianfranca Vegliante pri Direkciji Franche-Comté, strokovnjak za zadeve s področja kulture, je objavil *Memoare podjetij*. V njih se spominja večletnega dela v arhivu podjetja. Ugotavlja, da imajo departmjski in mestni arhivi pomembno vlogo pri uvajanju arhivističnih predpisov v praksi. Poleg tega, da shranjijo gradivo v lepilih, morajo arhivisti sestaviti papirne gradiva, sezname izločenega gradiva in repertorije. Sestavi repertorijev v arhivih podjetij naj vzpodbujajo departmjski in mestni arhivi.

Patrick Roussel, inženir informatike v nacionalnem arhivu, je prispeval razpravo *Arhivistika in informatika*.

Arhivistika je znanost o arhivih, informatika je veča o informiranju. Pri vnašanju podatkov v računalnik upoštevamo arhivske dokumente, posamezne naslove, besedje, konkretne podatke. Na temelju informatike moremo predstaviti inventarje posameznih fondov in jih vključiti v Internet, v mednarodno mrežo. Avtor članka predstavi tudi uporabo CD plošč, njene prednosti, zlasti kapaciteto, ko nadomesti daljše zapise na magnetnem traku.

Pocenjenje mednarodnega popisovanja arhivskega gradiva

Christine Nougaret, konservatorica pri Direkciji francoskih arhivov, je prikazala prizadevanje za izdelavo navodil za mednarodno popisovanje arhivskega gradiva, kar se je pričelo v anglosaških deželah pod vplivom izkušenj bibliotek. Tako so izšli priročniki za popis arhivskega gradiva v ZDA, Veliki Britaniji in Kanadi. V letu 1988 je Nacionalni arhiv Kanade organiziral v Otavi kongres ekspertov za pocenjenje terminologije na tem področju. Sprejet je bil sklep, naj Mednarodni arhivski svet ustanovi delovno skupino, ki bo pripravila mednarodne normative v skladu z zgornjim sklepom. Decembra 1989 je Mednarodni arhivski svet v sodelovanju z UNESCO na zasedanju v Parizu pripravil dolgoročni načrt za sestavo normativov popisa arhivskega gradiva. Sledi predstavitev dela komisije (ICA). Dvanajsti mednarodni arhivski kongres v Montrealu je septembra 1992 potrdil projekt komisije. Končno je Mednarodni arhivski svet potrdil načela Komisije za pripravo arhivskega popisa v angleškem in francoskem jeziku. Komisija je sestavila temeljne principe za popis; veljavnost načela fonda in ustreza povezava med nivoji ureditve in nivoji popisovanja (vsakemu nivoju ureditve ustreza določen nivo popisa). Sledijo elementi za popis in v aneksu generalna napotila (vzorci) za mednarodno arhivsko popisovanje. Predstavljena je

tudi shema ureditve fonda.

Stéphan Cosson je v članku *Združenje, ki je nosilec licenciata v arhivski tehniki in dokumentaciji* predstavil univerzitetno izobraževanje arhivistov v Mulhousu. Dve leti po ustanovitvi univerzitetnega izobraževanja v letu 1979 so ustanovili društvo arhivistov, ki so diplomirali v Mulhausu. Naslednje leto so ga preoblikovali v Združenje nosilcev licenciata v arhivski tehniki in dokumentaciji - ALTAD in v letu 1981 je dobilo dokončno ime ADELITAD s sedežem v Mulhousu. Svoje delovanje je utemeljilo na statutu. Zlasti je težilo za strokovnim izpopolnjevanjem. Združenje Adelitad izdaja strokovno glasilo *Archiv*. V njem objavlja strokovne razprave in članke o sekundarni dejavnosti ("konjički") članov združenja. Adelitad posveča pozornost tudi razvoju šolstva. Pomembno vlogo je odigrala pri zagotavljanju novih delovnih mest in oblikovanju statuta javne uprave.

Na naslednjih straneh *Gazette* je objavljeno obsežno poročilo o *generalni skupščini* Združenja francoskih arhivistov za leto 1994, ki je bilo v Parizu januarja 1995.

V zvezi s tem delu prinaša revija *Gazette* ocene strokovne literature.

Roger Nougert je predstavil publikacijo *Banca d'Italia*, 1993, 595 strani, ki je izšla ob 100-letnici imenovane banke. Obsega historiat njenega delovanja s predstavitvijo arhivskih fondov z mnogimi informacijami s področja bančništva in je temelj za ekonomske raziskave Italije v tem času. Publikaciji je pridružen CD - ROM, ki obsega hkrati tudi inventar in indeks.

Isti avtor je napisal oceno tudi za delo *Konvencionalna banka Italije*, Zgodovinski arhiv, Generalni sekretariat, 1994, 193 strani. V njej je prikazal strukturo generalnega sekretariata in pridruženih fondov. Uvodu sledi inventar gradiva z indeksom imen oseb in ustanov.

Gérard Moysé nas seznanja z delom Bastena (Hervé) *Sadolina Francija, XIX.-XX. stoletje*, praktična metoda za zgodovinske raziskave, Pariz, 1994, 218 strani. Publikacija prinaša bogate in raznovrstne bibliotечne in bibliografske informacije, sistematičen vodnik za raziskave zgodovine od leta 1800 do današnjih dni.

Marie-Anne Chabin je objavila oceno dela Vichy, *Preteklost, ki ne mine*, avtorja Conan (Eric) in Rousso (Henry), 1994, 327 strani. Delo analizira zgodovino Vichyja in z njo povezane dogodke.

Jaël Poivre je v letu 1994 pisal o konferenci rektorjev in predstavnikov univerz v Québecu: *Delovanje arhiva informatike*. To delo je sinteza serije študij v letih 1991-1994 o vprašanju arhiva informatike. V prvem poglavju govori o urejanju in obnovi dokumentov, ki so elektronski. V drugem delu avtorji predstavijo tipologijo dokumentov informatike, ki jih najdemo na neki univerzi (Québec). Razlikujemo dve glavni skupini dokumentov: gradivo administracije in podatke o predavanjih. Zadnje poglavje obsega po-

datke o fizičnih normah konservacije glede na različne fizične nosilce osnove traku (disketa, magnetni trak) in daje priporočila za hrambo.

Paul Delsalle je ocenil naslednje tri publikacije:

Ernisse (Gérard), *Služba arhiva za komunikacije z javnostjo*, 1994, 306 strani. Generalni inšpektor je opozoril na vrsto vprašanj, ki se porajajo pri delovanju arhivov pri komunikaciji z javnostjo. V začetku govori o pravicah obiskovalcev in dostopnosti arhivskega gradiva. Nato svetuje, kako ohlikovati to službo. Opisani so različni tipi organizacije, zlasti v Public Record Office v Kewu in Caran v Parizu. V naslednjem delu publikacije avtor obravnava vprašanje konsultacije v čitalnici, prostorov za sprejem, za pregled mikrofilmov, inventarjev, o medsebojnem delovanju posameznih oddelkov arhiva. V aneksu sta predstavljena ureditev in delovanje nekaterih pomembnejših arhivov v svetu.

Nicolet (Claude) in sodelavci, *Izgubljeni spomin o raziskavi pozabljenih javnih in zasebnih arhivov antičnega Rima*, Pariz, publikacije Sorhone 1994, 187 strani. Javni arhivi so nastajali počasi. V I. stoletju pred Kristusom so dokumente senata shranjevali v

eramiju. Javne dokumente so varovali kvestorji, edili in ljudski tribuni. Proti koncu dobe republike je bilo plebejsko arhiviranje odpravljeno. V letu 16 pred Tiberijem je bila ustanovljena komisija senatorjev za varovanje arhiva. Arhiviranje se je spreminjalo v času različnih vladarjev. Tudi cerkvenim arhivom so v Rimu posvetili pozornost. Iz njih odseva vsakdanja dejavnost religioznih opravil.

Temelji arhivske discipline, avtorjev Rousseau (Jean-Yves), Couture (Carol) in sodelavcev, Univerza v Québecu, 1994, 384 strani. Študija definira temeljne principe arhivistike. Poudarja pomen fonda, izločanje, navaja posamezne faze urejanja gradiva in končno obdela arhivsko zakonodajo s specifikjo Severne Amerike. V določenem poglavju se ukvarja s posebnimi nosilci informacij, to so načrti, fotografije, zvočni zapisi in gibljive slike. Publikaciji je dodan slovar tujk in obširna bibliografija.

V zaključnem delu objavlja La Gazette des Archives oceno revije Društva arhivistov Kanade *Archivaria*, št. 36, 1993.

Ivan Nemanič

Hotel Mariborski dvor v Mariboru
razglednica, 1936
Arhiv Republike Slovenije, Fototeka

Razstave

Razstava ZAPIS IN PODOBA, Muzej novejšje zgodovine - Cekinov grad, 11. april - 8. julij 1996

Za razstavo smo izhrali 30 eksponatov, ki predstavljajo različne zvrsti gradiv, nastalih na papirju in pergamentu, tipične poškodbe ter načine njihovega reševanja.

Razstava je bila postavljena tako, da so hile v vhodni avli poleg kratke zgodovinske predstavitve od delka na fotografijali predstavljene najznačilnejše poškodbe.

V prvem prostoru smo želeli s poškodovanim in še neurejenim gradivom prikazati stanja v skladišču, ki še čaka na ureditev.

V njem smo predstavili zelo pogoste mehanske poškodbe na hrbitih arhivskih ali knjižnih enot.

V drugem prostoru so hile na ogled značilne poškodbe na vezanem gradivu ter primeri konserviranja in restavriranja tako knjižnega bloka kot rekonstrukcij izvornih vezav.

V tretjem prostoru so bili razstavljeni primeri za-

ščite in reševanja poškodovanih pergamentih listin, pečatov, plemiških diplom ter gradivo večjega formata.

V zaključnem delu pa smo predstavili gradivo, poškodbe in njihovo reševanje na različnih vrstah papirjev, ki so služili kot podlaga spisovnemu gradivu, fotografij, učnih pripomočkov, arhitekturne dediščine, likovnega izražanja, ki so značilni za zadnjih 150 let.

Nekatere vrste papirjev, na katerih je nastalo gradivo v tem času, kažejo v primerjavi s starejšim, ročno izdelanim papirjem znake hude poškodovanosti, in zato je njihova uporaba omejena.

V zadnjem času nas še prav posebej zaskrbljuje množična in neregulirana uporaba papirjev, izdelanih na osnovi recikliranih surovin. Takih papirji vsebujejo veliko nečistoč, ki povzročajo naglo staranje. Zaradi svoje kratke življenjske dobe niso primerni kot pisna podlaga gradivu, ki ima značaj kulture dediščine. Prav verjetno je, da se bo že naslednja generacija pri uporabi ali predstavitvi precejšnjega dela tako nastale pisne in likovne dediščine v izvorni obliki soočila z mnogimi težavami.

Ob otvoritvi razstave Arhiva Republike Slovenije *Zapis in podoba* v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani; minister za kulturo Republike Slovenije dr. Janez Dular, avtorici razstave dr. Nataša Golob in mag. Jedrt Vodopivec ter direktor Arhiva Republike Slovenije mag. Vladimir Žumer med uvodnim nagovorom

Tretji prostor razstave Arhiva Republike Slovenije *Zapis in podoba* v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani, 11. aprila 1996

Ob otvoritvi razstave Arhiva Republike Slovenije *Zapis in podoba*, 11. aprila 1996

Ob razstavi je izšel tudi katalog, v katerem je Mojca Grabnar predstavila zgodovinski pregled razvoja osrednje slovenske konservatorsko-restavratorske delavnice za papir in pergament od 1956 do 1996, avtorici razstave Nataša Golob in Jedert Vodopivec pa sva pripravili uvodno študijo s predstavitvijo najpo-

gostejših vzrokov poškodb ter kataloški opis razstavljenega gradiva. V katalogu je tudi bibliografija strokovnih sodelavcev v letih od 1956 do 1996.

Z razstavo in katalogom smo se obrnili predvsem na širšo javnost, v želji, da izzveni kot poziv javnosti in mlajšim rodovom, da le vsi skupaj lahko varujemo zaupano dediščino in to sistematično in vsak dan.

Razstavo je 11. aprila 1996 odprl dr. Janez Dular, minister za kulturo Republike Slovenije, zaprli pa smo jo po izteku simpozija o konserviranju knjig in papirja 8. julija 1996.

V 68 dneh je razstavo obiskalo 1248 obiskovalcev, če pa temu številu prištejemo še približno 250 udeležencev njene otvoritve in 130 udeležencev mednarodnega simpozija, smo že pri številki preko 1600 obiskovalcev.

Razstavo so med tednom varovali in vodili študentje, ob praznikih, sobotah in nedeljah pa sodelavci Sektorja za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije.

Vodenih večjih vnaprej napovedanih skupin (nad 10 oseb) je bilo 15. To so bile skupine študentov, srednješolcev, arhivistov in knjižničarjev iz različnih krajev Slovenije.

Največ obiska je bilo v aprilu, maju in ob koncu junija, najmanj pa v izredno vročih dneh v prvi polovici junija.

Jedert Vodopivec

Projekt "Zapis in podoba"

Konserviranje in restavriranje predmetov dediščine in konservatorsko-restavratorska dejavnost si zaslužijo občasnih odmevov v javnosti. Zaslužijo zato, ker je to delo v primerjavi z zapisano hesedo vedno nekoliko zastrto v ozadju dogajanj okrog dediščine. Zato so zlati okrogle obletnice dobrodošel motiv in izziv, da okolici in svetu pokažemo, kaj delamo, opozorimo na nerešene probleme, na nevarnosti, ki prežijo na dediščino, oziroma odstremo tančice z dogajanja v ozadju dediščine. V svetu sa že dosti pred nami odkrili promotivno moč dogodkov, kot so obletnice. Očitno so za tovrstne dejavnosti pri nas potrebna daljša zorenja, sicer bi bili taki prikazi dosti pogostejši.

Osebnostno sem naklonjen seznanjanju širše javnosti z našim delom; tudi sam sem že sodeloval ali celo pripravljaj podobne prireditve, zato se zavedam mnogih pasti in težav, ki so pri takem "podjetju" prisotne. Obe strokovni soavtorici razstave, kataloga in posveta, Jedert Vodopivec in Nataša Golob, sta opravili s sodelavci obsežno in zahtevno delo.

O ožji strokovni problematiki ne razsojam, ker sam delam na drugi zvrsti dediščine. Ocena se nanaša zato na snoter in sporočilnost razstave in spremljajočega kataloga. Naj si na tem mestu sposodim misel avtorice iz kataloga: "Razstava ne nagovarja le varuhov spomina v arhivih, bibliotekah in muzejih; tudi ne nagovarja le listih, ki celijo okrušene podobe spomina in že vedo za možnosti in težave pri restavriranju in konserviranju dokumentov. Predvsem je namenjen nam vsem, ker smo vsak posebej in vsi skupaj dolžni ohranjanju stvaritve naših prednikov, varovati dela našega časa in poskrbeti, da prihodnost ne bo osiromašena."

Osebnostno vidim ravno v ozaveščanju javnosti, še zlasti šolske mladine, pomembno vlogo tovrstnih razstav in katalogov. Izbrano razstavišče v Cekinovem gradu, ki je bil "prvi dom" jubilejke - osrednje slovenske konservatorsko-restavratorske delavnice za papir in pergament, je za take postavitev prav vabljivo, saj omogoča oblikovanje zaključnih idejnih enot. Sprehod skozi razstavne prostore nam pokaže dovolj nazorno predstavljene eksponate, ki so opremljeni z izbranimi podatki, ki obiskovalcu zgovorno govorijo o vseh generalijah posameznega predmeta, o njegovi poškodovanosti, restavratorskem problemu ter o strokovnjaku, ki je problem reševal. Vse skupaj spremljajo fotografije, zvezane s posameznimi eksponati, in ilustrativno gradivo iz življenja konservatorske delavnice.

Osebnostno se mi zdijo izredno pomembne misli, ki izločene po velikosti in "neizbrisnim" zapisom na straneh kot pozitivni grafiti opozarjajo obiskovalca na pomen "zapisov in podob" in na "... upanje, da bo njeno sporočilo (dejal bi celotne kulturne dediščine) prišlo do naslednjih rodov nepotvorjeno." Morda bi ravno negi in vzdrževanju, ki ga sme in zmore opravljati vsak posameznik, lahko odmerili večji poudarek. Zlasti tu mislim na nekoliko edukativni prikaz škodljivcev (od vlage, srebrne ribice do selotejpa), saj so njihove posledice vseskozi prisotne na razstavi in v ka-

talogu.

Zapis in podoba, ki bosta ostala po razstavi, je zelo lep, ličen in vabljiv katalog. Je sodobno zasnovan in pregleden, vsebinsko dovolj bogat in ne prezabteven, tako da bo služil kot informativno-promotivno branje tudi širši populaciji, ne le stroki. Primerno se mi zdi, da so svoj prostor v katalogu dobili ljudje, ki so ustanovili, razvijali in krepili delavnico, kot tudi njihovi nasledniki, ki se danes trudijo nadaljevati utečeno delo in ga venomer posodabljati. Z načrti za prihodnost nas v predgovoru seznanja direktor Arhiva RS mag. Vladimir Zumer, ki je ponudil pripravljalcem potrebno podporo in, kar je zlasti pomembno, dovolj ustvarjalne svobode.

Ne glede na to, da smo se že v preteklosti seznanjali z zgodovino Sektorja za konservacijo in restavratorstvo pergamenta in papirja v Arhivu Republike Slovenije, je prispevek izpod peresa avtorice Mojce Grabnar dobrodošel vir pri zgodovinskem pregledu celotne restavratorske dejavnosti v Sloveniji. Enako pomembna je tudi bibliografija strokovnih prispevkov s področja konserviranja in restavriranja pergamenta in papirja, zbrana za obdobje delovanja jubilejke, ki sta jo zbrali in sestavili Nada Čučnik-Majcen in Jedert Vodopivec. Poseben pomen vidim v izrabi objavljenega gradiva za potrebe izobraževanja in usposabljanja novih kadrov, ki so letos pridobili še eno delo s tega področja, in sicer knjigo Nade Čučnik-Majcen.

Kot restavrator sem vesel uspešne predstavilve dela Sektorja za konservacijo in restavratorstvo pergamenta in papirja ob njegovi 40-letnici. Medtem so uspešno zaključili tretji del proslavljanja jubileja - mednarodni, dobro obiskovan in sprejet simpozij. Vsi sodelavci na projektu si zaslužijo pohvalo. Kot likovnik naj se poklonim še oblikovalcu razstave Danetu Pelku. Postal bo "zapis", ostal bo katalog, kasneje še zbornik s prispevki simpozija.

Sporočilo naj bo, kot je bilo zapisano na steni druge sobe: "... od nas je odvisno, ali bo ta spomin ugasnil ali živel ..."

Ivan Bogovič

110 let turističnega društva Ptuj

Zgodovinski arhiv Ptuj je na pobudo in željo Turističnega društva Ptuj ob visokem jubileju društva pripravil razstavo na temo turizma, njegovih začetkov, organiziranosti in delovanja na področju varovanja in ohranjanja okolja in spodbujanja turizma v prvem obdobju predvsem lujskega prometa.

Ptuj kot turistično oz. letoviško mesto?

Ptuj je doma in v tujini znan predvsem kot eno izmed najstarejših, če ne že najstarejše slovensko mesto, mesto z bogato zgodovinsko dediščino, ki tudi živi s svojo preteklostjo in jo neguje ter ohranja.

Stara slovenska turistična središča kot so Bled, Rogaška Slatina, Dobrna, Portorož so še danes znana kot glavna središča turizma in tujskega prometa v Slove-

niji. Nekatera mesta in kraji, ki so v preteklosti sloveli in bili poznani tudi v ostalih delih monarhije, so danes urbana, industrializirana središča, ki so z industrijskim razvojem izgubila svojo "turistično" pripadnost. Tak primer izgube "identitete" je na Štajerskem predvsem Celje, ki je še v prejšnjem stoletju slovel kot zdraviliško in letoviško mesto, kamor so turisti množično prihajali na počitek in oddih (gl. Janez Cvirn, Biser na Savinji).

Ptuj je bil v drugi polovici prejšnjega stoletja kraj, mestece na ohroju monarhije, s svojim meščanstvom, ki si je prizadevalo na raznorazne načine za oživitev in predstavitev Ptujja tudi tujcem. Prav zaradi tega je bilo ustanovljeno sprva Olepševalno in nato Olepševalno in tujskoprometno društvo, ki je skrbelo za "image" svojega kraja. Ustanovitev tovrstnega društva ni bila v tistem času nobena posebnost, saj so prav v tem obdobju olepševalna in tujskoprometna društva v monarhiji doživljala pravi razcvet.

Razstavo so pripravili delavci Zgodovinskega arhiva Ptuj v sodelovanju s Turističnim društvom Ptuj. Vodja projekta razstave je bila Tjaša Mrgole-Jukič. Razstava je vsebinsko razdeljena kronološko po obdobjih na štiri tematske sklope. Avtorji razstave in posameznih tem so Tjaša Mrgole Jukič, Brane Ohlak, Franci Golob in Marija Hernja-Masten.

Razstava je bila postavljena v prostorih ptujškega gradu.

Postavitev in potek razstave je urejen kronološko. Začetni ali uvodni del razstave predstavljajo najstarejši pisni dokumenti, kot je mestni statut, potem potopisi Ferdinanda Reisa iz srede prejšnjega stoletja in zanimivi razstavni eksponati. V kotu razstavnega prostora se bohoti izdelana maketa železniške čakalnice, ki je v bistvu pomenila in spodhudila zanimanje ljudi za daljša potovanja, in pomeni uvod v drugi del razstave, ki se začne z ustanovitvijo Olepševalnega društva. Treba je poudariti, da je bila večina razstavljenega arhivskega gradiva predstavljena v reproducirani obliki, kar pa ni osiromašilo bogastva in pomena razstave.

V drugem delu razstave je na zelo zanimiv in privlačen način predstavljena dejavnost društva od ustanovitve vse do konca prve svetovne vojne. Poleg arhivskega gradiva je avtorica Tjaša Mrgole Jukič izdelala tudi statistiko nočitev in števila gostov na Ptujju in obogatila razstavo z maketami (najbolj zanimivo je predstavljena gostilna, v kateri so poleg mize in gostov ob njej tudi razni napisi, značilni za takratne gostilne. Ti napisi so na primer, na pljuvaj po tleb, prte na mizah menjamo dvakrat tedensko, rjuh v sobah ne menjavamo za vsakega gosta posebej ipd.). Prav tako je predstavljenega precej fotografskega gradiva. Vsebinsko se razstava nadaljuje v čas med vojnami, ki je prav tako prikazan zelo privlačno in ohogaten s številnimi fotografijami, ki prikazujejo tudi takratno kopalniško modo.

V tretjem delu razstave so razstavljene ptujške razglednice, vse od prve, ki je verjetno izšla konec osemdesetih let prejšnjega stoletja in jo je verjetno založilo Olepševalno in tujskoprometno društvo. Ptuj je na razglednicah bogato in razkošno predstavljen. Najpogos-

tejši motivi na razglednicah so ptujške vedute (F. Golob, Razglednice so dopolnjevale turistično podobo Ptujja, v publikaciji 110 let Turističnega društva Ptuj, str. 65).

V četrtem delu razstave pa se kronološko nadaljuje razvoj Turističnega društva po koncu druge svetovne vojne. Ta razvoj društva je prikazan takorekoč do današnjih dni. Poudarek in eksponati za to obdobje so naravnani predvsem, kar pa je tudi razumljivo, na ptujsko kurentovanje.

Oh prikazu razstave je potrebno poudariti, da je gradivo Turističnega društva Ptuj ohranjeno v fondu le za ohodnje po drugi vojni, vse ostalo gradivo pa je bilo nabrano iz raznih drugih, predvsem upravnih fondov in zbirk drugih ustanov, kot je knjižnica Ptuj. Razglednice je prijazno odstopil soavtor razstave Franci Golob, ljubiteljski zbiralec razglednic.

Oh razstavi so avtorji pripravili tudi publikacijo z razpravami s področja turizma. Tako je v uvodu Marija Hernja-Masten opisala in predstavila razvoj popotovanj iz verskih, službenih in drugih nagibov vse do prvih pravih letoviščarjev.

V drugem sklopu prispevkov je Tjaša Mrgole-Jukič najprej opisala nastanek in razvoj organiziranega turizma, nato pa predstavila ustanovitev in delovanje Olepševalnega in tujskoprometnega društva Ptuj vse do druge svetovne vojne.

Brane Oblak je pripravil razvoj Turističnega društva po letu 1945 vse do današnjih dni.

Zelo zanimiv pa je tudi prispevek Francija Goloba, ki je v svojem članku predstavil razglednice kot del turistične ponudbe, predvsem ptujške razglednice.

Razstava 110 let Turističnega društva Ptuj je bila odprta 31. maja 1996 v palačijo ptujškega gradu in je bila na ogled do 30. junija 1996. Razstavo je ob navzočnosti številnih gostov in ljubiteljev kulture odprl predsednik Republike Slovenije Milan Kučan.

Branko Radulovič

Razstava "Zadružni dom - naš ponos" o gradnji zadružnih domov po drugi svetovni vojni v Sloveniji, maj 1996, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, katalog, 84 strani

V galerijskih prostorih Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici je hila 4. junija 1996 odprta razstava arhivistke Aleksandre Pavšič-Milost, ki se ukvarja z gradnjo zadružnih domov po drugi svetovni vojni. Akcija se je začela v obdobju prvega petletnega plana oz. Titove petletke. Za naslov si je avtorica izposodila eno izmed značilnih parol, ki so hile takrat sestavni del propagandne dejavnosti za gradnjo zadružnih domov. Razstavo sestavljajo trije med seboj zelo različni sklopi. Uvodoma si obiskovalci ogledajo filmske zapise o gradnji zadružnih domov v Iški vasi, Prvačini, Sežani in Komnu ter posnetke slovesnosti oh od-

prju združnega doma na Predmeji, kjer je bil istočasno z domom v vasi Cven pri Ljutomeru zgrajeni prvi združni dom v Sloveniji. Filmski posnetki so zlasti mlajšim obiskovalcem v veliko pomoč pri razumevanju vzdušja, v katerem so domačini z navdušenjem sodelovali pri udarniških akcijah na gradbiščih združnih domov po svojih vaseh. "To je bilo možno samo v tistih časih," je slišati komentar marsikaterega starejšega obiskovalca, ki se še spominja tistih časov in pojasni, da je bilo navdušenje spontano in pristno in da so ljudje takrat res živeli za to, da si z lastnimi močmi zgradijo boljše prihodnost.

V prostoru, kjer poteka videoprojekcija, je postavljeno tudi improvizirano gradbišče namišljenega združnega doma z nekaterimi zidarskimi orodji in pripomočki, ki pa, razen enega eksponata, sodijo v precej mlajše čase. Izjema je samokolnica, ki je približno v istih časih, kot so se gradili združni domovi, vozila po gradbiščih nastajajoče Nove Gorice.

Po teh zelo nazornih uvodnih predstavah pride obiskovalec v naslednji prostor, kjer je postavljena razstava. Osrednji del zavzema maketa združnega doma ravninskega tipa. Na prvih panojih se je avtorica namenila prikazati splošne značilnosti gradnje združnih domov, ki veljajo za vso Slovenijo in probleme, ki so se ob tem pojavljali (izbor lokacije, izdelava načrtov, zagotavljanje denarja, preskrba s materiala in delavcev...). Večina razstavljenega gradiva pa obiskovalcu predoči gradnjo združnih domov po posameznih krajih na območju dejavnosti Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Prikazani so zelo različni dokumenti, od dopisov in fotografij do načrtov in časopisnih člankov, ki predstavljajo večino razstavljenega gradiva. Ob pomanjkanju arhivskih virov so bili prav članki iz časopisov, ki so spremljali gradnjo združnih domov, zlasti *Združni dom* in *Nova Gorica*, dobrodošla dopolnitev informacij. Razstavo zaključuje seznam združnih domov v goriškem okraju, ki je bil sestavljen slabih deset let po začetku akcije.

V uvodu kataloga, ki spremlja razstavo, avtorica pojasnjuje organizacijo kmetijskega združništva v Sloveniji v prvih letih po končani vojni. Ugotavlja, da je takratna ljudska oblast videla prav v združništvu najprimernejšo gospodarsko organizacijsko obliko za socialistično preobrazbo vasi. Uresničitev tega cilja je bila namenjena tudi gradnja združnih domov. Vodile so jo uprave za gradnjo združnih domov, ki so bile organizirane na več nivojih, od republiške do krajevnih. V osrednjem delu razprave se, tako kot to velja tudi za razstavo, avtorica najprej zelo natančno posveti splošni problematiki v zvezi z gradnjo, od izbire najprimernejše lokacije do propagandne dejavnosti, ki je spremljala celotno akcijo. Sledi opis poteka gradenj po posameznih krajih. Od predvidenih 55 združnih domov jih je bilo na območju današnjih občin Bovec, Kobarid, Tolmin, Kanal, Brda, Nova Gorica, Miren-Kostanjevica, Ajdovščina in Vipava zgrajenih 38, na večini ostalih pa so se dela do neke mere vsaj začela, pozneje pa opustila.

Zaključek je namenjen avtoričinemu razmišljanju o nam težko dojemljivih posebnostih časa tik po končani vojni, ko marsikdo ni imel rešenega lastnega sta-

novanjskega problema in je ljudi pestilo vsesplošno pomanjkanje, pa vendar jih je večina z zanosom dan za dnevno delala na gradbišču združnega doma v domači vasi. Avtorica ugotavlja, da je bila akcija manj uspešna, kot se je pričakovalo, predvsem pa pripravljena preveč na hitro in premalo premišljeno. Prav zato se je dogajalo, da marsikje gradnje niso dokončali tudi po več letih. Ne glede na razne pomanjkljivosti ob začetku gradnje pa so domovi po vaseh, kjer so bili zgrajeni, dobro služili krajanom za skupne potrebe. Danes pa je zaradi lastninjenja problematika združnih domov marsikje spet aktualna.

Del kataloga je kot običajno namenjen objavi pomembnejših dokumentov, ki jih je moč videti na razstavi. Sledi seznam blizu dvestotih eksponatov ter navedba uporabljenih virov in literature.

Razstava ho v takšni obliki na ogled do konca oktobra, nato pa se bo okrnjena, brez videoprojekcije in improviziranega gradbišča, preselila v predverje Pokrajinskega arhiva, kjer bo obiskovalcem na razpolago še nekaj mesecev.

Metka Nusdorfer-Vuksanović

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Republike Slovenije, na kateri je bilo predstavljenih 71 originalnih papeških listin, spremljal pa jo je tudi bogat katalog.

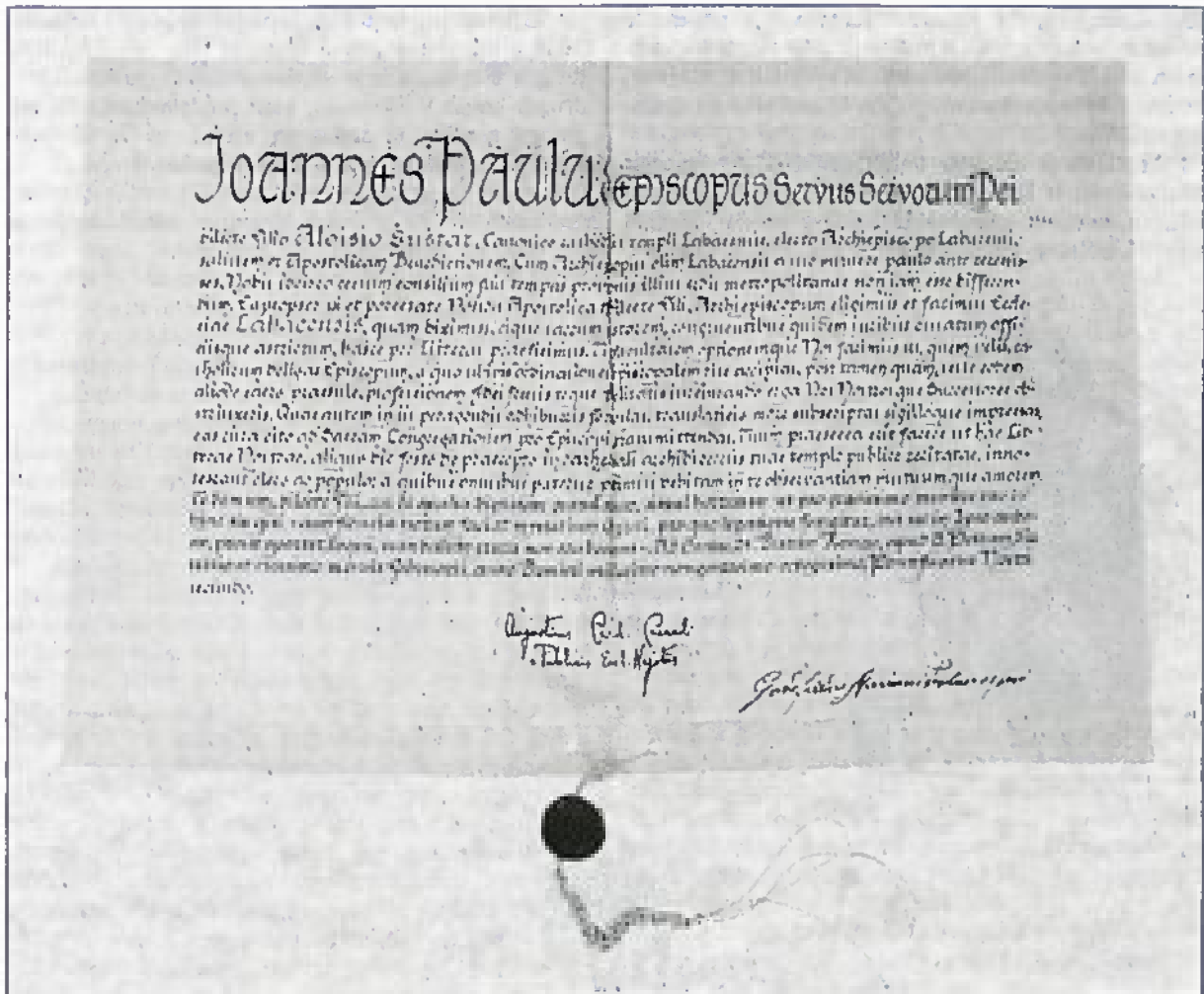
Rimski škof, kar papež tudi sicer je, je po padcu zahodnega dela rimskega imperija postal osrednja oseba ne samo v Cerkvi, ampak tudi v kulturnem in političnem življenju tega dela sveta. Tako je imel papež pomembno vlogo tudi v življenju naših prednikov vse od prihoda na področje vzhodnih Alp, prvim misjonarjem je nanreč to poslanstvo zaupal ravno papež. Do pričetka razstave je bilo v Arhivu Republike Slovenije, pokrajinskih in škofijskih arhivih ter arhivih redov evidentiranih nekaj manj kot osemsto originalnih papeških listin. Mednje niso zajeti tisti dokumenti, ki so jih v papeževem imenu izdajali posamezni papeževi uradi (kongregacije) ter uradni in overovljeni prepisi, ki sta jih prejemnikom posredovali graška oz. dunajska nunciatura. Avtor razstave dr. France M. Dolinar je vse to hogastvo verskih kulturno-političnih in tudi osebnih stikov med papeži in našimi predniki predstavil z več zornih kotov. Na razstavi, kjer si posamezni eksponati sledijo kronološko, smo mogli spremljati razvoj poslovanja papeške pisarne, tako diplomatske kakor tudi paleografske spremembe, obenem pa slediti stalnicam, ki se od najstarejših eksponatov do danes skorajda niso spremenile (hula, pergament).

Postavitev v obliki križa nas opozarja na teritorialno zaključenost razstave, omejeno na ozemlje Republike Slovenije oz. Slovenske cerkvene pokrajine, ki je sestavljena iz treh škofij. Na koncu treh krakov križa so simboli posameznih škofij: nadškofov sedež iz ljubljanske stolnice, klečalnik škofa Slomška in kip sv. Nazarija, zavetnika koprške škofije, skupaj s historičnimi grbi škofij (pri Kopru grb škofa Bonifacija de Ponte iz konca 18. stol.), na sredini, kjer se kraki sekajo, pa je listina o ustanovitvi metropolije, Slovenske cerkvene pokrajine.

Škofje smejo nastopiti svojo službo le po papeževem imenovanju in mu oh tem prisežejo. Predstavljene so listine, ki nam pričajo o ustanovitvi škofije (ljublanske), imenovanju škofov in tudi prej omenjene prisege. Druga velika skupina prejemnikov so samostani. Papeži niso le potrjevali njihovih ustanovitev, ampak so jim s podelitvami in potrditvami privilegijev omogočali od posvetne oblasti relativno neodvisno življenje (listina iz leta 1247, s katero papež Inocenc VI. jemlje v svojo posebno zaščito kostanjeviške cistercijane in jim ob tem potrdi vse privilegije, ki jih uživajo drugi samostani tega reda). Obenem so usmerjali duhovno življenje celotnih redov in s tem tudi posameznih samostanov. Zemljiški gospodje so se na papeže obračali s prošnjami za zagotovitev patronata nad posameznimi cerkvami in župnijami. S tem so si pridobili pravico zastopanja v pravnih zadevah in predlaganja kandidatov za dušne pastirje, imenovanje je še vedno pripadalo škofu. Nekaterim pa je na njihovo prošnjo dovolil ineti v svojih gradovih zasebne kapele, oh tem je določil tudi, kdaj

Slovenija v papeških listinah, Ljubljana, maj 1996, Arhiv Republike Slovenije, katalog, 192 strani

Obisk papeža Janeza Pavla II. v Sloveniji (17.-19. maja 1996) je bila enkratna priložnost za slovenske arhiviste, da ponovno opozorijo širšo slovensko javnost na izjemno bogato kulturno dediščino, ki jim je bila zaupana. Tako je bila med 8. majem in 6. junijem v prostorih Narodne galerije na ogled razstava Arhiva

Listina Janeza Pavla II, izdana v Rimu, 24. februarja 1480, s katero imenuje ljubljanskega stolnega kanonika Alojzija Šuštarja za ljubljanskega nadškofa in metropolita.
Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zbirka listin

se sme maševati. Papež je vstopil v svet preprostega vernika preko bratovščin, s potrditvijo le-teh in z njimi povezanimi odpustki. Tisti verniki pa, ki so papeže prosili za kakšen spregled, npr. zaradi preizkve starosti ali posvetitvi za duhovnika ali pa preveč bližnjega sorodstva ali sklenitvi zakonske zveze, so prejeli papeževo osebno pismo. Papeži pa niso skrbeli le za versko rast, ampak tudi za prosvetljevanje vernikov. Tako so omogočali izobraževanje v župnijskih in samostanskih šolah, pa tudi na univerzah. Na razstavi sta predstavljeni dokumenta, ki sta povezana z jezuitskima kolegijema v Ljubljani in Gradcu.

Ob razstavi je izšel tudi slikovno bogato opremljen katalog z več strokovnimi članki. Tako je avtor razstave dr. France M. Dolinar kronološko in vsebinsko predstavil stike med Slovenci in rimskimi papeži ter prispeval življenjepise enainpetdesetih papežev, ki so bili še posebej pomembni za Slovence, h katerim so dodane tudi fotografije upodobitev papežev iz bazilike sv. Petra v Rimu. Dr. Dušan Kos je v člankih *Od prošnje do listine in Videz listin* papeške pisarne predstavil delovanje in razvoj papeške pisarne ter iz-

delavo listin, ob tem pa tudi nastanek nekaterih vrst papeških dokumentov, npr. privilegija, litere, saplike. Dr. Peter Štih nam je z vidika diplomatike približal notranje značilnosti papeških listin in vrste le-teh. Večina listin na razstavi je bilo pečatnih, zato je dr. Božo Otorepec obogatil naše znanje v članku, v katerem je opisal razvoj pečatov na papeških dokumentih, drugočen pa je tudi pregled števila pečatnih listin papeške pisarne na Slovenskem po stoletjih. Ob omenjenih člankih je tu še katalog razstave (ekspozitov) in pa seznam 771 doslej evidentiranih papeških listin iz zbirke listin in fondov ARS, Frančiškanskega provincialnega arhiva v Ljubljani, Kapiteljskega arhiva v Novem mestu, Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, Pokrajinskega arhiva v Mariboru, Pokrajinskega arhiva v Kopru - Enote Piran, Škofijskega arhiva v Kopru in Škofijskega arhiva v Mariboru.

Na razstavi so predstavljene listine dopolnjevali opisi listin z regesti na panojih nad vitrinami, fotografije oseb in krajev, nadškofovih in metropolitovih insignij, povezanih z vsebino razstavljenih dokumentov, ki so delo Uroša Zajca iz studia PROFIT, portreti

prej omenjenih 51 papežev. Razstavo je popestrila projekcija diapozitivov posebej za to razstavo narejenih zračnih posnetkov cerkva in njihovih notranjosti, ki jih je sponzorsko omogočilo Ministrstvo za notranje zadeve.

Razstavo je likovno oblikoval INKLA+ interior design d.o.o. iz Ljubljane, plakat in zunanost kataloga Marjan Kocjan, tehnično je katalog uredil GRAPH s.p. iz Ljubljane, natisnil pa Gorenjski tisk iz Kranja.

Kljub temu, da je razstavo v štirih tednih obiskalo 3956 obiskovalcev, med njimi je bilo več šolskih in drugih skupin, bi bilo vredno razstavo ponoviti še v drugih krajih v Sloveniji, kajti predstavitev tako bogatega gradiva je zanimiva vselej, ne le ob tako izjemnem dogodku kot je obisk papeža.

Jože Škofljanec

Grb lavantinske škofije,
Valvasor, Opus insignium

Grb ljubljanske škofije,
Valvasor, Opus insignium

Grb koprskega škofa Bonifacija
de Ponte (1776-1810) v tlaku
koprške stolnice

85 let kmečkega varčevanja na Ptuj

Denar ceniš šele takrat, ko si ga izposodiš.
(Ljudska)

Zgodovinski arhiv Ptuj je na prelomu starega v novo leto, leto 1996 na željo financerja, to je Hranilno kreditne službe, pripravil razstavo 85. let kmečkega varčevanja. Slovesnost ob praznovanju so naročniki združili z otvoritvijo omenjene razstave (I, XII, 1995). Avtor razstave je bil Brane Oblak. Razstava je bila v v avli hranilnice in tako na ogled vsakemu, ki je v hranilnico vstopil.

Razstavna oprema je last hranilnice, tako da se je avtor moral prilagoditi že obstoječemu (majhnemu) prostoru in opremi. Avtor si je muzeološki scenarij zamislil kot sprehod skozi zgodovino delovanja od kmečke hranilnice na Ptuj do nastanka hranilno kreditne službe, ki je nadaljevanje dela tiste prve.

Kmečke hranilnice in posojilnice so v Ptuj ustanovili leta 1910. Zadruga je bila članica Zadrugne zveze iz Ljubljane. Namen zadruge je bil pospeševati gospodarstvo svojih članov s podeljevanjem ugodnih kreditov. Hitro so nabrali kar lepo število članov. Kljub nihanjem, za katere so botrovala dogajanja v Evropi (I. sv. vojna in gospodarska kriza 30. let) je delovanje hranilnice prekinila šele II. sv. vojna. Po likvidaciji so leta 1947 njihovo borno premoženje prevzele Hranilno kreditne službe pri kmetijskih združenjih. Le te pa niso nikoli prav zaživele. Šele z združitvijo s Kmetijskim kombinatom Ptuj (leta 1965) so nastali temelji za boljše prihodnost. Leta 1970 je delavski svet Kmetijskega kombinata sprejel sklep o ustanovitvi Hranilno kreditne službe. Krediti so bili namenjeni zlasti za kmetijsko mehanizacijo, za vzgojo plemenske živine, nove vinogradniške nasade in za gospodarske objekte.

Leta 1978 se je oblikovala nova Kmetijska zadruga Ptuj. V njenem okviru so leta 1981 ustanovili in na novo preoblikovali hranilno kreditno službo, ki je delovala kot samostojna pravna oseba. Leta 1990 pa je na podlagi novega zakona o hranilno kreditnih službah Kmetijska zadruga Ptuj sprejela dopolnilni sklep o ustanovitvi Hranilne kreditne službe, ki še danes nadaljuje tradicijo hranilnice in posojilnice v Ptuj s enakim ciljem, izboljšati materialni položaj kmeta s tem, da se mu nudijo ugodni krediti.

Ker so sami arhivski dokumenti lahko dolgočasni, se je avtor odločil njih vsebino popestriti še z prikazom denarja, ki je bil v različnih obdobjih delovanja hranilnice drugačen. Tako je bila na ogled lepa numizmatična zbirka denarja, ki ga je za to priliko posodil privatni zbiralec Milan Masten. Za čas SFRJ smo denar uspeli najti kar po predalih arhiva. Tolarje predstavljene v zadnji vitrini pa je avtor vzel kar iz žepa. Prav na koncu je avtor razstave B. Oblak opozoril, da so se spremenili časi in je danes denar menjalno in plačilno sredstvo, ki ga lahko tudi ne vidimo in ne moremo prijeti, a ga kljub temu lahko napravimo, če ga le imamo (čeki, kreditne kartice).

Razstava je bila domiselno opremljena z pregovori in reki, ki jih je ljudstvo izoblikovalo o denarju in vsekakor povedo kakšno vlogo je imel denar v družbi.

Ob razstavi je izšel tudi katalog, ki smo ga računalniško izdelali v ZAPu kar sami. Katalog je sestavljen iz treh delov. Najprej nam avtor ponudi historiat, sledi seznam eksponatov in končno najdejo mesto tudi sponzorji razstave, ki jih je mimogrede povedano, zbral naročnik sam.

Čeprav majhna, je razstava dosegla svoj namen, kar je razvidno tudi iz dejstva, da jo je naročnik želel podaljšati za še en mesec.

Tjaša Mrgole-Jukič

Hotel Stara pošta v Kranju
razlednica, okoli 1935
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

Osebnosti

Dr. Sergiju Vilfanu v slovo

Bil sem prepričan, da bom lahko leta 1999 napisal nekdanjemu direktorju ljubljanskega Mestnega arhiva, akademiku in zaslužnemu profesorju dr. Sergeju Vilfanu, ko bi dopolnil 80 let, še na mnoga leta, pa nas je 16. marca pretresla žalostna vest, da ni bil kos težki bolezni in da ga ni več med nami.

Spoznala sva se po naključju v večernem vlaku iz Kranja v Ljubljano ravno na dan mrtvih leta 1955. Pogovor je stekel o vprašanih inventarizacije, to je fikspiranju strukture in količine arhivskega gradiva, kot je dr. Vilfan dosledno v pravniškem duhu poimenoval osnovna dela na fondih in o čemer je poročal na članskem sestanku Arhivskega društva Slovenije oktobra tega leta. Zaradi različnega pojmovanja inventarizacije se je tedaj prvič pokazalo, da morajo biti temeljna strokovna vprašanja v republiki enotno urejena. Dr. Vilfan je pripravil tovrstno navodilo, prvo arhivsko strokovno navodilo v Sloveniji.

Najino sodelovanje se je začelo torej v času, ko je bil dr. Vilfan že skoraj pet let ravnatelj v Mestnem arhivu, ko je imel pred tem za sabo že prakso na okrajnem in okrožnem sodišču ter praktično pravniško delo na okraju Grosuplje, prof. Polec, ki je predaval pravno zgodovino na Pravni fakulteti, pa ga je usmerjal na pravnozgodovinsko delo na stanovskem arhivu. Delo v Mestnem arhivu, kot se je sam nekoč izrazil, ga je zamikalo in v arhivu so se lotili obsežne prve grobe razporeditve gradiva, ki se je zaključilo z objavo prvega seznama fondov leta 1956 in splošnega pregleda fondov leta 1959. To kar je zapisal v prispevku o Antonu Aškercu, mestnem arhivarju ljubljanskega (Kronika 1956), kako ga je pritegnilo delo v arhivu, čeprav je prišel iz drugega okolja, je veljalo tudi zanj.

Bil je sicer od leta 1958 član izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije oz. Društva arhivskih delavcev Slovenije, kot se je tedaj društvo imenovalo, toda organizacijsko delovanje mu je bilo tuje, funkcije je načelno odklanjal. Pač pa je zanimivo poročal na članskih sestankih o mednarodnih kongresih in na tečajih predaval o zgodovini uprave na Slovenskem v 16. in 17. stoletju, o davčnem sistemu v tem času, o zgodovini mer in uteži, o razvoju denarstva itd.

V Beograd je sprva dr. Vilfan zahajal kot član uredniškega odbora Arhivista, ki je začel izhajati leta 1951. Tu je Franjo Biljan, direktor Arhiva Jugoslavije, hitro spoznal njegove sposobnosti in ga znal pritegniti k novim nalogam. Od tod izvira njegovo sodelovanje pri prveni povojnem jugoslovanskem arhivskem priročniku Iz arhivistike (Beograd 1959) - doma so odsev tega sodelovanja Vilfanova razmišljanja v uvodu publikacije 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega (Lju-

bljana 1959). Na skupščini Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije leta 1958 je nastopil z referatom Položaj in vloga arhivov v socialistični Jugoslaviji. Preko Beograda je vodila tudi pot na mednarodno področje. Začela se je leta 1956 z udeležbo na 3. mednarodnem kongresu arhivov v Firencah, povabili so ga na mednarodno konferenco Okrogle mize arhivov v Zagreb (1957), ko je bila prvič mednarodna konferenca Okrogle mize arhivov v neki socialistični državi, nato na prvi kongres francoskih arhivistov (leta 1958), ki je nanj napravil poseben vtis, ne le v strokovnem pogledu, temveč tudi v spremljajočem, o čemer je navdušeno poročal na članskem sestanku Arhivskega društva. V projektih Mednarodnega arhivskega sveta je skupaj z dr. Božom Otorepcom pisal o naših notarskih in mestnih arhivih. Na mednarodnih srečanjih ni znal nastopati prepričljivo le zaradi svojega bogatega poznavanja stroke, marveč tudi zaradi odličnega znanja številnih tujih jezikov, kar si je pridobil že v mladosti. Življenjska pot ga je namreč vodila iz Trsta, kjer je bil rojen 5. aprila 1919, preko Bratislave, Dmaja in Dubrovnika, kjer je obiskoval osnovno šolo in dva razreda gimnazije, v Ljubljano.

Sodelovanje dr. Vilfana v Beogradu je obsegalo tudi delo na novem arhivskem zakonu, pri čemer so obstajali mnogi politični, pravni pa tudi strokovni problemi. Po aktualnosti je izstopalo vprašanje odbiranja arhivskega gradiva in leta 1958 je dr. Vilfan postal član strokovne komisije Sekretariata za prosveto in kulturo Zveznega izvršnega sveta za izdelavo Navodila o odbiranju in škartiranju arhivskega materiala, ki pa tedaj ob vseh odprtih vprašanjih v zvezi z novim arhivskim zakonom formalno niso bila sprejeta. Ker je pisal Pravno zgodovino Slovencev, v zadnji fazi ni mogel biti v večji meri udeležen pri pripravi zakonov, ki so izšli leta 1964, pač pa so objavljena zvezna načela (1968, 1970), izdana na podlagi Splošnega zakona o arhivskem gradivu, predvsem njegovo delo, čeprav z vsemi svojimi idejami ni mogel prodreti. Postal je tudi član tedaj ustanovljenega Arhivskega sveta Jugoslavije.

Kljub temu, da se je vedno bolj oziral na Pravno fakulteto, je še v veliki meri sodeloval pri prenovi arhivske dejavnosti v Sloveniji, ki se je začela sredi šestdesetih let. Mnogo je pripomogel pri nastajanju Vodnika po arhivih Slovenije z nasveti (izdalo ga je Arhivsko društvo leta 1965). Pri pripravi elaborata o položaju, problemih in perspektivah arhivske službe v Sloveniji, ki je bil osnova za obravnavo arhivske dejavnosti v Skupščini SR Slovenije decembra 1964, je bil delež dr. Vilfana daleč največji. V zvezi z njegovo izvedbo je sodeloval pri pripravi Zakona o arhivskem gradivu in arhivih (sprejet 1966), dveh podzakonskih aktih (o odbiranju in materialnem var-

stvu), pri ustanovitvi Skupnosti arhivov Slovenije (1966), načrtovanju arhivskega omrežja (1966) ter urejanju vprašanj strokovnih profilov in strokovnega usposabljanja v arhivih (1968). Sam je že dolgo spraševal na strokovnih izpitih arhivistiko.

V okviru oživiljene izdajateljske dejavnosti Arhivskega društva Slovenije sva skupaj pripravila publikaciji Arhivi, od pisarne do zakladnice zgodovine (Ljubljana 1967) ter Arhivi v Sloveniji (Ljubljana 1970). Za strokovno usposabljanje v arhivih so bili tedaj v prvi vrsti potrebni priročniki, ker za redno šolanje ni bilo izglede, Enoletna šola za knjižničarje in arhivske pomočnike, ki je delovala pri Višji pedagoški šoli v Ljubljani, dr. Vilfan pa je predaval na njej zgodovino arhivov in poslovanje arhivov, se je obdržala le eno šolsko leto (1957/58). Tako je Arhivsko društvo kot prvega izdalo priročnik Arhivska tehnika (Ljubljana 1971), pri katerem je Vilfan sodeloval s prispevkom o opremljanju in postavljanju gradiva. Pred tem se je moral že v letih 1959/60 intenzivno ukvarjati s tehničnimi vprašanji, ko je Mestni arhiv ljubljanski pridobil ne le adaptirana skladišča, ki so bila tedaj najmodernejša v državi (Adaptacija zgradb za arhive, Arhivist IX/1960), marveč je tudi nekaj časa sam vodil celotna obsežna dela na ljubljanskem magistratu. Kot drugega pa sva napisala priročnik Arhivistika (Ljubljana 1973), še danes v mnogočem temeljno delo s tega področja. Tako se je lahko arhivistika - predvsem po dr. Vilfanovi zaslugi - tudi pri nas izoblikovala kot stroka, postavljena na sodobnih temeljih.

Ne nazadnje moramo omeniti delo dr. Vilfana pri vračanju arhivov iz Avstrije. Pomemben je bil njegov delež pri pripravi seznama jugoslovanskih zahtev na podlagi sporazuma iz leta 1923 in pravice do restitucije med vojno odnošenih kulturnih dobrin. Leta 1975 je postal v mešani jugoslovansko-avstrijski komisiji član jugoslovanske delegacije, v jugoslovanskem delu ekspertskih komisij pa predsednik (za gradivo iz koroških in tirolskih arhivov) oziroma član (za gradiva iz Štajerskega deželne arhiva v Gradcu). Žal mu je nadaljnje neposredno delo pri teh vprašanjih preprečila nesreča na Dunaju tega leta. Za zasluge pri vračanju arhivov iz Avstrije ga je Arhivsko društvo Slovenije sprejelo za častnega člana (1984).

Še nadalje ni odklanjal, za kar so ga naprosili v Beogradu. Leta 1964 je sodeloval na mednarodnem kongresu arhivov v Bruslju, kjer je v diskusiji opozoril na potrebo po ugotavljanju strukturnih tipov ureditve arhivskega gradiva, kar je še danes glavni problem v mednarodni arhivistiki. Podrobno je ohranil svoje poglede na ta vprašanja na zveznem arhivskem posvetovanju leta 1970 v Kranju, in sicer v referatu z naslovom Tipologija upravnih registratur (Arhivist XX/1970). Leta 1969 je sodeloval na Okrogli mizi arhivov v Bukarešti, ki je obravnavala arhive, pristojne za gradivo lokalnih skupnosti (po naši takratni ureditvi so bili to regionalni arhivi). Za mednarodni kongres arhivov v Moskvi leta 1972 je skupaj s Franjem Biljanom in Milošem Miloševićem pripravil obširen referat Arhivski pripomočki v službi znanosti (Archivum XXIV/197). Razumljivo je, da je dr. Vil-

fan v Priručniku iz arhivistike, ki ga je izdala Zveza društev arhivskih delavcev Jugoslavije, sodeloval s poglavjem Urejanje (Zagreb 1977). Velik ugled v tujini mu je prineslo v letih 1969 do 1972 članstvo v organu Mednarodnega arhivskega sveta, in sicer v komisiji za pomoč arhivom v deželah v razvoju.

Ob vsem tem delu pa je moral skrbeti še za Mestni arhiv ljubljanski, ki so ga vedno bolj pestile finančne težave. Ko je arhiv prerasel v regionalnega, je to sprejel z občutkom otožnosti. To je tudi povedal leta 1989, ko smo mu izročali priznanje za njegove zasluge ob 90-letnici arhiva.

Delo dr. Vilfana na področju arhivistike in arhivske dejavnosti, ki sem ga mogel le na kratko in nepopolno prikazati, je vidno še danes, čeprav je leta 1972 zapustil arhiv in je v pravni zgodovini doma in na tujem dosegel neprecenljive rezultate.

Jože Žontar

Dr. Zdravko Šundrica (1915-1995)

Umril je "gospar" dr. Zdravko Šundrica, eden najmarkantnejših arhivarjev dubrovniškega Zgodovinskega arhiva, ki mu je vdano služil skoraj trideset let. Življenjska pot Zdravka Šundrica je bila polna preobratov in preizkušenj, ki jih je znal pravilno usmerjati.

Rodil se je 18. januarja 1915 v vasi Oskrušno na polotoku Pelješcu. Po končani srednji šoli je študiral teologijo v Zagrebu in Rimu, kjer je tudi doktoriral. Bil je priznani pridigar v frančiškanskem redu. Teološke študije v Rimu so mu dale podlago za delo, ki ga je pozneje opravljal kot arhivar. Bil je odličen latinist, obvladal je več svetovnih jezikov, kot arhivar pa je postal eden najboljših specialistov za pomožne zgodovinske vede, predvsem za paleografijo. Ohvladal je vse najtežje pisave dubrovniških notarjev od 13. stoletja dalje. Še tako trd paleografski "rebus" zanj ni bil nerešljiv. Bil je vsestranska avtoriteta na arhivističnem področju.

Prva leta po osvoboditvi za Zdravka Šundrico niso bila ugodna. Takratni oblasti ni ustrezal. Njegova priljubljenost pri Duhovčanih ni bila v skladu s takratno politično usmerjenostjo. Dlje časa je preživel v zaporih. Po izpustitvi na prostost, ko je ostal brez najnujnejših sredstev za življenje, se je odločil, da stopi na novo življenjsko pot. Novi smisel življenja je našel v dubrovniškem arhivu med orumenelimi pergamenti in zbledelimi, starodavnimi pisavami, kjer se je zaposlil leta 1950. Svoje zgodovinsko znanje je dopolnil s študijem zgodovine na Filozofski fakulteti v Sarajevu.

Trideset let se je v dubrovniškem arhivu razdajal vseni, ki so prihajali v ta arhiv z raziskovalnimi in zbirateljskimi nameni. Uvajal je začetnike v skrivnosti paleografije, pomagal reševati težko čitljiva mesta v tekstih, tolmačil nerazumljive stavčne konstrukcije, pojme ali imena. Ko je dodobra spoznal raziskovalne teme posameznikov, je opozarjal na dodatne arhivske fonde ali sam ob stalnem pregledovanju dokumentov in prebiranju arhivskih serij zabeležil signaturo spisa ali notarskega dokumenta, ki je posameznemu raziskovalcu pomenila dopolnitev arhivskega gradiva. Labko rečem, da je bil eden najboljših poznavalcev dubrovniškega arhiva, zlasti vsebine posameznih arhivskih serij in njihovega bogatega arhivskega materiala. Bil je nepogrešljiv "mentor" mnogim začetnikom in bodočim doktorantom. Bil je prijeten in sproščen sogovornik, toda skromen in nevsiljiv. Zato je užival spoštovanje vseh obiskovalcev dubrovniškega arhiva. Spoštovanje je užival zaradi pokončne značajske drže in izjemnega znanja.

O njegovi visoki strokovnosti na arhivskem in zgodovinskem področju pričajo številna strokovna dela in znanstvene razprave. Njegove študije so raztresene v različnih strokovnih revijah in časopisih. Objavil je mnogo dragocenih drobnih prispevkov, ki so govorili o različnih podrobnostih iz vsakdanjega življenja srednjeveškega Dubrovnika. Trajno vrednost predstavlja "Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta" (Dubrovnik 1972), v katerem je zajeto dubrovniško pomorsko pravo. Temeljna arhivistična študija pa je razprava "Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska grada Dubrovačkog arhiva" (Arhivist, XXIX/ 1-2, Dubrovnik 1979, str. 23-36), ki jo je predstavil na arhivskem posvetovanju ob 700-letnici dubrovniškega arhiva leta 1978. V tej razpravi je v nekem smislu zapisal tudi svojo oporoko, v kateri je bila izražena skrb za bodočnost dubrovniškega arhiva:

- da mu bodo vedno zagotovljeni dobri življenjski pogoji
- da bo vedno razpolagal z dobrimi čuvarji, ki ne

bodo dopustili, da bi bil uničen katerikoli njegov del

da bo vedno razpolagal z dobrimi strokovnjaki, ki bodo poznali njegove fonde, jih obdelovali in omogočili raziskovalcem, da jih bodo čimbolj in čim uspešneje uporabljali pri svojem delu.

Šele ko bo zbrana celotna bibliografija del Zdravka Šundrića, bo možno oceniti njegov prispevek k arhivski in zgodovinski stroki. Nikdar pa ne bo možno ugotoviti, koliko njegovega dela, pomoči in nasvetov je vikanih v različne izdaje dubrovniških virov, disertacij in številnih publikacij, ki so jih objavili raziskovalci dubrovniškega arhiva. Zato mu vsak, ki je v času njegovega službovanja v dubrovniškem arhivu zbiral gradivo za svoje znanstvene teme, dolguje zahvalo za pomoč in nasvete.

Kateder v čitalnici arhiva, s katerega je obvladal položaj nad uporabniki arhiva, je z njegovo upokojitvijo (1979) ostal osamljen in prazen. Življenje v arhivu je sicer teklo dalje in se ni ustavilo, toda vsi, ki smo z njim preživeli toliko lepih raziskovalnih dni, smo občutili, da je z njim dubrovniški arhiv izgubil svojo dušo.

Ko sem jeseni 1988 zadnjič zbiral arhivsko gradivo v dubrovniškem arhivu, sem se oglasil na njegovem domu. Čeprav sem opazil, da ga zapuščajo življenjske moči, je bil kot vedno živahen in pripravljen na razgovor. Toda iz razgovora sem razbral slutnjo, da se pripravlja nekaj strašnega, pogubnega. Žal je čez nekaj let slutnja postala resničnost. Doživel je agresijo na Dubrovnik, trepetal je za usodo arhiva. Toda tudi ti dogodki ga niso zlomili. Kljub nevarnosti se ni umaknil iz svojega dragega Dubrovnika. V utebo mu je bilo, da je dubrovniški arhiv tudi to vojno srečno preстал.

Bil je vzor vrhunskega in vsestranskega arhivskega strokovnjaka, zato zasluži, da se ga spomnimo tudi slovenski arhivarji in zgodovinarji.

Ignacij Voje

Vilharjev trg v Postojni
razglenica, odposlana 1917
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka

<p>UDK 347.99(497.12)*15"</p> <p>Marko Kambič, mag., univ. asistent, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 1-17</p> <p>Članek se opira na pregled sodnih instanc v slovenskih deželah, ki ga je sestavil Janko Polec leta 1927. Polčevo delo je dopolnjeno predvsem z ugotovitvami novjših raziskav ter podatki iz nekaterih sodnih redov. Pri preučevanju pravosodne strukture so upoštevani tudi starejši avtorji (Valvasor, Beckmann, Rechbach, Erberg), ki so pisali o tej problematiki. Glede na raznolikost ureditve in množico posebnosti, saj je skoraj vsak teritorij nekoliko odstopal od splošnih pravil, ni mogoče ustvariti enovitega pogleda pravosodnih struktur. Članek podaja le določene splošne tendence ter ob njih opozarja na nekatere pomembnejše posebnosti oziroma odstopanja.</p>	<p>UDK 340.130(497.12)*17"</p> <p>Ivanka Zajc-Cizelj, mag., arhivistka, Zgodovinski arhiv Celje, Trg celjskih knezov 10, 3000 Celje, SLO</p> <p>Od ustvarjalca do uporabnika (Deželni zakoni konec 18. stoletja)</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 18-20</p> <p>V prispevku obravnava avtorica zakonske predpise in njih razglaševanje ob koncu 18. stoletja.</p>
<p>UDK 353(497.12)*18"</p> <p>Saša Serč, mag., arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Deželni odbor</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 21-25</p> <p>Prispevek obravnava obdobje druge polovice 19. stoletja, ko je z reorganizacijo državne uprave, s februarjskim patentom 26. februarja 1861, habsburška monarhija dobila tisto upravno strukturo, ki se je ohranila tja do konca obstoja monarhije. Z omenjenim patentom so bili ukinjeni tudi deželni stanovi, njihovo premoženje in področje dela je prevzel deželni zbor in njegov izvršilni organ deželni odbor. Ohranjeno gradivo deželnega odbora in njegovih uradov pa kaže na visok nivo takratnega pisarniškega poslovanja, ki je prav gotovo dokaz prizadevnih in dobro izobraženih uradnikov ter dobro, na podlagi deželnih redov, pripravljenih navodil o pisarniškem poslovanju in delovnem razmerju.</p>	<p>UDK 347.992(436.5)*1918/20"</p> <p>Emica Ogrizek, arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, 2000 Maribor, SLO</p> <p>Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 26-34</p> <p>Prispevek obravnava položaj sodišč in izvajanje sodne oblasti na delu Koroške, ki je bil pod jugoslovansko upravo v obdobju po razpadu Avstro-Ogrske do plebiscita. Naslanja se predvsem na gradivo iz fonda Okrožnega sodišča v Mariboru, ki so mu bila podrejena okrajna sodišča vzhodne Koroške, in na gradivo zbirke Koroški plebiscit Pokrajinskega arhiva Maribor.</p>

UDC 340.130(497.12)*17"

Ivanka Zajc-Cizelj, M.A., Archivist, Historical Archives of Celje,
Trg celjskih knezov 10, 3000 Celje, SLO

From the Creator to the User (Provincial Laws at the End of the 18th Century)

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 18-20

In her article, the author deals with the edicts issued at the end of the 18th century.

UDC 347.99(497.12)*15"

Marko Kambič, M. A., Teaching Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Law,
Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, SLO

The Organization of Courts in the Slovenian Lands in the 16th Century, with Special Regard to Carniola

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 1-17

The paper is based on the survey of judicial institutions in the Slovenian Lands, written by Janko Polec in 1927. His work has been supplemented by the findings of more recent research and by data gathered from the judicial statutes. In the present study, account has also been taken of the works of the older authors addressing this topic such as Valvasor, Beckmann, Rechbach and Erberg.

Due to the diversity of regulation and numerous peculiarities, nearly every territory slightly departed from general rules, so it is not possible to prepare a uniform survey of judicial structures. The article therefore deals only with certain general tendencies and consequently points out some more important peculiarities and deviations.

UDC 347.992(436.5)*1918/20"

Emica Ogrizek, Archivist, Regional Archives of Maribor,
Glavni trg 7, 2000 Maribor, SLO

The Carinthian Plebiscite of 1920 in the Light of the Materials of the District Court of Maribor

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 26-34

The article deals with the status of courts and the implementation of judicial power on the part of Carinthia, which was under the jurisdiction of Yugoslavia during the period after the fall of Austro-Hungary up until the plebiscite. It is mainly based on the materials from the fond of the District court of Maribor, under whose jurisdiction the local courts of eastern Carinthia were, and on the collection "The Carinthian Plebiscite" from the Regional Archives of Maribor.

UDC 353(497.12)*18"

Saša Serže, M.A., Archivist, Archives of the Republic of Slovenia,
Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO

The Provincial Committee

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 21-25

The article deals with the second half of the 19th century when the Hapsburg monarchy reorganised its administration by means of the so-called February Patent, issued on February 26, 1861, through which it established the administrative structure which remained unchanged until the fall of the monarchy. The February Patent of 1861 abolished the provincial diets, and their property and activities were taken over by the Provincial Council and its executive body, the Provincial Committee. The preserved materials of the Provincial Committee and its offices reveal a high level of administration. This high level of efficiency can be ascribed to diligent and well-educated clerks, and well-thought-out instructions for office administration and working conditions based on provincial laws.

<p>UDK 343.1(497.12)"1929"</p> <p>Jelka Melik, mag., arhivistika, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Zakon o sodnem kazenskem postopku iz leta 1929, njegova načela in zgodovina</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 35-38</p> <p>Prispevek podaja kratek opis in zgodovinsko pot osnovnih načel Zakona o kazenskem postopku iz leta 1929, ki je veljal vse do druge svetovne vojne. Ta čas je v razvoju kazenskega prava zelo pomemben, saj predstavlja zaključek dolgega razdobja, v katerem je na Slovenskem veljalo kazensko postopkovno pravo, ki je bilo vsaj po zasnovi enako kazenskemu pravu najrazvitejših in pravno najbolj urejenih držav. Poznavanje delovanja in poslovanja kazenskih sodišč ter njihove organizacije je potrebno pri valorizaciji in strokovni obdelavi njihovega arhivskega gradiva predvsem zato, ker ta sodišča v vseh družbah odigravajo zelo pomembno vlogo.</p>	<p>UDK 342(497.12)"1929/41"</p> <p>Miroslav Stiplovšek, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 39-51</p> <p>Avtor v razpravi nadaljuje osvetlitev značilnosti državnih ureditev na Slovenskem v prvi jugoslovanski državi za obdobje od uvedbe diktature 1929 do aprilske vojne leta 1941 in ugotavlja, da so tedaj doživele spremembe vse ravni oblasti. Hkrati s preimenovanjem države v Kraljevino Jugoslavijo je bila država razdeljena na nove upravne enote - banovine, jugoslovanski del Slovenije pa vključen v Dravsko banovino. Že leta 1929 so bile za vsa trideseta leta določene pristojnosti in tudi organiziranost banske uprave in sreskih načelstev, z zakonodajo 1933/34 pa je bil ta problem urejen še za podeželske in mestne občine, posledica pa je bila njihova obsežna komasacija. Oktroirana ustava leta 1931 je obnovila bolj navidezen kot dejanski parlamentarizem, njena določila o uvedbi banovinskih samouprav pa nato niso bila izvedena. Banski svet Dravske banovine (1931-1941) je tako ves čas ostal le banov posvetovalni organ, v praktični dejavnosti pa si je prizadeval povečati pristojnosti in dati čimvečji prispevek k socialnoekonomskemu in kulturoprosvetnemu napredku Slovenije.</p>
<p>UDK 930.25:34(497.12)"1923/39"</p> <p>Gašper Šmid, višji svetovalec, vodja oddelka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Arhivska zakonodaja Kraljevine Jugoslavije</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 52-54</p> <p>V času med obema svetovnima vojnama je bilo za ozemlje nekdanje Jugoslavije izdelanih več načrtov Zakona o državnih arhivih in arhivski dejavnosti, vendar do sprejetja teh ni prišlo. Izjema je bil le Zakon o arhivih ministrstva za zunanje posle in diplomatskih in konzularnih zastopništev kraljevine Jugoslavije v inozemstvu, s podzakonskim aktom, s Pravilnikom o raziskavah v glavnem arhivu ministrstva za zunanje posle in o neslužbenem objavljanju diplomatskih in konzularnih dokumentov.</p>	<p>UDK 930.251(497.12 Kranj)"1941/45"</p> <p>Jože Žontar, dr., redni profesor za arhivske vede, svetovalec vlade RS, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO</p> <p>Kranjska podružnica državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu v času nemške okupacije</p> <p>Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 55-59</p> <p>Ob okupaciji so Nemci aprila 1941 v Uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu ustanovil referat za arhive, knjižnice in muzeje, za katerega je bil zadolžen dr. Karel Starzacher. Zaposlitev pri zaščiti arhivov je ponudil dr. Žontarju, ki jo je ne brez pomislekov sprejel. V Kranju so ustanovili centralni matični urad, kjer so zbirali matične knjige iz župnišč, poskrbeli za zavarovanje cerkvenih arhivalij in drugih dragocenih zbirk. Reševali so tudi slovenske knjige iz knjižnic. Arhiv so marca 1942 spremenili v podružnico Državnega pokrajinskega arhiva v Celovcu. S koncem vojne, ko je podružnica prenehala, je dr. Žontar izročil gradivo lastnikom, oziroma pristojnim državnim oblastem, za kar je prejel zase in sodelavce obilo priznanj in zahval.</p>

UDC 342(497.12)"1929/41"

Miroslav Stiplovišek, Ph.D., Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, SLO

The Administrative Divisions in the Slovene Part of Yugoslavia Between 1929 and 1941

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 39-51

In his article, the author deals with the characteristics of the administrative divisions in Slovenia, when it was a part of the first Yugoslav state, during the period from 1929, (when the king established his dictatorship), up until April 1941, when the war broke out. As the author states, all levels of authority underwent considerable changes at that time. Together with the renaming of the country into the Kingdom of Yugoslavia, the country was also divided into new administrative units - the banovinas, and the Slovene part of Yugoslavia incorporated into the Dravska Banovina. In 1929, the jurisdiction and organisation of the Ban's Office and lower authorities were defined for the next ten years to come, and with the new legislature in 1933/34, the same manner of organisation also came into force for the rural and urban municipalities. This was followed by the merging of properties on a municipal level. The constitution imposed by the king in 1931 renewed a parliamentary system which was more of a sham than a democracy, and the constitutional decrees on the autonomy of the banovinas were never implemented. Therefore, during the entire time of its existence, the Ban's Council of the Dravska Banovina (1931-1941) was merely an advisory agency of the ban. Despite these limitations, however, it strived to extend its powers and to contribute to the social, economic, cultural and educational development of Slovenia.

UDC 930.251(497.12 Kranj)"1941/45"

Jože Žontar, Ph.D., Full Professor of Archival Science, Counsellor to the Government of the Republic of Slovenia, Archives of the Republic of Slovenia,

Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO

The Carniolan Branch Office of the State Regional Archives in Klagenfurt During the German Occupation

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 55-59

After the occupation in April 1941, the Germans founded an agency for archives, libraries and museums at the Office of the Authorized State Commissioner for the promotion of the German nation in Bled, which was headed by Dr Karl Starzacher. Soon after his appointment to this post, Dr Starzacher offered a job involving the protection of archives to Dr Josip Žontar, who accepted the job, although not without hesitation. A central registry office was founded in Kranj, which collected parochial registers and ensured the protection of church records, as well as other valuable collections. It also saved many Slovene books in various libraries. In March 1942, the archives were transformed into a branch office of the State Regional Archives in Klagenfurt. After the end of the war, the branch office was closed down, and Dr Žontar handed over the records to their rightful owners and the competent authorities. For their work, Dr Žontar and his colleagues received many acknowledgments and thanks from the State of Yugoslavia.

UDC 343.1(497.12)"1929"

Jelka Melik, M.A., Archivist, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO

The 1929 Code on Penal Proceedings, Its Principles and History

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 35-38

The article describes the historical development and principles of the Penal Code of 1929, which was in force until World War II. This is a very important period in the development of criminal law in Slovenia, as it represents the end of a long period during which criminal proceedings were in force in Slovenia, the concept and basic principles of which resembled the criminal laws of the countries which were most developed and which had the most advanced legislatures. It is essential to have a knowledge of the work and administration of criminal courts and their organisation (which is a prerequisite for the evaluation and management of their archival records), because these courts play an important role in every society.

UDC 930.25:34(497.12)"1923/39"

Gašper Šmid, Senior Counsellor, Head of Department, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, SLO

Archival Legislature of the Kingdom of Yugoslavia

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 52-54

In the period between the wars, three proposals for the Law on Archives and Their Activities were put forward for the territory of the Kingdom of Yugoslavia. All three were drafted by the National Archives of Belgrade in 1923, 1935 and 1939. But the Law which was to regulate the issue of the validity and protection of archival records of the institutions of the Kingdom of Yugoslavia and the tasks and authority of the national and local archives in the country, was never adopted for various reasons. The only official document on archives was the Law on Archives and Related Documents of the Foreign Ministry and Diplomatic and Consular Offices of the Kingdom of Yugoslavia. The Foreign Ministry also issued a statutory act and rules and regulations governing the research conducted in the Main Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the unauthorised publication of diplomatic and consular documents.

UDK 352(497.12 Maribor)*1945*

Slavica Tovšak, arhivistka, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7,
2000 Maribor, SLO

Razvoj mariborskih četrti v letu 1945 s poudarkom na upravnih spremembah in značilnostih prvih volitev

Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 60-76

Obpravnavana tema se dotika značilnosti razvoja mariborskih četrti ali kvartov, ki so delovali v sklopu mariborskega okraja oziroma mariborskega okrožja kot enega izmed petih okrožij, na katere se je po zakonu o upravni razdelitvi delila Slovenija. Izpostavljene so upravnopolitične in družbene razmere v času prvih, julijskih volitev na območju okraja Maribor v organe oblasti in nakazane priprave za izvedbo volitev v konstituanto.

UDK 676.01(083.74):719

Meta Čermič-Letnar, dipl. inž., Inštitut za celulozo in papir,
Bogišičeva ul. 8, 1000 Ljubljana, SLO

Standardizacija trajnejših papirjev in predlogi za zakonodajo

Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 77-83

V prispevku so predstavljene splošne značilnosti papirja kot nosilca kulturne dediščine, osnovni vzroki, ki povzročajo staranje papirja in gradiva na papirju ter vplivajo na njegovo trajnost in obstojnost, dejavnosti na področju standardizacije trajnejših vrst papirja tako v tujini kot doma in predlogi za sprejem tehničnih predpisov oziroma urejanje ustrezne zakonske regulative v Sloveniji pri uporabi trajnejših vrst papirja kot nosilca informacije

UDK 930.25:34(100)

Hans Jürgen Becker, dr. iur., profesor Univerza v Regensburgu, 93040 Regensburg

Pravice do starih arhivalij: lastnina in varstvo kulturnih dobrin

Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 84-89

Članek obravnava pravna vprašanja zavarovanja arhivskega gradiva pred odtujitvijo in uničenjem. Težava se začne že pri definiciji kulturne dobrine, kjer ne zadoščajo le objektivni kriteriji. Kljub temu, da se je v zadnjih desetletjih povečalo število predpisov, zakonov in mednarodnih pogodb je še vedno težko zavarovati arhivsko gradivo pred odtujitvijo. Avtor predstavi tudi varstvo kulturnih dobrin in lastninsko pravico v nemškem pravu. Nato pa predstavi še mednarodno varstvo kulturnih dobrin od prava Evropske Unije do konvencije UNESCO-a in UNDROIT-a.

UDK 930.251.001

Hans Hofman, dr., direktor, Electronic Record Project, Rijksarchiefdienst, Prins Willem Alexanderhof 20, Postbus 90520, 2509, LM's-GRAVENHAGE, The Netherlands

Zgubljen v kibernetičnem prostoru: kje je dokument?

Stare strukture umirajo, nove se rojevajo, arhivistični koncepti pa so še živi

Arhivi XIX/1996, št. 1-2, str. 90-97

Moderna informacijska tehnologija vpliva na predmet dejavnosti arhivov - dokument. Najpomembnejši cilj arhivske funkcije je ohraniti in skrbeti za skupni spomin družbe, v kateri živimo. To je osnova naše identitete, s tega stališča so stari arhivistični koncepti še zmeraj veljavni in živi.

UDC 676.01(083.74):719

Meta Černič-Letnar, B.Sc., Institute for Cellulose and Paper, Ljubljana · From 1981 a researcher in the field of paper-making, Bogošičeva ul. 8, 1000 Ljubljana, SLO

The Standardisation of Durable Paper and the Proposals for the New Legislation Governing this Area

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 77-83

The article deals with the general characteristics of paper as the carrier of written cultural heritage, as well as the basic factors causing the ageing of paper, and the written information it carries, which influence its durability and permanence. The author also looks into the standardisation of durable sorts of paper in Slovenia and abroad and recent proposals for the adoption of technical regulations and the corresponding legal norms governing the use of durable sorts of paper as carriers of information.

UDC 352(497.12 Maribor)"1945"

Slavica Tovšak, Archivist, Regional Archives of Maribor, Glavni trg 7, 2000 Maribor, SLO

The Development of the Maribor City Quarters (Particularly the Administrative Changes) and the Characteristics of the First Elections in 1945

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 60-76

The article deals with the development of the quarters of the city of Maribor as parts of the County of Maribor in the Maribor District. According to the Law on Administrative Division, Slovenia was divided into five districts, one of them being the District of Maribor. The author focuses on the administrative, political and social conditions in the County of Maribor during the time of the first elections to the local authorities in July, 1945. She also presents the preparations for the elections to the Constituent Assembly.

UDC 930.251.001

Hans Hofman, Ph.D., Electronic Record Project, Rijksarchiefdienst, Prins Willem Alexanderhof 20, Postbus 90520, 2509, LM's-GRAVENHAGE, The Netherlands

**Lost in Cyberspace: Where Is the Record?
Old Structures Die, New Ones Are Born, But Archival Concepts Are Still Alive**

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 90-97

Modern information technology has a distinct impact on the object of archival activities - the record. The ultimate goal of the archival function is to preserve and maintain a common memory of the society we live in as a basis of our identity. Therefore, old archival concepts are still valid and alive.

UDC 930.25:34(100)

Hans Jürgen Becker, Ph.D., University of Regensburg, 93040 Regensburg

The Right of Ownership of Old Records: the Protection of Property and Cultural Heritage

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIX/1996, No. 1-2, pp. 84-89

The article deals with the legal protection of archival materials from confiscation and destruction. It is very difficult to define what cultural heritage is, because objective criteria alone are not sufficient for the definition of this concept. Despite the issue of numerous regulations, laws and international contracts over the last decades, it is still very difficult to protect archival materials from confiscation. The author gives an overview of the mechanisms for the protection of cultural heritage and property rights in the legislation of Germany. He also discusses the international protection of cultural heritage, i.e. the legislation of the European Union and the conventions of UNESCO and UNIDROIT.

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
tel.: (061) 1251-222, 1251-266

ZGODOVINSKI ARHIV V CELJU

3000 Celje, Trg celjskih knezov 10
tel.: (063) 25-546, 25-552

telex: (063) 25546

Enota Mrzlava vas

Mzluva vas 21 a

8262 Krška vas

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Garišku ulicu 6

tel.: (066) 271-824

telex: (066) 24978

Enota Piran

6330 Piran, Župuničičeva 4

tel.: (066) 746-824, 746-825

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Trg revalucije 11

tel.: (066) 21-887

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Mestni trg 27, p.p. 373

tel.: (061) 1310-166

telex: (061) 1264303

E-mail: Zigu.Zeleznik@guest.urww.si

Enota za Gorenjska

4000 Kranj, Steinarjeva ulica 8

tel.: (064) 221-708

telex: (064) 224448

Enota za Dolenjska in Bela krajina

8000 Nova mesto, Jenkova ulicu 1

tel.: (068) 322-163

telex: (068) 322163

Enota za Škofjo Loka

4220 Škofjo Loka, Blaževu ulicu 14

tel.: (064) 621-390

Oddelek v Idriji

5280 Idrija, Prelučeva ulicu 2

tel.: (065) 71-416

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Kerkov trg 1

tel.: (061) 1337-044

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7

tel.: (062) 26-871

telex: (062) 222564

E-mail: Pucelub@ext.uni-umb.si

Enota za koraška idmačje

2390 Ravne na Koraškem, Na grulu 1

tel.: (0602) 25-529

Enota za pomursko ahmačje

9220 Lenjava, Kuvučevu ulica 28

tel.: (069) 75-844

Mednarodni inštitat arhivskih znanosti

2000 Murilur, Glavni trg 6

tel.: (062) 28-622

telex: (062) 222-564

E-mail: iias@ext.uni-umb.si

ŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Korašku cestu 1

tel.: (062) 27-690

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvardu Kurilelju 3

tel.: (065) 27-737, 27-564

Telex: (065) 27738

ZGODOVINSKI ARHIV V PTUJU

2250 Ptuj, Muzejski trg 1

tel.: (062) 771-619

telex: (062) 778284

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 70

tel.: (061) 1251-222, 1251-266, 1251-308

telex: (061) 216551

E-mail: Ars@ars.sigov.mail.si

E-mail: Vladimir.Zmaer@guest.urww.si

Referat za dislocirano arhivsko gradivo I

1000 Ljubljana, Tomšičeva ulicu 5

tel.: (061) 223-460

1000 Ljubljana, Kamenskegu ulicu 11

tel.: (061) 1310-152

Referat za dislocirano arhivsko gradivo II

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

tel.: (061) 1256-152

Arhivski center za strakovni razvoj

1000 Ljubljana, Tomšičeva ulicu 5

tel.: (061) 1259-318

telex: (061) 1761143

E-mail: Ars@ars.sigov.mail.si

ARHIV MINISTRSTVA ZA NOTRANJE ZADEVE REPUBLIKE SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Trdinova 8

tel.: (061) 217-990